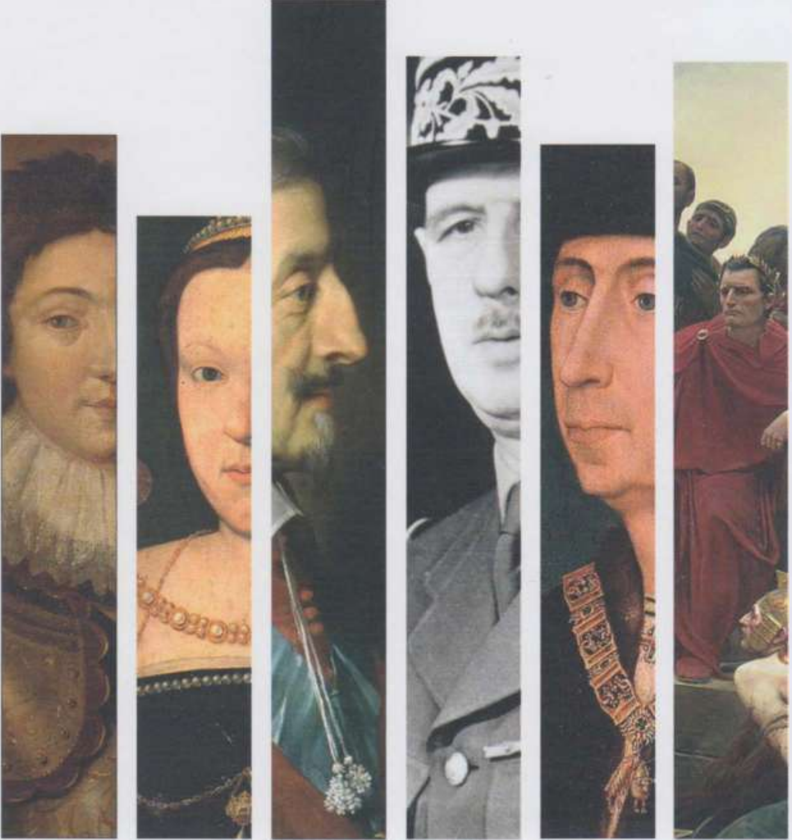
GALYA'DAN DE GAULLE'E

FRANSA TARİHİ

JOHN JULIUS NORWICH

Çeviri: Süleyman Genç

YEDİTEPE

Galya'dan de Gaulle'e

FRANSA TARİHİ

Galya'dan de Gaulle'e
FRANSA TARİHİ
John Julius Norwich

Genel Yayın Yönetmeni
Sahure Ergüzel

Çeviri
Süleyman Genç

Editör
Yağmur Yıldırımay

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 49829

ISBN: 978-625-7477-97-0
Yeditepe Yayınevi: 569
Araştırma-İnceleme: 430

1. Baskı: Mart 2022

Sayfa Düzeni
Deniz Tugay

Kapak Tasarımı
Furkan Pehlivan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd.Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No:102 - Topkapı /İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 45097)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

Galya'dan de Gaulle'e

FRANSA TARİHİ

JOHN JULIUS NORWICH

Çeviri

Süleyman Genç

YEDİTEPE

Süleyman Genç

1980'de Trabzon'da doğdu. Lisans eğitimini 2002'de Selçuk Üniversitesi İngilizce Öğretmenliği bölümünde tamamladı, aynı yıl MEB bünyesinde İngilizce Öğretmeni olarak çalışmaya başladı. 2013 yılında RTEÜ İslam Tarihi ve Sanatları alanında başladığı yüksek Lisans Eğitimini 2017'de "Albertus Aquensis'in Historia Ierosolimitana Adlı Eserine Göre I. Haçlı Seferi" adlı teziyle tamamladı. İslam Tarihi alanında, Haçlı Seferleri Tarihi üzerine doktora eğitimine devam etmektedir. Eğitimciliğinin yanı sıra çevirmenlik de yapan Genç, otuz beş civarında araştırma-inceleme, tarihi ve edebi kitabın çevirisini yapmıştır. *Haçlılar Kudüs'te* ve *Birinci Haçlı Seferi* adlı iki araştırma eserinin dışında Haçlı Seferleriyle ilgili makaleler yazmış, *Truva Savaşı, Selahaddin, Keşifler Atlası, Arapların Kısa Tarihi, Lanetli Kule* ve çok sayıda kurgu eseri dilimize kazandırmıştır.

Halen MEB bünyesinde İngilizce öğretmenliği görevine devam etmekte, tercüme faaliyetleri dışında bilhassa ilgi duyduğu Haçlı Seferleri alanındaki araştırmaları ve ilk dönem kaynaklarının dilimize kazandırılması çalışmalarını sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

Beni Fransa'ya ilk kez götürüp orayı
kendi sevdiği gibi sevmemi sağlayan annemin anısına...

ÖN SÖZ

"TOUTE MA VIE, je me suis fait une certaine idée de la France."[1] Bunlar, General de Gaulle'ün hatıralarının dünyaca meşhur başlangıç sözleriydi. Ben de kendimce naçizane her zaman böyle bir kanaati sürdürmüşümdür. Sanırım bu 1936 Eylül'ünde, yedi yaşlarında bir çocukken, annemin aslında beni İngiliz dadımdan soğutma gayesiyle iki haftalığına Aixles-Bains'e götürdüğü ilk ziyaretimden kaynaklanıyor. Kanal'dan geçerken hissettiğim heyecanı daha dün gibi hatırlıyorum; geniz yakan sarımsak kokulu, mavili yeşilli montlarıyla hamalları; her yanımı saran (beş yaşımdan beri haftada iki kez Fransızca dersi aldığım için zaten gayet iyi anladığım) Fransızca sesleri; garip bir şekilde hiç çitin olmadığı Normandiya'nın uçsuz bucaksız tarlalarını; sonra şafak vaktinde Kuzey Garı'nı, *kepi*leri* ve bembeyaz coplarıyla polisleri ve Eiffel Kulesi'ni ilk görüşümü. Nihayet Aix'de, bahçeli mütevazı bir pansiyona varmıştık; annem ilacı yaparken Simone[2] adında genç bir kız benimle ilgilenmiş ve sabahtan akşama dek benimle Fransızca konuşmuştu.

---

1 "Hayatım boyunca hep belli bir Fransa idealim olmuştur."

* ***Kepi***; Amerikan İç Savaşı'nda her iki tarafın da kullanması nedeniyle çoğunlukla bu olayla özdeşleşen, ancak aslen Fransız askerlerinin ve polislerinin kullandığı, silindir şeklinde, üstü düz, siperlikli başlık türü. (ç.n.)

2 İleride, annemden dolayı, "Hoş geldin Diana," dediği (galiba bir Amerikan askerinden) bir bebeği oldu.

Fransa'ya savaştan önce iki kez daha gitmiştik; birinde anne ve babamla bir hafta boyunca Paris'te akla gelebilecek her şeyi yapmıştık. *Bateau mouche*yle* Seine Nehri'nde gezip çok sıkıldığım Louvre Müzesi'ne ve bana büyüleyici gelen kanalizasyonlara gitmiş; Arc de Triomphe (Zafer Takı)'nın üstüne çıkmıştık; Paris'i buradan, Eiffel Kulesi'nden çok daha iyi görebilirsiniz, şehre âdeta uçaktan bakmak gibidir. Elbette Eiffel Kulesi'ne de çıkmıştık; hatta en tepesine çıkmakla kalmamış, öğlen yemeğimizi oradaki oldukça şık resto2.02.2022randa yemiştik; zira babama göre Paris'te orayı göremeyeceğiniz tek yer kule olduğu için şehrin en sevdiği mekânıydı. Şehrin dört bir yanını dolduran restoranların fazlalığına şaşırdığımı hatırlıyorum; çoğunda insanlar dışarıda yiyordu; oysa savaş öncesinde Londra'da nispeten azdılar, ayrıca masaların kaldırıma konması görülmüş şey değildi. Aklımda kalan diğer şeyler ise hemen hemen her çocuğun bere ve dizlerinin ortasına kadar uzanan, golf pantolonuna benzer pantolonlar giymesi ve yüzlercesinin mütemadiyen Rond-Point des Champs-Elysées'deki devasa pul koleksiyoncusu çarşısında toplaşmalarıydı.[3] Sekiz yıl sonra, babam büyükelçi olduğunda, hayatımız çok değişti. Hâlâ okula gidiyordum, ama artık tatillerimizi her zaman Fransa'da -savaşın devam ettiği 1944 Noel'i de dahil olmak üzere- ve bir sarayda geçiriyorduk. Rue du Faubourg Saint- Honoré'deki (tam adını vermek gerekirse) The Hôtel de Charost, bence, dünyadaki en güzel elçilik binasıdır. Önceleri Napolyon'un kız kardeşi Pauline Borghese'ye ait olan bina, Waterloo'nun ardından kısa süreliğine büyükelçilik yapan Wellington Dükü tarafından satın alınmış ve son iki asrı aşkın zamandan beri İngiltere Büyükelçiliği olarak

---

* ***Bateau mouche***; Seine Nehri'nde şehir manzarası eşliğinde turistik gezilerin yapıldığı açık gezi tekneleri. (ç.n.)

3 Çinli bir arkadaşım, filateliyle hiçbir yere varamayacağımı söyleyene dek ben de gayet hevesli bir pul koleksiyoncusuydum.

kullanılmıştır. O kış hava aşırı soğuktu ve burası, nadir sıcak yerlerdendi; ayrıca savaş başladığından beri Fransa'da bulunması imkânsız, sınırsız viski ve cin imkânı da sağlıyordu; her gece Jean Cocteau'ya kadar Paris sosyetesiyle dolup taşardı. Çok geçmeden *Salon Vert* olarak bilinen bir tür kurum hâline geldi. Buranın kraliçesi, bazen haftalar boyu büyükelçilikte kalan -aynı zamanda babamın metresi- şair Louise de Vilmorin'di. (Kıskançlık duygusuyla hiç işi olmayan annem bu kadını neredeyse babamın sevdiği kadar severdi ki bu hiç de şaşırtıcı değildi; zira Louise de Vilmorin hayatımda gördüğüm en büyüleyici kadınlardan biriydi. Harika bir arkadaşlığımız vardı; bana, akşam yemeklerinden sonra gitar eşliğinde söylediğim bir sürü eski güzel Fransızca şarkı öğretmişti.) Çok az politikacı vardı; ama yazar, ressam ve oyuncular çoktu. Müdavimlerden aklıma gelen biri de Bébé olarak bilinen, sahne tasarımcısı Christian Bérard'dı. Bir keresinde *pug* cinsi küçük köpeğini de yanında getirmiş, hayvan bir anda halının üstüne ufacık, kuru kakasını bırakıvermişti. Bérard hiç tereddüt etmeden pisliği alıp cebine atmıştı; annem daha sonra bunun, o ana dek gördüğü en terbiyeli davranış olduğunu söylemişti. Diğer yandan ekip sadece Fransızlardan da oluşmuyordu; ziyarete gelen İngilizler, Amerikalılar, ailemin tanıdığı ve yolu oraya düşen herkes olabiliyordu.

Geçmişe dönüp o günleri hatırlayınca bir konuda pişmanım: İki-üç yaş daha büyük olmamak. Sanırım yaşıma göre biraz daha olgundum, ama yine de tüm bu ünlüler benim için sadece birer isimdi. Jean Cocteau'ya Jean demişliğim, onun için martinisini karıştırmışlığım vardı; ama yazdıklarından tek kelime okumamıştım. 1944'te on beş değil de on sekizimde olsaydım çok daha fazlasını bilir, çok daha fazlasını öğrenirdim. Ama yine de şikâyetçi değilim. Orada bulunmak bile benim için şanstı.

Babam resmî gezilerini benim tatillerime denk gelecek şekilde planlardı; bu sayede ülkenin dört bir köşesini gezdik. 1945 Paskalyası'nda, savaş tam bitmek üzereyken arabayla güneye gitmiştik; ara ara paslanmaya başlamış, yanmış tankların yanlarından geçerek yeşilimtırak gri Kanal'dan sonra Akdeniz'in maviliğini ilk defa gördüğüm anı unutamam. 1946'da bir okul arkadaşımla Avignon'dan Nice'e dek bisikletle Provence'ı geçmiştik; ancak aşırı sıcak, savaşın çukur çukur yaptığı yollar ve her yanı delik deşik (suni kauçuk şambreller sağ olsun) lastikler sayesinde bu yolculuk çok da eğlenceli sayılmazdı. 1947'de donanmaya katılmak için beklediğim sırada Strasburg'da Alsacelı, neşe dolu bir aileyle birlikte kaldığım altı ay boyunca, üniversitede Almanca ve Fransızca (derslere on iki yaşında Linguaphone'da* başlamıştım) dersleri almıştım. Ev sahibemin, genellikle kocasının eve gelmesine beş dakika kala sürekli bekâretimi bozma teşebbüslerinin neden olduğu feci utanç haricinde Strasburg'dan müthiş keyif almıştım. (Aklıma geliyor da muhtemelen her gece yatakta kocasına hepsini anlatıyor, birlikte kikir kikir gülüyorlardı.) O yılın sonunda elçilikten ayrıldıktan sonra kalıcı olarak Chantilly'nin hemen dışındaki gölde güzel bir eve taşındık. Ancak o zamana dek Fransa zaten benim daimi ve sahip olduğum tek yuvam olmuş, bu ülkeyi her geçen gün daha çok sevmeye başlamıştım.

General de Gaulle'le ilk ve son görüşmem o büyükelçilik günlerindeydi. Normandiya Çıkarması'nın üçüncü yıl dönümünde, 6 Haziran 1947'de, kumsallardan birindeki anma töreninin ardından bitişikteki otelde büyük bir açık büfe öğlen yemeği vardı. Nedendir bilmiyorum, babamla annem önceki gece oraya gitmişken ben gidememiştim; bu yüzden ertesi sabah arabayla gittim. On yedi yaşındaydım ve bu benim

---

* ***Linguaphone***; Londra merkezli dil eğitim kursları. (ç.n.)

tek başıma yaptığım ilk araba yolculuğumdu. Öğle yemeği zamanında oraya varmayı umuyordum; ne var ki Normandi-ya'nın trafik işareti olmayan daracık sokaklarında kayboldum ve ancak yemek bitmek üzereyken ulaşabildim. Vardığımda babam beni General'le tanıştırmıştı; General beni hayretler içerisinde bırakan bir tavırla selamlamak için ayağa kalkmış, iki metreye yakın boyuyla tamamen doğrulmuştu. Muazzam onur duymuştum, ancak diğer yandan kurt gibi acıkmıştım ve tüm tabaklar silinip süpürülmüş gibiydi. Sadece tek bir tabak kalmıştı; üzerinde görünüşe göre hiç dokunulmamış koca bir elmalı turta olan General'in tabağı. Gözlerimi tabaktan ayıramıyordum. Anneme, "Sence onu yiyecek mi?" diye sormuştum. "Ben nereden bileyim?" demişti annem, "En iyisi ona sor." O anda utangaçlıkla açlık arasında kısa bir savaş yaşanmış, ama açlık kazanmıştı; General'in masasına gittim. "Excusez-moi, mon général," dedim, "mais est-ce que vous allez manger votre tarte aux pommes?"* Hafifçe gülümseyerek, her tarafına sigara külü düşürdüğü için özür dileyip hemen tabağı bana doğru itti. Sanırım biraz fazla ileri gittiğimi düşünmüş olmalıyım ki -bu durumun bir başarı olduğunu ortaya koyan bir ifadeyle- General'in külünü yemenin bir onur olacağını söyledim. O büyük insanla yegâne sohbetim buydu; General'in babamla ya da Winston Churchill'le yaptığı hiçbir sohbet kesinlikle bundan daha samimi değildi.[1]

Bu kitap, içeriğinde zaten bilmedikleri hiçbir şey bulamayacak profesyonel tarihçilere dönük yazılmamıştır. Hedef kitlesi, Fransızların gayet hoş bir şekilde, "l'homme moyen sensuel" olarak adlandırdıkları genel okuyucudur; ayrıca ortalama İngilizce bilgisine sahip bir insanın Fransa tarihiyle

* "Affedersiniz General, acaba elmalı turtanızı yiyecek misiniz?" (ç.n.)

1 Babam hep, de Gaulle'le konuşmanın Eiffel Kulesi'yle konuşmaktan farksız olduğunu söylerdi.

ilgili dikkat çekici ölçüde kısıtlı bilgiye sahip olduğu düşüncesiyle yazılmıştır. Belki Napolyon ya da Jeanne d'Arc ya da XIV. Louis hakkında biraz bilgi sahibiyizdir; ancak çoğumuz için hepsi bu kadarla biter. Okuduğum üç okulda bize yalnızca kazandığımız savaşlar öğretilmişti: Crécy ve Poitiers, Agincourt ve Waterloo.

İşte bu kitap benim aradaki boşlukları tamamlama teşebbüsüm. Yakışıklı Philippe'in zavallı Tapınakçılara yaptıklarından ve onun kızlarına Tour de Nesle'de neler olduğundan bahsetmek istedim; muhteşem Madam de Pompadour'dan ve nefret abidesi Madame de Maintenon'dan; günümüzde neredeyse adı tamamen unutulmuş, ama belki de Fransa'nın gelmiş geçmiş en iyi kralı Louis-Philippe'ten -ve bunların hepsi sadece bir başlangıç. Birinci Bölüm oldukça geniş bir zamanı, yaklaşık sekiz yüzyılı, gayet hızlı bir şekilde özetleyerek bizi Galyalılardan ve Julius Caesar'dan Charlemagne'ye [Şarlman] götürüyor. Ancak ilerledikçe hız kaçınılmaz şekilde azalacak. Örneğin Yirmi Birinci Bölüm sadece İkinci Dünya Savaşı'nın beş yılını ele alıyor. İşte bu noktada da bitireceğiz. Tüm tarih kitaplarında açıkça belirtilmiş bir bitiş noktası olmalıdır; olmaması hâlinde güncel olaylara kadar sürüklenirler. Diğer yandan muhtemelen Vietnam ve Cezayir'i ele alacak kadar ilerleseydim bile kesinlikle Avrupa Birliği'ni de dahil etmezdim. Hayır: 1945 yılı bir çağı kapatıp yenisini başlattı. Dördüncü ve Beşinci Cumhuriyetlerin başka bir tarihçi bulmaları gerekiyor (İşin aslı çoktan birkaç tane buldular bile).

Giriş bölümlerinde genelde yazarın kişisel görüşlerini belirtmesine izin verilir; öte yandan kitabın kalan kısımlarında bu tür bir özgürlük beklenmez. Ancak itiraf etmem gerekir ki son iki bölümde arada sırada bu kuralı çiğnedim. Babam Duff Cooper 1937'de, o dönemde Donanma Bakanı'na verilen gör-

kemli isimle Bahriye Lort Amirali görevine atanmıştı; Neville Chamberlain'in Münih'te Hitler'le anlaşmaya varmasını protesto ederek bu görevinden istifa etti; 1940'da Winston Churchill'in kabinesinde Enformasyon Bakanı olarak görev aldı. Sonrasında, öncelikle kısa süreliğine Uzak Doğu'da, ardından da Londra'da gizli görev yaptı; Ocak 1944'te General de Gaulle'ün Cezayir'deki Fransız Komitesi'nin İngiltere temsilcisi oldu; Ağustos ayında Paris'in kurtuluşunun hemen ardından İngiltere'nin bu şehirdeki savaş sonrası ilk büyükelçisi olacaktı. Babam tüm bu görevleriyle ister istemez hikâyemize katılıyor; bundan dolayı onu hariç tutmam neredeyse imkânsız.

Çiğnediğim başka kurallar da oldu; bilhassa da her zaman teessüf ettiğim bir nitelik olan tutarlılık hususunda. Müteakip sayfalarda okuyucunun karşısına dük ve kont unvanları farklı yazılışlarla, John'lar ve Jean'ler, Henry'ler ve Henri'ler çıkacak. Burada seçimimi belirleyen kimi zaman karışıklık oluşabileceği riski, ancak çoğu zaman ise sadece kulağa nasıl geldiğiydi; elbette benim kulağıma doğruymuş gibi gelen isimlerin başkalarına feci ölçüde yanlış gelebileceğinin de farkındayım. Böyle olması hâlinde ise elimden sadece özür dilemek gelir.

Bunun yazacağım kesinlikle son kitap olacağını daha önce de dile getirmiştim. Üzerinde çalıştığım her andan muazzam keyif aldım; bu kitabı, muhteşem ülkenin yıllarca bana sunduğu tüm mutluluklara karşılık Fransa'ya bir nevi teşekkür olarak görüyorum.

John Julius Norwich
Londra, Mart 2018

ÇEVİRMENİN ÖN SÖZÜ

Norwich'in *Bizans Tarihi* adlı muhteşem eserini Orta Çağ ve Bizans tarihiyle ilgilenenler arasında bilmeyen yoktur; bu nedenle elinizdeki eserin çevirisini yapmam teklif edildiğinde tarifsiz bir mutluluk ve gurur yaşadım. Çeviri boyunca da aynı gururu ve hazzı her an duydum. Sayfaları karıştırdığınızda göreceğiniz gibi yaklaşık iki bin yıllık bir dönemi kapsaması nedeniyle hâliyle vâkıf olduğum zaman aralığının dışına taşan, oldukça kapsamlı bir eser olduğundan ister istemez bana uzak, kimi zaman tamamen yabancı yeni kavramlarla karşılaştım. Bu eksikliği bolca araştırmayla ve alanın önde gelen isimlerinden yardım isteyerek kapatmaya çalışsam da çıkabilecek hatalardan ötürü şimdiden okuyucunun affına sığınıyorum. Bazen "*uncle*" gibi çok basit bir kelime için bile bahsedilen kişinin soy ağacını tamamen ortaya dökmek gerekti. Ya da yazarın sıklıkla kullandığı Fransızca tabir/terim/cümleler epey mesai aldı. Ancak her zorluk bu çalışmadan aldığım keyfi daha da artırdığı gibi gayet de bilgilendirici oldu.

Peki, *Fransa Tarihi*'ni farklı kılan ne? Öncelikle adının hakkını fazlasıyla veren bir çalışma; ikinci olarak tüm yaşananları, kelimenin tam anlamıyla Fransa âşığı bir yabancının bakış açısıyla, cümleleriyle öğrenmek ya da anlamaya çalışmak

gerçekten çok keyifli ve farklı bir deneyim. Belki başka tarih kitaplarında da öğrenebileceğiniz birçok olayda, yazarın Vercingetorix'e hayran ifadelerinin hemen ardından Clovis'den nasıl tiksinerek bahsettiğini, idam edilen XVI. Louis'nin ve Marie Antoinette'in yaşadıklarını ya da Terör Dönemi'nin korku atmosferini Norwich'in cümleleriyle âdeta tecrübe ediyorsunuz. Bu anlamda bilgilendirici olduğu kadar hadiseleri bir nebze de olsa hissettiren bir çalışma elinizdeki.

Tüm bu duygu akışını bozmamak adına ve metnin genel okuyucuya hitap etmesi nedeniyle, bağlamın anlaşılırlığı için elzem hâller dışında dipnot verilmemesi tercih edilmiştir; zaten metnin geneline bakıldığında yazarın da çok fazla dipnota başvurmadığı görülecektir. Numaralı dipnotlar yazarın, yıldız (*) işaretli dipnotlar ise benim eklediğim açıklamalardır. Bunun yanında metin akışı içerisinde köşeli parantez "[]" içerisinde verilen bilgiler de şahsımın verdiği bilgilerdir. Bu tür açıklamaların dipnot şeklinde verilmesi hâlinde okuyucunun dikkatinin dağılacağı ve metnin bütünlüğünün bozulacağı düşüncesiyle doğrudan metin içinde verilmesini tercih ettim.

Metin kabaca 2000 yıllık bir tarihî seyri kapsadığından yer ve kişi isimlerinin, zaman zaman kafa karışıklığına neden olacak kadar çok olduğu göze çarpacaktır. Yazarın da Ön Söz'de belirttiği gibi kendisinin de sistematik bir isim tercihi yoktur; çeviri esnasında şahsen aynı uygulamayı devam ettirdim. Yine de öncelikli olarak literatürde nasıl geçtiğine ve bilinirliğine bakarak tercihte bulundum. Bununla birlikte isimleri kullanırken hangi ülkeden bahsedildiğini de dikkate aldım. Söz gelimi İngilizce metinde Philip olarak geçen isim İspanyol hükümdarı kastedildiğinde Felipe; Henry adı Fransızlar için kullanıldığında Henri; Fransızlardaki Francis, Avusturya

hükümdarından bahsederken Franz olarak tercih edilmiştir. Bunun en temel nedeni metin boyunca da fark edileceği üzere isim karmaşası içerisinde anlaşılırlığı sağlamaktır. Ayrıca yazarın, Talbot Dükü ya da Savoy Dükü yerine genelde ikinci kullanımlarında sadece Talbot ve Savoy gibi yer adlarını, kişi adı olarak kullandığına da dikkat etmek gerekir.

Bir diğer husus "imparatorluk" ya da "imparator" terimleriyle Napolyon dönemine kadar olan kısımlarda "Kutsal Roma İmparatorluğu" ve de "imparatoru" kastedildiği hatırdan çıkarılmamalı. Ayrıca metin içerisinde bolca Fransızca terim/cümle/ifade kullanıldığı dikkatlerden kaçmayacaktır; yazarın doğrudan Fransızcalarını kullanmayı tercih etmesi nedeniyle çeviri sürecinde ben de Fransızca orijinallerini muhafaza ederek kısa ifadelerde parantez içerisinde, daha uzun ifadelerde dipnotlarla Türkçelerini belirttim.

Son olarak karşılık bulmakta zorlandığım her Orta Çağ teriminde yardımına başvurduğum çok değerli hocam, Doç. Dr. Sayime Durmaz'a, şiirlerde yardımını hiçbir zaman esirgemeyen sevgili dostum Şevket Türkcan'a; çevirmenliğe başladığım günden beri yardım ve desteklerini hiç eksik etmeyen ağabeyim Galip Genç ve ablam Dr. Öğr. Üyesi Fatma Genç'e; aylar boyunca mesai harcadığım bu süreçte, ona ayıracağım zamandan çaldığım sevgili kızım Âsûde'me; yıllardan beri bin bir emekle ve titizlikle tüm çevirilerimin, yayınlarımın tashihini yapan eşime, son olarak bugünlere kadar verdikleri tüm emekler için anneme ve merhum babama hiçbir teşekkürün yetmeyeceğini biliyorum.

Süleyman Genç
Trabzon, 2021

1.
Ziyadesiyle Karanlık
MÖ. 58 – MS. 843

La Gaule unie
Formant une seule nation
Animée d'un même esprit
Peut défier l'Univers.[1]
Vercingetorix anıtındaki yazıt

İngilizler gibi Fransızlar da tam bir ırk kokteylidir: Ligurlar, İberyalılar, Fenikeliler ve Keltler işin sadece başlangıcı; antik Galya'nın beş yüz küsur farklı kabilesinden bahsetmeye gerek bile yok. Ancak -muhtemelen daha önce de söylemiştim- en iyisi bunu prehistorya uzmanlarına bırakmak olacaktır. Küçük Asya'nın Ege kıyılarındaki Phokaia'dan bir grup maceraperest Yunanlının MÖ 600 civarında Marsilya'yı kurduğunu kaydetmek gerekse de ne yazık ki bu topluluk arkalarında günümüze dek ulaşan herhangi bir anıt ya da kültürlerine ait

1 "Birleşik bir Galya
Tek bir milletten oluşan
Ortak bir ruh paylaşan
Evrene meydan okuyabilir."

fazla bir şey bırakmamıştır. Bu nedenle hikâyemiz aslında MÖ 2. asrın sonlarına doğru Romalıların günümüz Fransası'nın güneydoğu ucunu fethedip burayı ilk eyaletleri yapmalarıyla (bu nedenle hâlâ bu ismi taşımaktadır) başlamaktadır; eyaletin başkenti olarak da daha sonra Aix-en-Provence adını alacak Aquae Sextiae adıyla yeni bir kent kurmuşlardır. Bunu diğer görkemli şehirler -ilk olarak Nimes, Asles ve Orange- izlemişti. Yaşlı Plinius* buranın "bir eyaletten ziyade İtalya'ya benzediğini" düşünmüştü. O dönemde tam yaşanılacak bir yer olduğuna kuşku yoktu.

Fransa'nın ilk kahramanı sorulduğunda Charlemagne (Şarlman)'dan ötesine gidecek ülke dışından çok az kişi vardır. Fakat Fransızlar için en eski büyük lider, adı "büyük savaşçı kral" ya da "büyük savaşçıların kralı" anlamına gelen Vercingetorix'tir. Onunla ilgili tüm yazılı kaynakların, itibarını düşürmekten en çok kazançlı çıkacak Romalılara ait olması bu durumu çok daha etkileyici kılmaktadır. Güney Fransa, Roma İmparatorluğu'nun ilk ve en çok kazanç sağlayan eyaletiydi, hatta o kadar kazanç sağlıyordu ki Romalılar bu eyaletin sınırlarını genişletmeye can atıyordu. Komşu Galya'nın, Sezar'ın meşhur başlangıç cümlesinden alıntı yaparsak "üç parçaya bölünmüş" olduğunu gören kurnaz Romalılar, birbirine düşman bu üç kabile arasındaki bitmek bilmeyen gerilimlerden istifade etmeye karar verdiler. Sezar MÖ 58'de Galya'yı işgal etme nedeninin her zaman, öncelikle savunma ve önleme amaçlı olduğunu savunmuştu; Roma eyaleti kuzeydeki Galyalı kabilelerin sayısız baskınına, hatta birkaç ciddi saldırısına maruz kalmıştı ve Sezar olası yeni tehditleri önlemeye kararlıydı. Bu, belki de kısmen doğrudur; ancak Roma'nın savaş sayesinde doğal sınırlarını Ren Nehri'ne kadar geniş-

* ***Yaşlı Plinius;*** Gaius Plinius Secundus (ö. MS 79); meşhur Romalı tarihçi, doğa bilimci ve asker. (ç.n.)

lettiği de muhakkaktır. Öte yandan Sezar, herkesin gayet iyi bildiği gibi, hırslı biriydi. Gücün giderek daha az sayıda elde toplanmasıyla Roma Cumhuriyeti hızla bir diktatörlük hâline gelmekteydi. Sezar, umut ettiği gibi, tüm gücü kendi elinde toplayacaksa bir orduya ihtiyacı olacaktı ve Galya'daki büyük sefer, ona bu orduyu verecekti.

Galyalı kabilelerin bir kısmı makul bir medeniyet seviyesine ulaşmış olsa da Sezar'a karşı koyan Galyalılar temelde hâlâ barbardı. Kent ismine yaraşır bir yerleşimleri yoktu; köyleri ise genelde etrafı basit çitlerle çevrili, çatıları sazla kaplı, kerpiç ev topluluklarından pek öte değildi. Tarımla ilgili neredeyse hiçbir şey bilmiyorlardı ya da önemsemiyorlardı. Çiftçiden ziyade çobandılar; koyun ve domuz besliyorlar, her zaman bolca bulunan geyik avlıyorlardı. Tam ifadesiyle tepeden tırnağa etoburlardı. Bir de savaşmayı çok seviyorlardı. Binicilik konusunda belki Romalılardan bile daha ilerideydiler; Romalıların daha gelişmiş silahları onlarda olmasa da cesaret ve kararlılıkları, sayılarının çokluğuyla birleşince onları çok çetin düşmanlara dönüştürmekteydi. Karşılıklı en kanlı çarpışmaların bazılarından muzaffer ayrıldılar; muhtemelen nihai yenilgilerinin sebebi, kabilevî toplum yapılarının onları hangi seviyede olursa olsun siyasi birlik oluşturmalarını engellemesinden kaynaklanıyordu.

Büyük ölçüde bu sebep yüzünden çatışmaların ilk yarısı boyunca öne çıkan bir lider ortaya çıkaramadılar; ancak MÖ 52'de Sezar'ın Cisalpine Galyası'nda[2] asker topladığında, o sırada otuz yaşında olan Vercingetorix, günümüz Auvergne'de* yaşayan Arvernilerin reisi oldu. Çok geçmeden komşu kabilelerle ittifaklar kurmaya başlayarak kısa sürede büyük

2 Alplerin beri (yani İtalya) tarafında kalan ve MÖ 2. yüzyılda Romalılarca fethedilen Galya bölgesi.

* ***Auvergne***; Fransa'da bir bölge.

bir ordu kurdu. İlk adımı, düşmanın kendi komşuları değil, Romalılar olduğu konusunda Galyalıları ikna etmekti. İlham verici bir strateji uzmanı olduğunu ispatlamıştı. Massif Central'daki Gergovia'da* istilacılarla ilk karşılaşması mutlak bir zaferle sonuçlandı; bizzat Sezar'ın ifadesiyle Romalılar, içlerinde 46 *centurion*un da** olduğu yaklaşık 750 lejyoner kaybetmişti. Bu genç, parlak kumandan Sezar'ın o zamana dek karşı karşıya geldiği en ciddi tehditti. Romalıları her ne pahasına olursa olsun topraklarından püskürtmeye kararlı Vercingetorix, tahrip odaklı bir strateji başlattı. Yiyecek ve sığınma imkânı sunabilecek tüm köyler yerle bir edildi: Öte yandan bu gerilla savaşı istilacılar kadar yerleşimcilere de pahalıya mal oluyordu. Kabilelerin, Avaricum'daki doğal savunma hatlarının (bir tepe üzerine kurulu ve etrafı bataklıklarla çevrili) kenti koruyacağını savunarak bu zengin yerleşim yerinin ateşe verilmesine karşı çıkmasıyla rüzgâr tersine döndü. Vercingetorix istemeyerek de olsa bunu kabul etti; ancak Roma kuşatmasının başarılı olmasıyla haklılığı ortaya çıkacaktı. Eylül ayına gelindiğinde Sezar, Alesia'da[3] kesin bir zafer kazandı. Savaş meydanından kaçan Galyalıların önünü kesen Roma süvarileri, neredeyse tek bir kişi kalmayıncaya kadar hepsini kılıçtan geçirdi. Kurtulan birkaç kişinin arasında bizzat komutanları da vardı; komutan ertesi gün resmen teslim olacaktı. MS 100 yıllarında yazan büyük Greko-Romen tarihçi Plutark, "tüm savaşın dinamosu" Vercingetorix'in en iyi zır-

* ***Massif Central***; Güney Fransa'nın ortasında, dağlar ve platolardan oluşan bölge. (ç.n.)

** ***Centurion***; Roma lejyonlarında üst düzey askerî rütbe. (ç.n.)

3 Alesia'yla ilgili günümüze hiçbir iz ulaşmamıştır ve nerede olduğu konusunda çok sayıda görüş mevcuttur. Tarihçiler, Sezar'ın savaşa dair anlatımını yerel coğrafyayla uzlaştırmada biraz sorun yaşasalar da en muhtemel mevki Burgonya'daki Alise-Sainte-Reine köyünün yukarısındaki Mont Auxois olarak bilinen tepedir.

hını giydiğini ve atını harikulade koşum takımlarıyla eyerledikten sonra kapılardan dışarıya sürdüğünü anlatmaktadır. Vercingetorix, ardından tahtında oturan Sezar'ın etrafında merasim dönüşü yaptıktan sonra atından inmiş, zırhını çıkarıp hapse götürülene dek hiç konuşmadan Sezar'ın ayaklarının dibinde beklemişti.

Bu teatral sahnenin amacı, Romalıların kalplerini Galyalılara karşı yumuşatmak ve tüm öfkeyi Vercingetorix'in üzerine çekmekti. İnanışa göre bir sonraki yüzyılda Kraliçe Boadicea'nın* yenildikten sonra yaptığı gibi Vercingetorix de intihar etseydi herhâlde daha iyi olurdu. Zira Sezar, zaferinin nişanesi olarak sokaklarda dolaştırıldıktan sonra hapse atıldı ve nihayetinde alışılageldik biçimde boğularak idam edildi. On dokuzuncu yüzyılda, büyük ölçüde III. Napolyon sayesinde, ilk büyük Fransız milliyetçisi olarak meşhur oldu. Clermont-Ferrand'da genç komutanın dörtnala koşan bir at üstünde harikulade bir heykeli bulunmaktadır. Bunun yanında son muhteşem savaşının gerçekleştiği yer olduğuna inanılan mevkide başka bir heykeli daha vardır; Georges Clemenceau'nun** dönemine dek rakipsiz, mors gibi gür bıyıklı betimlenen bu heykelin silindirik kaidesinde bu bölümün başlangıcında alıntılanan sözler yazılıdır.

Savaş bir ila iki yıl daha sürdü; ancak Galya, zaten Alesia Savaşı'nda sonra Roma'ya bağlanmıştı. Tanrı bilir ya Galyalıların galiplerini sevmeleri için pek neden yoktu: Sezar onlara sert -hatta genelde acımasız- davranmış, neredeyse hiç saygı

---

* ***Boudica,*** MS 61 yılında Romalıların Büyük Britanya'daki işgalci güçlerine karşı bir isyan başlatan, Kuzey Britanya'nın Norfolk bölgesinde yaşayan Iceni kabilesinin kraliçesi. İsyanın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine intihar ettiğine dair görüşler vardır. (ç.n.)

** **Georges Clemenceau**; yirminci yüzyılın başlarında başbakanlık yapan, pos bıyığıyla meşhur Fransız devlet adamı. (ç.n.)

göstermemişti. Merhamet göstermeden yağmalamış, mallarını talan etmiş, altınlarına ve gümüşlerine el koyup binlercesini köle olarak satmıştı. Ancak yıllar geçtikçe tüm bunların bir bedelinin olduğunu anlamaya başladılar. Dünyada halkları, ortak bir düşman kadar birleştiren başka bir şey yoktur; Galyalılar da Roma egemenliği altında daha önce hiç olmadığı kadar birleştiler; eski kabile sistemi ortadan kalktı. Kelt Galyası -genel valinin merkezi de burada, Lyon'daydı- (Gallia Celtica), Belçika Galyası (Gallia Belgica) ve kabaca günümüz Belçikası'na tekabül eden, güneybatı uçtaki Akitanya'da üç Roma idaresi oluşturuldu; bu yönetimler kuruldukları gibi işe koyuldular. Tıpkı bir önceki asrın en iyi döneminin Provence'ı gibi elli yıl içinde Galya manzarası tamamen değişti: yeni yollar, şehirler, sayfiye köşkleri, tiyatrolar, hamamlar ve -ilk defa- doğru düzgün sürülmüş tarlalar. Artık eğitimli bir Galyalı az bir çabayla tüm ayrıcalıklarıyla Roma vatandaşlığını elde edebiliyordu: öyle ki bir *civis romanus** olarak kendisine bir ordu komutanlığı ya da eyalet valiliği görevi dahi verilebiliyordu.

Galya, yaklaşık beş asır boyunca -kabaca bizle Kral VII. Henry'nin saltanatı arasındaki dönem kadar- Roma'ya bağlı kalacaktı. İkinci asrın başlarında insanlar yeni bir dinden bahsetmeye başladılar: Çıkışı uzak Asya eyaletinde gerçekleşen, fakat hem Avrupa'nın dört bir yanında hem de daha da ötelerde köklü değişiklikler başlatacak bir dinden. Tıpkı Roma İmparatorluğu gibi Hıristiyanlık da Akdeniz'den yavaş yavaş kuzeye doğru yayıldı. MS 100 yılına gelindiğinde ilk misyonerler Marsilya'ya ulaşmıştı; ilahi mesajın Lyon'a kadar ulaşması için ise sonraki asrın büyük bölümünün geçmesi gerekecekti. Roma İmparatorluğu -zira artık bir imparatorluktu- din hususunda şaşırtıcı biçimde rahattı: İmparator

---

* ***Civis romanus***; Roma vatandaşı. (ç.n.)

kültüne sadece görünüşte de olsa bağlı kalındığı müddetçe insanlar istediklerine inanmakta az çok özgürdüler. Ne var ki söz konusu Hıristiyanlar olunca bu kadar ileri gitmeye hazır değillerdi. Sonuç olarak zulüm kaçınılmazdı. Baskılar Büyük Roma Yangını'ndan sonra, 64'te, İmparator Neron'la başlayıp sonraki 250 yıl boyunca değişik seviyelerde devam etti; üçüncü asrın sonundan dördüncü asrın başlarındaki Diocletianus döneminde en tepe noktasına ulaştı. Şehitlerin sayısı hadsiz hesapsızdı, başı kesildiğinde istifini bozmadan kesik başını yerden alıp adını taşıyan manastırın bulunduğu yere kadar tövbe üzerine vaaz ede ede birkaç mil[4] yürüyen üçüncü asırdaki Paris Piskoposu Aziz Denise de şehitler arasındaydı.

Fakat nihayet şafak söktü: 313 yılının Şubat ayında iki imparator, Licinius ve Büyük Konstantin, imparatorluğun her tarafındaki Hıristiyanlara daimi müsamahayı sağlayan Milano Fermanı'nı yayımladı; yirmi beş yıl sonra -ancak ölüm döşeğindeyken[5] de olsa- Konstantin de vaftiz edildi. Müteakip asırlarda Hıristiyanlığın hükmü, İhtilal'e dek bir daha tehditle karşı karşıya kalmayacaktı; öte yandan din savaşlarından Fransa payını fazlasıyla alacaktı.

Beşinci yüzyıla gelindiğinde Roma İmparatorluğu son demlerini yaşıyordu; her daim sıcak iklimler ve daha verimli topraklar arayışıyla kuzeydoğudan gelen barbarlara -Gotlar, Hunlar ve Vandallar- karşı neredeyse tamamen savunmasızdı. Bunlar işgalci ordular değildi; erkeği, kadını, çoluk çocuğuyla tamamen göç eden halklardı. Doğu Gotları (Ostro-

4 Ancak Madame du Deffand'ın işaret ettiği gibi, *c'est le premier pas qui coûte;* önemli olan ilk adımdır.

5 Kiniklerin, ölüm döşeğinde vaftiz olmanın üstünlüklerini ortaya koymaları çok sürmedi: Bu şekilde vaftiz tüm günahları temizliyor, hem de size başka günah işleme zamanı bırakmıyordu; böylece henüz yere değmemiş kar tanesi gibi cennete yükseliyordunuz.

gotlar), Batı Gotları (Vizigotlar) ve Vandallar en azından yarı medeniydiler; tamamı Germen kökenli ve Hıristiyandı. Maalesef diğer yandan da Ariusçu sapkınlardı; Ortodoksların, İsa Mesih'in Baba Tanrı'yla tek bir özden ve O'nun gibi ebedî olduğu inancının aksine İsa'nın Tanrı tarafından dünyanın kurtuluşu için bir araç olarak seçildiğini, Tanrı tarafından belirli bir zamanda belirli bir gayeyle yaratılmış olduğunu ödünsüz savunuyorlardı. Bu inanç onları Kilise'yle karşı karşıya getirdi; oysa bu göçebelerin büyük hayranlık duydukları imparatorluğu yıkma gibi bir arzuları yoktu. Tek istedikleri *Lebensraum*'du, yerleşecek bir yer ve yerleştiler de.

Diğer taraftan Hunlar ise Moğoldu ve katıksız barbardılar. Çoğu hâlâ dışarıda yaşayıp uyuyor, tarım yapmaya, hatta pişmiş yiyeceklere tenezzül etmiyorlardı; söylenceye göre çiğ etleri ata binerken kendi ve atlarının bacaklarının arasına koyup ezerek yumuşak hâle getiriyorlardı. Giysi olarak da keten den, hatta çok daha garibi, tarla faresi derilerinden üstünkörü birbirine iliştirilmiş tunikler giyiyorlardı. Kıyafetlerini, kendiliğinden parçalanıp üstlerinden düşene dek çıkarmıyorlardı. (416'da hayvan postu giyen ya da uzun saçlıların Roma surlarından içeri girmesini yasaklayan bir kanun çıkarılmıştı.) Hunların lideri Attila, kısa boylu, esmer ve kalkık burunlu, ince, dağınık sakallı, vücuduna göre çok büyük bir kafası olan boncuk gibi küçük gözlü biriydi. Sadece birkaç yıl içinde Avrupa'nın tamamında dehşet duyulan biri hâline gelmişti. Hatta belki de -Napolyon istisna tutulursa- ne öncesinde ne sonrasında onun kadar korkulan başka bir adam daha yoktu.

20 Haziran'da Châlons-sur-Marne'nin hemen dışındaki Katalon Savaşı'nda müttefik Roma ve Vizigot kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılana dek 451'de Ren Nehri'ni aşıp Orléans'a kadar Fransa'yı tarumar eden işte bu insanlardı. Attila'nın ilerleyişi devam etseydi Fransa tarihi çok daha farklı

olabilirdi; gerçi durum Attila olmadan da yeterince kötüydü. İmparatorluk mekanizması tamamen dağılmaya başlayınca Alplerin ötesiyle bile iletişim koptu; Roma'nın talimatları kesinlikle ulaşmıyordu. Batı'nın son imparatoru, zavallı çocuk Romulus Augustulus'un* 476'da tahttan indirilmesi sürpriz değildi.

Roma İmparatorluğu'nun fiilen ortadan kalkmasıyla -öte yandan Konstantinapol'deki imparator, otorite iddiasını sürdürmekteydi- Galya, sözde krallar, dükler ve kontların yönetimi altında bir dizi küçük barbar devlet şeklinde bölündü. Ancak gayet iyi bildiğimiz gibi kâinat boşluk kabul etmez, er ya da geç bir devlet diğerlerinden daha güçlü hâle gelerek nihayetinde hâkimiyetini kurar. Burada bunu başaran *Salian* Frankları** oldu. Diğer topluluklara göre nispeten sonradan gelen Salian Frankları, bölgede ilk olarak ikinci yüzyılda ortaya çıktılar ve müteakip üç asır içerisinde yavaş yavaş Romalı Gal nüfusla kaynaşarak süreç içerisinde isimlerini modern Fransa'ya verdiler. Krallıkları, dördüncü asrın sonlarında Meroveç'in oğlu Hilderik [Childeric] adında biri tarafından kurulmuştu ve bu nedenle Merovenj Hanedanı olarak biliniyordu. 481'de Frankların kralı, Hilderik'in oğlu Clovis oldu. Galya'nın neredeyse tamamını yönetimi altında birleştiren Clovis'in Fransa'nın ilk kralı olduğu iddiası gayet makuldür. Daha sonra "Louis" şekline dönüşen ismi, Fransız monarşisi boyunca on sekiz halefine verilecekti.

Vercingetorix gibi Clovis'i de bir kahraman olarak görebilmek isterdik; ancak maalesef mümkün değil. Clovis tam bir

---

* Son imparatorun kullandığı isim Romulus Augustus olsa da yaşının küçüklüğünden ötürü isminin sonuna küçültme eki getirilmiş hâliyle -Augustulus- Küçük Agustus olarak bilinmektedir. (ç.n.)

** ***Salian Frankları (Lat. Salii)***; Roma İmparatorluğu içerisinde, günümüz Hollandası'nda kalan Ren Deltası'nda yaşayan Frank kabilesi. (ç.n.)

canavardı. 486'da Soissons'da Batı Roma'nın İtalya dışındaki egemenliğine kesin bir son verdiğinde yaptığı gibi kimi zaman düşmanlarını meşru bir savaşla ortadan kaldırıyordu; ancak çoğu zaman ise ister Frank ister başka milletten tüm olası tehditleri soğukkanlılıkla, keyif alarak öldürtüyordu. Bu yöntem işe de yaramıştı. Yaklaşık olarak 513'te -kesin ölüm tarihi bilinmemektedir- öldüğünde hâkimiyeti günümüz Fransası'nın büyük bölümüne, Belçika'ya ve doğuda Almanya'nın kuzeyinin içlerine kadar uzanmaktaydı. Bunun dışında başlangıçtaki mezhebi Ariusçuluğu -büyük ölçüde, Burgonyalı karısı Clotilde'nin teşvikiyle- istemeyerek de olsa terk etmiş, 496 Noel'inde Katolik inancına kabul edilmişti. İşte o gün Ariusçuluğun Fransa'da olası istikbalinin tamamen önü kapandı. Sonraki yıllarda halkından her geçen gün daha fazlasının onun örneğini izlemesi, nihayetinde Fransa ve Almanya arasında din birlikteliğine yol açacak ve bu durum müteakip bin yıl boyunca devam edecekti. Yine aynı vaftiz sayesinde üç asır sonra Charlemagne ve Papa III. Leo, Kutsal Roma İmparatorluğu'na hayat verecek ittifakı kurabileceklerdi.

***

O dönemden sonra yaklaşık iki yüz elli yıl boyunca Merovenj Hanedanı Fransa'yı yönetti ve neredeyse yok olmanın eşiğine getirdi. Müesses yönetimin eski güzel günleri sona ermiş, şehirler, kasabalar harabeye dönmüştü. Söylenildiğine göre güneş ışınlarını temsil eden, omuzlarına kadar uzanan sarı saçlarıyla tebaalarından kolaylıkla ayırt edilebilen Frank kralları, emrindeki görevliler ve askerleriyle durmaksızın bir köyden diğerine yolculuk ediyor, yanlarından ayırmadıkları üç mühürlü devasa hazine sandıklarıyla kaygısızca, anlamsız, sonu gelmeyen küçük aile savaşları yapıyorlardı. Savaşmakla bu kadar meşgul olmadıkları dönemlerde bile şiddet hiçbir

zaman eksik kalmıyordu. Örnek vermek gerekirse Clovis'in oğlu Chilperic'e bakmamız yeterlidir; sonraki dönem Fransız kronik yazarı Tours Piskoposu Gregorius'un "döneminin Neron'u ve Hirodes'i" olarak adlandırdığı Chilperic ikinci karısı olarak İspanya Vizigot kralının kızı Galswintha'yla evlenmişti. Bu evlilik başarılı olmamış ve Galswintha bir sabah yatağında boğulmuş hâlde bulunmuştu. Bu durum, uzun zamandan beri kralın metresi olan ve olaydan kısa süre sonra kralla evlenen Fredegund adlı hizmetçinin işi gibi görünmektedir. Ancak Galswintha'nın Brunhilda adında bir kız kardeşi vardı; Brunhilda da Chilperic'in kardeşi Sigebert'le evliydi. Cinayetin iki kardeş arasında neden olduğu kanlı savaşlar silsilesi, 575'te Sigebert'in tam Chilperic'i kıskıvrak sıkıştırdığı anda Fredegund tarafından öldürülmesine dek sürdü. Chilperic dokuz yıl daha yaşayıp bu süre zarfında yeni bir cezalandırma şekli olarak göz oymayı ortaya çıkardıktan sonra 584'te bilinmeyen bir saldırgan tarafından öldürüldü; katil, muhtemelen Brunhilda'nın adamlarından biriydi. Fakat ölümünden sonra oğlu II. Clothar'ın Brunhilda'yı yakalayıp bir atın kuyruğuna bağlayarak atı dörtnala koşturmasıyla Chilperic'in intikamı alınmış oldu.

Teoride yirmi yedi Merovenj kralı vardır, ancak her birinin ayrıntılı tarihlerinin bu kitapta yeri olmadığını bilmek okuyucuyu rahatlatacaktır. Öte yandan aslında bu sayı bile muhtemelen hayli iyimser bir tahmindir; zira bu dönemin büyük bölümünde Fransa bir kez daha sayısız küçük krallıklara bölünmüş, hatta çoğu kez aynı anda hüküm süren birkaç kral olmuştur. Bununla birlikte birinden bahsetmek elzemdir; zira içlerinde en meşhuru odur: Her Fransız öğrencinin bildiği gibi pantolonunu tersten giyen I. Dagobert.[6] Fakat

---

6 *Le bon roi Dagobert/ A mis sa culotte à l'envers./ Le grand saint Eloi/ Lui dit: Ô mon roi/ Votre Majesté/ Est mal culottée.'/ 'C'est vrai,' lui dit le roi,/ 'Je vais la*

bunun dışında çok daha fazlasını da yapmıştı. 630'da -ya da o civarda- Alsas, Vosges ve Ardennes'i topraklarına katarak yeni bir düklük kurdu ve Paris'i başkent yaptı. Her ne kadar hovardalıkları -bundan dolayı o mükemmel, minik şarkıyla- meşhur olsa da gayet dindardı ve Saint-Denis Bazilikası'nı yaptırmıştı; buranın içine defnedilen ilk Fransız kralı oydu. On üçüncü asırdan sonra üçü haricinde diğer tüm krallar da orada ona katılacaktı.

Bunlar karanlık çağlardı ve Fransa gerçekten de ziyadesiyle karanlıktı. Tek ışık parıltısı, devletin aksine sağlam ve sistemli Kilise'den geliyordu. Bu döneme dek her piskoposluk bölgesinde bir piskopos ve büyük oranda eğitimsiz rahiplerden de olsa vicdan sahibi bir rahiplik makamı tesis etmişti. İnanç sahiplerinin yardımları ve aşar vergisinin etkin biçimde toplanması sayesinde Kilise'nin mülkleri -aslında kudreti- mütemadiyen artıyordu: Her hükümdar daima, aforoz edilme, hatta sadece kendisini değil, tüm tebaasını da mahkûm edecek bir yasaklama tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu çok iyi biliyordu. Manastırlar varlıklarını iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştı. Uzun zaman, sadece tek bir manastır tarikatının, Aziz Basil Tarikatı'nın olduğu doğuda gelişim göstermişlerdi; ancak Aziz Basil Tarikatı esasen tefekkürle vakit geçiren keşişlerden oluşuyordu. Oysa Batı manastır tarikatlarının altıncı asırdaki babası Aziz Benediktus'un çok farklı fikirleri vardı. Siyah cübbeli Benediktenler kendilerini, kelimenin tam anlamıyla, tam itaate ve başta tarım olmak üzere ağır fiziksel işlere adamış topluluklardı. Fakat bu esnada çalışmaya, el yazmalarını çoğaltmaya -matbaanın icadından önceki

---

remettre à l'endroit. (İyi Kral Dagobert/Pantolonunu ters giydi./ Yüce Aziz Eligius/"Ah, Efendim, Majesteleri," dedi,/"Pantolonunuz berbat giyilmiş."/ "Doğrudur," diye cevapladı Kral/ "Şimdi düzelteceğim.") Bu melodi, Sain-Denis'teki Hôtel de Ville'in çanlarında bugüne dek düzenli olarak çalınmaktadır.

dönemlerde hayati bir uğraştı- ve genellikle içinde yaşadıkları kasvetli, moral bozucu dünyada küçük de olsa bir öğrenme ve insanlık kıvılcımını canlı tutmaya da zaman buluyorlardı.

Ardından Müslümanlar geldi. 633'te, Peygamber'in ölümünden sadece bir yıl sonra Arabistan'dan bir anda etrafa yayıldılar. İlerleme hızları idrak sınırlarının ötesindeydi. Otuz yıl içinde sadece Suriye ve Filistin'i ele geçirmekle kalmamış, Sâsânî İmparatorluğu'nun çoğunu, Afganistan'ı ve Pencap'ın bir kısmını da ele geçirmişlerdi. Sonrasında gözlerini batıya çevirdiler. Konstantinapol, çetin ceviz gibi görünüyordu, bu yüzden sola sapıp Kuzey Afrika kıyıları boyunca ilerlediler. Bu aşamada hızları yavaşladı; Atlas Okyanusu'na ulaşmaları yüzyılın sonlarını bulmuştu. Cebelitarık Boğazı'ndan İspanya'ya geçmeye kendilerini ancak 711'de hazır hissetmişlerdi. Fakat 732'de, ana vatanları çöllerden birden zuhur etmelerinin üzerinden hâlâ bir asır bile geçmemişken Pireneler'i aşmış, hatta Tours'a kadar ilerlemiş, Frank Kralı Şarl Martel (Charles Martel) tarafından nihayet Paris'in sadece 150 mil uzağında, Edward Gibbon'un en meşhur fantezi uçuşlarından birine esin kaynağı olan çarpışmada durdurulmuşlardı:

> Muzaffer ilerleyiş hattı Cebelitarık Burnu'ndan Loire eteklerine dek bin mili aşmıştı; aynı büyüklükte bir fetih dalgasına girişebilseydiler Sarazenler Polonya sınırlarına ve Kuzey İskoçya'ya kadar giderlerdi; Ren Nehri, Nil'den yahut Fırat'tan daha aşılmaz değildi, ayrıca Arap filosu herhangi bir deniz savaşı olmadan Thames'in ağzına dek ilerleyebilirdi. Belki de şu anda Oxford okullarında *Kur'an* tefsiri öğretiliyor, öğrenciler sünnetli insanlara Muhammed'in kutsiyetini ve hakikatini gösteriyor olacaktı.

Modern tarihçiler Tours [Poitiers ya da Puvatya] Savaşı'nın çağdaş veya yakın çağdaş Arap tarihçilerce pek zikredilme-

diği, sonrasında ise sadece nispeten önemsiz bir hadise gibi bahsedildiği sonucunu çıkarmakta sakınca görmezler. Arap tarihçilerin bulguları, Charles Martel'in karşılaştığı birliklerin sadece, ana ordunun belki yüzlerce mil önünde ilerleyen bir baskın birliği olduğunu ve sözde savaşın de aslında uzun süreli bir çarpışmanın bir adım ötesi olabileceğini güçlü bir biçimde ortaya koymaktadır; ancak bunu kesin olarak asla bilemeyeceğiz. Bizim için önemli olan bizzat Charles Martel'dır. Yedinci ve sekizinci yüzyıllara gelindiğinde Merovenj kralları yönetimi fiilen bırakacak kadar kendilerini sefahate ve israfa kaptırmışlardı. Krallıktaki icra gücü, artık veraset yoluyla devredilen ve Pepin Hanedanı mensuplarının uhdesinde bulunan saray mutasarrıfı olarak bilinen, mümtaz görevlinin elindeydi. Charles "Çekiç" Martel, 715'te babasının yerine geçerek çeyrek asır boyunca Fransa'nın fiili hükümdarı olmuştu ve ondan sonra yerine oğlu Kısa Pepin geçmişti. Bu, çok geçmeden Merovenj Hanedanı'nın sonunu getirecekti. Pepin, 751'de son kral III. Childeric'i tahttan inip bir manastırda inzivaya çekilmek zorunda bırakarak kendisini Papa tarafından Frankların kralı olarak ilan etti. Böylelikle babasının adıyla anılan yeni kraliyet hanedanlığını, Karolenj Hanedanı'nı kurdu.

Pepin, döneminde Avrupa'nın tartışmasız en büyük hükümdarıydı; ne var ki daha büyük birinin -Pepin'in 768'de ölümünün ardından tahta çıkan ve Charlemagne (Şarlman) olarak bilinen oğlunun- gölgesinde kalması en büyük talihsizliğiydi. Charlemagne, devasa cüssesi, enerjisi, zindeliği, şaşılacak kuvveti -beş meşru karısı haricinde dört tane daha eşi vardı- sade bir hayat sürmesi sayesinde -(resmî durumlar haricinde) Frank tebaası gibi keten tunik, kızıl pantolon ve çapraz bağlanan jartiyer giyerdi- nüfuzu seleflerinden çok daha geniş bir alana yayılan, âdeta efsanevi bir şahsiyet olacaktı.

774'te Pavia'yı ele geçirdikten sonra kendini Lombardların kralı ilan etti; Almanya'ya dönünce önce pagan Saksonlara boyun eğdirip onları topluca Hıristiyanlığa geçirdi, ardından Hıristiyan Bavyera'yı ilhak etti. İspanya'nın işgali ise -Batı Avrupa'nın ilk büyük epik destanı *Chanson de Roland*'a esin kaynağı olsa da- aynı oranda başarılı değildi. Fakat Charles'ın daha sonraki Macaristan ve Yukarı Avusturya'daki Avarlara yönelik seferleri, bu halkın krallıklarının bağımsızlıklarını kaybetmesiyle ve Charlemagne'nin hâkimiyetine girmesiyle sonuçlandı. Böylece bir nesilden birazcık daha fazla bir süre içerisinde Frank Krallığı'nı yarı-kabile hâldeki birçok Avrupa devletinden biri olmaktan alıp imparatorluk Roması'ndan bu yana benzeri olmayan uçsuz bucaksız tek bir siyasi yapı seviyesine çıkarmıştı.

Ayrıca tüm bunları -en azından çoğunlukla- papalığın coşkun onayıyla yapmıştı. Papa II. Stephanus'un Lombardlara karşı Charles'ın babası Pepin'den yardım isteme amacıyla bin bir zahmetle Alpleri aşmasının üzerinden neredeyse yarım asır geçmişti. Bizzat Charles da otuz iki yaşında genç bir adamken 774 yılında Roma'ya resmî bir ziyaret gerçekleştirmiş, Papa I. Hadrianus tarafından karşılanmıştı; gördüğü her şeyden fazlasıyla etkilenen Charles, bu ziyaretinde, Papalık devletlerinin çekirdeğini oluşturacak Orta İtalya topraklarını babasının Kilise'ye bağışladığını teyit etmişti. 800'de, bu defa çok daha ciddi bir mesele yüzünden tekrar Roma'ya geldi. Papa III. Leo, dört yıl önce bu makama çıkışından beri, onu koltuğundan uzaklaştırmaya kararlı genç Roma soylularının arkası kesilmeyen entrikalarının kurbanı olmuştu; 25 Nisan'da sokakta fiili saldırıya uğramış ve bayılana kadar dövülmüştü. Şans eseri arkadaşları onu kurtarabilmiş ve iyileşmesi için Charles'ın Paderborn'daki sarayına götürmüşlerdi. Papa birkaç ay sonra Frank ajanların himayesinde Roma'ya dönse

de kendini, hasımları tarafından uydurulmuş dinî makamları parayla satma, yalancı şahitlik ve zina gibi suçlamaların ortasında buldu.

Peki, onu kim yargılayabilecekti? Mesih'in yeryüzündeki vekili hakkında hüküm vermeye kimin yetkisi vardı? Normal şartlar altında bu sorunun akla gelebilecek yegâne cevabı, Konstantinapol'deki imparatordu; ne var ki o esnada imparatorluk tahtında bir kadın, İmparatoriçe İrene vardı. İrene'nin öz oğlunun gözlerini oydurup öldürmüş olduğu gerçeği, hem Leo hem de Charles için önemsiz ayrıntılardı. Tahttakinin bir kadın olması kâfiydi. Kadınların yönetme yeteneğine sahip olmadıklarına inanılıyordu, eski Salian Yasası [*Lex Salica*] bunu kesinlikle yasaklıyordu. Batı Avrupa'ya gelince, imparatorluk tahtı boştu.

Charles, 800 yılının sonlarına doğru Roma'ya giderken Aziz Petrus Kilisesi'nde yargılama yetkisinin İrene'den daha fazla olmadığının pekâlâ farkındaydı; ancak diğer yandan suçlamalar çürütülmedikçe Hıristiyan âleminin sadece imparatordan değil, aynı zamanda papadan da yoksun olacağını biliyordu; bu nedenle Leo'nun adını temize çıkarmak için elinden geleni yapmaya kararlıydı. Tanıklığının tam mahiyetini ise sadece tahmin edebiliriz. Fakat 23 Aralık'ta Papa, yüksek sunakta kendine yöneltilen tüm suçlardan masum olduğuna dair tüm İnciller üzerine yemin etti; toplanan sinod da sözünü kabul etti. İki gün sonra Noel ayininin sonunda Charles çöktüğü dizlerinin üzerinden kalkarken Leo, imparatorluk tacını onun başına koydu; tüm cemaatin tezahüratları içeride yankılanıyordu. Hasımlarının vakit kaybetmeden ortaya attıkları gibi Charles yalnızca bir unvan edinmişti; taç, beraberinde ne bir tek fazladan tebaa ya da asker ne de bir metre ilave toprak getirmişti. Öte yandan bu unvanın sayısız

fetihten çok daha kalıcı bir kıymeti haizdi: Bu unvan, dört asrı aşkın süre sonra Batı Avrupa'da yeniden bir imparator olduğu anlamına gelmekteydi.

İmparatorluk tacının takılma törenin Leo ve Charles tarafından ortaklaşa mı planlandığı yoksa o esnada görüldüğü gibi Frank kralının gerçekten de şaşakaldığını tarihçiler yıllardan beri tartışmaktadır. İki olasılıktan ikincisi daha makul görünmektedir. Zira Charles, imparator statüsü iddiasına hiçbir zaman zerre ilgi göstermemiş, hatta hayatının geri kalanında kendisini *Rex Francorum et Langobardorum* -Frankların ve Lombardların Kralı- diye anmaya devam etmiştir. Her şey bir yana, Papa'ya karşı herhangi bir minnet borcu olmasını istemiyordu; kendisine böyle bir borç yüklenmesine fazlasıyla öfkelendiğine inanmamız için pek çok sebep mevcuttur. Öte yandan Leo hayati derecede önemli bir emsale imza atmıştı. Charles'a taç giydirerek hem imparatorluğun hem de imparatorluğun başındaki Charles'ın kendi eseri olduğunu vurgulamaktaydı. Dünya hata kabul etmezdi. İmparatorun, unvanını borçlu olduğu kişi sadece ama sadece Papa'ydı.

Charlemagne, hakim olduğu topraklarda manastır okullarının ve *scriptorium*'ların* sayısını muazzam ölçüde artmasını sağlayan Karolenj Rönesans'ı olarak bilinen dönemle anılsa da kendisinin okuma yazma bilmediği neredeyse kesin gibidir. Çok az okuyabildiğine dair bir teori olsa da biyografisini yazan Einhard, imparatorun yazmada ustalaşma teşebbüslerini gayet dokunaklı biçimde kaydettiği gibi uyuyamadığı zamanlarda alıştırma yapmak amacıyla yastığının altında bal mumu tabletler sakladığını anlatmaktadır. Einhard, Charlemagne'ın çok gayret ettiğini, "ancak çabalarının ilerlemiş

* ***Scriptorium***; Orta Çağ'da genelde manastırlarda bulunan, el yazması eserlerin istinsah edildiği yazı atölyeleridir. (ç.n.)

yaşlarına denk geldiğini ve pek başarılı olmadığını" yazmıştır. Sör Kenneth Clark'ın sözleriyle Charlemagne, bu işi bir türlü kavrayamamıştır.

Aslında çok da önemli değildi: Yarı barbar tanımlamasının bile iyimser olacağı bu hayranlık verici şahsiyet, yeni kurulmuş imparatorluğunu sadece güçlü kişiliğiyle bir arada tutmuştur; 814'te ölümünün ardından imparatorluğunun öyküsü sürekli düşüş göstermiş, önce aile arasında bölüştürülmüş ve sonunda 888'de halefinin kalmamasıyla tamamen dağılmıştır. Bu son muhtemelen kaçınılmazdı: Nihayetinde Karolenj İmparatorluğu, selefi Roma gibi kendi sonunun tohumlarını da beraberinde taşıyordu. Fazlasıyla büyüktü; bir ucundan diğerine iletişim imkânsızdı.

Charlemagne'ın tek oğlu Dindar Louis'in üç oğlu vardı; uzun süren mücadelelerden sonra bu vârisler 843'te, Verdun'da imparatorluğu kendi aralarında paylaşma konusunda anlaştılar. Kel Charles, kabaca Rhône ve Saône'nin batısındaki tüm Fransa'yı aldı; Alman (II.) Louis, Avusturasya (Kuzeydoğu Fransa'nın büyük bölümü, Belçika ve Batı Almanya), Bavyera, Svabya ve Saksonya'yı alırken, en küçükleri Lothar [Lothair], Kuzey Denizi'nden Maas, Ren ve Rhône vadileri boyunca, ardından güneye doğru İtalya boyunca Kalabriya'ya uzanan uzun bir toprak şeridiyle yetinmek zorundaydı. Modern Fransa ve Almanya ülkelerini ve iki devlet arasında her zaman sorun olan Alsas-Loren'i [Alsace-Lorraine] ortaya çıkaran Verdun'daki bu paylaşımdı.

Bununla birlikte Charlemagne'ın imparatorluğu yok olsa da fikirleri yok olmamıştı. Avrupalılar bundan böyle Konstantinapol'ü tamamen unutmuş gibiydiler. 800'den önce Hıristiyan âleminde sadece tek bir imparatorluk vardı: Augustus, Trajan ve Hadrianus'un imparatorluğu, başkentini İstan-

bul Boğazı'na naklettiği için Roma'dan tamamen farksızdı. Ne var ki Boğaz, Paris'ten neredeyse 1500 mil ötedeydi. Oysa Batı'nın artık tam da kalbinde, kendine ait bir imparatoru vardı. Üstüne üstlük o imparator tacını Roma'da, Papa'nın elinden giymişti. Merovenj döneminde kralların çoğu, eşkıya çetesi reislerinden farksızdı; oysa Karolenjler ve halefleri Tanrı'nın takdis ettiği kişiler olacaktı. İmparator ve Papa ortaklaşa yönetecek, ilki diğerini fiziksel olarak korurken ikincisi ise sürüsünün sadece ruhani değil aynı zamanda kültürel refahını da sağlayacaktı. Kuşkusuz müteakip asırlarda bu sistemin defalarca tıkandığı görülecekti, ancak ana fikir her zaman bu şekildeydi. Charlemagne'dan sonra Avrupa bir daha asla eskisi gibi olmayacaktı.

2.
Tamamen Yok Oluş
843 – 1151

Rab, mirasını savunmaya sizin gibi küçük kurtçukları çağırdıysa, kolunun kısaldığı veya elinin kudretini kaybettiği sonucuna varmayın... Katilleri, iftiracıları, zina edenleri, yalan yere yemin edenleri ve diğer suçluları hizmetine ve kurtuluşa kabul etmesi Yüce Tanrı'nın en mükemmel ve doğrudan müdahalesi değilse nedir?

Bernard de Clairvaux'dan, Alman Kilisesi'ne
Bernard de Clairvaux'nun Mektupları

Onuncu asrın başlangıcından kısa süre sonra Rollo adlı sarışın bir genç Viking, kürekli teknelerden oluşan filosuyla Seine Nehri boyunca yelken açtı. Burası, günümüz Normandiyası'nın doğu yarısının çoğuyla birlikte 911'de Karolenj Kralı III. Charles tarafından ona ikta olarak verilecekti. O, Norman istilacılarının ilki değildi; ilk dalga yarım yüzyıl önce İskan-

dinav ormanlarından ve fiyortlarından inmiş, hatta 885'te Paris'i kuşatmaya kalkışmıştı. Bu göç o zamandan bu yana aralıksız şekilde artarak devam etmişti; ancak hemşerilerinin enerjilerini ve arzularını bir noktaya toplayan ve hepsini yeni ana vatanlarıyla kaynaşıp özdeşleşme sürecine sokan Rollo olmuştu. 912'de hem kendisi hem de takipçilerinin büyük bölümü çoktan vaftiz olmuş, Hıristiyanlığa geçmişti. (Hatta Gibbon'a göre vaftiz töreninde takdim edilen beyaz kıyafet uğruna bazıları on-on iki kez vaftiz olmuştu.) Fakat bir ila iki nesil içinde Normanlar, Fransızlaştılar. Aynı durum dilleri için de geçerliydi. 940'a gelindiğinde Bayeux'de ve muhtemelen yeni göçmenlerin canlı tuttuğu kıyı kesiminde hâlâ konuşulmakta olan eski Norveç dili, Rouen'de çoktan unutulmuş, yüzyılın sonu gelmeden ise arkasında hiç iz bırakmadan tamamen ortadan kalkmıştı.

Rollo ve arkadaşları, Fransa'yı ataletten kurtaracak ve içine düştüğü kaosu sona erdirecek adamlardı. Sonraki dönem Karolenj kralları, Merovenj seleflerinden daha iyi olmadıkları gibi Güçlü Robert Hanedanı'nın mensupları, Anjou ve Blois Kontu ve ülkenin en muktedir kişilerinden biri gibi çetin rakipleri tarafından iyice zayıf duruma düşürülmüşlerdi. Robert -daha sonraları Capet olarak bilinecekti- hanedanından çıkan seçilmiş krallar,[1] çoğu zaman Karolenj Hanedanı'ndan kralların yerini alıyordu. Ancak ülke hâlâ müesses biçimde yerleşmediği ve iletişim Roma döneminden bile çok daha berbat vaziyette olduğu için yönetim büyük ölçüde yereldi ve esasen daha muktedir ve zengin derebeylerin elindeydi; bu derebeyleri daha sonra etrafında destekçiler toplayacak ve yavaş yavaş, günümüzde feodalite olarak bildiğimiz sistem-

1 Monarşi -aslında daha ziyade poliyarşiydi *[çok kişinin yönetimi]*- bazen veraset yoluyla bazen de seçimle devroluyordu. Kaos varsa en uygun reçeteydi.

deki aristokratlara dönüşecekti. Derebeyi kendine bir kale inşa eder, köy bu kalenin etrafında gelişir ve gerekli hâllerde köylüler kaleye sığınırlardı. Her köylü, çağrıldığında adına savaşmak üzere efendisine bağlılık yemini ederdi. Sistem olarak belki mükemmellikten uzaktı, ama anarşiden çok daha iyiydi.

Karolenj Hanedanı, 987 Mayıs'ında, Tembel (V.) -ya da Fransızların ona verdiği adla *le Fainéant*, miskin- Louis'in Senlis ormanında av sırasında bir kaza sonucu ölümüne dek ayakta kaldı. Kralın geride meşru bir çocuk bırakmaması yüzünden Fransa lortları halef seçmek üzere toplandılar. Taht için iki aday vardı. İlki, Aşağı Lorraine'den Karolenj Dükü Charles, ikincisi Güçlü Robert'ın büyük torunu Hugh Capet'ti.[2] Veraset prensibine göre meşru kralın Charles olduğu tartışılmazdı; ancak görüşmelerin başlarında Rouen Başpiskoposu tercihini açıkça belirtti: "Taht," diye haykırdı, "verasetle elde edilemez; tahta seçilecek kişi sadece doğuştan gelen asaletiyle değil, aynı zamanda bilgeliğiyle de temayüz etmelidir." Başpiskoposun sözlerine kulak verilerek Fransa tahtı Hugh Capet'e verildi.

Bu görev, onun da muhtemelen gayet iyi bildiği gibi, zehir dolu bir kadehti. Öncelikli olarak her yanı, geçen asırda ayaklanmış ve bu üstün kudrete kendilerini en az Hugh kadar layık gören büyük feodal lortlarla -Anjou, Akitanya ve (daha yakın zamanda) Normandiya dükleri, Flandre ve Blois kontları- sarılıydı. Ona karşı birleşmeleri hâlinde yeni kral kendini savunmak için parmağını bile kıpırdatamazdı. Güneyde tahtı tanıyan neredeyse kimse yoktu; Toulouse Kontu, kralın hiç

2 Capet ismi kulağa oldukça avam geliyor ki aslında gerçekten de öyle. Latince "pelerin giymek" anlamına gelen *capatus* fiilinden gelir. Hugh'a verilen bir lakapmış gibi görünüyor; günümüzde bir hanedana bu adın verilmesi gerçekten şaşırtıcı.

görmeyeceği kadar saygı görüyordu. Hugh'un tebaası ortak bir dil dahi konuşmuyordu; Brittany'de Keltçe, doğu sınırları boyunca Almanca, kuzeyde Flamanca, Provence ve Aquitaine'de Oksitanca konuşuluyordu, ülke genelinde kullanılan en az bir düzine lehçe de cabasıydı.

Peki, kralın elinde ne vardı? Kuşkusuz oy birliğiyle seçilmesinin faydası oldu, ancak her şeyden öte Kilise onunlaydı. Gerçekten de Kilise elinde ne varsa yeni krala sundu; muhtemelen o ana dek düzenlediği en teferruatlı ve en etkileyici taç giyme töreni de buna dahildi. İddiaya göre Hugh'un vaftiz edildiği -sadece alnına değil aynı zamanda vücudunun çeşitli yerlerine de sürülen- yağ, beş asır önce Aziz Remigus'un, Clovis'nin vaftizinde kullanıldığı ve bir güvercin tarafından cennetten getirilmiş yağla aynıydı. Kral, kutsandıktan sonra hem şarapla hem de ekmekle* takdis edildikten sonra [Notre-Dame de] Noyon Katedrali'nden[3] dışarıya adımını attığı sırada başındaki tacın gün ışığında parıldamasıyla orada bulunanların çoğuna yarı ilahi bir varlık gibi görünmüş olmalıydı. Hugh'un, sıraca (kral musibeti) hastalığını tedavi etme gücüyle bilinen Fransız krallarının ilki olduğu neredeyse kesindir; denildiğine göre bu mucizeyi defalarca gerçekleştirmişti.

Her şeye rağmen Hugh Capet kendini bir an için bile olsa kral hissedemedi. Paris'le Orléans arasında bin kilometre kareyi aşkın alanda kasabaları, mülkleri vardı; ayrıca Angers ve Chartres civarında birkaç küçük mülkü daha mevcuttu. Fakat buralardan başka Fransa'nın hiçbir yerinde güvenle seyahat etmesi mümkün değildi; bunu yapması hâlinde yakalanma

---

* Komünyon ayininde İsa'nın bedenini temsilen ekmek, kanını temsilen de şarap sunulur; normalde bunlardan sadece biri sunulurken yeni krala ikisinin birden takdim edilmesi, Kilise'nin bu törene verdiği önemi göstermektedir. (ç.n.)

3 768'de Charlemagne'nın Frankların eş kralı olarak taç giydiği yer.

riskiyle karşılaşması kaçınılmazdı; belki canını kurtarsa bile fidye için -muhtemelen fazlasıyla nahoş koşullar altında- alıkonulacağından emindi. Çağdaş bir yazarın ifadesiyle, "Charlemagne'ın halefi, evinden çıkmaya cesaret edemiyordu." Kendine bir kez olsun Fransa Kralı demekten onu alıkoyan da şüphesiz bu muğlaklık, sürekli bir yalanı yaşama hissiydi; hatta kendisi gibi ta on ikinci asrın sonunda Philip Augustus'a dek halefleri de bunu yapmadı. "Frankların Kralı" -*Roi des Francs*- taç giydiği makamdı ve o da Frankların Kralı olarak kaldı.

Buna karşın tüm hayatı boyunca -her ne kadar kaçınılmaz biçimde yarım bırakmış olsa da- Fransa'yı gerçek bir ulus yapmak için didindi. 24 Ekim 996'da, kalıcı başkenti yaptığı Paris'te öldü ve Saint-Denis Manastırı'na gömüldü. Yerine, akıllılık edip kendisi hayattayken takdis edilmesini ayarladığı oğlu Robert geçti. Robert, ailesi içerisinde tahta çıkan ilk kişi olmasa da, gayet haklı biçimde, 1328'de Güzel Charles'ın ölümüne dek Fransa'yı bilfiil yönetecek Capet Hanedanı'nın kurucusu olarak kabul edilmektedir. İşin doğrusu, hem bu hanedanın selefi Valois Hanedanı hem de onun ardılı Bourbon Hanedanı, Capet neslinin dallarıydı; bu neslin, son Fransa kralının 1848'de tahttan indirilmesine dek sekiz buçuk asırdan fazla sürdüğü söylenebilir.

***

Onuncu yüzyıl sekiz Fransız hükümdar görmüştü. On birinci asır ise sadece üç: Hugh Capet'in 1031'e kadar hüküm süren oğlu Dindar Robert, 1060'ta ölen torunu I. Henry ve halkının *L'Amoureux*, Âşık adını verdiği, torunun oğlu I. Philip. Philip'in kırk sekiz yıllık saltanat süresi o dönem için dikkate şayan bir istikrar başarısıydı. Taht veraseti artık neredeyse

tartışmasız olmuş, kraliyet otoritesi fazlasıyla genişlemişti ve Fransa bir ulus olma yolunda ilerlemekteydi. Bu asra iki başka olay daha damgasını vurdu. Bunlardan biri Normanların Britanya istilası; diğeri Birinci Haçlı Seferi'ydi.

İstilacı Normanlar, Capet Hanedanı'nın tebaasından çok farklı insanlardı. Fransızların onları başlangıçta gördükleri Viking barbarlarından tamamen farklı olduklarını kısa sürede göstermişlerdi; onların aksine ev sahiplerinin Latin kültürünü, dillerini ve dinlerini şaşırtıcı bir hızda özümsemişlerdi. Üstüne üstlük erken Orta Çağ Fransası'yla normalde bağdaşmayan vasıflar da ortaya koymuşlardı: Hayatlarının her anına hakim, karakteristik seyahat ve macera düşkünlükleri, olağanüstü derecede enerji ve zindelikle birleşmişti. Topraklarını muazzam bir verimlilikle yönetiyorlar, hukuka müthiş saygı gösterip bu alanda derinleşiyorlardı. Ev sahipleri Fransızlardan çok daha güzel -ve teknik açıdan daha ileri- katedraller ve kiliseler inşa etmeye başlamışlardı. Tarihî 1066 fetihleri, İngiltere'yi etkilediği kadar Fransa'yı da etkilemişti. Dük Fatih (Piç) William (I.) artık sadece kralın başat vassallarından biri değil, bizzat kendi güçlü bir hükümdar ve Fransa kralının ciddi bir rakibiydi.

Ardından Haçlı Seferleri başladı. Papa II. Urbanus, 27 Kasım 1095, Salı günü Clermont (günümüzde Clermont-Ferrant) Konseyi'ndeki vaazını coşkun bir çağrıyla sonlandırmıştı. Kutsal yerlerin -hepsinden öte Kudüs'ün- kâfirlerin işgali altında olmasının Hıristiyan dünyası için bir utanç olduğunu ilan etti; hacıların türlü türlü aşağılamalara ve rezilliklere maruz kaldıklarını duymuştu. Artık tüm iyi Hıristiyanların görevi, İsa Mesih'in dolaştığı topraklara saygısızlık edenlere karşı silah kuşanıp bu yerleri kendi hakikat dinleriyle ihya etmekti. Müteakip aylarda Papa Urbanus bu sözleri bizzat

Fransa'nın dört bir yanına ve İtalya'ya ulaştırdı; koca bir vaiz ordusu ise Batı Avrupa'nın her bir köşesine. Karşılık muazzamdı; ta İskoçya'dan insanlar Haç'ı almak için koştura koştura gelmişlerdi. Ne İmparator IV. Henry ne de Âşık Philip -kısa süre önce zina suçundan ötürü Papa tarafından aforoz edildiği için- Roma'yla Haçlı Seferleri'ne katılmalarını sağlayacak ölçüde iyi ilişkilere sahipti; ancak bu belki de iyi bir şeydi: Urbanus, bu büyük teşebbüsün Kilise'nin kontrolü altında olması gerektiğine karar vererek seferin lideri ve kendi resmî elçisi olarak, Kudüs'e hac ziyaretini yapmış, nispeten az sayıda Fransız kilise adamından biri olan Le Puy Piskoposu Adhemar'ı seçti. Öte yandan piskoposa birkaç kudretli kodaman da eşlik edecekti: İçlerinde en yaşlı, en zengin ve en seçkini Toulouse Kontu Raymond Saint-Gilles'di; Fransa kralının kardeşi Kont Hugh de Vermandois ise Adriyatik'te feci bir gemi kazasının ardından ciddi biçimde hırpalanmış hâlde katılmıştı; Flander Kontu II. Robert, Fatih William'ın oğlu, Normandiya Dükü Robert, onun kuzeni Stephen de Blois ve Aşağı Lorraine Dükü Godfrey de Bouillon. Godfrey'in beraberindeki, küçük evlat olduğu için miras hakkından mahrum kardeşi Baldwin de Bouillon,* doğuda kendi adına bir krallık kurmaya kararlı şekilde yanında karısını ve çocuklarını da götürmüştü.

Urbanus, aslen Fransızdı. Fransa'da şövalyelik idealleri zaten hep var olmuştu; dolayısıyla bu bariz biçimde bir Fransız Haçlı Seferi'ydi. Fransız şövalyeler çağrıyı coşkuyla karşıladılar ve çoğu kişinin beklentisinin aksine muazzam bir başarı elde ettiler. 3 Haziran 1098'de Haçlılar Antakya'yı ele geçirdiler ve nihayet 15 Temmuz 1099, Cuma günü İsa'nın askerleri korkunç katliam sahnelerinin ortasında Kudüs'e girerek şehirdeki tüm Müslümanları katledip tüm Yahudileri büyük sinagogda diri diri ateşe verip zaferlerini kutladılar. Müstak-

* Baldwin, kaynaklarda Balduin, Baudouin olarak da geçmektedir. (ç.n.)

bel hükümdarı belirlemek için hemen bir seçim yapıldı. En öne çıkan aday Raymond Saint-Gilles olmasına rağmen o bu teklifi reddetti. Fazla sevilen biri değildi ve bunun farkındaydı; yoldaşlarının itaatine ve desteğine kesinlikle bel bağlayamayacağını biliyordu. Seçim nihayetinde askerî ve diplomatik kabiliyetlerinden ziyade dindarlığı ve lekesiz özel hayatı sayesinde Godfrey de Bouillon'a kaldı. Godfrey teklifi kabul etse de -İsa'nın Dikenli Tacı giydiği şehirde- kral unvanını taşımayı reddetti. Bunun yerine, *Advocatus Sancti Sepulchri*, "Kutsal Kabrin Muhafızı" unvanını kullandı ve kendisine asla kral değil, her zaman dük ya da prens olarak hitap edildi. Ne var ki Godfrey şehrin ele geçirilmesinden sonra sadece bir yıl yaşadı ve halefleri unvan konusunda onun kadar titiz değildi; hepsi de Kudüs Latin Krallığı'nın taç giyen kralları olacaktı.

Kuşkusuz Haçlı Krallığı Fransa'dan tamamen bağımsız bir devletti; ancak krallığın en muktedir lortlarının kahir ekseriyetle Fransız ve de resmî dilin de Fransızca olması, en büyük avantajı kaçınılmaz biçimde Fransa'nın elde etmesini sağladı. Ticari açıdan bakılınca yeni rotaların ve pazarların ortaya çıkması, Levant'taki Fransız mevcudiyetini paha biçilemez kılıyordu; öyle ki Fransa, hac trafiğindeki patlamadan dahi -en azından dolaylı açıdan- ekonomik kazanç sağlamaktaydı; bunun yanında ülke içinde tehdit oluşturan feodal lortların çoğu kutsal topraklara gitmeyi kendilerine görev edindikleri ve birçoğunun da bir daha asla geri dönememesi sayesinde Fransa monarşisi kendini kayda değer ölçüde güvenceye almıştı.

***

29 Temmuz 1108'de Âşık Philip nihayet öldü ve yerine oğlu Şişko (VI.) Louis geçti. Louis ismiyle müsemma biriydi, sal-

tanatının sonlarına doğru tahttan yardım almadan güç bela kalkabiliyordu; bununla birlikte artan kilosu imkânsız kılana dek tam bir savaşçı kraldı; hatta hayatını tamamen tabiiyetindekilere Capet Hanedanı'nın egemenliğini kabul ettirmeye adayan Charlemagne'dan beri en güçlü kraldı. Selefleri ellerinden gelenin en iyisini yapmışlardı, ancak krallığın önde gelen dükleri ve kontları -Normandiyalı (Fatih) William'dan söz etmeye bile gerek yok- hâlâ o kadar güçlülerdi ki Paris'in hemen dışı olan Ile de France'ın ötesinde kralın neredeyse hiç otoritesi yoktu. Ayrıca tek sorun büyük soylular da değildi; en iyi şekilde soyguncu baronlar olarak ifade edilecek alt tabakadan çete reisleri asıl musibet kaynağıydı. Hayatlarını sadece haydutluk yaparak, yoldan geçen tüccarlardan ve hacılardan yasa dışı geçiş vergileri alarak, kiliseleri ve manastırları yağmalayarak hatta arada bir adam kaçırarak sürdürüyorlardı.

Sadık danışmanı, biyografisinin yazarı ve arkadaşı Başkeşiş Suger de Saint-Denis sayesinde Louis'nin birçok seferinin ayrıntılı anlatımlarına sahibiz; bu seferler arasında iki İngiliz kralıyla çarpışması da yer almaktadır: Fatih William'ın oğlu ve halefi William Rufus'la ve William'ın küçük kardeşi, 1119'da Brémule'da Louis'ye karşı kesin bir zafer kazanan I. Henry'yle. Fakat Louis'nin askerî kariyerinde yenilgiler, zaferleriyle kıyaslandığında çok azdı ve 1137'de öldüğünde geride, henüz tamamen huzur dolu olmasa da en azından büyük ölçüde itaat altına alınmış bir Fransa bıraktı. Buna karşın krallığına bıraktığı en büyük hediyelerden biri siyasi ve idari değil, hanedanıyla ilgiliydi. Ölümünden sadece birkaç hafta evvel oğlu ve halefi bir diğer Louis'yi, Fransa'daki en büyük vârislerden biri, Akitanya Düşesi Eleanor'la evlendirmiş, düşes çeyiz olarak Pireneler'e kadar tüm güneybatı Fransa'yı getirmişti.

Ancak ne yazık ki uyumsuz bir çifttiler. Babasının ikinci oğlu VII. Louis, başta Kilise hizmetine girmeye karar vermişti; fakat ağabeyinin bir kaza sonucu ölümünden sonra planlarını değiştirmek zorunda kaldı. Fazlasıyla -hatta bağnazlık derecesinde- dindardı; çevresindeki herkesi bunalıma sokan, genç karısını çıldırmanın eşiğine dek götüren kasvetli bir dinî hava yayıyordu. "Bir kralla değil, keşişle evlenmişim," diye yakınıyordu karısı. Oysa kraliçe, kocasının sarayındaki soğuk ve sade hayattan nefret eden, Akitanya sarayının rahat, dertsiz tasasız, eğlenceli hayatına geri dönme arzusunu gizlemeyen fevkalade güzel, hayat dolu bir kızdı. Dolayısıyla işler hızla kötüye gitti. Louis 1142'de alışılmadık bir şekilde Fransa Seneşali* Raoul de Vermandois'ya, karısı, Champagne Kontu II. Theobald'ın kız kardeşi Eléonore'u boşama ve kendi karısı Eleanor'un küçük kız kardeşi Petronilla'yla evlenme izni verdi. Bu durum Theobald'ı savaş ilan edecek kadar öfkelendirdi. Çatışmalar iki yıl sürdü; 1143'te Louis'nin ordusu Marne'deki küçük Vitry -günümüzün Vitry- le-Françoissı- kasabasını ateşe verdi. Kasaba sakinleri sığındıkları kilisede diri diri yandılar. İçlerinde kadın ve çocukların da olduğu binden fazla kasabalı. Louis engelleme gücü olmadığı yangını uzaktan seyretmişti. O zamandan sonra bu korkunç günün hatırası ona musallat oldu. Sorumluluğun kendinde olduğunu biliyordu; kefaret için tüm günahlardan kesin bir bağışlanma vadeden bir Haçlı Seferi'nden başka hiçbir şey yeterli olamazdı.

***

Yaklaşık yarım asır önce, 1098'de, Boulogne Kontu Baldwin, kutsal topraklara doğru ilerledikleri sırada ana Haçlı Ordusu'ndan ayrılıp doğuya sapmış ve Fırat kıyısında Edessa'da (Urfa) kendi prensliğini kurmuştu. Ancak orada uzun

---

* ***Seneşal***; kralın şahsi temsilcisi ve krallıktaki en yüksek memur. (ç.n.)

süre kalmamıştı; iki yıl sonra ağabeyinin yerine Kudüs kralı olmuştu. Fakat Edessa, asıl krallığın teorik egemenliği altında, yarı bağımsız bir Hıristiyan devleti olarak varlığını devam ettirmiş, 1144'te Musul Atabeyi İmâdüddin Zengî komutasındaki Arap ordusunun yirmi beş günlük kuşatmasının ardından ortadan kalkmıştı.

Prensliğin düştüğü haberi tüm Hıristiyan dünyasını dehşete düşürdü. Birinci Haçlı Seferi'nin ilk başarısını ilahi lütfun açık bir işareti olarak gören Batı Avrupalılar için bu, kuşku duymadıkları fikirlerinin doğruluğunu sorgulamaya başlamalarına neden olmuştu. Daha yarım asır bile olmadan Haç yerini tekrar Hilal'e bırakmıştı. Bu, nasıl olabilirdi? Yoksa Tanrı'nın gazabının bir tezahürü müydü? Bir süreden beri doğuya giden seyyahlar Outremer* Frankları arasında yozlaşmanın alıp gittiğine dair haberlerle dönüyorlardı. Acaba yaşanan felaketin nedeni, kutsal toprakları kâfirlere karşı korumaya artık layık olmamaları mıydı?

Outremer Franklarının ahlaki değerleriyle ilgili ne düşünürlerse düşünsünler, askerî açıdan zayıflıkları tartışma konusu değildi. Haçlı Seferi'nin ilk muazzam coşkusu artık tükenmişti. Batıdan gelenlerin sayısı iyiden iyiye azalmıştı; gelen hacıların çoğu da eski âdetler uyarınca silahsızdı. Kılıç kuşanmaya hazır gelenler için genelde tek bir yaz seferi bile fazla geliyordu. Yegâne daimi ordu -elbette bu şekilde adlandırılabilirse- iki askerî tarikat, Tapınak ve Hospitalier (Hastane) Şövalyeleri'nden oluşuyordu. Ancak onların da tek başlarına Zengî gibi Müslüman liderlere karşı koymaları beklenemezdi. Şiddetle takviyeye ihtiyaç vardı. Yapacak bir şey yoktu: Papa, yeni bir Haçlı Seferi ilan etmeliydi.

---

* ***Outremer***; Fransızca "outre-mer" kelimesinden gelen ve "denizaşırı" anlamına gelen terim, Haçlı Seferi döneminde Akdeniz kıyısında kurulan devletleri ve civar bölgeyi ifade eder. (ç.n.)

O esnada Fransa'da sürgünde olan[4] Papa III. Eugenius bunu seve seve kabul etti. Ancak bu kez seküler birinin liderliğinde karar kıldı; batıdaki prensleri gözden geçirince sadece tek bir uygun aday görebiliyordu. En doğrusu, bu onurun Hohenstaufen Hanedanı'ndan Kutsal Roma İmparatoru Konrad'a verilmesiydi; oysa Konrad bu esnada Almanya'da kendi dertleriyle boğuşmaktaydı. İngiltere Kralı Stephen zaten altı yıldan beri iç savaşla uğraşıyordu. Sicilya Kralı Roger ise katiyen söz konusu bile olamazdı. Olası tek seçenek Fransa Kralı VII. Louis idi.

Louis başka ne isteyebilirdi ki? 1145 Noel'inde topladığı vassallarına Haç alma kararını bildirip beraberinde gelmelerini istedi. Seferde kralın ordu vaizi olacak Eudes de Deuil (Odo of Deuil), "Kral, iman şevkiyle ve dünyevi zevkleri, geçici şerefleri küçümsemesiyle parladıkça parladı, öyle ki kişiliği herhangi bir konuşmanın olabileceğinden daha ikna edici bir örnek oldu," diye aktarmaktadır. Yine de yeterince ikna edici değildi. Vassallarının tepkisi hayal kırıklığıydı. Yurtlarında ilgilenmeleri gereken sorumlulukları vardı. Ayrıca Outremer'deki hayatla ilgili duydukları haberler, felaketin sebebinin büyük ihtimalle ahlaksız yurttaşları olduğunu gösteriyordu; bıraksınlar, kendilerini kendileri kurtarsındı. Kralın eski vasisi ve hocası, Kilise mensubu Başkeşiş Suger de bu teklife şiddetle karşıydı. Fakat Louis kararını vermişti. Vassallarının yüreğine Haçlı Seferi ateşi düşüremediyse bunu yapabilecek birini bulmalıydı. Papa'ya mektup yazarak davetini kabul ettiğini bildirdi. Ardından Aziz Bernard de Clairvaux'yu çağırdı. Aziz Bernard ellili yaşların ortalarındaydı ve Avrupa'nın tartışmasız en nüfuzlu ruhani aktörüydü. Temas kurduğu herkese kolaylıkla hükmettiği o şaşırtıcı kişisel

4 O dönemde Roma, Kilise'nin dünyevi gücüne karşı katıksız bir nefret besleyen fanatik keşiş Arnold da Brescia'nın hâkimiyetindeydi.

çekim alanından güvenli mesafede bulunan günümüzdeki nesnel bir gözlemciye göre çok da cezbedici bir şahsiyet sayılmazdı. Yüzünde ömür boyu oruç tutmanın verdiği daimi izlere, uzunca boya ve bitkin duruşa sahip hoşgörüye ya da itidale yer bırakmayan coşkun dinî şevkiyle kavrulan biriydi. 1115'te Cîteaux Başrahibi İngiliz Stephen Harding'in onu manastır disiplininden azade ederek Champagne, Clairvaux'da bir kızlar manastırı kurmaya göndermesiyle toplumsal yaşama adım atmıştı. O andan itibaren nüfuzu, âdeta kendisine rağmen, hızla yayılmıştı. Hayatının son yirmi beş yılı boyunca sürekli dolaşıp vaazlar vererek, ikna ederek, tartışarak, sayısız mektuplar yazarak Hıristiyanlığın temel ilkelerinin kapsamında olduğuna inandığı her türlü tartışmanın içerisinde bulunmuştu.

Bernard'ın kalbinden geçen de aynıydı. Sağlığının bozulmasına ve tükenmişliğine ve artık manastırında huzur içinde emekliliğini yaşamaya can atmasına rağmen bu çağrıya öyle bir şevkle karşılık verdi ki bu yanıt onu çeyrek asrı aşkın bir süre boyunca Hıristiyan âleminin en baskın ruhani sesine dönüştürdü. Fransa'da seferlerin fitilini ateşlemeyi ve kralın gelecek Paskalya'da Vézelay'a çağıracağı topluluğa hitap etmeyi seve seve kabul etti. Adının büyüsü hemen etkisini göstermeye başladı ve belirlenen gün yaklaşırken Fransa'nın her köşesinden kadın ve erkekler şehre akın etti; kalabalık, katedralin içine sığamayacak kadar olunca apar topar yamaca devasa bir ahşap platform kuruldu.[5] Bernard, 31 Mart 1146'da, Palmiye Pazarı[*] sabahı burada, kariyerinin en can alıcı konuşmalarından birini yapmak üzere kalabalığın karşısına çıktı. Eudes de Deuil'in yazdığına göre vücudu öyle çelimsizdi ki âdeta ölüm ona çoktan temas etmiş gibiydi. Yanında, kararının simgesi

---

5 1789'da ihtilal sırasında yıkılana dek platform hâlâ aynı yerdeydi.

* **Palmiye Pazarı**; Paskalya'dan önceki pazar günü. (ç.n.).

olarak Papa'nın kendisine gönderdiği haçı göğsünde taşıyan kral duruyordu. Platforma birlikte çıktılar ve Bernard söze başladı.

Vaaz metni bizlere dek ulaşmadı; ancak Bernard'ın dinleyicilerinde asıl etkiyi yaratan, sözlerin içeriğinden çok hitap şekliydi. Tek bildiğimiz sesinin düzlükte "semavi bir org" gibi yankılandığı ve o konuşurken ilkin çıt çıkarmayan kalabalığın, daha sonra kendilerine de haç verilmesi için haykırmaya başladığı. Kalın kumaşlardan kesilme haç yığınları dağıtılmaya hazırdı; dağıtacak kumaş parçası kalmayınca Başrahip kendi cüppesini savurup çıkardı ve daha çok haç dikilmesi için şeritler hâlinde yırtmaya başladı. Diğerleri de onu izleyince karanlık bastırdığında hem o hem de yardımcıları hâlâ dikişe devam ediyorlardı.

Vézelay'deki başarısı Aziz Bernard'da âdeta gençlik iksiri etkisi yapmıştı. Artık Clairvaux'ya dönmeyi düşünmüyordu; aksine Burgonya, Lorraine ve Flandre'ı karış karış dolaşarak Almanya'ya kadar gitti ve gittiği her yerde tıka basa dolu kiliselerde Haçlı Seferleri için vaazlar ediyordu. Ancak açık sözlülüğü zaman zaman endişe verici olabiliyordu. Sonbahara gelindiğinde Almanya da bu yangından nasibini almıştı; öyle ki tahmin edilebileceği gibi ilkin Haçlı Seferi'nde herhangi bir rol üstlenmeyi reddeden İmparator Konrad dahi Bernard'ın bir Noel'de onu kınamasının ardından tövbe edip Haç'ı almayı kabul etti.

Bu son haber Papa Eugenius'u telaşlandırdı. Clairvaux Başrahibi bir kez daha haddini aşmıştı. Ona verilen talimat, Haçlı Seferi vaazlarını Fransa'da vermesiydi; Almanya'dan söz eden kimse olmamıştı. Almanlarla Fransızlar -her zaman yaptıkları gibi- sürtüşeceklerdi ve aralarında yaşanması kaçınılmaz liderlik mücadelesi tüm teşebbüsü kolaylıkla temelle-

rinden sarsabilirdi. Ne var ki artık değişiklik yapmak için çok geçti. Yeminler edilmiş, antlar içilmişti. Sözüm ona Haçlılar daha yola çıkmadan Eugenius cesaretlerini kıramazdı.

Aziz Bernard'ın Alman kilise mensuplarına mektubu muhtemelen onun düşündüğünden çok daha isabetliydi. Tüm Haçlı Seferleri'nde vaat edilen genel af yüzünden Alman orduları büyük oranda Orta Çağ'daki diğer pek çoğundan daha da fazla haysiyetsiz kişilerden oluşmaktaydı; 1147 yılının mayıs ayında Ratisbon'dan (Regensburg) yaklaşık yirmi bin kişilik bir kuvvetle yola çıkan Alman Ordusu, anlaşıldığı kadarıyla tek tük fanatik yobazlarla, adaletten kaçan firariler ve hiçbir işe yaramayan başıboş beceriksizlerle istenmeyen adam kotasını fazlasıyla aşmıştı. Öyle ki kırsal bölgelerde yağmaya, tecavüze, yakıp yıkmaya, hatta kafalarına esince öldürmeye başlamaları için Bizans sınırlarından içeri girmeleri yetmişti. Çoğu zaman da arkadan gelenlere en kötü örnek bizzat liderleri oluyordu. Adrianopolis'te (günümüzde Edirne) Konrad'ın yeğeni ve komutan yardımcısı, Svabia Dükü genç Frederick - tarihte sonradan Barbarossa lakabıyla bilinecektir- yerel eşkıyaların bir saldırısına misilleme olarak bir manastırı tamamen ateşe vererek içindeki masum tüm keşişleri katletti.

Güzergâh üstündeki halk bu olayın şokunu daha atlatmadan Fransız ordusu batıda ufukta gözüktü. Almanlarınkine göre çok ufak bir kuvvetti, ancak genel anlamda daha düzenli görünüyorlardı. Daha disiplinliydiler; Kraliçe Eleanor da dahil olmak üzere çok sayıda seçkin kadının kocalarına refakat etmesi, şüphesiz daha mutedil bir etki oluşturuyordu. Buna karşın Fransızların da ilerleyişi sorunsuz değildi. Balkan köylüleri ellerinde kalan bir avuç yiyecek için istedikleri fahiş fiyatlarla düşmanlıklarını artık -gayet anlaşılır şekilde- açıkça belli ediyordu. Çok geçmeden güvensizlik karşılıklı hâle

geldi, bu da her iki tarafın daha sert adımlar atmasına neden oldu. Fransızlar bu sebeple daha Konstantinapol'e varmadan çok önce hem Almanlara hem de Rumlara karşı hınç duymaya başladılar; 4 Ekim'de nihayet ulaştıklarında, Bizans İmparatoru Manuel'in Selçuklu Türkleriyle ateşkes için tam da o anı seçtiğini duyunca çılgına döndüler.

Louis'nin durumu anlaması beklenemezdi; ancak Manuel'in bu adımı atması gayet mantıklıydı. Başkentinin kapılarında Fransız ve Alman ordularının bulunması, Asya'daki Türklerden çok daha acil bir tehditti. İmparator hem Fransız hem de Alman ordugâhlarında, Konstantinapol'e müşterek bir taarruz için bastıran aşırı unsurlardan haberdardı; hakikaten de sadece birkaç gün sonra Aziz Bernard'ın kuzeni, Langres Piskoposu Geoffrey, krala resmen bunu önerecekti. Manuel ancak, Anadolu'da muazzam bir Türk ordusunun toplandığına dair kasten haberler yayarak ve Frankların düşman topraklarından bir an önce geçmezlerse bunu bir daha katiyen gerçekleştiremeyecekleri havasını yaratarak durumu kurtarmayı başarabildi. Kral ve ordusunun Boğaz'dan Asya'ya olabildiğince kısa sürede geçişini ayarladığı sırada ardı arkası kesilmeyen ziyafetlerle, cömert eğlencelerle Louis'nin gururunu okşayıp onu oyaladı.

İmparator, istenmeyen misafirleri yolculadığı sırada güverteleri insan ve hayvanla dolu teknelerin Boğaz'ın karşı tarafına mekik dokuyuşunu izlerken, yolculuklarının ikinci safhasında Frankları bekleyen tehlikeleri herkesten daha iyi tahmin ediyordu. O da Anadolu seferinden yeni gelmişti; toplanan Türk ordularının sayısıyla ilgili yaydığı söylentiler abartılı olsa da moral ve disiplinden yoksun, ayak sürüyerek ilerleyen Haçlıları kendi gözleriyle görmüştü. Selçuklu süvarilerinin saldırısına uğradıkları anda çok az şansları olduğu-

nu anlamıştı. Hıristiyan ordularına erzak ve rehber vermiş, suyun kıtlığı konusunda uyarmıştı. Ayrıca Anadolu içlerinden geçen kestirme yolu seçmeyip hâlâ büyük oranda Bizans hâkimiyetindeki kıyılardan ayrılmamaları hususunda uyarmıştı. Elinden daha fazlası da gelmezdi. Şayet tüm bu tedbirlere rağmen bu ahmaklar yine de kendilerini öldürtmekte ısrarlıysalar o zaman sadece kendilerini suçlamalıydılar. İmparator kendi adına üzülecekti, ama muhtemelen teselli edilemeyecek bir üzüntü de değildi.

Haçlılara veda ettikten en fazla birkaç gün sonra hızlı haberciler Manuel'e Küçük Asya'dan bilgiler getirdi. Alman ordusu Dorylaion'da (şimdiki Eskişehir) Türklerin baskınına uğramış ve katledilmişti. Konrad kaçmayı başarıp Fransızlara katılmak üzere İznik'e dönmüştü dönmesine, ama askerlerinin onda dokuzu artık ordugâhının ortasında cansız yatmaktaydı.

***

İkinci Haçlı Seferi hiç de iyi başlamamıştı. Konrad, Dorylaion'daki katliamın ardından sağ kalan Alman askerleri ve Fransızlarla birlikte ta Efes'e kadar ilerlemiş, ordu Noel'i kutlamak üzere burada mola vermişti. Konrad burada çok ağır hastalandı. Yurttaşlarından yolculuklarına onsuz devam etmelerini isteyip iyileşmek üzere Konstantinapol'e döndü; 1148 Mart'ına kadar imparatorluk sarayında misafir edildikten sonra, Manuel'in emrine verdiği gemilerle Filistin'e doğru yola çıktı. Bu esnada Fransızlar ve eşleri Almanlardan çok daha iyi bir ilerleyişle yol alsalar da yine de Anadolu'dan geçişleri korkunç olmuş, Türklerin elinden fazlasıyla acı çekmişlerdi. Bunun nedeni büyük oranda Manuel'in kıyı boyunca ilerlemeleri uyarısını dikkate almayan Kral Louis'ti. Buna

rağmen o, düşmanla her çarpışmayı Bizanslıların dikkatsizliğine veya ihanetine ya da her ikisine birden bağlayıp Rumlara karşı bir anda neredeyse psikopatlık seviyesinde bir hınç beslemeye başladı. Nihayetinde maiyetini ve toplayabildiği kadar süvari yanına alarak eve dönmek üzere çaresizce Attalia'dan (Antalya) yelken açtı; ordusunun kalanını ve tüm hacıları kara yolu boyunca kendi hâllerinde ilerlemeye bırakmıştı. Bir önceki yıl kendinden hayli emin yola çıkan muazzam ordudan arta kalanlar sersefil hâlde Antakya'ya vardıklarında bahar sonlarıydı.

Ancak bu sadece musibetlerin başlangıcıydı. Kudretli Zengî ölmüş, ancak *tırâzı*,* Halep'teki kalesi artık Franklara karşı Müslüman direnişinin merkezi hâline gelen büyük oğlu Nûreddin'e geçmişti. Bu nedenle Haçlıların ilk hedefinin Halep olması gerekiyordu; Louis, Antakya'ya varmasından hemen sonra Prens Raymond'ın bu şehre ani bir saldırı başlatılması baskısıyla karşı karşıya kaldı. İlk önce Kutsal Kabir'de dua etmesi gerekçesiyle -kendisinden beklendiği gibi- bu teklifi reddetti. Bunun üzerine, Kraliçe Eleanor Antakya'da kalmak ve boşanmak istediğini açıkladı; Fransa'dan beri yaşadığı tüm zorluklar ve rahatsızlıklar kocasına karşı sevgisini artıramamıştı; Raymond'la ilişkisinin muhabbetin çok ötesine geçtiğinden şüpheleniliyordu. Eleanor'la kocası uzaktan kuzendiler; ancak evlilikleri sırasında akrabalık sorunu şartlar gereğince göz ardı edilmişti, fakat ilişkilerini tekrar rayına oturtmaları hâlinde bu durum utanç verici olabilirdi ve Eleanor bunu gayet iyi biliyordu.

Onca huysuzluğuna karşın kriz anlarında dirayet sahibi biri olan Louis, karısının itirazlarını dikkate almayıp onu zor-

* ***Tırâz***; üzerine hükümdarın adının ve lakaplarının işlendiği, hanedanın sembolü olan renkte imal edilen elbise. (ç. n.)

la Kudüs'e götürdü. Öncesinde Raymond'ı da kendisine öyle düşman etmişti ki prens bundan sonra Haçlı Seferi'nde rol üstlenmeyi reddetmişti. Kralın durumu elinden geldiğince kurtarmaya çalıştığından kimsenin kuşkusu yoktu; ne var ki yaşananların -özellikle böylesi bir anda- itibarı üzerindeki etkisi en hafif tabirle talihsizdi. Ağzını bıçak açmayan karısıyla birlikte Mayıs'ta, Konrad'dan kısa bir süre sonra kutsal şehre geldiler. Kraliçe Melisande ve artık on sekizine girmiş oğlu III. Baldwin tarafından törenle karşılandılar; 24 Haziran'a kadar burada kaldıktan sonra diğer tüm Haçlılarla birlikte nasıl hareket edeceklerine karar vermek üzere Akkâ'ya davet edildiler. Kararın çıkması uzun sürmemişti: Mevcut her bir insan, her bir hayvan Şam'a müşterek bir saldırı için derhâl harekete geçirilecekti.

İlk hedef olarak neden Şam'ın seçildiğini asla anlayamayacağız; zira burası, Levant'ın tamamında Nureddîn'e düşmanlığını devam ettiren yegâne büyük Arap şehriydi; bu nedenle paha biçilemez bir müttefik olabilirdi, olmalıydı. Franklar buraya saldırarak şehri zorla Nureddîn'in Müslüman konfederasyonu içerisinde yer almaya sürüklediler ve böylece kendi sonlarını hazırladılar. Şehre ulaştıklarında surlarının güçlü, savunmacıların kararlı olduklarını gördüler. Kuşatma ordusu, Haçlı Seferi'nin tamamı boyunca alışılagelen o feci kararlardan birini daha verip ordugâhını surların güneydoğu kesimine, en ufak bir gölgeliğin ve suyun bulunmadığı bir mevkie taşıdı. Şehri ele geçirdiklerinde ne yapılacağı konusunda zaten ihtilaf içerisinde olan Filistinli baronlar birden cesaretlerini kaybedip geri çekilmek için bastırmaya başladılar. Rüşvet ve ihanet söylentileri dolaşıyordu. Louis ve Konrad şaşakalmış, tiksinmişlerdi; ama kısa sürede onların da durumu anlamaları sağlandı. Kuşatmanın sürdürülmesi sadece Şam'ı Nureddîn'in ellerine teslim etme anlamına değil,

genel moral çöküntüsü dikkate alındığında aynı zamanda Hıristiyan ordusunun neredeyse kesin imhası anlamına da gelecekti. 28 Temmuz'da, seferin başlamasının üzerinden sadece beş gün geçtikten sonra geri çekilme emri verildi.

Suriye Çölü'nde Şam ve Taberiye (Tiberya) arasında uzanan, en ufak bir ayırt edici özellikten yoksun, uçsuz bucaksız koyu gri kum ve bazalt düzlüklerinden daha moral bozucu hiçbir yer yoktur. Arabistan yazının kavurucu sıcaklarında, yüzlerini kurutan çöl rüzgârları ve acımasız güneş altında, atlı Arap okçularının aralıksız taarruzlarıyla baskın yiyerek arkalarında kokuşmaya başlayan at ve insan cesetleri bıraka bıraka bu çorak topraklardan geri çekilen Haçlılar tarifsiz bir çaresizlik hissetmiş olmalıydılar. Artık bitmişti. Hem maddi hem de can kayıpları muazzamdı. Devam etmeye ne mecalleri ne de istekleri kalmıştı. En kötüsüyse utançtı. Neredeyse bir yıl boyunca, çoğu zaman hayati tehlike altında, açlık, susuzluk ve hastalıktan kıvranarak ve soğuğun da sıcağın da en aşırısına katlanarak yol almış, Hıristiyan Batı'nın tüm ideallerini yücelttiğini iddia eden, bir zamanların bu muzaffer ordusu, sadece dört günlük bir savaşın ardından Müslüman topraklarından bir santim bile geri alamadan her şeyden vazgeçmişti. Bu, ne kendilerinin ne de düşmanlarının asla akıllarından çıkmayacak en büyük rezillikti.

Kral Louis felaketle neticelenen bu Haçlı Seferi'ni bir an önce ardında bırakmaya can atsa da Outremer'den ayrılmak için hiç acelesi yoktu. Kendinden önceki ve sonraki çoğu gezgin gibi krallığıyla arasında yer alan fırtınalı denizleri ve karla kaplı yolları aşmaktansa Filistin kışının ılık güneşini tercih etmiş olması mümkündü. Üstüne üstlük artık evliliğini kurtaramayacağını da biliyordu. Paris'e döner dönmez boşanmanın tüm nahoşluklarıyla ve gelmesi kaçınılmaz siyasi tepki-

lerle yüzleşmek zorunda kalacaktı. İstemeye istemeye tekrar dönüş yolculuğuna çıkması 1149 baharını bulacaktı. Hem o hem de Eleanor bu defa deniz yoluyla dönmeye karar verdiler; ancak kendilerini Sicilya gemilerine emanet etme akılsızlığına düştüler: Bunlar, Bizans gemilerine meydan okunacak araçlar değildi.[6] Güney Ege'de bir yerde karşılarına çıkan Rum filosu, hemen dönüp onlara saldırdı. Louis apar topar bir Fransız bayrağı çekerek canını kurtardı; ancak beraberindeki gemilerden maiyetinin bir kısmını ve neredeyse tüm eşyalarını taşıyan bir gemi ele geçirilmiş ve Konstantinapol'e götürülmüştü. Kocasıyla ilişkisi artık farklı bir gemide seyahat edecek noktaya gelen Kraliçe Eleanor ise aynı kaderi paylaşmaktan kıl payı kurtuldu; Sicilya savaş gemileri kraliçenin imdadına son anda yetişmişti.

29 Temmuz 1149'da Louis nihayet Sicilya'ya ayak bastı; Kral Roger'ın misafiri olduğu birkaç gün boyunca karısı Eleanor'u da kendisine katılmaya mecbur etti. Sonrasında ise hâlen sürgünde olan Papa Eugenius'un sığındığı, Roma'ya en yakın kent olan Tusculum'a geçti. Nazik, iyi kalpli birisi olan Papa, insanları mutsuz görmekten nefret ederdi; anlaşıldığı kadarıyla hem Haçlı Seferi'nin hem de evliliklerinin gidişatıyla çifte hüsran altında ezilen Eleanor'la Louis'yi bu hâlde görmek Papa'yı gerçekten üzmüştü. O dönemde Papalık meclisinde görevli olan Johannes Parvus (John of Salisbury) bizlere, Papa'nın ikiliyi uzlaştırma çabalarına dair merak uyandıran, dokunaklı bir anlatım bırakmıştır:

> [Papa] aforoz tehdidiyle [kral ve kraliçenin] evlilikleri aleyhine tek kelime edilmemesini ve evliliğin hiçbir bahaneyle feshedilmemesini emretti. Bu karar kralı ziyade-

6 O dönemde Sicilya'da Bizans'ın kadim düşmanı Norman Kralı II. Roger hüküm sürmekteydi.

> siyle sevindirdi; zira kraliçeyi, âdeta çocukça bir şekilde, tutkuyla seviyordu. Papa, şahsına ait örtülerle donattığı yatakta birlikte yatmalarını emretti; her gün kısa ziyaretlerle dostane sohbetlerle ikisi arasındaki muhabbeti yeniden tesis etmeye uğraştı. Çifti hediyelere boğdu; ikilinin yola çıkma zamanları geldiğinde gözyaşlarına boğuldu.

Muhtemelen tüm uğraşlarının boşuna olduğunu bilmek gözyaşlarını daha da artırmıştı. Eleanor kararını vermişti ve ne Papa ne de bir başkası onu kararından vazgeçirebilirdi. Bununla birlikte o an için evliliğini görünüşte sürdürmeye hazırdı; kocasına Roma'ya kadar eşlik edip Louis'nin Senato'daki sıcak karşılanmasına, alışılageldiği üzere belli başlı tapınaklarda secdeye kapanmasına refakat etti; ardından Alpleri aşarak Paris'e geldiler. Evlilikleri akrabalık gerekçesiyle nihayet sonlanana dek iki buçuk yıl daha geçecekti; ne var ki Kraliçe hâlâ gençti ve İngiltere'nin en büyük krallarından birinin karısı ve en berbat ikisinin annesi olacağı şaşırtıcı yaşam öyküsünün daha başındaydı; yarım asrı aşkın bir dönem boyunca Avrupa tarihini etkilemeye devam edecekti.

3.
Hediye Excalibur
1151 - 1223

Fransa kralının Messina limanına girdiği duyulunca genci yaşlısı kadını erkeği herkes böylesi meşhur kralı görmek üzere akın etti; lakin tek bir gemiyi kâfi gören Kral, kalenin limanına tek başına girdi, öyle ki kıyı boyunca onu bekleyenler bunun kralın zayıflığının bir delili olduğunu düşündüler; böylesi, arkadaşlarının gözünde bu kadar küçülen bir adamın hiçbir büyük iş yapmasının mümkün olmadığını söylediler...

Geoffrey De Vinsauf, *I. Richard Ve Diğerlerinin Kutsal Topraklara Yolculuğu*

VII. Louis'nin oğlu Philip on üç yaşındayken Compiègne ormanlarında avlandığı sırada kafileden ayrıldı ve çok geçmeden kayboldu. Soğuktan ve açlıktan bitap düşen prens sonunda civardaki bir kömürcü tarafından bulundu, ancak prens ateşler içinde yanıyordu. Kral Louis, oğlunun sağlığına kavuşması için dua etmek üzere Canterbury'ye hacca gitti -duaları kabul olmuştu- ancak Paris'e döndüğü sırada felç

geçirdi. 1 Kasım 1179'da Capet Hanedanı geleneklerine göre oğlu Philip'e, harikulade isimli Kardinal Başpiskopos Guillaume aux Blanches Mains'in [Beyaz Elli William] elinden taç giydirdi; ne yazık ki kendisi törene katılamayacak derecede hastaydı. Bir yıl geçmeden öldü.

Mutlu bir kral olmasa da genel anlamda iyi bir kraldı. İkinci Haçlı Seferi rezaletini hiçbir zaman atlatamamıştı; üstelik bu aşağılanmalarının sonuncusu da değildi. 18 Mayıs 1152'de boşanmalarının üzerinden henüz sekiz hafta geçmişken Eleanor, müstakbel İngiltere Kralı II. Henry'yle -bu defa severek- evlenmişti. Zavallı Louis için bunun ayrı bir acısı daha vardı; zira Henry teknik olarak onun vassalı olduğu için evlenmeden önce Louis'nin iznini alması gerekiyordu; sadece formaliteden ibaret olsa da bu durum herkes için utanç verici olacaktı. Daha da beteri, gelinin Akitanya'nın tümünü yeni kocasına çeyiz olarak vermesiydi. Henry'ye zaten annesi Mathilda'dan Normandiya Düklüğü, babası Kont Geoffrey'den Maine ve Anjou kalmıştı; Akitanya'nın da bunlara eklenmesiyle artık İskoçya'dan Pireneler'e kadar olan bölge onun hâkimiyetindeydi ve tâbi olduğu Fransa Kralı Louis'den bile daha güçlü hâle gelmişti. Ancak Louis hâlâ gençti -sadece otuz ikisindeydi- ve maneviyatını kaybetmemişti. Öte yandan hâlâ bir vârisi olmaması canını fazlasıyla sıkıyordu. Eleanor ona iki kız evlat vermişti; ikinci karısı Kastilyalı Constance ise doğum sırasında ölmeden önce Louis'ye iki kız çocuğu daha verecekti. Ancak üçüncü karısı, Champagnelı Adela, sonunda bir erkek doğurmuştu; çocuk Philip adıyla vaftiz edildi.

Louis geride, şahsen katkısının ne ölçüde olduğunu söylemek kolay olmasa da iki muhteşem abide bıraktı. İlki, 1163'te yapımına başlanan Notre-Dame Katedrali'ydi; söylenildiğine göre binanın temel taşını, İmparator Frederick Barbarossa'y-

la girdiği mücadele esnasında kendilerine sığınmasına izin verilen Papa III. Alexander tarafından konulmuştu. Diğeriyse başlangıçta bir katedral okuluydu ve dünyanın Bologna'dan[1] sonra en eski üniversitesi olma yönünde haklı bir iddiası vardı. Bunların dışında saltanatı esasen Henry'yle sürekli tekrarlanan, ancak nihayetinde hiçbir kazanç elde edilemeyen savaşlar ve tanıyan neredeyse herkesin dayanılmaz bulduğu Başpiskopos Thomas Becket'a verdiği destekle akıllarda kalmıştır. Genel anlamda akıllı ve iyi bir yönetim sergilediği kırk üç yıllık saltanatı boyunca -öncesinde babasının yaptığı gibi- ülkesinde hükmünün geçerli olduğu tüm topraklarda kraliyet otoritesini pekiştirmeye odaklanmıştı. 18 Eylül 1180'de öldü ve Barbeau Sisteryen Manastırı'na gömüldü; ancak 1817'de mezarı Saint-Denis'e nakledildi.

Kronik yazarı Rigord'un[*] kullandığı ve sonrasında adına yapışıp kalan imparatorluk unvanıyla Philip Augustus, Fransa'nın en büyük krallarından biri olacaktı. Hatta içlerinde ilk sırada olduğu bile söylenebilirdi; tüm selefleri kendilerine Frankların Kralı denmesine dahi razı olmuştu.[2] Tahta çıktığında önünde çok tehlikeli durumda bulunan bir Fransa bulmuştu. Batıda İngiltere Kralı II. Henry, aslında Philip'e ait olan toprakların neredeyse yarısından fazlasına hükmetmekteydi. Doğuda ise Kutsal Roma İmparatoru Frederick Barbarossa kudretinin zirvesinde, sadece günümüz Almanyası ve Avusturyası'nı değil, Alplerden İtalya içlerine kadar uzanan toprakların kontrolüne sahipti. Bu iki dev arasında Fransa oldukça sefil bir görüntü çizmekteydi. Ancak sonraki kırk yıl

---

1 Sorbonne Üniversitesi adını, 1257'de üniversitenin teoloji okulunu kuran Robert de Sorbon'dan almıştır.

* *Gesta Philippi Augusti*'nin (1150-1209) Fransız kronik yazarı. (ç.n.)

2 Philip, bunun yanında Paris Metrosu'nda kendi adını taşıyan bir istasyonun olduğu tek Fransız hükümdarı özelliğini hâlâ korumaktadır.

içerisinde Philip iki düşmanına da diz çöktürdü. Bunlardan ilki kuşkusuz Henry'ydi; Philip'in bu işgalci güçten nefreti, yaklaşık sekiz asır sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransızların Nazilerden nefretiyle neredeyse aynı düzeydeydi. Becket cinayetini hiçbir zaman unutmayan Kilise faal biçimde Philip'in yanındaydı. Henry ve dört berbat oğlu arasında süregelen çekişmeler de Philip'in işine yarıyordu. Hepsi birden İngiltere kralını kolaylıkla yok edebilirdi; ancak Plantagenetler için birlikte hareket etmek akıl alır iş değildi.

Asıl sorun, 1183'te, Henry'nin -yine Henry adında- oğlunun[3] ölümüyle başladı. Fransa'yla aradaki anlaşmazlıkları düzeltme amaçlı nafile bir çabayla oğul Henry, henüz çocukken Philip'in kardeşi Margaret'le nişanlandırılmış, ardından da evlendirilmişti. Margaret çeyiz olarak Paris'in kuzeybatısında bulunan küçük, ancak önemli Vexin kasabasını getirmişti. Oğul Henry'nin ölümünden sonra Philip bu çeyizin geri verilmesini talep etti. Kral Henry bu talebi reddetti. İkili, kendi hâkimiyet alanlarının sınırında yer alan Gisors yakınlarında bir karaağacın altında birkaç toplantı yaptı; ancak Macar Kralı III. Bela'nın dulla evlenmek istemesiyle Henry istemeyerek de olsa kabul etti. Ardından 1186'da bir ölüm daha gerçekleşti: Henry'nin dördüncü oğlu Brittany Dükü Geoffrey, ardında hamile bir eş bırakarak öldü. Henry, doğacak çocuğun adına düklüğün velayetini elinde bulundurması gerektiğini ileri sürdü; Philip metbuu olarak bunu reddetti. Bunu iki yıl süren sonuçsuz savaşlar izledi; bu esnada Henry'nin yaşayan oğulları Richard ve John babalarına isyan ettiler. Philip de onlara katılınca sonunda Richard'la birlikte Henry'ye boyun eğdirdiler. 4 Temmuz 1189'da Azay-le-Rideau'da Henry, Philip'e bağlı-

3 1170'te, babası hâlâ hayattayken taç giydirildiği için "Genç Kral" olarak biliniyordu.

lığını yenileyip Auvergne üzerindeki iddiasından vazgeçti. Bu onun son siyasi hareketiydi. İki gün geçmeden öldü.

Ancak dünyanın gidişatı birdenbire değişmişti. Tam iki yıl öncesinde, 4 Temmuz 1187'de, doğudaki Hıristiyan ordusunun tamamı İslam kuvvetleri tarafından ortadan kaldırılmıştı. Her zamanki gibi Batı defalarca uyarılmıştı, ancak karşılık verdiğinde iş işten çoktan geçmişti. Çoğu Avrupalı için Haçlı devletleri gerçeklikten tamamen uzak, tutumlulukla eğlence ve lüks merakının yer değiştirdiği, rüşvetle tehlikenin el ele yürüdüğü Hıristiyanlığın egzotik, korkunç ileri karakollarıydı; kendi içlerinde fevkaladeydiler; ne var ki ana yurtlarında yaygın olan kasvetli ve alelade mücadeleden çok, epik serüvenlere daha uygundular. Kültürlü insanlar için bile Levanten siyasetini takip etmek zordu, isimlerin telaffuzu bile imkânsıza yakındı; haberler gelene dek eskimiş ya da çarpıtılmış oluyordu. Batı Hıristiyanlığının şövalyeleri ancak, felaket gerçekten kapıya dayandığında öfke ve dehşet karışımı nidalarla kılıçlarına sarıldılar.

Kırk yıl önce, Edessa'nın düştüğü haberi ve Aziz Bernard'ın ateşli vaazları adanın yüreğine ateş düşürüp İkinci Haçlı Seferi dediğimiz grotesk felaketin fitilini böyle ateşlemişti. Ve şimdi de durum aynıydı. Son on beş yıldır olan bitenleri takip eden tarafsız herhangi bir gözlemci, Kudüs'ün düşmesinin kaçınılmaz olduğunu muhakkak anlardı. Müslümanlara gelince, dini uğruna kutsal şehri geri almaya yemin etmiş, dâhi lider Selâhaddin, istikrarlı yükselişini sürdürmekteydi. Hıristiyan kanadı ise, tamamı vasat şekilde yönetilen ve içteki iktidar mücadeleleriyle paramparça olmuş, geriye kalan üç Frank devleti -Kudüs, Trablus ve Antakya- içler acısı bir manzara sunuyordu. Kudüs'ün sırtındaki yük, Selâhaddin'in yükselişini sürdürdüğü kritik yıllar içerisinde cüzzamlı Kral

IV. Baldwin'in ölümüyle daha da artmıştı. Baldwin, 1174'te, on üç yaşında tahta çıktığında hastalık çoktan yakasına yapışmıştı; on bir yıl sonra da öldü. Geride hiç çocuk bırakmaması elbette hiç de şaşırtıcı değildi. Krallığın kurtulması için bilge ve kararlı bir liderin zaruri olduğu anda Kudüs tahtına Baldwin'in sekiz yaşındaki yeğeni geçti.

Bu yeni çocuk Kral V. Baldwin'in ertesi yıl ölmesi aslında bir lütuf olarak değerlendirilebilirdi; ancak gerçek bir lider seçme fırsatı heba edilerek tahta, üvey babası, yurttaşlarının çoğunun tahkirini sonuna kadar hak edecek derecede kabiliyetsiz, sürekli mızmızlanan aciz karakterli Guy de Lusignan geçti. Sonuç olarak 1187 Mayıs'ında Selâhaddin uzun zamandır beklenen cihadı ilan edip Ürdün'ü aşarak Frank topraklarına girdiği sırada Kudüs iç savaşın eşiğindeydi. Sefil Guy'un yönetiminde Hıristiyanlar mağlubiyeti çoktan garantilemişlerdi. Guy, 3 Temmuz'da krallığının o güne dek topladığı en büyük orduyla Celile dağlarını aşıp Selâhaddin'in kuşattığı Taberiye'ye doğru ilerledi. Yılın en kurak döneminde bir gün boyunca ilerleyen Hıristiyan ordusu, su bulunmayan bir düzlükte ordugâh kurmak zorunda kaldı. Ertesi gün sıcaktan bitap düşmüş, susuzluktan çıldırma noktasına gelmişken Hıttin Boynuzları olarak bilinen iki zirveli küçük bir tepenin eteklerinde Müslüman ordusu tarafından çepeçevre kuşatılıp kılıçtan geçirildiler.

Sarazenlere sadece, birbirlerinden izole Hıristiyan kalelerinin teker teker icabına bakmak kalmıştı. Taberiye, Hıttin'den sonraki gün düştü. Onu Akkâ takip etti. Nablus, Yafa, Sayda ve Beyrut peş peşe teslim oldular. Selâhaddin istikametini güneye çevirerek Askalon'u (Aşkelon) taarruzla, Gazze'yi savaşmadan ele geçirdi. Artık Kudüs için hazırdı. Şehrin müdafileri on iki gün boyunca kahramanca direndiler; fakat 2

Ekim'de Müslüman lağımcılar şehir surlarında gedik açınca sonlarının yakın olduğunu anladılar. Liderleri İbelinli Balian -Kral Guy, Hıttin'de esir edilmişti- teslim şartlarını görüşmek üzere Selâhaddin'in yanına bizzat gitti.

Selâhaddin ne kana susamış ne de kindar biriydi. Müzakerelerden sonra Kudüs'teki her bir Hıristiyanın uygun bir fidye karşılığında gitmesine izin vermeyi kabul etti. Para bulma imkânı olmayan yirmi bin yoksuldan yedi bini, bazı Hıristiyan yetkililerin yaptığı toplu ödeme karşılığında serbest bırakıldı. Fatih, aynı gün ordusuyla şehre girdi; Peygamber'in uykusunda Kudüs'ten semaya götürüldüğü günün yıl dönümünde, seksen sekiz yıl sonra ilk defa yeşil sancakları Mabet Dağı'nın tepesinde dalgalanıyor, ayağının kutsal izi bir kez daha inananların hayran bakışlarına sergileniyordu.

Düzen her tarafta tesis edildi. Haçlıların şehri zapt edişlerinin akabinde yaşanan hadiselerin aksine tek bir cinayet, yağma ya da kan dökülme olayı yaşanmadı. Fidye parası temin edilemeyen on üç bin kişi şehirde kalmıştı; ancak Selâhaddin'in kardeşi ve komutanı el-Adil, hizmetlerinin mükâfatı olarak bunlardan bininin kendisine verilmesini rica etti, sonrasında bu kişileri derhâl azat etti. Kalanların yedi yüzü Kudüs Patriği'ne, beş yüzü Balian'a verildi; ardından Selâhaddin de tüm yaşlıları, eşleri fidyeyle serbest bırakılmış tüm kocaları ve nihayet tüm dulları ve çocukları azat etti. Sonunda şehirde çok az Hıristiyan esir kalmıştı. Bu, Selâhaddin'in kısa sürede doğunun dört bir yanında ve aynı şekilde batıda meşhur olacağı yüce gönüllülüğünü ilk sergileyişi değildi;[4] ancak daha önce böylesine büyük ölçekte olanını yapmamıştı. Bu,

4 1183'te kalenin vârisi Humphrey de Toron'la Kudüs Prensesi Isabella'nın düğün kutlamaları sırasında Kerak Kalesi'ni kuşattığı sırada, gelin odasının hangi kulede olduğunu soruşturup orasının hedef alınmamasını emretmişti.

eli kulağındaki Haçlı Seferi üzerinde etkili olacak bir şövalyelik örneğiydi.

Henüz Papa seçilen VII. Gregorius, hiç vakit kaybetmeden Hıristiyan dünyasını Haç'ı almaya çağırdı; 1190'ın yazı ortasında Philip Augustus ve II. Henry'nin oğlu ve halefi Richard Coeur-de-Lion (Aslan Yürekli Richard), arkalarında ordularıyla -muhtemelen bu koşullar altında çok talihsiz bir buluşma noktası tercihiyle- Vézelay'da bir araya geldiler. İki kral, muhabbetlerinden ziyade birbirlerine güvenmediklerinden yola birlikte çıkmaya karar verdiler. Aslında iki insan birbirine en fazla bu kadar zıt olabilirdi. Fransa kralı yalnızca yirmi beşindeydi; fakat dul kalmış olması bir yana[5] dağınık saçları haricinde gençlikle ilgilisi yoktu. Hiçbir zaman yakışıklı biri olmadığı gibi şimdi kaybettiği tek gözü yüzüne asimetrik bir görüntü katıyordu. Fransa tahtında geçirdiği on yıl ona, bu kadar genç birine göre sıra dışı bir bilgelik ve tecrübe kazandırmış, ancak daima kuruntulu biri olmasına da neden olduğu gibi ona düşüncelerini ve duygularını ketum bir suratsızlık perdesinin ardına gizlemeyi de öğretmişti. Savaş meydanlarında kâfi ölçüde cesur olsa da cesaretinin olağanüstü düzeyde olmadığı düşünülmektedir. Toplum nazarında cazibeden yoksundu. Fakat bu sönük dış görünüşünün altında krallığının hem ahlaki hem de siyasi sorumluluklarının gayet idrakinde bir anlayışla, keskin bir zekâ yatıyordu. Onu küçümsemek kolaydı, ama aynı zamanda akılsızlıktı.

Philip, yanındaki hükümdarı kıskanıyordu; zira Richard daha bir yıl önce babası Henry'nin tahtına geçmişti. Otuz üç yaşındaydı, hayatının en parlak dönemini yaşıyordu. Sağlığı sıklıkla bozulsa da muhteşem fiziği ve yanardağını andıran enerjisi ona hastalık nedir bilmeyen bir insan intibaı veriyor-

---

5 İlk karısı Isabella de Hainaut, birkaç ay önce doğum sırasında ölmüştü.

du. Yakışıklılığı meşhurdu, liderlik kabiliyetlerinin de aşağı kalır yanı yoktu; cesareti ise zaten iki kıtayı saran bir efsaneydi. Annesi Eleanor'dan Poitouluların şiir ve edebiyat aşkını miras almıştı. Çoğu kişiye, kendisinin de çok sevdiği ozan destanlarında ışıl ışıl parlayan bir şahsiyet gibi görünmüş olmalıydı. Bu resmin sadece tek bir öğesi eksikti: Richard aşk coşkusu ve acısıyla ilgili ne kadar tatlı şarkılar söylemiş olursa olsun, ardında bir tane olsun ihanet ettiği ya da kırık kalpli genç kız bırakmamıştı. Zevkleri başka yönlere doğru meyletse de bunlar, ölüm anına kadar yanından ayırmadığı göğüs zırhı gibi parlak ve ışıltılı şöhretini hiçbir zaman gözle görülür derecede etkilemedi.

Bununla birlikte Richard'ı daha yakından tanıyanlar, kötü vasıflarını kısa sürede fark etmişlerdi. Katıksız nefret beslediği babasından bile daha tez canlı ve huysuzdu; ayrıca II. Henry'nin, tüm kusurlarına rağmen, neredeyse tek başına İngiltere'yi bir ulus hâline getirmesini sağlayan aralıksız yönetim uğraşlarından tamamen yoksundu. Hırsının sonu olmadığı gibi neredeyse her zaman yıkıcıydı. Aşktan aciz biri olduğundan hedeflerinin peşinde koşarken inançsız, sadakatsiz hatta kalleş olabiliyordu. Taht için onun kadar amansızca ve ahlaksızca mücadele eden başka hiçbir İngiliz Kralı olmamıştı; keza hiçbiri kişisel şöhreti uğruna kral olmanın sorumluluklarını göz ardı etmeye dünden razı olmamıştı. Geriye kalan dokuz yıllık hayatında İngiltere'de geçireceği toplam süre sadece iki aydı.

Bir görgü tanığının yazdıklarına göre Vézelay'ın etrafındaki tepelere yayılan çadır ve otağ sayısı o kadar fazlaydı ki düzlükler rengârenk devasa bir şehri andırıyordu. İki kral haçlı seferi yeminlerini resmen teyit ederek yeni bir ittifak anlaşması imzaladı; sonra da her biri kendi ordusuyla ve muazzam

bir hacı kafilesiyle güneye doğru yola çıktılar. Lyon'da, Rhône Nehri üzerindeki köprünün kalabalığın ağırlığıyla çökmesi gelecek musibetlerin habercisi olarak yorumlanmıştı; İngiliz ve Fransız orduları daha burada farklı rotalara saptılar. Philip güneydoğuya, kiraladığı donanmanın beklediği Cenova'ya yöneldi. Nakledilecek ordu, her birinin iki uşağı olan 650 şövalye ve 1.300 attan müteşekkil olduğundan kayda değer büyüklükte olsa gerekti. Richard ise Marsilya'daki filosuna katılmak üzere Rhône Vadisi boyunca ilerlemeye devam etti. İki kral güçlerini Messina'da birleştirip kutsal topraklara doğru birlikte yola çıkmaya karar vermişti.

***

14 Eylül'de Messina'ya önce Philip ulaştı; Richard dokuz gün sonra gelebildi. İki kralın karaya çıkışları karakterlerini öylesine güzel yansıtıyordu ki... Philip'in geliş anına ait kayıt bu bölümün başında yer almaktadır; Richard ise tam tersiydi:

> Richard karaya çıkacağı vakit insanlar akın akın kıyıya koşuşturdular; deniz hadsiz hesapsız sayıda kürekle âdeta ikiye ayrılıyor, gür trompet ve boru sesleri suyun üzerinde tiz ve berrak biçimde yankılanıyordu. Kadırgalar yaklaştıkça çeşit çeşit armalarla süslenmiş mızrakların uçlarındaki sıra sıra bayraklar ve sancakların dalgalanarak ahenkle ilerleyişleri görülebiliyordu... Küreklerin çokluğu denizi fokurdatıyordu; trompetlerin gümbürtüsü ve coşkulu kalabalığın kulakları sağır eden haykırışları semayı inletiyordu. Kafilesindeki herkesten daha azametli daha görkemli, Haşmetli Kral âdeta hem görmeyi hem de görülmeyi bekliyormuşçasına pruvada dimdik duruyordu... Trompetler kulak tırmalayan, ancak ahenkli bir sesle gümbürderken insanlar hep bir ağızdan fısıldaştılar: "Gerçekten de imparator olmaya layık; hakkıyla

insanların ve krallıkların kralı olmuş; ona dair uzaktan işittiklerimiz, şu an gördüklerimizin çok gerisinde."[6]

Bu unutulmaz günde, kralın hayranlarının hepsi, bu harikulade şahsın deniz tutması korkusuyla yarımadanın aşağısındaki kara yolunu tercih ettiğini fark etmemiş gibiydi; ayrıca bu görkemli karaya çıkışın aslında onu Kalabriya'dan sadece birkaç mil beriye getiren deniz yolculuğunun zirve noktası olduğunu da. Richard'ın gelişinin onca ihtişamına rağmen tehlikeli ve karamsar bir ruh hâline büründüğünü ise çok daha azı tahmin edebilirdi. Birkaç gün önce Mileto'dan geçtiği sırada köylünün birinin kulübesinden bir şahini çalarken yakalanmış, hayvanın sahibinin ve arkadaşlarının elinden canını kıl payı kurtarmıştı; daha da beteri Messina'ya ayak bastığı anda şehir merkezindeki kraliyet sarayının çoktan Fransa kralının emrine verildiğini ve kendisine surların dışında oldukça mütevazı mahallenin tahsis edildiğini öğrenmesiydi.

Kraliyet sarayında Sicilya kralının neden oturmadığını sorabiliriz? Çünkü Sicilya tam bir kargaşa içindeydi. Ülkenin son meşru kralı II. William, bir önceki yıl, tahta vâris bir evlat bırakmadan ölmüş, geriye dul karısı, II. Henry'nin kızı, dolayısıyla Richard'ın kız kardeşi Joanna kalmıştı. Tahtta artık William'ın gayrimeşru kuzeni Tancred de Lecce oturmaktaydı; Tancred - Richard'ın gayet makul nedenlerle inandığı üzere- genç kraliçeye ahlaksızca muamele ediyor, sürekli gözetim altında tuttuğu gibi evlilik akdinin gereği gelirlerinden mahrum bırakıyordu. Bu şüphelerin ne kadarı doğru, söylemek kolay değil; ancak Richard'ın müteakip tavrı, Sicilya'yı kendi tacının muhtemel yeni ziyneti olarak gördüğünü ve sorun çıkarmak için ufak bir bahane aradığını akla getirmek-

6 Geoffrey de Vinsauf, *Itinerary of Richard I and Others to the Holy Land.*

tedir. Joanna'yı Kalabriya kıyısında yer alan Bagnara Manastırı'na yerleştirdikten sonra Messina'ya dönerek burada şehrin en saygın dinî müessesi, Aziz Savior Basil Manastırı'na çullandı. Keşişler tarafından kaba kuvvetle tahliyeye zorlanan Richard'ın ordusu yeni ordugâhına taşındı.

Tüm bu maskaralıklara Philip Augustus'un tepkisinin ne olduğu sorulabilir. Fransa kralı, Sicilya'yı başından beri kutsal topraklara olabildiğince en kısa sürede ilerlemek için kullanacağı bir geçiş noktası olarak görmüştü. Hükümdar, yoldaşının yaptıkları karşısında şaşakalmış ve utanç duymuştu; ara buluculuk yapmayı teklif etse de önerileri soğuk bir şekilde reddedilmişti. Bu sırada Messina'daki vaziyet, günden güne daha da tehditkâr bir hâle gelmekteydi. Herhangi bir Sicilya şehrinden yabancı bir orduya ev sahipliği yapması isteneli yıllar olmuştu; bunun yanında İngilizlerin barbarca hareketleri, ağırlıklı Rum nüfusu zaten küplere bindirmişti. Şehirdeki kadınlara karşı özgür ve serbest tavırları, bilhassa omuzlarında İsa'nın Haçı'nı taşıyan erkeklerden beklenilmeyecek hareketlerdi. Manastırın işgali bardağı taşıran son damla olmuştu; 3 Ekim'de ciddi bir ayaklanma patlak verdi. İngiltere kralının şehirlerini, hatta adanın tamamını ele geçirebileceğinden -haklı olarak- korkan Messinalılar koşup şehir kapılarını, diğerleri de liman girişini kapattılar. İngilizlerin bu girişi açmaya dönük ilk teşebbüsleri başarısız oldu; ancak uzun süre zapt edilebileceklerine de kimse inanmıyordu. O akşam güneş battığında tüm şehir endişe içindeydi.

Ertesi gün sabah erkenden Richard'ın surların dışındaki karargâhına Philip Augustus çıkageldi. Beraberinde kuzeni, Burgonya Dükü Hugh, Poitiers Kontu ve Fransız ordusunun diğer komutanlarıyla birlikte, Monreale, Reggio ve Messina başpiskoposları da dahil yüksek rütbeli bir Sicilya heyeti var-

dı. Sonrasında gerçekleşen görüşmeler şaşırtıcı derecede iyi gitti. Taraflar mutabakata varmak üzereydi ki birden kargaşa sesleri duyuldu. Binanın dışında toplanan Messinalılar, İngilizlere ve krallarına lanetler yağdırıyordu. Richard kılıcını kaptığı gibi salondan fırladı; askerlerini çağırarak derhâl saldırmalarını emretti. Bu kez şaşıran taraf Messinalılardı. İngiliz askerleri şehre akın ederek karşılarına çıkan her şeyi yakıp yıktılar ve yağmaladılar. Birkaç saat içinde -çağdaş bir kronik yazarının ifadesiyle "seher duasına yetmeyecek bir zaman içinde"- Messina alevlere boğulmuştu.

> Tüm altınlar, gümüşler, bulunan kıymetli her şey galiplerin malı oldu. Vatandaşlardan hiçbiri kaçıp direnecek güç bulamasın diye düşman kadırgalarını ateşe verip kül ettiler. Galipler ayrıca en soylu kadınları da yakalayıp götürdüler. O da ne? Her şey bittiği sırada Fransızlar birden Kral Richard'ın sancaklarının ve bayraklarının şehir surlarının tepesinde dalgalandığını gördüler; Fransa Kralı kendini öyle rezil kepaze hissetti ki Kral Richard'a karşı hayatı boyunca unutmayacağı nefret o anda yüreğine kazınmıştı.

Geoffrey de Vinsauf, kroniğine, Philip'in ısrarlarını, Richard'ın sonunda İngiliz sancaklarının yanında Fransız sancaklarının da dalgalanmasını kabul ettiğini anlatarak devam etmektedir; ancak Messinalıların onurlarına yapılan bu yeni hakaret karşısında neler hissettiklerinden bahsetmemektedir. Messinalılar büyük ihtimalle, İngiltere kralının hesapta kimle savaşması gerektiğini kendi kendilerine sormuşlardır. Acaba Sicilya'da sürekli kalma niyetinde miydi? Bu hiç de haçlı seferi ruhuyla örtüşmüyordu.

Philip Augustus için ise sancak meselesi, en kötü korkularını doğruluyor gibiydi. Şeref misafiri olarak gelişinden

sadece iki hafta sonra, Richard adanın ikinci büyük şehrinin mutlak kontrolünü ele geçirmişti ve çok da uzakta olmayan Katanya'da (Catania) bulunan Kral Tancred, işgalciye en ufak bir direniş göstermemişti. Philip bu nedenle Burgonya Dükü'nü Katanya'ya gönderip durumun ciddiyeti konusunda Tancred'i uyarmasını ve Richard'ın iddialarını daha da ileri götürmesi hâlinde Fransız ordusunun desteğini teklif etmesini istedi. Ne var ki Tancred'in herhangi bir uyarıya ihtiyacı yoktu. Messina'yı Richard'ın ellerine bırakmanın tehlikesinin gayet iyi farkındaydı. Ancak o sırada aklında şekillenmekte olan yeni bir fikir vardı. Sicilya tahtının meşru vârisi, Kral II. Roger'ın vefatından sonra doğan kızı Constance'tı ve o da -açıklanamaz ve affedilemez şekilde- William tarafından Frederick Barbarossa'nın oğlu, Hohenstaufen Hanedanı'ndan Henry'yle evlendirilmişti. Artık Frederick Haçlı Seferi'ne giderken Küçük Asya'da bir nehirde boğulduğu için Henry -artık İmparator VI. Henry'ydi- çok geçmeden karısı adına tahtı devralmak üzere Sicilya'ya gelecekti. Şayet Tancred direnecekse -ki niyeti buydu- müttefiklere ihtiyacı olacaktı ve müttefik tercihi olarak İngilizler, Fransızlara göre açık ara öndeydi. Belki kaba saba ve medeniyetsizlerdi; hatta kralları tüm göz alıcı şöhretine rağmen en az askerleri kadar kötü biriydi; ama hiç değilse Hohenstaufenlere karşı da hiç sevgisi yoktu. Oysa Philip Augustus'la Barbarossa'nın ilişkileri mükemmel bir seviyedeydi; eğer Almanlar şu anda, Haçlılar hâlâ Sicilya'dalarken işgale kalkışırlarsa Fransızların Sicilya'ya yardımı en azından zayıf bir olasılıktı. Tancred bu yüzden Burgonya Dükü'nü cömert hediyelerle Philip'e geri gönderdi; fakat Philip'e hediyeden ötesini sunmamıştı; ardından şahsi elçisini de bizzat Richard'la görüşmek üzere Messina'ya yolladı.

Bu defa ekonomik teşvikler kralın karşı koyabileceğinin ötesindeydi. Tancred, Richard ve Joanna'ya 20.000'er ons altın

teklif etti; bunun yanında Richard'ın vârisi, yeğeni Brittany Dükü Arthur'un, kendi kızlarından biriyle nişanlanmasını da kabul etti. Buna karşılık Richard da krallıkta kaldıkları süre boyunca kendisi ve adamlarının Sicilya Krallığı'na sonuna kadar askerî destek sağlayacağı ve önceki ay süresince yaşanan karışıklıklar esnasında yağmaladıkları tüm ganimetleri hak sahiplerine iade edeceği sözünü verdi. Anlaşma 11 Kasım'da Messina'da törenle imzalandı.

İki hükümdar arasında gerçekleşen bu ani yakınlaşmaya Philip Augustus'un tepkisi pekâlâ tahmin edilebilir. Fakat her zaman olduğu gibi hıncını gizledi. Dışarıdan Richard'la ilişkisinde hâlâ samimi bir görüntü veriyordu. Tekrar yola koyulmadan önce ikilinin konuşacakları çok şey vardı. Hem askerler hem de hacıların ne şekilde hareket edeceklerine dair kurallar belirlenmeliydi; hâlâ çözülmesi gereken dağ gibi lojistik sorunları duruyordu. Hepsinden öte fethedilecek toprakların ve ganimetlerin taksimi hususunda önceden bir karara varmaları çok mühimdi. Richard tüm bu hususlarda şaşırtıcı bir yumuşak başlılık sergiledi; sadece, Haçlı Seferi'yle ilgisiz, tek bir konuda adım atmayı kabul etmedi. Bu da yirmi yılı aşkın süre önce Philip'in, II. Henry'nin oğullarından biriyle evlendirilmek üzere İngiltere'ye gönderilen kız kardeşi Alys'le ilgiliydi. Henry, Alys'i Fransa'ya geri yollamadığı gibi yüklü çeyiziyle birlikte kendi sarayında tutmuş, sonrasında Alys, Henry'nin metresi ve tartışmaya yer bırakmayacak şekilde çocuğunun annesi olmuştu. Artık Henry ölmüştü, otuz iki yaşına gelen Alys ise hâlâ İngiltere'de, evliliğin her zamanki gibi çok uzağındaydı. Richard'a, Alys'le evlenmesi teklif edilmişti; tahmin edilebileceği üzere Richard'ın bu kadınla hiç işi olmazdı.

Philip'in derdinin kız kardeşinin mutluluğu olmadığı kesindi; on altı yaşına kadar berbat koşullar altında iki defa dul

kalmış, çok daha içler acısı hâldeki diğer kız kardeşi Bizanslı Agnes-Anna için parmağını dahi kıpırdatmamıştı. Ancak bir Fransa prensesine layık görülen bu muamele, Philip'in asla kabul edemeyeceği bir hakaretti. Fakat karşısındaki Richard, eskiden Henry'nin gösterdiği inatçılığı gösteriyordu. Alys'le evlenmeyi kesin bir dille bir kez daha reddetmekle yetinmemiş, kadının itibarının lekelendiğini dile getirerek tavrını haklı çıkarma küstahlığını da göstermişti. Philip kelimenin tam anlamıyla sabır sınavındaydı; Richard, annesi Eleanor'un tam da o sırada onu evlendirmek amacıyla gelin adayı Navarra Prensesi Berengaria'yla Sicilya'ya gelmekte olduğunu Philip'e söyleyince iki hükümdar arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldi.

İngiltere kralı, 3 Mart 1191'de Sicilya kralını ziyaret etmek üzere kara yoluyla Katanya'ya indi. İkili dostluklarını yeniden teyit edip karşılıklı hediyeleştiler; beş kadırga ve dört at takdim edilen Richard buna mukabil, en az iki kaynağa göre, Tancred'e sevgisinin nişanesi olarak çok daha kıymetli bir hediye vermişti: Glastonbury'de yatan eski Kral Arthur'un sözde kısa süre önce bulunan kılıcı Excalibur. Görüşmenin ardından birlikte, fazlasıyla canı sıkılmış Philip'in beklediği Taormina'ya döndüler. Tancred, ekim ayında Philip'in ona gönderdiği ve İngilizlerin entrikaları konusunda onu uyardığı mektupları Richard'a gösterince yeni bir kriz kaçınılmaz göründü. Buna karşın ayın sonuna doğru müttefikler tekrar uzlaştı; 30 Mart'ta Philip ordusuyla Filistin'e doğru yelken açtığında ilişkiler her açıdan nispeten samimi gibiydi.

Philip yola çıkma vaktini iyi denk getirmişti ya da -belki de daha doğrusu- Eleanor'la Berengaria varış zamanlarını iyi denk getirmişlerdi. Konvoyları Messina limanına demir attığı sırada Fransa filosu daha ufukta yeni gözden kaybolmuştu.

Yaşlı kraliçenin Sicilya'yı son görüşünden, nefret ettiği eski kocasıyla birlikte kutsal topraklardan dönerken II. Roger'a uğramalarından bu yana kırk dört yıl geçmişti. Bu ikinci seyahatinde en sevdiği oğlunun, onun için seçtiği kadınla evliliğine şahit olmayı umuyordu; fakat Büyük Perhiz* başlamıştı ve Büyük Perhiz döneminde evlilik söz konusu değildi. Kadınların Haçlı Seferi'ne katılmasını yasaklayan yakın tarihli karara rağmen Berengaria'nın müstakbel kocasına doğuya kadar eşlik etmesine karar verildi; adada bırakılması hiç düşünülmeyen genç Kraliçe Joanna, müstakbel kraliçe için mükemmel bir refakatçi olacaktı. Her şey halledildiği anda Eleanor daha fazla beklemek için bir neden göremedi. Messina'da sadece üç gün kaldıktan sonra Avrupa'nın dört bir yanında meşhur enerjisiyle -artık altmış dokuz yaşındaydı ve üç ayı aşkın süredir kesintisiz yolculuk etmişti- İngiltere'ye dönmek üzere yola çıktı. Joanna da annesiyle son bir kez daha vedalaştıktan sonraki gün Berengaria'yla kutsal topraklara doğru hareket etti. Richard, ordusunun gemilere binmesini organize etmek amacıyla bir hafta daha bekledi. Nihayet 10 Nisan'da o da denize açıldı. Messina halkı onun gidişine muhtemelen hiç üzülmemişti.

***

Philip, 20 Mayıs 1191'de Filistin'e ulaştı; ancak orada uzun süre kalmayacaktı. Doğruca, o gelmeden önce kuşatma altına alınmış Akkâ'ya ilerledi. Richard ise Kıbrıs'ı ele geçirdikten sonra 8 Haziran'da geldi; yolda bahtsız Berengaria'yla evlenmişti. Akkâ 12 Temmuz'a dek direndi; bu esnada Fransız kampı dizanteri salgınıyla boğuşuyordu. Philip de hastalananlar

---

* ***Büyük Perhiz***; Kül Çarşambası günü başlayan ve Paskalya Pazarı'ndan önceki gece sona erip bu kırk gün boyunca hayvansal gıdaları yememek kaydıyla tutulan oruçtur. (ç.n.)

arasındaydı; Flandre Kontu Philip de Alsace'ın aynı hastalık yüzünden öldüğü haberini aldığında hasta yatağında perişan yatmaktaydı. Bu haber gerçekten vahimdi; zira Philip'in kuzeydoğu sınırını kontrol altında tutması için elzem Flaman verasetini tamamen tartışmaya açıyordu. Kralın Fransa'ya dönmek için elinde böyle sağlam bir mazeretinin olması karşısında derin bir oh çekeceği akla gelebilir; durum ne olursa olsun yolculuk edebilecek derecede kendini toparladığı anda geri döndü. On haftayı aşkın süreden beri orada bulunan kuzeni Peter de Courtenay'la birlikte 31 Temmuz'da Filistin'den ayrıldı; bu süre boyunca Richard'la birkaç ciddi tartışma daha yaşamış, İngiltere kralıyla tekrar araları açılmıştı. Ordusunu Burgonya Dükü'nün komutasında kutsal topraklarda bıraktı.

Tahmin edildiği gibi Richard, Philip'in sefere katılmadan erkenden ayrılmasıyla ilgili alaycı ifadeler kullanmıştı. 20 Ağustos'ta üç bin kadar Müslüman savaş esirinin tamamını bazı kadınlar ve çocuklarla birlikte katledilmesini emrettiği gün, şövalyelik itibarını ebediyen mahvetti; yine de Selâhaddin'i tamamen ortadan kaldırmayı başaramamıştı. Philip'in ve erkek kardeşi John'un onun yokluğundan istifade edebileceği düşüncesi ancak 1192 yazında aklına düştü. Nihayet İngiltere'ye dönmesi gerektiğinin farkına varıp tamamen bizar hâldeki Selâhaddin'le, bu süre zarfında Hıristiyan hacıların ve tüccarların kutsal yerlere serbestçe girebileceği üç yıllık bir ateşkes konusunda anlaştı. Birkaç gün sonra Akkâ'dan gemiyle ayrıldı. Önce kötü hava koşulları, ardından gemi kazası ve sonunda Avusturya Dükü Leopold'un eline esir düşmesiyle eve dönüşü sürekli ertelendi; ancak 100.000 pound gümüş -İngiliz sarayının yıllık gelirinin iki ila üç katı- ödedikten sonra serbest bırakıldı. 1194 Şubat'ında, büyük ölçüde Kraliçe Eleanor sayesinde paranın nihayet toparlandığını işiten Philip -ki İmparator VI. Henry'ye mahkûmunu birkaç ay

daha alıkoyması için başarısız rüşvet verme teşebbüslerinde bulunmuştu- Richard'ın kardeşi Prens John'a bir mesaj gönderdi: "Kendine dikkat et, şeytan serbest!" Bir ay henüz geride kalmıştı ki Richard yeniden İngiltere topraklarındaydı.

Philip Augustus şu ana dek hikâyemizde Aslan Yürekli Richard'dan hayli iyi bir portre çizmişti; ancak Fransa'ya döner dönmez skoru eşitlemeye başladı. İngilizleri Fransa'dan çıkarmadan kesinlikle mutlu olamayacağını biliyordu. Haçlı Seferi için yola çıkmadan önce Richard'la, yoklukları esnasında birbirlerinin topraklarına saldırmamaya yemin etmişlerdi; fakat şimdi Richard'ın itibarını yok etmek için bir karalama kampanyası başlattı; onu, Selâhaddin'le iş birliği yaparak ihanet içerisinde olmakla, bu iş birliğiyle birkaç Haçlı kentinin düşmesine neden olmakla ve son olarak Kudüs Kraliçesi[7] Isabella'nın kocası, Montferrat Markizi Konrad'ın 1192 Nisan'ında suikastla öldürülmesinden sorumlu olmakla itham ediyordu. Ancak bunların hiçbirinin aslında pek anlamı yoktu; dokuz ay sonra Richard geri gelmişti ve burnundan soluyordu. Çok geçmeden Normandiya alevlere teslimdi -hatta ordusuyla birlikte üzerinden geçtiği köprünün çökmesiyle Philip boğulmaktan son anda kurtuldu- ve savaş beş yıl daha devam etti. İki lider 1199 yılının ocak ayında son kez görüştü: Philip, Seine Nehri kıyısında, Richard kıyıdan birazcık uzakta bir teknedeydi. İkili bir şekilde, elçiler arasında sürdürülen görüşmelerle mutabakata varmayı başardı ve bu görüşmeler nihayetinde beş yıllık bir ateşkesle sonuçlandı. Üç ay sonra, Limousin'de isyancı bir vassalı itaat altına alma amaçlı küçük bir sefer sırasında, Richard bir arbalet okuyla yaralandı. Yara bir anda kangrene dönüştü ve İngiliz kral, 6 Nisan 1199'da, kırk bir yaşında öldü.

---

7 Kudüs artık Hıristiyan hâkimiyetinde olmadığından bu aslında anlamsız bir unvandı.

Öte yandan Philip Augustus'un daha yapacağı çok iş vardı. Artık baş düşmanı, eski müttefiki yeni İngiltere Kralı John'du. Günümüz tarihçilerinden birkaçı, John'un içler acısı itibarının sebebi olarak çoğunlukla, İngiliz kralın ölümünden sonra eserlerini yazmış Roger of Wendover ve Matthew Paris'i* suçlayarak John'u savunmayı denemiştir. John, Matthew'un iddia ettiği gibi Güney İspanya'daki Muvahhid hükümdarlara askerî yardımlarını vermeleri karşılığında İslamiyete geçmeyi teklif etmemiş olabilir; fakat yeğeni Brittany Dükü Prens Arthur'un öldürülmesinden -Shakespeare'in en dokunaklı sahnelerinden birinin konusuydu- büyük ihtimalle o sorumluydu; ayrıca ne kadar şehvet düşkünü, ikiyüzlü, inançsız ve zalim -bu konuda kardeşinden bile çok daha kötüydü, hatta İngiltere'nin gelmiş geçmiş en kötü kralıydı- biri olduğu konusunda en ufak şüphe yoktur. Philip'le John arasındaki ciddi mücadele, kısa süreli bir barış anlaşmasının ardından 1202'de başladı. Büyük ölçüde John'un müttefiklerine karşı tavırları yüzünden, müteakip iki yıl içinde müttefiklerinin çoğu onu terk etti ve 1204 Ağustos'u geldiğinde Philip, Normandiya'nın tamamını, Anjou ve Poitou'yu geri almıştı. John'un kıtada kalan tek toprağı Akitanya'ydı; fakat nisan ayında seksen iki yaşında ölen Kraliçe Eleanor'un desteğinden de mahrum kalınca burayı da elinde ancak iki yıl daha tutabildi.

John 1209'da yeni ve güçlü bir müttefik kazandı: Artık İmparator Otto adını alan yeğeni.[8] Otto, dayısına, kaybettiği toprakları geri almasında yardım edeceğine söz vermişti, ancak bunu yapma fırsatını hiçbir zaman bulamamıştı. Tahmin edileceği üzere Philip için bu ikili sürekli endişe kay-

---

* ***Matthaeus Parisiensis***; Matthew Paris ya da Matthew of Paris olarak da bilinen İngiliz Benedikten keşiş ve kornik yazarı. (ç.n.)

8 Saksonya Dükü Aslan Henry'yle (Aslan Heinrich) evli, John'un kız kardeşi Mathilda'nın oğluydu.

nağıydı; ikisinin birden Papa'yla güç mücadelesine girdiğini gören Philip saldırmaya karar verdi. 27 Temmuz 1214'te, Picardy'deki Bouvines köyü yakınlarında John, Otto ve Flandre Kontu Ferdinand ittifakıyla karşı karşıya geldi. Philip'in ordusu 15.000, karşı tarafın ordusu 25.000 askerden oluşuyordu. Philip, çarpışma sırasında Flaman bir okçunun mızrağıyla atından oldu, kendisi de zırhı sayesinde kurtulmuştu. Buna karşın çok geçmeden yaralı atının ürkmesiyle Otto kendini savaş meydanının dışında bulmuştu. Ağır yaralı Kont Ferdinand ise esir alınmıştı; savaşın kaybedildiğini gören imparatorluk birlikleri ardına bakmadan kaçtı. Fransızlar onları takip etseler de karanlığın çökmesiyle Philip askerlerini geri çağırdı. Arkasında ucu bucağı görünmeyen esir topluluğuyla muzaffer bir şekilde Paris'e girdi; şehre ulaştığı anda bütün halk kutlamalara başladı. Bir hafta boyunca, her tarafı çiçeklerle süslü sokaklarda dans ediliyor, henüz nüve hâlindeki üniversitenin öğrencileri sarhoş olup âlem yapıyordu. Öte yandan diğer hükümdarların canlarını kurtarmaları dışında sevinecekleri bir şeyleri yoktu. Otto Almanya'ya döndükten kısa süre sonra tahttan feragat etmek zorunda kalacaktı. John ise rezil olup itibarını kaybederek döndüğü İngiltere'de ertesi yıl Magna Carta'yı imzalayacak ve 1216'da ölecekti; gerçi ülkesinin Fransızlar tarafından bir kez daha işgal edilişini görecek kadar yaşayacaktı. Flandre Kontu Ferdinand'a gelince, sonraki on iki yılını tutsak olarak hapiste geçirecekti.

***

Philip Augustus'un saltanatında Fransız tarihinin en karanlık olaylarından biri daha yaşanmıştı; gülünç şekilde Albi (Kathar) Haçlı Seferi olarak bilinen seferler. 1209'da başlatılan sefer, gelmiş geçmiş en saf masumlar topluluğuna yönelikti. Albi şehri civarında yoğunlaştıkları için basitçe Albililer

olarak bilinen Katharlar, ilk olarak on birinci asrın başlarında Languedoc'ta ortaya çıkmışlardı. Temelde iyinin ve kötünün iki farklı alan -yani manevi Tanrı'nın iyilik alanı ve maddi dünyanın yaratıcısı Şeytan'ın alanı- oluşturduğu ve dünyanın, bu ikisi arasındaki daimi mücadelenin savaş alanı olduğunu savunan Manihesit doktrine inanıyorlardı. *Seçkinler* ya da *yetkinler* olarak bilinen önderleri et yemez, cinsel ilişkiye girmezlerdi; ayrıca azizleri, kutsal resimleri ve rölikleri, özellikle vaftiz ve evlilik olmak üzere Kilise'nin tüm ibadetlerini reddediyorlardı. Papa III. Innocentius için geleneksel inanıştan böylesi farklılıklar asla hoş görülemezdi. En başta barışçıl yöntemlerle ihtida edeceklerini umarak Peter de Castelnau başkanlığında, sonrasında daha çok Aziz Dominicus diye bilinen İspanyol Domingo de Guzmán'ın da katıldığı bir Sistersiyen misyon ekibini Katharlara gönderdi; fakat Peter'ın Toulouse Kontu Raymond'ın uşağı tarafından öldürülmesiyle Innocentius Haçlı Seferi çağrısı yaptı.

Bu Haçlı Seferi önümüzdeki yirmi yıl boyunca devam edecek ve Simon de Montfort liderliğindeki kuzey baronlarını, güneydeki baronlarla karşı karşıya getirecekti. Seferler sırasında birkaç korkunç katliam yapılmış -en kötüsü Monségur kasabasında gerçekleşmişti- ve erken Orta Çağ'ın göz kamaştırıcı Provençal uygarlığını tamamen ortadan kaldırmıştı. 1229'da Paris Anlaşması'yla savaş sona erdiğinde bile bu aykırı dinî düşünce yok olmamıştı. Engizisyonun tüm kudretiyle bölgeye hücum edip bu inanışı ezmeyi başarması için bir asır daha geçmesi gerekecekti.

Philip, bu Haçlı Seferi'ne pek ilgi göstermedi; bunun yerine Paris'te kalıp çok sevdiği bazı projelerin yapımını denetlemeyi tercih etti: Ana caddelerin taşla döşenmesi, merkezî Pazar yeri, Les Halles,[9] yapımı; Seine Nehri üzerinde, daha

9 1971'de yıkılmasına dek yedi buçuk asır boyunca varlığını devam ettirmişti.

sonra Louvre olacak büyük bir kalenin inşası ve babasının Notre-Dame Katedrali'ndeki çalışmalarının sürdürülmesi. Kraliyet arşivlerini ve yirmi atlı, kırk piyadeden müteşekkil kentin ilk polis gücünü kurdu. 1223'te elli dört yaşında öldü. Sicilindeki tek kara leke, soyup soğana çevirdiği Yahudilere karşı aralıksız zulmüydü; ancak ardında, artık Alman tehdidi yaşamayan ve yarısı İngiliz işgali altında olmayan bir Fransa bırakmıştı: Fransızların, o zamana dek hiç olmadıkları kadar mutlu oldukları muhakkaktı.

4.
Ölüm Kulesi
1223 – 1326

O ne bir insan ne de canavar, sadece heykel.

Pamiers Piskoposu Bernard Saisset,
IV. Philip hakkında

Philip Augustus'un oğlu VIII. Louis, yaklaşık bir yıldan beri İngiltere Kralı unvanının kendisine ait olduğunu iddia ediyordu. 21 Mayıs 1216'da Kent'teki Thanet Adası'na çıktı; baronlar tarafından karşılandıktan sonra Londra'ya yürüdü ve Aziz Paul Katedrali'nde kral ilan edildi. Üç hafta sonra Winchester'ı ve çok geçmeden krallığın yarısından fazlasını kontrol altına almıştı. Kral John 18 Ekim'de dizanteriden ölerek geride dokuz yaşındaki oğlu Henry'yi bırakmamış olsaydı Louis'in çok daha ilerleyeceği -hatta belki de krallık tacını takacağı- kesindi. Muhtemelen oğlunun babası kadar kötü olamayacağını düşünen baronlar Louis'e bağlılıklarını bozup bebek Kral III. Henry'ye bağlılık yemini ettiler ve çocuğun taht iddiasını pekiştirmek için hemen taç giymesine karar verdiler. John'un bir sefer sırasında yanında götürdüğü kra-

liyet mücevherlerini kaybetmesi[1] nedeniyle III. Henry'nin annesinin gerdanlığını kullanarak yapılan taç giyme töreni, aynı ayın 28'inde gerçekleşti ve bir anda işler Louis'nin aleyhine döndü. Mayıs ayında ordusu Lincoln'de, donanması ise ağustosta Sandwich'te yenilince anlaşmaya mecbur kaldı. Ucuz kurtulmuştu. Yapılan Lambeth Anlaşması'yla İngiltere'ye bir daha saldırmayacağı ve krallığın meşru vârisinin kesinlikle kendisi olmadığını kabul etmesine karşılık 10.000 markla ödüllendirilmişti.

İngiliz tahtı üzerindeki iddiası aslında çok da sağlam temelli değildi; ancak yaşasaydı mükemmel bir Fransa kralı olacağını düşünmek için çok makul nedenler var. Ne yazık ki dizanteri belası bir kez daha işini yapacak ve 1226 Kasım'ında, geride on iki yaşında bir oğul -bir başka Louis- ve onun kral naibi vazifesini yürütecek dul eşi Blanche de Castille'yi bırakacaktı. Annesi Eleanor üzerinden II. Henry'nin torunu, dolayısıyla Richard Coeur-de-Lion ve John'un yeğeni olan Blanche'nin en büyük oğluna sevgisi tutku düzeyindeydi; hatta oğlu, Marguerite de Provence'le evlendiğinde delicesine kıskandı. Çifte evlendikten sonra altlı üstlü farklı odalar verildi; söylenilenlere göre birbirlerini çok seven çift o kadar yakından gözleniyordu ki Blanche'nin meraklı bakışlarına yakalanmamak için merdivenlerde buluşmak zorunda kalıyordu. Her şeye rağmen on bir çocuk sahibi olmayı başardılar.

IX. Louis'nin aşırı dindarlığının sebebi de yine Blanche'ydi. Genç kral her sabah ayinini, her öğleden sonra da cenaze ayinlerini dinliyordu. Belirli aralıklarla yoksulların ayaklarını yıkıyordu. Ayrıca iki Haçlı Seferi'ne katıldı. Bunlardan ilki

1 Genel kabul, kraliyet eşyalarının bulunduğu kafilenin, Wash civarındaki tehlikeli gelgit akıntılarını aşmayı başardığı sırada kayboldukları yönündedir.

-aslında Yedinci Haçlı Seferi'ydi ve Fransa'nın altı yıl boyunca hükümdarsız kalmasına neden olmuştu- Birinci Haçlı Seferi'nden sonraki tüm seferlerin neredeyse aynısıydı; birbirini izleyen felaketler. Kralın kardeşleri Anjou Kontu Charles ve Artois Kontu (I.) Robert tarafından komuta edilen kraliyet donanması, 1248 sonbaharında Aigues-Mortes'ten, Müslümanların yeni güç merkezi hâline gelen Mısır'a doğru yola çıktı. Louis'nin 1249 yazı ortasında Dimyat'tan Kahire'ye ilerleme teşebbüsü, hiç hesaba katmadığı anlaşılan kavurucu sıcaklar ve Nil'in yıllık taşkınları yüzünden büyük oranda fiyaskoyla sonuçlandı; ardından 1250 Nisan'ında üç gün süren Mansûre Savaşı'nda yaklaşık 20.000 kişilik ordusunun tamamını kaybetti. Kendisi de esir düşmüştü; Mısır'a bir daha asla geri dönmeyeceğine dair yemin ettikten sonra 400.000 dinar fidye karşılığında serbest bırakıldı. Aslında Fransa'ya dönmesi için kesinlikle en uygun andı; ancak aksine Outremer'de arda kalan -Akkâ, Yafa ve Kayserya'yla sınırlı- Haçlı bölgesinde dört yıl daha kalarak Hıristiyanların savunma yapılarını yeniden inşasına yardım etti ve Suriye'deki Müslüman liderlerle sonuca ulaşmayan müzakereler yürüttü. Ancak 1254 baharında memleketine giden bir gemiye bindi.

Muhtemelen Louis Fransa'ya döndüğü anda karşısında yeni bir baronlar -ve içlerinde kaçınılmaz biçimde İngiltere kralının da olduğu- koalisyonu bulduğunda pek şaşırmamıştır. Fakat herkesi şaşırtan ve çoğu kişiyi dehşete düşüren bir kararla Poitou, Guienne ve Gaskonya'yı güle oynaya İngiltere kralına verdi. "Zira," diye izah ediyordu durumu, "eşlerimiz kardeş[2] ve çocuklarımız birinci derece kuzen; dolayısıyla aramızda barış olması en münasibi." Karşılığında Henry'den tek isteği, bu topraklar üzerinde egemenliğini kabul etmesi ve

2 III. Henry, Kraliçe Marguerite'in kız kardeşi Eleanor'la evliydi.

ana karadaki diğer tüm iddialarından vazgeçmesiydi. Aslında bu jest tam da Louis'e göreydi: Onun ilk önceliği Hıristiyanlar arasında barışın sağlanmasıydı ve bunu güvence anlatına almak için her şeyi yapmaya hazırdı. Birleşmiş bir Hıristiyan dünyası gerçek olmaya hiç bu kadar yaklaşmamıştı.

Ülke içinde ise Louis babasının bıraktığı yerden devam ederek ülkenin başına bela olan baronlar arası ufak savaşlar silsilesini sona erdirmek için elinden geleni yaptı. Bunun yanında hukuk sisteminde radikal değişiklikler yaptı; ateşle sınama* yargılamasını kaldırdı, daha da önemlisi masumiyet karinesini getirdi. (Anlatılanlara göre kendisi de Vincennes Ormanı'nda yaşlı bir meşe ağacının altında oturarak adli kararlar verirdi.) Tam da ona yaraşır biçimde İsa'nın Çilesi'ne ait kutsal rölikleri hususunda ateşli bir koleksiyoncuydu; bu koleksiyonun en kutsal parçası Dikenli Tacı -Konstantinapol'ün Latin İmparatoru[3] II. Baldwin'in ona hediyesiydi- muhafaza etmek için Fransa'nın en güzel erken dönem Gotik binası, Sainte-Chapelle'i (Sainte Şapeli) inşa ettirdi.[4]

Louis'nin içindeki Hıristiyanlık ateşini tatmin etmeye Sainte-Chapelle bile yetmemişti. Yapılacak bir haçlı seferi daha vardı. Sekizinci Haçlı Seferi bizzat onun fikriydi. Felaketle ve nihayetinde kendi esaretiyle sonuçlanan yedincisinin acısı içine dert olmaya devam ediyordu; yirmi yıl sonra, 1267'de, elli dördünü devirmişken kutsal topraklarda Hıristiyan hâkimiyetini tekrar kurmak için bir teşebbüste daha bulunmaya karar verdi. Bu defa kardeşi Anjou Kontu Charles'ın da tav-

---

* Orta Çağlarda sanıkların masum olup olmadıklarını anlamak amacıyla ateş içerisinde yürütülerek geçirilmesiyle hüküm verilmesi; bu yargılamada sanık ateşin içerisinde yanmadan geçerse masum, yanarsa suçlu olduğuna kanaat getirilirdi. (ç.n.)

3 Dördüncü Haçlı Seferi'nden sonra Rum imparatorların yerini Franklar almıştı; Rumlar Konstantinapol'ü ancak 1261'de geri alacaklardı.

4 Ancak Dikenli Taç günümüzde Notre-Dame'da muhafaza edilmektedir.

siyesiyle yeni haçlı seferinin Tunus'a bir saldırıyla başlaması gerektiğine kanaat getirdi. Harekât için uygun bir donanma hazırlaması üç yılını aldı; buna rağmen insan ister istemez Louis'nin, sıcak kuşakta yaşadığı eski tecrübelerinden hiç ders çıkarıp çıkarmadığını merak ediyor. Zira genel görünüm çıkarmadığı şeklinde; çünkü donanma Afrika sahiline çıkmak için 1270 Temmuz'unu seçti. Su yok denecek kadar azdı, var olanın da neredeyse tamamı kirliydi. Birkaç gün içinde adamlarının çoğu hastalandı; bir ay sonra ölenler arasında bizzat kral da vardı. Komutayı Anjou Kontu Charles aldı, fakat Louis'den sonra sefer, ruhunu kaybetmişti ve hayatta kalanlar çok geçmeden evlerine döndü.

Ölümünden yaklaşık çeyrek asır sonra 1297'de aziz ilan edilen Saint (Aziz) Louis, aldığından çok farklı bir Fransa miras bırakmıştı. Capet Hanedanı'nın lideri bundan böyle, mutlak monarşiye dönük eşi görülmemiş bir kaymayla her yerde Tanrı tarafından seçilmiş meşru hükümdar olarak görülecek, bunun yanında Louis'nin krallığı daha önce hiç bilinmeyen şekilde bir ahlaki otoriteye sahip olacaktı. Tüm bunlar onu -söylemeye bile gerek yok- erişilmesi çok zor bir şahsiyet yapmıştı. Oğlu III. Philip, makul bir nedeni olmamasına karşın Cesur (Fransızcasıyla *le Hardi*) Philip olarak biliniyordu. Sekizinci Haçlı Seferi'nde babasına eşlik etse de kendisini öne çıkartacak bir varlık göstermemişti. Babasının ölümünden sonra Paris'e döndüğünde ne kadar ürkek, itaatkâr ve garip derecede renksiz bir karakter olduğunu gösterecekti; büyük ihtimalle ebeveynlerinin, özellikle de annesinin otoriter karakterleri altında ezilmişti. Dişli Kraliçe Marguerite, kendisinden beklendiği gibi daha kocası hayattayken oğluna, otuz yaşına kadar kendi velayetinde kalacağına dair yemin ettirmişti; veliaht on sekiz yaşına gelince Papa teknik olarak onu bu yemininden azade etse de Philip annesinin gölgesinden

hiçbir zaman kurtulamayacaktı. 1285'de Perpignon'da öldü ve çok geçmeden unutuldu.

***

Philip Augustus ve Saint Louis'den sonra Capet Hanedanı'nın büyük üçlüsünün üçüncü ve son üyesi Kral Yakışıklı (IV.) Philip'ti; Kral Philip her zaman muammalı biriydi. Hiçbir sırrını açık etmez, kişisel motivasyonunun ne olduğunu asla kimse tam olarak bilemezdi. Havalı, güler yüzlü, yakışıklı genç bir kral imgesi daha fazla yanıltıcı olamaz. Anlayabildiğimiz kadarıyla en fazla idare eder derecede yakışıklı sayılabilirdi; Cesur Philip ve Isabella d'Aragon'un en büyük oğlu ketum, aksi, aşırı haris ve yeri geldiğinde korkunç derecede zalim biriydi. Ancak yine de tartışmasız büyük bir kraldı. Vakur, çalışkan bir profesyonel olarak ülkeyi sadece baronlarla değil, aynı zamanda hukukçular ve bürokratlarla birlikte yönetti; amacı Fransa'yı erdemli, faziletli, barışçıl ve her şeyden önce bir Hıristiyan monarşisine dönüştürmek isteyen dedesinin aksine ülkeyi güçlü, etkin ve etkili kılmaktı. Navarra Kraliçesi I. Joan'la evliliği ve diğer mirasları sayesinde egemenlik alanı ve bunlarla birlikte masrafları giderek arttı. Hükümdarlığı boyunca paraya muhtaçtı ve onu nasıl elde edeceğini hiç umursamazdı. Bu tavrı ona çok sayıda düşman kazandırdı; ancak hiçbiri Papa VIII. Bonifacius'tan daha amansız olamazdı.

Bonifacius, tam bir dünyevi zevkleri olan din adamı simgesiydi. 1220 ila 1230 yılları arasında bir tarihte doğmuş, muazzam derecede zeki, birinci sınıfı bir hukukçu ve âlim Bonifacius, Roma Üniversitesi'ni kurmuş, kilise kanunlarını sistemleştirmiş ve Vatikan Kütüphanesi ve Arşivi'ni yeniden tesis etmişti. Fakat tabiatında maneviyat yok denecek kadar

azdı. Onun için Kilise'nin üst düzey yaptırımlarının tek varlık gayesi, onun dünyevi amaçlarını gerçekleştirmek ve ailesini zenginleştirmekti. Yabancı hükümdarlara tebaadan ziyade hizmetçi muamelesi yapardı. Vazifesine gelince, makamına sadece politik açıdan bakar, Avrupa'da gelişmekte olan uluslar üzerindeki hâkimiyetini tekrar tesis etmeye çalışırdı. Bu gaye için fazlasıyla enerji, öz güven ve irade onda mevcuttu; eksik olan ise birazcık olsun diplomasi ya da nezaketti. Uzlaşı ya da taviz gibi kavramlarla işi olmazdı; sonu nereye varırsa varsın hep hücum hâlindeydi ve nihayetinde bunun bedelini ödedi.

Kral Philip arasındaki karşılıklı düşmanlık, Philip'in Fransız din adamlarına ağır bir vergi koymasıyla 1296'da başlamıştı. Küplere binen Papa, Roma'nın açık izni olmadan din adamlarının veya Kilise mallarının vergilendirilmesini resmen yasaklayan bir fermanla karşılık verdi. Konuyu ciddiyetle düşünse bu hareketin ne kadar basiretsiz olduğunu hemen anlardı: Philip, hem Roma vergi tahsildarlarının ülkeye girişini hem de para ve değerli eşyaların da çıkışını yasakladı. Papalık hazinesi büyük ölçüde Fransa'dan gelecek gelirlere dayandığı için Bonifacius'un geri adım atmaktan başka seçeneği kalmamıştı; Philip'in büyük babası IX. Louis'yi aziz ilan ederek kaybettiği itibarını kısmen de olsa telafi etmeye çalıştı.

Ardından 1301 sonbaharında Philip, itaatsiz Pamiers piskoposunu vatana ihanet ve küstah davranmakla suçlayarak kısa süreliğine hapsetti.[5] Papa dosyaya göz atma zahmetine bile girmeden öfkeyle, piskoposun derhâl serbest bırakılmasını talep etti. Philip talebi reddedince savaş nihai aşamasına girdi. Bonifacius, yeni bir fermanla -*Ausculta fili!* (Dinle oğlum!)- hükümran bir üslupla kralı kıdemli din adamlarıyla

---

5 Haklıydı da. Piskopos, krala, "İşe yaramaz baykuş," demişti.

birlikte, 1302 Kasım'ında Roma'da düzenlenecek sinoda çağırdı. Elbette Philip reddetti; ancak her nasılsa otuz dokuz Fransız piskopos kendilerinde katılacak cesareti buldu. Bonifacius bunun ardından son mermisini, *unam sanctam* (tek kutsal), ateşledi: Bonifacius bu fermanda uzun uzun cümlelerle, "her insanın kurtuluşu için Roma'daki Papa'ya tâbi olması gerektiğini" iddia ediyordu. Buraya kadar yeni bir şey yoktu; III. Innocentus ve başka birkaç papa daha benzer iddialarda bulunmuştu. Buna karşın Papalık mutlakiyetçiliği bunu bir adım daha ileriye taşıyamadı; Bonifacius'un aslında kastettiği kişinin Kral Philip olduğu konusunda en ufak bir şüphe yoktu.

Büyük ihtimalle yeni bakanı -Albi Haçlı Seferleri'nde[6] dedesi kazığa bağlanarak yakılan, bu nedenle papalığa karşı en ufak sevgi beslemeyen- Guillaume de Nogaret'in tavsiyesiyle Philip artık eski topyekûn kişisel saldırı taktiğine göndü. Gayrimeşruluk ve sapkınlık gibi birkaç yeni suçlama haricinde tüm eski suçlamalar tekrar dile getirilerek ısrarla, Papa'nın suçlarının hesabını vermesi için Papalık Mahkemesi genel konseyi kurulması talep edildi. De Nogaret komutasındaki 1.600 kişilik bir ordu, Papa'yı ele geçirme ve gerekirse onu zorla Fransa'ya getirme emriyle İtalya'ya gönderildi. Bu esnada Bonifacius, Anagni'deki sarayında Philip'i aforoz eden ve tebaalarını onun tabiiyetinden azat eden yeni fermanın son rötuşlarını yapmaktaydı. Fermanı 8 Ekim'de yayımlayacaktı; fakat bir önceki gün öğleden sonra de Nogaret, askerleriyle birlikte çıkageldi. Bu sırada en az seksen yaşında olan Papa, Papalık kıyafetlerini kuşanıp cesaretle askerlerin karşısına çıktı ve onu öldürmelerini söyleyerek meydan okudu. Kısa süreliğine tutsak alınan Papa, Anagni halkı tarafından kurtarıldı ve kaçtı. Bir katliama imza atmadan Papa'ya dokunmak

6 Bkz. Üçüncü Bölüm. S. XX

imkânsız olduğu için de Nogaret akıllıca davranıp geri çekilmeye karar verdi.

Her şeye rağmen görevi başarısızlıkla sonuçlanmamıştı. Yaşlı Papa'nın gururu ölümcül bir darbe almıştı. Birkaç gün dinlendikten sonra kendisine Roma'ya kadar refakat edildi; ancak yaşananların sarsıntısını hiçbir zaman atlatamadı. Bir ay geçmeden, 12 Ekim 1303'te öldü. Dante, âdeta geleceği görmüşçesine -zira Papa'nın ölümü, şairin cehennemi ziyaretinden yalnızca üç yıl sonra gerçekleşmişti- Papa'yı sekizinci kata, baş aşağı hâlde bir fırına koymuştur. Şairin hükmünün biraz acımasızca olduğu düşünülebilir, ama ne anlatmak istediği galiba az çok anlaşılıyor.

***

Bonifacius'un halefi, XI. Benedictus seçilmesinin ardından sadece bir yıl yaşadığı için gönül rahatlığıyla görmezden gelinebilir. 1304'teki yeni *konklav* (kardinaller meclisi) iki farklı cepheye ayrıldı; yaşanan açmaz tam on bir ay devam etti. Sonuna, yeni bir papa seçilecekse o kişinin Kardinaller Koleji dışından olması gerektiği hususunda mutabık kalındı. Nihayetinde seçilen, V. Clemens adını alan Bordeaux Başpiskoposu Bertrand de Goth oldu. Clemens İtalyan olsaydı, Roma'da seçilip taç giymiş olsaydı en büyüklerinden olmasa da kudretli bir papa olabilirdi. Ne var ki Kral Philip'in tebaası olduğundan neredeyse seçildiği andan itibaren hükümdarının dayanılmaz baskısıyla karşı karşıya kaldı. Philip en başından sürece istediği gibi müdahale etti; her şeyden öte yeni papa zaten Fransa'da olduğu için taç giyme töreninin de burada yapılması gerektiğinde ısrar etti.

Clemens'in zamanı gelince Roma'ya taşınmak istemediğini gösteren bir neden yok. Sonraki dört yıl boyunca sabit bir

yer edinmedi; sürekli Lyon, Poitiers ve Bordeaux arasında dolaşıp durdu; kardinalleri de ellerinden geldiğince onu izledi. (O zamana dek artık çoğu Fransızdı: 1305 Aralık'ında seçtiği on kardinalden dokuzu Fransızdı -hatta bunların dördü de yeğeni- ve Fransız unsuru 1310'da ve 1312'de daha da artacaktı.) Bu esnada Fransa'dan ayrılmaması hususunda kralın baskısı devam ediyordu; fakat Clemens 1309'da, Rhône Nehri'nin doğu kıyısında yer alan ve Philip'in kuzeni ve vassalı Anjou Kontu II. Charles'ın mülkiyetindeki Avignon'a yerleşmeye karar verdi. Bu küçük kasaba -zira beş bin nüfusuyla ancak köyden halliceydi- Clemens'ten sonra altı papanın daha evi ve sonraki altmış sekiz yıl boyunca papalığın merkezi olacaktı.

Bu yıllara genelde "Babil esareti" denilir; fakat papaların Avignon'daki dönemleri hiç de öyle değildi; orada olmalarının tek sebebi kendi istekleriydi. Her şeye rağmen on dördüncü asrın başlarında Avignon'un çok da rahat bir yer olmadığı muhakkaktı. Şair Petrarca burayı, mistral rüzgârlarının dövdüğü "iğrenç bir şehir" ve "kâinatın tüm pisliğinin toplandığı bir lağım" olarak tasvir ediyordu. Sokaklardaki koku Aragon büyükelçisinin midesini öyle bulandırmıştı ki adamcağız yurduna dönmek zorunda kalmıştı. Papalık bölgesi olmasına karşın aynı zamanda her türlü suçlu için âdeta bir sığınaktı; tavernaları ve genelevleri meşhurdu; zira şehir Papalık makamına yönelik tasarlanmamıştı. Papa, yakın maiyetiyle birlikte kasabadaki Dominikan Manastırı'na taşındı; birkaç şanslı kardinal de büyükçe evlere el koymayı başardı; geri kalanlar ise başlarını sokabilecekleri neresi varsa oraya yerleştiler.[7]

Avignon'a taşınmanın aslında Papa Clemens'e bir nebze de olsa bağımsızlık kazandırması lazımdı; fakat Philip çok

7 Mevcut Papalık sarayı, Avignon papalarının üçüncüsü olan XII. Benediktus döneminde inşa edildi.

kudretliydi. Papa ise hastalıklı bir adamdı -papalığı boyunca mide kanserinden mustarip olduğu söylenir- ve çok geçmeden Fransız kralının kuklası olmaktan ötesi olmadığını ortaya koyacaktı. Bonifacius'u mahkemeye çıkarmaya kararlı Philip, 1309'da papayı, selefinin icraatlarına yönelik tam kapsamlı bir soruşturma açmaya zorladı. Gecikmeler ve çeşitli başka nedenlerden ötürü 1311 Nisan'ında soruşturma askıya alındı. Fakat Clemens bunun için ağır bir bedel ödemek zorunda kalmıştı: Bonifacius'un Fransa'nın çıkarlarına ters düşen tüm kararlarının feshi ve eski Papa'ya saldıran Guillaume de Nogaret'in aklanması. Ancak çok daha büyük bir utanç sırada bekliyordu: Philip onu hayatının en utanç verici suçuna bulaştıracaktı: Tapınak Şövalyeleri'nin ortadan kaldırılması.

Geç Orta Çağ'da Tapınakçılar'ın nüfuzunu günümüzde anlamak -hatta inanmak- bizler için oldukça zor. On ikinci asrın başlarında Birinci Haçlı Seferi'nden sonra akın akın kutsal topraklara giden hacıları koruma amacıyla kurulan örgüt, elli yıl içinde Danimarka'dan İspanya'ya, İrlanda'dan Ermenistan'a dek neredeyse tüm Hıristiyan krallıklarında sağlam bir şekilde kök salmıştı. "İsa Mesih'in yoksul askerleri" bir asır içinde -Benedikten doktrinin yoksulluk, saflık ve itaat yeminlerine rağmen- Avrupa'nın yarısını finanse ederek uygar dünyanın en güçlü uluslararası bankacıları hâline gelmişlerdi. 1250'ye gelindiğinde dokuz bin civarında arazi mülküne sahip oldukları düşünülüyordu; Paris ve Londra'daki evleri, kraliyet hazinesi olarak kullanılıyordu. III. Henry, Oléron Adası'nı satın almak için 1215'te İngiliz Tapınak Şövalyeleri'nden borç almıştı. Yakışıklı Philip ise kızı Isabella'nın İngiltere Kralı II. Edward'la evlenmesi için çeyiz parasını Fransız Tapınakçıları'ndan almıştı. IX. Louis'nin fidyesinin büyük bölümünü onlar sağlamış, I. Edward'a ise en az 25.000 *livre* vermişlerdi. En güçlü oldukları yer, resmen devlet içinde devlet

hâline geldikleri Fransa'ydı; nüfuzları arttıkça Philip'in huzursuz olması aslında hiç şaşırtıcı değildi. Ancak örgüte karşı harekete geçme nedeni bu değildi.

Paralarını istiyordu. Yahudileri zaten halletmişti. 1306'da tüm Yahudi varlıklarına el koyup hepsini Fransa'dan sürmüştü.[8] Şimdi sıra Tapınakçılar'daydı. Onlara da aynısını yaparsa krallığındaki tüm Tapınakçı servetini ve mülkünü elde edecek, böylelikle sonraki yıllarda olabilecek tüm mali sorunlarını çözecekti. Tarikat'ın çok zorlu bir rakip olduğunu biliyordu; neyse ki elinde silahı hazırdı. Örgütün gece toplantılarında yapılan gizli ayinlerle ilgili söylentiler uzun zamandan beri etrafta dolaşıyordu. Tek yapması gereken resmî bir soruşturma açmaktı; ufacık bir bedel karşılığında gereken kanıtları sunmaya hazır şahitler bulmak zor olmayacaktı. Ve toplanan kanıtlar onun umduğundan bile fazlaydı. İddiası, Tapınakçılar'ın Tarikat'a kabul ayini sırasında İsa Mesih'i inkâr eden ve haçı ayaklarıyla çiğneyen satanistler olduğuydu. Homoseksüelliğe izin verilmesi bir yana faal biçimde teşvik de ediliyordu. Gayrimeşru ilişkilerden doğan çocuklar diri diri yakılarak ortadan kaldırılıyordu.

Tapınağın Büyük Üstadı Jacques de Molay, önde gelen altmış kardeşiyle birlikte 13 Ekim 1307 Cuma günü Paris'te tutuklandı. Önce saray yetkilileri tarafından işkenceyle suçlarını itirafa zorlandılar, ardından tekrar işkence edilmek üzere resmî engizisyon mahkemelerine teslim edildiler. Müteakip altı haftayı aşkın süre boyunca en az 138 şövalye sorgulandı; Üstad-ı Azam da dahil olmak üzere bunlardan yüz yirmi üçü -tahmin edileceği üzere- sonunda kendilerine yöneltilen suçların en azından bazılarını yaptıklarını itiraf ettiler. Bu esnada Philip diğer hükümdarlara kendisini örnek almalarını

8 İngiltere Kralı I. Edward da 1290'da neredeyse aynısını yapmıştı.

isteyen mektuplar yazmıştı. Büyük ihtimalle ayaklarının pek sağlamda olmadığını hisseden İngiltere Kralı II. Edward ilkin kayın pederine karşı çıkmaya yakındı; ancak -her zamanki gibi Fransız kralına elinden gelen tüm yardımı seve seve yapan- Papa V. Clemens'ten gelen kesin talimatlar karşısında artık tereddüdü bıraktı. İngiliz Üstad-ı Azamı 9 Ocak 1308'de gözaltına alındı. Çok geçmeden diğer tüm şövalyeler de aynı akıbete uğradı.

Tarikat'ın halka açık yargılanması 11 Nisan 1310'da Paris'te, önceki itirafını geri çekmeye teşebbüs edenlerin kazığa bağlanarak yakılacağının ilan edilmesiyle başladı. 12 Mayıs'ta elli dört şövalye bu uyarının sonucuyla yüzleşti, sonraki iki hafta içinde dokuz şövalye daha aynı akıbeti paylaştı. Bu iğrenç hadise dört yıl daha sürdü ve bu süre zarfında papa ve kral, Tarikat'ın muazzam servetinin paylaşımını istişare edip tartışmaya devam ettiler; tüm soruşturmanın aslında maddi kazanç için yapıldığına dair süregelen kuşkuların asıl sebebi de buydu. Bu esnada Üstad-ı Azam, kaderine karar verilene dek hapiste yatıyordu. İtirafını son kez tekrarlamak üzere Notre-Dame'ın önüne kurulan darağacına çıkartılması da 14 Mart 1314'ü bulmuştu.

Kararından pişmanlık duyması için sebepleri çoktu. De Molay'ın son yedi yıl içinde adından söz ettirecek bir tavır gösterdiği söylenemez. İtiraf etti, itirafını geri çekti ve sonra tekrar itiraf etti; neredeyse hiç cesaret, hatta liderlik örneği göstermemişti. Ne var ki artık yetmişlerinin ortasına gelmiş, Tanrı'sıyla tanışmak üzere olan yaşlı bir adamdı; kaybedecek başka hiçbir şeyi yoktu. Böylece meslektaşı Geoffroy de Charnay'in desteğiyle bağıra bağıra, kesin biçimde konuştu: Tanrı'nın şahit olduğu gibi hem kendisi hem de Tarikat, itham edildikleri tüm suçlamalardan tamamen masumdu. Kraliyet

güçleri onu ve Charnay'i apar topar uzaklaştırdılar; haberciler hemen durumu Philip'e bildiler. Kral kararını daha fazla ötelemedi. İki yaşlı şövalye aynı akşam, Seine Nehri üzerinde ateşin hazırlandığı küçük adaya doğru sandalla götürüldüler.

Daha sonra de Molay'ın son sözleriyle, hem Papa Clemens'in hem de Kral Philip'in bir yıl geçmeden Tanrı'nın önünde hesap verecekleri kehanetinde bulunduğu, ayrıca kralın soyunun on üçüncü kuşağa kadar lanetlendiğini ilan ettiği söylendi; bu nedenle Papa'nın daha bir ay geçmeden ölmesi ve henüz kırk altı yaşındaki kralın da kasım ayının sonlarında doğru avlandığı sırada felç geçirip ölmesi dikkatlerden kaçmamıştı.[9] İki yaşlı şövalye alevlerle cesaretle yüzleşip asilce öldü. Akşam karanlığı çökünce kıyıdaki Augustine Tarikat'ı Manastırı keşişleri, azizlerin ve şehitlerinkine gösterilen hürmetle iki şövalyenin kemiklerine de hürmet gösterilmesi için kemikleri topladılar.

VII. Gregorius ya da III. Innocentus gibi büyük bir papa Tapınakçılar'ı kurtarabilirdi ve kurtarırdı da. Ne yazık ki V. Clemens bu büyüklüğün çok uzağındaydı. Philip'in saltanatının bu en rezil faslında krala korkakça itaat etmesi hafızlarda silinmez bir leke olarak kalmıştır. Sadece tek bir olayda kendi iradesini gösterme emaresi sergiledi: Bu operasyonu sadece Tapınakçılar'ın parasına el koymak için başlatan Philip'in asla memnuniyetle karşılamayacağı bir fermanla Papa, 2 Mayıs 1312'de, Tarikat'ın (kararını ertelediği Kastilya, Aragon, Portekiz ve Mallarco krallıkları dışındaki) tüm mülklerinin, kardeş Hospitaller Şövalyeleri Tarikatı'na devredildiğini ilan

9 Lanetin ikinci kısmı da etkisini göstermiş denilebilir. Philip ve ondan önceki beş selefinin taht süresi toplamda 177 yıldı; art arda tahta çıkan üç oğlunun her birinin saltanat süresi altı yıldan azdı; ayrıca sırasıyla yirmi yedi, yirmi sekiz ve yirmi üç yaşında ve toplamda altı kez evlenmiş olmalarına rağmen tek bir erkek vâris bile bırakamadan öldüler.

etti. Hospitaller Şövalyeleri bir anda hayal bile edemeyecekleri zenginliğe kavuşmuştu.

***

Bu sırada İngiltere-Fransa ilişkilerindeki yara hâlâ kapanmamıştı. İngiltere'de Kral III. Henry'nin yerini, 1272'de oğlu I. Edward almıştı. Düşük bir göz kapağı ve hafif peltek konuşması genel etkiyi biraz bozsa da 1,80'lik boyuyla etrafındaki herkese tepeden bakıyordu. Kral Philip'in şansına Edward'ın askerî yaşamının çoğunda önce Dokuzuncu Haçlı Seferi, ardından İngiltere, Galler ve İskoçya'daki baron savaşlarıyla meşgul olmuştu. Fakat 1293'te, İngiliz hâkimiyetindeki Gaskonya'da bir grup Fransız denizci karaya çıktığı sırada saldırıya uğrayınca sorun zirveye ulaştı. Philip biraz hükmeden bir tavırla, Edward'ı, Akitanya Dükü sıfatıyla suçlamalara cevap vermek üzere Paris *Parlement*i[10] önüne çıkmaya çağırdı.

Kuşkusuz Edward'ın kesinlikle böyle bir niyeti yoktu. Önce Paris'e elçiler gönderdi, ancak elçiler anında sınır dışı edildi. Ardından kardeşi, hem Philip'in kuzeni hem de üvey kayınpederi olan Lancaster Kontu Edmund Crossback'i, hem Gaskonya'da yaşanan sorunları hem de kralın yeniden evlenmesi meselesini görüşmek üzere gönderdi. Çok sevdiği karısı Eleanor de Castile'in (İngiltere tarihinin en mutlu evliliklerinden biriydi) 1290'da ölümünün ardından acısı hâlâ geçmemişti; fakat tamamen diplomatik nedenlerden Philip'in üvey kız kardeşi Blanche'yle evlenmeyi istemeyerek de olsa kabul etmişti. Lancaster Kontu'na, müzakerelerin başarıyla sonuçlanması hâlinde müstakbel kraliçeyi İngiltere'ye getirmesi söylenmişti. Ancak maalesef gidişat çok farklıydı: Philip

10 Fransız Parlamentosu (*Parlement*), kesinlikle İngiliz Parlamentosu'yla karıştırılmamalıdır; daha çok daimi bir mahkeme işlevi görmekteydi.

utana sıkıla Blanche'ın aslında Habsburg Hanedanı'ndan III. Rudolf'la nişanlı olduğunu ağzından kaçırdı. Küplere binen Edward tekrar savaş ilan etti; beş yıl sonra hayli sağlıksız bir ateşkeste karar kılındı. Nihayet 1299'da, çifte evlilik için bir dizi anlaşma yapıldı: İlki, Edward'ın Blanche'ın kız kardeşi Margaret'le; ikincisi Edward'ın oğlu, müstakbel II. Edward'ın Philip'in kızı Isabella'yla. Bu iki evlilikten ilki, kocasından kırk yaş küçük zavallı Margaret için pek eğlenceli olmasa da, iki ülke arasındaki barışın korunmasına katkısı tartışmasızdı; ikincisi ise, birazdan göreceğimiz gibi, Yüz Yıl Savaşları'na yol açtığı için tam bir felaketti.

Yakışıklı 1314'te Philip öldü; ancak ömrünün son senesi, Capet Hanedanı'nın karşı karşıya kaldığı en berbat skandalın utancıyla geçti: Kızı İngiltere Kraliçesi Isabella, kamu önünde Philip'in üç gelinini zina yapmakla suçlamıştı; iddialara göre bu utanç verici olaylar çoğu kez Seine Nehri'nin sol yakasındaki eski şehir surlarında yer alan, karanlık, gizemli gözetleme kulesi Tour de Nesle'de yaşanmıştı. Kralın üç oğlu vardı ve bunların üçü de Fransa kralı olacaktı. En büyükleri olan müstakbel X. Louis, Burgonya Dükü II. Robert'ın kızı Margaret'le evlenmişti. Evlilikleri yürümüyordu. Louis'nin "girişken ve düzgün fizikli" karısını ihmal ettiği ve arkadaşlarıyla tenis oynamanın birinci tercihi olduğu söylenir. İkinci oğul Philip, Burgonya Kontu IV. Otto'nun en büyük kızı Joan'la evliydi. Bu evlilik diğerine göre çok daha başarılı görünmektedir; çiftin art arda dört çocuğu olmuş, Philip'in tutkulu aşk mektupları bize kadar ulaşmıştır. Üçüncü oğul Charles ise duyduklarımıza göre hayli sıkıcı biriydi ve Joan'ın kız kardeşi Blanche'la evliliği de sıkıcıydı.

Hikâye 1313 yılında, II. Edward ve Kraliçe Isabella'nın, Paris'e babasını ziyarete gelmeleriyle başlıyor. Evlilikleri gayet

kötü gidiyordu. Edward'ın eşcinsel olduğunu bilmeyen yoktu, çok sevdiği gözdesi Piers Gaveston'la karısından daha çok zaman geçiriyordu. Her şeye rağmen Paris'te oldukları süre boyunca ikisi de en iyi şekilde davranıyordu; Isabella kayınbiraderlerine ve görümcelerine işlemeli cüzdanlar hediye etti. Ancak birkaç ay sonra Londra'ya döndüklerinde, çiftin ülkelerine dönüşlerini kutlamak için yemek verdiği sırada Isabella, görümcelerine hediye ettiği cüzdanları iki genç şövalye, Gautier ve Philippe d'Aunay'da[11] olduklarını fark etti. Hemen kendince hükme varıp babasına haber verdi.

Kral iki adamı izlettirmeye başlayınca gerçekler yavaş yavaş ortaya çıktı. Anlaşılan Gautier ve Philippe, Tour de Nesle'de Margaret ve Blanche'le mütemadiyen âlem yapıyordu. Gelinlerden üçüncüsü Joan'ın izlemeyi tercih ettiğine inanılıyordu. Philip her hâlükârda konuyu halka açıklamaya karar verip beşini de tutuklattı. D'Aunay kardeşler işkenceyle sorgulandılar; ikisi de suçlarını itiraf ettiler ve suçlu bulundular. Önce hadım edildiler, ardından iple gerdirilip dörde ayrıldılar ve sonunda asıldılar. Paris'te *Parlement* huzurunda yargılanan Blanche ve Margaret de suçlu bulundu. Kafaları tıraş edildi ve her ikisi de ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Château-Gaillard Kalesi'nde zindana atıldılar; kocası tahta çıkar çıkmaz yeniden evlenebilmesi için Margaret burada boğduruldu. Blanche ise sekiz yıl zindanda kaldıktan sonra bir rahibe manastırına gönderildi. Joan da yargılananlar arasındaydı; ancak masum bulundu.

Üç prenses ve sevgilileri aleyhindeki suçlamalar doğru muydu? Büyük ihtimalle evet; gerçi Isabella'nın bu olaydan

---

11 Karışıklık olmaması adına isimlerin Fransızca hâlini kullandım. Maurice Druon'un *Les rois maudits* adlı eseri hikâyenin muhteşem bir şeklini anlatmaktadır. Konuyla ilgili Alexandre Duma'nın *La Tour de Nesle* oyununu ise izlemedim; ancak Abel Gance'nin 1954 yapımı keyifli filmini seyretmiştim.

kısa süre önce Edward'ı doğurmuş olması, üç prensesin de ortadan kaldırılmasıyla onun Fransa tahtına yönelik umutlarını önemli ölçüde artırdığı su götürmezdi. Kendi evliliği de birkaç yıl içinde felaketle sonuçlanacaktı; çoğu kişi, kocası II. Edward'ın korkunç ölümünden dolaylı onu sorumlu tutmaktadır; zira bu olaydan sonra sevgilisi Roger Mortimer'le birlikte İngiltere'de yönetimi ele geçirmişti. Nihayetinde Isabella'ya "Fransa'nın dişi kurdu" boşuna denmiyor.

5.
Esir Kral
1326 – 1380

Söyle ona gasp ettiği taht benimdir
Ayağını koyduğu yerde diz çökmesi gerekir;
Ufak bir düklük değil benim iddiam
Aksine krallığın tüm mülkleridir;
O mülkler ki vermeyi reddederse hasetle
O ödünç sorguçları yolar, gönderirim
yabana çırılçıplak.

Shakespeare, *III. Edward,*
Perde 1, Sahne 1[1]

Capet Hanedanı, hıçkırığı andıran bir sesle sona erdi: Üç erkek kardeşin -tam olarak söylemek gerekirse ayrıca bir haftalık bir bebeğin- toplam saltanat süresi sadece on dört yıldı.

1 Birçok uzman artık bu oyunun en azından büyük bölümünün Shakespeare'a ait olduğuna inanmaktadır. Hem Arden hem de New Cambridge koleksiyonlarından derlenmiştir. Aynı zamanda "borrow'd plumes [ödünç sorguçlar]" ifadesinin İngilizcedeki ilk kullanımı gibi görünmektedir; Oxford İngilizce Sözlüğü, bu tabirin ilk kullanımını 1802 olarak tarihlendirmektedir.

Diğer birkaç kral bu unvanı aslında çok daha fazla hak etse de *le Hutin*, kavgacı olarak bilinen X. Louis, aslında annesi Kraliçe Joan'ın 1305'te ölümünden beri Navarra kralıydı; fakat on sekiz aya yakın bir süre Fransa tahtında oturacaktı. Savunanları ona, köleliği (serf) kaldırdığı ve Yahudilerin tekrar Fransa'ya dönmelerine izin verdiği için kıymet vermektedir; ancak bu tavizlerin hiçbiri göründüğü kadar iyi değildi. Her şeyden önce her serfin özgürlüğünün bedelini ödemek zorunda olduğu ilan edildi; şayet ödemezse ya da ödeyemezse tüm mal varlığına -artık ne varsa- Flandre'de âdeta bitmek bilmeyen savaşın masrafları için el konulacaktı. Babasının sürgün ettiği Yahudilere gelince, geri dönmelerine gerçekten izin verilmişti; ancak onayla ve sadece on iki yıllığına. Bu süre zarfında sürekli kol bandı takmak ve gettolarda yaşamak zorundaydılar. Sürenin bitiminde tekrar sınır dışı edilme tehlikesiyle karşı karşıyaydılar.

Louis'in yaşamındaki en büyük leke ise, Tour de Nesle'de her ne yapmış olursa olsun, kesinlikle boğularak ölümü hak etmeyen karısı Margaret'in katledilmesiydi. Maktul kraliçenin kocası yalnızca beş gün sonra, 19 Ağustos 1315'te Macaristan Prensesi Clementia'yla evlendi.[2] Kral, evliliğin üzerinden henüz bir yıl geçmişken oldukça yorucu bir tenis maçının ardından[3] geride hamile karısı Clementia'yı bırakıp öldü. Ancak asıl sorun burada başlıyordu; zira ilk defa Capet Hanedanı'ndan bir kral geride erkek vâris bırakmadan ölmüştü. Louis'nin bir de kızı vardı: Joan. Clementia bir erkek çocuk doğurursa tahtın vârisi bu çocuk olacaktı; kız çocuk doğurur-

---

2 Yeni kraliçenin unvanı meselesi burada irdelenmeyecek derecede uzun ve karmaşık; ancak Napoli'de doğup büyüdüğü ve Macaristan'a hayatında bir kez olsun adım atmadığı bilinmektedir.

3 Bildiğimiz kadarıyla bu oyunu oynayan ilk kişi ve ilk tenis zayiatıydı. Ayrıca bkz. s. 266 dn.

sa, doğacak kız aşağı yukarı Joan'la aynı derecede hak sahibi olacaktı. Joan yaşça büyüktü; öte yandan Margaret'in kızıydı ve Tour de Nesle hadisesinden sonra babasının kim olduğu konusunda kimse kesin konuşamıyordu. Sonunda Louis'in erkek kardeşi Philip, Clementia bir erkek bebek doğurana dek olmak kaydıyla 15 Kasım 1316'da, kral naipliği vazifesini üstlendi. Ancak ne yazık ki bu çocuk müteveffa I. John olarak bilinir; zira sadece beş gün, ayın yirmisine kadar yaşamıştı: Fransa'nın en kısa saltanat süresine sahip en genç kralı ve tüm yaşamı boyunca bu unvanı taşıyan tek kral. Yerine artık V. Philip adını alan amcası Philip -ancak hayli mücadeleden sonra- geçti; böylelikle kadınları veraset yoluyla tahta çıkma sırasından dışlayan eski Salian Yasası tekrar devreye girmiş oldu.

Üç kardeş içerisinde en yeteneklisinin Philip olduğundan şüphe duyan pek azdır. İçlerinde en naziği de oydu. Louis ve Charles yoldan çıkmış eşlerine büyük skandalın ardından merhamet göstermemişti; oysa Philip, olaydaki dahli kuşkusuz daha az kesin olan karısı Burgonya Kontesi Joan'ın en zor zamanında, Paris *Parlementi* tarafından adı nihayet temize çıkarılıp saraya dönmesine izin verilene dek yanında durmuştu. Şüpheciler, Philip'in Joan'ı terk etmeyi kabul etmemesinin nedeni olarak bunu yapması hâlinde Burgonya'yı da kaybedebileceği endişesi olduğunu savunmaktadır; ancak böyle bir çıkarım pek de olası değildir; zira çiftin günümüze dek ulaşan mektupları çok daha olası başka bir nedeni ortaya koymaktadır: İkilinin birbirlerine sırılsıklam âşık oldukları. Philip'in politik ve diplomatik en büyük başarısı, Flandre Kontu Robert'la anlaşmaya varmasıydı; bu sayede Robert, Philip'in en küçük torunu Louis'yi resmen vârisi olarak tanıyacak, buna karşılık Louis de Robert'ın ikinci kızı Margaret'le evlenecekti. Öte yandan son derece kurnaz komşusu, İngiltere Kralı II.

Edward aynı başarıyı yakalayamadı. Sorun Gaskonya eyaletiydi. Burada teknik olarak Edward, Philip'in vassalıydı; fakat İngiltere Kralı, X. Louis'ye bağlılık yemini etmekten bilhassa kaçınmıştı; şimdi de kardeşi Philip'in krallığını da tanımaktan uzak duruyordu. Nihayet istemeyerek de olsa razı oldu ancak Amiens'e ulaştığında Philip'in artık daha fazlasını istediğini öğrenince dehşete düştü; daha sıkı bir tabiiyet yemini. Bunu reddetmesi gayet anlaşılırdı; elbette iki kral arasındaki ilişkilerin çok daha kötüleşmesiyle sonuçlandı.

V. Philip beş yıldan biraz aşkın bir süre tahtta kaldı, Ocak 1322'de -çeşitli doğal sebeplerden- öldü ve yerine kardeşlerin en küçüğü VI. Charles geçti; altı yıl boyunca hüküm süren Charles üç kez evlenmesine rağmen hiçbir erkek vâris bırakmayacaktı. Philip gibi Charles da Flander Kontu ve İngiltere kralıyla sorunlar yaşadı; ancak Edward'la sorunları, çok geçmeden olayların gidişatı sayesinde hallolacaktı: 1326'da Kraliçe Isabella ve sevgilisi Roger Mortimer, ufak bir paralı asker ordusuyla ülkeyi ele geçirip kralı tahttan feragat etmeye zorlayacaklar ve ertesi yıl Berkeley Kalesi'nde feci biçimde öldürteceklerdi. Kraliçenin oğlu Edward, kendini bir anda Avrupa'nın en zengin ve en kudretli hükümdarı olarak bulduğunda on dört yaşını henüz doldurmuştu. Evet, Manş Denizi'nin karşı tarafındaki İngiliz toprakları eskisi kadar değildi. İki asır evvel, Edward'ın büyük-büyük-büyük-büyük babası III. Henry, kısmen miras kısmen de Akitanya Düşesi Eleanor'la evliliği yoluyla günümüz Fransası'nın neredeyse yarısını hâkimiyeti altına almıştı. Ne var ki Henry'den bu yana bu yerlerin neredeyse tamamı elden çıkmıştı; şimdi Edward buraları geri istiyordu. Kendi içgüdüleri aksini söylese de annesinin talimatıyla Charles'la bir barış anlaşması yaptı. Akitanya'yı geri alacaktı; fakat buna karşılık Charles, zengin Limousin, Quercy ve Périgord eyaletlerinin de aralarında olduğu hatırı sayılır büyüklükte bir bölgeyi alacaktı.

Charles 1 Şubat 1328'de Château de Vincennes'de öldü. Kendinden önceki kardeşleri gibi onun da erkek vârisi yoktu; tarih tuhaf biçimde tekerrür etmekteydi. Louis gibi Charles da geride hamile bir eş bırakmıştı ve çocuk doğana dek kral naipliğini kuzeni Valoisli Philip yürütecekti. Ancak iki ay sonra bir kız çocuğu doğmuştu; böylece Salian Yasası uyarınca Capet Hanedanı'nın ana dalı kurumuş oldu. Artık taht için üç olası aday vardı: Isabella'nın oğlu ve Yakışıklı Philip'in torunu İngiltere Kralı III. Edward; X. Louis'nin damadı Philip d'Evreux ve IV. Philip'in yeğeni, III. Philip'in üçüncü oğlu Charles'dan torunu Philip d'Valois. Salian Yasası tekrar gündeme geldi, ancak Fransızların yabancı bir kral istemedikleri bir gerçekti; kendilerini İngiltere'yle aynı çatı altında birleşmiş hâlde görmeyi kesinlikle istemiyorlardı. Edward -Hainaut Prensesi Philippa'yla evlenmiş olsa da- hâlâ çocuk sayılırdı; ayrıca denizin diğer tarafında yaşadığı gibi iki asırdan beri Fransızlara sorundan başka hiçbir şey getirmemiş Plantagenet Hanedanı'nın en kıdemli mensubuydu. Öte yandan Philip zaten naipti. Onlar Fransız bir kral istiyorlardı ve istediklerini elde ettiler. 29 Mayıs 1328'de Kral VI. Philip, Reims'te taç giydi.

Böylelikle "Şanslı" VI. Philip'le Valois Hanedanı dönemi başladı. Pek ümit vadeden bir başlangıç değildi. Capet kralları her açıdan mükemmel hükümdarlar olmuşlardı. Fransa'yı istikrarla inşa etmişler, ülkeyi bir Karolenj çorbasından bir ulusa dönüştürmüşlerdi. Buna karşın Philip belki de kraliyet soyundan olmadığının bilinciyle -babası, IV. Philip'in küçük erkek kardeşi Valoisli Charles hayatı boyunca kendi hanedanlığını kurmak için çabalamış, ancak başarılı olamamıştı- asıl ilgisini feodal nüfuz sorunlarına yöneltti; özellikle de ilginç biçimde, en yakın erkek akrabası genç III. Edward'la ilgili olanlara. Taç giyme töreninden sonra ilk hamlesi, Edward'ı,

Akitanya'dan dolayı bağlılık yemini etmesi için huzuruna çağırmak oldu. Edward çağrıya uysa da acele etmedi; nihayetinde üç ay sonra Amiens Katedrali'nde Philip'le buluştuğunda bağlılık yeminini o kadar müphem sözlerle etti ki bu yeminin içeriği sonraki yıllar boyunca iki kral arasındaki tartışmaların nedeni oldu. Öte yandan bu tartışmalar kaçınılmazdı; zira Edward, Fransa tahtı için en güçlü adayın kendisi olduğuna kanaat getirmişti. Salian Yasası'na bağlı kalınsa bile son kralın yeğeni olarak, akrabalık düzeyi sadece kuzen olan Philip'e göre daha yakın akraba olduğunu savunuyordu ve taç giyme töreninden itibaren savaş hazırlıklarına başladı.

13. yüzyılın ortalarına kadar ok ve yay, zırhlı süvarilere karşı çok fazla kullanılamayacak kadar kısa menzile ve yetersiz tesir gücüne sahip, değersiz silahlar olarak görülüyordu; ancak Edward'ın büyük babası I. Edward, Galler'deki seferleri sırasında Gal uzun yayını etkisini keşfetmişti:

> Gallilerle savaşırken askerlerinden biri, Galli biri tarafından okla vuruldu. Ok, adamın örme zırhın iç ve dış taraftan koruduğu yerden, ardından deri tuniğinden geçip bacağının yukarısına, tam uyluğuna saplanmıştı; onu da aşıp eyerin *alva* denilen oturağına geçmişti; orayı da aşıp ata kadar ulaşmıştı; hatta o kadar derine inmişti ki hayvanı öldürdü.[4]

Edward, "aksak yahut eli ayağı tutmayan" tebaası dışında herkesin düzenli okçuluk talimleri yapması gerektiğine dair bir ferman yayımlamıştı ve bu ferman teorik açıdan hâlâ yürürlükteydi. Torunu bu sayede en azından potansiyel olarak Avrupa'nın en yaman ordularından birine sahipti. Ancak henüz Fransa'ya karşı harekete geçmeye hazır değildi. Öncelikle, gücünü sadece kendini zenginleştirmek ve ülkenin her

---

4 *Itinerarium Cambriae*, 1191.

yanında kaleler, unvanlar elde etmek için kullanan Mortimer'le ilgilenmesi gerekiyordu. Uzun arayışlardan sonra onu nihayet 1330'da, Nottingham Kalesi'nde buldu. Isabella'nın meşhur, "Güzel oğlum, nazik Mortimer'e merhamet göster," yakarışlarına rağmen tiksinç sevgilisi Tyburn'de asıldı; muazzam servetine el konuldu ve herkesin görmesi için cesedi tam iki gün boyunca darağacında asılı hâlde bırakıldı.

Philip'in saltanatının bu ilk yıllarında Edward'la ilişkileri yeterince iyiydi; hatta hiçbir zaman fiiliyata geçmese de 1332'de müşterek bir haçlı seferi dahi planladılar. Fakat Akitanya sorunu kanayan yara olarak kaldı; diğer sorun da Flandre'ydi; zira İngiltere ve Flandre ekonomileri birbirine bağımlıydı: İngiltere'nin en temel ürünü yündü, Flamanlar ise dokumacı bir milletti. Flandre'nin mevcut hükümdarı Philip'in vassalı olsa da tebaası Anglofil'di;* Edward gerektiğinde onlara güvenebileceğini biliyordu. Ardından 1336'da Artois Kontu Robert sorunu ortaya çıktı. Robert, topraklarının haksız yere elinden alındığını iddia ediyordu; mülklerini geri almaya çalışırken de sahteciliğe başvurmuştu. Suçu ortaya çıkınca İngiltere'ye sığındı. Philip iadesini talep etti. Edward, kralın eski danışmanı olduğundan kendisi için son derece faydalı olacak Robert'ı geri vermeyi reddetti. Buna karşılık Philip de Edward'ı, "bize karşı işlenen çok sayıda aşırılık, itaatsizlik ve isyan hareketiyle" ve "kralın can düşmanına kol kanat germekle" suçlayarak Akitanya'ya el koyduğunu ilan etti. Bu, Edward için bardağı taşıran son damlaydı. Philip'i meşru kral olarak görmediğini ilan ederek Fransa tahtını kendisine teslim etmesini istedi.

Yüz Yıl savaşları başlamıştı.

---

* **Anglofil**; İngiliz dostu. (ç.n.)

***

Savaşın gidişatını tüm ayrıntılarıyla takip etmemizin pek gereği yok. Aslında tek bir çarpışma da değil, daha ziyade Fransa Krallığı'nın hâkimiyetini sağlamak amacıyla 1337-1453 yılları arasında Plantagenet Hanedanı'yla Valois Hanedanı arasında gerçekleşen bir dizi çarpışmaydı. Savaşın ilk aşamasında Edward, ailesiyle birlikte kendisi için Antwerp'te bir ileri üs kurmuş olsa da 1339 sonbaharına dek Fransız topraklarında herhangi bir bölgeyi işgal edemedi. İstilacı orduların yerel halka iyi davrandıkları çok nadirdir; ama İngiliz ordusu, çoğu ordudan daha beterdi. Kırsal bölgeler tahrip edildi; köyler yerle bir oldu. Origny'de manastır yakıldı; rahibelere topluca tecavüz edildi. Bu hareketlerin sebebi belki de Fransa kralını kasten kışkırtıp savaş meydanına çekmekti; eğer öyleyse başarılı oldular denilebilir. Nihayet Saint-Quentin yakınlarında Fransız ordusuna yetiştiklerinde Philip, teke tek çarpışma yapılmasını teklif etti -bu kadim şövalye geleneği hızla ortadan kalkıyordu-, mevkii seçimini Edward'a bırakmıştı, tek şartı sadece alanda orman, hendek ya da bataklık olmamasıydı.

Edward içi daha iyisi olamazdı. Yirmi beş yaşındaydı, sağlığının ve zindeliğinin zirvesindeydi; ayrıca savaşmak her yönüyle onun için bir tutkuydu. Sürekli turnuvalara katılırdı ve nihayetinde kuzeninin teklifi şanlı bir atlı mızraklı çarpışma değil miydi? Öte yandan teklif kabul edildiği anda Philip vazgeçti. Tarihçi Froissart'a göre Philip, Napoli kralı ve saygın bir astrolog olan amcası Anjou Kontu Robert'ın tavsiyelerine kulak vermişti; ancak daha büyük olasılık, keşif kolunun, İngiltere kralının onun tahmin ettiğinden çok daha kuvvetli olduğu yönündeki raporlarıydı. Sebep ne olursa olsun Philip, Paris'e döndü. İngilizler, Fransızları korkaklıkla suçlayarak söylene söylene kışı geçirmek üzere Brüksel'e çekildiler.

Edward'ın öfkesi, Ocak 1340'ta, Flandre halkının, onun Fransa tahtı üzerindeki iddiasını kabul etmesiyle bir nebze yatıştı. Vakit kaybetmeden kendi armasına Fransızların zambak* simgesini ekletti; ayrıca zambak imgesi eklenmiş yeni bir mühür yapılmasını da emretti; kraliyet armasının günümüze dek ulaşan hâlindeki leopar ve zambak işlemeli, kızıl ve mavi bir cübbe belirledi. Ancak Fransızlara bağlı olmaktansa İngiliz tebaası olmaktan mutluluk duyan Flamanlar paranın önemini gayet iyi bilen iş adamlarıydı. Kral kısa bir süre sonra ihtiyacı olan erzakın teslimatını hızlandırmak için İngiltere'ye döndüğünde Flamanlar kibarca, ancak ısrarla borçların teminatı olarak kralın karısını ve çocuklarını geride rehin olarak bırakmasını ve Kraliçe Philippa'nın tacının da Kölnlü tüccarlara rehin verilmesini talep ettiler.

Bu esnada Kanal'a (Manş Denizi) giren Fransız donanması, gittikçe daha fazla sorun çıkarıyordu. Daha 1338'de Fransız korsanlar Portsmouth ve Southampton'a yağma saldırıları yapmıştı; Edward aynı yılın ekim ayında, Londra'ya da benzeri saldırıların yapılmasını önlemek için Thames Nehri boyunca kazıklar dikilmesini emretti. Ertesi yıl sıra Dover ve Folkestone'a gelmişti. Nihayet 1340 yazı ortasında kral, uzun zamandır hazırlıklarıyla uğraştığı donanmayla Thames halicinden yola çıkmaya hazırdı; tahminen beş bin okçu ve askerle birlikte atlar ve erzak yüklü yaklaşık iki yüz gemi. Çağdaş bir yazarın tasviriyle, "Gent'teki İngiltere kraliçesini ziyarete giden çok sayıda İngiliz leydisi, kontesi, baronesi, şövalye eşleri ve Londra *burgensi*'si** eşleri" de krala eşlik ediyordu.

---

* ***Zambak simgesi (fleurs-de-lys)***; kutsal üçlemeyi sembolize eden üç yaprağının birleştirilmesiyle stilize edilmiş, özellikle eski Fransız hanedanında "mavi" ve "altın" renginde kullanılan bir semboldür. (ç.n.)

** ***Burgensis (çoğulu Burgenses, İng. Burgess)***, önceleri özgür olanlar için kullanılan bu terim, feodal aristokrat sınıfın dışında kalan kişilerdir. İlk olarak 12. yüzyıl ve 13. yüzyıl kaynaklarında tacir, zanaatkâr, sanatkâr, usta, ban-

Fakat henüz denize açılmadan kötü haberi aldılar: Kanal'da devriye gezen gözcüler, İngilizlerin en az iki katı büyüklüğünde bir Fransız filosunun, Zwin Nehri'nin ağzında, küçük Sluys kasabası yakınlarında -o günlerde yakınlardaki Bruges limanında- onları beklediğini bildirdiler. Edward'ın şansölyesi, Canterbury Başpiskoposu John Stratford, son aşamasına geldikleri noktada kralın seferi tamamen iptal etmesi için ısrar etti; bu koşullarda devam etmenin intihar olacağını savundu. Ancak kral, geri adım atmadı -bunun üzerine Stratford oracıkta mührünü teslim edip istifa etti- ve 22 Haziran'da saatler gece yarısını henüz geçmişken demir alınması emrini verdi.

Ertesi gün öğleden sonra, filosu Flaman kıyılarına yaklaşan Edward, Philip'in hazırladığı devasa donanmanın gücünü kendi gözleriyle gördü: Dört yüz belki daha da çok yelken; Froissart'ın yazdığına göre "o kadar çoklardı ki yelken direkleri uzaktan ormana benziyordu." Hele on dokuzu, İngilizlerin o zamana dek gördükleri tüm gemilerden daha büyüktü. Ne var ki kral, her zamanki tavrını sergileyerek hemen saldırmak istedi. Sadece kadınların korunmasını sağlamak için mola verdi; günün kalanını gemilerini konuşlandırmakla geçirdi; okçuların olduğu her iki geminin arasına ağır silahlıların olduğu bir gemi. Ertesi gün, yazın ortasında sabahleyin erkenden filosunu doğruca limanın ağzına sürdü.

Sonrası tam bir katliamdı. Fransızlar cesurca savaştı; ancak daracık girişe sıkışıp kaldıkları için sadece kıpırdayabiliyorlardı. Edward rüzgârı da arkasına alarak düşmana hücum etti; güvertelerin yukarısına monte edilen platformlardan yahut "kalelerden" savaşan okçular düşman gemilerini ok salvosuna tutarken sivri uçlu İngiliz pruvaları hareket ede-

---

ker, balıkçı ve çiftçi olarak bahsedilen bu sınıf, ilerleyen dönemlerde yerel idarelerin seçimle ya da atama yoluyla belirlenen görevlilerini kapsamış ve bildiğimiz burjuva sınıfının temelini oluşturmuştur. (ç.n.)

meyen Fransız gemilerini kibrit çöpü gibi paramparça etti. Uzun yaylı okçular düşmana yeterince tahribat verince durup piyadelerin düşman gemilerine kanca atıp çıkmalarına ve ölümüne dek savaşmalarına sıra geldi. Çarpışma dokuz saat sürdü. Her şey bittiğinde sancak gemisi de dahil olmak üzere 230 Fransız gemisi ele geçirilmiş, kalanı yok edilmişti; enkaz arasında ölenler içinde iki amiral de vardı. Limandaki balıklar o kadar çok Fransız kanı içmişti ki Tanrı onlara konuşma kabiliyeti verseydi Fransızca konuşacakları söylenirdi.

İngiliz tarihindeki ilk büyük deniz zaferi olan Sluys Savaşı'yla, Edward Kanal'ın kontrolünü ele geçirdiği gibi sonraki birkaç yıl boyunca sefer orduları için kayda değer ölçüde tatminkâr bir köprübaşı kazanmış oldu. Öte yandan donanmasının tam aksine en ufak bir zarar almayan Fransız kara ordusu hâlâ savaşmamakta direniyordu; savaştan bunalan Flaman müttefikleri giderek daha kontrol edilemez hâle geliyordu. Sonbahar yaklaşırken Edward'ın kayınvalidesi ve Philip'in kız kardeşi olan yaşlı Hainaut Kontesi, inzivaya çekildiği manastırdan çıkıp ateşkes teklif ettiğinde iki hükümdar seve seve kabul etti. 23 Eylül 1340'ta imzalanan ateşkes ertesi yıl yaz ortasına dek sürdü.

Müteakip beş yıl içerisinde Brittany ve Gaskonya'da sonuç getirmeyen çok sayıda savaş yaşandı. Fakat 1346'ya gelindiğinde Kral Philip rahatsız edici haberler almaya başladı. İngilizler gayet büyük bir ordu hazırlamaktaydı; raporlar 10.000 okçu ve 4.000 piyadeden söz ediyordu; tahminlere göre 700 yelkenli gemiden oluşan bir filo Portsmouth'ta toplanıyordu. Hedefleri bir sırdı; söylenilenlere göre talimatlar, kaptanlara bile limandan ayrıldıktan sonra açacakları mühürlü zarflarla veriliyordu. Bu, Philip'in kendi filosunu her türlü olasılığa karşı geniş bir alana dağılarak konuşlandırması gerektiği

anlamına gelmekteydi. Froissart bize İngiliz donanmasının hedefinin ilkin Gaskonya olduğunu söyler; ancak Edward son anda planı tamamen değiştirmiştir: Filo bunun yerine, 12 Temmuz'da Normandiya'ya, Cotentin Yarımadası'nın doğu kıyısındaki küçük Saint-Vaast-la-Hougue limanına[5] yanaştı.

Ordu tam olarak bilemediğimiz nedenlerden[6] sahilde otuz altı saat boyunca demirli kaldıktan sonra harekete geçti; yol boyunca karşısına çıkan her yeri yakıp yıktı ve yağmaladı. Savunma duvarları olmayan Barfleur, Carentan kasabaları ve Caen şehri ele geçirilip yağmalandı; eğer Fransız ordusu tam vaktinde gelip kurtarmamış olsaydı Rouen de aynı kaderi paylaşacak ve aşağı Sen havzasının kontrolü tamamen İngilizlere geçecekti. Edward'ın uzun süreli bir kuşatmaya ne vakti ne de parası vardı; bu nedenle sağa sapıp Saint Louis'nin doğum yeri ve Philip'in en gözde saraylarından birinin olduğu Poissy'de nehrin karşı tarafına geçti; Göğe Yükseliş Bayramı'nı burada kutlayarak kuzeninin en kaliteli şaraplarıyla kutlamaları bedavaya getirdi. Sonra Picardy ve Aşağı Ülkeler'e* doğru tekrar yola çıktı. Somme'ye vardığında şans onun yanındaydı. Köprüler yıkılmıştı; ancak gelgit suları yükselmeden hemen önce sığ bir geçitten karşıya geçmeyi başararak peşindeki Fransızları engellemeyi başardı. Kazandığı bu on iki saatlik

---

5 6 Haziran 1944'te Amerikan 4. Tümeni'nin D-Day'de karaya çıktığı Utah sahilinin sadece on mil kuzeyi.

6 Muhtemel sebep, kralın karaya çıkarken kendini yaralamasıdır. Froissart, Edward'ın "tökezleyip feci biçimde düştüğünü, öyle ki burnundan kan fışkırdığını," aktarmaktadır. Etrafındaki şövalyeler bunun hayra alamet olmadığını düşünüp tekrar gemiye dönmesi için krala yalvarır. Kral tereddütsüz, "Nedenmiş?" diye cevap verdi. "Bu iyiye işaret: Toprağın beni almaya susadığını gösteriyor." Şayet Fatih William -ve hatırladığım kadarıyla Julius Caesar- için de aynı hikâyeyi duymasaydım inandırıcı olabilirdi.

* ***Aşağı Ülkeler (Low Countries)***; Kuzeybatı Avrupa'da Ren Irmağı deltası çevresinde yer alan "Çukur Ülkeler" ya da "Alçak Ülkeler" veya "Flaman Bölgesi" olarak da bilinen, yaklaşık olarak günümüzde Hollanda ile Belçika'nın yer aldığı bölge. (ç.n.)

süre, uygun bir savunma pozisyonu bulabilmesi ve uzun zamandır beklediği çarpışmadan önce adamlarını dinlendirmesi için âdeta ona verilmiş bir nimetti. 26 Ağustos'ta, Abbeville'in on iki mil kuzeyinde, küçük Maye Nehri üzerindeki Crécy'de, önünde bir vadi, arkasında sık bir ormanlık alan olan mevkide aradığı yeri bulmuştu.

4.000 Ceneviz arbaletçisi, Polonya ve Danimarka'dan başka paralı askerlerle takviye edilen 8.000 Fransız süvarisi, şiddetli sağanağın ardından 26 Ağustos Cuma günü, öğleden sonra bölgeye ulaştı. Piyadeler hâlâ gelmemişti. Bu yüzden ani bir çarpışma düşünülemezdi; Philip kısa bir keşiften sonra saldırının sonraki güne ertelenmesini emretti; ancak öncü birliklerde yer alan şövalyeler bu emri dikkate almayıp tepeye kadar ilerleyişlerini sürdürdüler; bu cezbedici manzara karşısında daha fazla dayanamayan İngiliz okçuları ilk oklarını saldılar. Artık geri çekilmek için çok geçti; çatışmaya tüm ordu dahil oldu ve savaş başladı. Cenevizler arbaletleriyle ilerliyordu; ancak önceki günün yağmurunda yay kirişleri sırılsıklam olmuştu. Ayrıca akşam güneşi doğruca gözlerine geliyordu; öte yandan kendi yay kirişlerini çıkarıp miğferlerinin içine koyarak ıslanmaktan korumuş İngiliz okçuları, İtalyanlar tek atış yapana kadar altı atış yapabiliyordu. Cenevizler dönüp artlarına bakmadan kaçmaya başladılar; hem de doğruca üzerlerine gelen Fransız süvarilerine doğru. Fransız süvarileri üzerlerine yağan aralıksız ok yağmurunun altında arka safların da bastırmasıyla sürekli hücumlar gerçekleştiriyordu; fakat en azından İngilizlerin merkez ve sol kanat kuvvetleri karşısında büyük bir başarı elde edemediler.

En ciddi tehdit genç Galler prensi[7] komutasındaki sağ kanattaydı; birkaç Fransız şövalyesi, birkaç Alman ve Savoyluy-

---

7 Büyük ihtimalle siyah zırhından dolayı verilen Kara Prens lakabının ömrü boyunca üstüne yapıştığını tahmin etmek güç değil.

la oklara cesurca göğüs germiş, şimdi de İngiliz piyadeleriyle göğüs göğse çarpışmaktaydı. Çarpışma çok şiddetliydi ve uzadıkça uzuyordu; ancak en sonunda prens ve arkadaşları tarafından bozguna uğratıldılar. Bu esnada karanlık çökerken Kral Philip savaşın kontrolünü tamamen kaybetmişti; ordusu tamamen keşmekeş vaziyetteydi. Çarpışma karanlık bastırdıktan epey sonra hâlâ devam ediyordu; sabah olduğunda Fransız ordusunun üçte birinden fazlası savaş meydanında cansız yatıyordu. Kralın kardeşi Alençon Dükü, yeğeni Blois Dükü, Lorraine Dükü, Flandre Kontu, dokuz Fransız kont ve bin beş yüz şövalye dışında kılıcıyla hiç değilse bir darbe vurmak için savaşa katılmakta ısrar eden gözleri hiç görmeyen Lüksemburglu Bohemya Kralı John da ölenler arasındaydı. Kaybolmaması için maiyetindekiler atının dizginlerini kendi atlarınınkine bağlamıştı. Hiçbiri canlı kurtulamamıştı. Ertesi gün liderlerinin etrafında cansız yatarken bulundular, atları hâlâ birbirine bağlıydı. Bohemya kralının cesedi ılık suyla yıkandıktan sonra temiz bir keten kefene sarıldı; ruhunun huzur bulması için Durham piskoposunun yönettiği ayinle cenaze töreni yapıldı. Galler prensi, uzak haleflerinin günümüzde hâlâ taşıdıkları, üç deve kuşu tüylü ve *ich dien* -hizmetkârım- yazılı nişanını hemen oracıkta kullanmaya başladı. İngilizlerin kaybı yüzden azdı.

Şafakla yoğun bir sis bastırdı; Ağustos sonlarında Picardy'de olağan dışı bir durum sayılmazdı. Arundel, Northampton ve Suffolk kontları, bir şövalye birliğiyle birlikte Kral Philip'i ve varsa kaçmaya çalışan diğer önemli Fransızları aramak üzere yola çıktılar. Kralı bulamadılar; ancak Rouen başpiskoposu ve Kudüs Aziz John Tarikatı Manastır başrahibinin de aralarında olduğu bir dizi kilise ileri geleniyle birlikte Fransız piyadelerinin büyük bölümünü yakalayarak döndüler. Piyadelerin hiçbirinin yaşanan savaştan haberi yoktu; hatta üzer-

lerine gelenleri en başta kendi yurttaşları sanmışlardı. Hayal kırıklığına uğramaları çok sürmedi. İngilizler merhamet havasında değildi. Din adamlarının hepsi ve piyadelerin çoğu soğukkanlılıkla öldürüldü; kayıtlardan birine göre öldürülenlerin sayısı, asıl çarpışmada hayatını kaybedenlerin dört katıydı.

Froissart'ın bizlere aktardığına göre Kral Edward komuta merkezi olarak belirlediği yel değirmeninden hiç çıkmamış, hatta savaş boyunca miğferini bir kez bile takmamıştı. Yine de zafer, oğlundan çok ona aitti. Zira zaferi kılan onun stratejisiydi; bunun yanında düşmanının gösterdiği acelecilik ve kontrol eksiğiyle tamamen tezat oluşturan soğukkanlılığı ve kurnaz taktik anlayışıydı.[8] Savaş sanatının evirildiği şekli herkesten daha iyi anladığı da muhakkaktı. Maharetli ellerde yüz metreden, hatta daha uzun mesafeden zincir zırhı -hatta çelik göğüs zırhını- delip geçme özelliğine sahip uzun yayın gelişimi, bundan böyle süvari hücumlarını daha başladığı noktada durdurulabileceği anlamına geliyordu. Topçulara gelince, o dönemde mevcut ilkel formları yalnızca kuşatma savaşlarında kullanılıyordu. Top ve tüfeğin gerilmiş kirişe üstünlüklerini kanıtlamaları için bir asırdan daha fazla süre geçmesi gerekiyordu ve denge bir kez daha savunmacılardan ziyade hücum edenlerin lehine dönecekti.

Peki, ya Kral Philip'e ne olmuştu? Umutsuz bir kumandan olabilirdi; buna karşın savaş meydanında iki kez atsız kalmış,

8 Saint-Denis Manastırı tarihçisi Fransızların yenilgisini başka bir nedene bağlamaktadır: "Sıradan askerler dar gömlekler giyiyorlardı; gömlekleri o kadar kısaydı ki her eğildiklerinde mahrem yerleri görünürdü. Diğer yandan soylular da abartılı derecede şatafatlı, gösterişli tüylü sorguçlarla süslü zırh yelekler giyerdi. Bu kadar müstehcenlik ve kibirden rahatsız olan Tanrı, Fransız ordusunu yerle yeksan etmek için kendi silahı olarak İngiltere kralını kullanmaya karar verdi."

iki kez yaralanmıştı; gözlerinin önünde sancaktarı öldürülmüş, ama askerleri gibi yiğitçe savaşmıştı. Hainaut Kontu John'un yardımıyla savaş meydanından kaçmayı başarmış, karanlıktan yararlanarak Labroye Kalesi'ne kendini atmıştı. Geç vakitte yatağından kalkan kale seneşali, ısrarla içeriye girmek isteyen bu kişinin kim olduğunu sormuştu. "Aç çabuk," diye cevap verdi Philip, "ben, Fransa'nın tüm servetiyim." Gerçekten de öyleydi. On yıl sonra oğlunun Poitiers'de göstereceği gibi Fransa esir düşen bir kralın bedelini ödeyemezdi.

***

Edward, ölüleri gömer gömmez Calais'ye doğru ilerledi. Şehir üzerinde en ufak bir meşru hakkı yoktu: Calais hiçbir zaman İngiliz yerleşimi olmamıştı. Hatta bataklıklarla çevrili olması ve ulaşımın genel anlamda zor olması yüzünden Fransızlar bile burayı çok önemsememişlerdi. Bologna kontlarının şehrin önemini anlayıp mevcut hâliyle müreffeh ve muhkem bir şehre dönüştürmeleri bile ancak geçen asırda olmuştu. Fakat Edward için de çok avantajlı bir hedef olduğu kesindi. Manş Denizi'nin en dar noktasında, İngiliz sahillerinden sadece yirmi mil ötede yer alan Calais, yalnızca Flandre limanlarından çok daha uygun bir köprübaşı olmakla kalmıyor, aynı zamanda boğazlara doğudan girişte çok önemli bir kontrol noktası sağlıyordu. Öte yandan ele geçirmek hiç de kolay olmayacaktı. Denizin beslediği çifte savunma hendeğiyle korunan heybetli surlarının arkasında -gut hastalığından mustarip- Jean de Vienne adında olağanüstü yetenekli bir komutanın idaresinde güçlü ve azimli bir garnizon beklemekteydi. Doğrudan bir hücum söz konusu bile olamazdı; tek umut ablukaydı. Böylelikle eylül başlarında İngilizler, rüzgârlı bataklık düzlüğün üstüne kamp kurup Edward'ın

Villeneuve-le-Hardi* (İngiliz sarayının dili hâlâ Fransızcaydı) adını verdiği ahşap evlerden küçük bir köy kurdular. Kuşatma süresi uzun olacak gibiydi; kendilerine olabildiğince rahat ettirecek adımlar atmaları gayet mantıklıydı.

Kış geldi; ardından bahar, sonra yaz; ama Calais hâlâ direniyordu. 1347 Temmuz'unun sonunda Kral Philip nihayet bir mil kadar batıda yer alan Sangatte'deki uçurumun tepesinde ordusuyla göründü. Gördükleri karşısında dehşete düşmüştü. Villeneuve-le-Hardi tam bir kasabaya dönüşmüştü. Çarşamba ve cumartesi günleri pazar kurulan bir meydanı, gayet düzgün döşenmiş sokak ağı çevreliyordu. Froissart'ın yazdığına göre bu pazar yerinde çerçiler, kasap dükkânları, kumaş, ekmek ve diğer ihtiyaç maddelerinin satıldığı tezgâhlar vardı; öyle ki hemen hemen her şey bulunabiliyordu. Tüm bunlar gündelik olarak İngiltere'den deniz yoluyla getiriliyor, Flandre'ten de mallar ve gıda maddeleri tedarik ediliyordu. "Philip ulaşmayı başarabilse bu müreffeh küçük topluluk kolayca yok edilebilirdi; ancak durumu öngören Edward gerekli düzenlemeleri yapmıştı. Okçular, mancınıklar ve gülleler yüklediği gemileri Sangatte ile Calais arasındaki kıyı boyunca sığ sulara çekmiş, kıyı hattı boyunca ilerlemeyi tamamen imkânsız hâle getirmişti. Diğer tek yol ise kum tepelerinin arkasındaki bataklık zeminden Nieulay'daki köprü üzerinde geçiyordu; Edward kalan diğer okçuları ve piyadeleri de kuzeni Derby Kontu'nun emrine verip buraya konuşlandırmıştı. İngilizlerin tam iş birliği sayesinde tamamlanan şöyle üstünkörü bir keşif bile Philip'in durumun vahametini anlaması için kâfiydi. Ertesi sabah ordusuyla birlikte çekip gitti.

Metbuunun ayrılışı, Jean de Vienne'e anlaması gerekeni fazlasıyla anlatıyordu. Daha fazla direnmenin anlamı yoktu.

---

* Cesur Yeni Şehir.

Kralın tüm vatandaşlara güvenli geçiş izni sözü vermesi hâlinde teslim olmaya hazır olduğunun işaretini verdi. Edward önce hiç düşünmeden reddetti. Calaisona muazzam miktarda masrafa, çok sayıda askere ve hayatının neredeyse bir yılına mal olmuştu. Ancak elçisi Sör Walter Manny, güvence verilmedikçe şehrin direnmeye devam edeceği haberini getirince pes etti. Manny yeni şartlarla Vienne'e geri gönderildi: Şehrin ileri gelenlerinden altısı yalın ayak, başları çıplak, boyunlarında yularlarla, ellerinde şehrin ve kalenin anahtarlarıyla kralın karşısına çıkacaklardı. Kral bu kişilere dilediğini yapacaktı; halkın geri kalanı ise bağışlanacaktı.

Şartlar İngilizce olarak pazar yerinde duyurulduğu anda şehrin en zengini Üstat Eustache de Saint-Pierre hemen öne çıktı. Çok geçmeden beş kişi daha ona katıldı. Hemen oracıkta pantolonlarını ve gömleklerini çıkarıp boyunlarına yuları geçirdiler; anahtarları alıp önlerinde bir midilliye binmiş ve teslimiyet nişanesi olarak kılıcını ters çeviren Jean de Vienne ile birlikte kapılara doğru ilerlediler. Kralın huzuruna çıkınca karşısında diz çöktüler, anahtarları ona teslim edip merhamet dilediler. Edward dinlemeye hiç yanaşmadı; derhâl idam edilmelerini emretti. Sör Walter'ın yalvarışları boşunaydı. Ancak o sırada hamileliğinin son dönemlerinde olan Kraliçe Philippa'nın, önünde güçlükle diz çöküp esirlerin bağışlanması için ona yalvarmasıyla sonunda vazgeçti.[9] Muzaffer III. Edward, 4 Ağustos 1347, Cumartesi günü Calais'ye girip şehrin tamamının boşaltılmasını emretti. Zavallı halkın yanlarına hiçbir şey almalarına izin verilmedi: Evler, mülkler, mobilyalar, eşyalar, hepsi kralın beraberinde getirdiği

---

9 1884 yılında şehir tarafından yaptırılan Auguste Rodin'in muhteşem heykeli *The Burghers of Calais*, Hôtel de Ville'in önündedir. İlk on iki heykelden bir diğeri de Londra'da, Parlamento Binası'nın gölgesinde, Victoria Tower Gardens'ta görülebilir.

halkın yerini almak üzere İngiliz sömürgecilerin kullanımına terk edildi. 7 Ocak 1558'de şehir tekrar geri alınana dek bu sömürgecilerin torunları iki asrı aşkın süre burada kalacaktı.

Calais'nin düşmesinden sonraki dokuz yıl boyunca savaş büyük ölçüde unutuldu. Ocak 1348'de Fransa'yı "kara ölüm" vurmuştu; hastalık on yıl içerisinde Hindistan'la İzlanda arasında yaşayan insanların tahminen üçte birini öldürdü. Hayatta kalanlarının çoğu daha acil başka sorunlarla karşı karşıyaydı. Gaskonya ve Brittany'de birkaç küçük çatışma yaşandı; 1355'in sonlarına doğru Edward yeni bir orduyla Calais'ye çıktı. Ancak anlaşılan harekât fikrini sonradan değiştirdi; zira henüz bir ay geçmişti ki askerleriyle birlikte tekrar İngiltere'ye döndü. Fakat her zamanki gibi kararlıydı; Fransa tahtından daha azına razı olmayacaktı. 1350'de babası Philip'in yerine tahta çıkan II. John ise -sonradan İyi John olarak anılacaktı- pervasız şövalyelik hayalleri kendisini defalarca yarı yolda bırakacak, iflah olmaz meteliksiz bir romantikti. Edward'da olduğu gibi onun da kanında savaşmak vardı. Ancak şu an için iki hükümdarın da aklı başka şeylerle meşguldü, fakat vakti geldiğinde ikisi de mücadeleyi kaldığı yerden sürdürmeye dünden hazır olduklarını göstereceklerdi.

Edward'ın yarıda kesilmiş Calais seferiyle aynı yıl, artık yirmi beş yaşında ve babasının Gaskonya'daki teğmeni olan Kara Prens, bir orduyla güneybatıya ilerledi; Narbonne ve Carcassonne'yi ele geçirme amacında başarısız olsa da civar bölgelerde korkunç bir tahribat yaptı. 1356'da daha da hırslıydı; II. John'un ona bir ders vermek amacıyla tüm soyluları ve şövalyeleri, maiyetleriyle birlikte eylülün ilk haftasında Chartres'da toplanma emrini verdiği noktaya dek Loire Nehri boyunca yağma akınları düzenliyordu. II. John'un çağrısına yanıt muazzamdı; hazırlanan orduda -henüz hiçbiri ergen-

lik çağını aşmamış olsa da- kralın dört oğlu da vardı; Fransa Konstablesi Gauthier de Brienne; iki mareşal, yirmi altı dük ve kont ve hepsi kendi askerlerini de getirmiş sayısız lort ve şövalye. Tarihçi Holinshed, her biri 16.000 askerden müteşekkil, toplamda 48.000 kişilik üç "taburdan" söz etse büyük ihtimalle sayı abartılıdır. Kesin sayı ne olursa olsun toplanan ordu her hâlükârda oldukça etkileyici bir kuvvetti; Loire Nehri'ni faklı noktalardan geçen bu ordu, İngilizleri takip etmek üzere olabildiğince süratle güneye ilerledi; 18 Eylül Pazar sabahı, Poitiers'in yedi mil güneydoğusundaki küçük Moisson Nehri vadisinde onlara yetişti.

Fransızlar kendilerinden emindiler. Her şey bir yana, sayıları muhtemelen en fazla on-on iki bini geçmeyen İngilizlerden sayıca çok üstünlerdi; ayrıca işgalcilerin ciddi yiyecek sıkıntısı çektiklerine inanmak için nedenleri de vardı. Günün geri kalanında iki taraf birbirlerinin mevzilerini gözden geçirip savaşa hazırlandıkları sırada, Papa tarafından barış görüşmesi yapmak üzere gönderilen Kardinal Talleyrand de Périgord iki taraf arasında sonuçsuz bir mekik diplomasisi yürüttü. Kesinlikle savaşma taraftarı olmayan Kara Prens, fidye talep etmeden tüm esirleri ve işgal ettiği tüm kaleleri geri vermeyi teklif etti; fakat John yüz şövalyesiyle birlikte prensin de teslim olması haricinde hiçbir teklifi kabul etmiyordu; prens bu talebi değerlendirmeyi dahi düşünmedi. Nihayetinde ertesi gün, sabahın ilk ışıklarıyla hücuma geçildi. Fransızların, Crécy'deki yenilgilerinden bu yana, İngilizlere aynı şekilde mukabele edecek uzun okçu yetiştirmek ve eğitmek için hiçbir adım atmamaları, bilhassa John'un İngilizlerin yarattığı tehlikenin tamamen farkında olduğu hesaba katılınca gerçekten inanılması güç görünüyor. Anlaşıldığı kadarıyla John'un planı, 300 şövalyeden oluşan küçük bir birliği düşmanın içlerine doğru hücum ettirip dağıtmaktı; ardından

ordusunun asıl kısmını -bataklık zemini, sayısız kazık ve savunma hendeğini süvarilerin aşması imkânsız olduğundan piyadeleri- gönderecekti. Taktik tam bir felaketle sonuçlandı. Ordusunun göz bebeği olan şövalyeler, Fransa Konstablesi ve her iki mareşal ok yağmuruna yenik düştü; bu ilk katliamdan sonra savaş kazanılmış gibiydi. Fransızlar yiğitçe savaşsalar da yenildiler; savaş bittiğinde esirler arasında kral da vardı. Kara Prens, krala büyük bir nezaketle hürmet gösterdi. Froissart, çarpışmadan sonraki akşam prensin, kralın onuruna bir yemek verdiğini, aralarında on üç kont, bir başpiskopos ve altmış altı baronun da olduğu diğer soylu esirleri de bu yemeğe davet ettiğini anlatmaktadır. "[Prens] tüm mütevazılığıyla hem kralın masasına hem de diğerlerine hizmet etti... Böylesi kudretli bir prensin ve böylesi cesur bir askerin sofrasına oturmaya layık olmadığı hususunda ısrar etti." Yedi ay sonra John'a Londra'ya kadar bizzat refakat etti.

II. John'un esir düşüp Fransa'yı on dokuz yaşında bir *döfen*'in[10] ellerine bırakması, pekâlâ savaşın sona erdiğinin işareti olabilirdi; ancak Kral Edward olaya farklı açıdan bakıyordu. Onun için bu, kendisine Fransa tahtını kazandıracak nihai hamle için mükemmel bir fırsattı. Müteakip dört yıl boyunca çoğu zaman akıllıca ve amansız bir savaş yürüttü; fakat beklentilerinin aksine kayda değer bir ilerleme kaydedemeyince 1360'ın başlarında barış görüşmelerine geçilmesini kabul etti. 8 Mayıs'ta Chartres yakınlarındaki küçük Brétigny köyünde, Kara Prens ve Döfen Charles, babalarının onayına tâbi olmak kaydıyla anlaşma üzerinde mutabık kaldılar. Fransızlar, Edward'ın, Calais de dahil olmak üzere Kuzey Fransa'da yer alan çeşitli kasaba ve köylere ek olarak Gaskonya ve Poi-

10 Muhtemelen döfen unvanını taşıyan ilk taht vârisiydi. 1349'da Viennois Döfeni II. Humbert, Dauphiné'yi VI. Philip'e satarken unvanın Fransa hükümdarı ya da vârisi tarafından kullanılmasını şart koşmuştu.

tou üzerindeki egemenliğini tanıyacaklardı. Ayrıca tuz ticaretinin merkezi olduğu için İngiltere için hayati öneme sahip La Rochelle şehrini de teslim edeceklerdi. Kral John'un fidyesi ise 3 milyon altın kron olarak belirlendi; toplam meblağın beşte biri olan ilk taksit ödendiği an serbest bırakılacaktı. Kalan kısım için en az kırk asil rehine teminat olarak verilecek ve tutar yılda bir olmak üzere altı taksitte ödenecekti. Edward ise Fransa tahtına ve ülkenin diğer herhangi bir bölgesine ait tüm iddialarından vazgeçmeyi kabul edecekti.

Bununla birlikte ekim ayında iki kral Calais'de görüştüğünde Edward, ancak Brétigny'de feragat edilen tüm toprakların kendisine devredilmesinden sonra ve bunun da 1 Kasım 1361'e dek tamamlanması şartıyla kendi taleplerinden vazgeçeceği hususunda ısrarcı oldu. Bu son derece samimiyetsiz bir şarttı ve her iki taraf da bunu biliyordu. Bu tür devirler uzun ve karmaşıktı; bir yıl içerisinde tamamlanması mümkün değildi. Meselenin özü, Edward seçeneklerini açık bırakmaya karar vermişti. Fidyenin ödenmesiyle ilgili koşulların kolaylaştırılmasını seve seve kabul etti; fakat çok geçmeden fidyenin hiç ödenmemesinin daha iyi olacağı ortaya çıkacaktı. 1363 yazında rehinelerden biri, John'un ikinci oğlu, Anjou Dükü sözünü tutmayıp kaçtı. Babası dehşete kapılarak kendi adına Londra'ya esir olarak dönme niyetinde olduğunu ilan etti. Danışmanları onu vazgeçirmek için ellerinden geleni yapsalar da kararından geri adım atmadı. "İyi niyet ve şeref dünyanın geri kalan her yerinde yasak edilse bile hâlâ prenslerin yüreklerinde ve sözlerinde kalmalı," dediği aktarılır. Noel'den bir hafta sonra Paris'ten ayrıldı; kış ortasında Manş Denizi'ni geçip Ocak 1364'te Londra'ya ulaştı. Dört ay sonra "bilinmeyen bir hastalıktan" öldü. Edward, St. Paul Katedrali'nde muhteşem bir cenaze töreni yapılmasını emretti; törenden sonra naaşı Fransa'ya gönderildi ve Saint-Denis'e defnedildi.

Eskinin döfeni, şimdinin V. Charles'ı babası kadar onurlu değildir, ancak ondan çok daha zeki bir adam ve iyi bir kraldı. Tebaasındaki herkes gibi o da ordusunun artık çağın oldukça gerisinde kaldığını görebiliyordu. Ordunun kökten modernize edilmesi vazifesini, başkomutanlık görevini de emanet ettiği, sayısız çarpışmada sürekli cesaret göstermiş, Bertrand du Guesclin adında küçük çaplı bir Breton asilzadesine verdi. Sonuç, düzenli maaş ödenen ilk daimi orduydu; artık işsiz güçsüz askerler tarafından sürekli soyulmayan ve yağmalanmayan köylüler için bu muazzam bir rahatlamaya yardım etmişti. Yüzyılın kalan döneminde büyük savaş olmadı; sürdürülen siyaset artık İngilizler üzerinde mütemadiyen baskı kurmak, onları merhamet göstermeden taciz etmek ve kendilerini tüketmelerine bırakmaktı. Hayli de işe yaradı: 1380'de VI. Charles babasının yerine tahta çıktığında İngilizler ilgilerini ve coşkularını kaybetmiş, çoğu memleketine dönmüştü.

Ne yazık ki sonradan bunun yalancı bahar olduğu anlaşılacaktı. Yüz Yıl Savaşları henüz bitmemişti ve Fransa'nın yeni kralının tamamen delirmiş olduğu çok geçmeden ortaya çıkacaktı.

6.
Kaçınılmaz Sonuç
1380 – 1453

93'teki zavallıların sebebi:
Waterloo'daki tüm dünyanın gayesi
Haykırışları berbat ve hür olanların
Ardında intikam silahlarının ve tayfasının
Dümdüz ve dosdoğru at süren Hizmetkâr
[Jeanne d'Arc],
Gururuyla paramparça oldu saflar
Durdurmak zorunda kaldılar, olmadı
Öldüler, şeytan onlardan hoşlanmadı.

Hilaire Belloc

Yeni kralın saltanatı başlangıçta gayet iyiydi. Nihayetinde yönetim, kralın amcaları Burgonya Dükü (Cesur) Philip ve Orléans Dükü Louis tarafından yönetilen, muhtemelen altı kadar önde gelen soyludan oluşan Naiplik Konseyi'ne emanet edilmişti. Kardeşler arasında sevgi hiçbir zaman kaybolmasa da karşılıklı düşmanlıklarını ellerinden geldiğince sakladılar; kardeşlerin iktidar mücadeleleri ancak naiplik sona erdikten sonra başladı.

İlk sorun emaresi, Ağustos 1392'de, artık yirmi üç yaşına gelmiş kral, bir grup şövalyeyle bir ormanda at sürerken geldi; genç bir uşak uykusuna yenik düşünce kraliyet mızrağını düşürdü. Charles bir anda çılgına döndü, kılıcını sıyırıp bağırmaya başladı: "Hainlere hücum! Beni düşmana teslim edecekler!" Bir yandan da kılıcını hedef gözetmeksizin sağa sola savuruyordu. Sonunda atından indirilip silahları alındı; ancak ayaklarının dibinde cansız yatan birkaç şövalye için artık çok geçti. O andan itibaren mütemadiyen delilik nöbetleri geçirmeye başladı. Belirtiler değişiyordu. Bazen kim olduğunu unutuyor, kral olduğunu hatırlamıyordu; bazen kendini Aziz George sanıyor, bazen de camdan olduğuna ve en ufak bir darbede parçalanacağına inanıyordu. Tamamen aklı başında göründüğü dönemlerin daha uzun olması sebebiyle meşru olarak tahttan indirilemiyordu; ancak yeni bir naibin belirlenmesi gerektiği açıktı; büyük olasılıkla kralın saltanatının kalanı boyunca görev yapması gerekecek bir naip.

Yeni naiplik konseyine Bavyera Kraliçesi Isabeau başkanlık ediyordu. Kaçınılmaz şekilde Orléans ve Burgonya dükleri yine konseydeydi, ancak bu defa konumları nispeten değişmişti. Kralın çocukluğu dönemindeki eski konseyde Burgonya Dükü Philip'in hâkimiyetindeyken, şimdi etkisi azalmıştı. Artık itici güç Orléans Dükü'ydü. Milano Dükü Gian Galeazzo'nun kızı Valentina Visconti ile evli olan Louis, son derece zekiydi ve İtalyan kültürüne ve sanatına vâkıftı; ama kaçamaklarıyla meşhurdu ve kraliçenin sevgilisi olduğu neredeyse kesindi; hatta kraliçenin on iki çocuğundan bazılarının babası muhtemelen oydu. Birkaç yıl sonra kendisine verilen döfen ve kardeşlerinin resmî vesayeti, saraydaki gücünü daha da artırdı. Tahmin edileceği üzere Dük Philip bu gelişmeleri giderek artan bir öfkeyle takip etmekteydi; fakat sorunların iyice ayyuka çıkması, dükün 1404'te ölümünün ar-

dından yerine, genelde Korkusuz olarak bilinen oğlu John'un geçmesiyle oldu. Burgonya ve Orléans haneleri arasında ilişkiler artık tamamen kopmuş, açık bir çatışmaya girmişlerdi. Kralın amcası Berry Dükü John iki haneyi 20 Kasım 1407'de uzlaşma yemini etmeye ikna etse de Orléans Dükü sadece üç gün sonra Paris'te, sokak ortasında bir grup suikastçı tarafından öldürüldü. Korkusuz John, bu olaydaki sorumluluğunu reddetme ihtiyacı dahi hissetmedi; hatta cinayetin tamamen haklı bir "zorba katli" eylemi olduğunu iddia etti. Akıllılık edip ortalık sakinleşene dek kısa süreliğine Paris'ten kaçtı; fakat sadece on altı ay sonra Chartres Anlaşması sayesinde bu suçtan resmen aklandığı gibi saraydaki görevlerine iade edilerek taht vârisi çocukların vesayeti görevi teyit edildi.

Fakat o zamana dek iki rakip hane arasındaki gerilim bir iç savaş seviyesine ulaşmıştı. Louis'nin vârisi Charles, suikast sırasında henüz on dört yaşında olmasına karşın Burgonyalıların son yıllarda el koymayı başardıkları babasının mülklerini geri almaya kararlıydı. Bunu yapmak için, aralarında müstakbel kayınpederi Armagnac Kontu VII. Bernard'ın da bulunduğu güçlü müttefiklere ihtiyacı vardı.[1] Böylelikle Orléans ekibi, Armagnaclar olarak bilinmeye başladı. Fransa bir kez daha derin ve tehlikeli bir şekilde bölünmüştü.

Elbette tüm bunlar 1413'te babası IV. Henry'nin yerine tahta geçen genç İngiltere Kralı V. Henry için gayet güzel haberlerdi. İç çekişmelerle paramparça olmuş, başında deli bir hükümdarın olduğu ve genç, hiç arkadaşı olmayan bir döfen tarafından yönetilen bir Fransa, âdeta onun tarafından ele geçirilmeyi bekliyor gibiydi. Aslında bir taht gaspçısının oğlu

1 Charles d'Orléans, 1410'da Bernard'ın kızı Bonne ile evlenecekti. Bu arada Valentina'nın erkek kardeşi Carlo da Bernard'ın kız kardeşi Beatrice'le evlenmişti.

olduğundan -IV. Henry selefi II. Richard'ı tahttan indirerek yerine geçmişti- Fransız tahtı üzerinde yeterince meşru iddia sahibi değildi; ancak kralın kızı Prenses Catherine'le evlenerek iddiasını kuvvetlendirmeyi umuyordu. 1415 başlarında, amcası Thomas Beaufort'u, etkileyici bir yüksek din adamı ve soylu grubunun başında ve müşkül talepler listesiyle Fransız sarayına gönderdi. Diplomasi kadar eski bir taktikti bu; kendinden daha güçsüz bir milletten yapabileceklerinden daha fazlasını kasten isteyerek ardından gelecek kaçınılmaz ret cevabını savaş nedeni olarak kullanmak. Listede ilk sırada Fransız tahtı vardı. Bu reddedilirse -ki kesindi- Beaufort, Normandiya, Maine, Anjou, Touraine ve 1360'ta Brétigny Anlaşması ile Fransa'ya bırakılan tüm bölgeleri talep edilecekti. Ardından Henry'nin büyük babası Lancaster Dükü John üzerinden kalan Lancaster mirasının parçası olarak Beaufort ve Nogent kaleleriyle birlikte Provence'in yarısını talep edecekti. Bu talepler Fransa Krallığı'nın büyük bölümü demekti; yine de tamamı değildi. Henry bunların dışında II. John'un fidyesinden arta kalan geciken borçların tamamının ödenmesi hususunda ısrarcıydı: 1,6 milyon altın kron. Son olarak Prenses Catherine'le de evlenmek istiyordu; bunun için çeyiz olarak 2 milyon kron ödenmesini kabul etmeye hazırdı.

Fransa savaşa hazır değildi ve savaştan kaçınmak için ağır bedeller ödemeye hazırdı; ancak bu tür talepler akıl sınırlarının ötesindeydi. Berry dükü başkanlığındaki Fransız müzakere heyeti, İngiliz Akitanya Dukalığı'na önemli bir toprak eklemeyi teklif ettiler, ayrıca Catherine için eşi görülmemiş 600.000 kronluk çeyiz miktarı daha sonra 800.000'e yükseltildi; fakat daha ileriye gidemediler. Beaufort teklifi hiç düşünmeden reddetti ve efendisini bilgilendirmek için İngiltere'ye döndü. Henry memnuniyetini gizleyemedi. Tam olarak beklediği şey buydu. Diplomasi ona değerli topraklar kazandıra-

bilirdi; ama tacı sadece savaş. Hemen dört elle hazırlıklara başladı. Altı aydan geçmeden Southampton ve Portsmouth arasındaki kıyı boyunca demirli yaklaşık 1.500 gemiye sahipti. Ayrıca şövalye yardımcıları, uşaklar ve atlarıyla beraber tepeden tırnağa zırhlı yaklaşık 2.500 şövalye, aşağı yukarı 8.000 okçu, bunun dışında topçular, istihkamcılar, zırhçılar, seyisler, cerrahlar, aşçılar, eyerciler, demirciler, ok ustaları, ordu vaizleri ve hatta ozanlar kiraladı. Maliyet elbette devasaydı; kralın sahip olduğu neredeyse her şey -kraliyet mücevherlerinin çoğu da dahil- teminat olarak verilerek varlıklı vatandaşlardan nakit krediler alındı.

Bu muazzam güç toplandığı sırada Henry güney kıyısına doğru yola çıkmadan evvel Galler'de Holywell'de bulunan Aziz Winifred Mabedi'ni haccetmek üzere yola çıktı -dönüş yolculuğu yaklaşık 400 mildi- bu esnada Winchester'da kısa bir mola verip yaklaşan istilayı önlemek adına umutsuz bir son dakika teşebbüsü olarak gönderilen Fransız elçi heyetini kabul etti. Yüksek rütbelerinden dolayı elçilere oldukça saygı gösterip çok sayıda hediye takdim etti; ancak Catherine'nin çeyizi olarak sundukları yeni, 900.000 kronluk teklifi reddetti. Orduların yola çıkmak üzere olduğunu, bu vakitten sonra artık geri dönüş olamayacağını belirtti. Ardından 11 Ağustos 1415 Pazar günü, beraberinde rehin vermediği kraliyet mücevherleri ve Gerçek Haç'ın büyükçe bir parçasıyla *La Trinité Royale*'e binip Manş Denizi'ni geçerek Harfleur'a ulaştı.

Le Havre'nin bir-iki mil doğusunda, Seine Nehri ağzında yer alan Harfleur'ün çoğu kişi zapt edilemez olduğuna inanıyordu. Geniş, derin bir savunma hendeğiyle ve yirmi altı kuleyle korunan şehrin surları iki buçuk mil uzunluğundaydı. Donanma, şehrin top menzilinin dışında, haliçte kendini emniyete aldı; kara ordusu ise şehrin doğusundaki yumuşak,

bataklık arazide karaya çıkıp muhasara araçlarını konuşlandırmaya başladı. Harekât ertesi gün başladı ve sonraki beş hafta boyunca sürdü; kuşatma ordusu için kısa sürede kâbusa dönüşen beş haftaydı bu. En iyi zamanında bile mikrop saçan bataklıklar, Ağustos sıcağında sinek kaynıyordu; eldeki tek yiyecekler olan, çoğu çürümüş meyveler ve çiğ Normandiya şarabıyla yıkanmış ne olduğu belli olmayan kabuklu deniz mahsulleri, kısa sürede tüm orduya musallat olan ateş ve dizanteriye yol açtı. Bir ay içinde aralarında Norwich piskoposu ve Suffolk kontunun da olduğu önde gelen şövalyelerin çoğu ve yaklaşık iki bin asker öldü. Kralın kardeşi Clarence dükünün de aralarında olduğu beş bin kişi sedyelerle İngiltere'ye geri gönderildi.

Öte yandan hayat Harfleur'dekiler için de hiç kolay değildi. Artık çok ciddi yiyecek sıkıntısı çekiyorlardı; 18 Eylül'de şehirdeki garnizon komutanı, teslim şartlarını öğrenmek için krala bir haberci gönderdi. Henry'nin ilk yanıtı, koşulsuz teslim olmalarıydı. Ancak kendi ordusunun da mevcut durumda daha fazla devam edemeyeceğini anlayınca yumuşadı ve şehirden bir elçi heyetinin, Rouen'deki döfenden yardım talep etmek üzere gitmesine izin verdi; ancak bu yardım dört gün içerisinde gelmezse Harfleur'un teslim edilmesini şart koştu. Heyet, Fransız ordusunun kesinlikle harekete geçecek durumda olmadığı bilgisiyle geri döndü. Bu nedenle ayın 22'sinde söz verildiği üzere garnizon teslim oldu. Bunu, bir kralın toparlayabileceği en muazzam teçhizatla, debdebe içinde şehre giriş merasimi takip etti. Kral, tüm şatafata karşın şehir kapılarında atından indi; ayakkabılarını çıkarıp şükretmek üzere yalın ayak Aziz Martin Kilisesi'ne gitti.

Şehir halkına tavrı vahşiden ziyade sertti. İstese Harfleur'yü rahatça yağmalatabilirdi; ancak bunu yapmadı. Şeh-

rin ileri gelenleri yakalanıp fidye için esir edildi. Geri kalanların ise İngiliz tacına sadakat yemini etmeleri koşuluyla kalmalarına izin verildi; reddedenler -kadınlar ve çocuklar dahil muhtemelen iki bin kişi- sürüldü (Bu kişilerin çoğu daha sonra Fransız Ordusu tarafından toparlanıp Rouen'e yerleştirildi). Henry bu arada döfeni tek tek düelloya davet eden bir elçi gönderdi; kazanan, VI. Charles'ın ölümünden sonra Fransa tahtının sahibi olacaktı; ancak bu daha ziyade biçimsel bir meseleydi. Bir yıl sonra kendini öldürecek bir hastalığa yakalanmış tescilli bir çapkın on dokuz yaşındaki döfenin, kendisinden sekiz yaş daha büyük hayatının en verimli dönemindeki profesyonel bir askere karşı kendini sınaması hiç akla yatkın olmazdı.

Harfleur bir açıdan zaferdi; ama aynı zamanda felaket olmuştu. Kralın askerlerinin üçte birinden fazlası ölüm ya da hastalık yüzünden eksilmişti. Kralın yanında Fransa'ya yelken açtığı 2.500 süvariden sadece 900'ü, okçulardan muhtemelen 5.000'i kalmıştı. Paris'e yürüme planı artık kesinlikle söz konusu bile değildi. Henry için en mantıklı seçim, fethettiği şehirde güçlü bir garnizon bırakıp doğruca İngiltere'ye dönmek olacaktı. Fakat onun için macera daha bitmemişti. Hayatta kalan komutanlarına Calais'ye yürüme niyetini bildirdi.

Muhtemelen çoğu komutanı için bu deliliğin bir seviye altı gibiydi. Calais'yle Harfleur arasında, düşman kaleler, müstahkem kentlerle dolu, geçilmesi gereken büyük bölümü çok geçmeden sonbahar yağmurlarıyla taşacak bir sürü nehrin bulunduğu 150 millik zorlu bir arazi vardı. Bunun yanında Fransız ordusunun da uzun zamandır beklediği Armagnac takviye kuvvetleriyle desteklendiği biliniyordu; Fransız ordusu bu hâliyle, feci şekilde adam kaybetmiş İngiliz kuvvetlerinden artık sayıca çok üstündü ve önlerini kesmeleri bekle-

necek bir hamle olurdu. Kral tüm bunların farkındaydı, ama kararını vermişti. 8 Ekim'de harekete geçme emri verdi.

Ordu Somme Nehri'nin çok ilerisine gitmeden haberciler gelip Fransa kralına iki ordu arasında çok kısa bir mesafe olduğu haberini verdiler; İngilizler her iki taraf için de aynı derecede elverişli bir meydan savaşına -Orta Çağ şövalyelik kuralları bunu gerektiriyordu- hazırlanmalıydı. Ancak beklenen çarpışmanın gerçekleşmesi için üç gün daha geçmesi gerekecekti; nihayet 24 Ekim sabahı şafak ışıkları, Fransız ordusunun küçük Ternoise Nehri'nin karşı kıyısında kamp kurduğunu ortaya çıkardı. İngilizler mevcut köprüyü emniyete alırken biraz zorlansa da güvenle karşıya geçtiler. Fakat kral savaşmadan daha fazla ilerleyemeyeceğini biliyordu ve çok geçmeden savaşın nerede yapılacağı belli oldu: Arras'ın yaklaşık otuz mil kuzeybatısında, komşu Tramecourt ve Agincourt köyleri arasındaki açık arazide.[2] Henry, Fransız ordusunun savaşa hazırlanışını izlediği sırada nihayet durumun ciddiyetini anlamış gibiydi. Her şey bir yana, düşman sayıca çok üstündü; muhtemelen beş ya da altı kat. Üstüne üstlük düşman dinç ve dinlenmişti; oysa kendi adamları iki haftalık ilerleyişin ardından bitap düşmek üzereydi. Bu nedenle İngiliz tarihçilerin (ve elbette Shakespeare'in) genelde gözden kaçırdığı bir karar verdi: Calais'ye güvenli geçiş karşılığında Harfleur'yü ve elde ettiği diğer her şeyin iadesi haricinde askerlerinin yol açtığı tüm zararın tazmini önerisiyle barış istedi. Teklifinin kabul edileceğine dair umudu çok azdı; ama hiç değilse savaşın başlamasını geciktirerek askerlerine çok ihtiyaç duydukları bir gecelik dinlenme sağlayabilirdi.

Bir haftadan beri neredeyse hiç durmadan yağmur yağmıştı. Gün boyu fırtına bulutları tekrar toplanmış, akşam

2 Bu köy günümüzde Azincourt olarak bilinmektedir.

olurken tekrar başlayan sağanak gecenin büyük bölümünde devam etmişti. Çoğu dışarıda, açıkta yatan İngilizlerin çok azı uyuyabilmişti. Öte yandan söz konusu yaklaşan bir savaşsa neredeyse aralıksız yağan bu yağmurun olabilecek en iyi şey olduğunu ve -geçmişe doğru bakınca- Tanrı'nın bir armağanı olarak görülebileceğini fark eden sayısı çok azdı.

***

25 Ekim Cuma sabahı -Aziz Crispin Günü- yağmur durmuş, doğuda Tramecourt batıda Agincourt ormanları arasındaki yeni sürülmüş otlakları vıcık vıcık bataklık hâline getirmişti. Henry'nin teklifine hâlâ yanıt gelmemişti; iki taraf da artık savaşa hazırdı. Kral, ordusunu yan yana üç tümen şeklinde düzenledi. İngiltere'nin üç leoparı arasına dağıtılmış Fransız zambaklarıyla işli cübbesini sırtına geçirip ince bir altın taçla çevrili miğferini takıp merkez kuvvetlerin komutasına aldı. Süvarilerin atlarından inerek savaşacağı üç tümene kanatlardan okçu birlikleri destek veriyordu.

Fransız kumandanlar, Konstable Charles d'Albret ve Mareşal Jean Boucicau farklı bir plan izlediler. Onlarınki kadar büyük bir ordu için iki taraftan ormanın daralttığı alan -yaklaşık 1.100 metre- düz cephe formasyonunu olanaksız hâle getiriyordu. Bu nedenle birbiri ardına sıralanmış üç saf hâlinde, düşman ordu gibi atlarından inmiş ancak ön safın her iki kanadı kalabalık bir süvari birliğiyle destekli tek bir kol oluşturdular. Her safın arkasında arbalet birlikleri vardı; önceki yüzyılda alınan acı derslere rağmen Fransızlar hâlâ genel olarak uzun yayı benimsememişlerdi. Fransızlar temelde sayıca çok üstün olmalarına ve savaşı başlatmayı planladıkları şekliyle kanatlardan süvari hücumunun şiddetine güveniyorlardı.

Garip şekilde hava durumunu hiç hesaba katmamış gibiydiler. Tepeden tırnağa zırhlı bir şövalyenin bindiği büyük ata

verdiği ağırlık muazzamdır; ayrıca başarılı bir süvari hücumu için zeminin sağlam olması hayati derecede önemlidir. Saat on birde d'Albert saldırı işaretini verince hücum birlikleri harekete geçti; ne var ki atların ayakları, topuk kemiklerine kadar çamura battı; süvarilerin durumu onlardan çok da iyi değildi. Bu esnada İngiliz okçuları kirişlerini saldılar; Fransız süvarileri ve piyadeleri bu ok saldırısıyla korkunç bedel ödedi; İngilizler hemen ardından yaylarını bırakıp kısa kılıçlarını, baltalarını ve sopalarını çıkararak hatlarına kadar ulaşmayı başarabilen nispeten az sayıdaki Fransızın işini hemen bitirdiler. Alençon dükü komutasındaki ikinci saldırı dalgası, ilkinden daha başarılı değildi; öyle ki İngilizler katliama devam edebilmek için ölülerin ve yaralıların üstüne çıkmak zorunda kaldılar. Üçüncü dalga ise öncekilerin akıbetini görünce ardına bakmadan dönüp kaçtı.

İşte tam bu anda, zaferi garantilemiş kral, gelecek nesillerin gözünde itibarına düşen en kara lekenin emrini verdi. Sadece yüksek fidye verebilecek üst düzey subayların canı bağışlandı; diğer tüm esirlerin derhâl öldürülmesini emretti. Acaba tüm savaş âdetlerine tamamen aykırı böyle bir emrin nedeni neydi? Daha sonra iddia edildiği üzere Fransız süvarilerinin arkadan bir saldırı yapacağından şüphelenilmesini gerektirecek ani bir hareketi mi olmuştu? Böyle bir saldırı olmasa da yapılabilmesi ihtimal dahilindedir. Kral, emrine itaat etmeyenleri asmakla tehdit ettikten sonra bile adamlarının çoğu bu emre açıkça karşı çıktı; sonunda bu görev için iki yüz okçu tahsis etmek zorunda kaldı. Maalesef İngiliz tarihinin en şanlı zaferlerinden biri olarak tarihe geçen bu savaşın ardından yaşananlar bunlardı.

Öğleden sonra ölüleri saymak ve mümkünse teşhis etmek dışında yapacak başka bir iş kalmamıştı. Fransızların kayıpla-

rı muazzamdı: Yaklaşık 20.000 askerden, Alençon ve Bar dükleri, d'Albert, Burgonya dükünün iki kardeşi, Brabant Dükü Anthony ve Nevers Kontu Philip'in de aralarında olduğu üçte biri -yaklaşık 7.000'i- ölmüştü. Bunlardan başka 1.560 şövalye, muhtemelen 5.000 süvari ve sayısı bilinmeyen düzensiz birlikler vardı. Mareşal Boucicault, Bourbon ve Orléans dükleri esir düşmüştü. Buna karşılık İngilizlerin kayıpları en fazla 1.600 hatta muhtemelen çok da azdı. Sadece iki İngiliz asilzadesi hayatını kaybetmişti: Babası Harfleur'da ölen genç Suffolk kontu ve aşırı kilolu olduğu için muhtemelen zırhının ağırlığı yüzünden kalp krizi geçirip ölen York dükü.

Zeminin hâli ve Fransızların belirlediği taktikler göz önüne alındığında Agincourt zaferi kaçınılmaz bir sonuçtu; ancak savaşın böyle bitmesinin başka nedenleri de vardı. İngiliz ordusu tek bir komutanın bayrağı altında birleşmişti; bu, ne kadar üstün bir lider olduğunu zaten ispat etmiş, savaş boyunca âdeta bir kaplan gibi bizzat savaşan ve kardeşi Gloucester dükünün hayatını bizzat kurtarmış bir komutandı. Hâlbuki Fransızlar darmadağındı; mutlak kontrol sağlayan tek bir general bile yoktu, ayrıca savaşta da görüldüğü üzere komuta kademesi farklı sadakat bağlılıkları yüzünden paramparçaydı. Üstelik -geçmişe bakıldığında izah getirmekte çok zorlandığımız bir konu olduğu için sürekli tekrar etmemiz gerek- Crécy ve Poitiers'teki acı tecrübelerine rağmen hâlâ uzun yayın üstünlüğünü kavrayamamışlardı; bu nedenle İngiliz okçuları karşısında güçsüzdüler. Sırf bu nedenden bile mağlubiyeti hak etmişlerdi, ancak yenilgiden sonra yaşadıkları kelimelerle tarifi imkânsız vahşeti kesinlikle hak etmiyorlardı.

***

Agincourt, Burgonyalılar ve Armagnaclar arasındaki süregelen nefreti daha da körükledi. Kendi birliklerini savaşa sokmayan Korkusuz John, Mayıs 1418'de Paris'i ele geçirip kendini deli kralın hamisi ilan etti. Döfen, canını kurtarmak için kaçmak zorunda kaldı. John, Fransa halkı nazarındaki muazzam popülaritesini kaybedebileceği endişesiyle İngilizlerle açıkça ittifak yapmamaya özen gösteriyordu; fakat kime sempati duyduğu da açıktı: İngilizler 1419'da Rouen'i ele geçirdiğinde şehri savunmak için kılını bile kıpırdatmadı. Kuzey Fransa'nın neredeyse tamamı İngilizlerin ve Paris ise Burgonyalıların elindeydi; döfen tek umudunun uzlaşma olduğunu anladı. Bu nedenle 10 Eylül 1419'da, Seine ve Yonne nehirlerinin birleştikleri Montereau'daki köprüde Burgonya düküyle buluşmayı kararlaştırdı. John gayet iyi niyetlerle buluşmaya geldi, fakat gelişinden birkaç dakika sonra döfenin akılsızca davranan bir arkadaşı tarafından öldürüldü.[3] İleride İyi Philip adıyla bilinecek oğlu ve halefi, iç savaşı daha da şiddetlendirdiği gibi 1420'de Troyes Anlaşması'yla İngilizlerle ittifak kurdu; Henry'nin ölümünden üç yıl sonra Philip'in kız kardeşi Anne'le, Henry'nin erkek kardeşi ve henüz bebek olan VI. Henry'nin naibi olan Bedford Dükü John'la evlendiğinde bu ittifak onaylanacaktı. Öte yandan anlaşmanın çok daha ivedi ve önemli bir gereği daha vardı: Henry'nin, VI. Charles'ın kızı Catherine'le evlenmesi ve kızın zavallı, delirmiş babasının, damadının Fransız tahtının meşru halefi olduğunu kabul etmesi.

Fransa'nın durumu hiç bu kadar umutsuz olmamıştı. Bağımsız bir devlet olarak varlığının sonu gelmiş gibiydi. İç savaş bitecek gibi görünmüyordu. Burgonyalılar ve Armagnac-

3 Yıllar sonra Dijon'daki bir keşiş, I. Francis'e John'un kafatasındaki deliği göstererek, "İşte efendim," diyecekti, "İngilizlerin Fransa'ya girdiği delik."

lar hâlâ gırtlak gırtlağaydılar. Henry evliliği sayesinde naip olmakla kalmamış, aynı zamanda tahtın vârisi de olmuştu. Döfen fiilen Bourges'da sürgündeydi. Bedford Dükü, Paris'in yöneticisiydi. 1422'de Henry ve Charles'ın üç ay arayla ölmelerinden sonra "İngiltere Kralı" unvanını alan sekiz aylık VI. Henry, aynı zamanda Fransa kralı ilan edilmişti. Ancak ülkede hâlâ Fransız bir kral da vardı; artık on dokuz yaşına gelen genç VII. Charles. Son derece dindar biriydi; Dük John'un suikastı konusunda masum olduğunu ısrarla savunuyordu; ancak her zaman bir kuşkunun ıstırabını yaşamıştı: Valois Hanedanı'nın vârisi gerçekten de kendisi miydi? Annesi Isabeau -belki bu konuda mazur görülebilirdi- kocasına karşı defalarca sadakatsizlik etmişti. Genç Charles tebaasının ezici çoğunluğunun -şayet tebaasıysalar- onu bağırlarına basacaklarını biliyordu; zira yabancı biri tarafından yönetilmeyi hiç istemiyorlardı. Peki, taht iddiasını nasıl haklı çıkaracaktı? Kuzey Fransa'yı çoktan kontrol altına alan İngilizler şimdi de Orléans'ı kuşatmıştı; şehir halkı cesurca dirense de onları yenme ümitleri yok denecek kadar azdı.

Tam bu noktada, 1429 Mart'ında sahneye, Fransızların çok sevdikleri kahramanları Jeanne d'Arc çıktı. Lorraine, Domrémy'de köylü bir ailenin çocuğu olarak doğdu; "sesleri" ilk kez duyduğunda on üç yaşındaydı. Dört yıl sonra, 1429 baharı başlarında, Chinon'daki döfen,[4] taht uğruna zorlu bir rakibe karşı mücadele etmek üzere evinden ayrıldı. 8 Mart'ta, Charles'ı bir grup saray erkânı arasında saklanırken anında tanıyınca döfen, onunla görüştü. Bu görüşme esnasında Jeanne d'Arc, "Fransa'nın asıl vârisi ve kralın oğlu olduğu" hususunda Charles'a güvence vererek kendi ilahi misyonu konusunda onu bilgilendirdi: Orléans kuşatmasını kaldırmak ve Char-

4 VI. Charles mezara gireli yedi yıl geçmiş olmasına rağmen VII. Charles hâlâ döfen olarak bilinse de henüz takdis edilmemiş ya da taç giymemişti.

les'a Reims'deki taç giyme törenine giden yolda refakat etmek. Charles yine de ikna olamayıp Jeanne d'Arc'ı, söylediklerinin doğruluğunu anlamaları için Poitiers'e, bir grup din adamına gönderdi. Ancak din adamlarının mutlak onayından sonra d'Arc'ı Orléans'a yolladı.

Şehir ekim ayından beri, kuşatmanın başlangıcındaki birliklerini, kısa süre önce masraflarını kendi cebinden ödeyerek topladığı Fransa'ya getirdiği 2.700 kişilik özel ordusuyla takviye eden Salisbury Kontu Thomas Montagu komutasındaki İngilizlerin kuşatması altındaydı. Öte yandan Salisbury kasım ayında pencere kenarında durduğu sırada Fransızların attığı bir top mermisiyle ölmüştü. Yerini iki müşterek kumandan, Suffolk Kontu William de la Pole ve şehri açlıktan öldürmeye kararlı Shrewsbury Kontu John Talbot almıştı. Akabindeki kış olaysız geçmemişti. 12 Şubat'ta, şehre giden silahlı erzak konvoyu, 4.000 Fransız ve İskoçun saldırısına uğramıştı. Saldırganlar püskürtülse de atılan top mermilerinin parçaladığı erzak fıçılarından arazinin her yanına tuzlu balık saçılmıştı. Bu "Ringa Balığı Savaşı'ndan" hemen sonra, artık ciddi yiyecek kıtlığı yaşayan Orléans garnizonu, şehri, kuşatmaya kendi ordusuyla katılan Burgonya düküne teslim etmeyi teklif ettiler. Fakat o ana dek Chartres'daki karargâhından çıkmamış Bedford dükü, hâliyle bu teklifi reddetti;[5] ancak dük, buna çok gücenip derhâl tüm askerleriyle beraber geri çekildi.

İşte Jeanne tam da bu aşamada şehre geldi. Şehre gelişi, vatandaşlara yeni bir heyecan verdi ve 4 Mayıs'ta karşı saldırı başladı. Jeanne okla boynundan yaralanmasına rağmen savaş kazanılana dek mücadeleyi bırakmadı. Bir-iki gün sonra İngilizler tüm birlikleriyle geri çekildi; Fransızlar peşlerindey-

---

5 Bedford, dükün elçilerine, "İngiltere kralının lafı dolandırması, Burgonya dükünün de çalıya çırpıya el koyması ne onura sığar ne de mantığa," diyerek cevap verdi. (Edward Hall)

di. Şiddetli sokak çatışmaları sırasında Suffolk ve Talbot esir alındı. Artık her yerde yenilmez olduğuna inanılan Jeanne, Tours'da Charles'la buluştuktan sonra Reims'de taç giyme törenini artık ertelememesi konusunda ısrarcıydı. Jeanne d'Arc'ın da hazır bulunduğu tören 17 Temmuz 1429'da gerçekleşti. İşini yapmış, görevini tamamlamış, artık "sesleri" susmuş hâlde köyüne dönmek istiyordu. Bunun yapmasına izin verilseydi, hayatta kalacaktı. Fakat insanlar gitmesine izin vermediler, o da feci bir hata yapıp bu isteklere boyun eğdi ve Charles'ı Paris'e yürümeye teşvik etti. Charles eylülde Paris'e yürüse de şehri ele geçiremedi ve Jeanne kalçasından yaralandı.

Henüz her şey bitmemişti: İngilizler geri çekilmeye devam ediyordu, Louire Vadisi'ni, Ile-de-France'in büyük bölümünü ve neredeyse Champagne'in tamamını çoktan terk etmişlerdi; aynı anda Picardy'ye yönelik müşterek bir taarruz, İngilizleri Calais'ye kadar püskürtebilirdi. Fakat bu fırsat heba edildi. Jeanne'dan nefret eden Fransız kumandan George de la Trémoille, orduyu terhis etme işini bizzat üstlenerek Bedford'a yeniden toparlanması ve naibi olduğu genç hükümdarı Fransa'ya getirip taç giydirmesi için mükemmel bir fırsat sundu. Henry artık dokuz yaşındaydı; 1430 Nisan'ında Winchester Piskoposu Kardinal Beaufort ve 10.000 askerle Calais'ye ulaştı; fakat ülkede hüküm süren anarşinin şiddeti yüzünden oradan üç ay daha ayrılamadı. Tekrar yola çıkması ancak temmuz sonlarında mümkün olabilmişti, onda da topu topu Rouen'e kadar ilerleyebildi. Kaleye yerleştirildi; beş ay sonra Jeanne d'Arc zincire vurularak getirildiğinde hâlâ oradaydı. Jeanne, Burgonyalıların kuşattıkları Compiègne'i kurtarma amacıyla 23 Mayıs'ta gerçekleştirdiği saldırı esnasında esir edilmişti; onu esir eden Jean de Luxembourg'la Burgonya Dükü Philip ve Bedford dükü arasında geçen satış pazarlıkları esnasında bir hapishaneden diğerine götürülmüştü. Sonunda 10.000 frank karşılığında İngilizlere teslim edilmişti. Peki, Je-

anne d'Arc'la Henry hiç görüştü mü? Aslında pekâlâ görüşebilirlerdi; fakat kalenin de valisi olan, kralın muhafızı ve hocası Warwick Kontu Beauchamp, d'Arc'ın başına gece gündüz beş İngiliz askeri dikmişti. Genç misafirinin, "Şeytan'ın müridi ve şubesi" olduğuna inandığı kötü bir cadıyla temas kurmasına izin vermesi, en azından, pek mümkün değildi.

Jeanne d'Arc'ın sorgulanmasına 21 Şubat 1431'de başlandı. Beş hafta sonra 27 Mart'ta çıkarıldığı duruşmada ne savunmasına ne de kendisine manen destek olacak birinin katılmasına izin verilmişti. 30 Mayıs Çarşamba günü aforoz edilip sapkın olduğu ilan edildi; Rouen Pazarı'nda bir kazığa bağlanarak yakıldı; daha hüküm verilmeden ateş yakılmıştı bile. Külleri Seine Nehri'ne döküldü. Daha on dokuz yaşındaydı; ancak işini gayet iyi yapmıştı. Orléans'ı geri almıştı. Döfenin ataları gibi, Reims'deki katedralde taç giymesini izlemişti. Ortaya çıktığı andan itibaren İngilizlere büyük maddi zararlar vermişti ve bunlar bir daha asla telafi edilemeyecekti. Evet, on yaşındaki VI. Henry sonunda Paris'e ulaşıp 26 Aralık'ta dört bir yanı tamamen İngiliz soylularıyla çevrili hâlde Notre-Dame'da Kardinal Beaufort tarafından İngiliz kilise âdetlerine göre taç giymişti belki, ama Bedford'un amacı bu törenle Fransızları etkilemekse başarısız olmuştu. Ayine katılım yok denecek kadar azdı; müteakip ziyafet tam bir fiyaskoydu; fakirlere sadaka da dağıtılmamıştı. Kral, Noel'den iki gün sonra âdeta gizlice Paris'ten kaçarak İngiltere'ye döndü.

Artık Kanal'ın iki yanında da midesi savaşı kaldıracak çok az insan kalmıştı. Dindar genç kral için Hıristiyan din kardeşleri arasındaki düşmanlık bitmek bilmeyen bir ıstırap kaynağıydı. Gayesinin nafile olduğunu bilen Bedford, savaşa son vermeye can atıyordu; hatta *Parlement*'ten da güçlü destek bulmuş ve bu yönde bir talep ibraz etmişlerdi. Burgonya dükü de gün geçtikçe barışa daha çok meylediyordu. Ge-

riye sadece Gloucester Dükü Humphrey -V. Henry'nin diğer kardeşi- kalmıştı; savaşın devam etmesi gerektiğini şiddetle savunuyor, her müzakere teşebbüsünü sabote ediyordu. Sonunda Burgonya Dükü Philip'in 1435'te sabrı taştı ve kendi inisiyatifiyle Arras'ta bir barış konferansı düzenledi.

Dük Humphrey'in bariz etkisi altındaki İngiliz delegasyonu kraliyet unvanını Fransa'ya bırakmayı reddedip nihayetinde müzakerelerden tamamen çekildi. Muhtemelen ayrılır ayrılmaz pişman olmuşlardı; zira bir hafta sonra, 21 Eylül'de Fransa'yla Burgonya'nın uzlaşmaya vardıklarını öğrendiklerinde dehşete kapılmışlardı. Kral Charles, Korkusuz John'un öldürülmesi konusunda kamuoyu önünde özür dilemeyi ve sorumluları teslim etmeyi kabul etmişti; ardından Philip hazır bulunan kardinaller tarafından İngiltere kralına bağlılık yemininden resmen azat edilmişti. Genç Henry bu haberi duyunca ağladı. Öte yandan Humphrey ve savaşçılarına muazzam bir destek dalgası oluşmuştu; Londra halkı Burgonyalıların ihanetine karşı öfkelerini şehirdeki tüm Flaman tüccarların evlerini yağmalayıp ateşe vererek dışa vuruyordu.

Bedford da ömrünün çoğunu adadığı uğraşlarının boşa gittiğini görse gözyaşlarına boğulurdu; ama Fransa-Burgonya barışından bir hafta önce, 14 Eylül 1435'te kırk altı yaşında, Rouen'de ölmüş ve katedrale defnedilmişti. Babasına, ağabeyine ve yeğenine sarsılmaz bir sadakatle hizmet etmiş ve bir kez olsun -kardeşi Humphrey'in aksine- kendi çıkarlarını vazifesinin önüne koymamıştı. Hayatı, sonunda başarısızlıkla sonuçlandıysa, bu onun suçu değildi. Bilgeliği ve fedakârlığı gelecek yıllarda şiddetle aranacaktı.

1436'da Kral VII. Charles törenle Paris'e girdi. 1450'de Normandiya, 1453'te Guienne geri alındı. İngilizlerin elinde sadece Calais kalmıştı. Sadece burası uğruna Yüz Yıl Savaşları ağır bedel olmuştu.

7.
Hudutsuz Örümcek
1453 – 1483

Onca zevk arasında avlanmaya ve şahin yetiştirmeye bayılırdı; gel gör ki onu köpeklerden daha çok mutlu eden hiçbir şey yoktu. Hanımlara gelince, ben onunlayken hiçbir kadınla ilişkisi olmadı, çünkü ben vardığım sıralarda bir oğlunu kaybetmiş ve bu ona büyük üzüntü vermişti; benim huzurumda, karısı kraliçeden başka hiçbir kadına dokunmamak üzere Tanrı'ya yemin etti. Evlilik hukukuna göre yapması gereken zaten bu olsa da emrinde, bu kararında sebat etmesini [zorlaştıracak] bunca kişi olduğu ve kraliçenin[1] *aslında iyi bir kadın olmasına rağmen erkeklerin çok hoşuna gidecek kadınlardan biri olmadığı hesaba katılınca bu dikkate şayan bir başarıydı...*

Philippe de Commines

Savaşın ortadan kalkmasıyla Fransa giderek büyüdü. 1440'a gelindiğinde, hatta belki biraz daha öncesinde, Kral

1 Charlotte de Savoy.

VII. Charles, Avrupa'nın en etkili hükümdarı olmuştu. "O, krallar kralıdır," diye yazmıştı Venedik Doç'u, "onsuz hiçbir şey mümkün değildir." Şansına, tüm zamanların en muhteşem tüccarlarından biri de sarayındaydı. Jacques Coeur, aşağı yukarı 1430'da Levant'a giderek Dımaşk'a yerleşti ve birkaç yıl içinde Orta Doğu'da Fransa'yı, büyük İtalyan denizcilik cumhuriyetlerine karşı ciddi rakibe dönüştürecek sağlam adımları attı. 1436'da Charles onu Paris'e geri çağırıp Darphane Müdürü yaptı; ardından 1448'de kralın elçisi sıfatıyla Roma'ya, Papa V. Nicholas'a gönderildi. O andan itibaren efendisinin, Charles'ın savaşlarını devam ettirebilmesi için gerektiğinde düzenli olarak maddi destekler sunmasını sağladı. Artık Fransa tarihindeki en zengin tek vatandaştı. Gemilerinin sayısı muhtemelen kralınkilerden fazlaydı; emrinde üç yüz yönetici çalışıyordu, Batı Avrupa'nın her köşesinde ticarethaneleri vardı. Bourges'daki evi hâlâ geç Orta Çağ'ın en mükemmel seküler yapılarından biridir. Katedral'in enfes mabet kısmını yaptırmış, oğlu Jean de buranın başpiskoposu olmuştur.

Ne var ki her şey sonsuza dek devam edemeyecek kadar iyiydi. Şubat 1450'de kralın ağızları açık bırakacak derecede güzel metresi -*la Dame de Beauté* (Güzel Kadın) olarak biliniyordu ve tarihte resmî olarak tanınan ilk metresti- Agnés Sorel, henüz yirmi sekiz yaşında esrarengiz şekilde öldü ve saraydaki kadınlardan, Jacques Coeur'a borçlu biri, onu genç kadını zehirlemekle suçladı. Aleyhinde en ufak bir kanıt yoktu, ancak Temmuz 1451'de Charles artan baskılara dayanamayıp tutuklanması ve mallarına el konulması emrini verdi. Ardından suçlamalar yağmur gibi geldi; kâfirlere Fransız altınlarıyla ödeme yapmış; kadırgalarına kürekçi yapmak için adam kaçırmış, gemilerinden birine sığınan Hıristiyan bir köleyi iade etmiş ve Languedoc'ta hileli ticaret yapmıştı. Masum olduğunu herkes biliyordu, ama bu hiçbir şeyi değiştirmedi.

Yaklaşık iki yıl boyunca farklı farklı hapishanelerde tutuklu kaldı; ardından kamuya karşı suçları nedeniyle kefaret olarak krala fazladan yüklü bir meblağ ödemek zorunda bırakıldı, sonrasında kalan mülklerine de el konuldu ve süresiz sürgüne gönderildi. 1455'te onu sevgiyle hatırlayan Papa Nicholas'ın yanına, Roma'ya gitmeyi başardı; Papa tarafından gayet samimiyetle karşılandı. 155'te Nicholas'ın ölümünden sonra yerine geçen III. Callixtus, Mısır Memluk sultanının periyodik kuşatmalarından birine maruz kalan Rodos'a gönderilen on altı gemilik filonun komutasını Coeur'a verdi. Coeur yolda hastalandı ve geldikten kısa bir süre sonra öldü.

Charles, Jacques Coeur'un akıbetiyle ilgili acaba hiç vicdan azabı duymuş mudur? Kesinlikle duymalıydı, ancak son yıllarında içini iki büyük endişe kaynağı kemiriyordu: Burgonya Dukalığı ve oğlu Döfen Louis. Teknik açıdan Fransa'nın tebaası durumundaki Burgonya dükleri -tıpkı Coeur gibi- aşırı derecede zengin ve güçlülerdi; ancak -artık unvan dışında her açıdan kral olduklarından- onlarla başa çıkmak hiç de kolay değildi. Cesur Philip'in babası İyi John'dan miras aldığı Burgonya'nın yanı sıra Flandre'yi evlilik yoluyla edinmişlerdi ve şimdi batıda Somme Nehri'nin ağzına kadar tüm Alçak Ülkeler'in kontrolü ellerindeydi. Dukalıkları Kuzey Denizi'nden Alplerin eteklerinde Jura'ya kadar uzanıyordu. Fransa kralına tabiiyetlerini bildirmeyi bırakalı çok olmuştu; hatta Yüz Yıl Savaşları'nda İngilizlerle ittifak kuracak kadar dahi ileri gitmişlerdi. (Jeanne d'Arc'ın yakalanıp yakılmasından İngilizlerden çok onlar sorumluydu.) Dijon'daki saray, en az Paris'teki kadar bayındırdı; mimarisi mükemmeldi; Claus Sluter'in insanı hayran bırakan dehasından ilham alan heykelleri ise çok daha harikuladeydi. Dük İyi Philip, ileride Avrupa'nın en saygın ve en çok peşinde koşulan madalyası olacak Altın Post Nişanı [Tarikatı'nı] ta 1429'da kurmuştu.

Diğer sorun ise döfendi. Genç Louis neredeyse 1423'te doğduğu günden itibaren hep sorun teşkil etmişti. VII. Charles ve Marie d'Anjou'nun on dört çocuğunun en büyüğü olan Louis, daha çocukken korkulacak derecede -nefret edip küçük gördüğü babasından çok daha- zeki olduğunu ortaya koymuştu. Çocuk çok geçmeden etkin güç talep etmeye başladı, ancak oğlunun hislerinin tamamen aynını besleyen Charles her zaman bu talepleri geri çevirdi. Bunun sonucunda Louis babasının iktidarını sarsmak için elinden ne geldiyse yaptı. Ta 1440'ta, henüz on yedi yaşındayken *Praguerie*[2] olarak bilinen krala karşı vassalların isyanına katılmış ve çok geçmeden kendi eyaleti Dauphiné'ye çekilerek Burgonya Dükü Philip'e sığınmak zorunda kalmıştı. "Burgonyalı kuzenin ne yaptığının farkında değil," demişti Charles, "tavuklarını yiyecek tilkiyi besliyor." Louis yanı zamanda babasının metresi Agnés Sorel'e de ayrı bir düşmanlık gösteriyordu; hatta bir defasında genç kadını kılıcıyla Charles'ın yatağına kadar itmişti. Masum Jacques Coeur'un çok ağır bedel ödediği cinayetten -günümüzde cıva zehirlenmesinden olduğu sanılmaktadır- aslında onun sorumlu olduğu kuvvetle muhtemeldi.

1458'de kral çok ağır hastalandı. Hastalık, bacağında bir türlü iyileşmeyen ve iltihaplanan çıbanla başladı; enfeksiyon kısa süre sonra çenesine sıçrayarak kocaman, ağrılı bir apseye neden oldu. Apse nihayetinde kralın yutkunmasını engelleyecek kadar büyüdü. Charles büyük ihtimalle birkaç günü kaldığını anlamıştı; döfeni yanına çağırdı; ancak tahmin edilebileceği gibi Louis gelmeyi reddetti. Bu, onun son itaatsizliği, son ihanetiydi. Charles 21 Temmuz 1461'de öldü ve Saint-Denis'te ailesinin yanına gömüldü. Belki muhteşem bir kral olmamıştı, ama iyi bir kraldı. Saltanatının ilk bölümü

2 Bu isyanlar, yine Louis'nin dahil olduğu Prag'daki Hussit isyanlarıyla bağlantılıydı.

kaçınılmaz biçimde Jeanne d'Arc ve şehadetinin gölgesinde kalmıştı; fakat ikinci bölümünde ondan önceki dört kralın yapamadığını başarmış, İngilizleri Fransa'dan kovarak onları sadece Calais'ye sıkıştırmıştı. Fransa'ya Roma döneminden bu yana ilk defa daimi bir ordu sağlamıştı. Tebaasının ona minnet duyması için birçok neden vardı.

***

XI. Louis'ye şövalyelik çağının ebediyen sona erdiği rahatlıkla söylenebilir. Karakteri tam oturmamıştı. Onura pek önem vermez, sözünü neredeyse hiç tutmaz ve başkalarının da tutmamasını beklerdi. Sürekli olarak itaatsiz bir oğul olduğundan, kendi çocuklarının da aynı şekilde davranacağını düşünerek onlara hiçbir zaman güvenmedi. Buna karşın, kendine has oldukça korkunç yöntemlerine rağmen, gecesini gündüzüne katarak çalışmış babasından daha büyük kraldı; zira tamamen fedakârca nedenlerden kaynaklanmasa da soyluların nerede duracaklarını bildikleri merkezî bir monarşi yaratmıştı. Bu nitelik çok önemliydi: Louis her zaman kudretli soylulardan çekindi ve hayatı boyunca onların gücünü ve nüfuzunu azaltmak için çaba sarf etti. Daima burjuvaziyi ve mütevazı kökenlerden gelenleri istihdam etmeyi ve onları düzenli olarak devletin en yüksek makamlarına yükseltmeyi tercih etti. Kendisi de krallığı boyunca sürekli seyahat ederek eyalet yetkililerini ve yerel yönetimleri hazırlıksız yakalıyor ve memnun olmadığı durumlarda acımasız soruşturmalar başlatıyordu ki bu çok sık oluyordu.

Fransa kralı tacını takmak üzere Reims'deki Burgonya sarayından ayrıldığında otuz sekiz yaşında bir duldu:[3] Artık ile-

3 İlk karısı İskoçyalı Margaret (Kral I. James'in kızı), 1445'te yirmi yaşında, çocuksuz ve sersefil hâlde ölmüştü. Louis 1451'de, babasının rızası olmadan, Charlotte de Savoy'la evlenmişti; kendisi yirmi yedi, karısı dokuz yaşındaydı.

ride meşhur olacağı entrika ve komplo dizginlerini tamamen bırakabilirdi. Entrika onun kanında vardı. Kısa sürede la Rusé -Kurnaz- lakabını elde etti; çok geçmeden de *l'araignée universelle* "hudutsuz örümcek" olarak tarif edilir oldu: Karmaşık komplo ağları örüyor, düşmanlarını yavaş yavaş ağına çekip birer birer ağına düşürüyordu. Tuhaf şekilde başlıca düşmanı Burgonya'ydı. Beş yıl boyunca Burgonya sarayına sığınmış olmasının onun için zerre kadar kıymeti yoktu; babasının öngörüsü doğru çıkmıştı; Fransa'ya döner dönmez bu dukalığı ortadan kaldırmak için elinden geleni yapmaya karar verdi: Burgonya'yı bağımsız bir krallık hâline getirmeyi planladığını bildiği Dük Cesur Charles'ın 1467'de tahta geçmesiyle bu kararı daha da pekişti. 1465'te Liège halkının Dük Charles'ın babası Philip'e isyan ettiklerinde hiç hesapta olmayan bazı müttefikler bulmuştu bile.[4] Fakat bunun ciddi bir hata olduğu ortaya çıkacaktı. İsyancılar yenildi; Louis aşağılayıcı bir anlaşmayla Philip'ten aldığı toprakların çoğundan vazgeçmek zorunda kalmıştı. Ne var ki akabinde yaptıkları tam da ona yakışan bir tavırdı. Önce, Liège halkına sırt çevirip şehrin kuşatılmasında Dük Charles'a destek verdi; eski müttefiklerinden yüzlercesi katledilmişti. Ardından Fransa'ya döndüğü anda anlaşmayı reddedip tam ölçekli bir savaş için birliklerini toplamaya başladı. Bu savaş, 1472'de Charles'ın Beauvais ve başka birkaç şehri kuşatmasıyla patlak verdiyse de bir sonuca varamadı; sonunda barış istemek zorunda kaldı.

Burgonya iki yıl daha Avrupa'da etkin bir güç olmayı sürdürdü. Sonunda yenilgisi Louis elinden değil, Lorraine Dükü ve İsviçre müşterek ordusundan geldi. Nancy Savaşı 5 Ocak 1477'de gerçekleşti. Dük Charles'ın çıplak cesedi birkaç gün sonra bulunabilmişti; donmuş bir nehre sıkışıp kalmış, başı neredeyse ikiye ayrılmış, yüzü öyle feci parçalanmıştı ki he-

---

4 Sör Walter Scott'ın *Quentin Durward* eserinde bu hikâye geçer.

kimi onu ancak eski savaş yaralarından ve tuhaf uzun tırnaklarından teşhis edebilmişti. Louis'nin talihi burada açılıyordu; zira Charles'ın erkek vârisi yoktu. Bu nedenle Burgonya ve Picardy, Fransa'nın tabiiyetine geri döndüler; Fransa kralı, artık kuzeydoğu sınırında ciddi ve sorun çıkaran bir rakibe tahammül etmek zorunda kalmayacağından sevinebilirdi.

Öte yandan yaşanan olayda Fransa kralı adına talihsiz sonuçlar da yok değildi; Burgonya dükü, kişisel servetini ve öncesinde imparatorluğa ait olan tüm toprakları kızı Mary'ye miras bırakmıştı. Louis bunların hepsini elde edebilmek amacıyla kızın, en büyük oğluyla evlenmesini sağlamak için azimle uğraştı; ne var ki bu konuda da bir sorun vardı: Mary yirmi, döfen dokuz yaşındaydı. Vâris kız gayet makul biçimde, yıllar sonra Kutsal Roma İmparatoru olacak Avusturyalı Maximillian'ı tercih etti; çeyiz olarak beraberinde ailesinin başkenti yaptığı Brüksel şehri de dahil olmak üzere tüm Flandre topraklarını getirmişti. Ancak Mary hiçbir zaman imparatoriçe olamadı; 1482'de atından düşerek öldü. Geride bir oğul -ileride adını duyacağımız ve ismiyle kafamızı karıştıracak bir Yakışıklı Philip daha- ve Margaret adında bir kız bırakmıştı. Sonunda döfenle nişanlanan ve çeyiz olarak Fransa'ya Artois'le İsviçre sınırındaki Franche-Comté'yi dahil edecek kişi de annesi değil, işte bu Margaret olacaktı. Üç yaşında bir çocuk olarak Paris'e geldi ve Fransa sarayında bir *fille de France* (Fransız kızı) olarak yetişti. Büyüyünce Louis için başka bir kansız zafer olacaktı.

Fransızlar ve Burgonyalılar birbirlerini boğazlarken, İngilizler tamamen kendi iç savaşlarıyla meşguldü; York ve Lancaster haneleri arasında Gül Savaşları olarak bilinen o amansız mücadele. Elbette söylemeye gerek yok, Louis bu savaşın ilerleyişini dikkatle izliyordu.

***

Güçsüz -bazılarına göre yarım akıllı- Lancasterlı Kral VI. Henry 1461'de tahttan indirilmiş, büyük oranda Warwick Kontu ("Kral yapan") Richard'ın entrikaları sayesinde Yorklu IV. Edward kral olmuştu. Bu esnada Burgonya Dükü Philip ise Yorklulara verdiği desteği hiçbir zaman gizlememişti. Öte yandan Kral Henry'nin karısı, Kraliçe Margaret d'Anjou, Louis'nin kuzeniydi.[5] Eski kraliçe durumuna düşen Margaret aynı yıl Fransa'ya geçerek Louis'yi, kocasının tekrar kral olması için bir sefer gücü göndermeye ikna etti; karşılığında hem borç para hem de Calais'yi verecekti. Fakat Dük Philip Fransız askerlerinin topraklarını geçiş için kullanmalarına kesinlikle izin vermeyince tüm plan suya düştü. Fakat Kraliçe Margaret, Fransa sarayından ayrılmadı; Warwick'in Kral Edward'la arası bozulduktan sonra Fransa'ya gelip Louis'den resmî koruma talebinde bulunduğu sırada kraliçe de hâlâ saraydaydı.

Louis'ye seve seve kabul etmek kalmıştı. O zamana dek Edward, Louis'nin eski en önemli destekçilerinin neredeyse tamamını ona düşman etmeyi başarmıştı; artık sonunda VI. Henry'yi tekrar tahta oturtma ve Burgonya Dükü'ne karşı bir İngiliz-Fransız ittifakını pekiştirme şansı ufukta görünüyordu. En büyük engel Kraliçe Margaret'ti. Nihayetinde kocasının tahttan indirilmesinden sorumlu Warwick'e nefretini bir kenara bırakıp bu eski düşmanıyla ittifak kurmaya ikna edilebilir miydi? Louis zemini özenle hazırladı; 22 Temmuz 1470'te sonunda Warwick kontu, Kraliçe Margaret'in huzuruna çıkıp ayaklarına kapandı. Bize aktarıldığına göre kraliçe, kontu hayli uzunca bir süre öylece ayaklarına kapanmış vaziyette beklettikten sonra affetmeyi kabul etti; hatta affettikten sonra bile ko-

5 Louis'nin annesi Marie d'Anjou, Margaret'in babası René'nin kız kardeşiydi.

casının tahta tekrar oturtulmasıyla Westminster'da halk önünde pişman olduğunu ilan etmesi şartından geri adım atmadı. Ve sonunda Warwick'in ayağa kalkmasına izin verildi; uzlaşıyı kutlamak için Margaret'in oğlu Galler Prensi Richard'la kontun kızı Anne Neville, Angers'daki St. Mary Kilisesi'nde resmen nişanladı; törende hazır bulunanların hepsi Gerçek Haç'ın parçası üzerine VI. Henry'ye sadakat yemini etti.

Ancak bu kitap İngiltere'nin değil Fransa'nın tarihini anlatıyor. Kısaca özetlemek gerekirse Kral Edward, kısa süreliğine Alçak Ülkeler'e kaçmasının üzerinden çok geçmeden geri dönüp Mayıs 1471'de Tewkesbury'de Lancaster Hanesi'ni ortadan kaldırdı. Bu esnada Kraliçe Margaret, beraberindeki leydilerle birlikte Worcester yolundaki "yoksul bir dinî mekânda" inzivaya çekilmişti; üç gün sonra, hâlâ orada olduğu sırada esir alındı. Müteakip dört yıl boyunca ev hapsi olarak adlandırılabilecek bir gözetim altında tutularak sürekli bir yerden başka bir yere nakledildi; şayet Edward 1475'te Fransa tahtı üzerinde hak iddia etmeye karar vermemiş olsaydı, kraliçenin ömrünün geri kalanı da muhtemelen bu şekilde geçebilirdi.

Burgonya dükü ile kârlı bir ittifak kurduğunu düşünen Edward, haziran ayında yaklaşık 16.000 kişilik bir işgal kuvvetiyle Manş Denizi'ni geçti. Niyeti Burgonya topraklarından Reims'e yürümekti, ancak şaşkınlık içinde Burgonya birliklerinin yolunu kapattığını ve girişine Burgonya halkının izin vermediğini gördü. Louis bilindik tavrıyla, Edward'a, sözüm ona müttefiklerinden daha iyi şartlar sunabileceği haberini gönderdi. Edward teklifi kabul edip Louis'nin önerisiyle Amiens'e ilerledi.

Elimizde Edward'ın bu seferi -ve XI. Louis'nin saltanatının büyük bölümü- için büyüleyici bir çağdaş kaynak var.

Philippe de Commines, bir yazar ve aynı zamanda Fransa ve Burgonya saraylarında diplomattı; "antik çağlardan bu yana ilk eleştirel ve felsefi tarihçi"[6] olarak tarif edilen yazar, olup biten her şeyi titizlikle, ayrıntılarıyla aktarır. "İngiltere kralı," diye başlar,

> Amiens'in yarım fersah ötesinde kamp kurdu. Kral, İngiltere kralına bulunabilecek en iyi şaraplarla dolu üç yüz araba gönderdi; bu ikmal kafilesi neredeyse İngiliz ordusu kadar büyük görünüyordu... Kasabanın giriş kapısının her iki yanına birer büyük masa kurulmasını emretti; her ikisi de şarap içmek istemelerini sağlayacak her türden yiyeceklerle doluydu. Masaların yanlarında servis yapacak adamlar vardı ve ortalıkta bir damla bile su yoktu... İngilizler kapıya yaklaştıkları anda bu ayarlamaları gördüler. Tüm ikramı gönül hoşluğuyla kabul ettiler. Kasabada bulundukları süre boyunca gittikleri hiçbir yerde para ödemediler. Yiyip içebilecekleri, ihtiyaç duydukları her şeyin tıka basa olduğu dokuz-on taverna vardı. Canları ne çektiyse istediler ve beş para ödemediler; bu, üç-dört gün boyunca böyle devam etti.

Sonunda iki hükümdar Amiens'in hemen dışında, Somme Nehri üzerindeki, Picquigny adlı küçük bir köyde, ortasında odundan bir mazgal bulunan özel yapım bir köprü üzerinde bir araya geldi. Bu koşullar, her iki ülkenin geleceğini etkileyen ciddi müzakereler için pek de elverişli görünmüyordu; ancak yine de başarıyla sonuçlandı. İki hükümdar 29 Ağustos 1475'te, aralarında serbest ticarete izin veren yedi yıllık bir ateşkes anlaşması yaptılar. Louis, Edward'a 75.000 kron ödeyecekti; bu aslında Fransa tahtında iddiasını bir daha asla ortaya koymaması için rüşvetti. Bunu her yıl 50.000 kron tu-

6 *Oxford Companion to English Literature.*

tarında ödemeler takip edecekti. Kraliçe Margaret'in fidyesi olarak bir 50.000 daha ödenecekti. Ayrıca Edward'ın kızı Elizabeth'in reşit olunca, Döfen Charles'la evlenmesi kararlaştırıldı.

İşte Yüz Yıl Savaşları'nın asıl sonu buydu. Bu son, tamamen Louis'nin sayesindeydi ve her açıdan ona özgüydü. Her insanın bir bedeli olduğuna inanıyordu ve gerektiğinde bu bedeli seve seve öderdi. Tüm Picquigny olayı kuşkusuz tamamen rüşvetti; ayrıca tek rüşvet alan da kral değildi; önde gelen danışmanlarının yarım düzinesi de cömert ikramiyelere boğulmuştu. Bu anlaşmayı her iki cenahtan da onursuzluk olarak görüp kınayanlar -Gloucester Dükü Richard da bunlardan biriydi- vardı. İngiltere'nin İspanya Elçisi Louis de Bretaylle, bu karanlık anlaşmanın Kral Edward'ın önceki tüm askerî zaferlerinin onurunu silip süpürdüğünü ifade etmişti. Ne var ki bu görüşler XI. Louis'in canını hiç sıkmadı; istediğini elde etmişti, hem de bir damla bile kan dökülmeden. Kendi ifadesiyle, babası İngilizleri silah zoruyla kovmuş olabilirdi, ama pâté, geyik eti ve iyi Fransız şarabı da aynı derecede başarılı olmuştu.

Hem sadece İngilizleri ülkeden çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda aksi hâlde ömrü boyunca tutsak olarak kalacak kuzeni Margaret'i de kurtarmıştı. Tek pişmanlığı, Margaret'in 21 Mayıs 1471 gecesi, Londra Kulesi'nde ölen kocası Henry konusunda aynı ölçüde başarılı olamamaktı. Neden ve nasıl öldüğü hâlâ net değildir. Daha sonra, "mutlak hoşnutsuzluk ve bunalım" sonucu olduğu ilan edilecekti; fakat Edward'ın kardeşi Gloucester dükünün, müstakbel Kral III. Richard tarafından öldürüldüğü hem İngiltere'de hem de Fransa'da herkesin bildiği bir sırdı. 1910'da tabutu açıldığında kafatasının "kırıklarla dolu" olduğu ortaya çıktı. Notre-Dame'da Fransa

kralı olarak taç giyen tek İngiliz kralı için hakikaten üzücü bir sondu.

***

XI. Louis hiçbir zaman halk tarafından sevilen biri olmadı; acımasızca vergiler koyduğu, sürekli gaddarca davrandığı tebaasına kendini sevdirmek için en ufak bir çaba da göstermedi: Philippe de Commines, Louis'nin düşmanlarını kimi zaman yıllarca hapsettiği bir metre kareden bile ufak odun kafesleri anlatmaktadır. Neyse ki 1481'de kısmi de olsa rahatlama oldu. Louis nihayetinde akli dengesini tamamen kaybetmesine neden olacak felçlerden ilkini geçirdi; tehlikeli derecede paranoyaklaştı ve yönetme vasıflarını tamamen kaybetti. 30 Ağustos 1483 Cumartesi akşamı saat sekizde, altmış bir yaşında öldü. Nereden bakılırsa bakılsın iyi birisi olmadığı su götürmezdi; ama ardında Orta Çağ'dan daha güvenli ve güçlü çıkan ve tarihinde hiç olmadığı kadar ve iyi yönetilen bir Fransa bıraktı.

8.
Sıcak, Güneşli Bir Ülke
1483 – 1515

Majesteleri, ufak, biçimsiz ve çirkin çehreli; donuk, miyop gözlü, kocaman burunlu ve fevkalade kalın dudakları daima açık hâldedir. Bakması bile nahoş elleri kendiliğinden kasılır, ayrıca konuşması hayli yavaştır.[1]

VIII. Charles'a gelen Venedik elçisi

1483'te on üç yaşındayken Kral VIII. Charles olan döfen ilk bakışta etkileyici olmaktan uzaktı. Sıska ve belirgin derecedeki cılız vücuduna göre kafası çok büyüktü. Görünüşünde krala yaraşır en ufak bir unsur yoktu; insanlarda fevkalade -ancak açıkçası oldukça sıkıcı- nezaketiyle iz bırakırdı. Fransızcada da İngilizcedekiyle aynı anlama gelen "Nazik (*Affable*)" ilk çağrıştırdığı kelimeydi ve adı öyle de kaldı. Amboise'de büyüdü, babasını çok az görmüştü; kendi kişiliği açısından

1 Tarihçi H.A.L. Fisher onun için, "Akıl sağlığı şüpheli bir genç ve hovarda bir kambur," dese de bence biraz fazla ileri gitmiştir.

muhtemelen daha iyi olmuştur. Naiplik görevi ablası Anne de Beaujeu'ya verildi.

1488'de Brittany Dükü II. Francis'in ölümü bir çeşit krize yol açtı. Dükün vârisi on bir yaşındaki kızıydı; başka bir Anne. Kocası kim olacaksa kız sayesinde dukalığı çeyiz olarak alacaktı. Talipleri arasında Avusturyalı Maximillian da vardı; Maximillian'ın ilk karısı Burgonyalı Mary, altı yıl önce attan düşerek ölmüştü. Flandre zaten onun kontrolündeydi. Brittany'ye de egemen olursa Fransa bir Habsburg kıskacında kalacaktı. Anne de Beaujeu hiç vakit kaybetmedi. Hemen kardeşini teklif etti ve bu teklifi 40.000 kişilik bir orduyla destekledi. Tuhaf bir flört şekli olsa da reddedilmesi imkânsızdı. Aralık 1491'de artık on dört yaşına gelmiş Brittanyli Anne, Kral VIII. Charles'la düğünü için Château de Langeais'ye geldi; beraberinde dikkatlerden kaçmayacak şekilde iki yatak getirmişti.

Öte yandan tüm bu gelişmeler başka bir soruna neden olmuştu: Avusturyalı Margaret ne olacaktı? Zavallı kız daha on bir yaşındaydı; ama son sekiz yılını Fransa sarayında müstakbel Fransa kraliçesi olarak yetiştirilmekle geçirmişti. Hatta müstakbel kocasına da ilgisi artmıştı. Üstünkörü şekilde evliliğinin iptal edildiği, ancak bir başkasıyla faydalı bir evlilik yapana dek Fransa'da kalacağı haberi verilince çok üzüldü. Babasına yazdığı mektupta, özgür olmasını sağlayacaksa Paris'ten geceliğiyle seve seve kaçacağını söylemişti. Nihayet 1493'te Flandre ve Artois'yi de alarak dönmesine izin verildi.[2]

Brittanyli Anne, Margaret'in aksine yeni durumunu kısa sürede kabullendi; o da Charles'ı sevmeye başladı. Kocası,

---

2 Sonradan ilkin Asturias prensiyle evlendi; kocasının erken yaşta ölmesinin ardından Savoy Dükü II. Philibert'le evlense de o da genç yaşta öldü. Bunun üzerine babası Maximillian onu, Alçak Ülkeler Valisi ve yeğeni Charles'ın -müstakbel İmparator V. Charles- hamisi olarak tayin etti.

çoğu kişinin çekici bulabileceği biri değildi belki, ama o da çok güzel sayılmazdı; üstelik ciddi ciddi topallaması da cabasıydı. Kısa süre sonra Amboise'a taşınıp Leonardo da Vinci'nin gelecekteki evi olacak Clos Lucé'ye yerleşti; çiftin iki yatağı olmasına ve çoğu zaman ayrı yaşamalarına rağmen Charles'la yedi çocukları vardı ve oldukça mutlu görünüyorlardı. Eğitimli, entelektüel bir kadındı ve cömert bir sanatçı hamisiydi. Bilhassa Brittany'de hiçbir zaman unutulmadı.

***

1492'de Charles, şimdi atılmaya kararlı olduğu türde bir maceraya asla göz yummayacak kız kardeşi Anne'den sonunda kurtulmayı başardı. Bakanları onu vazgeçirmek için ellerinden geleni yapsalar da nafileydi; fikrinin mantıklı olduğu konusunda en ufak bir şüphesi yoktu. Başkalarının topraklarını fethetme gibi bir gayesinin olmadığını, sadece zaten kendisine ait yerlerdeki hakkının peşinde olduğunu söylüyordu, ona göre Napoli Krallığı da tartışmasız bu kapsamdaydı.[3] Devamı da vardı; son üç asırdan beri bu krallık, "Kudüs Kralı" unvanıyla bağlantılıydı. Boş olsa da, hayalini kurduğu ve çoktandır geciken haçlı seferine liderlik etmesi için ona gerekli itibarı verecek bir unvan.

Şartlar çok müsait görünüyordu. O yıl önce Lorenzo de' Medici, ondan sadece üç ay sonra da Papa VIII. Innocentius ölmüştü. Lorenzo günümüzde çoğunlukla sanatı ve sanatçıları himaye etmesiyle hatırlansa da İtalyan devletlerin her zaman narin olmuş dengesini büyük ölçüde o koruyordu. Floransa, Milano ve Napoli ittifakını sürdürerek Mantua, Ferrara ve bazı Papalık devletleri gibi daha küçük güçler için istikrarlı

3 Zira soyu, on üçüncü asırda Napoli ve Sicilya kralı olan Saint Louis'nin kardeşi Charles d'Anjou'ya dayanıyordu.

bir arka plan sağlamış ve ayrıca Venedik'in tehlikeli hırslarını kontrol altında tutmuştu. Ölümü ve yerine beceriksiz oğlu Piero'nun geçmesiyle bu dengeleyici etki ortadan kalktı. Tüm yolsuzluklarına ve adam kayırmacılığına rağmen Papa Innocentius da barış ortamında etkin bir güç olmuştu. VI. Alexander olarak onun yerini alan İspanyol Rodrigo Borgia ise sadece alabileceği ne varsa onu elde etmenin peşindeydi. İtalya bir kez daha tüm saldırılara açıktı ve bu saldırının gelmesi uzun sürmeyecekti.

Sefer yeterince umut verici başladı. 1494 Eylül'ünde Charles, kuzeni Orléans dükü ve yaklaşık 25.000 kişilik ordusuyla -Fransa'nın yüksek soylularından ve seçkinlerinden süvariler, İsviçreli baltacılar, Alman mızraklılar, Gaskon okçular ve seri ateş kabiliyetine sahip toplar- herhangi bir hadise yaşanmadan Montgenèvre Geçidi'nden Alpleri aştı; ağır toplar gemilerle Cenova'ya gönderilmişti. Zeki ve kudretli Ludovico Sforza yönetimindeki Milano onu gayet sıcak karşıladı; Lucca ve Pisa da. Floransa'da Domikan vaiz Girolamo Savonarola tarafından kurtarıcı olarak karşılandı. 31 Aralık'ta Roma kapılarını açtığında dehşete kapılmış Papa Alexander, suratı asık hâlde imzaladığı anlaşmadan hemen sonra kaçıp Sant'Angelo Kalesi'ne sığındı. Charles 22 Şubat 1495'te Napoli'ye girdiğinde, rakip Aragon hanesine her zaman yabancı zalimler gözüyle bakmış şehir halkı onu sevinç çığlıklarıyla karşıladı. Aragon Kralı II. Alfonso, Sicilya'ya kaçtı ve 12 Mayıs'ta Charles ikinci kez kral tacını taktı.

Ne var ki yeni krallığında uzun süre kalamadı. Başarısının mutluluğu kısa sürede tersine dönmeye başlamıştı. Napoli halkı, İspanyollardan kurtuldukları için ne kadar memnun olsalar da yabancı bir işgalcinin diğerinden çok da farklı olmadığını fark ettiler. Kendilerini bir anda makul bir neden

olmaksızın, genelde ahlaksız ve hoşnutsuz Fransız garnizonlarını desteklemeye mecbur bulan çok sayıda küçük kasabada da huzursuzluklar artıyordu. Napoli Krallığı'nın ötesinde de alarmlar çalmaya başlamıştı. Charles'ın ilerleyişine daha önce iyi niyetle bakan İtalyan ve diğer devletler bile artık kendilerine genç fatihin niyetinin ne kadar ileri gitmek olduğunu soruyordu. İspanya'da Ferdinand ve Isabella, Sicilya'ya bir filo göndermeye karar verdiler. Kutsal Roma İmparatoru seçilen Maximilian, Charles'ın başarılarının vakti geldiğinde imparatorluk tacını da talep etmesine yol açacağından korktu ve hazırlıklarını yaptı. Charles'tan zaten hiç hoşlanmayan Papa Alexander giderek gerginleşiyordu. Milano Dükü Ludovico Sforza bile artık diğer herkes gibi endişeye kapılmıştı ve Charles'ın kuzeni, Orléans Dükü Louis'nin, Asti yakınlarından ayrılmaması onu daha da endişelendiriyordu; zira Louis'nin, büyük annesi Orléans Düşesi Valentina Visconti üzerinden Milano'ya yönelik hak iddiasının, Charles'ın Napoli'ye yönelik iddiasından daha zayıf olmadığının farkındaydı. Sonuçta Kutsal İttifak olarak bilinen oluşum kuruldu; ittifakın görünüşte barışçıl ama aslında tek bir gayesi vardı: Fransa kralını paketleyip evine göndermek.

İttifak haberi Napoli'deki Charles'a ulaşınca küplere bindi; yine de karşı karşıya olduğu tehlikeyi hafife almadı. Taç giyme töreninden yalnızca bir hafta sonra yeni krallığını bir daha geri dönmemek üzere terk edip evine doğru yola çıktı. Yarımadanın batı kıyısını izleyerek La Spezia'ya kadar ilerledi; ardından kuzey Apenin dağlarını aştıktan sonra aşağı inince Lombardiya'ya ulaşacağı dağ yoluna saptı. Yaz ortası olsa bile ağır topları yüksek dağ geçidinden aşırmak muhtemelen tam bir kâbus olmuştur. Dağa çıkmak zaten yeterince berbattı, ama inmek çok daha kötüydü; bazen tek bir topun sarp kayalıklardan aşağı ivmelenip yuvarlanmaması için bile

zaten bitap olan yüz adamı çiftler hâlinde birbirine bağlamak gerekiyordu. Ve elbette adamlar yeterince çabuk davranamamışlarsa top yuvarlanırken onları da yanında götürüyordu. Nihayet, 5 Temmuz'da kral, Parma'nın yirmi mil güneybatısındaki küçük Fornovo kasabasını tepeden görebiliyordu. Kasabının hemen arkasına, İttifak'ın, Mantua Markisi Francesco Gonzaga komutasındaki yaklaşık otuz bin askerinin karşısına konuşlandı.

Tüm avantajlar Gonzaga'nın ordusundaydı. Fransızlardan üç -hatta belki dört- kat fazlaydılar; tamamen dinçtiler ve erzakları tamdı; ayrıca uygun konum seçmek ve yaklaşan çarpışmaya hazırlanmak için bolca zamanları olmuştu. Öte yandan Fransızlar bitkindi, açtı; savaşma istekleri hiç yoktu. Ancak yine de savaştılar; kral da diğer herkes kadar cesurdu. Akabinde yaşanan çarpışma, İtalya'nın son iki asırdan beri gördüğü en kanlı savaştı. Nihayet bittiğinde ve savaş meydanı cesetlerle dolunca kimin kazandığını ayırt etmek gerçekten zordu. Gonzaga, sunağı Mantegna'ya özel olarak yaptırılan bir *chiesetta di vittoria* -küçük bir zafer kilisesi- inşa ettirdi. Ancak herkes onunla aynı fikirde değildi. Fransızların büyük kayıp verdikleri kesindi; diğer yandan İtalyanlarınkilerle kıyaslandığında kayıpları önemsizdi; ayrıca İtalyanlar onları tamamen de durduramamıştı; zira Charles ve adamları aynı gece ilerleyişe devam ederek sadece birkaç gün sonra en ufak bir saldırıya uğramadan Asti'ye ulaşmışlardı.

Fakat kendilerini bekleyen haberler kötüydü. Cenova'ya yapılan Fransız deniz saldırısı başarısız olmuş ve filonun büyük bölümü esir düşmüştü. Novara'da Orléans Dükü Louis, Milano ordusu tarafından kuşatma altındaydı ve daha uzun süre dayanması pek mümkün görünmüyordu. Kral Alfonso'nun oğlu Ferrantino Calabria'ya çıkarma yapmış, Sicil-

ya'dan gelen İspanyol birliklerinin desteğiyle hızla Napoli'ye doğru ilerliyordu. 7 Temmuz 1495'te şehri yeniden ele geçirdi. Geçen yıl Fransızların kazandıkları tüm başarılar bir anda buhar olup uçmuştu. Charles ekim ayında, Sforza'yla, İttifak'ın etkinliğini bitirecek bir anlaşmaya varmayı başardı; bir ya da iki hafta sonra ordusuyla Alplerin karşı tarafına doğru yola çıktı ve elinden geldiğince Fransız varlığını sürdürmesi için Orléans'ı geride bıraktı.

Hayli çelişkili gözükse de Charles'ın İtalya macerası en kalıcı etkisini Kuzey Avrupa'da gösterecekti. 1495 Kasım'ında Lyon'da ordusunun maaşlarını verip terhis ettiğinde, bayındır, zarif hayatları, kuzeyin daha gri, daha soğuk iklimlerinde bilinenlerin çok ötesine geçen, ancak kendilerini kararlı bir işgalciye savunamayacak kadar parçalanmış durumda bir milletin yaşadığı sıcak, güneşli bir ülkeye dair haberler kıtanın dört bir yanına dağıldı. Haber yayılıp Charles'ın beraberinde getirdiği ressam, heykeltıraş, sıva ustası ve marangozlar Amboise'deki eski kalesini tam bir Rönesans sarayına dönüştürmeye başladıkça İtalya, kuzey komşularının gözünde her zamankinden daha çekici hâle gelerek onlara gelecek yıllarda kabul etmekte gecikmeyecekleri bir davet ve bir meydan okuma sundu.

Evlerine dönen paralı askerler bir şey daha götürüyorlardı; fetih rüyasından çok daha ölümcül bir şey. Kolomb'un 1493'te Karayipler'den İspanya'ya dönen üç gemisi yanlarında, Eski Dünya'da bilinen ilk frengi vakalarını da getirmişti. Hastalık, Ferdinand ve Isabella'nın gönderdiği İspanyol birlikleri aracılığıyla hızla Napoli'ye yayıldı; Charles bölgeye gittiğinde hastalık oldukça yaygındı. Üç aylık *dolce far niente**

* ***Dolce far niente (İt.)***; hiçbir şey yapmamanın güzelliği olarak tercüme edilen bir İtalyan deyişi. (ç.n.)

döneminden sonra askerleri iyiden iyiye enfekte olmuş olsa gerek; zira mevcut tüm kanıtlar bu hastalığın Alplerin kuzeyine sokulmasından onların sorumlu olduklarını gösteriyor. 1497'ye gelindiğinde ta Aberdeen'e dek uzak yerlerde vakalar bildiriliyordu. O yıl Vasco da Gama, hastalığın 1498'de kayıt altına alındığı Hindistan'a ulaşmıştı; hastalık yedi yıl sonra Canton'da görüldü.

Fakat *morbo gallico*'nun -İtalyanların dediği şekliyle Frank hastalığı- yayılması ne kadar çabuksa ölüm de VIII. Charles'a çabuk geldi. 1498, Palmiye Pazarı arifesinde Amboise'de şatosunun meydanında oynanan *jeu de paume*'yi -tenisin ilk türevlerinden biri- seyretmeye giderken başını alçak bir boyunduruğa çarptı. Yoluna devam edip maçı sonuna dek izledi, fakat odasına geri dönerken kazanın olduğu yerden geçtiği sırada yere yığıldı. Şatonun en pis, en yıkık köşesi olmasına rağmen -de Commines'in kokladıktan sonra "sanki herkesin işediği" bir yer demektedir- hizmetçileri nedense onu yerinden kıpırdatmamanın daha iyi olacağını düşündüler. Orada, dokuz saat boyunca ot şilte üzerinde uzandı; gece yarısını henüz geçmişti ki aynı yerde öldü. Yirmi sekiz yaşındaydı.

***

Charles'ın dört çocuğu da o daha hayattayken ölmüştü; bu nedenle taht, babasının ilk dereceden kuzeni, kendisinin de silah arkadaşı Orléans Dükü Louis'ye kaldı; artık Kral XII. Louis'ydi. Louis'nin babası Charles zamanının en büyük şairiydi; ancak Louis öyle biri değildi. Uzun zamandır, dul Kraliçe Brittanyli Anne'e âşıktı ve artık evlenmek istiyordu. Ne var ki maalesef zaten evliydi; XI. Louis'nin, "zayıf, esmer ve yuvarlak omuzlu" yanı zamanda kısır olduğu bilinen kızı Jeanne'la. Ancak devreye Papa'nın oğlu Cesare Borgia[4] girdi; cömert bir

4 Papa VI. Alexander'ın değişik metreslerden en az dokuz çocuğu vardı.

para ve toprak teklifi karşılığında babasıyla konuşmayı kabul etti. Bazı gerekçelerle, evliliğin damadın kayınpederi tarafından zorla yaptırıldığı[5] iddia edilerek iptali sağladı. Anne, ilk kocasını sevmeye başladığı gibi, ikinci kocasını da sevmeye başladı ve Brittany Fransa toprağı olarak kalmaya devam etti. Zavallı Jeanne'e gelince, Bourges'da inzivaya çekilip kendilerini Beşaret'e[*] adayan mütefekkir rahibelerden oluşan dinî bir tarikat kurdu; 1950'de dinî törenle azize ilan edildi.

Son yıllarda Louis'yle birçok tecrübe yaşamış İtalya hükümdarları için onun tahta çıkmasının tek anlamı olabilirdi: Yarımadada yeni bir Fransız istilası; ancak bu defa hukuki gerekçe sadece Anjou hanesi üzerinden Napoli değil aynı zamanda Orléans hanesi üzerinden Milano olacaktı. Yeni kralın taç giyme töreninde açıkça Milano Dükü unvanını kullandığını duyduklarına hiç şaşırmamışlardı. Fransız silahlarının üstünlüğü Fornova'da denenmiş, sınavdan geçmişti. Louis'nin hazırladığı söylenen ordunun, öncekinden daha büyük, daha donanımlı ve daha etkin düzene sahip olacağa benziyordu. Belki Papa Alexander karşı çıkabilirdi, ama Louis, kardinallikten sıkılıp askerî maceralar yaşayacağı bir hayat uğruna Kilise'den ayrılmayı kafasına koymuş Cesare Borgia'ya teklifte bulunarak Papa'yı kolayca satın almayı başarmıştı. Cesare Borgia'nın kazancı zengin Valentinois Dukalığı (Dauphiné'nin bir kısmı) ve Navarra kralının kız kardeşi Charlotte d'Albret'le evleneceği sözü olmuştu.

1499'un Ağustos ayının ortalarında bu ikinci istila harekâtı başladı. 2 Eylül'de Dük Ludovico Sforza, hazinesiyle birlikte Tirol'e kaçtı; Kral Louis 6 Ekim'de törenle Milano'ya girdi.

---

5 Aslında gerçek de buydu; XI. Louis böylelikle Orléans Hanedanı'nı ebediyen ortadan kaldırmayı ummuştu.

* ***Beşaret***; Meryem'e İsa'nın doğumunun Cebrail aracılığıyla önceden bildirilmesi hadisesine verilen isim. (ç.n.)

Dük, ertesi Nisan'da tutuklandı ve bir daha asla özgürlüğüne kavuşamadı; gelecek on iki yıl boyunca Milano, Fransa'nın İtalya'daki kalesi olacaktı. Fakat Louis yine de tatmin olmamıştı: Napoli onu bekliyordu. Kuzeni Charles bu şehri ele geçirse de sonra yine kaybetmişti; ama o daha dikkatli olacaktı. Kasım 1500'de Aragon Kralı Ferdinand'la imzaladığı gizli Granada Anlaşması'yla iki hükümdar Napoli'yi birlikte ele geçirecekti. Bu ittifak -ya da daha doğrusu müdahale etmemesi- karşılığında Ferdinand, Apulia ve Kalabriya da dahil olmak üzere krallığın yarısına yakınını alacaktı. Louis'ye ise Napoli, Gaeta ve Abruzzo kalacaktı. Papa'nın da onayıyla Mayıs 1501'de 4.000 İsviçreli paralı askerle takviye edilmiş Fransız ordusu yürüyüşe geçti. Fransız garnizonlarının Napoli kalelerini işgalinden hemen önce diğer birlikler Abruzzo'ya yönelmişti.

Bununla birlikte Granada Anlaşması birçok soruyu cevapsız bırakıyordu. Ne Abruzzo'yla Apulia arasında yer alan Capitanata eyaleti ne de İtalya çizmesi eteklerinde Apulia ve Kalabriya arasındaki Basilicata'ya dair bir hüküm içeriyordu. Belki bu tür anlaşmazlıkları dostane yollarla çözmenin mümkün olabileceği düşünülebilir, ancak olmadı: Temmuz geldiğinde bu defa savaş Fransa'yla İspanya arasındaydı. İki yıl boyunca aralıksız devam eden çarpışmalar neticesinde zafer, sonunda 1503'te Fransız ordusunu Cerignola'da alt eden İspanyolların oldu. 16 Mayıs'ta Napoli'ye giren İspanyol birlikleri, kasım sonlarında Garigliano Nehri kıyısında Fransızları bir kez daha yendiler. Bu çarpışma Fransızların Napoli'deki varlığının sonunu getirmişti. Krallıktaki son Fransız garnizonu Gaeta da 1 Ocak 1504'te İspanyol birliklerine teslim oldu. Aragon Hanedanı o zamandan sonra krallığın merkezinin yanı sıra Sicilya ve İspanya'da tartışmasız hâkimiyetini sağlamış oldu. Louis, "İspanya Kralı bana ihanet etti," diye yakını-

yordu, "hem de iki kez." Ferdinand ise, "Onu aldattım," diye övünüyordu, "hem de on kez."

Bu, Fransa'nın İtalya üzerindeki hırslarının tamamen tükenmesi anlamına gelecekken 1503'te Papa VI. Alexander'ın kısmen şüpheli ölümü işin rengini değiştirdi. Halefi III. Pius'un da seçilmesinin üzerinden bir ay geçmeden ölmesiyle makama, Rönesans dönemi papalarının belki de en yamanı, II. Julius adını alan Giuliano della Rovere seçildi. Julius'un İtalya'yla ilgili çok net fikirleri vardı. Yarımada üçe bölünmüş vaziyetteydi. Kuzeyde Fransız hâkimiyetindeki Milano, güneyde İspanyol hâkimiyetindeki Napoli; ikisi arasında güçlü ve müreffeh bir -sadece bir- devlete yetecek yer vardı. Elbette bu devletin Papalık olması gerektiğinde kararlıydı. Sorunun Venedik olduğu tartışmasızdı. Venedik dilerse bir şehir olarak varlığını sürdürebilirdi, ancak imparatorluk vasfı ortadan kaldırılmalıydı. Yüce Cumhuriyet* karşısında ittifaka katılmaları karşılığında Avrupalı hükümdarlara büyük ödüller teklif etti. Mesela Bergamo, Brescia, Crema ve Cremona şehirleriyle Adda Nehri'nin güneyde Po ile birleştiği yere dek doğusunda kalan tüm topraklar, kasabalar ve kaleler Fransa'nın olacaktı.

Avrupalı hükümdarlar Papa'nın teorileriyle ilgilenmedikleri gibi ele geçirmeyi planladıkları bölgelerin hukuki açıdan en ufak bir kuşkuya yer bırakmadan Venedik'in olduğu konusunda da şüpheleri yoktu. Eylemlerini ne kadar doğruluk gayesiyle yapmış gibi göstermeye çalışsalar da kendi davranışlarının kınanmaya Venedik'inkinden çok daha layık olduğunun tamamen farkındaydılar. Ama rüşvet aşırı fazlaydı, vaat edilen ödüller fazlasıyla yüksekti. Kabul ettiler. Bizzat

---

* ***Yüce Cumhuriyet*** (İng. *the Most Serene Republic of Venice*; İt. *Serenissima Repubblica di Venezia*) ile kast edilen, tarihte Yüce Venedik Cumhuriyeti olarak bilinen Venedik'tir. (ç.n.)

Louis'nin komutasındaki ordu, 14 Mayıs 1509'da Bergamo ile Milano arasındaki küçük Agnadello köyünün hemen dışında Venedik paralı askerlerini imha etti. Machiavelli o bir gün için, "Venedikliler, fethetmeleri sekiz yüz yıl süren toprakları kaybettiler," diye yazmıştı.

Ancak Machiavelli'nin yanıldığı ortaya çıktı: Venedik hayret verici bir hızda toparlanacaktı. Teslim alınan şehir ve kasabaların çoğu Venedik yönetimi altında yaşamaktan gayet memnundu; bu nedenle yeni efendilerinin daha sert ve çok daha az anlayışlı yönetimlerine öfke duymaya başladılar. Yine de bizim işimiz Fransa'nın gidişatını takip etmek. Peki, Fransa böylesine muzaffer bir başarıdan uzun vadeli bir fayda sağlayabildi mi? Hayır. 1510 Şubat'ında, Agnadello zaferinin üzerinden henüz bir yıl geçmeden Papa Julius, tam yüz seksen derece dönüş yaptı. Fransızları Venedik'e karşı silaha sarılmaya teşvik eden oydu, ancak söz verdiği mükâfatları vermek şöyle dursun, daha önce Venediklilere karşı sergilediği tüm şiddeti ve kini bu defa Fransızlara yöneltti. Şaşırtıcı bir şekilde kendini bir anda Papalık'la ittifak içinde bulan Venedik artık sahneden çekilebilirdi. Savaş bundan böyle esasen Papa ve Kral Louis arasında yaşanacaktı; diğer aktör ise Lucrezia Borgia'nın kocası ve eski Papa VI. Alexander'ın damadı olduğu için Papa'nın gözünde defalarca ayıplanan, Louis'nin müttefiki Ferrara düküydü. Julius kısa süre sonra, Aziz Peter Martyr'ın okurken tüylerinin diken diken olduğunu söylediği bir üslupla yazılmış Papalık fermanıyla dükü lanetleyip aforoz etti.

Fakat Louis'nin elinde önemli bir kart daha vardı. Yirmi iki yaşındaki yeğeni, Nemours Dükü Gaston de Foix, zamanının önde gelen komutanlarından biri olduğunu çoktan kanıtlamıştı. Nemours 1512 Şubat'ında Papalık ve İspanyol kuvvetlerine karşı yıkıcı bir harekât başlattı; harekât, Ravenna'da

Paskalya Pazarı'nda, yaklaşık yirmi yıl önceki Fornovo'dan bu yana yaşanan en kanlı çarpışmayla sona erdi; savaş bittiğinde yerde yaklaşık on bir İspanyol ve İtalyan cesedi yatıyordu. Ancak bu, tıpkı Fornovo gibi bir pirus zaferi* olmuştu. Sadece Fransız piyadelerinin kaybı dört binden fazlaydı; Nemours dahil komutanların çoğu ölmüştü. Yaşasaydı, muhtemelen ordusundan kalanları toplayıp Roma ve Napoli'ye yürüyecek, Papa'yı anlaşmaya zorlayacak ve Kral Louis'yi Napoli tahtına tekrar oturtacak ve İtalyan tarihi gerçekten çok farklı bir yere evirilecekti.

Bu zamana kadar savaştaki üç ana kahraman, iki farklı ittifak kombinasyonunu denemişti. Önce Fransa ve Papalık, Venedik'e karşı ittifak kurmuş, ardından Venedik ve Papalık, Fransızlara karşı cephe almıştı. Geriye sadece Papalık'a karşı Venedik-Fransa ittifakı kalmıştı ki 1513 Mart'ında Blois Anlaşması'yla bunu yaptılar. Ana karadaki konumunu tekrar pekiştiren Venedik, Papa ve imparatorun kendisini bir kenara itmesine izin vermemeye kararlıydı, diğer yandan Fransızlar artık kendisi için bir tehdit oluşturmadığı için Venedik'in bariz müttefiki konumundaydılar. Ancak şartlar daha anlaşma imzalanmadan değişti. II. Julius 21 Şubat 1513'te, yetmiş yaşında, Roma'da öldü.

Bir hikâye vardır, Michelangelo, Papa Julius'un dört metrelik bronz heykelini yaparken heykelin sol eline bir kitap koymayı önerince Julius, "Hayır, kılıç koy, çünkü ben âlim değilim!" demiş. Papa'nın dediği hakikaten doğruydu; gerçekten de her açıdan tam bir askerdi. Aşağı yukarı beş asırdan beri hiçbir papa, bir ordunun başında savaşa girmemişti.[6]

---

* ***Pirus zaferi***, yıkıcı büyüklükte kayıplar pahasına kazanılan, ancak kazanılan zaferin verilen kayıplardan sonra anlamsız hâle gelmesini ifade eden tabir. (ç.n.)

6 Bunu en son Papa IX. Leo, 1503'te Civitate'de yapmıştı.

Oysa Julius bunu bir değil, en sonuncusu 1511'de, altmış sekiz yaşında olmak üzere birkaç kez yaptı. Biraz da maneviyatı güçlü bir karaktere sahip olsaydı tüm Hıristiyanlık tarihinin en utanç verici eylemlerinden biri olan Aziz Petrus'un [Bazilikası] yıkılmasında kesinlikle günahı olmayacaktı. Eski yapıdan geriye tek kalan ufacık şapelde halefini seçmek üzere kardinaller toplandı. Müzakereler, görüşmeleri düzenleyen yetkililere göre çok ağır ilerliyordu; bunun üzerine işleri hızlandırmak amacıyla yemek servislerini azaltarak önce tek çeşit yemeğe ardından tamamen vejetaryen diyete düşürdüler. Buna rağmen sonucun açıklanması tam bir hafta daha sürdü: Yeni papa, X. Leo adını alan Kardinal Giovanni de' Medici'ydi.

"Tanrı bize papalığı bahşetti; şimdi tadını çıkaralım." Yeni Papa, kendisine atfedilen bu son derece alaycı sözleri söylemiş olsun olmasın, döneminde buna şaşıracak İtalyanların sayısı birkaçı geçmezdi. Leo daha otuz yedi yaşındaydı. Muazzam derecede zengin, son derece kudretliydi -ailesi on sekiz yıllık sürgünün ardından 1512'de Floransa'da yeniden kök salmıştı- ve ihtişama babası Lorenzo'nun hiç göstermediği kadar çok tutkuluydu. Bunun yanında Julius'un aksine barış insanıydı ve seçilmesi gerçekten halkın hoşuna gitmişti. Öte yandan, Kral Louis'in yakında yeniden savaş için yollara düşeceğine inanacak kadar gerçekçiydi ve gerektiğinde Papalık'ın çıkarlarını korumaya kararlıydı.

Fakat Louis için İtalya macerasının sonu gelmişti. Haziran 1513'te 10.000 adamı Sforza'nın İsviçreli paralı askerleri tarafından Novara'da bozguna uğratılmış ve Sforza Milano'ya geri dönmüştü. İmparator Maximillian, Fransız ordusu içerisinde savaşan tüm imparatorluk tebaasının derhâl evlerine dönmelerini, aksi takdirde ölümle cezalandırılacaklarını ilan etti; bu sırada Fransızlar da Fransa'yı işgal edip çoktan Tournai'yi ele

geçiren İngilizlerle ilgilenmek için apar topar yurtlarına çağrıldılar. Ne İtalya'daki mücadeleyi sürdürecek asker kalmıştı ne de kralın artık devam edecek isteği. Elli iki yaşındaydı; iyice yıpranmış, şimdiden erken bunama belirtileri gösteriyordu. 1514 sonbaharında İngiltere Kralı VIII. Henry'nin kız kardeşi, Prenses Mary'yle evlendi. Üçüncü karısı olan Mary on beş yaşındaydı; ışık saçan bir güzelliğe ve ağabeyinin bitmek bilmeyen enerjisine sahipti. Louis elinden gelenin en iyisini yapmıştı: 9 Ekim'deki düğün gecesinden sonra ona kulak veren herkese böbürlene böbürlene "harikalar yarattığını" söylese de kimse ona inanmadı. Evlendikten sonra üç ay geçmeden 1515'in ilk günü öldü; çoğu kişi yatak odasındaki gayretlerinden tükendiğine inanıyordu. Acaba Tudor Hanedanı'nın ilk Fransız kurbanı mıydı?

9.
Her Zamanki Letafetiyle
1515 – 1547

Bu hükümdarın kaderinde büyük işler vardır. Krallarımızın aşina olmadığı harflerle eğitim görmüş, aynı zamanda doğal bir belagat, nüktedanlık ve letafete ve sakin, hoş bir üsluba sahiptir; hülasa tabiat ona, bedenen ve zihnen en nadide armağanlarını bahşetmiştir. Yüksek zekâları ve dâhiyane işleriyle temayüz etmiş eski hükümdarlara hayranlık duymayı ve onları övmeyi sever; dünyadaki her kral kadar zengin olduğu için şanslıdır ve herkesten daha cömertçe verir.

Kralın kütüphanecisi Guillaume Budé,
[Rotterdamlı] Desiderius Erasmus'a

Önceki sayfalarda art arda tahta çıkan krallardan muhtemelen çok azı okuyucunun ilgisini çekmiştir; zira pek azı özellikle renkli karakterliydi. Aralarında birkaç muhteşem hükümdar ve bir yahut iki dikkate değer kişi vardı -Philip Augustus, St. Louis, belki Yakışıklı Philip, ama kesinlikle XI.

Louis- fakat çok çok azı kalp atışlarınızın hızlanmasına neden olur. Bir ölçüde bunun nedeni kesinlikle yaşadıkları dönemle ilgili; zira savaşın ve dinin egemen olduğu Orta Çağ açıkçası pek de eğlenceli sayılmaz. Yine de bu konuda İngiltere'nin daha önde olduğunu inkâr edemeyiz: II. Henry, II. Edward, III. Edward, V. Henry ve III. Richard (son ikisine Shakespeare'in fazlasıyla yardımı dokunduğu kesin), Fransız emsallerinden daha iyi hükümdarlar olmayabilirler, ancak insan olarak çok daha ilginçlerdi.

Fakat şimdi I. Francis'e geliyoruz; Francis, Fransa'yı fırtına gibi kasıp kavurdu. Ülke daha önce onun gibisini görmemişti. Kral olmasını bekleyen kimse de yoktu. XII. Louis'ye, "Halkın Babası" denirdi; ancak üç kez evlenmesine rağmen babalık ettiği kişi sayısı çok azdı ve geride erkek vâris bırakmadan öldü. 25 Ocak 1515'te, yirmi bir yaşındayken Reims Katedrali'nde ülkesinin elli yedinci kralı olarak taç giyip takdis edilen birinci kuşak kuzeni Francis'ti. Tebaasının tezahüratları sokaklarda yankılanıyordu. İşte sonunda doğru düzgün bir kralları olmuştu: Damarlarında gençliğinin tüm enerjisiyle muazzam derecede çekici genç bir adam. Belki çok yakışıklı değildi -devasa burnu yüzünden *le roi grand-nez* [büyük burunlu kral] ismiyle şöhret bulacaktı- ama bunun pek de önemi yoktu. Bunu zarafetiyle ve şıklığıyla, kasıla kasıla giydiği harikulade ipekler ve kadifelerle telafi ediyordu. Üstelik kral olmayı gerçekten sevdiği başından belliydi: Avlanmayı, ziyafeti ve mızrak dövüşünü seviyordu; her şeyden öte, etrafında daima güzel kadınların bulunmasına bayılıyordu.

Ama bunların hepsi sadece başlangıç; Francis, her zerresiyle tam bir Rönesans insanıydı hatta Fransa için aslında Rönesans'ın o olduğu bile söylenebilir. Sadece sanata yürekten bağlılık göstermekle kalmamıştı, aynı zamanda sanatı ihya

edecek servete de sahipti. Daha otuz yaşına seneler varken döneminin en büyük sanatçı hamisi olarak ün kazanmıştı. Leonardo da Vinci'yi İtalya'dan getirtip Amboise'de, ölümüne dek lüks içinde yaşadığı muhteşem dairelere yerleştirmesi Francis'in karakteriyle birebir örtüşüyordu. Aynı zamanda takıntılı bir yapımcıydı. Amboise, Blois, Chambord'ın yanı sıra, en gözde ressamı Francesco Primaticcio'ya tam serbestî tanıdığı ve -meşhur semender sembolünden başka- her odasının hâlâ onun karakterini yansıttığı, tüm şatolarının en sevileni Fontainebleau büyük ölçüde Francis'in eseriydi.

Bunun yanında kitapları da çok sever, hürmet gösterirdi. Annesi Louise de Savoie onun İspanyolcayı ve İtalyancayı gayet akıcı şekilde bildiğini, her ikisini de kolaylıkla okuyabildiğini görmüştü. Ünlü yazar François Rabelais'nin yakın dostuydu; hatta yazarın mutlu devi Pantagruel'in esin kaynağının o olduğu söylenir. Kütüphanesine el yazması eserler bulmaları için Kuzey İtalya'nın dört bir yanına özel elemanlar göndermişti; kütüphanesindeki, günümüzde dahi nispeten çok azı basılı kitaplar zamanla Bibliothèque Nationale'nin çekirdeğini oluşturacaktı. Öldüğünde sayısı üç bin cildi geçen kitapları, kullanmak isteyen tüm bilim adamlarına açıktı.

Francis'in en büyük entelektüel zaferi, 1529'da Sorbonne'un öfkesine neden olsa da Collège des Lecteurs Royaux'u, geleceğin Collège de France'ı kurmasıydı. Sözün özü, bugün bildiğimiz modern Fransız kültürünün neredeyse tamamen onun eseri olduğunu söylemek abartı olmaz. Orta Çağ artık geride kalmıştı. On altıncı yüzyıl asilzadesi için avcılık ve savaşmak artık yeterli değildi; eğitim ve kültür de aynı derecede gerekliydi. Evet, savaş belki önemini tamamen yitirmemişti; ileride göreceğimiz üzere Francis savaş meydanında gözü pek bir askerdi, ancak zarif yaşama sanatı çok daha mühimdi. Bu

nedenle günümüzde Fransızların tüm krallar içerisinde en sevdiğinin -IV. Henri'yle birlikte- Francis olması hiç de şaşırtıcı değil. Fransızlar onun, havalı ve cakalı hâlini seviyorlar; savaştaki cesaretini, yataktaki yiğitliğini seviyorlar; etrafına kattığı renk, bolluk için ve ardında bıraktığı yepyeni uygarlık için seviyorlar. Mali açıdan pervasızlığı hiçbirinin umurunda değil; sadece, saltanatının son on yılında Protestanlara karşı giderek artan zulmünü affetmekte zorlanıyorlar.

Francis'in iki karısı vardı. İlki, XII. Louis'nin hayatta kalan tek çocuğu Brittanyli Anne'nin kızı Claude'du. Adı günümüzde hâlâ Reine-claude* eriğiyle bilinse de bunun dışında hatırda kalır yönü yoktur. Kocasına yedi çocuk vererek vazifesini yapmıştı; ancak "ufak tefek ve acayip derecede şişko" aksak ve bariz şaşı olduğundan kocasının ilgisini hiçbir zaman çekemedi. 1524'te, yirmi beş yaşında öldü. Altı yıllık hovarda bekârlık döneminden sonra kralın ikinci karısı, İmparator V. Charles'ın kardeşi Avusturyalı Eleanor oldu; Eleanor, öncesinde üç yıl boyunca Portekiz Kralı I. Manuel'in karısıydı. Maalesef selefinden çok da farklı değildi: Uzun, solgun, Habsburglara özgü çıkık çeneli ve garipsenecek ölçüde zayıf karakterliydi. Nedimelerinden birinin daha sonra aktardığına göre, "kıyafetlerini çıkardığında âdeta bir devin gövdesine sahipti; vücudu o kadar uzun, o kadar büyük, fakat uylukları, bacakları o kadar kısaydı ki eğilince de cüce gibi görünüyordu". Francis'le evlenmesinden dört yıl önce de yüzünde kırmızı beneklerin olduğu, aşırı şişmanladığı ve kocaman olduğu söylenmişti. Francis genelde o yokmuş gibi davrandı; çocuğu yoktu. Kocasının metres kafilesiyle boy ölçüşemeyeceği muhakkaktı. İçlerinde en güzeli, Guillaume d'Heilly'nin otuz çocuğundan biri, Picardy'deki Sieur de Pisseleu ("kurttan be-

* ***Reine-Claude (Frenk eriği)***, Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa Kralı Francis'e gönderdiği, İtalyan eriği olarak da bilinen erik türüdür.

ter") Anne'di. Kral daha sonra onu Étampes düşesi yapacaktı. Son derece kültürlü ve göz kamaştırıcı derecede güzel bir kadın olan Anne için kral hep, *"a plus belle des savants, la plus savante des belle"*[1] derdi.

Francis sürekli hareket hâlindeydi; bir Venedik büyükelçisi, "Hiçbir zaman," diye yazmıştı, "elçiliğimin tamamı boyunca saray [erkânı] peş peşe on beş gün boyunca aynı yerde olmadı." Öte yandan böylesine hareketliliğin lojistik gereksinimleri muazzamdı. Sarayın inşası tamamlandığında taşınması için en az 18.000 at gerekmişti. Kral 1526'da Bordeaux'yu ziyaret ettiğinde, 22.500 at ve katır için ahır ayarlanmıştı. Yük katarında genelde tonlarca mobilya, duvar halısı (sıcaklığı tutması için) ve gümüş tabak oluyordu. Ve tahmin edilebileceği gibi, uygun bir yer bulmak her zaman kâbustu. Genellikle sadece kral ve leydileri için yer vardı; diğer herkes beş altı mil uzakta, hatta kimi zaman çadırlarda başlarını sokabilecek bir yer bulmak zorunda kalıyordu. Öte yandan kraliyet kafilesine ne kadar meşakkate sebep olacağına bakılmaksızın kafilenin geçeceği büyük şehir ve kasabalarda sahnelenen özenli törenlere daima hazır olması beklenirdi. Bu resmî ziyaretler her zaman sorunsuz gitmiyordu: Brest [Şehri] Kumandanı 1518'de, "Kralın girişi sırasındaki topçu kazalarının ardından [...] yaralılara ve ölenlerin dullarına tazminat olarak" yüz altın *Écu* [kron] ödemek zorunda kalmıştı.

***

Valois kralları, kendilerini İtalya'dan uzak tutmayı başarabilselerdi Fransa için harikulade olurdu. Ne yazık ki bunu başaramadılar. Francis, Milano üzerindeki iddiasını taç giyme yeminine bilhassa dahil etmişti; 1513'te Novara'dan sonra

---

1 "Âlimlerin en güzeli, güzellerin en âlimi."

Milano'nun kaybının acısı hâlâ geçmemişti. Hiç vakit kaybetmedi. Taç giyme töreninin ardından dokuz ay geçmeden Sforza'dan ve İsviçreli mızraklı askerlerinden intikamını aldı. 13 Eylül 1515'te Marignano'da -günümüzde Milano'nun yaklaşık on mil güneydoğusunda yer alan Melegnano- iki ordu karşılaştı. Savaş uzun ve çetindi; öğleden sonra başlayan çarpışmalar ertesi sabah güneş gökyüzünde yükselene dek tüm şiddetiyle devam etti. Kral her zamanki gibi cesaretle savaştı ve savaş meydanında efsanevi *le chevalier sans peur et sans reproche** Bayard tarafından şövalye ilan edildi. Nihayet 11 Ekim'de, sevinçle ve gururla muzaffer bir şekilde Milano'ya girdi.

Fakat kazanılması gereken başka ganimetler de vardı; hem de Milano'dan çok daha büyük; en büyüğü de Kutsal Roma İmparatorluğu'ydu. Seçime dayalı bir unvandı; mevcut İmparator Habsburg Hanedanı'ndan Maximillian, zaten altmışına merdiven dayamıştı -o dönem için yaşlı bir adamdı; Francis, Elektör Heyet'in** yedi üyesinin- Mainz, Trier ve Cologne [aşağı yukarı günümüzdeki Köln] başpiskoposları, Bohemya kralı, Saksonya dükü, Brandenburg margravı*** ve Ren Kontu Palatine- kibarca sunulacak azıcık bir rüşvete pek sıcak bakmayacaklarını tahmin edebiliyordu. Yedi üyenin stratejik nedenleri de vardı: Maximillian'ın torunu ve Francis'in en büyük rakibi Charles zaten Alçak Ülkeler, Avusturya ve Napoli'ye sahipti; imparatorluk topraklarının tamamını

---

* ***Le chevalier sans peur et sans reproche***; "korkusuz ve ayıpsız şövalye" şeklinde çevrilebilecek, efsanevi şövalye Bayard'ın lakabı. (ç.n.)

** ***Elektör Heyeti;*** Kutsal Roma İmparatorluğu'nda imparatoru seçen bir nevi seçiciler konseyi. "Elektör" terimi sadece bu yönetim şekline mahsus olduğundan kavram karmaşası olmaması adına çeviride diğer olası seçenekler tercih edilmemiştir. (ç.n.)

*** ***Margrav ya da margraf***; Orta Çağ'da Kutsal Roma İmparatorluğu'nun sınır bölgelerinde, sınırları korumakla görevlendirilen komutanlar; kabaca uçbeyi olarak adlandırılabilir. (ç.n.)

hâkimiyeti altına alırsa Fransa'yı âdeta dört bir yandan kapana sıkıştıracaktı. Kral, Charles'ın da tam tersi nedenden ötürü -şayet Francis başarılı olursa bu defa imparatorluk toprakları tam ortadan ikiye ayrılacaktı- seçilen kişinin kendisi olması için uğraşacağının farkındaydı. Francis elinden geleni yaptı, ama tüm zarlar onun aleyhindeydi. Tamamı Alman Elektör Heyet, Charles'tan nefret ettikleri kadar Fransız imparator fikrinden de nefret ediyordu; Augsburglu muazzam zengin ve nüfuzlu banker ailesi Fugger, gereken tüm cepleri doldurdu ve 1519'da Charles oy birliğiyle seçildi.

Her ne kadar on iki yıl sonra Charles ve Francis bacanak olup ilişkilerinin gayet sıcak olduğu dönemler yaşanacaksa da sırf coğrafya, asla gerçek arkadaş olamayacakları anlamına geliyordu. Öte yandan Francis'in kuzeydeki komşusu İngiltere Kralı VIII. Henry'yle dostluk kurması çok daha mümkün görünüyordu. İkisi aşağı yukarı aynı yaştaydı -Henry sadece üç yaş daha büyüktü- ve aşağı yukarı aynı karakterdeydiler, aynı coşkun enerjiyi, aynı sanat sevgisini paylaşıyorlardı. Ancak bir dereceye kadar da olsa kıskançlık kaçınılmazdı; gerçi bunun nedeni aynı zamanda güvensizlikti; zira Henry 1513'teki kısa istila harekâtıyla Fransa'ya dair hırslarından hiç geri adım atmadığını ortaya koymuştu. Bu nedenle ikilinin görüşmesi uzun süre ertelenemezdi; böylece iki kral 7-24 Haziran 1520 tarihleri arasında Altın Kumaş Meydanı'nda* buluştular.

Bu isim gerçekten muhteşemdi; her iki kahramanın ihtişam konusunda birbirlerine üstünlük kurmaya çalıştıkları görüşme ise çok daha muhteşemdi. Henry'nin maiyetindekiler beş bin kişiyi aşıyordu; Guînes'teki mütevazı kaleyi elden

---

* ***Altın Kumaş Meydanı (İng. Field of the Cloth of Gold)***; günümüz Pas-de-Calais civarında gerçekleşen görüşmede iki kralın zenginlik ve ihtişam gösterisi nedeniyle bu adla anılmaktadır. (ç.n.)

geçirip bir peri masalından fırlamış gibi görünecek kadar ayrıntılı ve fantastik geçici yapılarla çevrelemek için yaklaşık altı bin zanaatkâr ve sanatçı çalıştırdı. Belirlenen günün şafağında büyük bir gonk sesiyle, iki kral atlarını mahmuzlayıp birbirlerine doğru dörtnala sürdü. Son anda atlarını dizginleyip durdular, atlarından inip kol kola girerek kadehlerin tokuşturulacağı ve çeşitli gösterilerin yapılacağı görkemli çadıra doğru yürüdüler. Herhangi bir politik görüşme yoktu; mevzu zaten bu değildi. Altın Kumaş Meydanı, sadece iki kralın birbirlerini tanımaları için planlanmıştı; tarihin en müsrif tanışma partisiydi. Karşılıklı, aslında her ikisinin de maddi güçlerini fersah fersah aşan miktarda ve nitelikte hediyeler verildi. Âdeta hiç bitmeyecekmiş gibi mızrak müsabakaları, ziyafetler, danslar ve kucaklaşmalar... Her şey çok eğlenceliydi; fakat nihayetinde Henry ve Francis ayrıldıklarında eski şüpheler hâlâ giderilmemişti; yeterince münasebetleri oldu; ancak iki hükümdar birbirine hiçbir zaman zırnık kadar güvenmedi.

***

Francis'in Milano'yu ele geçirmesi, İmparator V. Charles adına ciddi bir tehlike işaretiydi. Charles bu nedenle Francis'e karşı elini güçlendirmek amacıyla 1521'de Papa Leo'yla gizli bir anlaşma imzaladı; bu anlaşma neticesinde müttefik Papalık ve imparatorluk ordusu Fransızları bir kez daha Lombardiya'dan çıkarıp şehri Sforza Hanedanı'na teslim etti. Papa artık tamamen imparatorluğun safındaydı; 1523'te Leo'nun makamına kuzeni VII. Clemens[2] geçtiğinde de imparator hâliyle onun da aynı siyaseti izleyeceğini farz ediyordu. Ne var ki Clemens bunun yerine iki taraf arasında barışı sağlamaya

2 Clemens aslında Leo'dan iki sonraki papaydı; ikisinin arasından biraz tuhaf denilebilecek VI. Hadrianus geçmişti; ancak burada bizleri ilgilendirmiyor.

çalıştı; bu teşebbüs -herkesin onu bu konuda uyardığı gibi- tamamen başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Charles hiç geri adım atmıyordu: Milano'yu sadece Burgonya'ya karşılık olarak verebilirdi. Bu sırada Francis ise bir an evvel İtalya'ya dönüp eskisinden çok daha büyük bir orduyla kesin hâkimiyet sağlamaya kararlıydı. Papalık'tan kesin bir muhalefet de görmeyince yolunda herhangi bir engel gözükmüyordu ve 1524 yazı başlarında 20.000 askeriyle Mont-Cenis Geçidi'nden ikinci kez İtalya'ya girdi. Ekim sonunda beklendiği üzere Milano'yu tekrar ele geçirdi.

Ardından yönünü güneye, Pavia'ya çevirdi. Şehir tahmin ettiğinden daha çetin ceviz çıkmıştı; Almanlardan ve İspanyollardan müteşekkil 6.000 kişilik imparatorluk garnizonu, ellerinden geleni yapacaklarını açıkça ortaya koymuştu. Kışın eli kulağındaydı; kral için en mantıklısı ilkbahara dek Milano'ya çekilmek olacaktı, ama bu hiç de onun tarzı değildi. Bunun yerine adamlarıyla birlikte sıra dışı soğuk ve sıkıntılı dört ay boyunca elle tutulur bir sonuç alamadan Pavia'yı kuşattı. Şubat sonunda imparatorluk ordusu ufukta göründüğünde hâlâ oradaydılar. İki ordu, Pavia surlarının hemen dışında yer alan Mirabello Kalesi'nin geniş avlağında karşı karşıya geldi; 24 Şubat 1525 günü -imparatorun yirmi beşinci doğum gününde- Salı sabahı savaş başladı. Yaşanan çarpışma Avrupa tarihinin en belirleyici olaylarından biriydi. Bunun yanında ateşli silahların mızraklara karşı üstünlüğünü kesin olarak kanıtlayan ilk savaştı. Bu defa Francis'in safında çarpışan İsviçreli mızraklılar cesaretle savaştılar; ne var ki silahları ne kadar dehşet verici olursa olsun İspanyolların kurşunlarıyla boy ölçüşemezdi. Çarpışma sona erdiğinde Fransa ordusu neredeyse tamamen imha edilmişti. Savaş meydanında Fransız, İsviçreli, Alman ve İspanyol yaklaşık on dört bin ceset yatıyordu. Francis her zamanki gibi cesaretiyle örnek olmuştu;

bindiği at öldürüldükten sonra yaya olarak savaşmaya devam etse de nihayetinde gücü tamamen tükenmiş ve esir düşmüştü. Annesine, "Her şey bitti," diye yazmıştı, "sadece şerefim ve tenim kaldı." Bacağında bir morartı, ellerinde ve yanaklarında birkaç çizikle atlattığı için aslında şanslıydı: En iyimser tahminle bile savaş meydanına gelen bin dörtyüz Fransız süvarisinden taş çatlasa dört yüzü canını kurtarabilmişti.

Francis önce Adda Nehri üzerindeki Pizzigettone Kalesi'ne götürüldü ve burada üç ay kadar kaldı. Kralın yakalandığı haberini Madrid'de alan imparator, zafer için şükür ayinleri yapılmasını emrettikten sonra tek başına dua etmeye çekildi. Tutsağının Napoli'de alıkonulmasına karar verip -her zamanki yaklaşımıyla- İmparatorluk Genel Valisi Charles de Lannoy'a, ona iyi muamele edilmesi, sağlığı ve selametiyle ilgili kralın annesine mütemadiyen haber gönderilmesi talimatını verdi. Buna karşın Napoli'de hapis tutulma düşüncesi Francis'in o kadar keyfini kaçırdı ki Lannoy'a kendisini Madrid'e göndermesi için yalvardı. Açıkçası valinin, efendisinin emirlerine karşı gelme cüretini göstermesi biraz şaşırtıcı; daha da şaşırtıcı olanı ise bu yaptığından Charles'ı haberdar bile etmemesi. Tutsağının İspanya'ya geldiğini imparator tamamen şans eseri öğrenecekti. Bununla birlikte, hiçbir öfke belirtisi göstermedi, sadece bir hoş geldin mesajıyla yakında barışın geleceği umudunu dile getirdi.

Francis, Madrid yolculuğu boyunca kral muamelesi gördü. Barselona'da katedralde -kendisine bela okunsa da- ayine katıldı. Valencia'da çevresini o kadar büyük bir kitle sarmıştı ki güvenliğinden sorumlu İspanyol kumandan, onu şehir dışında rahat bir köşke götürmek zorunda kaldı. Başkente yolculuğunun son safhası diğer hepsinden çok daha şaşaalıydı. Ziyafetler, boğa güreşleri, hastane ve üniversite ziyaretleri.

Fakat Madrid'de onu feci bir hayal kırıklığı beklemekteydi. Günümüzde kraliyet sarayının bulunduğu yerdeki son derece kasvetli Alcázar Kulesi'ne yerleştirildi. Kralın hapishanesini iki asır sonra ziyaret eden Duc de Saint-Simon anılarında bu yeri şöyle anlatır:

> Oda büyük değildi; sadece tek kapısı vardı... Pencereye dönük içeri girildiğinde sağ tarafta kalan mazgal sayesinde birazcık genişliyordu. Pencere, içeri güneş ışığı girecek kadar genişti; camlıydı ve açılabiliyordu; fakat önünde duvara sabitlenmiş sert ve muhkem iki sıra demir parmaklık vardı... Ancak sandalye, kasa, birkaç sehpa ve bir yatağa yetecek kadar yer vardı.

Dük ayrıca, pencerenin yerden yüksekliğinin otuz metreden fazla olduğunu ve kulenin gece-gündüz iki bölük tarafından korunduğunu eklemektedir. Francis'in burada -siyah bir hizmetçi kılığında başarısız bir kaçma teşebbüsü dışında- beklemek zorundaydı; tek yapabildiği sıkı güvenlik tedbirleri altında katırla gezintiydi; bu esnada barış görüşmeleri hazırlıkları başlamıştı.

1525 Temmuz'unda Toledo'da başlayan görüşmelere Fransa'yı temsilen hem Francis'in annesi Louise de Savoie -kral naipliği görevini üstlenmişti- hem de kız kardeşi Marguerite de Navarre [Alençon] katılıyordu. Burgonya konusunda iki taraf da geri adım atmayınca müzakereler pek ilerleyemedi; Francis'in 11 Eylül'de birden hastalandığı sırada hâlâ sürüncemedeydi. Esir kral o kadar hastalanmıştı ki hayatından ümit kesilmişti. Yirmi üç gün boyunca hiç hareket etmeden ve çoğu zaman da bilinci kapalı şekilde yattı; o ana dek esiri hükümdarla tanışmayı önemsememiş imparator, apar topar tutsağının başucuna geldi; bu ikisinin ilk karşılaşmasıydı. Hekimlere göre sorunun nedeni "başındaki apseydi"; gerçi

on altıncı yüzyılın teşhisleri güvenilir olmaktan uzaktı. Sebep her ne olursa olsun kral nihayet iyileşmeye başladı; kendini yeterince toparladığı anda başkente nakledildi ve orada yavaş yavaş sağlığına kavuştu.

Nekahet dönemindeki Francis'in kendi özgürlüğü karşılığında 14 Ocak 1526'da imzaladığı ve Burgonya, Napoli ve Milano'yu rakibine bıraktığı Madrid Anlaşması'na dair söylenecek ilk şey, iyi niyetinin nişanesi olarak iki oğlunu rehine olarak vermeyi kabul etmiş olmasına rağmen anlaşmayı uygulamaya en ufak bir niyetinin bile olmadığıdır. Hatta Burgonya'nın kendisinden zorla alındığı gerekçesiyle bölgenin teslimine dair maddeyi hükümsüz kılan başka bir gizli beyan imzalayarak tedbirini de almıştı. Ancak hâlâ tam olarak sağlığına kavuşmamıştı: 29 Ocak Pazar günü kiliseye sedyeyle götürülmesi gerekmişti. Fakat ertesi gün onuruna verilen öğlen yemeğine katılıp sonrasında bir manastır ziyareti gerçekleştirip burada sıraca* hastası otuz rahibeye dokunacak kadar iyileşmişti.

13 Şubat'ta İmparator da Madrid'e geldi. Francis'in, Charles'ın kız kardeşi Eleanor'la evlenmesi de yapılan anlaşmanın bir parçasıydı; Charles burada çifti birbirleriyle tanıştırdı. Eleanor, müstakbel kocasının elini öpmeyi denedi; ancak Francis -tam da kendisinden beklenen bir tavırla- kocaya yaraşır biçimde dudaktan öpmesinde ısrar etti. (Ne yazık ki bu, onun nadir öpücüklerinden biri olarak kalacaktı.) İki gün sonra iki hükümdar ayrıldı: Charles, Portekiz Kralı Manuel'in kızı (ve Eleanor'un üvey kızı) Isabella'yla evlenmek üzere Lizbon'a gitti; Francis ise Paris'e döndü; zamanı gelince yeni eşi de ardından gidecekti.

---

* Daha önce de değinildiği üzere "Kral Musibeti" olarak da bilinen "sıraca" bir tüberküloz türüdür ve Fransa krallarının bu hastalığı iyileştirebildiğine inanılır; dolayısıyla burada "dokunma" ile kastedilen Francis'in meşhur olduğu diğer özelliğinin değil, iyileştirme amaçlı olduğu anlaşılmalıdır. (ç.n.)

Ama öncesinde tamamlanması gereken sevimsiz küçük bir merasim daha vardı. Merasim, günümüzdeki gibi Fransa'yla İspanya arasındaki sınırın bir bölümünü oluşturan Bidasoa Nehri üzerinde gerçekleşiyordu. Köprü yoktu; 17 Mart 1526 günü, sabah saatlerinde iki küçük tekne nehrin karşı yakalarından ortadaki dubaya doğru yaklaşmaktaydı. Teknelerden birinde kral ve beraberinde Napoli valisi vardı; diğerinde ise iki küçük çocuk; sekiz yaşındaki döfen ve kardeşi, yedi yaşındaki Orléans Dükü Henry. İkisi de ağır kızamık nöbetlerinden yeni yeni iyileşiyordu ve babalarının iyi niyetinin nişanesi olarak süresi belirtilmeksizin İspanya'ya rehine olarak gidiyorlardı. İki tekne dubaya ulaşınca yolcularını değiştirdi; Francis gözyaşları içinde evlatlarını takdis edip en kısa sürede onları geri alacağına söz verdi; açıkçası insan bu sözü ne kadar umutla söylediğini merak ediyor. Takas gerçekleştikten sonra tekneler ilk yerlerine geri döndü.

Francis, krallığında sakin sakin ata binerek keyifli bir yaz geçirdi ve Paris'e ancak sonbaharda geldi; bu esnada ülkesinde Madrid Anlaşması'na yönelik ilk öfke yavaş yavaş yatışmaya başlamıştı; yine de Burgonya soyluları, bölge halkının rızası olmadan kralın, krallığın bir eyaletini devretmeye yetkisinin olmadığı konusunda itirazlarını yüksek sesle dile getiriyorlardı. Francis'in tek cevabı vardı: Kesinlikle böyle bir niyeti yoktu. Tutsakken zorla verilen sözlerin hiçbir bağlayıcılığının olmadığını kuşkusuz herkes bilirdi. Charles'ı gereğinden fazla öfkelendirmeyi hiç istemiyordu; her şey bir yana, oğullarını bir an önce kurtarmak için can atıyordu. Ayrıca güç dengesi de allak bullak olmuştu: Bir kez daha imparator çok güçlüydü ve bu gücü azaltmak için bir şeyler yapılması gerektiği muhakkaktı.

Anlaşma haberi Papa Clemens'i dehşete düşürmüştü: İtalya'da hiçbir Fransız varlığı olmadan kendisini imparator-

luğun baskısına karşı nasıl savunacaktı? Apar topar Milano, Venedik ve Floransa'yı özgür ve bağımsız bir İtalya'nın savunulması amaçlı antiemperyalist bir ittifak kurmaya çağırdı; ardından Fransa'yı da bu ittifaka davet etti. Madrid Anlaşması'nın mürekkebi henüz kurumamış olmasına ve Francis'le Papa'nın Milano'ya dair görüşleri taban tabana zıt olmasına -Francis şehri kendisi için istiyordu, oysa Papa, Sforza Hanedanı'nı desteklemekteydi- rağmen 22 Mayıs 1526'da kral, bilindik şatafatıyla, Konyak İttifakı [Cognac Ligi] olarak adlandırılacak ittifak anlaşmasına imza attı. Bu imzanın çocuklarını daha uzun süre göremeyeceği anlamına geldiğinin farkındaydı: Charles'ı nakit olarak fidye kabul etmeye ikna edemezse belki üç-dört yıl daha göremeyecekti; fakat orada onlara iyi bakılacaktı, akıcı şekilde İspanyolca öğrenecekler ve şüphesiz gelecekte işlerine yarayacak bir dizi bağlantı kuracaklardı.

İmparator için ise bu düpedüz ihanetti. Bir fidye ihtimali varsa bile artık kesinlikle söz konusu olamazdı. Francis'in inançsızlığı karşısında dehşete düşmüş, derinden sarsılmıştı: Başında taç olan birisi bu kadar hayâsızca davranamazdı. Charles, Papa'nın elinden tacını takmak üzere İtalya'ya gitmeyi planlıyordu; artık bu yolculuk süresiz ertelenmişti. Bir İngiliz elçisinin yazdığına göre, "tamamen kedere gark oldu; kimi zaman üç yahut dört saat kendi kendine düşünüp duruyor. Neşe, rahatlık nedir unuttu". Öfkesini Fransız elçisinden gizlemedi:

> Onları (iki prensi) para karşılığında vermeyeceğim. Babaları için parayı kabul etmedim; evlatları için niye alayım? Onlar için gayet makul bir teklifim var; ancak para olmaz, artık kralın sözüne de itimadım yok; zira hiçbir asil hükümdarın yapmayacağı işi yapıp beni aldattı. Hü-

> kümdar[ınız], tebaasının öfkesini çeker diye bazı şeyleri yapamayacağı itirazını ederse, şerefiyle yerine getireceği, yapıp yapmamanın kendi elinde olduğu sözünü tutsun; yani yeminini harfiyen yerine getiremezse tekrar buraya, hapse döneceği sözünü.

Ne var ki Francis için tehdit hâlâ bitmemişti. Charles ve kardeşi Ferdinand, Avrupa'nın tamamına hükmetmeye kararlı görünüyorlardı; Francis'in krallığı zaten dört bir yandan potansiyel düşmanlarla çevriliydi. Fethedilmeden varlığını devam ettirmek istiyorsa en büyük umudu doğuda yeni bir müttefik bulmakta yatıyordu ve bu müttefik sadece Osmanlı Sultanı olabilirdi. Bu, çılgın, acayip ve eskiden akla gelmeyecek bir fikirdi; fakat naip bunu oğlundan önce düşünmüştü: Kanuni Sultan Süleyman'a ilk Fransız diplomatik misyonu 1525'in başlarında -Pavia'dan hemen sonra, hatta kralın esaretten kurtulmasından önce- yola çıkmıştı.

Peki, ama böyle bir ittifak haberi nasıl kabul görecekti? Hıristiyan Avrupa'nın kalanı için sultan, şeytanın yeryüzündeki temsilcisi Deccal'di; onunla ittifak şöyle dursun ona karşı haçlı seferi yapılırdı. Francis, Papa'nın verdiği "En [Dindar] Hıristiyan Kral" unvanına sahip değil miydi? O hâlde kâfirliğin simgesiyle ilişki kurmayı nasıl düşünebilirdi? Ancak bir defasında Thomas Cromwell'in de ifade ettiği gibi, şayet Milano'yu geri almasına yardım edecekse hiçbir dinî endişe, Fransa kralını bu Türk'ü ve şeytanı, Hıristiyan âleminin göbeğine sokmaktan alıkoyamazdı. Francis bizzat bunu keyifle itiraf ediyordu: "Bu kudretli ve savaşa hazır Türk'ü onun için değil -zira o kâfir biz Hıristiyanız- sadece imparatorun gücünü baltalamak, muazzam bedeller ödetmek ve diğer tüm yönetimleri böylesine kudretli bir düşmana karşı güvence altına almak için canı gönülden istediğimi inkâr edemem."

Yine de kendini bir anda son derece kesin bir bıçak sırtında bulmuştu. Bir yandan Avrupa'yı Hıristiyanlık davasına bağlılığı konusunda ikna etmesi gerekiyordu; aynı anda sultanı sürekli teskin etmesi, arada bir yapmak zorunda kaldığı bu tür açıklamaların aslında hiç önemi olmadığına onu ikna etmesi elzemdi. Süleyman'a olan ihtiyacının, Süleyman'ın ona ihtiyacından çok daha fazla olduğunu da biliyordu: Padişahın yardımı olmaksızın kendisini hem doğudan hem de batıdan kuşatan imparatorluğun muazzam gücüne karşı direnme umudu ne kadardı ki? Ayrıca Valois Hanedanı'nın kadim İtalya'ya hükmetme rüyasını başka nasıl gerçekleştirebilirdi?

Fransa'yla imparatorluk arasında nihayet gerçekleşen barış, Francis'in annesi Louise de Savoie'yla, Avusturyalı Margaret* arasında 1528-1529 kışında başlayan görüşmelerin neticesiydi. İkili 5 Temmuz 1529'da Kambriya'da bir araya geldi ve sonuçlanan anlaşma Ağustos'un ilk haftasında imzalandı. Kadınlar/Leydiler Anlaşması adıyla anılan şaşırtıcı derecede ölçüde uzun ve karmaşık bu belge, imparatorluğun İtalya'daki egemenliğini kesin biçimde teyit ediyordu. Francis, hem kendisinin hem de seleflerinin son kırk yılın büyük bölümü boyunca uğruna mücadele ettikleri Milano, Cenova ve Napoli üzerindeki tüm iddialarından vazgeçmişti. Charles, kralın çocuklarının fidye karşılığı serbest bırakılmasını sonunda kabul etti -gerçi bir milyon dukadan geri adım atmamıştı- ayrıca Burgonya, Provence ve Languedoc üzerindeki iddialarında ısrar etmeyeceği hususunda söz verdi. Francis ve Konyak İttifakı üyeleri için bu hayli üzücü ve utanç verici bir anlaşmaydı. Ancak İtalya barışa ulaşmıştı; tarihinin bu uzun ve ıstıraplı

---

* Margaret, önceki bölümlerde değinildiği üzere Fransa'nın eski kralı Charles'la evlenmek üzere Fransız sarayında yetiştirilen, ancak nihayetinde evliliğin gerçekleşmemesi üzerine saraydan gönderilen Avusturyalı Margaret'tir. (ç.n.)

bölümü, ona yıkım ve tahribattan başka hiçbir şey getirmeyen bölüm nihayet sona ermişti.

***

1532 sonbaharında Francis, diplomatik bir darbeyi andıran başarısının keyfini sürüyordu: Papa Clemens'in yeğeni Catherine de' Medici ile kendi ikinci oğlu Orléans Dükü'nün evliliği konusunda Papa'yı ikna etmişti; hatta Papa düğünde bizzat bulunmayı da kabul etmişti. Öyle de oldu; 11 Ekim 1533'te kıyıdaki topçu bataryalarının tören atışları eşliğinde Papalık filosu Marsilya Limanı'na demir attı. Papa ertesi sabah on dört kardinaliyle birlikte şehre girdi. Francis ise ayın on üçünde geldi; ayın yirmi üçünde Saint-Ferréol les Augustins Kilisesi'nde Clemens çiftin nikâhını kıydı. Uzadıkça uzayan düğün ayininden sonra görkemli bir ziyafet ve balo vardı. Gece yarısı olduğunda, muhtemelen iki çocuk da yorgunluktan tamamen bitap düşmüşken çift, gelin odasına götürüldü; söylenildiğine göre çifte Francis refakat etmiş, hatta evlilik münasip biçimde nihayete erene dek orada kalmış ve sonrasında "mızrak dövüşünde çiftin büyük cesaret sergilediğini" belirtmişti. Yeni çift ertesi sabah daha yataklarındayken Papa ziyaretlerine geldi; onları tebrik edip kutsadı. Tek ihtiyaçları da buydu herhâlde.

Böylesi bir tören, sadece Fransa-Papalık ittifakının işareti olarak yorumlanabilirdi; ancak akabinde yazılı bir anlaşma olmadığı için, Francis ve Papa Clemens'in uzun sohbetleri sırasında neyi tartıştıklarını tam olarak söylemek mümkün değil. Kralın Milano saplantısından saatlerce bahsettiği muhakkak; ayrıca Papa'nın, Francis'in Türklerle ilgili düşüncelerine dair hiçbir kuşkusu kalmadığını da biliyoruz. İddiaya göre kral, "Türklerin Hıristiyan âlemine istila etmelerine

karşı çıkmak şöyle dursun, imparatorun gasp ettiği, bana ve evlatlarıma ait olduğu tartışmasız olanı daha kolay geri alabilmek için tüm gücümle onları destekleyeceğim," demişti.

Papa Clemens o yıl sonunda Roma'ya döndüğünde zaten hastaydı; 25 Eylül 1534'te öldü. Francis için bu büyük bir darbeydi. Uğruna bunca emek verdiği yeni ittifak yerle yeksan olmuştu. Gurur duyduğu muhteşem evlilik birden uyumsuz çiftlerin birlikteliğine dönüşmüştü: Medici Ailesi tüm ihtişamına rağmen temelde hep bir burjuva ailesi olarak kabul edilmişti ve daima da öyle kalacaktı. Clemens'in koltuğuna onun klanından bir başkası geçmiş olsaydı her şey yolunda gidecekti; fakat 13 Ekim'de Alexander Farnese'nin III. Paul olarak papa seçilmesi, Fransa'nın kutsal makama yönelik politikasını tamamen gözden geçirmesi gerektiği anlamına geliyordu. Ve -sanki bu yetmezmiş gibi- sadece beş gün sonra *l'affaire des placards* [yafta/afiş hadisesi] patlak verdi.

18 Ekim 1534 Pazar sabahı Paris'in her köşesinde görülen, Gotik karakterle yazılmış yaftaların ya da küçük el ilanlarının giriş cümlesi "ARTICLES VERITABLES SUR LES HORRIBLES, GRANDS ET IMPORTABLES ABUZ DE LA MESSE PAPALLE"* şeklinde başlıyordu. Devamındaki dört uzun paragraf, okuyucularını dehşete düşüren bir dille Katolik Ayini'ne** şiddetli bir saldırıydı. Söylentiler hızla yayıldıkça şehri bir histeri dalgası sardı: Tüm Katolik kiliseleri yakılıp yıkılacaktı; Katolik inancına sahip herkes ibadet yerlerinde katledilecekti. Afişlerin Paris'le sınırlı olmadığı öğrenildiğinde panik daha da arttı; Orléans, Tours, Blois ve Rouen'de de görülmüşlerdi. Hatta kralın o esnada yaşadığı Amboise'deki yatak odasının

* "Papalık ayinlerinin korkunç, büyük ve tahammül edilemez istismarlarına dair gerçekler." (ç.n.)

** Bu olayda eleştiri unsuru "Ekmek-Şarap ayini" olarak da bilinen "Efkaristiya" ya da "Komünyon" ayinidir. (ç.n.)

kapısına çakılı bir afişin bile bulunduğu söyleniyordu. Derhâl sorumluların peşine düşüldü. Sayısız kişi tutuklandı; birkaç talihsiz masum kazığa bağlanarak yakıldı. Maalesef Francis tamamen şirazeden çıkmış gibiydi. Sonrasında yaşananlar engizisyondan farksızdı. Tüm yeni kitaplar yasaklandı. 21 Ocak'ta Paris'te, muhtemelen teröristlere -zira bu şekilde görülüyorlardı- meydan okumak amacıyla "genel bir yürüyüş" çağrısı yapıldı. Şehirdeki kiliselerde bulunan en kutsal emanetler -Sainte-Chapelle'deki Dikenli Taç dahil- alınıp Saint-Germain l'Auxerrois'ten Notre-Dame'a kadar sokaklarda geçit töreni yapıldı; Kutsal Sakrament, kralın üç oğlu ve Vendôme dükünün taşıdıkları bir gölgeliğin altında Paris piskoposunun elinde götürülüyordu. Hemen arkasında başı açık, tepeden tırnağa siyah kıyafetler giymiş ve elinde bir meşale taşıyan Francis yürümekteydi. Katedralde ayin yapıldıktan sonra kral ve Kraliçe Eleanor, piskoposun sarayında ağırlandı. Sonrasında kral toplanan büyük kalabalığa hitap ederek tebaasını, aileleri de olsa arkadaşları da olsa tüm sapkınları kınamaya çağırdı. Gün bitene dek altı kişi daha kazıkta yakıldı.

Terör dalgası bu şekilde devam etti. İnsan merak ediyor, aslında oldukça küçük bir provokasyona neden bu kadar acımasız bir aşırı tepki verildi? Genellikle verilen cevap, Francis'in Amboise'da bulunan afişi kişisel bir hakaret olarak aldığıdır, ancak buna inanmak kolay değil.[3] İşin aslı, kesinlikle başka seçeneğinin olmamasıydı. Provokasyon gayet küçük gibi görünebilir, ama o dönemde böyle görünmüyordu. Saldırgan ve hakaret dolu bir dille yazılmış afişler, Kilise'ye, Efkaristiya'ya, rahiplik makamına ve bunlar aracılığıyla Tan-

3 İki yıldan kısa bir süre önce, Ocak 1533'te, kralın Louvre'daki katında silahlı üç yabancı ele geçirilmişti; Francis'in tek tepkisi, *Parlement*'ten geceleri daha dikkatli olmasını istemek olmuştu.

rı'dan korkan kralın her bir tebaasına saldırıyordu. Francis'in bu afişleri görmezden gelmesi imkânsızdı, hatta hafife alması bile. Muhtemelen ardından yaşanan, talimatı *Parlement*'in verdiği zulüm fitilini o ateşlememişti; ama kararı onaylamaktan da kaçınamazdı.

İnkâr edilemez olan, *affaire des placards* hadisesinden sonra Fransa'nın -dinî bakış açısıyla- bir daha asla eskisi gibi olmadığıdır. Kral 1 Haziran 1540'ta, ileride Fontainebleau Fermanı olarak bilinecek, Protestanlığın "Tanrı'ya ve insanlığa karşı büyük bir ihanet" olduğunu ilan eden fermanı yayımladı; fermana göre Protestanlar suçları nispetinde işkenceye, mallarına el konulmasına, halka açık aşağılanmaya ve ölüm cezalarına çarptırılacaklardı. 1541 ila 1544 yılları arasında Parisli altı kitapçı ve matbaacı takibata uğradı -biri işkence gördü, ikisi kazığa gönderildi- 1542'de Sorbonne ilk defa yasaklı kitaplar dizini oluşturmaya başladı. Artık Protestanlık devlet için bir tehdit olarak kabul edilecekti; Fransa Katolikleri kendilerini bir kuşatma altında hissettiler; ufukta din savaşları görünmeye başladı. Vahşetlerin en fecisi Vaucluse'daki küçük Mérindol kasabasında meydana geldi. Bu olayda kurbanlar Protestanlar değil, bir dizi doktrin farklılığına rağmen Protestan reformunu benimsemiş ve günümüzde hâlâ mevcut, antik kökenli bir Hıristiyan mezhebi Valdoculardı. Bir şekilde Paris'teki idarecilerin sıkı denetimine takıldılar ve sonucunda 18 Kasım 1541'de *Parlement*, şehrin bir nevi ölüm fermanı olacak *Arrêt de Mérindol*'ü [Mérindol Fermanı] yayımladı. Müteakip dört yıl içerisinde tamamı başarısızlıkla sonuçlanan dört temyiz başvurusu yapıldı; ardından 1545'te 2.000 kişilik bir ordu geldi. Merhamet göstermediler, sadece kasabayı değil, komşu iki düzine Valdocu köyü de yerle bir ettiler. Binlercesi öldürüldü, bir o kadarı evlerinden oldu; gücü kuvveti yerinde olan yüzlercesi kadırgalara gönderildi. Operasyon

bittiğinde hem Francis hem de Papa onaylarını coşkuyla ilan ettiler; hatta Papa, yaşanan vahşetin başlıca sorumlusu Provence *Parlementi* başkanına nişan verecek kadar ileri gitti.

***

1542'de Sultan Süleyman, Orta Avrupa'ya yaptığı büyük seferlerden birine daha çıkmaya hazırlanıyordu. Donanmasına ihtiyacı olmadığından, gelecek yaz imparatorluğa karşı yapılacak ortak harekât için donanmasını Francis'e ödünç vermeyi teklif etti. 1543 Nisan'ında yaklaşık yüz yirmi gemi İstanbul'dan ayrıldı ve kralın isteği üzerine Papalık devletlerinden bilhassa uzak durarak İtalya ve Sicilya kıyılarını tahrip etti. Gaeta'da, sultanın amirali, eski Berberî korsanı -artık altmış yaşlarında olmasına rağmen belli ki kendini çok daha genç hisseden- Barbaros Hayreddin, valinin on sekiz yaşındaki kızıyla evlendi; bildiğimiz kadarıyla kız, dudak ısırtacak derecede güzeldi. Barbaros'un kıza tutkusunun ölümünü hızlandırdığı söyleniyordu, ancak o dönemde çoğu kişinin de belirttiği gibi, acayip bir ölüm. Birkaç haftalık keyifli talan ve yağmadan sonra filo nihayet Marsilya'ya ulaştı; filoyu orada muazzam bir karşılama beklemekteydi. Tepeden tırnağa mücevherlerle kaplı muhteşem kıyafetli Barbaros'u karşılayan yirmi üç yaşındaki Enghien Kontu François de Bourbon, ona aralarında gümüş bir onur kılıcının da olduğu çok sayıda paha biçilmez hediyeler sundu. Karşılığında kral namına düke, tamamı muhteşem koşum takımlarıyla donatılmış, küçük bir ahır dolusu harikulade Arap atı takdim edildi.

Bu karşılama, Fransa'nın Türklerle dostluk kurmaya verdiği önemin en mükemmel örneğiydi; ancak kutlamaların sonu hiç de iyi bitmemişti. Barbaros, İmparator V. Charles'a karşı yapılacak sefere ilişkin planları görüşmeyi umuyordu;

ancak Fransızların onca vaatlerine ve ciddi taahhütlerine rağmen elle tutulur neredeyse hiçbir hazırlık yapmadıklarını fark etmesi çok sürmedi. Fransızların gemileri savaşa tamamen hazırlıksızdı; hatta temin edilenlerin de sayısı çok azdı. Bir anda protokol unutuldu. Barbaros öfkeden küplere bindi. Görgü tanıklarından biri, "Bu kadar büyük bir donanmayla onca yolu kat ettikten sonra eli kolu bağlı beklemeye mecbur kaldığı için öfkeden kıpkırmızı olup sakalını yoldu," diye yazmıştı. Haber derhâl Francis'e ulaştırıldı. Kral, amirali sakinleştirmek için elinden geleni yapıp kendi gemilerinin yanı sıra Türk gemilerinin bazılarına derhâl erzak ikmali yapılmasını emretti. Ne var ki bu noktada bile ortak eylem planı üzerinde ciddi anlaşmazlıklar vardı. Barbaros doğruca İspanya'daki imparatora saldırılacağını düşünüyordu; fakat Francis için böylesi bir harekât kesinlikle ihtimal dışıydı; tüm Hıristiyan âleminin şimşekleri ona dönerdi. Bunun yerine o dönemde imparatorluğun sadık müttefiki olan Savoy dükünün yönetimindeki Nice'e saldırmayı önerdi. Bu, Barbaros'un aklındaki seferle tamamen ilgisiz bir hedefti; ama ufukta görülebilecek en iyi seçenekti. İstemeye istemeye kabul etmek zorunda kaldı.

Ağustos 1543'teki Nice kuşatması bugün şehirde hâlâ hatırlanıyorsa, bu şehrin kadın kahramanının cesareti sayesindedir. Ağustos'un on beşinci günü sabah saatlerinde Barbaros'un kadırgalarının açtığı ağır bombardıman, şehrin ana burçlarının birinin yakınlarındaki surlarda bir gedik açmıştı. Fransızlar ve Türkler gedikten içeri hücum ettiler; bir Türk sancaktar elindeki bayrağı burca dikmek üzereyken Catherine Ségurane adlı çamaşırcı bir şehir sakini bayrağı sancaktarın elinden kapıp kendisine destek vermesi için çağırdığı birkaç cesur adamla birlikte şiddetli bir karşı taarruz başlattı. İşgalciler arkalarında üç yüz ölü bırakarak geri püskürtüldü.

Nice geçici olarak kurtulmuştu; ama tüm kahramanlığına rağmen, Catherine sadece kaçınılmaz olanı geciktirmişti.[4] Sadece bir hafta sonra, ayın yirmi ikisinde, şehrin valisi resmen teslim oldu. Bu hareketiyle kendisine onurlu koşullar sunulması gerekiyordu -ve kuşkusuz beklentisi de buydu- ancak Nice sonraki iki gün boyunca yağmalandı ve ardından ateşe verildi. Hâliyle suçlanan Türklerdi; ama aslında sorumluluğun Fransızlarda olduğu neredeyse kesindi. En azından 1571'de ölümünden kısa bir süre önce anılarını yazdıran Marquis de Vieilleville'in görüşü böyleydi: "Nice şehri talan edilip yakıldı; bunun için ne Barbaros ne de Sarazenler suçlanabilir... Fransa'nın, aslında bilfiil Hıristiyanlığın şerefini ve itibarını koruyabilmek uğruna bu zulmün sorumluluğu zavallı Barbaros'a atıldı."

Nice'in kuşatılması ve alınması, Fransız-Türk ittifakının ilk ve son ortak harekâtıydı. Hıristiyanların, kâfirlerin yardımıyla Hıristiyanlarla savaştığını görmek, çoğu kişiyi derinden sarsmıştı; ama bu sadece başlangıçtı. Barbaros, şimdi tüm filosunun tamiratını ve yeniden ikmal edilmesini talep etti, Francis'in onu kışın Toulon'u işgal etmeye davet etmekten başka seçeneği yoktu. Türklerin vahşetiyle ilgili korkunç hikâyeler duyan kasaba sakinlerinin çoğu dehşete kapılıp kaçtı; fakat Barbaros, ordusunu geride kalanları hayrete düşürecek kadar sarsılmaz bir disiplinle yönetiyordu; bir Fransız diplomatın sözleriyle, "bundan daha disiplinli ya da daha düzenli başka bir ordu görülmemişti". Tek sorun masraftı. Francis'in ayda 30.000 duka ödemesi gerekiyordu. Bunun ne-

4 Hikâyenin başka bir versiyonuna göre, Catherine kahramanlığını Türk kuvvetlerine sırtını dönerek ve çıplak poposunu göstererek ortaya koymuştu; söylenildiğine göre bu görüntü Müslüman piyadelerin hassasiyetlerine o kadar dokunmuştu ki arkalarını dönüp kaçtılar. 1923'te Catherine'nin harekete geçtiği sanılan yerin yakınlarına resimli bir anıt dikildi; ancak ne yazık ki anıt, hikâyenin ikinci değil ilk versiyonunu betimlemektedir.

ticesinde Provence ve civar bölgelere çok ağır vergiler konuldu. Daha da beteri ne yaşlı kabadayının ne de tahmin edileceği üzere Côte d'Azur'daki ilk deneyimlerinden büyülenmiş adamlarının gitmeye hiç niyetleri yokmuş gibiydi. Ancak nihayet misafirliklerini haddinden fazla uzattıkları anlaşılınca -son dakikada limandaki beş Fransız gemisinin altını üstüne getirip yağmalayarak ikmal faaliyetlerini tamamladıktan sonra- Barbaros, 1544 Nisan'ında İstanbul'a döndü ve orada bir kahraman gibi karşılandı.

***

1545'in ilk haftalarında Francis çok ağır bir hastalığa yakalandı. Ocak ayı boyunca "alt kısımlarında" ıstırap verici ağrılı bir apseden mustaripti. Apse defalarca açılıp boşaltıldı; nihayet şubat başlarında Paris'ten ayrılıp Loire Vadisi'ne gidecek kadar kendini toparlamıştı. İmparatorluk büyükelçisine, "kadınlar için ölü olmasına rağmen" sağlığına kavuştuğunu söylemişti. Ancak mart ayı geldiğinde sorun daha da arttı ve aylar geçtikçe zayıfladı. Yönetimdeki hâkimiyetini bir an olsun gevşetmedi; yabancı büyükelçiler onun uluslararası ilişkiler konusundaki bilgisi ve anlayışına dair yorum yapmadan geçemiyorlardı. Fakat 1546 sonbaharında artık vadesinin uzun olmadığı anlaşılmıştı. 1547 yılının Ocak ayı başında Amboise'de bulunduğu sırada VIII. Henry'nin öldüğü haberini aldı. Francis, Notre-Dame'da bir anma töreni planladığı için Paris'e dönmeye çalıştı; ama Rambouillet'e vardığında daha ileri gidemeyeceğini anladı. 31 Mart Perşembe günü öğleden sonra erken saatlerde orada öldü. Elli iki yaşındaydı.

Cenaze törenleri iki aydan fazla sürdü. Törenlerin belki de en ilginç tarafı, nisan ayının sonundan itibaren ölü kral için on bir gün boyunca yemek servisinin devam etmesiydi. Kralın François Clouet tarafından yapılan harikulade sahici

tasviri Château de Saint-Cloud'un büyük salonundaki yatağında uzanırken bu yemekler kral sanki hâlâ hayattaymışçasına servis ediliyordu. Sofralar kuruluyor, birer birer yemekler getiriliyor ve her öğünde ikişer kez şarap konuluyordu. Sonunda bir kardinal şükür duası yapıyordu. Kralın tabutu ancak 11 Mayıs'ta at arabasıyla Notre-Dame'a götürüldü ve oradan kısa bir ayinin ardından Saint-Denis Manastırı'ndaki son durağına getirildi. Yeni kral, II. Henri, Mimar Philibert de l'Orme'ye burada enfes bir mezar yaptırdı; Francis ondan hiç hoşlanmamış olsa da, evlatlık sadakati örnek alınacak cinstendi. Yaptırılan mezarda Francis ve Kraliçe Claude yüksekçe bir kaide üzerinde birlikte uzanmaktadır; kurtların yediği çıplak cesetleri ise kaidenin altında ebedi istirahatlerindedir.

10.
"Ayine Fazlasıyla Değer"
1547 – 1643

Bütün gömleklerim yırtılmış, mintanımın dirsekleri yıpranmış, çoğu zaman kimseyi eğlendiremiyorum ve son iki gündür yemeğimi başka başka kişilerle yiyorum.

Kral IV. Henry

Tenis, daha doğrusu ilk hâli olan *jeu de paume*, Fransız hükümdarları için hep tehlikeli bir oyun olmuştur. X. Louis bu oyunu oynadıktan sonra ölmüştü; VIII. Charles izledikten sonra. I. Francis'in en büyük oğlu Döfen Louis ise 1536 Ağustos'unda bu oyunu oynadıktan sonra serinlemek için soğuk su içtikten sonra öldü. Bu yüzden Francis'ten sonra tahta, ikinci oğlu, eski Orléans Dükü Henri geçti. Henri, ölen kardeşiyle birlikte Madrid Anlaşması gereğince dört yılı aşkın süre İspanya'da rehin tutulmuştu. Sonrasında Marsilya'da, Catherine de' Medici'yle şu hayli yorucu düğün ıstırabını yaşamıştı. Ancak ertesi yıl, henüz on beş yaşındayken, otuz beş yaşındaki dul bir kadın olan Diane de Poitiers'la romantik bir ilişkiye başladı. Diane, müteakip çeyrek asır boyunca Fransa'da kral-

dan sonra en kudretli kişi olacak,[1] hatta kimi zaman onun adına kraliyet evrakını imzalayacaktı.

Diane, on beş yaşındayken Louis de Brézé adında, elli dört yaşındaki d'Anet senyörüyle evlenmiş, ancak kocası 1531'de ölmüştü. Gençliğinde Kraliçe Claude'a, Louise de Savoie'ye ve Avusturyalı Eleanor'a nedime olarak hizmet etmişti. II. Henri'nin Catherine'le evliliğinin ilk yıllarında uzaktan akrabası olan kraliçeye, hastalandığı zamanlarda arkadaşlık etmiş, on çocuğunun eğitiminin sorumluluğunu üstlenmişti. Fakat zaman geçtikçe Catherine kaçınılmaz biçimde giderek kıskançlaştı; kralın Diane için Château d'Anet'in[2] şeklini değiştirmesi, bu da yetmezmiş gibi Catherine'nin göz koyduğu Chenonceau'yu da ona vermesi bu durumu daha da perçinledi. Kocası hayatta olduğu süre boyunca yapılacak bir şey yoktu; fakat Henri ölüm döşeğinde olduğu sırada Diane'i defalarca çağırtmasına rağmen Catherine rakibinin, kocasına yaklaşmasına izin vermediği gibi cenazeye de davet etmedi.

Fransız yazar André Maurois, II. Henri'nin Fransa'nın en büyük krallarından biri olduğunu iddia eder; ancak onunla aynı fikirde olmak çok güç. Babasından bile daha bağnaz olan Henri, Protestanlara -ya da günümüzde bilindiği şekliyle Huguenotlara- selefinden çok daha fazla zulmetmişti. Huguenotların suçlu bulunmaları durumunda -ki neredeyse hep öyle oluyordu- kazığa bağlanarak yakılmaları ya da en azından dillerinin kesilmesi garantiydi. Çocuk kral VI. Edward döneminde Protestanlığın giderek daha aşırı hâle geldiği İngiltere'deki gelişmeler karşısında dehşete kapılıp olası bir

---

1 Bu durum François Clouet tarafından banyoda çıplak resmedilmeyi kabul etmesine engel teşkil etmemişti.

2 Philibert de l'Orme'un eseri Anet, Paris yakınlarındaki en güzel şatolardan biridir. Jean Cocteau'nun *La Belle et la Bête* filminde ve de James Bond filmi *Thunderball*'da ana mekân olarak kullanılmıştır.

Anglo-İskoç uzlaşmasını engellemeye çabasıyla hiç vakit kaybetmeden en büyük oğlu Francis'i, İskoçya Kraliçesi Mary Stuart'la evlendirdi. Buna karşın söz konusu Almanya olunca -dört yıllık esaretinden dolayı asla affetmediği- İmparator Charles'a nefreti yüzünden 1552'de, Saksonya Elektörü Maurice liderliğindeki Protestan idareci heyetini Chambord Anlaşması'nı imzalamaya teşvik etmekte hiç tereddüt etmedi. Bu adımın sonucunda adı geçen yöneticiler, Charles'a karşı ekonomik ve askerî yardım sağlaması karşılığında doğu sınırının güvenliğinin temel taşı olan üç önemli piskoposluk bölgesi Toul, Metz ve Verdun'ı krala devrettiler.[3] Charles hemen misilleme yaparak Metz'i kuşattı; fakat Guise Dükü Francis'in[4] olağanüstü cesareti ve ayrıca imparatorluk ordugâhında baş gösteren ani tifüs salgını yüzünden kuşatma kaldırıldı.

Henri, babasının siyasetini sürdürerek -her zamanki gibi Hıristiyan Avrupa'nın geri kalanını hayrete düşürerek- Sultan Süleyman'la daha da yakın ilişkiler kurdu. Örneğin, 1551'de, şehrin Saint John Şövalyeleri'nden alındığı Trablus kuşatması sırasında Fransız elçisi Gabriel d'Aramon'un Türk donanmasıyla birlikte olması -daha da beteri kuşatmanın ardından Türklerin zafer şölenine katılması- ciddi endişe sebebiydi. Fa-

3 Aslında tâbi idareci konumundaki bu yöneticilerin imparatorluk topraklarını bu şekilde teslim etme yetkileri yoktu; söz konusu idareciler -ve Henry- bu adımın herhangi bir bedelini ödemedikleri için şanslıydılar. Bölge, 1648'de Westphalia Barışı'na dek teknik olarak Fransa'nın bir parçası olmadı.

4 Francis d'Guise gerçekten harikulade bir insandı. Fransızların 1545'te, bir önceki yıl VIII. Henry tarafından ele geçirilen Boulogne'u kuşattıkları sırada miğferindeki parmaklıkları delip geçen bir mızrakla yaralanmıştı. Mızrağın sapı kırılsa da yaklaşık on beş santimlik kısmı miğferine takılı kalmış, temreni Francis'in iki yanağına saplanmıştı. Fakat dük yine de atının dizginlerini bırakmadan, kimseden yardım almadan çadırına dönmüştü. Sonrasında aktarılanlara göre cerrah onu ameliyat ederken ölebileceğini düşünmesine rağmen "sanki saçından bir tutam koparılmışçasına [acıya] rahatça direndi".

kat Henri hiç pişmanlık duymadı; çok geçmeden Akdeniz'deki tüm kadırgalarına Osmanlı donanmasına katılmalarını emretti. Kuşatma, Henri'yle Charles arasında topyekûn bir savaşın başlangıcıydı; on yıl boyunca farklı sahnelerde gerçekleşen bir savaş: Doğu Fransa, Akdeniz ve İtalya. Öte yandan İtalya seferine pek gönüllü olduğu söylenemezdi. Henry, seleflerinin bu yarımadaya dair hırslarını hiçbir zaman paylaşmadı. Ona göre İtalya kıymetinden çok soruna neden oluyordu; bu yüzden önce Charles'la, ardından onun 1558'de ölümüyle yerine geçen oğlu II. Philip'le bitmek bilmeyen savaşlarla tüm bu hazin hikâyeyi sona erdiren 3 Nisan 1559'daki Cateau-Cambrésis Anlaşması'nı memnuniyetle karşıladı.

Anlaşma konusunda en ufak şüphe yoktu: İmparatorluk büyük ölçüde Savoy Hanedanı'nın yardımları sayesinde kazançlı çıkmıştı. Savoylar, 1003 yılında kurulmuştu ve Avrupa'nın en eski yönetici ailelerinden biriydi.[5] Başkenti Chambéry[6] olan Fransız Savoie ve Haute-Savoie departmanlarının yanı sıra İtalya'nın günümüzdeki Piedmont bölgesi on altıncı asrın ortalarında bu hanenin elindeydi. Bu bölge, 1536'da I. Francis'in işgaline dek gayet huzurluydu. Ardından Dük III. (İyi) Charles ve 1553'te yerine geçen oğlu Emmanuel Philibert sürgüne gönderilince imparatorluğun sadık müttefiki oldular. Vekilleri aracılığıyla Henri ve II. Philip arasında imzalanan barış, Savoy'a tüm eski topraklarını iade ederken Henri, İtalya üzerindeki tüm iddialarından vazgeçmişti. Bu durum, Milano, Sicilya ve Sardunya'nın doğrudan kontrolünün Philip'te olması anlamına geldiği gibi aynı zamanda İtalyan Yarımadası'ndaki gerçekten bağımsız yegâne devletlerin Savoy ve

---

5 Mensupları belli dönemlerde "Sicilya Kralı", "Sardinya Kralı", "Hırvatistan Kralı", "İspanya Kralı", "Kıbrıs Kralı", "Ermenistan Kralı", "Kudüs Kralı" ve "Etiyopya İmparatoru" unvanlarına sahip olmuştur. İtalya'nın Mart 1861'ten birleşerek Cumhuriyet hâline geldiği Haziran 1946 yılları arasındaki dört kralı da bu aileden çıkmıştır.

6 Başkentlerini 1563'te Torino'ya taşıyacaklardır.

Venedik Cumhuriyeti olması demekti. Diğer yandan Calais de Fransa'ya kalacaktı. Tahmin edileceği gibi İngilizler bu son hükme çok kızsalar da yapabilecekleri hiçbir şey yoktu. Bu sırada anlaşmayla Henri, çağdaş biri tarafından "fevkalade nezaket ve keskin idrak sahibi" diye tarif edilen otuz altı yaşındaki kız kardeşi Berry Düşesi Margaret'la Emmanuel Philibert'in evliliğini karara bağladı.

Ancak Henri çok yaşamayacaktı. 1 Temmuz'da, Paris'te, günümüzde Place des Vosges'in bulunduğu Château de Tournelles'de barışı kutlamak için düzenlenen bir turnuvada mızrak dövüşü yapıyordu. Rakibi, İskoç muhafızlarının kumandanı, Fransız asilzadesi Montgomery Kontu Gabriel'di. Karşılaşma esnasında Montgomery'nin mızrağı parçalandı ve milyonda bir rast gelecek şekilde fırlayan kıymıklardan birisi kralın miğferinin açık tek bölgesi göz kısmını aşıp gözüne saplandı ve beyninin iç kısımlarına dek gitti. Kral on gün sonra kan zehirlenmesinden öldü.

Kralın geçirdiği kaza ve ardından ölmesi, Emmanuel Philibert ve Margaret'in düğün kutlamalarının üzerine kara bulut gibi çöktü. Kral bilincini kaybetmeden hemen önce müstakbel damadın, ölümünden faydalanıp ittifaktan ayrılacağı korkusuyla düğünün derhâl yapılması talimatını verdi. Notre-Dame'daki şatafatlı düğün planları rafa kalktı; Henri'nin son nefesini verdiği yerin yakınında küçük bir kilisede ikili gece yarısı evlendi. Kraliçe Catherine diğerlerinden ayrı bir yere oturmuştu, gözyaşlarını gizlemeye gerek duymuyordu.

***

Müteakip yirmi yıl boyunca -Fransa tarihinde ikinci kez- hepsi kardeş üç Fransa kralı art arda tahta çıktı. Önce İskoç Kraliçesi Mary'nin kocası II. Francis saltanat sürdü. Hem fiziksel hem de psikolojik açıdan kırılgan bu kral sadece on

yedi ay tahtta kalacaktı. Bu on yedi ay içerisinde bir sürü olay yaşandı, ancak Francis'in bunlar üzerinde kontrolü çok az olacaktı; on beş yaşında olmasına ve teorik olarak bir naibe ihtiyacı olmamasına rağmen, tahta çıkışında yetkilerini kendi isteğiyle Mary'nin amcaları, Guise Dükü Francis ve kardeşi Lorraine Kardinali Charles'a devretti. Hâlâ kocasının yasını tutan annesi Kraliçe Catherine itiraz etmedi.

Fakat diğerleri aynı fikirde değildi. Bu kişilerin başını Navarra Kraliçesi Joan'ın kocası Antoine de Bourbon çekiyordu. Kraliçe ve kocası Antoine'nin müdahil oldukları her olayda Guiseler bir anda Lorraine'den çıkma hırslı türedi konumuna düşüyorlardı; zira Guiselerin o sırada Fransa vatandaşı olmalarının tek sebebinin, babalarına bu hakkı arkadaşı I. Francis'in lütfetmesi olduğu herkesin malumuydu. Bu nedenle onların kralın yaşının küçüklüğünden faydalanmaya hakkı olmamalıydı. İmparatorluğa karşı yürütülen uzun savaşlar Fransa'yı iflasın eşiğine getirdiğinden kemer sıkma politikası âdeta zorunluluktu; bu, onları halkın nazarında daha da sevimsiz kılıyordu. Son olarak yönetime geldikleri dönem, Huguenot zulmünün bir adım ileri taşındığı zamana denk gelmişti; günbegün evler aranıyor, tutuklamalar yaşanıyordu.

Çıbanın başını koparan da her şeyden ziyade bu zulümdü. Kralın elinden gelen her şeyi yapmasına rağmen Protestanlığın Fransa'da, bilhassa soylular arasında hızla yayıldığı bir gerçekti. Tahminlere göre 1560'lara gelindiğinde soyluların yarısında fazlası Huguenottu; bu durum doğrudan monarşi için ciddi bir tehdit potansiyeli taşımaktaydı. 1560'ta bir grup taşralı Huguenot soylusu kralı yakalayıp Guise kardeşleri tutuklamayı planladı. Elbette bu darbe haberi Kardinal'e ulaştı; Kardinal, apar topar Francis'i ve sarayı Blois'den çok daha kolay savunulabilecek Amboise'a naklettirdi. Darbeciler 17 Mart'ta şatoya saldırma teşebbüsünde bulunsalar da daha

harekete geçmeden yenildiler. Liderleri la Renaudie Senyörü Jean du Barry [Périgord], gerdirilerek dörde ayrıldı ve cesedinden arta kalanlar şehir kapılarına asıldı. Yandaşları -yaklaşık 1.200 ila 1.500 kişi- kral ve kraliçenin huzurunda idam edilerek cesetleri ya ağaçlara ya da surlardaki demir kancalara asıldı. İlk partinin tartışmasız kazananı Guise kardeşlerdi.

Ancak 5 Aralık 1560'ta Kral Francis, kulağındaki enfeksiyon yüzünden öldü. Bu acınası karakter, kendinden çok daha güçlü ve zeki kişiler tarafından bir o yana bir bu yana çekiştirilmiş; çok kısa süre tahtta kalmış ancak hiçbir zaman saltanat sürmemişti. Ülke tarihi üzerindeki etkisi yok denecek kadardı. Her şey bir yana Mary'yle evliliği bile tek başına ne kadar niteliksiz biri olduğunu göstermeye yeterdi: Kral anormal ölçüde kısaydı, neredeyse cüce bile denilebilirdi; oysa karısı bir metre seksen santimin üzerinde boyuyla yanında dev gibi kalıyordu. Evliliklerinin tüm gereklerinin yerine getirilip getirilmediğini bilemiyoruz, fakat pek muhtemel gözükmüyor. Bildiğimiz kadarıyla Mary iki kez daha evlenecekti ve bunlar da her açıdan tatminkâr evlilikler olmayacaktı; ama yine de insan, her hâlükârda ilkinden daha iyi olduklarını düşünmeden edemiyor.

Francis'le Mary'nin çocuklarının olmayışı, tahtın Francis'in küçük kardeşi Charles'a geçmesi demekti; IX. Charles adını alan genç kral henüz on yaşında olduğundan bir naibe ihtiyacı vardı. Annesi Kraliçe Catherine, Guise Kardeşleri Bourbonlarla, Bourbonları Guiselerle tehdit ederek çok zorluk çekmeden naipliği üzerine aldı. Siyasi tabloda artık tamamen din savaşları egemendi; Catherine her zaman dini bütün bir Katolik olmasına rağmen bir orta yol bulması gerektiğinin farkındaydı. Ancak bunu söylemesi kolay olsa da yapması zordu. Ocak 1562'de Saint-Germain Fermanı ile Protestanlığın varlığını tanıdı, vicdan özgürlüğünü garanti altına aldı ve

özel olarak ibadete izin verdi; elbette bu ilan halka açık yapılmamıştı, zira aksi durum sorun yaratacaktı. Maalesef sadece iki ay sonra Guise Dükü Francis topraklarına geri döndüğü sırada Komünyon Ayini'ne katılmak için Vassy Köyü'nde mola verdi. Orada kilise olarak kullandıkları ahırda kendi ayinlerini yapan bir Huguenot topluluğuna rastladı. Adamlarından bazıları içeri girmeye çalıştılarsa da başarılı olamadılar; arkası çorap söküğü gibi geldi; taşlar atıldı, birisi dükün kafasına denk geldi. Öfkeden deliye dönen dük, adamlarına ahırı ateşe vermelerini emretti; altmış üç kişi öldü, yüz kişi yaralandı.

Bu olay Saint-Germain Fermanı'nın sonuydu; Guiselerin baskısıyla ferman yürürlükten kaldırıldı. Ertesi yıl iç savaş patlak verdi. Amboise darbesinin muhtemel baş mimarı Condé Prensi Louis de Bourbon, Protestanlığın koruyucusu rolünü üstlendi ve Loire Vadisi boyunca stratejik kasabalarda garnizonlar kurmaya başladı. Antoine de Bourbon, Rouen'de öldürüldü, Francis de Guise ise Orléans'ta. Sonunda, olayların başından beri dikkate değer bir cesaret ve bilgelik gösteren Kraliçe Catherine, Mart 1563'te Amboise'de imzalanan başka bir fermanla düzeni yeniden tesis etmeyi başardı. Bu ferman önceki kadar müsamahakâr olmasa da soyluların kendi evlerinde ve her büyük şehirde belirlenecek bir banliyöde Protestan ayinlerine izin vermekteydi. Ardından, aşırı derecede gergin bir barış yılı yaşandı. Bu sırada Ağustos ayında Charles reşit olsa da akıllılık edip dizginlerin annesinin elinde kalmasına izin verdi. Gerilim günden güne o kadar azaldı ki anne ve oğlu sonbaharda ülkeyi dolaşmaya çıkabilecek durumda olduklarını düşündüler. Fontainebleau'dan başlayan tur neredeyse iki yıl sürdü.[7]

---

7 Kral, Auvergne'deki Roussillon'a ulaştığında, yılın 1 Ocak'ta başlayacağını ilan etti. Eski takvim yöresel piskoposluk bölgelerine göre değişiyordu: Yere bağlı olarak yıl Noel'de, Paskalya'da, 25 Mart'taki Beşaret Bayramı'nda başlayabiliyordu.

Barış 1567'ye dek korunabildi; ardından üç yıl sürecek savaş başladı. Giderek şiddetlenen bu savaşta İngiltere, Navarra ve Flaman Cumhuriyeti, Protestanların tarafında ve İspanya, Toskana ve -pek de sürpriz sayılmayacak şekilde- Papa V. Pius, Katoliklerin yanındaydı. Meaux'da kralı kaçırma girişimi ve Nîmes'de korkunç bir Katolik katliamı yaşandı; savaş bu şekilde, 1570'de başka bir ateşkesle, Saint-Germain-en-Laye Barışı'yla sona erene dek devam etti. Bu arada kral, annesinin tüm endişelerine rağmen, Amiral Gaspard de Coligny'nin giderek daha fazla etkisi altına giriyordu. Coligny, Condé'nin yerine geçerek Huguenotların lideri olmuştu ve Guiseler, 1563'te Orléans'taki savaş sırasında Duke Francis'in öldürülmesi emrini onun verdiğinden şüphelenmekteydi. İntikam almaya kararlıydılar ve almaları da uzun sürmedi.

Bu son ateşkesle birlikte kralın kız kardeşi Margaret de Valois'yle [Bourbon Hanedanı'ndan], ileride IV. Henri olacak Huguenot Henri de Navarre'yle evliliği de karara bağlanmıştı. Kuşkusuz Katolikler dehşete kapılıp şiddetle karşı çıktılar; öte yandan Huguenotlar çok sevindi ve önde gelen Huguenot soylularının çoğu, 18 Ağustos 1572'de yapılması planlanan tören için Paris'e akın etti. Ancak şehirde gerilim tehlikeli şekilde artmaya başlamıştı. Dört gün sonra Coligny, bir suikast teşebbüsünden kıl payı kurtuldu. Ne var ki bundan iki gün sonrakinde o kadar şanslı değildi. Guise Dükü Henri birkaç adamıyla birlikte Coligny'nin kaldığı evi basıp kılıçla delik deşik etti. Pencereden aşağı atılan cesedin başı âdeta yere değmeden kesildi. Üstüne üstlük tek kurban Coligny de değildi. O gün -24 Ağustos Aziz Bartolomeus Yortusu'ydu- ve sonraki günlerde Fransa'nın diğer pek çok şehrine ve kasabasına yayılan genel bir Huguenot katliamı yaşandı; bu katliamın arkasında Guiseler olduğu neredeyse kesindi; ayrıca büyük olasılıkla Kraliçe Catherine de destek vermişti. Hayatını kay-

bedenlerin sayısına dair tahmin değişkenlik göstermektedir; tahminler otuz binlere kadar çıkmaktadır.

Katliam haberleri kısa sürede tüm Avrupa'ya yayıldı. Tepkiler farklı farklıydı. İngiltere'de Kraliçe Elizabeth yas tutarken Roma'da Papa XIII. Gregorius kutlamalarda *Te Deum*[*] ilahisinin söylenmesini emretti. Fakat II. Felipe çok daha heyecanlıydı; Escorial'den[**] (inşası hâlâ sürmekteydi) tebriklerini göndermişti. "Bu haber," diye yazmıştı tebrikinde, "hayatımın en muazzam sevinçlerinden biri." Kral Charles'a gelince, olayın sarsıntısını hiçbir zaman atlatamadı. Hâletiruhiyesindeki değişiklikler endişe vericiydi: Katledilen Huguenotların çığlıklarını hâlâ duyabildiğinden yakınıyordu. Bazen kendini bazen de annesini suçluyordu. Fakat Catherine her zamanki gibi kararlı duruşundan geri adım atmadı; ona göre akıl hastası bir oğlu vardı ve yapacak bir şey yoktu. 30 Mayıs 1574'te Charles yirmi üç yaşında öldü; ölüm sebebi büyük ihtimalle tüberkülozdu. İki çocuğu vardı, ama maalesef ikisi de karısı Avusturyalı Elizabeth'ten değildi.[8] Bu nedenle taç, kardeşine, II. Henri'nin oğullarının üçüncüsüne kaldı.[9]

Kral III. Henri hâlihazırda Polonya kralı olduğu için bu kez veraset, öncekinden çok daha karmaşıktı. Ne diğer iki ağabeyi ne de bir başkası onun Fransa kralı olacağına ihtimal vermişti; bu nedenle Polonya tahtı için harikulade bir aday olarak görülmüştü. Krakov'daki Wawel Şatosu'nda altı ay saltanat sürmüştü ki kardeşinin öldüğü haberi kendisine ulaştı;

---

* ***Te Deum laudamus***, "Ey Tanrı, Seni Övüyoruz" adlı ilahi. (ç.n.)

** ***El Escorial***, günümüzde Madrid Özerk Bölgesi içinde, Sierra de Guadarrama dağının eteklerinde yer alan manastır, saray, kütüphane ve diğer bölümlerden oluşan, İspanya Kralı II. Felipe'nin ikametgâh olarak kullandığı dinî-kültürel yapı. (ç.n.)

8 Elizabeth, İmparator II. Maximillian'ın kızıydı.

9 1550'de on sekiz aylıkken ölen Orléans Dükü Louis'yi sayacak olursak dördüncüsüne.

bunun üzerine olabildiğince süratli Venedik üzerinden Fransa'ya döndü.[10] 13 Şubat 1575'te Reims'te taç giydi, hemen ertesi gün Louise de Lorraine'le evlendi; Louise çok asil bir aileden değildi; Henri onunla Polonya'ya giderken tanışmış ve bize aktarıldığına göre görür görmez etkilenmişti.

Peki, gerçekten de etkilenmiş miydi? Bu pek muhtemel değil gibi; zira tüm bulgular Henri'nin temelde -aslında bariz biçimde- homoseksüel olduğunu gösteriyor. Dört bir yanı kocaman küpeler, boyunlarına kürkümsü manşetler takan ve asla yanından ayrılmayan bir grup efemine gençle -minyonları [gözdeleri] olarak biliniyorlardı- çevrilmişti. Öte yandan vârisinin olmamasını bir kenara bırakacak olursak Henri'nin cinsellik sorunu çok da önemli değildi; hatta sonradan, hiç vâris bırakamamış olmasının Fransa adına büyük bir şans olduğu anlaşılacaktı.

***

Bu sırada iç savaş kâbusu devam etmekteydi. Aziz Bartolomeus Yortusu Katliamı'nda fazlasıyla zayıflayan Huguenotlar toparlanma mücadelesi veriyor, iki Guise -artık Kardinal ve yeğeni Dük Henri- mütemadiyen güçlerini ve nüfuzlarını artırıyordu. Bunu, kralın en küçük kardeşi ve birincil vârisi Anjou Dükü Francis'in 1584'te ölmesiyle şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlayacaklardı. Tahtın bir sonraki vârisi, akıl almaz biçimde, dokuzuncu dereceden kuzeniydi: Antoine de Bourbon'un oğlu ve baba tarafından doğrudan Saint Louis'nin soyundan Navarra Kralı Henri'ydi. Ancak ne yazık ki Protestandı; bu nedenli Guiseler Katolik olmayan bir kral fikrine kesinlikle karşı olduklarından III. Henri'yi, onun taht hakkını iptal eden bir ferman yayımlamaya zorladılar. Artık kralın

10 Batı Avrupa'ya ilk yemek çatalını Polonya'dan getirmesiyle bilinir.

-istemeyerek de olsa- tamamen onların kontrolü altında olduğu su götürmezdi. Öte yandan kral bağımsızlığını yeniden ele geçirmenin bir yolu olduğunu biliyordu. Uygun vakti kolladı ve 1588 Noeli'nden iki gün önce kardinali ve dükü Blois Şatosu'na davet edip kraliyet muhafızlarına soğukkanlılıkla katlettirdi.

Tepkiler hiç gecikmedi. Tahmin edileceği üzere Kraliçe Catherine dehşete kapıldı; yataklara düştü, üç hafta sonra da öldü; sonrasında tüm Fransız Katolikleri krala isyan etti. Aktarılanlara göre Paris'te sayısı yüz bini bulduğu tahmin edilen kalabalık ellerindeki mumları aynı anda üfleyerek söndürürken, "Tanrı Valois nesebini de böyle söndürsün!" diye haykırıyordu. Fakat Henri soğukkanlılığını kaybetmeden Tours'a kaçtı. Hâlâ güvenebileceği tek güç olan Navarra kralının (ki kendisi kayınbiraderi olacak, kız kardeşi Margaret'la evlenecekti) orada kendisine katılması konusunda sözleşmişti. İki kral orada, Paris'e ortak bir saldırı planladılar; fakat 1 Ağustos 1589'da Jacques Clément adında fanatik bir genç Dominikan keşişinin III. Henri'yi karnından bıçaklamasıyla planlarını daha ileri taşıyamadılar. Kral ertesi sabah etrafındakilere meşru halefi olarak Navarra kralını tanımalarını emrettikten sonra öldü.

Elbette Huguenotlar bu karardan fazlasıyla memnun olmuşlardı. Fakat tahmin edilebileceği gibi Katolikler, bilhassa iki temel gerekçeden ötürü geri adım atmıyordu; yeni kralın dinî inancı bir yana, taht iddiası da sorunluydu. Dokuzuncu dereceden bir kuzen gerçekten de meşru vâris olabilir miydi? Kuşkusuz tarihte meşru şekilde tahta çıkan, ancak selefleriyle akrabalığı çok yakın olmayan birkaç kral vardı; acaba taht iddiası daha güçlü Katolik inanca sahip başka bir prens hiçbir yerde yok muydu? Bu nedenle Navarra Kralı Henri, yeni

krallığına hükmetmek istiyorsa her şeyden evvel orayı ele geçirmesi gerektiğinin çok geçmeden farkına vardı. Katolik İttifakı'na karşı 1589'da Arques'de ve 1590'da Ivry'de (günümüzde Ivry-la- Bataille olarak bilinir) iki savaş kazandı; fakat aynı yıl içinde Paris'i ele geçirme teşebbüsü geri püskürtüldü ve istemeyerek de olsa Protestanlık inancında olduğu sürece asla toplum tarafından kral olarak kabul edilmeyeceği gerçeğini kabul etmek zorunda kaldı. "*Paris vaut bien une messe*"[11] sözü tarihe geçecekti. Bu sözler kulağa müstehziymiş gibi gelse de bu amaçla söylenmemişti. "Şu Katolik inancına yürekten bağlı olanlar acaba ne derdi?" diye sormuştu, "Şayet otuz yaşına dek tek bir şarta bağlı hayatımı sürdürsem ve sayesinde bir krallık kazanma beklentisiyle birden inanışımı değiştirdiğimi görseler?" Acele etmeyip "boğazına hançer dayalı" bir hâlde mezhebini değiştirmeyi kabul etmedi; nihayet tahta geçmesinden dört yıl sonra, uzun süredir metresi olan Gabrielle d'Estrées'le uzun uzun münakaşaların ardından 25 Temmuz 1593'te Protestan mezhebini terk etti. Böylelikle tebaasının büyük çoğunluğunun bağlılığını elde etmiş ve nihayet 27 Şubat 1594'te -hâlâ Katolik İttifakı'nın elindeki Reims'te eski geleneklere göre değil Chartres Katedrali'nde de olsa- kral olarak taç giyebilmişti.

Öte yandan Henri'yi istemeyerek de olsa meşru kral kabul eden Katolikler huzursuzdu ve Huguenotlara karşı hâlâ derin bir öfke besliyorlardı. Birçok kent ve kasabada hayat Huguenotlar için çetin geçmeye devam ediyordu. Kralın 1598 Nisan'ında imza attığı Nantes Fermanı, işte bu eski dindaşlarının durumlarını iyileştirme çabasıydı. Kral bu fermanla cüret edebildiği kadar ileri gitmişti: Protestanlara artık sapkın

---

11 "Paris, bir ayine fazlasıyla değer." [Komünyon ayini, iki mezhep arasındaki en temel ayrılıklardan biriydi. (ç.n.)]

ya da münafık muamelesi yapılmayacak, kamu görevlerinde çalışma hakkı ve meşru şikâyetlerini doğrudan krala iletme hakkı dahil tüm yurttaşlık haklarına sahip olacaklardı. Ne var ki ferman iki tarafı da memnun etmemişti: Protestanlığın Fransız toplumunda kalıcı bir unsur olarak tanınması Katoliklerin çok ağırına gitmişti, Protestanlar ise hâlâ kendilerini ikinci sınıf vatandaş olarak hissediyorlardı. Yine de ileriye doğru önemli bir adımdı ve -hepsinden önemlisi- asıl amacını gerçekleştirmişti: Neredeyse yarım asırdan beri Fransa'nın başına bela olan savaşları sona erdirmişti.

Henri ancak şimdi, ülkesinde birliği yeniden sağlamaya odaklanabilirdi. "Hepimiz Fransızız," diye ilan etti, "aynı ana vatanın hemşerileri; bu nedenle mantık ve nezaket çatısı altında bir araya gelmeli ve sadece insanları kışkırtmaya yarayan bu sertlik ve gaddarlıktan vazgeçmeliyiz." Elinde bir kozu daha vardı: Tebaasının karşı konulamaz bulduğu bariz Gaskonya aksanıyla birlikte o meşhur harikulade cazibesi. I. Francis'i sevdikleri gibi, güzel kadınlara karşı gizlemediği düşkünlüğünden ötürü onu da sevdiler.[12] III. Henri'nin kız kardeşi Margaret'la ilk evliliği başarılı değildi ve çocukları olmamıştı; şimdi bu evliliğin iptal edilmesini ve kendisine üç çocuk doğurmuş sevgilisi Gabrielle'yla evlenmeyi istiyordu. Hayli sert itirazlarla karşılaşması hiç şaşırtıcı değildi; fakat sevgilisinin 1599 Nisan'ında yaptığı düşük sırasında aniden ölmesiyle sorun trajik biçimde çözüldü. Aynı yıl evliliğinin iptalini sağladı ve Toskana Grandükü I. Francesco'nun altıncı kızı Marie de' Medici ile evlendi. Yirmi dokuzunda, zavallı şişman Marie, sürekli bir Rubens tablosu gibi görünüyordu (Aslında böyle bir tablo da vardı). Aşırı derecede kiloluydu;

12 Metreslerinin listesini ortaya koyma amaçlı yapılan titiz araştırma henüz tamamlanmamış olmasına rağmen şu an için toplamda elli altı sayısına ulaşılmıştır.

öyle ki saray çevresinde "şişman banker" olarak biliniyordu. Kocasına iki oğul ve üç kız (İngiltere'nin müstakbel kraliçesi, I. Charles'ın karısı Henrietta Maria da bunlardan biriydi) vermesine rağmen Henri onu hiç sevmedi; elbette kralın yatağını paylaştığı diğer birçok kadınla yaşadığı bitmek bilmez çekişmeler kocasıyla ilişkisinin düzelmesine pek yardımcı olmamıştı.

Ancak ev içi çekişme, Henri'yi bir an için önündeki devasa görevden alıkoymadı: Fransa'da huzuru yeniden tesis etmek. Venedik büyükelçisi, "Her yerde yıkım var," diyordu, "sığırların çoğu yitip gitmiş, bu yüzden tarlaları sürmek artık mümkün değil... İnsanlar artık eskisi gibi kibar ve dürüst değiller; savaş ve kan görmek onları sinsi, kaba ve barbar yaptı." Söyledikleri tamamen doğruydu: Yük hayvanı olmadığından omuzlarına ip takıp saban çeken köylülerden söz eden başka tanıklar da vardı. Kasabalarda nüfus keskin bir düşüş göstermişti; oran bazen yüzde altmışı buluyordu. Öte yandan Henri'nin şansına sağ kolu gibi iş gören bir adamı vardı: Maximilien de Béthune. Henri'nin 1606'da Sully dükü yaptığı Maximilien dörtte kalkar, kahvaltıyı altı buçukta yapar, öğlene kadar çalışır, öğle yemeğini yer ve sonra gece ona kadar çalışırdı. Henri de o da Fransa'nın zenginliğinin her şeyden öte doğrudan toprağında olduğuna inanıyordu. Köprüler ve iki yana karaağaçlarla dizili yollar inşa ettiler, bataklıkları kuruttular, kanallar kazdılar ve savaşların ıssız bıraktığı geniş alanları yeniden ağaçlandırdılar. Paris şehrine iki büyük katkı sağladılar: İlki, Seine Nehri'nin sağ tarafı boyunca uzanan, eski sarayı Catherine de' Medici tarafından Tuileries'de inşa ettirilen yeni sarayla birleştiren, başlangıçta yaklaşık beş yüz metre uzunluğundaki (o zamandan beri çok kısalmıştır) Grande Galérie du Louvre; ikincisi -ve çok daha önemlisi- ismine rağmen Seine Nehri üzerindeki köprülerinin en eskisi

olan Pont Neuf'tür [Yeni Köprü]; günümüzde bu köprünün Ile de la Cité ayağının bulunduğu tarafta Giambologna'nın eseri, kralın muhteşem atlı heykeli yer almaktadır. Henri'nin sihri büyük oranda, halkına karşı duyduğu içten sevgiydi; meşhur özdeyişinde ifade ettiği de bu sevgiydi: "Tanrı ömür verirse krallığımda hiçbir köylünün pazar günleri tenceresinde tavuk pişirme imkânından mahrum kalmamasını sağlayacağım." Ne yazık ki Tanrı bu anlaşmanın kendine düşen kısmını yapmadı. Artık elli altı yaşına gelmiş Henri, önceki iki suikast girişiminden sağ kurtulmayı başarmıştı; ama üçüncüsü ölümcül oldu. 14 Mayıs 1610'da, Rue de la Ferronnerie'de[13] trafik sıkışıklığı yüzünden arabası durduğu sırada François Ravaillac adında bir Katolik fanatik kapıyı açıp Fransa'nın yetiştirdiği gelmiş geçmiş en büyük krallardan birinin göğsüne bıçağını saplayarak oracıkta öldürdü. Saltanatının başlangıcında ondan daha çok nefret edilen ya da daha şiddetli saldırılara maruz kalan çok az kişi vardı; ama hiçbiri öldükten sonra onun kadar sevilmedi.

***

1610 yılı bir dönüm noktasıydı; gelecek 164 yıl boyunca Fransa'nın sadece üç kralı olacaktı ve üçünün de adı Louis'ydi. Öncesinde, aynı zaman dilimi içerisinde tahta çıkan kral sayısı ondu. IV. Henri'nin büyük oğlu XIII. Louis, seleflerinin çoğu gibi tahta çocukken, dokuzuncu yaş gününün hemen öncesinde çıktı; naiplik görevi annesi Marie de' Medici'ye verildi. Marie, yabancı bir ülkede ne kadar uzun zaman geçirirse geçirsin her zaman İtalyan kalan İtalyanlardan biriydi. Kocasının bakanlarının çoğunu görevlerinde devam ettirse de iki tekinsiz hemşerisine gün geçtikçe daha çok sırtını yas-

13 Hadisenin yaşandığı noktada günümüzde yere bir levha konulmuştur.

lamaya başladı: Floransa'dan gelirken yanına getirdiği süt-kardeşi Laura Galigai ve Laura'nın, Ancre markizi tayin ettiği ve kendisini anında mareşal rütbesine terfi ettiren kocası Concino Concini. Bu iki İtalyanın sarayın diğer mensupları tarafından hiç sevilmediğini söylemeye gerek yok; Marie'nin -onların teşvikleriyle olduğu muhakkak- bir kararla kral oğlunu, İmparator V. Charles'ın torunun kızı, İspanya Kralı III. Felipe'nin kızı Avusturyalı Mary'yle evlendirmek istemesi, ikiliye karşı nefreti daha da pekiştirdi. Tahmin edilebileceği gibi Protestanlar bu karara çok öfkelendi; Habsburglardan hiç hazzetmeyen ve Fransa'nın kuşatılacağı endişesini taşıyan Katolikler de onlardan daha mutlu sayılmazlardı.

Muhtemelen genç gelin de müstakbel kocasıyla ilk tanıştığında aynı durumdaydı. I. James'in büyükelçi olarak tayin ettiği ve 1619'da güven mektubunu takdim eden Lort Edward Herbert şunları kaydetmişti:

> Krala, efendim kralımdan güven mektubunu takdim ettim... Pek söz etmedi; zira kekemeliği o kadar ileri boyuttaydı ki bazen tek bir kelime için bile dili uzun süre ağzından içeri girmiyordu; ayrıca dişleri iki sıraydı[14] ve çok yorulsa da terlediği, tükürdüğü, burnunu sümkürdüğü nadirdir ya da görülmemiştir; bunun yanına bağımlısı olduğu avcılık ve şahinle avlanma talimlerinde yorulmak bilmediği görülmüştür.

Louis, yasal açıdan 1614'te, on üçüncü doğum gününde reşit olmasına karşın, annesinin naiplik görevini üç yıl daha sürdürmesinden memnundu; 1617'ye dek Fransa'nın fiili yöneticileri annesi ve Concini'ydi. O dönemde Fransa tahtında ikinci sırada olan Condé prensi, Henri yönetimdeki ikiliye karşı iki kez teşebbüse geçse de kraliçe tarafından kısa sü-

14 Burada ne demek isteniyor, [hiçbir fikrim yok]?

reliğine hapsedildi; fakat kraliçe bu defa fazla ileri gitmişti. Kralın annesiyle olan bağını kopartıp Condé'yle takipçileri-ni destekleme vaktinin geldiği konusunda ikna eden en eski dostu ve Fransa Şahincibaşı Charles d'Albert'ti; nihayetinde Louis sert bir adım attı. 1617 Kasım'ında Concini'nin suikasta kurban gitmesinin arkasında onun olduğu neredeyse kesindi. Üç ay sonra da dul eşi Galigai büyücülükten yargılanıp mahkûm edildi; önce boynu vuruldu, ardından kazığa bağlanarak yakıldı. Kraliçe de Blois'ye sürgüne gönderildi; d'Albert ise Luynes dükü yapıldı; ardından kralın başdanışmanı oldu.

Louis gücünü göstermiş, kanın tadını almıştı. Artık yönetmeye hazırdı; ama henüz sadece on altı yaşındaydı. Sosyal ilişkilerde beceriksizliğini üstünden atamamıştı; suskun ve evhamlıydı. Bunun yanında büyük ihtimalle biseksüeldi; kadınların onu korkuttuğu kesindi. Karısına pek ilgi göstermedi; 1615'te evlenmelerinin üzerinden dört yıl geçtiğinde, hatta tek arkadaşı Luynes onu resmen bunu yapmaya zorladığında bile hâlâ karısıyla aynı yatağa girmemişti. Ancak politik açıdan hem kendine hem de yargılarına güveniyordu; evet, belki kekeliyordu, ama tam olarak neyi söylemek istediğini biliyordu. 1621'de Luynes "kızıl hummadan" -artık nasıl bir hastalıksa- öldüğünde hiç gözyaşı dökmedi; öyle ki çevresindekiler kadim dostunu ne kadar az umursadığını görünce şaşakalmıştı. Öte yandan kralın artık yeni bir danışmana ihtiyacı vardı; çok geçmeden de birini buldu: Adı sürekli kralla anılacak bir adam; Kardinal Armand Jean du Plessis de Richelieu.

Richelieu siyasi arenaya ilk kez çıkmıyordu. Sadece Blois sürgünü esnasında Kraliçe Marie tarafından görevlendirilmemiş -kralla aralarında paha biçilemez bir ara buluculuk görevi üstlenmişti- aynı zamanda genç Kraliçe Anne'nin ha-

senat eminliği görevini de yapmıştı. 1616'da Dışişleri Bakanlığı görevine terfi ettirildi. Kralın 1617 darbesinden sonra görevinden alınarak Avignon'a sürgüne gönderilmişti; fakat kısa sürede geri dönüp Luynes'in ölümünden sonra tekrar gücünü artırdı. 1622'de Papa XV. Gregorius tarafından kardinalliğe terfi ettirildi. İki yıl sonra kralın başbakanı oldu.

Ve bu görev -her anlamda- üzerine tam oturmuştu. Bu konuda sorumluluk kısmen, kendisini resmî kıyafetlerle resmetmesine -bunu on bir kez yapmıştır- izin verilen tek ressam Philippe de Champagne'nin olsa da onu tanıyan ve muhteşem kişiliği hakkında yazan herkes kemerli burnunu, keçi sakalını, koyu kahverengi gözlerini bolca tasvir etmiştir. Onun kadar tanınan ve onun kadar etkileyici bir başka Fransız devlet adamı olmadığı kesindir. Efendisi gibi -hatta çok daha fazla- o da etrafına güven vermiştir.

Bu güveni vermesi çok da iyi olmuştu; zira 1618'de tüm Orta Avrupa'yı paramparça edecek bir savaş patlak vermişti. Otuz Yıl Savaşları kıtanın gördüğü en ölümcül, en kanlı ayaklanmaydı; Fransa Din Savaşları artık muazzam ölçüde büyüyerek Avrupa sahnesine taşınmıştı. Savaş 1648'de sona erdiğinde ölenlerin sayısı sekiz milyondan fazlaydı. Kutsal Roma İmparatoru II. Ferdinand'ın tüm tebaasını Roma Katolik inancına geçmeye zorlamasıyla patlak vermişti. Oysa en iyi imparatorun bilmesi gerekiyordu. Ferdinand'ın büyük amcası V. Charles'ın yaklaşık altmış yıl önce Augsburg Barışı'yla kendi dinlerinde kalmalarına izin verdiği Kuzey Almanya'daki Protestan idareciler haklarını savunmak üzere bir araya gelmişti. Çok geçmeden kimi bir safta kimi diğer safta Bavyera, Bohemya, İngiltere, Macaristan, Saksonya, İskoçya, İsveç, İspanya ve Flaman Cumhuriyeti savaşa katıldı. Fransa olabildiğince bu kamplaşmanın dışında kaldı. Uzun vadede

tarafsızlık kesinlikle imkânsızdı, yine de Fransa başlangıçta hangi safta yer alacağı konusunda kararsızdı. Teoride Katolik bir devletti. Kralı Katolikti; kraliçesi ise tepeden tırnağa Habsburgluydu; bu nedenle ülkenin imparatorluğun safında yer alması pekâlâ mümkündü. Ne var ki Fransa'nın, dört bir yanını kuşatan imparatorluğa karşı asırlık düşmanlığı çok daha güçlüydü. Savaşan tarafları hayrette bırakarak sonunda Protestan davasına katıldı. Kararın arkasında elbette büyük ölçüde Richelieu vardı. Kendisi bir Katolik, hatta kardinaldi; ama Huguenotlarla bir alıp veremediği yoktu. Kralın itaatkâr tebaası olmaya hazır oldukları sürece gerçekten de onları kabullenmeye tamamen hazırdı; Fransız bir Huguenotu, Katolik bir İspanyola tercih ederdi. Öte yandan Huguenotların sıkı bir kontrole gerek duyduklarının da farkındaydı; zira zaman zaman gösterdikleri gibi yönetime karşı muhalefetin odağı hâline gelme tehlikeleri hep olmuştu. 1620'lerde Gaskonya ve Béarn'da ayaklanmalar ve 1625'te La Rochelle limanında ciddi sorunlar patlak verdi.

La Rochelle yarım asrı aşkın süreden bu yana Fransa yönetimi için hep bir sorun olmuştu. Yaklaşık yirmi yedi bin kişiyi bulan nüfusuyla sadece Fransa'nın en büyük şehirlerinden biri değil, aynı zamanda sağladığı idari özerklik avantajıyla Fransa Huguenotlarının merkez üssüydü; herhangi bir piskopos, *Parlement*, hatta senyörün bile olmaması burayı âdeta devlet içinde bir devlet hâline getirmekteydi. Harikulade bir limanı, mükemmel tahkim edilmiş savunmasıyla Aziz Bartolomeus Yortusu Katliamı'ndan bu yana en gözde sığınak yerlerinden biri hâline gelmişti. 1572 Kasım'ında başkentten gönderilen valiyi kabul etmeyince önce kuşatma altına alındı; şehir ertesi yıl hepsi başarısızlıkla sonuçlanan sekiz ayrı saldırıya dayanmayı başardı. Ardından şehirde yaşayanlar İngiltere kraliçesine elçi gönderip yardım talep ettiler. Şubat

1573'te yedi İngiliz gemisi, Nisan'da ise daha büyük bir birlik gelse de Fransız donanması tarafından geri püskürtüldüler. Savaş Mayıs sonuna, Anjou Dükü Henri'nin -genel komutayı üstlenen müstakbel Kral III. Henri- Polonya kralı seçildiğini öğrenene dek devam etti. Henri bu haber üzerine şehre ilgisini bir anda yitirdi ve kuşatma Temmuz ayında kaldırıldı.

Ancak La Rochelle sorunu hâlâ ortadan kalkmamıştı; 1620'lere gelindiğinde, Dük Henri de Rohan ve kardeşi Dük Benjamin de Soubise'in açıkça büyük bir Huguenot isyanı planlamasıyla şehrin tehdit oluşturduğu bir kez daha görüldü. 1627'de İngiltere Kralı I. Charles, Richelieu'nun Fransız donanmasının gücünü artırma hızından endişe duyarak büyük bir ayaklanmayı teşvik etmek için en güvendiği askerlerden, Buckingham Dükü George Villiers komutasında seksen gemi gönderecek kadar ileri gitti; ama bunun en başından beri berbat bir fikir olduğunu mutlaka birileri ona söylemiş olmalıydı.

Buckingham'ın sıcak karşılanması bir yana donanmasının limana girişine bile izin verilmemesi İngiltere kralını çok şaşırtmıştı. Komutanı, 6.000 askeriyle Ile de Ré'de karaya çıkmak zorunda kalmış, burada ufacık Saint-Martin kasabasını bile ele geçirmeyi başaramamıştı. Çok geçmeden parası bitti; ayrıca kendi kendini ahmak durumuna soktuğunu anlayarak İngiltere'ye döndü.

***

Bu esnada 1627 Ağustos'unda La Rochelle çepeçevre kuşatılmıştı. Genel komutayı bizzat üstlenen Kral Louis, sağ kanadın komutasını Richelieu'ya, Angoulême Dükü Charles'a da başkomutanlık görevini vermişti. Fransız mühendisler şehir çevresinde yaklaşık sekiz mil uzunluğunda siper kazarak be-

lirli aralıklarla müstahkem mevkiler ve tabyalar kurmuşlardı. Ayrıca şehre deniz yoluyla ulaşımı engellemek için 1.500 metrelik bir deniz seddi inşa ettiler. İngiltere'den iki destek kafilesi daha geldi; fakat ikisi de pek işe yaramadı. Şehir on dört ay dayanabildi; bu süre zarfında hastalıklar ve kıtlık yüzünden nüfus beş bine düştü. Nihayet 28 Ekim 1628'de teslim oldu. Hayatta kalan Huguenotlar, Nantes Fermanı ile güvence altına alınan dinî özgürlüklerini muhafaza ettiler; buna karşın askerî ve siyasi haklarıyla birlikte topraklarını kaybedip monarşinin insafına kaldılar. Bunların yanında yaptıklarının sonucu olarak merkezî yönetimin güçlendirilmesini ve buna bağlı olarak yönetime karşı herhangi bir eylemde kendilerine gösterilecek müsamahanın azalacağını kabul etmek zorunda kaldılar.

Richelieu tepeden tırnağa bir otokrattı. Ona göre devletin güvenliği her şeyden önemliydi; artık bu güvenliğin önündeki en büyük tehdit Huguenotlar değil, iki kraliçe ve kralın kardeşi ve ilk vârisi Orléans Dükü Gaston'un önderliğinde, kendisine karşı sürekli entrikalar çeviren soylulardı. Bunlardan bazıları onun dokunamayacağı kadar nüfuzluydu; ancak kardinal aristokratları sakinleştirmek için soyluların kadim düello geleneğini de ağır suçlar kapsamına soktu. Halka gelince, Richelieu'nun altın kuralı, çok zenginleşmelerine kesinlikle fırsat verilmemesiydi. Aksi hâlde "onları vazifelerinin sınırları içerisinde tutmak imkânsız hâle gelirdi... İtaatlerinin nişanesini yitirerek koşullarını idrak becerilerini de kaybederlerdi. Taşıdığı yüke alışmış, çalışmayıp uzun süredir tembellik ettiği için şımaran katırlara benzerler". Tencerelerine pazar günü tavuk filan yoktu.

Bu tür bir felsefe Hıristiyanlık öğretilerine uygun düşmeyebilir; ama Richelieu'ya göre bazı hususlar daha önemliydi.

Fransa hâlâ Katolik bir ülkeydi, o da Roma Kilisesi'nin mensubuydu; ancak diğer Avrupa milletlerine dair izlediği siyasette, Avusturya, İspanya ve Papalık'ın temsil ettiği Reform karşıtı güçlerin karşısında, Protestan Alman hükümdarların yanında yer almakta hiç tereddüt etmedi. İmparatorun bu Protestan hükümdarları dize getirmeden ve Avrupa'nın her bir köşesinde Katolikliği yeniden tesis etmeden durmayacağını biliyordu; bunu yapmasına fırsat verilirse acısını Fransa çekecek ve belki bir daha asla toparlanamayacaktı. 1624-1635 arasındaki on bir yıl boyunca tüm diplomatik ve mali becerilerini müttefikleri bulmak veya ittifaklarını güçlendirmek için kullansa da Fransa'yı doğrudan savaşa dahil etmemişti. Koyu bir Luteran olan İsveç Kralı Gustavus Adolphus, savaşı sürdürmek için paraya ihtiyaç duyuyordu; Richelieu her yıl ona gönderdiği bir milyon livrenin büyük bölümü 8.000 İskoç paralı askerin masraflarına gidiyordu.[15]

Ama sonra durum daha da kötüye gitti. Gustavus Adolphus 1632'de öldü ve iki yıl sonra 18.000 İspanyol ve İtalyan askeri tarafından desteklenen imparatorluk ordusu, İsveç ve prenslerin birleşik orduları karşısında Nördlingen'de ezici bir zafer kazandı. Richelieu daha fazla bekleyemeyeceğini anladı ve Ağustos 1636'da İmparatorluğa savaş ilan etti. Fransa hemen işgal edildi; Aşağı Ülkeler'den gelen İspanyol birlikleri Picardy'deki Corbie'ye kadar ilerledi, keşif birlikleri ise daha da ileri gidip Pontoise'a kadar ulaştı; ancak geri püskürtüldüler ve akıntı tekrar tersine döndü. Fransız kuvvetleri bir anda tüm cephelerde ilerlemeye başladı; 1642'de Fransa neredeyse doğal sınırlarına ulaşmıştı: Scheldt, Ren, Alpler ve Pireneler.

---

15 İsveçliler İskoçları, İskoçlar da onları severdi. İsveçliler savaşa girmeden önce bile İsveç ordusunda Albay Sör James Spens komutasında 12.000 kadar İskoç vardı. Savaşın sonlarına doğru sayı, on beşi tümgeneral ya da daha üst düzey rütbeli toplamda yaklaşık 30.000 İskoça ulaşmıştı.

Bu zaferle geçen son yıllarda âdeta mucize sayılabilecek bir olay daha yaşandı: 5 Eylül 1638'de kraliçe, yirmi üç yıllık evlilik, dört düşükten sonra otuz yedi yaşında nihayet bir erkek çocuk dünyaya getirdi; iki yıl sonra bir tane daha. Öncesinde tahta çıkacağından neredeyse hiç şüphe duymayan Orléans dükü tüm umutlarının yok olduğunu anladı. Ne var ki iki yıl sonra ibre tekrar tersine döndü ve Fransa ağır bir darbe yedi: Aralık 1642'de Kardinal Richelieu elli yaşında öldü. Belki de Fransa'yla kraldan bile daha çok özdeşleşmişti. Son anında günah çıkartan rahip ona düşmanlarını affedip affetmediğini sordu. "Düşmanım yoktu ki," diye cevap vermişti kardinal, "devletinkiler hariç." Sözleri tamamen doğru olmayabilir, ama yine de ne demek istediği anlaşılıyor.[16]

Başbakanının ölümünün ardından XIII. Louis de çok yaşamadı. Babasının otuz üçüncü ölüm yıl dönümünde, 14 Mayıs 1643'te Paris'te öldü. Kırk bir yaşındaydı. Yıllardır sindirim problemlerinden -ölümünden sonra bağırsaklarının her tarafında ülserler olduğu tespit edildi- ve bir de büyük olasılıkla tüberkülozdan mustaripti. Kişisel başarılarını tarif etmek zor; ancak mükemmel bir müzisyendi ve çok iyi lavta çalardı; ayrıca otuzlarında erkenden kelleşmesinin etkisiyle peruğu Fransa tarihinde ilk kullanan kişiydi. Portrelerinde, bir sonraki nesilde göreceğimiz kıvır kıvır bukleler kadar olmasa da yine de gayet faydalı bir eklenti olduğu görülmektedir. Geri kalan hususlarda hep gölgede kalmak kaderi oldu: Önce kralın ışıltısının çoğunu çalan göz kamaştırıcı kardinalin, sonrasında sadece onu değil diğer herkesi gölgede bırakacak oğlunun, *le roi soleil* [güneş kral] gölgesinde.

---

16 Kardinalin siyaset dışı başarıları arasında en önemlisi, 1635'te kurduğu ve bugün hâlâ Fransızcayı grameri, imlası, hatta edebiyatıyla her yönüyle tanzim eden -ya da tanzim etmeye çalışan- Académie Française'dir. Kurum ayrıca -büyük ölçüde beyhude olsa da- büyük çalışmalar neticesinde Fransızcadan İngilizce terim ve tabirleri çıkarmak için resmî bir Fransızca sözlük de yayımlamaktadır.

11.
"L'Etat c'est moi"
1643 – 1715

Hasislikle, haşinlikle... Tahtta oturduğu süre boyunca yabancılara karşı küstahlıkla, bazı kadınlara karşı zayıf olmakla... Ciddiyetsiz savaşmakla, Pfalz'ı ateşe verip yok etmekle, Protestanlara zulmetmekle suçlansa da yine de muazzam vasıfları ve başarıları hatalarından üstündür. İnsanoğlunun yargılarını kemale erdiren zaman, onun itibarına da damgasını vurmuştur.

Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*

Fransa'da tahta çıkan krallar hep çocuk muydu? Görünüşe göre öyle. XIV. Louis tahta çıktığında dört yaşındaydı ve sonraki yetmiş iki yıl boyunca orada kalacaktı: Bu, Avrupa tarihindeki tüm hükümdarlar arasında en uzun saltanat süresiydi.[1] Henüz beş yaşındayken annesi Kraliçe Anne, babasının vasiyetinin iptali talebiyle onu *Parlement* önüne çıkardı.

1 Kraliçe II. Elizabeth 6 Şubat 1952'de tahta çıkmıştır.

Bu hareket tam da kraliçeye göreydi. XIII. Louis, Anne'nin naipliğini kabul etmişti; ancak Richelieu'nun eski şürekâsından oluşan bir naiplik konseyinin, kraliçenin yetkilerini ciddi şekilde sınırlamasını da sağlamıştı: Bu, gururlu İspanyol kraliçe için tahammül edilemez bir düzenlemeydi. *Parlement* bu talebi seve seve kabul etti. "Naibe getirilen kısıtlamaların monarşinin ilkelerine ve birliğine karşı aşağılama" olduğunu ilan ederek Anne'yi tüm zincirlerinden azat ettiler. Kraliçe, Richelieu'den her zaman nefret etmişti ve şimdi çoğu kişi onunla bağlantılı olan herkese sırt çevirmesini bekliyordu, ama hayır, aksine başbakan olarak Richelieu'nun en güvendiği iş arkadaşlarından biri olan, daha çok Mazarin olarak bilinen Giulio Mazarini'yi seçti.

Her iki ebeveyni de alt düzey İtalyan soylularından -babası Sicilyalı, annesi Umbrialı- gelen Mazarin, Tarikat'a hiç katılmasa da Roma'daki Cizvit Mektebi'nde okumuştu. Kısa bir süre piyade yüzbaşısı olarak görev yaptı; daha sonra, arkadaşı sayesinde kanon tayin edildi; ancak Roma'da hiç görev yapmadan doğruca Fransa'ya Papalık Nuntius'u [diplomatik elçi] olarak gönderildi. Her bakımdan farklı olduğu Richelieu'nun dikkatini çekmesi uzun sürmedi. Kardinal buyurgan, sert ve katı bir adamdı; halefi ise nazik, esnek ancak ikna kabiliyeti tehlikeli derecede yüksekti; 1636'da Fransa'nın hizmetine girdikten sonra birkaç hassas görevi fevkalade başarıyla yerine getirdi. Ne var ki bu diplomatik beceriler kumar tutkusuyla birleşti; şansının yaver gittiği bir akşam o kadar çok kazanmıştı ki önünde yığılan altın *écu* istifini izlemek isteyen kalabalık masasının etrafını sarmıştı. Çok geçmeden kraliçe de izleyenler arasına katıldı. Onun bakışları arasında Mazarin önündeki altın istifini tek bir zar atışına yatırdı ve kazandı. Mazarin her zamanki akıllıca tavrıyla başarısını, hemen kolunun dibinde kraliçenin olmasına bağlayarak ona oracıkta

50.000 écu pay vermeyi teklif etti. Kraliçe nazikçe reddetse de ardından fikrini değiştirdi.

Bu, Mazarin'in o ana dek yaptığı en akıllıca yatırımdı; o andan itibaren, kraliçenin en yakın danışmanlarından biri oldu; o kadar samimilerdi ki ikisinin gizlice evlendikleri ve döfenin asıl babasının Mazarin olduğu söylentileri her yerde dolaşıyordu. 1641'de XIII. Louis'nin tavsiyesi üzerine kardinal oldu; iki yıl sonra kralın ölümüyle artık konumu -ve geleceği- güvence altındaydı. 1661'de ölene kadar, önce naiplik döneminde ve daha sonra, genç kral reşit olduktan sonra, Fransa'nın fiilen eş hükümdarıydı ve aynı zamanda çok da gerekli biriydi. Kralların ilahi haklarına gönülden inanan Anne, otoritesinin tehdit edildiğini hissettiğinde aşırı tepki verebiliyordu. İster aristokrat ister bakan ya da *Parlement* üyesi olsun, ona meydan okuyan herkesi doğrudan hapse gönderebiliyordu; Mazarin'in yumuşatıcı etkisi olmasaydı, yaşanacak sıkıntılar çok daha erken ortaya çıkar ve çok daha şiddetli olurdu.

Louis'nin iktidardaki ilk yılları büyük ölçüde barış müzakereleriyle geçti. Otuz Yıl Savaşları, imparatorluğun ve çoğu Katolik müttefiklerinin yenilmesiyle nihayet sona eriyordu. Sonraki uzun yıllar boyunca Avrupa'nın geleceğini belirleyecek barış konferansı 1644'te başlasa da ancak 1648'de Westphalia Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuca bağlandı. Anlaşma, Fransa'yı hiç olmadığı kadar güçlendirirken Almanya'yı kelimenin tam anlamıyla mahvediyordu: Yaklaşık üç yüz elli bağımsız eyalete bölünmesine rağmen müşterek kararların oy birliğiyle alınması zorunluluğu aslında hiçbir zaman karar alamayacakları anlamına gelmekteydi. En önemli ilke, herkesin hükümdarının dinini benimsemesi gerektiği şeklindeki *cujus regio, ejus religio** ilkesiydi; kabul etmeyen başka eyalete göç etmek zorundaydı.

---

* "Ülken neresiyse dinin odur." (ç.n.)

Tüm bunların baş mimarı Mazarin'di. Ülkesine layıkıyla hizmet ettiği tartışmasızdı; yine de tuhaf şekilde ülkesi bu fikirde değildi. 1648 yılında Paris, yönetime karşı ayaklandı. Görünüşe göre halk bir İspanyol ve bir İtalyan tarafından yönetilmekten rahatsızdı; kardinallerden bıkmışlardı; Fransa'nın savaşa harcadığı paralardan ve bunun sonucunda artan vergilerden bunalmışlardı. Üstüne üstlük isyan rüzgârları esiyordu. 1647'de balıkçı Masaniello'nun komutasındaki Napolililer krallarını devirdiler; İngilizler isyancıların kafasını koparmak üzereydi. Fransa'da sonuç, *fronde** -sapanın Fransızcası- denilen, esasen 1648-1653 arasında meydana gelen ve gelecek yüzyılın olaylarının uğursuz habercileri olarak görülebilecek son derece nahoş ve nihayetinde başarısız ayaklanmalar silsilesiydi.

Fronde'u anlayabilmenin en büyük zorluklarından biri tuhaf şekilde istikametinin olmayışıydı. Yönetime karşı isyan edenler sadece halk değildi; aralarında bazı soylular, yüksek burjuva, hatta Kilise mensupları da vardı. En önemli önderlerinden biri Jean François de Gondi ve bir başka kardinal, Kardinal de Retz olacaktı. İki ana safha hâlinde gelişmişti: İlkin, Paris *Parlementi*'nin yargı mensuplarına getirilen bir verginin neden olduğu *fronde parlementaire* patlak verdi. Kraliçenin ısrarıyla Mazarin'in güç gösterisi olarak aralarında önderleri Pierre Broussel'in de olduğu bazı yargı mensuplarını tutuklatması yüzünden bu vergiyi ödemeyi reddettiler. Bu tavır sokak isyanlarının fitilini ateşledi; ayaklanmaların şiddeti o kadar fazlaydı ki vaziyet daha da sarpa sarmadan Broussel'in serbest bırakılması gerekmişti. Tam o sırada öfkeli bir kala-

---

* Bu ismin verilmesinin nedeni isyancıların sapanlarla yönetim yanlılarının ve mensuplarının evlerini ya da idari binaları taşlayarak camlarını kırmalarıdır. Sapan (*fronde*) ismi bu tarihî olayla o kadar özdeşleşmiştir ki ileride görüleceği üzere aslında "sapancı/sapan kullanan" anlamındaki *frondeur* kelimesi Fransızcada doğrudan isyancı anlamına da gelmektedir. (ç.n.)

balık Paris'te saraya baskın yapıp genç krallarıyla görüşmeyi talep etti. Louis'nin yatak odasına götürüldüklerinde henüz on yaşındaki çocuk korkudan uyuyormuş gibi yaptı. Yine de kralı görmek kalabalığı sakinleştirmişti; sessiz sedasız saraydan ayrıldılar. Fakat olay herkesi derinden sarstı ve saray güvenlik endişesi nedeniyle Rueil'e -o dönemde bir köy, ancak günümüzde Paris'in batısında bir banliyö- nakledildi. Bu sırada Westphalia Barışı'nın imzalanması, ileride Büyük Condé adıyla anılacak Enghien dükünün başkente dönmesine fırsat verdi. Dük gelir gelmez kralın otoritesinin yeniden tesis edilmesinde Anne'ye yardım etmeyi kabul etti. Neyse ki ordusu hâlâ onunlaydı. İsyancılara saldırdı; birkaç savaştan sonra iki taraf anlaşmaya vardı. Rueil Barışı olarak bilinen anlaşmanın imzalanmasıyla saray güven içinde tekrar Paris'e döndü.

Condé, zaferiyle tatmin olmamıştı. Büyük bir savaşta muzaffer bir orduyu komuta eden son derece gururlu bu adam, şimdi Fransa'yı kontrol etmeye kararlıydı ve ilk adımı, nefret ettiği Mazarin'den kurtulmaktı. Bu iki amaca da karşı Anne, dükün tutuklanmasını emretti; ancak muhalefet karşı çıktı ve oluşan aristokrat koalisyonu Mazarin'i koltuğundan edip sürgüne gönderecek, dükün serbest kalmasını sağlayacak ve kısa süreliğine de olsa Anne'i tam bir ev hapsine sokacak kadar güç kazandı. Durumun bu şekilde sürdürülemeyeceği açıktı; bu nedenle pek de dostane geçmeyen müzakerelerden sonra her iki taraf için de günü kurtaracak bir *modus vivendi*'ye varıldı. Öte yandan çok daha önemlisi, tüm bu yaşananların genç kral üzerindeki etkisiydi; aniden ve acı dolu bir şekilde çocukluğunu geride bırakmıştı. Paris'ten yürekten nefret etmesine ve yüksek aristokrasiye hiç güvenmemesine şaşmamalı. Aynı şekilde başkentten olabildiğince çabuk taşınmaya ve onları da şehirden uzak tutmaya karar vermesine de.

Ama kâbus hâlâ bitmemişti. 1650'de *fronde de Princes* olayları patlak verdi. İsyancılar [*frondeurs*] artık ayaklanmanın ilk, yapısal safhasını unutmuş gibiydi; sahne artık yegâne ortak noktaları Mazarin'e duydukları nefret olan, güç mücadelesindeki soylularındı: Kralın amcası Orléans dükü, büyük generaller Condé ve Turenne, dükün, Grande Matmazel olarak bilinen kızı Matmazel de Montpensier. Hatta Mazarin'in akıllık edip bir süreliğine ortadan kaybolduğu 1651'de ordunun komutasını alan, zırhını kuşanıp Paris'in kapılarını Condé'nin birliklerine açan Matmazel'di. İsyancılar yeniden ayaklanıp Hôtel de Ville alev alev yanarken Condé'nin birliklerinin geri çekilmesi esnasında onlara koruma ateşi sağlamak için Bastille topçularına, kraliyet askerlerine ateş etmelerini emrini veren de oydu.[2] Saray erkânı apar topar Rueil'e döndü.

Nihayet *fronde*ün bir yere varmayacağı ayan beyan anlaşılmıştı. Herkes yorulmuştu; anarşiden bıkmış; bazıları âdeta ne uğruna savaştığını dahi unutmuş gibi görünen soyluların davranışlarından bunalmıştı. Bilhassa son beş yıl boyunca felaket yaşayan tüccarlar, Rueil'e elçiler gönderip krala geri dönmesi için yalvarır hâle gelmişti. 1652 Ekim'inde kral, bu taleplere karşılık verdi. Dört ay sonra ona katılan Mazarin'i kollarını açmış bekleyenler, yıllardır kendisine edilmedik hakaret bırakmayanlardı. *Fronde* nihayet bitmişti. Başarısızlıkla sonuçlanmıştı, çünkü başarısızlığı hak etmişti; belirli ilkeleri yoktu. Kral yeniden düzenin ve sorumlu yönetimin temsilcisi olarak görülmeye başlandı ve Louis'nin meşhur olacağı mutlakıyetin yolu açıldı. Kral, çok kıymetli bazı dersler almıştı. Saraya doluşan kalabalığı kendi gözleriyle görmüş ve sevilmeyen, aşırı güçlü bir bakanın potansiyel tehlikelerini

2 Mazarin daha sonra, "O topçu ateşi kocasını öldürdü," demişti; ancak Matmazel hiç evlenmemiştir.

çok iyi anlamıştı. Gelecekte yönetimi tek başına üstlenecekti. Mazarin'e dostluğunu ve minnetini sürdürse de kardinalin ipi sessizce ve bir çırpıda kesilmişti.

***

XIV. Louis 7 Haziran 1654'te taç giydi. Yakında on altısına girecek ve bundan böyle Fransa'yı dilediği gibi, kendi başına yönetecekti. Günde en az altı saat, hatta çoğu zaman daha uzun süre çalışıyordu. Fevkalade zeki biri olmayabilirdi (Ondan hoşlanmayan Saint-Simon dükü, kralın zekâsının vasatın altında olduğunu söylese de bu doğru değildi); ancak kesinlikle katı biri değildi; her zaman başkalarının tavsiyelerine kulak vermeye ve ilgi çekici olduğuna kanaat getirirse ona göre hareket etmeye hazırdı. Nezaketinin mükemmelliği herkesin dikkat çektiği yönüydü. Gönül kıran biri olmadığı gibi sesini yükselttiği de nadirdi; kadınların yanından geçerken -saraydaki hizmetçiler dahil- şapkasıyla selamlamadığı görülmemişti. Sabırlı ve nazikti; övülmeye, tercihen pohpohlanmaya çok yatkınsa da bundan çok daha kötü hataları yok değil.

Öte yandan -burası kesinlikle hatırda kalsın- her zaman tam bir despottu. Devletin kendisi olduğunu -*L'Etat, c'est moi*' [Devlet benim]- söylediğinde tamamen doğru söylüyordu. Nihai kararları o, sadece o veriyordu. Saltanatının ilk yıllarında hazine, Maliye Başmüfettişi Nicolas Fouquet'nin elindeydi. Fouquet, son derece zeki ve kültürlü biri olduğu gibi Fransa'da sanatın başlıca hamilerinden biri, Madame de Sévigné'nin (zamanının en büyük mektup yazarı) ve fabl yazarı Jean de la Fontaine'nin yakın arkadaşıydı. Ne yazık ki kendi kendinin en büyük düşmanıydı. Kısa süre önce kendisi için Paris'in otuz mil kadar güneydoğusundaki Vaux-le-Vicom-

te'de muhteşem bir şato yaptırmıştı. Burada, bir keresinde kralı da davet ettiği muhteşem resepsiyonlar ve eğlenceler veriyordu. Çok geçmeden bunun ne kadar büyük bir hata olduğu ortaya çıkacaktı: Öncelikle kendisini majesteleriyle aynı kefeye koyduğunu gösteriyordu; ikincisi, insanlar bunca paranın nereden geldiği sorusunu sormaya başlamıştı; merak ettikleri kişinin Maliye Başmüfettişi olması sayesinde bir sonuca varmak hiç de zor değildi. Fouquet daha da ileri gidip Brittany açıklarındaki ücra Belle-Ile Adası'nı satın alıp bir de tahkim ettirince zimmetine para geçirmekle suçlandı; kendisini savunmasına fırsat verilmeden suçlu bulunup sürgüne mahkûm edildi. Kral bu cezayı ömür boyu hapis cezasına "dönüştürdü". Piedmont'taki Pignerol (Pinerolo) kalesine gönderildi ve ölene dek on altı yıl boyunca burada tutuldu.

Artık halefi, Reims'ten Jean-Baptiste Colbert adındaki genç memurun önü açılmıştı. Colbert'in işi sürekli mücadele gerektiriyordu; mutlakiyetçi bir kralın maliyesinin kontrolü kolay değildi. "Majestelerine istirhamım, ne savaşta ne barışta harcamalarını belirlemek için maliyesine hiç danışmadıklarını söylememe izin vermelerini arz ederim," diye yazmıştı krala. Efendisinin savaş tutkusunun, hele Château de Versailles'ın inşasının Colbert'e nasıl ıstırap çektirdiğini insan merak etmiyor değil.

Aslında bu köyde babasının yaptırdığı zaten küçük bir kır evi vardı; Louis bir ya da iki metresiyle görüşmek için buraya sık sık gelirdi. Her şey bir yana, sağladığı mahremiyetten ötürü burayı seviyordu. Zira Louvre'da hiçbir zaman tek başına olamıyordu; insanlar istedikleri gibi girip çıkıyorlardı. Böyle bir ortamda güzel bir aşk ilişkisi sürdürmek neredeyse imkânsızdı. Versailles kaçamakları giderek arttı; buraya yeni uzantılar ve ilave yapılar ekletti ve nihayet 1682'de sarayı

(günümüzdeki şekliyle) asıl ikametgâhı yaptı; çok geçmeden Fransız aristokrasisinin çoğunun da. Bir-iki yıl içinde sarayda yaşayanların sayısı aşağı yukarı 5.000'i buldu; bu kişiler genelde ciddi ciddi pislik içinde yaşıyorlardı; fakat başka seçenekleri de yoktu; zira binada en ufak sıhhi tesisat bulunmuyordu. Bu Fransız soyluları, Lortlar Kamarası'na arada bir uğramaları dışında taşradaki mülklerini terk etmeleri için hiçbir nedenleri olmayan İngiliz mevkidaşlarının aksine doğdukları topraklarla tüm bağlarını yitirdiler. Hayatlarını sarayda sürdürmedikleri takdirde âdeta kralın gözünden düşüp kazançlı tüm konumlardan ve haklardan mahrum kalıyorlardı. Versailles'da hayat fahiş derecede masraflıydı; ama yine bu da kasıtlıydı: Aristokrasinin neler yapabileceğine dair geçmişteki tecrübeler Louis'ye onların kanatlarını iyice yolması gerektiğini öğretmişti. Onlar için her şey kralın lütuflarına bağlıydı. Kral, tek kaşını oynatarak onlara maaşlar ya da kıymetli imtiyazlar bahşedebilirdi; tek bir sözüyle yüceltebilir ya da yerle yeksan edebilirdi. Soyluların -ve hatta burjuvazinin- kalplerine korku salan bir başka kurum da *lettre de cachet* [mühürlü mektup] idi. Kralın mührüyle mühürlenmiş, kâtibi tarafından imzalanmış bu evrakla kral, herhangi bir temyiz hakkı olmadan tebaasından istediğini, istediği kadar Bastille'de hapsettirebilirdi. Louis bu silahı oldukça idareli kullandı hatta kimi zaman bir aileyi mahkemelere düşmenin utancından ve lekesinden kurtarmak için merhamet amacıyla. Yine de aşırı hırslı bir asilzadeyi zapt etmek için tehdidi bile yeterliydi.

XIV. Louis, kendini güneş olarak düşünmeyi severdi; etrafını aydınlatan göz kamaştırıcı ışık. Işık olmuş olabilir; ama sıcaklık yok denecek kadar azdı. Versailles'da hayatın eğlenceli geçtiği zannedilmesin; aksine çoğu zaman buz gibi soğuk, son derece huzursuz, feci derecede sağlıksız ve muhtemelen bir benzeri olmayan sıkıcılıkta tekdüze bir hayattı.

Ancak hakim duygu korkuydu: Kraldan korkmak, onun mutlak gücünden korkmak, bir insanın kariyerini, hatta hayatını mahvedecek düşüncesizce tek bir hareket ya da sözden korkmak. Gerçi, hayat dediğiniz neydi ki zaten? Hiçbir yere varmayan, ara sıra ufak tefek eğlenceler sunan ama gerçek bir zevk vermeyen, sonu gelmeyen beyhude törenler silsilesi; peki, ya mutluluk; söz konusu bile değildi. Elbette müsrif eğlenceler yok değildi -balolar, operalar, danslar-, zaten moraller başka nasıl diri tutulabilirdi? Ne var ki katılmayanlar anında not ediliyor, neden gelmedikleri kapsamlı araştırmaların konusu oluyordu. Sonuç çok rahat sosyal ölüm -ya da daha beteri- olabilirdi.

Louis'nin en büyük bahtsızlığı, kraliçe unvanına ya da kendisine layık bir eş bulamamasıydı. 1660'ta İspanya Kralı IV. Felipe'nin en büyük kızı Maria Theresa'yla evlendi. Maria neredeyse ülkesinin kraliyet tacını takacaktı; fakat on beş yaşında bir çocuğun zihin dünyasına sahipti. Küçük süs köpekleriyle oynamayı sever, hiç kitap okumazdı. Nancy Mitford'a göre:

> Çekici değildi; kısacık bacakları vardı; çok fazla çikolata ve sarımsak yemekten dişleri kararmıştı. Kral [Louis] ona çok düşkündü ve babacan bir tavırla davranırdı… [Kralın] bir nazik bakışı, onu [Maria'yı] gün boyu mutlu etmeye yeterdi. Kral, onunla en az ayda iki kez cinsel ilişkiye girerdi. Bunun ne zaman olduğunu herkes bilirdi, zira Maria ertesi gün hep Ayin'e katılırdı. Ayrıca bu konuda kendisine şakayla sataşılmasını da sever, küçük ellerini ovuşturup iri mavi gözlerini kırpıştırırdı.

Ancak zavallı Maria Theresa annelik konusunda başarılı olamamıştı; tek oğlu döfen, babasından dört yıl önce elli yaşında öldü. Bu durumda kralın dikkatini başka bir yere, ilk

olarak da Louise de la Vallière'e çevirmesi şaşırtıcı değildi. Louise, Fransa kralının genelde "mösyö" olarak tanınan ve eşcinselliği herkesçe bilinen kardeşi Philip'le evli, İngiltere Kralı I. Charles'ın kızı Orléans düşesinin nedimesiydi.[3] Düşesin on yedi yaşındaki Louise'nin de aralarında olduğu üç kızı seçip bilerek "onun [kralın] yoluna yerleştirmesi" dikkatleri Louis'le kız arasında süregelen bariz flörtleşmeden başka yöne çekmek içindi. Başrahip de Choisy, Loiuse'in, "teninin harikulade bir renkte" olduğunu, "saçlarının sarı, gözlerinin mavi... hem narin hem de mütevazı olduğunu" aktarmaktadır. Bir bacağının diğerinden birazcık kısa oluşu talihsizlik olsa da özel yapım ayakkabılarıyla bu gerçeği gizliyordu; ayrıca bu durum kralın umurunda bile değildi. Nazik ve masum bir kızdı; Madame de Sévigné'nin tarifiyle, "metres olmaktan, anne olmaktan, düşes olmaktan utanan, çimlerin altında saklanan küçük bir menekşe gibiydi". Paraya ya da unvanlara hiç ilgi göstermeyen, ilişkisinden kralın aşkından başka hiçbir şey beklemeyen biriydi; Louis'ye beş çocuk vermişti. İlişkinin sona ermesi belki de kaçınılmazdı. 1667'den sonra kralın sevgisinin yerini, Louise'nin sessiz ve ürkek olduğu kadar gururlu ve hükmedici olan Markiz de Montespan almıştı. Günahkâr hayatının pişmanlığıyla ezilen Louise, 1674'te bir manastıra çekilip ölümüne dek otuz altı yılını orada geçirdi.

***

1688'de Orangeli William ve karısı, İngiltere Kralı II. James'in kızı Mary Stuart, İngiliz tahtına birlikte geçtiler. Louis'nin Avrupa'nın tamamında William kadar nefret ettiği baş-

3 Bu eğilimlerine rağmen, Philip'in iki karısı, bir metresi ve on bir meşru çocuğu vardı. Hatta Bourbon Hanedanı'nın alt kolu olan Orléans Hanedanı'nın kurucusu ve daha sonra değineceğimiz Kral Louis-Philippe'in doğrudan atasıydı.

ka bir düşmanı yoktu; ona karşı, İngiltere, Hollanda, imparatorluk, İspanya ve İsveç'ten oluşan bir ittifak -Augsburg Birliği olarak biliniyordu- kurmakta hiç zorluk çekmedi. Akabinde patlak veren savaş dokuz yıl boyunca karada ve denizde -Atlas Okyanusu'nda ve Akdeniz'de- devam edecekti. Nihayet 1697'de Ryswick'te imzalanan barışla Louis, Lorraine'i, düküne geri vermeyi ve William'ı İngiltere kralı olarak tanımayı kabul etti.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda barış asla uzun sürmezdi. 1 Kasım 1700'de Cuma günü İspanya Kralı II. Charles, Madrid'deki sarayında öldü. Fiziksel olarak da zihinsel olarak da zayıf biriydi; babası IV. Felipe'nin ölümü üzerine tahta çıktığında dört yaşındaydı ve bu bahtsız çocuğa şöyle göz ucuyla bir bakış bile saray erkânını, önünde uzanan uzun hayat için çocuğun tamamen yetersiz olduğunu ikna etmeye yetmişti. Sürekli hastaydı, öyle ki çoğu kişi ona büyü yapıldığına inanıyordu; büyüyüp uçsuz bucaksız hükümranlık sahası üzerinde hâkimiyet kuracağına tebaasından sadece birkaçı bir anlığına inanmıştı. Fakat o büyüdü ve on yıllık naiplik döneminden sonra kâğıt üzerinde de olsa idarenin dizginlerini eline aldı. Bu nedenle 1665'te tahta çıktığı andan itibaren İspanya, fiilen hükümdarsız bir hükümdarlıktı.

Charles'ın iki kez evlenmesine rağmen hiç çocuğunun olmaması kimseyi şaşırtmamıştı; ancak yüzyıl sona ererken yerine kimin geçeceği sorusu giderek önem kazanmaya başlamıştı. Avrupa'nın en kudretli iki hanedanı İspanyol tahtına göz koymuş hatta hak iddiasında bulunmuştu. IV. Philip'in iki kız kardeşinden -Charles'ın halalarıydılar- büyük olan Anne, Fransa Kralı XIII. Louis ile evlenmişti; küçüğü Maria ise Kutsal Roma İmparatoru Avusturyalı III. Ferdinand'la. Zaman içerisinde Anne, XIV. Louis'yi, Maria da İmparator I. Leo-

pold'u doğurdu. Louis, II. Charles'ın büyük kız kardeşi Maria Theresa üzerinden İspanyol tahtında ikincil hak iddiası olduğunu aklından geçirmiş olabilirdi; ama ne yazık ki Maria evlenirken İspanya toprakları üzerindeki tüm veraset haklarından feragat etmek zorunda kalmıştı.

Öte yandan Charles'ın küçük kız kardeşi Margaret ise İmparator Leopold'la evlenirken böyle bir feragatte bulunmamıştı; bu nedenle küçük torunu Joseph Ferdinand Habsburgların vârisiydi; fakat 1699 Şubat'ında beklenmedik şekilde öldü. Çetrefilli diplomatik müzakereler yeniden başladı; ancak görüşmelere sadece olayla doğrudan bağlantılı üç devlet değil, İngiltere'yle Hollanda da katılıyordu. Bu iki deniz ülkesinin İspanya'yla muazzam kârlı ticareti olduğundan şimdi ikisinin de hedefi aynıydı: Fransızları dışarıda tutmak. Şayet İspanya, Avrupa'nın en zayıf hükümdarının elinden en kudretli olanına geçerse ticaretlerinin devam etmesine izin verilmesi olasılığı ne kadardı?

Ne var ki zavallı, umutsuz Charles sürprizi en sona saklamıştı. 1700 sonbaharında artık çok fazla ömrünün kalmadığı belliydi; 3 Ekim'de istisnasız tüm topraklarını XIV. Louis'nin on yedi yaşındaki torunu, Anjou Dükü Philip'e bıraktığı vasiyetnamesini titreyen elleriyle imzaladı. Bir ay sonra da öldü. Peki, fikrini aniden Fransa lehine değiştirmesinin nedeni neydi? Öncelikle, Kilise. Engizisyon Mahkemesi, hatta İspanya'daki tüm hiyerarşik yapı uzun süredir Fransa'yı destekliyordu; Papa XII. Innocentius bizzat ona Anjou dükünü tavsiye eden bir mektup yazmıştı. Ölüm vaktinin geldiğini anlayan Charles'ın, günah çıkartan pederin kulağına fısıldayan sesine itiraz edecek mecali kalmamıştı.

Kral Louis'ye gelince, böylesine altın tepside sunulan bir fırsatı ne o ne de torunu bekliyordu. İmparator Leopold'un

bu bölüşümü itirazsız kabul etmeyeceğini çok iyi biliyordu; hiç vakit kaybetmeden Philip'i, beraberinde yönetimin tüm kilit noktalarındaki görevleri devralacak bir grup Fransız memurla tahtına geçmek üzere Madrid'e gönderdi. Şaşırtıcı bir şekilde Philip yeni krallığı tarafından sorunsuz benimsendi; sadece Katalonya düşmanlığını belli etmişti. Öte yandan diğer Avrupa ülkeleri çok farklı düşünüyordu. Louis, Philip'i Fransa'nın taht sırasından çıkarmayı kabul etmiş olsaydı belki uzun ve umutsuz bir savaşa gerek kalmayabilirdi; ama o, bu teklifi reddetti. Torununun tahtı için ödemesi gereken bedelin ne olduğunu tahmin bile edemezdi.

İngiltere, Hollanda ve İmparatorluk temsilcileri, 7 Eylül 1701'de Lahey'de, Büyük İttifak olarak anılacak anlaşmayı imzaladılar. Bazı konularda hükümler kasten muğlak bırakılmıştı; fakat yaklaşan -yaşanacağından kimsenin kuşku duymadığı- savaşta ana hedefleri gayet açıktı. İmparatorluğun hedefleri siyasiydi. Leopold, İtalya'daki tüm İspanyol varlığını tekrar İmparatorluğa kazandırmak için yola çıkmıştı. Fakat İngiltere ve Hollanda'nın gayesi, her şeyden öte Avrupa'nın güç dengesini korumaktı: Louis'nin Fransa'nın ve İspanya'nın güçlerini tek bir hükümdar altında birleştirmesini önlemek. Denizcilik ve ticaretin geleceğini de sağlama alabilirlerse ne âlâydı. Anlaşmanın imzalanmasından sadece dokuz gün sonra İngiltere'nin sürgündeki Katolik Kralı II. James öldü. Louis, kasten kışkırtıcı bir adımla, ölen kralın oğlunu hemen III. James olarak tanıdı. İngilizler deliye döndü. Artık Fransa'yı durdurmak için yeni bir sebepleri daha vardı.

Ne var ki yedi ay öncesinde, aynı yılın şubatında Anjou Dükü Philip, Madrid'e girerek V. Felipe olarak İspanyol tahtına oturmuş ve Fransız birlikleri, fiilen Fransa ile Flaman Cumhuriyeti arasındaki tampon bölge olan İspanyol Hollan-

dası'nı yeniden işgal etmişti; yani İspanya Veraset Savaşı çoktan başlamıştı.

***

Kral ordusunun başında savaş meydanında olmadığında Versailles'da hayat her zamanki gibi devam ediyordu. Yaşam, Louis'nin hiç sapmayan programına göre sürüp gidiyordu; sabah *lever*, akşam *coucher* ve gün batımında avdan sonra üstünü değiştirince *débotter*.* Günlük ayin on iki buçukta kraliçenin ve tüm saray halkının katılımıyla yapılırdı. Ardından Madam de Montespan'la kısa bir süre baş başa vakit geçirdikten sonra usulen kraliçeyle öğlen yemeğini yerdi. İştahı muazzamdı: Okuduklarımıza göre, "dört tabak farklı çorba, bir bütün sülün ve bir bütün keklik veya yer mantarıyla doldurulmuş tavuk ya da ördek, bolca salata, biraz koyun eti, iki koca dilim jambon, bir tabak hamur işi, çiğ meyve, komposto ve reçel". Ardından akşama kadar avlanır, sonrasında kraliçeyle yediği kısa bir akşam yemeği haricinde tüm akşamını Madam de Montespan'la geçirirdi.

O dönemde Avrupa'nın uzak ara en kudretli hükümdarıydı. Yabancı birlikler de dahil edilince ordusu çeyrek milyona yaklaşıyordu; oysa İngilizler, Hollandalılar ve imparatorluk toplamda 104.000'den biraz fazla asker toplayabiliyorlardı. 108 gemiden oluşan donanması bu ülkelerin birleşik filosuyla -İngilizlerin 127, Hollandalıların 83 gemisine karşılık imparatorluğun hiç yoktu- boy ölçüşemese de çıkacak savaşın, öncekilerde olduğu gibi, büyük oranda karada yaşanacağı çoktan belli olmuştu. Louis genel komutayı bizzat üstlenirken en önemlileri Dışişleri Bakanı Marquis de Torcy olan küçük bir grup güvenilir danışmanını da yanına aldı. Savaş

* ***Lever***: kalkış; ***coucher***: uyku; ***débotter***: çizmelerinin çıkartılması. (ç.n.)

ilerleyip Louis yaşlandıkça Danışma Meclisi'ne Torcy hakim olmaya başlayacaktı. Savaş meydanında başkomutan, Vendôme Dükü Louis Joseph'ti. Vendôme, yıllarını savaş meydanlarında geçirmiş deneyimli bir askerdi; maalesef kral kendi torunu, Burgonya Dükü (ileride Fransa döfeni) Louis'yi eş komutan, ancak teknik açıdan üstü olarak atamıştı. Bu tayin felaketle sonuçlanacaktı; iki kumandan emirleri hangisinin vereceği konusunda sürekli tartışıyordu. Kararlar ha bire krala sevk edilmek zorunda kalınıyor; süregelen kararsızlık da müttefiklerin inisiyatifi almalarına imkân veriyordu.

Karşı tarafta ise Hollandalılar ve İmparatorluk Marlborough Kontu (Aralık 1702'de dük yapıldı) John Churchill'in başkomutanlığını sorunsuzca kabullendiler. Beraberindeki Savoy Prensi Eugene'le, Fransız mevkidaşlarının aksine gayet iyi geçiniyordu. Paris'te doğan Eugene, gençliğini Fransız sarayında geçirmişti; ancak annesinin karıştığı bir skandaldan[4] sonra kral tarafından kovulunca İmparatorluğa hizmet etmeye başlamıştı. O zamandan beri neredeyse sürekli savaş meydanlarındaydı ve aslında Marlborough'dan çok daha deneyimli bir generaldi. 1704'te Blenheim'da, Louis'in Viyana'yı ele geçirme girişimini boşa çıkarıp müttefiki Bavyera'yı savaş dışı bırakarak ikili birlikte savaştı. Aynı şekilde Burgonya dükünün bitmek bilmeyen tereddütleri ve yanlış kararlarının müttefiklerin zaferinin temel nedeni olduğu 1708'deki Oudenarde Savaşı'nda ve savaş boyunca yaşanan en kanlı çarpışma olan 1709'daki Malplaquet Savaşı'nda, Mareşal de Villars komutasındaki Fransız ordusunun, Flaman piyadeleri tarumar ettiği sırada Marlborough'nun düşmanı yara yara ilerleyerek

4 Soissons Kontesi Olympia, kralın metresi Louise de la Vallière'i, kendi kocasını ve İspanya Kraliçesi Maria Luisa'yı zehirlemeyi planlamakla suçlanmıştı. "L'affaire des poisons" adı verilen bu hadise bu bölümün ilerleyen kısımlarında ayrıntılarıyla anlatılacaktır.

nihayetinde kazandığı zaferde birlikte savaştılar. Müttefik orduların kaybı 21.000'in üzerindeydi; bu sayı Fransızların kaybının neredeyse iki katıydı. Böylesine pirus zaferi tarihte azdır. Savaşta feci yaralı dizini pansuman ettiren Villars bile krala, "Şayet Tanrı, majestelerinin düşmanlarına böyle bir zafer daha bahşederse helak olurlar," diye yazmıştı.

Ancak Marlborough dükünün zaferleri savaşın sadece küçük bir parçasıydı. Alçak Ülkeler, Ren ve Tuna dışında, Alsace ve Lorraine'de, İtalya'da, Piedmont ve Savoy'da, İspanya ve Portekiz'de şiddetli çarpışmalar yaşandı; Portekiz'de, savaşın en mühim deniz savaşlarından birinde müttefik donanmaları Vigo Körfezi'nde, İspanyol hazine filosunu ve Fransız eskort gemilerini yok etmişti. 1704'te, Akdeniz'de Cebelitarık ele geçirildi. Savaş, Kuzey Amerika'ya bile sıçramış, İngiliz sömürgeciler Quebec ve Louisiana'da[5] Fransızlar tarafından kuşatılma korkusu yaşamıştı. Quebec harekâtı için Flandre'den düzenli birlikler hazırlandı; ancak kaleye yapılan İngiliz deniz hücumu felaketle sonuçlandı ve sefer hiçbir zaman tali operasyondan öteye gidemedi.

Diğer yandan elinizdeki kitap İspanya Veraset Savaşı'nı değil, Fransa'yı anlatıyor. Bu yüzden şimdi 17 Nisan'da, İmparator I. Joseph'in otuz üç yaşında Viyana'da hiçbir erkek vâris bırakmadan çiçek hastalığından öldüğü ve Avrupa siyaset sahnesinin bir gecede değiştiği 1711 yılına atlıyoruz. Joseph, İspanya tahtına küçük kardeşi Charles'ı oturtmak için Fransa'yla savaşmıştı; XIV. Louis yenilseydi Kral Felipe tahttan çekilmeye zorlanacak ve meşru vâris -en azından Leopold'un görüşüne göre- Charles olacaktı. Oysa Charles artık bir anda imparatorluk tahtı için kardeşinin birincil halefiydi. Büyük

---

5 Louisiana o dönemde günümüzdekinden çok daha büyüktü; Allegheny ve Rocky dağları arasında, Büyük Göller'in güneyinde Fransız hâkimiyetindeki tüm alanı kapsıyordu.

ittifak sadece tek bir ailenin, Bourbonların aşırı derece güç kazanmasını önlemek amacıyla kurulmuştu; şayet Charles, imparatorluk tahtına oturursa -ki ertesi yıl seçimle oturacaktı- Habsburglar, tüm topraklarını ataları V. Charles döneminde olduğu gibi bir kez daha tek bayrak altında toplayarak bir anda Bourbonlar hiç olmadığı kadar güçleneceklerdi. Güç dengesi altüst olacak, İspanya tekrar Alçak Ülkeler'e katılacaktı ve İngiltere'nin her şey içerisinde en çok korktuğu da buydu. Britanya yönetimi bir an tereddüt etmeden Fransa'yla ayrı bir barış anlaşması imzaladı. Kuşkusuz Avrupalı güçlerin bu yeni duruma uyum sağlamaları için aylar geçmesi gerekiyordu; bu nedenle müttefiklerle Fransa arasında, Hollanda'nın Utrecht şehrindeki barış görüşmeleri, ancak 1712 yılbaşında başlayabildi.

Genelde Utrecht Anlaşması olarak bilinen barış, aslında, Avrupa'da on bir yıl süren bir kargaşadan sonra, Fransa ve İspanya'nın bir kez daha komşularıyla ilişkilerini düzenlemeye çalıştığı bir dizi anlaşmaydı. Varılan mutabakatla V. Felipe [Philip] kral olarak tanınıyor, ancak karşılığında Felipe, kendisinin ve nesebinin Fransız tahtına ilişkin tüm haklarından feragat etmek zorunda bırakılıyordu. Fransa şu anki Avrupa sınırlarını aşağı yukarı korusa da Atlantik ötesindeki Newfoundland ve Nova Scotia'yı kaybetti. İmparator Charles 1714'e kadar savaşmıştı; fakat nihai barış anlaşması onsuz imzalanmıştı. Büyük mücadelenin iki yıl daha sürmesi aslında onun yararına olmuş, ancak barış isteyenlerle arasına mesafe koyarak imparatorluğuna kalıcı bir zarar vermişti. Yine de Utrecht'teki uzun müzakereler sırasında imparatorun çıkarları tamamen göz ardı edilmedi; fakat bu çıkarlar Fransa'nın, Bourbon İspanyası'nın ve Birleşik Vilayetler'in -Flamanlar artık kendilerini bu şekilde adlandırıyorlardı- çıkarlarıyla temelde çeliştikleri için bir dereceye kadar dikkate alınmama-

ları kaçınılmazdı. Çıkarları sadece İngiltere'yi büyük ölçüde ilgilendirmiyordu. Bu nedenle imparator, mesela İspanya'dan vazgeçmek zorunda kaldı. Yine de barış müzakerecileri yurtlarına döndüklerinde Charles, sadece kendi imparatorluğunun değil, aynı zamanda Katolik Hollanda'nın, Milano, Napoli ve Sardunya'nın da hakimi konumuna gelmişti. Kesinlikle şikâyetçi olamazdı, ama bir nebze de olsa diplomatik incelikle çok daha iyisini elde edebilirdi.

İspanya tahtına gelirsek, kuşkusuz en önemli soru işareti burasıydı; ilk *casus belli*; iki kıtada yüz binlerce insanın ölüm nedeni. Elbette Felipe'ye kaldı; Kral Charles, tacı ona bırakmıştı. Krallığı büyük ölçüde kötürüm bırakılmıştı; buna rağmen yıllarca İspanya'nın sırtına yük olan Alçak Ülkeler'den kurtulduğu için pişman değildi. Hem zaten telafisi de vardı. İspanyol Amerikası ve buranın ona sağlayacağı tüm zenginlikler yine Felipe'ye kalmıştı; gelecek otuz yıl boyunca bu bölgenin tartışmasız hakimi o olacaktı.

***

Kraliçe Maria Theresa, 1683 Temmuz'unun sonunda Versailles'a döndü. Kocasıyla birlikte sefere çıkmıştı; bu, arabalarda ya da at sırtında geçen uzun, yorucu günler yüzünden nefret ettiği ama kocasının ısrar ettiği bir görevdi. İyi olmadığı belliydi; kolunun altında çıkan bir apseden mustaripti; saray hekimi Fagon tarafından önce yarası deşilerek, sonra da bolca kusturularak tedavi edilmeye çalışıldı. Saraydaki hizmetçiler bir anda kralı gözlerinden yaşlar süzülür hâlde sakramentleri almak üzere şapele koşturduğunu fark ettiler. Kraliçe bir saat içinde öldü; kırk beş yaşındaydı. Louis'nin, "*Pauvre femme, c'est le premier déplaisir qu'elle m'ait fait,*"[6] diye

6 "Zavallı kadıncağız, bu bana yaşattığı ilk hüzün."

mırıldandığı söylenir. Muhtemelen kendince doğruydu; ama zavallı, ahmak kraliçe, son derece zeki, aşırı derecede nüktedan Montespan'ın eline asla su dökemezdi ve kraliçe de bunun farkındaydı.

Montespan Markizi Françoise-Athénaïs, kariyerine Louise de la Vallière gibi *Madam*'ın nedimesi olarak başladı. 1667'de kralla ilişkisi başladığında, yirmi beş yaşında, evli ve iki çocukluydu. Louis'ye yedi çocuk daha verecekti; bu çocuklar yetiştirilmek üzere arkadaşlarından, Françoise Scarron adlı bir dula verilecekti. Kralla on yıl boyunca süren ilişkisi, 1677'de büyü korkusunun da olduğu *l'affaire des poisons* hadisesiyle dramatik biçimde sona erdi. Paris'teki yetkili makamlar bir dizi falcı ve simyacıyı zehir, afrodizyak ve diğer iksirleri satma suçuyla tutuklamıştı. Bazıları, işkence altında verdiği itiraflarda aralarında Madame de Montespan'ın da bulunduğu bazı aristokrat müşterilerinin listelerini ifşa etti. Dedikodular çabucak yayıldı; kara ayinlerden, insan kurban edildiğinden, hatta başlıca sanıklardan "La Voisin (metinde bu şekilde geçiyor)" adlı birinin bahçesinde 2.500 bebeğin kemiklerinin bulunduğundan söz ediliyordu. La Voisin kazığa bağlanarak yakıldı ve soruşturma tamamlanmadan otuz dört kişi benzer suçlamalarla ölüme mahkûm edildi. Bu esnada kralın gözü, sarayın bir başka güzeline, 1681'de biraz gizemli koşullarda ölecek olan Fontanges düşesine kaymıştı; Montespan bu ilişkiye dair imada bulunduğu iddiası yüzünden zan altında kalmıştı. Artık kralla ilişkisinin sona ermesi gerektiği ortadaydı. Birkaç yıl daha platonik de olsa birbirlerini görmeye devam ettiler; zira Montespan'ın kuşkuya yer bırakmayan zekâsı, espri anlayışı ve cazibesi, arada bir yaptığı huysuzluklara rağmen her zaman kral için haz kaynağı olmuştu. Ancak 1691'de o da bir manastırda inzivaya çekildi. 1707'de, altmış altı yaşında öldü.

Peki, kralın yatağında onun Montespan'ın halefi kim olacaktı? Bu kişi, kralın birkaç yıl önce "Maintenon Markizi" unvanı verdiği, Montespan'ın çocuklarının koruyucusu Madam Scarron'dan başkası değildi. Madam her zaman, kralın sırnaşmalarına uzun süre direndikten sonra boyun eğdiğini iddia ediyordu; fakat 1670'lerin sonlarına doğru ikilinin çok sık görüştükleri ve Maria Theresa'nın ölümünden sonra gizlice evlendikleri sır değildi. Aynı sosyal sınıftan bir evlilik olmadığı için resmen kraliçe unvanına sahip değildi; bunun sonucunda Versailles'daki sosyal hayatta rolü çok azdı. Bununla birlikte iki selefinden farklı olarak hayli güçlü bir siyasi nüfuza erişecekti; öyle ki 1700'den sonra kocasının başbakanlığı görevini yerine getirmişti. Son derece dindar birisi olarak saraydaki savurganlıklara savaş açtı. Kral artık kadınlarla uluorta flörtleşmiyordu; bundan böyle Büyük Perhiz döneminde komediler, maskeli balolar yasaktı. Bunların yanında Louis'nin uzun saltanat döneminin kesinlikle en büyük hatasının ve uluslararası itibarının üzerindeki en silinmez lekenin en büyük sorumluluğunun Madam de Maintenon'da olduğu artık şüphe konusu değil: Nantes Fermanı'nın feshi.

Ferman 1598'de IV. Henri tarafından imzalanmış ve Huguenotlara önemli haklar vererek, bireylere vicdan özgürlüğü sunmuş ve on altıncı yüzyılın ikinci yarısını mahveden din savaşlarına tamamen son vermişti. Fakat uygulanması dönemden döneme değişkenlik gösteriyordu; Huguenotların kendilerini hâlâ ikinci sınıf vatandaş olarak hissettikleri su götürmezdi; fakat Louis şimdi 1685 Ekim'inde fermanı tamamen yürürlükten kaldırıyor ve yeni Fontainebleau Fermanı ile Protestanlığı yasa dışı ilan ediyordu. Protestan bakanlara, hemen Katolikliğe geçmedikleri takdirde ülkeyi terk etmeleri için iki hafta süre verildi. Bütün Protestan kiliseler ve dinî yapılar yıkılacaktı. Sonuç olarak yaşanan kitlesel göçte çoğu

İngiltere, İsviçre, Prusya ve Flaman Cumhuriyeti'ne olmak üzere kadını-erkeği dört yüz bin Fransız ülkesini terk etti. Bu sadece Louis'nin yurt dışındaki itibarına telafisi imkânsız bir zarar vermekle kalmadı, daha da önemlisi, Fransa'yı en yetenekli ustalarının çoğundan mahrum bırakarak ülke ekonomisine ciddi bir darbe indirdi. Katolik olmayanlara ibadet özgürlüğü ve medeni hakları ancak 1787'de, *ancien régime*'in [eski rejimin] sona ermesinden iki ay önce iade edilecekti.

XIV. Louis'nin saltanatının son yıllarında diyabet hastalığıyla boğuşuyordu. Kral, yetmiş yedinci doğum gününden dört gün önce, 1 Eylül 1715'te, Versailles'da kangrenden öldü.[7] Bu, bir çağın sonuydu: Fransa'da günümüzde Louis'nin babasının saltanatını bilen çok az kişi çıkar. Onunkisi kültürel açıdan da Altın Çağ'dı: Fransa'nın en büyük oyun yazarları Corneille, Racine ve Molière'in çağıydı; Pascal gibi filozofların ve La Rochefoucauld ve La Bruyère gibi ahlakçıların; Saint-Simon gibi günlük yazarlarının ve Madame de Sévigné gibi mektup yazarlarının; Poussin ve Claude gibi ressamların, Mansart gibi mimarların, Le Nôtre gibi peyzajcıların çağıydı. Öte yandan olumsuz tarafı da vardı: Louis'in genç çağdaşı Saint-Simon dükü bile, o öldüğünde, "Vilayetler, kendi enkazı arasında bitap düşmüş, biçare sevinçten titredi," diye yazmıştı. "İflas etmiş, bezmiş, kahır dolu halk, tüm kurtuluş umutlarını kaybettiklerinden utanılacak bir sevinçle Tanrı'ya şükretti." Dilden dile yeni bir dua dolaşıyordu: "Versailles'daki babamız, adın artık kutsal değil; krallığın ufaldı; artık adın ne toprakta ne dalgada işler. Bize mahrum olduğumuz lokma-

7 Diğer Fransa krallarında olduğu gibi onun da cesedinden kalbi çıkarıldı, ancak ihtilal sırasında bir şekilde kayboldu. Kalp sonunda Oxfordshire'daki Nuneham House'da gümüş bir kutuda ortaya çıktı. Augustus Hare'e göre, kelimenin tam anlamıyla etobur Dr. William Buckland kalbi yemişti. Fakat Dr. Buckland (Google'dan araştıracaklar için) ayrı bir hikâye.

yı ver..." Voltaire, 1751'de *Le Siècle de Louis XIV*[8] adlı eserini yazdığında Güneş Kral'la ilgili güzel sözü olan çok az tarihçi vardı. Bizzat Versailles bile çok ciddi bir hataydı; soyluları toptan saraya getirerek güçlerinin iğdiş edilmesi, eyaletlerdeki yerel yönetimlere âdeta ölümcül bir darbe indirmişti. Üstüne üstlük kralın iflah olmaz savurganlığı ülkesini iki kez -ilkin 1690'da, sonrasında 1709'da- kralın gözleri önünde altınlarının, gümüşlerinin, tabaklarının, hatta tahtının dahi eritilip külçeler hâline getirilmesini gerektirecek duruma düşürmüştü.

Yine de uzun vadede medeniyet ekonomiden çok daha önemlidir ve XIV. Louis döneminde Fransa uygarlığı, dünyanın gördüğü en parlak uygarlıklardan biridir. Hiçbir uygarlığın tek bir insana, hatta tek bir nedene bağlanamayacağı kesin; ancak Fransa'nın bugüne dek ulaştığı en yüksek uygarlık noktasının, en göz kamaştırıcı iki hükümdarın, I. Francis ve XIV. Louis dönemiyle aynı zamana denk gelmesi kesinlikle bir bağlantı olabileceğini akla getirmektedir: Büyük bir hükümdarın görkemi tebaasının dehasını besleyip onlara ışık tutabilmektedir. Şöhretini yalnızca konumuna borçlu olan Louis, belki büyük bir adam olarak kabul edilmeyebilir; ancak güçlü karakterinin, enerjisinin ve sarsılmaz öz güveninin onu büyük bir kral yaptığından da şüphe edilemez. Ülkesine daha önce hiçbir hükümdarın yapamadığı ölçüde damgasını vurmuştur. Avrupa, tarih boyunca böyle bir haşmet, böyle bir görkem görmemişti ve bir daha da görmeyecekti.

8 *XIV. Louis'nin Asrı.*

12.
Duvardaki Yazı
1715 - 1789

Fildişi, kaygan topları avucunuzda
bir arada tutmaya çalıştığınızı hayal edin.
Kont d'Artois (Müstakbel Kral X. Charles)
Kardeşi XVI. Louis'ye dair.

Tarihte çok az hükümdarın yerine oğlunun torunu geçmiştir; Kral XIV. Louis de bunlardan biriydi. Oğlu *Grandöfen* Louis'nin 1711'de aniden ölümüyle en büyük oğlu, Burgonya Dükü Louis yeni döfen oldu. Ancak ertesi yıl, hem dük hem de düşes, bir hafta arayla çiçek hastalığından öldü -kısa bir süre sonra büyük oğulları da- dükün küçük kardeşi Duc de Berry ise bir binicilik kazasında öldü. İki yaşındaki küçük oğul çiçek hastalığından kurtuldu ve nihayetinde sadece üç yıl sonra Kral XV. Louis oldu.

Bir kez daha naiplik dönemi başladı. Orléanslı Philip, Mösyö'nün oğlu, XIV. Louis'nin yeğeni, aynı zamanda Louis'nin en küçük meşru kızı, Françoise'la evli olduğu için de damadıydı. Karısını hiç sevmemiş, hatta ona sekiz çocuk ver-

mesine rağmen Madam Lucifer lakabını takmıştı. Kırk bir yaşında, hayli zeki biriydi; kendine IV. Henri'yi örnek alsa da sayıları yüzü geçen metres sayısıyla ona ezici bir fark atmıştı. Saray masraflarını büyük ölçüde azalttı ve Versailles'ı geçici olarak terk ederek genç kralı Tuileries'e taşıdı ve devleti Palais-Royal'dan yönetti. Sansürden nefret ediyordu ve amcasının saltanatı sırasında yasaklanan tüm kitapların yeniden basılmasını emretti. Molière ve Racine oyunlarında rol aldı, bir opera besteledi; üstüne üstlük yetenekli bir ressam ve oymacıydı. Bir kez daha amcasının politikalarının tersine İngiltere, Avusturya ve Hollanda'yla ittifak kurdu ve İspanya'ya karşı başarılı bir savaş verdi; Rusya'yla diplomatik ilişkiler başlattı ve bunun neticesinde Büyük Petro, ülkesini ziyaret etti. Kısacası, ülkesine iyi hizmet etti ve 15 Şubat 1723'te genç Louis resmî olarak reşit olup naiplik sona erdiğinde ülkeyi ona çok daha iyi durumda teslim etmişti. Philip'in aynı yılın sonunda ölmesiyle kral, hocası ve müstakbel kardinal Fleury'nin tavsiyesiyle yapılabilecek en akılsızca hamleyle yönetimi liyakatsiz kuzeni Bourbon dükünün eline bıraktı.

Bourbon'un uğraşması gereken sorunlardan ilki kraliçe seçimiydi. Zaten iki yıl önce, kralın, şartlar gereği Paris'e gönderilen İspanyol *İnfanta** Mariana Victoria ile evlenmesine karar verilmişti. Tek sorun, Mariana'nın daha üç yaşında olmasıydı; çocuk doğurma yaşına gelmesi on yıldan fazla sürerdi ve yakın zamanda ciddi bir hastalıktan kurtulan Louis'nin o zamana kadar hayatta olup olmayacağını kim bilebilirdi? Kralın olabildiğince kısa sürede, vârisi olacak bir erkek evlat sahibi olması gerekiyordu ve kaybedecek zaman yoktu. Mart 1725'te *infanta*'nın Madrid'e dönmesiyle Bourbon tekrar düşünmek zorunda kaldı.

---

* ***İnfanta***; İber krallıklarında yaşlarına bakılmaksızın prens ya da prenseslere verilen unvan. (ç.n.)

Uygun prenses yok değildi; Bourbon'un listesi muhtemelen doksan dokuzu buluyordu; fakat nihai karar büyük ölçüde metresi Markiz de Prie'nin etkisiyle verilmişti. Metresi onu, tüm adaylar arasında en yoksulunu -ki en çirkinlerden biri olduğuna da emin olabiliriz- Polonya'nın taçsız kralının kızı Maria Leszczyńska'yı seçmeye ikna etti. Anladığımız kadarıyla Markiz'in asıl gayesi, her şeyini ona borçlu olacak genç kraliçenin tamamen kendi kontrolünde olmasıydı.[1] Ancak bu seçimin başka avantajları da vardı; yirmi iki yaşındaki Maria, *infanta*'nın aksine hemen tahta vâris olacak çocuklar doğurabilirdi;[2] bunun yanında dürüst, cömert ve dindar bir Katolikti. Kocasıyla ilk kez 5 Eylül 1725'te Fontainebleau'da gerçekleşen düğünlerinin arifesinde tanıştı. Genç kadının görünüşüne rağmen çiftin ilk görüşte âşık oldukları söylenir; Louis evliliğinin ilk sekiz yılında karısına sadık kalmış, çapkınlıklarına bu dönemin ardından başlamıştır. Genç kraliçe, evlenirken çeyiz getirmediği ve diğerlerinin düşüncesine göre nispeten daha mütevazı bir aileden geldiği için saraydakilerin saygısını kazanmakta güçlük çekti; bu nedenle görgü ve protokol kuralları konusunda titiz birine dönüştü; ancak kraliyet vazifelerini de titizlikle yerine getiriyordu; gereken hâllerde kralının yanında görünerek onunla samimi ilişkisini devam ettirdi.

Evliliği döneminde kral da pek etkileyici biri değildi; yeterince yakışıklı olsa da yüzü hafiften kız çocuğuna benziyordu; neşesiz, duygusuz ve kasvete meyyaldi. XIV. Louis'yi, *fronde* olgunlaştırmıştı; oysa XV. Louis yağcılık ve dalkavukluktan başka bir şey bilmiyordu. Kralın, Jules Michelet tarafından,

---

1 Ancak ne yazık ki Madam de Prie'nin kontrolü ele alma şansı hiç olmadı; kral kısa süre içinde Bourbon dükünü görevden alıp madamı da Courbépine'deki malikânesine sürdü. André Maurois'e göre ertesi yıl sırf can sıkıntısından burada kendini zehirledi.

2 Nihayetinde sekiz kız, iki de erkek çocuk yaptı.

“makbul, ama önemsiz biri” olarak tanımladığı eski hocası, şimdi ilk bakanı Kardinal Fleury, Louis’nin gelişimine neredeyse hiç tesir etmemişti. Buna karşın Fleury öğretmen olarak yetersiz olsa da tahmin edilenden çok daha iyi bir bakan olduğunu gösterecekti. İngiltere’deki mevkidaşı Sör Robert Walpole’un tamamen aksine büyük fikirleri ya da zafer hırsı yoktu; ikisi arasında orta yol bulunabilseydi muhtemelen Avrupa’da barış sağlanacaktı.

Fakat Louis daha farklıydı; Polonya Kralı (ve Saksonya Elektörü) II. (Güçlü) Augustus’un 1733’te ölümü üzerine hiç vakit kaybetmeden yaklaşık çeyrek asır önce Augustus’un tahttan indirdiği kayınpederi Stanislas Leszczyński adına duruma müdahale etti. Ancak bu hamlesinde kısmen başarılı oldu: Stanislas kılık değiştirerek Polonya’ya döndü ve *Sejm*’in, yani Parlamento’nun ezici bir çoğunluğu tarafından kral seçildi; ancak taç giymesine fırsat kalmadan, Fransa-Polonya ittifakından korkan Rusya ve Avusturya ülkeyi işgal ederek onu tekrar tahttan indirdi ve Augustus’un oğlunu III. Augustus olarak tahta geçirdi. Stanislas, Danzig’e kaçıp Fransızlardan gelecek yardımı beklemeye başladı. Fakat gelen yardım hiçbir işe yaramayacaktı; Stanislas yine de yiğitçe savaşsa da nihayetinde Ruslara esir düştü. 1738 Viyana Barışı’yla kraliyet unvanlarını muhafaza etmekle kalmayıp öldüğünde tekrar Fransa’ya iade edilmesi koşuluyla Lorraine dükü yapıldı.[3]

Viyana Barışı uzun süreli olmadı. İspanya tahtı için verilen mücadeleden topu topu yirmi yedi yıl sonra, bu kez Avusturya tahtı için başka bir mücadelenin patlak vermesi, on sekizinci yüzyıl Avrupa tarihini okuyanların -ve aslında yazarlarının- talihsizliği olsa gerek. Kutsal Roma İmparatorluğu’nun pek de devamı sayılamayacak Avusturya İmparatorluğu sade-

3 Fransa’nın en güzel meydanlarından biri olan Nancy’deki muhteşem Stanislas Meydanı’yla adı ölümsüzleştirilmiştir.

ce kâğıt üzerinde seçime dayalıydı; zira üç asırlık Habsburg hâkimiyeti boyunca *elektör*'lerin görevleri diğer tüm unsurlardan daha göstermelik hâle gelmiş, nihayetinde tahta geçiş tamamen veraset usulüne bağlanmıştı. Maalesef Avusturyalı Habsburglar da İspanyol kuzenleri gibi ciddi bir erkek vâris yokluğu yaşıyorlardı; öyle ki daha 1703 gibi erken bir tarihte Leopold, erkek vâris olmaması durumunda kadınların tahta geçmesine izin verilmesi gerektiğini hükme bağlamıştı; büyük oğlu Joseph'in kızları hâliyle küçük oğlu Charles'ınkilere göre önceliğe sahipti. Fakat gördüğümüz gibi, Joseph'in 1711'deki ani ölümü ve ertesi yıl Charles'ın tahta geçmesiyle her şey değişti. Bazı saçma nedenlerden "Pragmatik Müeyyide" olarak bilinen gizli bir aile içi düzenlemeyle Charles -artık İmparator V. Charles olmuştu-, önceliği ağabeyinin kızlarına değil de kendi kızlarına verdiği gibi gelecekte Kuzey ve Orta Avrupa'daki Habsburg topraklarının bölünmemesi gerektiğini kayda aldı.

Oğlunun daha önce ölmesiyle Charles, Habsburgların en kıdemlisi, hatta yaşayan tek erkek mensubu oldu; bu nedenle kızı Maria Theresa'nın tahta geçmesi gerektiğine karar verdi. Pragmatik Müeyyide'ye göre bu durumun herhangi bir sorun yaratmaması gerekiyordu; hatta Charles'ın 1740'ta ölmesinden sonra ilk birkaç ay her şey yolunda gibiydi. Zaten Charles hayattayken, başlıca tüm Avrupalı güçlerden kızının verasetine saygı göstereceklerine dair ciddi teminatlar almıştı. İngiltere, Hollanda, Papalık ve Venedik Cumhuriyeti yirmi üç yaşındaki kraliçeyi memnuniyetle tanıdılar.[4] Fransa, taahhüt-

4 Maria'nın imparatoriçe olması ancak 1745'te ve o da sırf evlilik sayesinde mümkün olacaktı. Babasının ölümünden sonra imparatorluk tahtı, ailenin Bavyera kolundan, VII. Charles adını alacak kuzenine geçti; onun da ölümünün ardından Maria'nın kocası Lorraine Dükü Franz imparator seçilerek I. Franz adıyla tahta çıktı. (1738'de Lorraine'i Stanislas Leszczyński'ye teslim etmiş ve karşılığında Toskana Büyük Dükalığı'nı almıştı.)

te bulunmamakla birlikte, dostane ve güven vericiydi. Prusya Kralı II. Friedrich -daha sonra "Büyük" olarak bilinecekti- ise sadece Maria'nın imparatoriçeliğini tanımakla kalmayıp aynı zamanda ihtiyaç duyarsa askerî destek sağlayacağına da söz verdi; ancak her zamanki gibi yalan söylüyordu; Maria Theresa, 6 Aralık 1740'ta 30.000 kişilik bir Prusya ordusu imparatorluğun Silezya eyaletini işgal edene kadar bundan habersizdi. Bu kez de Avusturya Veraset Savaşı başlamıştı.

Fransa ise biraz tereddüt ettikten sonra Friedrich'in yanında yer aldı. Bourbon ve Habsburg Hanedanları arasında süregelen asırlık hınç haricinde Louis'nin, Avusturya'yla herhangi bir sürtüşmesi olmamasına rağmen bu verasete karşı çıkmak için neden arama ihtiyacı hissetmedi. Seksen altı yaşındaki Kardinal Fleury, kralın kararını onaylamadı, ancak kararı değiştiremedi de. Gerçek şu ki ordu savaş istiyordu ve kamuoyu da bu kararın arkasındaydı. Louis'ye, "liberal" Prusya'nın yanında yer alarak Avusturya'nın haddinden fazla güçlenecek müttefiki İngiltere'ye darbe vuracağı söylenerek ikna edilmişti. Fransa adına bu karar feci bir hataydı; nihayetinde denizlerde hâkimiyeti İngiltere'ye, Almanya'nın kontrolünü de Prusya'ya kaptıracağı bir dizi savaş patlak verecekti. Düşmanlıklar 1748'e dek sürdü; belki de özellikle en dikkate değer olanları, II. George'un savaş meydanı gören son İngiliz kralı olduğu 1743'teki Dettingen Savaşları; iki yıl sonrasında, muharip olmasalar da Kral Louis ve oğlu döfen ve metresi Marianne de Mailly'nin -Châteauroux Düşesi ilan edilerek kısa süre önce asil sınıfa yükseltilmişti- hazır bulundukları, Mareşal Maurice de Saxe'ın[5] Fontenoy'daki büyük zaferiydi. Fontenoy, savaş boyunca yaşanan en belirleyici ve en kanlı

5 Mareşal, Güçlü Augustus'un gayrimeşru çocuklarının en büyüğüydü; Augustus'un çocuklarının sayısı 356'yı bulmaktadır.

savaştı; 1709'daki (de Saxe'ın on üç yaşında bir çocukken savaştığı) Malplaquet'ten bu yana en büyük kayıp bu savaşta verilmişti: Fransızlar yaklaşık 7.000 ölü ya da yaralı vermişti, müttefiklerde bu sayı 12.000'i buluyordu.

1748'deki Aix-la-Chapelle Anlaşması'yla Prusya, savaştan en kârlı çıkan devlet oldu. Maria Theresa tahtını kaybetmedi; ancak Büyük Friedrich'in Silezya'yı alması Avusturya adına aşağılayıcı bir kayıp ve Maria'nın Alman eyaletlerin lideri olduğu iddiasına ezici bir darbe indirmişti. Bu sonuçların hiçbiri kimseyi şaşırtmamıştı; asıl şaşırtıcı olan Fransa'nın tavrıydı. Kendisine bir fatih nazarıyla bakılmasını istemeyen Louis, tüccar değil, Fransa kralı olduğunu öne sürerek fethettiği tüm toprakları mağlup ettiği düşmanlarına kendi isteğiyle iade etti. Komutanlarının, hatta bir bütün olarak Fransız kamuoyunun tepkisini hayal etmek güç değil; öyle ki *travailler pour le roi de Prusse* -"Prusya kralına çalışmak"- deyimi boşu boşuna çalışmak anlamına geliyordu. Kısacası Fransa, ittifakının bedelini acı bir şekilde ödemişti. Friedrich savaş sırasında, kendisinden zaten pek hazzetmeyen Louis'i bilgilendirme zahmetine bile girmeden Avusturya ile iki kez geçici barış yapmıştı.

Odak noktamız Fransa olduğu için savaşa dair yukarıdaki kısa özeti Kuzey Avrupa'daki çarpışmalarla sınırladık; hatta İtalya'daki birkaç harekâta hiç değinilmedi. Ancak yaşanan aslında bir dünya savaşıydı; belki de tarihteki ilk dünya savaşı. Kuzey Amerika'da, Hindistan'da, Doğu Hint Adaları'nda, İsveç ve Finlandiya'da, Bengal Körfezi'nde, Akdeniz'de ve Karayipler'de de çatışmalar yaşandı. Ne de olsa bu, kolonizasyon çağıydı; bir ya da birkaç büyük devlet dünyanın herhangi bir yerinde hâkimiyet kurma mücadelesi verirse savaş anında oraya yansırdı. Ana vatanlarında barış içinde oldukla-

rı dönemlerde bile İngiltere ve Fransa, doğudaki ve batıdaki denizlerde hâlâ sürtüşme içindeydi. Defalarca düzeltmeler yapıldı: Britanya, Fransız askerlerini Flandre'den çıkarabilmek için Kanada'daki Cape Breton Adası'nı tahliye etmek zorunda kalmış; bu adadaki Louisbourg Kalesi, Madras'la takas edilmişti. Ancak hiçbir mevzu çözüme kavuşturulmadı; öyle ki kimi zaman bir savaşın asıl gayesi, sanki bir sonraki savaşa ortam hazırlamakmış gibiydi.

***

Kralın Paris'e dönüşünden, fethettiği toprakların teslim edilmesinden sonra zaten dibe vuran popülaritesi, özel hayatı herkes tarafından öğrenildiğinde de yükselmedi. Marianne de Mailly, aslında yaş sırasına göre Louis'nin hepsiyle ilişki yaşadığı dört kız kardeşin en küçüğüydü. Haziran 1744'te cepheye giderken Metz'de çok ağır hastalanmıştı, o kadar hastaydı ki hayatından ümit kesilmişti. Fransa'nın her yerinde topluca dualar edildi, ancak saray papazı, Marianne'den vazgeçmediği sürece Louis'nin günahlarını çıkarmamakta direnince kral sonunda pes etti ve daha sonra imzaladığı kişisel itirafın halka dağıtılması onun adına büyük bir utanç olmuştu. İyileşmesi sayesinde "kıymetli" lakabını kazansa da aslında bu sıfatla ilgisi yoktu; itibarı ağır bir darbe almıştı ve bunun pekâlâ farkındaydı.

Ne var ki metresler gidip gelmeye devam etti; ta ki 25 Şubat 1745 akşamı, döfenin bir başka İspanya *infanta*'sıyla evliliğinin şerefine verilen maskeli baloya dek; Louis baloda yirmi üç yaşındaki Jeanne-Antoinette Poisson'la tanıştı. Genç kadın zaten evliydi; ancak bu pek de önemli değil gibiydi: Jeanne-Antoinette bir ay içinde kralın hemen üzerindeki daireye yerleştirildi ve temmuzda Pampadour markizi, kralın *maît-*

resse en titre'si[6] oldu. Fakat Jeanne-Antoinette haleflerinden çok farklıydı. Her şey bir yana diğerlerinin genelde burun kıvırdığı kraliçeyle mükemmel ilişkiler kurmaya bilhassa dikkat etti. İkinci olarak, gayet zeki ve eğitimliydi; Voltaire dahil dönemin büyük düşünürleriyle tüm sohbetlerde muhatapları kadar başarılıydı. Elbette bu vasıflarından hiçbiri avam kökeninden dolayı onu küçümseyen, kralın üstündeki muazzam etkisinden rahatsız olan ve biraz talihsiz aile adından dolayı *poissonades* olarak bilinen acımasız yalanlardan ve iftiralardan kurtaramadı. Bu saldırılardan bazılarının onu yaraladığı muhakkak; ancak o, aynı zamanda ne kadar güçlü bir konumda olduğunun da farkındaydı. Kralın ona mutlak güveninin de farkındaydı; sadece yatak odasındaki zevkler için değil, aynı zamanda akıllıca tavsiyesi ve parlak zekâsıyla da. Her yerde krala eşlik etti; avda, oyun masalarında, ülkesini dolaştığı sık seyahatlerde. Ona klavsenle* şarkılar söyledi, eğlenmesi için oyunlar ve operalar düzenledi; Louis'nin endişelerini ve iç karartan ailesini unutabileceği samimi, müstakil akşam yemeği partileri verdi. Kısacası, kralın hayatına ışık saçıyordu.

Özellikle üst düzey atamalar gibi politik konularda da etkisi çok fazlaydı; ayrıca sanatın büyük hamisiydi. Kardeşi Markiz de Marigny ile birlikte, o dönemde "XV. Louis Meydanı" olarak bilinen yeni Place de la Concorde'un ve Versailles'daki Petit Trianon'un planlanmasına katkı verdi; François Boucher'e ve saray ressamı Jean-Marc Nattier'e portre siparişleri verdi ve kısa süre sonra Avrupa'nın en ünlü porselen fabrikalarından biri olacak Sevr'deki atölyenin kurulmasında ve daha sonra geliştirilmesinde büyük katkı sahibiydi. Bunların yanında Paris *Parlement*'i ve şehrin başpiskoposunun

6 ***Maîtresse en titre [resmî metres]***; IV. Henry zamanından beri (sarayda kendine ait dairesi olan) yarı resmî bir unvandı.

* ***Klavsen***; klavyeli ve telli bir çalgı. (ç.n.)

Encyclopédie'yi* kapatma girişimlerine tüm gücüyle -ve nihayetinde başarıyla- karşı çıkarak yayının baş editörü Denis Diderot'yu hararetle savundu. Kralla ilişkisi fiziksel açıdan 1750 civarında sona ermiş gibi gözükse de Versailles civarındaki Parc-aux-Cerfs (Stag Park) denilen yerde Louis'ye metres ayarlamaya devam ettiği söylenir. Buna mukabil kralın da ona karşı sevgisinde ve hürmetinde de bir azalma olmamıştı; öyle ki 1764'te Jeanne-Antoinette tüberküloz yüzünden ölüm döşeğindeyken Louis bir an olsun başucundan ayrılmamıştı. Ölüm haberini duyan Voltaire üzüntüsünü, "Ona borçluydum ve yasını tutmak da minnet borcum," diye yazmıştı. "Yürümekte dahi zorluk çeken antika bir yazar hâlâ hayattayken kariyerinin zirvesindeki genç bir kadının kırk iki yaşında ölmesi ne garip!"

Madam de Pompadour, Louis'in metreslerinin en göz kamaştırıcısıydı, ama sonuncusu değildi. Ölümünden dört yıl sonra yerini, bu defa çok farklı başka bir kadın aldı. Sonradan Matmazel Lange, daha sonra da son derece şüpheli bir evliliğin ardından Barry kontesi olarak anılacak Jeanne Bécu birkaç yıldan beri yüksek sınıf bir fahişe olarak biliniyordu; çok sayıda sevgilisi arasında yüksek aristokrasiden bazı kişiler de vardı. Entelektüel biri değildi; zaten olduğundan başka biriymiş gibi de davranmıyordu; ne var ki kral ona tutulmuştu; onu elbiselere, mücevherlere boğsa da genç kadına asla yeterli gelmiyordu. Sarayda herkesin ondan nefret ettiğini söylemeye yok; hatta Pompadour'dan ettiklerinden bile çok daha fazla. En büyük düşmanı, 1770'de müstakbel XVI. Louis'ye evlenen ve iki yıl boyunca onunla tek kelime etmeyen Marie Antoinette'ti.

** ***Encyclopédie***; Fransa'da 1751 ve 1772 arasında, Denis Diderot ve Jean le Rond d'Alembert editörlüğünde geliştirilerek yayımlanan genel ansiklopedidir. (ç.n.)

Fransa o dönemde bir diğer Avrupa savaşından sağ çıkmayı başarmıştı. Yedi Yıl Savaşları, 1756'dan 1763'de Avrupa'yı kasıp kavurmuştu ve tıpkı selefi gibi etkileri dünyanın yarısında hissedilmişti: Bilhassa doğu kıyısı boyunca yoğunlaşan Britanya kolonileri tarafından âdeta çepeçevre kuşatılan Kanada, Illinois, Louisiana'daki çok önemli Fransız kolonilerinin yer aldığı Amerika'da. Savaşın asıl başladığı yer burasıydı; ancak sonrasında İngiltere'nin sürekli alan kazanmasıyla çekişme Avrupa'nın dört bir yanına yayıldı. İngiltere'nin 1759'da (zafer anında General James Wolfe'nin öldürüldüğü) Quebec'i ve Karayipler'deki çok değerli şeker kaynağı adaları Martinik'i ve Guadeloupe'yi ele geçirmesi çatışmaya tuz biber ekmişti.[7]

Avrupa'da Fransa ve İngiltere müttefiklerini değiştirmişti. Artık tamamen Büyük Friedrich sayesinde tarihinde ilk kez büyük bir Avrupa devleti olan Prusya'nın artan gücünden ciddi şekilde endişelenen Fransızlar, Maria Theresa Avusturyası'nın artık önceki yüzyıldaki gibi tehlike teşkil etmediğini fark edince Habsburglara karşı uzun süredir devam eden düşmanlığını bir kenara koyarak Silezya'yı kurtarmak amacıyla Avusturya'yla saf tuttu. Buna karşın uzun süreden beri Avusturya'nın müttefiki olan İngiltere ise yüzünü eski düşmanı Prusya'ya çevirdi. Flaman Cumhuriyeti gibi daha küçük milletler mantıklı davranıp tehlikeden uzak durdular. Maurice de Saxe'ye denk bir komutanı olmayan Fransa ise bu konuda başarılı olamadı. Fransa'nın Hannover ve Saksonya'yı işgali, Rossbach'ta Büyük Friedrich karşında aldıkları aşağılayıcı bir yenilgiyle sonuçlandı; art arda gelen deniz savaş yenilgileri, Louis'nin İngiltere'yi işgal planlarını gerçekleştirmesini engelledi.

7 Savaşın sonunda Guadeloupe tekrar Fransızların eline geçse de Martinik, 1815'teki Viyana Kongresi'ne dek büyük oranda Britanya kontrolünde kalmıştı.

Britanya ve Fransa arasındaki savaş 1763'te Paris Barışı'yla sona erdi; Maurois, "Fransa tarihinin en üzücü [anlaşmalarından] biri," diye yazmıştı, "Fransa'ya imparatorluğuna mal oldu, İngiltere'ye ise [bir imparatorluk] verdi." Belki biraz abartılı, ama Fransa Karayipler'deki söz konusu adalarla birlikte (Voltaire'in, "birkaç dönüm kâr" diyerek burun kıvırdığı) Kanada'yı[8] kaybettiği gibi dönemin Louisianası'nın doğu yarısını -neredeyse Mississippi'den Apalaş dağlarına kadar tüm bölgeyi- terk etmek zorunda kaldı.

***

Kral Louis 5 Ocak 1757'de, kızını sarayda ziyaret ettikten sonra, o sırada kaldığı Grand Trianon'a dönmek üzere akşam altı sularında oradan ayrıldı. Arabasına doğru mermer avluda yürüdüğü sırada karanlıktan bir adam çıkıverdi ve kralı yandan bıçakladı. Neyse ki kış ortasıydı ve kalın giyinmişti; muhtemelen kat kat kıyafetler hayatını kurtarmıştı; suikast sanığı yargılandı; işkence gördü ve nihayetinde de Grève Meydanı'nda[9] idam edildi. Aslında nispeten önemsiz bir hadiseydi; yarası, Voltaire'in "iğne deliği" diyerek küçümsediğinden çok daha büyük olsa da kesinlikle endişe edilecek bir şey değildi. Kral çok şaşırmış gibiydi: "Neden beni öldürmeye çalışıyorsun?" diye sormuştu suikastçıya, "Ben kimseye zarar vermedim ki."

Ama vermişti: Fransa halkına. Bu gerçeğin farkında olmayabilirdi, ama onları fena hâlde yüzüstü bırakmıştı. Zayıftı -belki de Bourbonların en zayıfıydı- ve metreslerinin ya da başkalarının kolayca tahakkümüne giriyordu. Üstüne üstlük

8 Balıkçıların avlarını kurutabilmeleri için Newfoundland'deki ve küçük Saint Pierre ve Miquelon adalarındaki avlanma haklarını elinde tutmasına izin verildi.

9 Günümüzde, de l'Hôtel-de-Ville Meydanı.

iflah olmaz bir tembeldi; avlanırken ya da kadın peşinde koşarken devlet işlerini genelde liyakatsiz bakanlara devretmeye dünden razıydı. Sonuç, kaybedilen savaşlar, *Parlement* ile sürekli çatışma ve aralıksız çarpışmalar yüzünden ekonomik durgunluktu. Saltanatının kalan yılları hazindi; zira sürekli sevimsiz çocuklarının, bilhassa da neyse ki babasından altı yıl önce, otuz altı yaşındayken tüberkülozdan ölen döfen ve hayattaki en büyük kızı Adélaïde'in entrikalarıyla karşı karşıyaydı. Elbette bu dönemde madam onu bir şekilde avutuyordu; ama Louis artık yaşlanıyordu; ayrıca madam, kesinlikle Pompadour'un yerini tutmuyordu. Kral, 1774'te ilkbaharda ikinci defa çiçek hastalığına yakalanınca hem enfeksiyondan korunmak hem de ikisi adına günah çıkarmak için apar topar madamı yatağından uzaklaştırdı; zavallı kızın çıkarılacak çok günahı vardı. Kral, altmış dört yaşında 10 Mayıs'ta Versailles'da öldü.

Oğlu döfen daha önce öldüğü için tahta torunu geçti; böylelikle son üç hükümdarın saltanat süresi bir buçuk asrı geçecekti. XVI. Louis, yirmi bir yaşındaydı; Fransa bir kez olsun naiplikten kurtulmuştu. Yeni kral hepimizin bildiği gibi trajik bir şahsiyetti; aynı zamanda tuhaf derecede esrarengiz biriydi. Öncelikle kesinlikle bir tarzı yoktu. Kısaydı -boyu taş çatlasın bir altmış beşti-, sarkık suratlı ve aşırı kiloluydu ki doymak bilmez iştahı göz önüne alınınca bu hâli hiç de şaşırtıcı değildi.[10] Aynı zamanda, en iyi terzilerin çabalarına rağmen kıyafetleri asla üzerine oturmayan tiplerdendi; sarayın çevresinde ayaklarını sürüyerek dolaşır, kraldan ziyade köylüye benzediği söylenirdi. Tavırları da nahoştu: Tanıyanlar, içten içe şefkatli ve yufka yürekli olduğunu iddia etseler de konuş-

10 Bir sabah atların yanına inmeden önce "bir buçuk şişe şampanyayla birlikte dört pirzola, bir tavuk, bir tabak dolusu jambon, yarım düzine soslu yumurta" yediği söylenir (Christopher Hibbert, *The French Revolution*).

maları sert, kaba, hatta aksiydi. Tahta çıktığında, "Sevilmek istiyorum," demişti; ancak bu konuda en ufak bir gayret gösterdiği söylenemezdi. Öte yandan çekicilikten yoksun biri olsa da kesinlikle ahmak değildi: Daha delikanlıyken İngilizceyi ve İtalyancayı akıcı bir şekilde konuşuyordu; astronomiye karşı tutkusu vardı. Aynı zamanda -hayli şaşırtıcı ama- çok becerikli bir çilingirdi. Dindardı ve iffetliydi ki büyük babasından sonra bu, yüreklere su serpmişti. Bununla birlikte, politika onu acayip sıkıyordu: Sonunda onu içine çeken patolojik kararsızlığın açıklaması belki de budur.

16 Mayıs 1770'te, on beş yaşındayken, İmparatoriçe Maria Theresa'nın on altı çocuğunun en küçük ikincisiyle evlendi. On dört yaşındaki arşidüşese verilen isim Maria Antonia'ydı, biz Fransızca versiyonunu daha iyi biliyoruz: Marie Antoinette. Arşidüşesin eğitimi konusunda ailesi pek zahmete girmese de kocasından çok daha zekiydi. Masmavi gözleri, gür sarı saçları ve kusursuz teniyle popüler bir prensesin tüm özelliklerine sahipti. Ama ne yazık ki Avusturyalıydı ve Fransa halkı için bu hakikaten kötü bir durumdu. "*L'Autrichienne*"* ile evlilik, daha başlamadan toplum nazarında fazlasıyla sevimsizdi.

Louis de ondan pek hoşlanmışa benzemiyordu. XIII. Louis gibi o da kadınlardan çok korkuyordu. İç karartan, kasvetli, aşırı dindar babası, mütemadiyen büyük babası XV. Louis'nin sayısız metreslerinden bahsederek bunun ne pahasına olursa olsun kaçınılması gereken bir ahlaksızlık dersi olduğunu salık vermiş ve Louis bu nasihati aklına kazımıştı. Müstakbel karısıyla düğününden sadece iki gün önce, Compiègne ormanı civarında selamlaştığı sırada tanışmıştı. İki gün sonra Versailles'da evlendiler; fakat aynı gece, geleneksel yatak odası faslı tam anlamıyla büyük bir rezillikle sonuçlandı: Çarşafla-

* Avusturyalı.

rın üstüne âdeta boca edilen kutsal suya rağmen Louis hemen uyuyakaldı. Bu faslın nihayete ermesi için yedi yıl daha geçmesi gerekecekti; bu süre zarfında her iki tarafın itibarı hayli yıprandı. Etrafta, majesteleri kraliçenin zevklerini başka yerlerde, erkeklerin yanı sıra kadınlarda aradığını iddia eden broşürler dolaşıyordu. En yakın arkadaşı dul Prenses de Lamballe ile yaptıkları faaliyetler, olaylar eşi benzeri görülmemiş müstehcen bir bakışla betimlendiriliyordu; öyle ki bir defasında bir tabloda ıstakoz görünce bayılıp gidecek kadar hassas biri olan prenses, iftiralardan, kraliçeden daha fazla etkilenmişti.

Neyse ki bebekler sonunda geldi: ilki 1178 Noeli'nin hemen öncesinde, evliliklerinin sekizinci yılında doğdu; 1781'de uzun zamandır yolu gözlenen döfen nihayet doğunca ayrı bir sevinç yaşanmıştı. Kraliçenin mutluluğuna diyecek yoktu; aşırı derecede enerjik ve hayat doluydu; ancak herhangi bir entelektüel birikimi olmadığından feci derecede sıkıldı. Saray adabı onu çileden çıkartıyordu. Yetmezmiş gibi bir de Louis'le yaşamanın zorluğu. Bir defasında Avusturya sefiresine yazdığı mektupta, "Nasıl biriyle uğraşmak zorunda olduğumu biliyor musunuz?" diye sormuştu. "Tam ikna ettiğinizi sandığınız anda tek bir kelime, tek bir itiraz, kendisi bile farkına varmadan fikrini değiştirmesini sağlar." Louis'yi savunmak gerekirse, kralın başından beri ikilemde olduğunu söylemek gerek: Büyüdüğü eski muhafazakâr gelenekler -en tepede müşfik, babacan monarşiyle birlikte aristokrasi ve Kilise, hemen altında kadim yasa- ve felsefecilerin, kendisinin tamamen onaylamayabileceği, ancak geleceği temsil ettiğini bildiği yeni fikirleri arasında iki arada bir derede kalmıştı. Bu ikilemin sonucu olarak ilk kabinesinde yirmi iki yaşında Donanma Bakanı olmuş, ancak sonrasında Madam de Pompadour'la ilgili şirret bir hicviye yazdığı için sürgüne

gönderilmiş, esprili, hafifmeşrep bir alaycı olan Comte de Maurepas başkanlık etmesine rağmen kısa süre sonra Maliye Başmüfettişi olacak ve asrın en fevkalade bakanlarından Anne-Robert-Jacques Turgot da yer almaktaydı. Turgot, dikkate alınması gereken bir adamdı; düşünür, filozof ve eserleri bugün bile hâlâ okunan bir yazar. Kralı, "İflas olmayacak," diye uyarmıştı, "vergi artışı, borçlanma da olmayacak." Ülke çapında harcamalar azaltılacaktı. "Majestelerinin ve zatıalilerinizin pek sevdiği kişilerin tabii nezaketleri ve cömertlikleriyle mücadele etmem gerekecek." Bu esnada samimiyetini göstermek için kendi maaşını da 142.000 *livre*'den 82.000'e düşürdü. Ekonomiye dair felsefesini "Zenginliğin Oluşumu ve Dağılımı Üzerine Düşünceler" adlı makalede açıkladı; Voltaire, "Mösyö Turgot'nun başyapıtını şimdi okudum," diye yazmıştı. "Bana öyle geliyor ki bu [makalede] yeni bir cennet ve yeni bir dünya yatıyor."

Louis, Turgot'a tamamen güvenip tüm tavsiyelerini sorgusuz sualsiz kabul etseydi, ülkesini bir devrimden koruması mümkün olabilirdi. Ne yazık ki, Turgot iki yıldan az bir süre bakan olarak kalacaktı. Soğuk, oldukça tepeden bakan tavrı insanları genelde kendinden nefret ettiriyordu. Kral gayet üzgün, "Mösyö Turgot insanlara kendini sevdirecek hiçbir şey yapmıyor," demişti. Aslında aynı durum pekâlâ kendisi için de söylenebilirdi; ama işin içinde başka etmenler de vardı. Öncelikle, savurgan tabiatına Turgot'un sürekli kısıtlamalar getirmesinden rahatsızdı; ayrıca kraliçenin Avusturya yanlısı gözdesi Choiseul dükünün bakan yapılması talebini Turgot'un reddetmesi onu küplere bindirdi. Bankerler ve vergi tahsildarları kârlarının ciddi tehdit altında olduğunu fark ettiler; soylular ve kralın tekrar göreve getirdiği *Parlement*, ayrıcalıklara yönelik karşıt tutumundan ötürü ondan nefret ediyorlardı; çiftçiler ise tahılda serbest ticarete geçme teşeb-

büslerinden ötürü. Gerisini makamıyla ilgili kıskançlıklar halletti. 12 Mayıs 1776'da görevinden istifa etmesi istendi. Hayatının geri kalanında tüm çalışmalarının tersine çevrilişini, inatla mücadele ettiği tüm suiistimallerin geri gelişini ve Fransa'nın âdeta azimle, o ana dek gördüğü en büyük felakete giden yola sokuluşunu izledi.

Öte yandan 1776 yılını tarihe yazdıran Torgut'un görevden alınmasından çok daha önemli bir olaydı. Fransa'nın Yedi Yıl Savaşı'ndan sonra Atlantik'in karşı tarafındaki onca kaybını göz önüne alırsak kraldan itibaren herkesin Amerikan Devrimi'ni desteklemesi hiç garip değil; bir süreden beri zaten isyancılara gizlice silah ve erzak gönderiyorlardı. Benjamin Franklin, Bağımsızlık Bildirgesi'ni imzaladıktan kısa bir süre sonra, Fransa'ya gelen ilk Amerikan elçi sıfatıyla Paris'e ulaştı. Adını zaten herkes duymuştu; coşkuyla karşılandı, hemen Bilimler Akademisi'ne üye olarak kabul edildi. Hâliyle burada Voltaire'le görüştü; iki ihtiyar coşkulu alkışlar eşliğinde herkesin karşısında kucaklaştı. Fransa en başta Amerika-Britanya çatışmasında faal biçimde yer almaktan uzak durdu; Aralık 1777'de, İngiliz General John Burgoyne'nin Saratoga'daki iki savaştan sonra 6.200 kişilik ordusuyla teslim olmasından cesaret alan Louis, Amerika'nın bağımsızlığını tanıyan bir ittifak anlaşması imzalayarak resmen savaşa girdi. Müteakip iki yıl içinde, yirmi üç yaşındaki Marquis de Lafayette'in[11] başarıyla destek verdiği General Jean-Baptiste de Rochambeau komutasındaki (Washington'ın övünebileceğinden çok daha kalabalık) 7,000 kişilik Fransız ordusu, müstakbel başkanın yanında savaştı; bu esnada bir Fransız donanması da Lort Cornwallis'e yardıma gelen destek kuvvetlerini başarıyla püs-

11 Fransa tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ne hediye edilen Rochambeau heykeli, Washington DC'deki Lafayette Park'ta bulunmaktadır. Heykel, aynı adını taşıyan meydanda görülebilir.

kürttü; Cornwallis nihayet Yorktown kuşatmasından sonra teslim olacaktı.

Âdeta roller tersine dönmüştü. Britanya artık denizler mutlak hakimi değildi; öte yandan Fransa özgürlük şövalyesi olarak öne çıkmıştı. Buna karşın hiç görmedikleri büyüklükte bir borç batağındaydı; öyle ki bir yabancıyı göreve getirmek zorunda kaldılar. Artık Torgut'un cübbesini giyen, Protestan olması nedeniyle Başmüfettişlik makamına değil Maliye Genel Müdürlüğü görevine getirilen, iç karartıcı, yetenekli ve muazzam derecede zengin İsveçli Banker Jacques Necker'dı. Karısı ve kızı, Suzanne Curchod ve Germaine de Staël de onun kadar mümtaz, ancak çok daha eğlencelilerdi; Suzanne, entelektüel kulübü, Germaine ise ileriki yıllarda çıkacak fevkalade kitapları, iflah olmaz romantizmi ve politik coşkusuyla meşhurdu. Necker, 1777-1781 arasında dört yıl boyunca Fransız ekonomisinin tek patronuydu; 1781'de yayımladığı *Compte rendu au roi* [krala rapor], ulusal maliye politikasına dair ilk kayıttı. Pek çok insanı hayatlarında ilk kez ekonomiyle tanıştıran bu çalışma, muazzam ve hiç beklenmedik bir başarı elde etti. Ancak maalesef korkunç yalanlarla doluydu. Örneğin aslında 46 milyon *livre*'lik bir açık olmasına rağmen Necker ülkenin 10 milyonluk artı bakiyesi olduğunu iddia etmiş, böylelikle kralı ve vatandaşları tehlikeye karşı uyarması gerekirken aksine onlarda kasten yanlış bir güvence hissi uyandırdı.

Çok geçmeden o da görevinden alındı, ancak hesaplarda tahrifat yaptığından değil Torgut'ta olduğu gibi saray entrikalarının kurbanı olarak. 1787'de Paris'in kırk fersah[12] uzağına sürüldü. Halefi Charles Alexandre de Calonne, biraz daha iyi

12 Bir fersah aslında bir kişinin bir saatte yürüyebileceği mesafeye denktir; kabaca üç ila dört mil civarı.

sayılırdı; önerileri arasında soylulardan ve din adamlarından yeni bir toprak vergisi vardı; hâliyle bu öneri anında reddedildi. Calonne'nin yerine geçen Toulouse Başpiskoposu Loménie de Brienne ise *Parlement*'in seleflerine göre en çok nefret ettiği, tamamen ilkesiz ve muhtemelen agnostik bir piskopostu. Louis çaresizlik içinde, tutunacak tek dal kalmadığında bile güven verme kabiliyetine sahip Necker'ı tekrar göreve getirdi. Necker gayet cömert bir jestle göreve başladı: Kişisel servetinden Hazine'ye iki milyon *livre* bağışladı. Bu herkesin keyfini yerine getirdi; Necker işleri bu şekilde biraz daha sürdürmeyi başardı. Ancak yazı duvardaydı,* sadece Necker için değil, Fransa için de.

***

Aristokratlar, din adamları ve diğer herkes olmak üzere üç zümreden oluşan Sınıflar Meclisi [*États généraux*]**en son 175 yıl önce, 1614'te toplanmıştı. Bu kadar uzun süre boyunca askıya alınmasının başlıca nedeni, aslında tek başına hiçbir gücünün olmayışıydı. Esasen kralın danışma kurulundan biraz daha fazlasıydı ve krallar bir buçuk asrı aşkın süredir bu kurumun tavsiyesine ihtiyaç duymamıştı. Ancak artık, 5 Mayıs 1789'da ihtiyaç duymuştu; zira kararlı bir eylem gereksinimi vardı. Fransa devletinde bir şeylerin çürüdüğü günden güne daha da belirginleşiyordu.

---

* ***Duvardaki Yazı*** (İng. The writing on the Wall); Kitab-ı Mukaddes, Daniel 5'te geçen, Kral Belşassar'ın verdiği ziyafette duvarda beliren ve krallığının sona ereceği kehanetini bildiren yazıya atfen "tehlike işareti" anlamına gelen deyim. Metnin akışına deyimsel karşılığı değil de literal çevirisi daha uygun düştüğünden bu kullanım tercih edilmiştir. (ç.n.)

** ***États généraux***; bu terimin Türkçe karşılığı konusunda orta bir yol bulunamamış olsa da "Fransız Genel Meclisi", "Zümreler Meclisi" gibi karşılıklar önerilmiştir. Bununla birlikte söz konusu meclisin yukarıda dile getirilen üç toplumsal sınıftan müteşekkil olması nedeniyle "Sınıflar Meclisi" teriminin daha kapsayıcı ve anlamlı olduğu düşüncesindeyim. (ç.n.)

Peki, sorun neydi? Fransa 26 milyonluk nüfusuyla hâlâ Avrupa'nın en güçlü ulusuydu (İngiltere'nin nüfusu ise sadece 12 milyondu). Daha kısa süre önce ABD'nin Bağımsızlık Savaşı'ndaki zaferine büyük katkıda bulunmuştu. İtibarı hiç bu kadar yüksek olmamıştı ve kültürel etkisi hızla kıtaya yayılıyordu. O zaman neden bütün ülke böylesine memnuniyetsizlikle kaynıyordu? Öncelikle monarşinin kendilerini hayal kırıklığına uğrattığını düşünüyorlardı. Bu, Fransızların monarşi karşıtı oldukları anlamına gelmiyordu; katiyen öyle değildiler. Ancak kralın kendi taraflarında olmasını ve onları hem vergi tahsildarlarının pençesinden hem de soyluların tacizinden korumasını bekliyorlardı. Ne var ki kral bunun yerine Versailles'da yaşama kararıyla halkıyla arasındaki bağı koparmıştı; ayrıca soyluları da yanına alarak asilzadeleri sahip oldukları topraklardan ve ilgilenmeleri gereken köylülerden uzaklaştırmıştı. Bir de Kilise vardı. Yirmi altı milyonluk toplam nüfus içerisinde din adamlarının sayısı yüz binden azdı; ne var ki toprakların onda birinden fazlası onların elindeydi. Sözün özü Kilise tam bir servet kapısıydı ancak bu servetin çok azı halka dönüyordu. Köylülerin hasadından aşar [ondalık] vergisi alıyordu; fakat soylular gibi Kilise de vergilerden büyük oranda muaftı. Devlete her beş yılda bir gönüllü hibe veriliyordu, ancak bu hibenin miktarı Kilise'nin kendi meclisleri tarafından kararlaştırıldığı için nadiren fazla oluyordu. Kardinaller ve piskoposlar âdeta dövüş horozları gibiydiler ve cemaatlerini, bilhassa da alt sınıftaki din adamlarını eziyorlardı. Çağın, Aydınlanma Çağı olduğunun, artık Voltaire'in, Rousseau'nun ve *Encyclopédie* yazarlarının yazdıklarıyla mücadele etmeleri gerektiğinin farkında değil gibiydiler. Ve bu esnada Fransa'nın çoğu yerinde köylüler feci bir yoksulluk içinde, yalınayak, paçavradan kıyafetlerle yaşamaya çalışıyor, soyluların muaf tutuldukları vergiler bellerini büküyor,

Tobias Smollett'e göre "gözü dönmüş korkuluklar" gibi görünüyorlardı.

États généraux'nun tekrar hayata geçirilmesiyle tartışılması gereken başlıca soru, üçüncü sınıf olarak bilinen zümreydi. İlk iki sınıf -soylular ve din adamları- hâlâ eskiden ne iseler oydular; ancak üçüncüsü -ki Fransa'nın geri kalanını oluşturuyorlardı- son yüzyılda radikal bir değişim göstermişti. Bu üçüncü sınıf, Sınıflar Meclisi'nin toplandığı önceki -ve çok eski- diğer durumlarda sadece temsil ve oy hakkı olarak diğer iki sınıfın çok gerisinde tutulmakla kalmamış, aynı zamanda büyük ölçüde göz ardı da edilmişti. Artık öneminin ziyadesiyle arttığı dikkate alınarak üçüncü sınıfın temsilci sayısı iki katına çıkarılıyordu; ancak oylamalarda herkesin eşit oy hakkı olup olmayacağını kimse belirtmemişti (Gerçi öyle olsa bile öncekilerden farklı bir durum ortaya çıkmazdı). Ocak 1789'da yayımlanan, *Qu'est-ce que le tiers état?* –"Üçüncü Sınıf Nedir?"- adlı hayli etkili bir broşürde Başrahip Sieyès, bu sınıfın önemini bilhassa vurgulamaktaydı. Başrahip bu soruya tek kelimeyle cevap veriyordu: "Her şey." Ancak devamında şunu ekliyordu: "Peki, siyasi yapıda şu ana dek yeri neydi? Hiçbir şey. Ne olmak istiyor? Bir şey." Kullandığı ton ılımlıydı. Başrahip, ayrıcalıklara şiddetle saldırılmasına karşıydı. Mutedil bir hızla ilerlemek, vergilendirme reformu yapmak ve öncelikle adaleti düzeltmek çok daha iyiydi; sonraki adımların vakti daha sonra gelecekti. Ancak sözlerinin altında yatan mesaj gayet açıktı.

Böylece Fransızlar, Sınıflar Meclisi'nin açılışıyla radikal değişiklikler talep etmişti; ancak istedikleri -ya da umut ettikleri- en son şey ihtilaldi. *Fronde*'dan bu yana ciddi bir şiddet olayı yaşamamışlardı. Artık gözlerinin önünde bir Amerikan modeli vardı: Elbette bağımsızlığı için savaş vermek zorunda

kalmış, ancak kayda değer bir iç kargaşa yaşamadan, sağlam felsefi ilkelere dayalı bir anayasa tesis etmeyi başarmış bir devlet. Acaba Fransa da aynısını yapamaz mıydı? Muhtemelen evet; elbette XVI. Louis ülkesini ve halkını zerre kadar anlayabilmiş olsaydı. Sadece, üçüncü sınıfı oluşturan burjuvazinin artık bir asır önceki gibi olmadığını; servet, kültür ve hatırı sayılır bir güç elde ettiğini, eşit haklar ve yeteneğe açık iş kolları peşinde olduğunu idrak edebilmiş olsaydı o zaman belki monarşiyi kurtarabilirdi. Bunun yerine kendini ayrıcalıklılarla aynı tarafta konumlandırdı; bu ölümcül bir hataydı.

13.
"Ben Kralınım!"
1789 – 1793

Monarşinin son kırıntılarını da yanımda götürüyorum.

Mirabeau, ölüm döşeğindeyken
Talleyrand'a, 4 Nisan 1791

Sınıflar Meclisi başarısızlığa mahkûmdu; konumu yüzünden en başından mahkûmdu.[1] Kral, bölgedeki ormanlarda avlanmaya devam etmekte kararlıydı; anlaşıldığı kadarıyla ne onun ne de bir başkasının aklına, Versailles'da yaklaşık bin temsilciye[2] kalacak yer bulmanın imkânsızlığı ya da üçüncü sınıfın görecekleri saray hayatı karşısında şok yaşayıp çileden çıkacağı gelmemişti. Bu sınıftakiler bir de aşağılanmışlardı: Onlara siyah kıyafetler giymeleri talimatı verilmişti; bu nedenle din adamlarının kıyafetleri ve aristokratların göz kamaştıran ipekli, kadifeden elbiseleri yanında kelimenin tam anlamıyla gölgede kalmışlardı. Üstüne üstlük kendilerini

1 Bu bölümün tamamı ve bir sonraki bölüm için bu konuda benim bildiğim en faydalı eser, *The French Revolution* için merhum dostum Christopher Hibbert'e gönülden müteşekkirim.

2 Kesin sayılar şöyleydi: Aristokratlar 188, din adamları 247, üçüncü sınıf 500.

kraldan çok uzakta, ayrı bir kafese kapatılmış bulmuşlardı. Bir de can sıkıntısı vardı. Kralın konuşması aşırı uzun ve yavandı. Ardından konuşan Necker ise tam bir felaket. Heyecan verici, yepyeni bir maliye politikası ortaya koyması bekleniyordu; oysa üç saati aşkın süre boyunca sadece olgulardan bahsedip rakamları aktardı ve herkesi canından bezdirdi. Herkes ancak üçüncü sınıf temsilcisi Provence bölgesinden, Mirabeau Kontu Honoré Gabriel Riqueti doğrulunca heyecanlandı.

Mirabeau'nun aslında asil sınıfın temsilcileri arasında olması gerekiyordu; fakat sefih hayatı, hırçın mizacı ve hesapsız aşk ilişkisi yüzünden çevresi tarafından dışlanmıştı. Gerçi yüzüne şöyle bir bakıldığında bu sonuncu suçlama pek mümkün değil gibiydi; acayip derecede çirkindi; devasa bir kafası, üç yaşındayken geçirdiği çiçek hastalığı yüzünden derin çukurlarla dolu bir suratı vardı. Ancak o, bu vasfını bir silah olarak kullanırdı. "Çirkinlik güçtür," demeye bayılırdı. Dışlanmasına aldırmadan Provençal üçüncü sınıf mensuplarına şöyle seslenmişti: "Farz edelim ki ben kuduz bir köpeğim; beni seçmeniz için bir sebep daha işte. Sivri dişlerimle despotluk ve imtiyazları bir çırpıda koparıp atacağım." Oracıkta hem Aix-en-Provence hem de Marsilya temsilcisi olarak seçildi; Sınıflar Meclisi'nin açık ara en muhteşem hatibi olduğunu gösterecekti. Çok geçmeden üçüncü sınıfın hem adının hem de mahiyetinin değiştirilmesi önerildi; hararetli tartışmalardan sonra adının Ulusal Meclis olarak değiştirilmesine karar verildi; sınıfların değil, "milletin" meclisi. Üye sayısını artırmak amacıyla din adamları davet edildi; yaklaşık bir düzine kadar din adamı daveti kabul etti.

Aslında gayet mutedil bir jestti; ancak kralı korkutmuştu, kraliçeyi ise çok daha fazla. Louis'e kalsa, muhtemelen her

zaman yaptığı gibi sesini çıkarmayacaktı, ama ailesi onu tavır almaya ikna etti. Bu doğrultuda üçüncü sınıfın eylemlerinin yasa dışı olduğu ve majestelerinin, sözde *séance royale* [kraliyet oturumu] olarak adlandırılan üç sınıfın tümünün dahil olduğu bir toplantı yapmaya karar verdiği ilan edildi. Adı geçen oturuma kadar toplantı salonu kapatılacaktı. Ertesi sabah kapıları kilitli bulan vekiller bir an kararsız kaldılar; daha sonra, adı başka bir bağlamda ünlü olacak Dr. Joseph-Ignace Guillotin'in önerisiyle yakınlardaki kapalı büyük tenis kortu, *jeu de paume*'a geçerek "asla ayrılmamaya ve anayasanın sağlam temeller üzerine oturtulacağı zamana dek koşullar nereyi gerektiriyorsa orada buluşmaya" yemin ettiler.[3]

Louis 23 Mayıs'ta *séance royale*'e başkanlık etti. Bu toplantı da felaketti. Kral, gelecekte yapılacak tüm oylamaların tek tek vekiller tarafından değil sınıf sınıf yapılacağını ilan etti; bu her bir sınıfın eski konumunu aynen devam ettireceği anlamına geliyordu. Ardından Sınıflar Meclisi'nin vergileri müzakere edebileceğini, ancak ayrıcalıkları katiyen tartışmaya açamayacağını açıkladı. Yapılacak herhangi bir reform halkın talebiyle değil, bizzat kendisinin gönüllü isteğiyle yapılacaktı. "Kararlarınızın ya da planlarınızın hiçbiri benim onayım olmadan kanunlaşamaz," diye son kararını söyledi. Bunun ardından yürüyerek salondan çıktı; aristokratlar ve din adamları da onu takip etti. Ancak üçüncü sınıf gitmemekte kararlıydı; çıkmaları emredildiğinde Mirabeau, "Gidip efendine söyle, bizler halkın iradesiyle buradayız ve sadece süngüyle buradan çıkartılırız," dedi. Kuşkusuz bu ifadeleri XIV. Louis'ye karşı kullanmayı kimse aklından bile geçiremezdi. Ancak XVI. Louis omuz silkip geçti. "Kahrolasıcalar," diye söylendi, "kalmak istiyorlarsa bırakın kalsınlar." Sadece dört

3 Tenis, Fransa tarihinde bir kez daha önemli bir rol oynuyor.

gün sonra, din adamlarının çoğu ve kırk yedi asilzade Ulusal Meclis'e katılmıştı ve kral artık daha fazla dayanamayacağını biliyordu.

Ama Marie Antoinette ve onunla hemfikir olanlar -ki bunlara "kraliçe fırkası" deniyordu- pes etmeyeceklerdi. 11 Temmuz'da Necker görevden alındı. Necker, Versailles'daki kötü performansına rağmen, hâlâ bir tür mucize yaratıcısı olarak görülüyordu ve haber Paris'te şaşkınlıkla karşılandı; piyasalar çakıldı, borsa kapandı, şehirde isyanlar çıktı. Louis'nin artık etekleri tutuşmuştu; düzeni yeniden tesis etmek üzere orduyu görevlendirdi; fakat çoğu yabancı paralı askerlerden müteşekkil toplamda on altı alaydan oluşan ordu XV. Louis Meydanı'nda taş yağmuruna tutuldu; Tuileries yakınlarında Ejder Alayı'na* bahçe sandalyeleri fırlatıldı. Bu arada, Camille Desmoulins adında genç bir avukat, Palais-Royal'in dışında halkı silahlanmaya ve barikatlara çağırmaktaydı. Bir kestane yaprağından üstünkörü bir kokart yapıverip şapkasının kenarına sıkıştırdı. Bu, birden sembolleşti. O andan itibaren sokakta tükürük yağmuruna boğulmadan yürümek isteyen tüm vatandaşlar bu kokartlardan takmak zorunda kalıyorlardı. Ancak en beteri sokak çetelerinin silah ustalarının atölyelerine girip soyup soğana çevirmeleriydi. En az on top, 28.000 tüfekle Invalides'nin içlerine kadar ilerlediler ve 14 Temmuz sabahı erkenden Bastille'e yöneldiler.

Bastille, 14. yüzyılda Yüz Yıl Savaşları sırasında Paris'in korunması amacıyla kale olarak inşa edilmiş ve 1417'de hapishaneye dönüştürülmüştü. XIV. Louis burayı, toplumun, *lettre de cachet* [mühürlü mektup] yüzünden tutuklanan, an-

---

* ***Ejder alayı***; kökenleri on yedinci asra kadar dayanan, öncesinde atlı piyade, sonrasında doğrudan süvari işlevi gören askerî birlikler. Bu adın verilme nedeninin, adı geçen askerlerin kullandığı ateşli silahlara "ejder/ejderha" denilmesinden olduğu sanılmaktadır. (ç.n.)

cak kamu hukuku açısından ceza gerektiren herhangi bir suç işlememiş üst düzey mensuplarını ve Nantes Fermanı'nın feshinden sonra itaat etmemekte direnen Huguenotları tıkmak için kullanmıştı. Ancak artık bu mahkûmların hepsi çıkmıştı ve hapishane bir kez daha her türden tutukluyu barındırıyordu; gerçi 1789 baharı sonlarında sayıları topu topu yediydi. Hapishanenin koşulları öyle aman aman zor değildi. Tüyler ürpertici zindanlar yıllardan beri kullanılmıyordu; aksine parası yeten mahkûmlara yerlerde ve duvarlarda halılar olan, hatırı sayılır ölçüde rahat odalar tahsis ediliyor, kendi kıyafetlerini giymelerine müsaade ediliyordu. Bir kütüphanesi vardı. Yemekler de iyiydi; ayrıcalıklıların her zaman müdürle yemeğe davet edilme şansları vardı. Ama yine de Bastille'di; Paris'in ortasında devasa kapkara bir bulut gibi yükseliyor, daima kralın gücünü ve azametini hatırlatıyordu ve kralı kızdırma cüreti gösterenlere korkunç bir uyarı olarak duruyordu.

Kuşluk vakitlerinde kalenin dışında toplananların sayısı dokuz yüzü bulmuştu. Müdür, Launay markizinin sadece iki günlük yiyeceği vardı; kale içinde hiç su kaynağı yoktu. Kuşatmaya direnemeyeceğini biliyordu, bu nedenle saldırganlardan bir-ikisini, herhangi bir özel savunma tedbiri almadığını göstermek üzere içeri davet etti. Sadece kendi sorumluluğundaki silahları ve barutu teslim etmeyi kabul etmedi; bu esnada Versailles'dan gelecek talimatları bekliyordu. Ne yazık ki güruhun beklemeye niyeti olmadığını çok geçmeden anlayacaktı. Öğlen vakitlerinde kalabalık dış avluya saldırdı; iki taraf da rastgele ateş etmeye başladı. De Launay'ın teslim müzakereleri yapmaktan başka seçeneği yoktu; fakat görüşme esnasında açılır kapanır köprü aniden çöktü. Kalabalık içeri dalıp onu yakaladı ve acımasızca karnından bıçaklayıp sokaklarda sürükledi. Ardından kesilen başı bir mızrağa geçirilip Paris sokaklarında dolaştırıldı. Artık direnen kalmamıştı. Bastille düşmüştü.

Kralın o günü avlanarak geçirip saraya döner dönmez doğruca yattığını söylemeye gerek yok. Haber, ancak ertesi sabah ona iletildiğinde o meşhur konuşma gerçekleşti: "İsyan mı bu?" diye sordu mahmur gözlerle Dük de la Rochefoucauld'a. "Hayır, efendim," diye yanıtladı dük, "bu bir ihtilal." Louis birden durumun ciddiyetini anladı. Yatağından fırladı, alışılmadık bir aceleyle giyindi, Meclis'e koştu ve birliklere hem Paris'ten hem de Versailles'dan çekilme emrini verdiğini bildirdi. Bir anda alkış tufanı koptu; doksan kişilik bir heyet bu iyi haberlerle derhâl Paris'e gitti. Kısa süre önce yaşanan Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın kahramanı General de Lafayette, Hôtel de Ville'de toplanan kalabalığa kralın Versailles'da yaptığı konuşmanın metnini okudu. Oracıkta, çok geçmeden Ulusal Muhafızlar'a dönüşecek halkın milislerinin komutanı olarak tayin edildi. Milis mensuplarına Paris'in renklerini alan kırmızı ve mavi kokartlar takmaları talimatı verildi; bu renklere kralın rengi beyaz bir şerit de eklendi. Hem eski hem de yeni Fransa'yı sembolize eden bu üç renk böylece meydana geldi ve günümüzde hâlâ Fransa bayrağının rengi olmaya devam ediyor.

Paris, Versailles kadar kolay tatmin olmamıştı. Memnuniyetsizliğin temel nedeni, Kral Louis'nin, Necker'ı tekrar kabineye almayı kabul etmemesiydi. Bu şart üzerinde neden bu kadar ısrar edildiği hâlâ muamma. Necker harikalar yaratmamıştı; Fransa halkını ekonominin durumu konusunda kasten yanlış yönlendirmiş, Sınıflar Meclisi'ndeki konuşmasıyla herkesi hayal kırıklığına uğratmıştı. Ama nedense yine de günün kahramanı olarak görülüyordu. "Beyler," dedi Markiz de Lally-Tollendal, "gördüğümüz ve duyduğumuz üzere sokaklar, meydanlar, rıhtımlar ve pazarlar tek ses, 'Necker'ı geri getirin!' diye haykırıyor. Halkın isteği bir emirdir: Derhâl göreve iadesini talep etmeliyiz."

Böylece kral, hayli bozulsa da Necker'ı tekrar göreve getirip ertesi sabah coşkulu kalabalıklar arasında Paris'te dolaştı; her yandan *"Vive la Nation! Vivent les Députés! Vive Monsieur de Lafayette!"** tezahüratları geliyordu. Arada, *"Vive le Roi!* [Kralımız çok yaşa]" tezahüratlarının çok az olduğu fark ediliyordu. İngiliz büyükelçisi Dorset dükü, "majestelerine bir kraldan çok tutsak muamelesi yapıldığını" ve "ehil ayı gibi" götürüldüğünü belirtiyordu. Louis Hôtel de Ville'e vardığında kendisine uzatılan üç renkli kokardı hemen şapkasına iliştirdi. Kısa ve mütereddit bir konuşmanın ardından balkona çıktı. Artık şapkasında kokart olduğu için çılgınca tezahüratlarla karşılandı. Hiç bu kadar sevilmemişti.

Ne var ki her şey uzun sürmeyecek kadar iyiydi. Ulusal Meclis'e reformları başlatma ve bir anayasa hazırlama yetkisi verildi, ancak kentli yoksullar ve kırsal kesimdeki köylüler için yaşam her geçen gün daha da zorlaşıyordu. Venedik elçisi, "Fransa'ya sunulmak istenen yenilenmenin ilk tezahürü korkunç bir anarşi," demişti. "Artık ne yürütme gücü, ne yasa, ne yargıç ne de polis var." Ülkenin dört bir yanında isyanlar çıkıyordu. Troyes'da belediye başkanını öldürdüler. Rennes'deki kraliyet garnizonu topluca firar etti; Marsilya'daki ise silahlı çeteler tarafından zorla dağıtıldı. Hapishaneler basıldı, mahkûmlar serbest bırakıldı, cephanelikler boşaltıldı, Hôtel de Ville ele geçirildi. Paris'te, Saint-Denis belediye başkan yardımcısı sokaklarda kilise kulesinin tepesine kadar kovalandıktan sonra orada başı kesildi. Louis hükümetinin bakanlarından Foullon de Doué'nin, insanlar açsa saman yemeleri gerektiğini söylediği dedikodusu etrafta dolaşıyordu; boynuna ısırgan otundan bir tasma geçirilip eline bir devedikeni demeti tutuşturuldu, ağzına da bir avuç saman sokuşturuldu. Ardından da bir sokak lambasına asıldı.

---

* "Yaşasın ulusumuz! Yaşasın Mebuslar! Yaşasın Mösyö de Lafayette!"

Amerika'da Lafayette ile beraber savaşmış genç Vikont de Noailles, 4 Ağustos'ta Meclis'e tüm feodal hakların kaldırılması teklifini sundu. Fransa'daki en büyük toprak sahibi Dük d'Aiguillon da teklifi destekledi. Öneri coşkuyla karşılandı; soylular ve Kilise'nin ileri gelenleri gece geç saatlere kadar birer birer ayağa fırlayıp haklarından ve ayrıcalıklarından feragat ettiklerini ilan ediyordu; sonunda Markiz de Lally-Tollendal durumun vahameti karşısında dayanamayıp başkana, "Oturumu sonlandırın, bunların hepsi çıldırmış!" mesajı gönderdi. Kuşkusuz ertesi sabah çoğu, yaptıklarını daha sağlıklı düşünebiliyordu; müteakip birkaç gün içinde feragatlerin çoğu geri alındı. Gerçi feragatler zaten her hâlükârda iptal edilecekti; zira kral onay vermiyordu. Arles başpiskoposuna, "Rahiplerimin veya soylularımın talan edilmesine asla rıza göstermeyeceğim," demişti, "onları yağmalamaya çalışan kararnameleri de onaylamayacağım."

Birkaç gün içinde başka bir ciddi şok yaşayacaktı. 5 Ekim'de, bardaktan boşanırcasına yağan yağmura aldırmayan yaklaşık altı bin kadın işçi -balıkçı kadınlar, temizlikçiler, pazarcılar, fahişeler- Versailles'a yürüdü. Görünüşte bu yürüyüşün sebebi, saraya yeni gelen Flandre Alayı onuruna verilen ziyafette üç renkli kokartların ayaklar altına alınıp çiğnendikleri söylentisiydi; gerçi söylenti doğru olmasa bile her hâlükârda bu yürüyüşü yaparlardı. Tırpanlarla, mızraklarla ya da ellerine geçirebildikleri başka hangi silah varsa alıp, sloganlar atıp ekmek istediklerini haykırarak doğruca Ulusal Meclis'e yürüdüler. Mirabeau'nun onları sakinleştirmesi ve çoğunu -yine de hepsini değil- binadan dışarı çıkarması iki saat sürdü. Sonunda kral, özenli seçilmiş ve güruhla neredeyse tamamen ilgisiz, altı kişilik bir heyetle görüşmeyi kabul etti ve türlü türlü vaatlerle akıllarını çeldi. Fakat dışarıda kalanlar hiç olmadıkları kadar öfkeliydiler.

Ancak işler daha da kötüye gidecekti. Kral ve kraliçe ertesi sabah erkenden öfkeli, "*Mort à l'Autrichienne* [Avusturyalıya ölüm!]" sloganlarıyla uyandılar. Anlaşılan *Cour des Princes*'ten* saraya açılan bir kapı açık bırakılmış ve oldukça saldırgan -ve büyük ihtimalle artık sarhoş- kadınlardan birkaçı içeri dalıp kralın ikametgâhına giden merdivenlerden yukarı çıkmışlardı. Marie Antoinette muhtemelen dehşete kapılmış, üzerine bir şeyler alıp apar topar kralın dairesine koşturdu; Louis, dört yaşına gelmiş döfen[4] kucağında, ayakta dikiliyordu. Birkaç saat önce Ulusal Muhafızlar'dan bir delegasyonla saraya gelen Lafayatte artık kısmen de olsa düzeni sağlamıştı; yine de bağırtılar tüfek sesleri duyuluyordu; kral ve kraliçe, balkonda gözükmedikçe göstericilerin asla tatmin olmayacaklarının farkındaydılar. Ancak bunu yapmak da büyük cesaret istiyordu. Fakat yine de karar verdiler; kraliçe her saniyesi son anı olabilecek en az on iki dakika boyunca korkusuzca balkonda durdu; ardından kral kaçınılmaz olanı duyurmak üzere tekrar göründü. "Dostlarım," dedi, "şimdi karım ve çocuklarımla Paris'e geliyorum."

Aynı gün öğleden sonra, yanlarında atıyla kendilerine refakat eden Lafayette, devam eden yağmura aldırmadan peşlerinden yürüyen işçi kadınların kalanıyla saraydan ayrıldılar. Önce Hôtel de Ville'e, ardından Tuileries'deki uzun süredir metruk, neşesiz dairelerine gittiler. Orada Lafayette'in genel anlamda müşfik himayesine emanet edildiler. Versailles'ı bir daha hiç göremeyeceklerdi.

***

Kraliyet ailesi, Tuileries'de kendilerini birden, bitişikteki binicilik okulunda toplanan Ulusal Meclis'e rahatsız edici de-

---

* ***Cour des Princes***; Versailles Sarayı'nın prenslere ait kanadı. (ç.n.)

4 Döfenin ağabeyi 1789 Haziran'ında ölmüştü.

recede yakın bir yerde bulmuştu. Meclis, Arras'tan Maximilien Robespierre adında tehlikeli genç bir avukatın aşırı solun büyük ilgisini çekmesiyle, şimdi sürekli oturum hâlindeydi. Hâlâ sağın kontrolünü elinde tutan Mirabeau, kralın Paris'e gelişinden birkaç gün sonra onun için tavsiye niteliğinde bir muhtıra hazırlamıştı: Kral, derhâl Paris'i terk etmeli ve başkentten çok daha az aşırılık yanlısı ve herhangi bir çağrıya olumlu yanıt verecek eyaletlere gitmelidir. Bununla birlikte sınır dışına çıkmamalıdır: "Halkının yegâne hamisi bir kral, halkından kaçmaz." Son olarak, majesteleri, Devrim'in kalıcı olduğunu kabul etmelidir; hiçbir surette buna karşı tavır aldığı intibaı oluşturmamalıdır. Hükümdarın ve halkının ayrılmaz bir bütün olduğu tüm Fransızların yüreğine kazınmıştır. Kraliçenin ilk yanıtı, "Sanırım, bir daha Mösyö Mirabeau'dan yardım istemek zorunda kalacak kadar zavallı bir durumda olmayacağız," oldu; ancak çok geçmeden fikrini değiştirecekti. Mirabeau sadece altı ay daha yaşadı; ama ölmeden önce son sözleri, "Kralın tek adamı var, o da karısı," olmuştu.

Bu arada, şaşılacak bir şekilde, Paris'te aristokratlar her zamanki gibi pervasız ve uçarı hayatlarını sürdürmekteydi. Siyasi ve edebî salonlar eskisi gibi devam ediyordu, kafeler her zamanki gibi kalabalıktı. Elbette ihtilal bazı şeyleri biraz değiştirmişti: tiyatrolarda artık Molière (fazla aristokrat) ya da Beaumarchais (*Figaro'nun Evliliği* adlı eserinin "toplum düşmanı ayrımcılığı tehlikeli bir biçimde anımsattığı" düşünülüyordu) oynanmıyordu. Moda da bu sıkıntılı dönemleri yansıtıyordu; kadınlar özgürlük şapkaları ve anayasayı sembolize eden mücevherler takıyordu; hakim renkler, ihtilalin üç rengiydi. 20 Haziran'da, bazı soyluların ısrarı üzerine Meclis, eski rejimin simgeleri olarak görülen tüm unvanları, armaları ve şövalyelik nişanlarını kaldırdı. Her şeye rağmen moraller yerindeydi. Krala duyulan güven bile giderek artıyor

gibiydi, hatta arada bir sokaklarda adına tezahüratlar yapılıyordu.

Bastille baskınının birinci yıl dönümünde, 14 Temmuz 1790'da ülke çapında bir festival yaşandı; ülkenin dört bir yanından binlerce Ulusal Muhafız ve asker *Fête de la Fédération* [Federasyon Partisi] adı verilen kutlamalar için Paris'te toplandı. Büyük gün geldiğinde sağanak yağmura rağmen hava sıcaktı; zaten yağmuru pek umursayan da yoktu. Tören, Autun Piskoposu Charles Maurice de Talleyrand-Périgord tarafından yönetilen ve hikâyemiz boyunca daha çok duyacağımız Ayin'le başladı; ardından 1.200 müzisyen eşliğinde *Te Deum* ilahisi söylendi. Sonra da ucu bucağı belli olmayan üst düzey görevliler, hukuka ve krala sadık kalacaklarına dair yemin etmek üzere sıraya girdiler. Nihayet sıra Louis'ye gelmişti. Ayağa kalktı, "Ben, Fransızların Kralı Louis," dedi, "Ulusal Meclis tarafından kararlaştırılan ve benim tarafımdan kabul edilen anayasayı korumak için bana verilen yetkileri kullanacağıma yemin ederim." Beş yaşındaki döfeni kucağında tutan kraliçe, kocasını takip etti. "İşte oğlum," dedi, "o da ben de kralla tamamen aynı fikirdeyiz." Törenler bu şekilde sona erdi. Müteakip iki gün geçit törenlerine, alaylara ve havai fişek gösterilerine ayrıldı. Belki de insanlar son iki yılın acılarının ve sancılarının artık geride kaldığını düşünüyorlardı. Ama hayır. Yeni sorunun ortaya çıkması çok uzun sürmedi; bu sefer sorun Kilise'ydi. Ta 1789 Kasım'ında Meclis, tüm Kilise mülkünün "ulusun emrinde" olduğunu zaten ilan etmişti. Aralık'ta Kilise mülkleri satılmaya başlandı; ancak sürecin bu şekilde devam etmesiyle arazi fiyatlarında çok ciddi bir düşüş tehdidi baş gösterdi. Yaklaşık olarak aynı dönemde başka yasalarla da manastır yeminleri ilga edildi; 13 Şubat 1790'da tüm dinî tarikatlar lağvedildi. Rahip ve rahibelere, özel hayata dönmeleri, evlenmeleri ve mümkünse çocuk sahibi ol-

maları talimatı verildi. Sonrasında Meclis 12 Temmuz'da, yanıltıcı biçimde *Constitution civile du clergé* [Ruhban Sınıfı Sivil Anayasası] olarak bilinen, hâlen görevde kalan tüm Kilise mensuplarını resmen kamu görevlisi hâline getiren yasayı kabul etti. Yasa ayrıca, sayıları artık büyük ölçüde azalmış mahalle papazlarının ve piskoposlarının bundan böyle kendi cemaatleri ve piskoposlukları tarafından seçilmesini ve artık Roma'daki Papa'nın otoritesini kabul etmeyeceklerini karara bağlıyordu. Son olarak tüm din adamlarının yeni anayasaya bağlılık yemini etmelerini gerektiriyordu. Birkaçı bu hükme uydu; ama çoğunluğu reddetti. Sonuç feci bir *şizma*'ydı* [bölünme]. En başta Kilise'yle sınırlıydı; fakat çok geçmeden Kilise dışına taşıp Fransa'nın dört bir yanında toplulukları, hatta aileleri bile böldü. Zavallı Louis yine kararsızlık içinde kıvranıyordu. Son derece dindar, tahtından ziyade ebedî kurtuluş endişesi taşıyan kral, yasanın gerektirdiği yemini etmiş bir rahibin yöneteceği bir Efkaristiya ayinini tamamen gönül rahatlığıyla kabul edebilir miydi? Böyle bir şey, ruhunu ebedî tehlikeyle karşı karşıya bırakmaz mıydı? Bir süre önce bu konuda kendisine yol göstermesi için Papa VI. Pius'a mektup yazmış, ancak herhangi bir cevap alamamıştı. Sonunda hepsinin olmasa da bakanlarının çoğunun tavsiyesiyle içi yana yana kararnameyi imzaladı. Çok geçmeden Papa'dan uzun süredir beklediği cevap geldi: Kral, katiyen imzalamamalıydı. Bunu, Sivil Anayasa'yı kabul eden tüm din adamlarını görevlerinden uzaklaştıran ve din adamlarının seçimle belirlenmesi önerisini şiddetle kınayan başka bir mektup izledi. Louis, yemin etmiş günah çıkartma rahibini derhâl görevden

---

* Şizma, tarihi on birinci asra uzanan ve Ortodoks Kilisesi'yle Roma Katolik Kilisesi'nin birbirlerini sapkınlıkla suçlayarak aforoz etmeleriyle ve dolayısıyla iki kilisenin bölünmesiyle sonuçlanan olaylar zinciri; aslında Hıristiyanlık terminolojisinde kiliseler arası ayrılığı ifade eden bu kavram, metinde de benzeri bir bölünmeyi ifade ettiği için tercih edilmiştir. (ç.n.)

alıp yerine yemin etmemiş birini getirdi; ama içini kemiren kurt hâlâ gitmemişti.

Papa Pius'un ikinci mektubunun halka duyurulması, sadece Parislilerin ruhban karşıtlığını körüklemeye yaramıştı. Her yanda yeniden isyanlar patlak verdi. Palais-Royal'ın bahçesindeki Papa'yı temsilen kuklası yakıldı; manastırlara girildi ve rahibeler saldırıya uğradı; Papalık Nuntius'unun arabasının camından içeri kesik baş atıldı. Kalabalık Saint-Sulpice Kilisesi'nin kapılarını kırarak orgcuya zorla devrimcilerin "*Ça ira*" şarkısını çaldırdı.[5] Kraldan, yeni atadığı günah çıkarma rahibini görevden alması istendi ve devlete değil de Papa'ya bağlı bir rahibin yönettiği ayine katılmakla Fransız hukukunu ihlal ettiği için ihanetle suçlandı. Kral, Paskalya'da ailesiyle birlikte Saint-Cloud'daki ayine katılmak üzere Tuileries'den ayrılmaya çalıştığı sırada saray kapılarının kapatıldığını fark etti. Kalabalık, Lafayette'in çabalarına rağmen, arabasının geçmesine izin vermedi. Yaklaşık iki saat boyunca beklemeye zorlandılar; bu esnada kraliçe hıçkıra hıçkıra ağlayan döfeni avutmak için elinden geleni yapıyordu, iki saat sonunda nihayet saraya dönmelerine izin verildi.

XVI. Louis artık Devrim'i asla kabul edemeyeceğinin, Devrim'in de onu asla kabul etmeyeceğinin farkına varmıştı. Mirabeau'nun tavsiyesini hatırladı: Kaçıp hudutlardaki ordusuna kadar ulaşabilirse Avusturya imparatorunu Fransa'yı işgal etmeye pekâlâ ikna edebilirdi; nihayetinde imparator, kayınbiraderiydi. İspanya kralının yardımı ise kesin gibiydi. Marie Antoinette'in bu fikri canı gönülden desteklediğini

5 Şaşırtıcı ama şarkının ilham kaynağı Benjamin Franklin'di. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın nasıl gittiği sorulduğunda ifadenin tam karşılığıyla, "Devam ediyor" anlamına gelen, ancak aslında, "Her şey güzel olacak" demek olan "Ça ira, ça ira" şeklinde cevap verirdi. Şarkı ilk olarak Fête de la Fédération hazırlıkları sırasında popüler olmuş, kısa süre sonra da Devrim'in marşı olarak kabul edilmişti.

söylemeye gerek yok; tek sorun nasıl hayata geçirileceğiydi. Gördükleri üzere Tuileries, çok sıkı korunuyordu; hatta birkaç hizmetçinin maaşlı muhbir olduklarından şüpheleniyorlardı. Kralın çok az parası vardı ve kraliçe mücevherlerinden hiçbirini şüphe çekmeden satamazdı. Louis ailenin dağılmaması gerektiğinde kararlıydı; bu durumda hep birlikte kaçmak istiyorlarsa her türlü yardıma ihtiyacı olacaktı.

Sonra -âdeta mucize eseri- doğru adam doğru anda ortaya çıktı. Bu kişi, Amerika'da General Rochambeau'nun emrinde görev yapmış, şimdi ülkesinin Fransa sarayındaki özel temsilciliğini yapan, uzun boylu ve fevkalade yakışıklı İsveçli aristokrat, Frederik Axel von Fersen'di. Kraliçenin çok yakın arkadaşıydı ve her Pazar yapılan iskambil partilerinin müdavimlerindendi; ister istemez kraliçeyle sevgili olduğu söylentileri ayyuka çıkmıştı; belki de öylelerdi. Kraliyet ailesinin Paris'ten kaçması gerektiğini o da fark etmişti ve hiç düşünmeden ihtiyaçları olan tüm parayı borç verebileceğini söyledi. Ayrıca kral ve kraliçeyi, çocuklarını, K-kralın kız kardeşi Elizabeth'i ve çocukların mürebbiyesi Düşes de Tourzel'i alabilecek büyüklükte bir araba ayarlayacağı sözünü verdi. Belirlenen tarih 20 Haziran 1791 Pazartesi'ydi. O gece saat 23.15'te tam nöbet değişimi sırasında beşi birden yandaki girişten kaçtı. Döfen, kız kılığına girmiş, uzun bir elbise giyinmişti. Yarım saat daha kraliçeyi beklediler; neyse ki nihayet o da gelmişti. Alelade bir arabacı kılığındaki Fersen, onları Porte Saint-Martín'ın dışındaki belirlenen buluşma yerine götürdü. Burada, onları kuzeydoğu sınırında çok müstahkem kraliyet taraftarı kale, Montmédy'ye götürecek büyük bir araba beklemekteydi.[6]

---

6 Bu arabanın hep bir *berlin* [*berline* olarak da bilinen iki koltuklu üstü kapalı at arabasına verilen ad] olduğu söylenir; ancak bunlar sadece iki yolcu kapasitelidir. Beş yolcu taşınabilmesi için çok daha büyük, daha ziyade bir

Kraliyet ailesinin kaçtığı, ertesi sabah bir *valet de chambre* [uşak], kralı uyandırmak üzere odasına girip yatağını boş görünce anlaşıldı. Hemen alarm verildi; her yöne arama ekipleri gönderildi. Artık önce av, sonra ailenin selamete ulaşmasına fırsat vermemek için de bir yarış başlamıştı. Kaçakların talihsizliği, arabalarının feci derecede yavaş olmasıydı; çukurlarla dolu eyaletler arası yollarda şansları varsa saatte beş, en fazla on mil hızla gidebiliyorlardı. Yılın en sıcak döneminde, yirmi dört saatlik çileli yolculuktan sonra küçük Varennes köyüne ulaştılar.[7] Ancak ne yazık ki Varennes de onları bekliyordu. Bir önceki durakları, Clermont-en-Argonne'da at değiştirdikleri sırada, Jean-Baptiste Drouet adında genç postacı, kâğıt paranın üstündeki resminden Louis'yi tanımıştı.[8] Drouet o sırada karısının tavsiyesiyle tanıdığını belli etmemiş; fakat bir süre sonra haklılığından iyice emin olunca arkadaşıyla birlikte dörtnala kralın peşinden gitmişti. Kralın arabasını geçip derhâl Varennes'de Sauce adındaki bakkalı haberdar etmişlerdi. Araba durduruldu, yolcular adamın dükkânına götürüldü. Bu esnada zamanında Versailles'da yaşamış ve hem kralı hem de kraliçeyi birçok defa görmüş Yargıç Jacques Destez'e haber gönderdi. Destez gelir gelmez içeridekileri tanıyıp diz çöktü. "Evet," dedi Louis, "ben kralınım." Şafak doğmak üzereyken Ulusal Meclis'ten, kaçakların ivedilikle Paris'e dönmelerini emreden bir ferman getiren iki memur geldi. Kraliyet ailesi daha ileri gidemeyecekti. Teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Dönüş yolculuğu tam bir kâbustu. Arabanın siyah tavanına vuran haziran güneşi yüzünden sıcaklık dayanılmayacak

---

posta arabası olması gerekir. Ayrıca bildiğimiz kadarıyla çekmek için altı at gerekmektedir.

7 Köyün 2012'deki nüfusu 656'ydı.

8 Bu banknotlar ya da asıl adıyla *asignat*'lar, 1789-1796 yılları arasında Ulusal Meclis'in bastırdığı kâğıt paralardı.

derecedeydi; fakat camları açmak da imkânsızdı; zira yol boyunca bağırıp tüküren, arabanın yanlarını yumruklayan kalabalığın içerisinden geçiyorlardı. Pont à Binson'a vardıklarında iki Meclis üyesinin de arabaya binmesiyle kraliçe, mecburen oğlunu kucağına aldı; kalabalıklaşan iç mekân iyice havasız hâle gelmişti. Meclis üyelerinden biri, Jérôme Pétion, akla gelmemesi imkânsız bir soruya kısmen de olsa cevap vermişti:

> On iki saat boyunca bir defa bile dışarı çıkmadan arabanın içindeydik. Beni bilhassa şaşırtan ne kraliçenin ne Madam Elizabeth'in ne de Madam de Tourzel'in çıkmak istediklerine dair en ufak bir işaret göstermemesiydi. Döfen iki ya da üç kez küçük su döktü; kral çocuğun pantolonunun düğmelerini kendi elleriyle açıp büyükçe gümüş bir bardağa çişini yaptırdı.

Kraliyet ailesi ancak beş günlük bu işkenceden sonra yorgun argın ve aşağılanarak Paris'e döndü. Kendilerini nihayet Tuileries'e atana dek kalabalık arabayı yumruklamayı, küfrü kesmediği gibi daha da artırmıştı. İçeriye girdiklerinde hiç değilse o an için güvendeydiler; fakat artık tükenmişlerdi; hem bedenen hem ruhen bitaptılar. İçlerinde en ufak bir mücadele gücü kalmamıştı.

***

Varennes'e kaçma girişiminden kısa bir süre sonra, Yasama Meclisi diplomatik komitesinin en etkili üyesi Jacques Pierre Brissot, Louis'nin kaçarak kendisini fiilen hükümdarlık görevinden azlettiğini öne süren bir belge hazırlandı; 17 Temmuz 1791 Pazar günü bu belgeyi imzalamak -ya da çoğu defa olduğu üzere biçimsiz bir X koymak- üzere binlerce kişi Champ de Mars'ta toplandı. Kuşkusuz konuşma yapılmadan

olmazdı; önce Camille Desmoulins, ardından yıldızı hızla yükselen, çopur suratlı, iri kıyım genç devrimci Georges Danton konuştu. Fakat çok geçmeden işler kontrolden çıktı. Ulusal Muhafızlar göreve çağrıldı, ancak taş yağmuruna tutuldular. Lafayette düzeni sağlamak için adamlarına havaya birkaç el ateş etmeleri emrini verdi; fakat çeteler -zira çeteydiler- bu uyarıyı hiç dikkate almadı. Bunun üzerine Lafayette muhafızlara silahlarını doğrultup kalabalığa ateş etmelerini emretti. Göstericilerden yaklaşık ellisi öldü. Ortalık bir anda sakinleşti, ancak Lafayette hiçbir zaman affedilmedi. Desmoulins ise kayıplara karışmıştı. Çıkan olayların en büyük müsebbibi Danton ise bir süreliğine İngiltere'ye kaçtı.

Marie Antoinette'in erkek kardeşi İmparator Leopold'un Devrim'in başından bu yana kız kardeşinin ve ailesinin güvenliğiyle ilgili endişesi giderek artıyordu; ancak Fransa'nın iç işlerine herhangi bir müdahalenin kralın ailesi için işleri daha da kötüleştireceğinden korkuyordu. Fakat Varennes'de yaşanan felaketin ardından artık kaygısını belirtmesi gerektiğine karar verdi. Bu nedenle Prusya Kralı Friedrich William'ı ve Louis'nin kardeşi Kont d'Artois'i[9] Dresden'in hemen dışındaki Pillnitz Kalesi'ne davet etti ve 27 Ağustos'ta ortak bir bildiri yayımladılar. Bu bildiriye imza koyanlar, Kral XVI. Louis'nin içinde bulunduğu vahim durumu "Avrupa'nın tüm egemen güçlerini ilgilendiren bir mesele" olarak gördüklerini ve diğer güçlerin de iş birliği yapmaya hazır ise -asıl mesele de burasıydı- Fransa'da meşru monarşiyi yeniden tesis etmeye hazır olduklarını ilan ediyorlardı. Londra'da William Pitt hükümetinin böyle bir adıma kesinlikle destek vermeyeceğini Leopold gayet iyi biliyordu; yine de deklarasyonun en azından kız kardeşini, eniştesini ve sınırın ötesine kaçan Fransız

9 Müstakbel X. Charles.

göçmenleri bir nebze de olsa rahatlatacağını umuyordu. Deklarasyonun ciddi sonuçlar doğuracağına o da inanmıyordu.

Maalesef yanılıyordu. Vahim bir hata olduğu çok geçmeden ortaya çıkacaktı. Fransa'da Ulusal Meclis bunu Avusturya ve Prusya'nın savaş ilan etmek üzere olduklarının bariz bir göstergesi olarak kabul etti; Meclis üyelerinin çoğu, muhtemelen adını daha önce hiç duymadıkları Pitt'in görüşlerinden zaten habersizdi. Ülkenin açık düşmanlıklar isteyip istemediği, 1780'lerin sonlarından itibaren ülkenin dört bir yanında pıtrak gibi çoğalan politik *salon*larda bitmek bilmeyen tartışma konusuydu. İlk dönemlerde bu salonların en etkilisi, Rue Saint-Honoré'deki Jakobenler Manastırı'nda bir araya gelen ve üyeleri genellikle Jakobenler olarak bilinen sol görüşlü Anayasa Dostları Cemiyeti'ydi. En başta kraliyet karşıtı Brittany milletvekilleri tarafından kurulan bu cemiyet hızla büyüyerek ulusal cumhuriyetçi bir harekete dönüştü. Üyelerinin çoğu savaş karşıtıydı; fakat kesinlikle yekpare bir yapı arz etmiyorlardı; zira önde gelen üyelerin çoğu güneybatıdaki Gironde Yasama Meclisi'ne mensuptu. Jirondenler* de monarşinin kaldırılmasından yanaydı; ancak hiçbir zaman Jakobenler gibi organize bir siyasi grup değillerdi, içlerinde nüfuzlu Jean Marie Roland ve karısı Marie-Jeanne'nin de bulunduğu, aralarında çok sıkı bağlar olmayan kişilerden müteşekkil bir hiziptiler; Marie-Jeanne'nin *salon*u, en önemli toplantı mekânları olmuştu. O ana dek tehlikeli derecede değişkenlik gösteren Devrim'in daha istikrarlı ve kalıcı olması için bir katalizör vazifesi göreceğini umduklarından savaş fikrine yakındılar. Tahmin edilebileceği üzere, Pillnitz'ten gelen haberler onlara çok daha fazla güç verdi. 20 Nisan 1792'de kral, Ulusal Meclis'e hitap ediyordu. "Beyler," diye başladı:

---

* ***Jironden***, isimlerini Bordeaux kentini de içine alan "Gironde" bölgesinden alan siyasi grup. (ç.n.)

> Viyana Sarayı'yla yaptığım müzakerelerin sonucunu biraz evvel öğrendiniz. Raporun sonuçları Konsey'im tarafından oy birliğiyle onaylandı, ben de kabul ettim. Kararlar Meclis'in çeşitli vesilelerle dile getirdiği temennilerle ve krallığın farklı bölgelerinden çok sayıda vatandaşın bana ilettiği duygularla aynı doğrultudadır. Herkes Fransa halkının onurunun daha fazla aşağılandığını görmektense savaşmayı tercih etmektedir... Vazifem gereği barışı korumak için elimden geleni yaptım, şimdi de Anayasa'ya uygun şekilde Meclis'e savaş teklifini sunuyorum.

Birkaç -artık iyiden iyiye azalmıştı- "*Vive le Roi!*" tezahüratı duyuldu ve düşmanlık başladı.

Fransa'nın mevcut kargaşa ortamıyla, ordusunun her koşulda Avrupa'nın en güçlü iki devletini alt edeceğini varsaymak bile gülünçtü. 3.000'den fazla subay, kralın adının çıkarıldığı yeni sadakat yeminini imzalamayı reddederek istifa etmişti; silah ve mühimmat miktarı yetersizdi; zira çoğu çalınmıştı ve her yanda isyan havası hakimdi. Disipline gelirsek, ortadan kalkalı uzun zaman oluyordu. İrlanda doğumlu, ancak Fransız ordusunda savaşan birkaç aile üyesinden biri olan General Theobald Dillon kendi birlikleri tarafından öldürüldü. General Dük de Biron, verdiği süngü hücumu emrini adamlarının karşı çıkmasıyla iptal etmek zorunda kaldı. "*Nous sommes trahis*!" ve "*Sauve qui peut*!"[10] haykırışları yere bırakılan tüfeklerin takırtısına karışıyor ve bu sesler oldukça sık duyuluyordu. Elbette kralla kraliçe suçlandı. Kesin *L'Autrichienne* gizli askerî bilgileri Viyana'ya gönderiyordu. O da Louis de ülkelerine ihanet etmişlerdi, artık buna müsamaha gösterilmemeliydi.

Bulabildikleri ya da yapabildikleri her türlü silahı eline almış, öfkeleri patlama noktasına ulaşan kadını erkeği tahmi-

10 "İhanete uğradık!", "Herkes başının çaresine baksın!"

nen sekiz bin kişilik devasa kalabalık 20 Haziran 1792 gecesi Hôtel de Ville ve Meclis yolundan yürüyüşe geçti. Tuileries'e vardıklarında öğleden sonra dört gibiydi. Bizlere aktarıldığına göre sarayın yan kapısının kilitli olmadığını fark ettiler; ancak bu pek olası değildi; kapıyı kırmış olmaları çok daha büyük ihtimaldi. Ardından kralı aramaya koyuldular. Kraliçenin hizmetçisinin aktardığına göre kral on günden beri ağır depresyondaydı ve tek kelime etmiyordu. Fakat güruh içeri daldığında sükûnetini kaybetmedi. "İşte buradayım," dedi kalabalığın karşısında kımıldamadan dikilerek. Kardeşi Elizabeth, kralın boynuna sarılmıştı. (Kraliçe ve çocuklar, maiyetinden biri tarafından apar topar tam vaktinde dışarı çıkarılmış, götürüldükleri küçük odanın kapısına mobilyalarla barikat kurulmuştu.) Kralın asil soğukkanlılığı etkisini gösterdi. Kalabalık sakinleşti; daha büyük bir odaya geçip yeni bir talep listesi okudular. Kızıl bir "özgürlük şapkası" takan krala, kendisinden başka dostunun olmadığını iddia ettiği "ulus'un" şerefine zorla bir şişeden içki içtirildi.

Korkunç bir hadiseydi; fakat altı hafta sonra Kont Fersen tarafından yazılıp Brunswick dükü tarafından imzalanan bir manifesto -hatta neredeyse ültimatom- haberi Paris'e ulaşınca yaşanacakların yanında hiçbir şey değildi. Manifesto, kralın otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla müttefiklerin yakında Fransa'ya gireceklerini, krala daha fazla zorbalık yapılırsa Paris'in "tamamen yerle bir" edileceğini ilan ediyordu. Halk, manifesto karşısında öfkeden küplere bindi. Louis'ye son karşılaşmalarında bir şey yapmadan bırakmışlardı; bir daha aynı hatayı yapmayacaklardı. Artık Fransa'nın her yerinden delegasyonlar Paris'e geliyordu; bunlardan Marsilya'dan gelen yaklaşık beş yüz kişilik bir grup, Strasbourg'da genç ordu mühendisi Rouget de Lisle tarafından aslında Ren ordusu için yazılmış, heyecan verici şarkıyı hep bir ağızdan

söylüyordu: "*Aux armes, citoyens!*" [Yurttaşlar silah başına!]. Ve Parisliler de bu çağrıya uydular.

10 Ağustos Cuma sabahı Tuileries'e yürüyenlerin sayısı bu defa yirmi bindi. Sarayı, sadakati şüpheli 2.000 Ulusal Muhafız'ının destek verdiği 950 İsviçreli Muhafız koruyordu. Krala dışarı çıkıp kalabalığa görünmesi tavsiye edildi; 20 Haziran'daki gibi soğukkanlılığı ve cesaretiyle herkesi etkilediği zamanlar olmuştu, ama bu altı hafta önceydi. Artık durum çok farklıydı. "Yanımızdan geçip gidişini görmüştüm," diye yazmıştı bir İsviçreli Muhafız, "sessizdi, kaygılıydı ve salına salına yürüyüşüyle âdeta bize, 'Her şey bitti,' der gibiydi." Sonra kralın bakışları arasında taburlar taraf değiştirip peş peşe Carrousel Meydanı'ndaki göstericilere katıldılar; onun adına aşağılayıcı bir manzaraydı. Sarayın pencerelerinden olayları izleyen kraliçenin hizmetçilerinden birine göre, "topçulardan bazıları mevzilerini terk edip kralın yanına çıktılar ve yüzüne yumruk attılar". Louis ne yapılması gerektiğine karar vermek üzere alelacele ailesinin yanına döndü. İsviçreli Muhafızlar sadakatlerini göstermişlerdi; kraliyet ailesi bulundukları yerde kalsa belki çok daha iyi olacaktı; fakat Louis'ye ısrarla, Yasama Meclisi'nin himayesine girmesi tavsiye edildi. Bu adım bir anlamda kralın kendi davasına ihanet etmesiydi; Marie Antoinette sarayın duvarlarına çakılmayı tercih edeceğini söyleyerek bu öneriye şiddetle karşı çıktı; fakat Louis usul usul ısrarını sürdürdü. İki sıra İsviçreli Muhafız'ın eskortluğunda, yılın düşen ilk yaprakları arasında Meclis'e doğru ilerlediler; burada ufacık kâtip bölmesine sokuşturulup Meclis'in kendileri hakkında vereceği kararı beklediler.

Silah sesleri giderek artıyordu ve çok geçmeden açık pencerelerin birinden içeri birkaç top mermisi düştü. Kısa süre

sonra bir grup *sans-culottes* [baldırı çıplak]* salona dalıp her milletvekilinin bağımsızlığı ve eşitliği koruyacağına yemin etmesini talep etti. Bu esnada Marsilya ve Finistère'den bazı isyancılar, İsviçreli Muhafızları silahlarını bırakmaya ikna etmek amacıyla saraya ilerlemişlerdi. İsviçreliler cesaretle reddettiler; önce boğuşma, ardından silah sesleri. Neler olduğunu anlayan kral, muhafızlara söyleneni yapmalarını emretti, ancak kargaşa arasında emir sadece birkaçına ulaştı. Müteakip çarpışmada kalabalık, kana susamış ve çıldırmış gibi saraya hücum etti; sonuç tam bir katliamdı. Silahını bırakan bırakmayan tüm İsviçreli Muhafızlar gibi uşaklar, aşçılar, hizmetçiler ayrım gözetilmeksizin katledildi. Şans eseri kurtulan hizmetçilerden biri şunları kaydetmişti:

> Odalara, merdivenlere dağılmış cesetler arasından kraliçenin odasındaki pencerelerden birinden terasa atladım... Ayağa kalkıp bir grup Marsilyalının olduğu yöne doğru koştum; biraz evvel doğradıkları birkaç İsviçreliyi soyuyorlardı... Kovaladıkları diğer birkaç İsviçreli ise bitişikteki ahıra sığınmıştı... Ben de aynı yerde gizlendim. Çok geçmedi ki hemen yakınımdaki [İsviçreliler] parça parça edildi... Adamlardan bazıları katliama hâlâ devam etmekteydi; diğerleri ise zaten ölmüş adamların kafalarını kesiyordu. Bu esnada ar duygusundan eser kalmamış kadınlar, cesetleri akla gelebilecek en edepsiz şekilde kesiyor, koparttıkları et parçalarını muzaffer bir edayla götürüyordu. Akşama doğru Versailles yolunu tuttum; aşırı sıcak havadan dolayı çürümüş çıplak cesetlerle kaplı *Pont Louis Seize*** [köprüsünden] geçtim.

---

* ***Sans-culottes ya da sansculottides***; tam karşılığı "donsuzlar" ya da "baldırı çıplaklar" olan, Fransız Devrimi'ne önayak olmuş halk tabakası. Bu nedenle Devrim'le âdeta özdeşleştiklerinden döneme ait sanat eserlerinde bolca tasvir edilmişlerdir. (ç.n.)

** Günümüzde *Pont de la Concorde*. (ç.n.)

Bu süre zarfında Louis ve ailesi kâtip bölmesinde ter dökmekteydi; ismen olmasa da aslında sanık sandalyesindeydiler. Üç gün sonra, 13 Ağustos'ta tutuklandılar ve kralın hayatının son beş ayını geçireceği Le Temple'a [Tapınak] hapsedildiler. Tapınak kısa sürede monarşi yanlılarının uğrak yeri olunca 1808'de Napolyon tarafından yıktırıldı. Ancak Devrim sırasında hâlâ devasa bir kaleydi; on üçüncü yüzyılda Tapınak Şövalyeleri'nin Avrupa karargâhı olarak kullanmak amacıyla inşa ettikleri yapı, bir kilise, *Grosse Tour* [Büyük Kule] adıyla bilinen devasa bir burcun da yer aldığı bir yerleşkeydi. İç mekânının hapishaneyle uzaktan yakından alakası yoktu; öncesinde Artois kontunun kullandığı bina aslında gayet konforluydu. Ama yine de hapishaneydi; sırf çok rahat korunabileceği için bu amaçla kullanılıyordu. Kral saat altıda kalkar, beş dakika veya daha fazla dua eder ve ardından hafif bir kahvaltıdan sonra sabahın çoğunu döfene ders vererek geçirirdi. Akşam yemeğinden önce saat ikide ailesiyle birlikte Tapınak içerisinde yürüyüş yapmasına izin verilirdi. Ardından, kalan vaktin çoğunda kitap okurdu; büyük bölümü Latin yazarların eserlerinden haftada tam on iki kitap okuyordu. Öte yandan, neredeyse hiç eğitim almamış Marie Antoinette için günler gerçekten de uzundu. Sadece otuz yedi yaşında olmasına rağmen şimdiden en az ellilerinde görünüyordu. Nakış ve örgü onun başlıca uğraşlarıydı; bir de muhtemelen annesinden çok daha fazla şey bilen, adamakıllı eğitim almış on dört yaşındaki kızı Marie-Thérèse'aya ders vermeye çalışarak.

Tapınak'ta bulundukları süre boyunca kraliyet ailesinin Fransa'da ve dış dünyada neler olup bittiğini ne kadar bildiğini bilemiyoruz. 1792 Eylül'ünün ilk haftasında meydana gelen - tüm Devrim tarihinin belki de en çirkin hadisesi- Eylül Katliamları'ndan muhtemelen habersizlerdi. Katliam, Brunswick dükünün Prusya ordusunun başında Paris'e doğru ilerlediği

ve şehre ulaştığında hapishanelerindeki tüm mahkûmları serbest bırakacağı ve mahkûmların da toplanıp ona destek vereceği korkusundan patlak verdi. Radikaller ve özellikle aşırılık yanlısı gazeteci Jean-Paul Marat, bir an önce tedbir alınması çağrısında bulunarak şehirdeki tüm mahkûmların bir an önce katledilmesini talep etti. Ulusal Muhafızlar ve *fédéré* [federasyon] askerleri şevkle işe koyuldular; 6 Eylül'e kadar hapishanedekilerin yarısı -1.400-1.500 kişi- öldürülmüştü. Bunların iki yüzden fazlası, tek suçları Ruhban Sınıfı Sivil Anayasası'na boyun eğmeyi reddetmek olan Katolik rahiplerdi. Ayrıca öyle normal, düzgün cinayetler de değillerdi; failler cinayete meyyal sapkınlardan farksızdı; kana susamış kaos ortamında kurbanlarına işkence edip uzuvlarını kesmiş, içlerini deşmişlerdi. Ancak bu talihsizler arasında, kraliçenin en iyi arkadaşı Prenses de Lamballe kadar acı çeken çok azdır. Prenses soyuldu; tecavüze uğradı ve hunharca uzuvları kesildi; kalbi kızartılıp yenildi ve başı bir mızrağa geçirilerek Tapınak'taki kraliçenin penceresinin önünde dolaştırıldı.

Paris hâlâ akıl sağlığını geri kazanmaya çalışırken Devrimciler uzun süre sonra gelen ilk iyi haberin mutluluğunu yaşamaktaydı. Fransız ordusu tekrar toparlanmaya başlamıştı. Fransız generaller François Kellermann ve Charles Dumouriez Champagne'deki Valmy köyü yakınlarında Brunswick'in ilerleyişini durdurmuştu. Askerî açıdan bakıldığında bu zafer hayli önemsizdi; öte yandan, İhtilal Meclisi'nin gözünde çok değerliydi; hatta Meclis'i, 22 Eylül'de monarşinin sona erdiğini ve Birinci Fransız Cumhuriyeti'nin kurulduğunu resmen ilan edecek derecede cesaretlendirdi.

11 Aralık'ta Louis, kendisini suçlayanlarla yüzleşmek, vatana ihanet ve devlete karşı suçlarla yargılanmak üzere Meclis'e çağrıldı. Kendini maharetle savundu; ancak 15 Ocak

1793'te açıklanan karar, zaten çoktan verilmişti. 693 milletvekili kralın suçlu olduğu yönünde oy kullanmış, 23'ü çekimser kalmıştı; suçsuz olduğu yönünde oy kullanan hiç yoktu. İhtilal Meclisi ertesi gün krala ne yapılacağına karar vermek üzere tekrar toplandı. Bu defa oylar daha eşit dağılsa da sonuç yine tartışmadan uzaktı: 288'i hapis ya da sürgün isterken 361'i derhâl idamını istemişti.[11] Son anda infazın ertelenmesine dönük teşebbüs de savuşturulunca kralın akıbeti kesinleşti. Zaten farklı bir sonuç da beklemiyordu, haberi gayet sakin karşıladı. Ayın yirmisinde ertesi gün idam sehpasına çıkacağını söylemek üzere yanına geldiklerinde mışıl mışıl uyuyordu. O akşam ailesiyle vedalaştı ve yemeğini tek başına yedi. Ertesi sabah, 21 Ocak, beşte uyandı, Efkaristiya ayinini dinledikten sonra ona yıllarca yakın arkadaşlık etmiş İrlanda doğumlu Rahip Henry Essex Edgeworth'un elinden komünyon aldı. O dönemde Place de la Révolution, şimdi Place de la Concorde olarak bilinen meydandaki giyotine kadar ona eşlik eden de Edgeworth'tu.

Giyotin adını, ismi daha önce bu sayfalarda geçen Dr. Joseph-Ignace Guillotin'den almıştı.[12] Nazik, iyi niyetli birisi olan Guillotin, ölüm cezasına çarptırılan herkesin daha önce sadece soylular için başvurulan bir infaz şekli olan kafalarının kesilmesi hakkına sahip olmasını ve sürecin mümkün olduğunca hızlı ve acısız olmasını önermişti. Kral, önünde yükselen yapıya şöyle bir baktı; hâlâ hiçbir korku belirtisi göstermemişti; ne ceketini ne gömleğini çıkardı, ne de yakasını açtı. Edgeworth'la birlikte iskelenin basamaklarından emin

---

11 İdam isteyenlerin arasında, artık kendi talebiyle Philippe Egalité olarak bilinen, kralın öz kuzeni, eski Orléans dükü de vardı. Monarşi yanlıların canını en çok da bu yakmıştı; ancak Philippe de aynı yılın sonlarına doğru aynı sehpada giyotinle idam edilecekti.

12 Bkz. sf. 266.

adımlarla çıktı. Davulculara bir süre durmalarını işaret edip titremeyen, güçlü bir sesle kalabalığa seslendi: "Ölümümde suçu olanları affediyorum; Tanrı'dan dileğim, akıtmak üzere olduğunuz bu kana Fransa bir daha ihtiyaç duymasın." Söylendiğine göre Louis platforma başını uzattığı sırada Edgeworth, "*Digne fils de Saint-Louis, montez au ciel!*"[13] diye haykırmıştı. Ardından giyotinin bıçağı bırakıldı.

13 "Saint-Louis'in değerli oğlu, cennete yüksel!" Bu harikulade ve dokunaklı sözlerin krala oldukça cesaret verdiğini umut etmekten başka bir şey diyemeyiz.

14.
"Pas de faiblesse!'
1793 - 1795

Ey hürriyet, senin adına ne suçlar işleniyor!

Madam Roland, idam sehpasındayken.

Kralın ölümü Fransız İhtilali'nin sona erdiği anlamına gelmiyordu; daha çok vardı. İhtilal tarihini araştırmaya koyulan herkes, bunun hakikaten devasa bir karmaşa dönemi olduğunu hemen anlar, öylesine devasa ki hepsini tüm ayrıntılarıyla aktarmak yüz sayfaya sığmaz; dolayısıyla elinizdeki mütevazı kitabı fazlasıyla aşar. Bu nedenle geçtiğimiz bölüm hadsiz bir basitleştirmeydi; bu bölüm de öyle olacak.

Kral XVI. Louis, Tapınak'ta son aylarını geçirdiği sırada, 20 Eylül 1792'de, Valmy zaferinin gerçekleştiği gün, uzun zamandır beklenen İhtilal Meclisi* kuruldu. Ertesi gün bu meclis, monarşinin kaldırıldığını ilan edecekti. Aynı anda oy birliğiyle, 22 Eylül gününün, Fransa Cumhuriyeti'nin 1. yılının başlangıcı olarak kabul edilmesine de karar verildi; ancak

* ***İhtilal Meclisi*** [Fr: Convention nationale]; Fransız İhtilali sırasında bir nevi Devrim Konseyi görevi üstlenen, "Milli Kongre" olarak da çevrilebilecek kurul. (ç.n.)

üzerinde mutabık kalınan diğer konuların sayısı çok azdı. Jirondinlerle, eskisinden çok daha aşırı uca kayan -salonun en yüksek ve en tenha koltuklarını tercih ettiklerinden- *Montagnard*, yani Dağ Adamı olarak bilinen Jakobenler arasındaki düşmanlık artmıştı. Kral konusu her şeyin üstüne tuz biber oldu. Jirondinler ellerinden gelse, kralı affedeceklerdi. Başlangıçta onların tarafında yer alan Danton çok geçmeden fikrini değiştirdi; sebebini gayet dürüstçe açıkladı: "Onunkiyle birlikte kendi başımın da sepete düşmesini istemedim." Artık yerinin yakın arkadaşları Camille Desmoulins ve Pierre Philippeaux'la birlikte, hazzetmediği ama saygı duyduğu Maximilien Robespierre'iyle histerik taşkınlıklarından nefret ettiği Jean-Paul Marat'ın yanı olduğunu fark etti.

İçlerinde en büyüğü kendisiydi. Bazı yönlerden âdeta Mirabeau'nun sureti gibiydi: Çocukluğundan kalma birkaç çiftlik kazası ve çiçek bozuğu izleriyle dolu kocaman kafası, muhteşem ses tonu ve Fransızcaya harikulade hâkimiyeti. Yine Mirabeau gibi onun da gayet tartışmalı bir ünü vardı; görünürdeki gelir kaynaklarıyla tamamen orantısız bir hayat sürüyordu. Ona bir an olsun güvenmeyen Madam Roland, bir keresinde Danton'ın, ihtilalin başlangıcından beri en az 1,5 milyon *livre* topladığıyla övündüğünü iddia etmişti. Belki yapmıştır; ancak Avrupa sarayları kralın idam edildiği haberine tepki gösterip diplomatik ilişkilerini birer birer keserken, herkesten önce Danton'dan ses çıktı. "Müttefik krallar gözümüzü korkutmaya çalışıyor," diye gürledi. "Savaş istiyorlarsa alsınlar, Fransa kralının başını ayaklarına atıyoruz." Artık savaş kaçınılmaz olduğu için Danton, İhtilal Meclisi'nin inisiyatifi almasını sağlamıştı. Meclis, 1793 Şubat'ında İngiltere ve Hollanda'ya, Mart başında da İspanya'ya savaş ilan etti.

Devrim ordularının bunca düşmana karşı koyabilmesi mümkün müydü peki? Evet, son zamanlarda gayet iyi yolda

oldukları doğruydu. Valmy zaferinden sonra Nice şehrinin de sahil olduğu Savoy bölgesini ele geçirmişlerdi. Ardından Dumouriez, Belçika içlerine kadar ilerlemiş, Avusturyalıları Jemappes'te yenerek Brüksel, Liège ve Antwerp'e kadar ele gitmişti. Bu arada General Armand-Louis de Custine de Almanya'ya girip Frankfurt kapılarına kadar dayanmıştı. Fakat artık savaşta birkaç yeni cephenin daha açılmasıyla İhtilal Meclisi'nin yutamayacağı büyüklükte lokmayı ağzına attığı ortaya çıktı. Custine, Renenya'dan [Rheinland] çekilmek zorunda kalırken, koyu bir Jirondin olan Dumouriez, Neerwinden ve Louvain'de [Louvain-la-Neuve] art arda iki yenilgi aldı. Dumouriez ardından adamlarını Paris'e ilerleyip düzeni yeniden tesis etmeye ve ihtilal hükümetini devirmeye ikna etmeye uğraştı; adamları kabul etmeyince kaçmakla yakalanmak arasında bir tercih yapması gerektiğini anladı; zira yakalanması, sonunun idam sehpası olması demekti. O da atabileceği en mantıklı adımı atıp genç Chartres Dükü'nü -müstakbel Kral Louis-Philippe'i- yanına alarak Avusturyalılara iltica etti.

İşler daha da kötüye gidecekti. Brittany'nin hemen güneyinde, batı kıyısında bir bölge olan Vendée'de[1] köylüler yeni düzene karşı silaha sarıldı; karşılarına çıkan tüm cumhuriyetçileri ve devrimcileri katlettiler; ardından Rochefort'a ilerleyip burayı İngiliz işgaline açmakla tehdit ettiler. Bordeaux, Nantes, Lyon ve Marsilya'da ise durum kısmen daha iyiydi. Kontrolü iyice kaybeden İhtilal Meclisi, mart ayında önce bir Devrim Mahkemesi'ni, kısa bir süre sonra da Kamu Güvenliği Komitesi olarak bilinecek ve Danton'un başkanlığındaki dokuz üyeden oluşan ve giderek mutlak yetkiler edinecek bir kurul kurdu. Komite ilk iş olarak Jirondinlere karşı ha-

1 Vendée İsyanı, Victor Hugo'nun son romanı *1793 Devrimi*'nin konusunu, Balzac'ın *Köylü İsyanı*'nın da arka planını oluşturmaktadır.

rekete geçti; Jirondinler zaten en mümtaz üyelerinden Dumouriez'in ilticasının utancını yaşamaktaydı. Buna rağmen Ancak Jirondinler yine de karşı saldırıya geçip sürpriz bir hamleyle en azılı düşmanlarından Jean-Paul Marat'ı Devrim Mahkemesi'ne çıkardılar.

Marat'ın tutuklandığı haberi, büyük ihtimalle Meclis'te çok az kişiyi üzmüştür. Marat, meclis içerisinde hiç sevilmeyenlerden biriydi. Paris'i ziyarete gelip onu dinleyen Dr. John Moore, Marat'ı şöyle tarif etmektedir:

> Ceset gibi teni ve mizacını fazlasıyla yansıtan bir çehresi var... Görünüşünden ne korkulur ne de saygı duyulur; kürsüden Meclis'e her zaman ya tehditkâr ya da aşağılayıcı bir edayla bakıyor gibi. Kof, vıraklayan bir sesle, yapmacık bir vakarla konuşur... Marat bühtanlarını öyle bir seviyeye taşımış ki aslında destek vermek istediği taraf bile âdeta ondan hicap duyuyor gibi; ayrıca herkes tarafından dışlanmış, belli ki ondan herkes nefret ediyor. Meclis salonuna girdiği anda herkes ondan başka tarafa kaçıyor, koltuğuna oturduğu anda genelde yan koltuktakiler kalkıp yerlerini değiştirirler.

Buna rağmen Jirondinlerin attıkları bu adımdan pişmanlık duymak için gerekçeleri vardı. Marat'tan nefret ediliyor olabilirdi; ama onun da destekçileri yok değildi. Mahkemeye çıkar çıkmaz beraat etti ve Meclis Salonu'na muzaffer biçimde taşındı.

Bu esnada vilayetlerdeki sorun yayılmaya devam etmekteydi. Etkilenen departman sayısı neredeyse altmışı bulmuştu. Normandiya kaos içinde, Lyon, Marsilya ve Toulon ise iç savaşın eşiğindeydi. Her yerde Paris suçlanıyordu: Diğer yerlerdeki durumu neredeyse tamamen göz ardı etmekle ve seçilmiş bir meclise ahlaksızca gözdağı vermekle suçlanıyor-

du. Kamu Güvenliği Komitesi elinden geleni yapsa da mevcut kargaşada çoğu zaman yetersiz kalıyordu. Üstüne üstlük giderek artan bir yabancı işgali tehdidi vardı. 1793 yazında Avusturyalılar Condé ve Valenciennes sınırlarındaki stratejik mevkileri ele geçirdiler; Custine, Prusyalılar tarafından geri püskürtülmüştü, İspanyol orduları Pireneler civarında toplanmaktaydı. Savoy ve Nice bir kez daha tehdit altındaydı; İngiliz kuvvetleri Dunkirk'i kuşatıyordu. Toulon, cephanesi, kasaba merkezi ve filosuyla Britanya Ordusu amirali Lort Hood'a teslim olmak üzereydi.[2] Fransa'nın en büyük ikinci şehri Lyon'da ise kral taraftarları kontrolü tekrar ele geçirmiş, karşılarına çıkan her cumhuriyetçiyi idam etmekle uğraşıyorlardı. Ve en başta yönetimi devralıp düzeni bir şekilde yeniden tesis edebilecek tek kişi olan Danton, perişan hâlde başarısız olmuştu. Bunun sonucunda kendisiyle birlikte birkaç kişi Kamu Güvenliği Komitesi'nden çıkarıldı; yerine, elinizdeki kitabın ele aldığı tüm ürpertici şahsiyetlerin en yeteneklisi ve kesinlikle en tekinsizi alacaktı: Maximilien Robespierre.

***

Asıl soyadı Derobespierre'yi 1789'da kısaltarak Robespierre'ye dönüştüren Maximilien, Mirabeau ya da Danton'dan tamamen farklıydı. Diğer ikisi çok çirkindi; o ise genelde, âdeta gözlerini, hatta çiçek bozuğu lekeli solgun tenini yansıtan koyu yeşil renkte, kusursuz kesim kıyafetler giyen bir züppeydi. Saçları hep özenle taranmış, pudralanmış* olurdu. Kısa ve zayıf biri olmasına karşın, küçük, ancak gergin adımlarla hızlı hızlı yürürken giydiği yüksek topuklu ayakkabıla-

---

2 Nihayetinde 27 Ağustos'ta da teslim oldu.

* Pudralanmış saç okuyucuya garip gelse de öncelikle saçlardaki beyazlıkları kapatmak amacıyla kahverengi, ilerleyen dönemlerde de beyaz pudra kullanımının ilk olarak Fransa Kralı IV. Henri'yle başladığı sanılmaktadır. (ç.n.)

rıyla olduğundan uzun görünüyordu. Kendisi için denilen "altın pas tutmaz" sözüyle tamamen tutarlı bir hayat sürdü; katiyen yozlaşmadı. Gardırobuna çok para harcamış olabilir, ama başka şeylere neredeyse hiç. Yakın arkadaşı yoktu; ne kadınlar onun için bir şey ifade ediyordu, ne yemek ne de içmek. Çoğunlukla sadece ekmek, meyve ve kahveyle besleniyordu. Güldüğü duyulmamıştı; gülümsediği ise nadiren görülmüştü. Çok güçlü bir enerjisi vardı. Mirabeau ölmeden kısa süre önce, "Bu adam çok yükselecek," demişti, "inanarak konuşuyor."

Robespierre Mart 1790'da Jakoben Kulübü'nün başkanı seçildi, ancak üyelerin çoğunun kralın tahttan indirilmesi talebini protesto amacıyla ayrılıp daha mutedil yeni bir kulübü, *Feuillants*'ı kurduğu en zor döneminde Jakobenlerin başkanlığını yaptı. 1792'deki askerî felaketler ününü daha da artırdı. Düşmanlarına göre, iflah olmaz savaş karşıtlığının nedeni fiziksel cesaretten tamamen yoksun olmasıydı. Halk gösterilerinde katiyen boy göstermedi. Jirondinler onu, ağustosta öfkeli kalabalıkların Tuileries'i bastığı sırada bir mahzende saklanmakla suçladı. Marat her zamanki tavrıyla sözünü ondan da sakınmadı: "Robespierre kılıç görse beti benzi atar." Belki de haklıydı; fakat 1793 yazında Maximilien Robespierre'nin en yüksek makama, Kamu Güvenliği Komitesi Başkanlığı koltuğuna oturdu.

O kadar çok kan dökülmüştü ki yeni bir cinayeti dikkate almaya ne gerek var denilebilirdi; ama o yaz işlenen cinayet tüm Paris'i yangın yerine çevirecekti: Charlotte Corday adında fanatik bir Jirondin genç, Jean-Paul Marat'ı öldürmüştü. Aniden dairesine dalan kız, Marat'ı havlulara bürünmüş, tedavi amaçlı banyo yaparken bulmuştu; bu, hayatını çileye çeviren, onu elden ayaktan düşüren cilt hastalığı için bula-

bildiği tek rahatlama şekliydi. Charlotte memleketi Caen'de planlanan ayaklanmaya müdahil olanların listesinin yer aldığı bir mektubu Marat'a verdi. Marat'ın, "Hepsi giyotine gidecek," diye mırıldanarak isimleri not ettiği sırada Charlotte on beş santimlik mutfak bıçağını Marat'ın göğsüne sapladı. Oracıkta öldü; kız ise dört gün sonra idam sehpasındaydı ama aslında tek yaptığı istemeyerek de olsa Marat'ı şehit mertebesine çıkarmak olmuştu. Marat'ın büstü Meclis Salonu'nda bir kaidenin üzerinde yerini almış, külleri saygıyla Panthéon'a konulmuş, Fransa'nın dört bir yanında caddelere, meydanlara adı verilmişti. Bu olay, kendisi de kralın idamı yönünde oy kullanan koyu Jakoben Jacques-Louis David'in meşhur *Marat assassiné*[3] tablosunda da resmedilmiştir.

Kamu Güvenliği Komitesi, Marat'ın öldürülmesini amaçları doğrultusunda sonuna kadar kullandı. Önce General Custine giyotine gönderildi; hemen ardından Dük de Biron. Vendée'deki iç savaşı sona erdirmek için gönderilen kuvvet, yaklaşık çeyrek milyon hayata mal oldu. En sonunda mahkemeye çıkma sırası kraliçeye geldi. Kralın idamından sonra ailesi, Ile de la Cité'deki Conciergerie'ye nakledilmişti. Önceleri bir Merovenj sarayı iken son dört yüz yıldır hapishane olarak kullanılıyordu; sıçanların istilasına uğramış, çok ağır idrar kokan bina, Tapınak'tan çok daha kasvetliydi. Kraliçe, Kont Fersen'in ifadesiyle, "doğal ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olduğu anlarda dahi yanından hiç ayrılmayan" bir kadın görevli ve iki jandarmayla aynı hücreyi paylaşmak zorunda bırakılmıştı. Ancak kraliçe için en beteri, bir daha hiç göremeyeceğini bildiği oğlundan ayrılmaktı.

---

3 Tablo günümüzde Brüksel Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi'nde sergilenmektedir. Banyo suyu izleri ve kan lekeleriyle dolu mektup da günümüzde Crawford ve Balcarres kontunun kişisel koleksiyonunda yer almaktadır.

Kocasınınki gibi onun duruşması da formaliteydi. Değişik suçlardan suçlu bulunup ölüme mahkûm edildi. Moniteur Universel'e göre, "cezanın açıklanmasından sonra, yargıçlara veya seyircilere tek kelime etmeden, yüzünde en ufak bir duygu belirtisi olmadan mahkemeyi terk etti". Ertesi sabah, 16 Ekim'de saçları tıraş edildi. Kimseden destek almadan kağnıya çıktı. İdam sehpasına çıkarken ayağı takılınca yanlışlıkla celladın ayağına bastı. "*Monsieur, je vous demande pardon,*" dedi, "*je ne l'ai pas fait exprès.*"[4]

***

Devrim artık kendi evlatlarını yemeye başlamıştı. Ay sona ermeden önde gelen Jirondinlerden yirmi biri kellesini kaybetmişti; onları, kasımda eski Orléans Dükü Philippe Egalité ve Madame Roland izledi. Dükün son isteği, son bir mükellef akşam yemeği yemek için infazının sadece yirmi dört saat daha ertelenmesi olmuştu. Hiçbir kabiliyeti olmayan zavallı Madam du Barry bile gözyaşları ve merhamet çığlıkları içerisinde 8 Aralık'ta idam edildi. Terör dönemi, o sonbahar ve kış boyunca devam etti. Paris'te yaklaşık 3.000 infaz gerçekleşti; vilayetlerde ise 14.000. Suçlamaların çoğu gülünç olmanın bile ötesindeydi. Liste Générale des Condamnés'e [Genel Hükümlü Listesi] göre suçlu bulunanlar arasında, "Henriette Françoise de Marboeuf... Avusturyalıların ve Prusyalıların gelişini ümit etmekten suçlu bulundu", "François Bertrand... Ülkenin koruyucularına sağlığa zararlı ekşi şarap sunmaktan suçlu bulundu" ve "Douai'de terzilik yapan Marie Angélique Plaisant, kendisinin bir aristokrat olduğunu ve 'ulusu hiç sallamadığını' söylemekten suçlu bulundu. Bu kişilerin hepsi Paris'te ölüme mahkûm edildi ve aynı gün idam edildi.

4 "Özür dilerim, mösyö, bilerek yapmadım."

22 Eylül 1792'de monarşinin kaldırıldığı günde, Cumhuriyet'in birinci yılıyla birlikte yeni takvim zaten ilan edilmişti. Takvimin ayrıntıların belirlenmesi işi, Fabre d'Églantine adını kullanan, biraz komik ve başarısız aktör -elinde opera dürbünüyle Robespierre'i çıldırtan- Philippe Fabre'ye kaldı. Yılın on iki eşit aya bölünmesi, sonunda kalan beş güne *sans-culottides* denmesi ve bayramlarla kutlanması fikrini öneren oydu. Aylar üçer "onluya" [on güne] bölünecek ve mevsimlere göre yeniden adlandırılacaktı: Sonbaharda Vendémiaire, Brumaire ve Frimaire; kışta Nivôse, Pluviôse ve Ventôse; ilkbaharda Germinal, Floréal ve Prairial; yazda Messidor, Thermidor ve Fructidor.[5] Bu öneriyle artık on günlük bir haftayla karşı karşıya kalan çalışan nüfus öfkeden deliye, çoğu yeni Şabat'ı kabul etmeyen din adamları da şaşkına dönmüştü.

Din adamlarının zaten kendi dertleri onlara yeterdi. Devrim'in Hıristiyanlık karşıtı kampanyası giderek ivme kazanmaktaydı. Meryem'in ve azizlerin heykelleri ve haçlar parçalanıyor (hatta bazılarının yerine Marat'ın büstleri konuldu), ayinler engelleniyordu; ülkenin her yanında kasaba, köy, cadde ve meydan isimleri baştan aşağı değiştiriliyordu. Paris'te, Notre-Dame ve Saint-Sulpice'te "Akıl Festivalleri" düzenlendi. Danton, "Halkın, tabiatın efendisi, yüce varlık için tütsüler yakacakları festivalleri olacak; zira niyetimiz hiçbir zaman dini ortadan kaldırıp yerini ateizmin alması olmadı," demişti.

Ama Danton'un günleri sayılıydı. Epeydir hastaydı ve uzun nekahet döneminde, Fransa'nın ilerlediği istikametle ilgili farklı düşünceleri vardı. Meclis'e hitaben, "Terör dönemi bir ara yararlı bir amaca hizmet etmiş olabilir," dedi, "ancak

5 Sırasıyla, Üzüm Hasadı, Sis ve Don; Kar, Yağmur ve Rüzgâr; Tohum, Çiçek ve Çayır; Hasat, Sıcak ve Meyve. Ya da dönemin İngiliz nüktesinde önerildiği şekliyle *Wheezy*, *Sneezy*, *Freezy*; *Slippy*, *Drippy*, *Nippy*; *Showery*, *Flowery*, *Bowery*; *Hoppy*, *Croppy*, *Poppy*.

masum insanlara zarar vermemesi gerekir. Birinin yeterince devrim coşkusu yok diye suçlu muamelesi görmesini kimse istemez." Robespierre hemen tehlikeyi fark etti. Kendisinden daha zeki ve üstüne üstlük açık ara daha iyi bir hatip olduğunu -gayet haklı nedenlerle- bildiği Danton'u oldum olası kıskanmıştı. Ayrıca -belki bu da başka bir kıskançlık şekliydi- Danton'un onu rahatsız eden ve hayrete düşüren, aleni ve bayağı cinsel hayatını hiçbir zaman kabullenememişti. Adam şimdi de kendini *Bağışlayıcılar* [Fr. Indulgents]'dan biri olarak tanımlıyordu ve Robespierre'nin kitabında *Bağışlayıcılar*, karşıdevrim ajanlarıydı.

30 Mart 1794 akşamı, Kamu Güvenliği ve Genel Güvenlik komitelerinin ortak toplantısında, Robespierre'in gülmeyen teğmeni Louis de Saint-Just, masanın üzerine Danton için bir tutuklama müzekkeresi koydu ve orada bulunanları bunu imzalamaya davet etti. Sadece iki kişi reddetti. Üç gün sonra başlayan duruşmada sanık kürsüsünde Danton'un yanında Camille Desmoulins, Fabre d'Eglantine ve on beş Bağışlayıcı daha vardı. Danton her zamanki gibi duruşmaların kontrolünü tamamen eline alıyordu. Kararın ne olacağına dair en ufak bir şüphesi yoktu, ama yine de mücadeleye devam etmekte kararlıydı. Bu muazzam ses, mahkeme salonunda yankılanırken başkan düzeni sağlamakta büyük zorluk yaşıyor, boşu boşuna elindeki zili çalıyordu. "Zili çaldığımı duymadın mı?" diye sordu başkan. "Zil mi?" diye haykırarak cevap verdi Danton, "Hayatı uğruna savaşan bir adam zillere kulak asmaz!" Ama nafileydi. On sekiz sanık 5 Nisan'da kırmızıya boyanmış kağnıya bindirilerek giyotine gönderildi.

İdam sırası en son Danton'a geldi. İdam sehpasından aşağı bakınca eskiden dost olmalarına rağmen idamı için oy veren Ressam Jacques-Louis David'in yakındaki bir kafeden onun

resmini çizdiğini fark etti; son bir küfür etti. Sonra yüzü donuklaştı; mırıldandığı duyuldu: "Ah karıcığım, sevgili karıcığım, seni bir daha görebilecek miyim?" Ardından kendini toparladı: "Cesaret, Danton, *pas de faiblesse*!"[6] Bu sözler de sonrasında cellada söylediği sözler gibi tarihe geçti: "En mühimi, insanlara başımı göstermeyi unutma. Bakmaya değer."

Temmuzun sonuna dek giyotin rutin bir şekilde günde yaklaşık otuz kez düşmeye devam etti.[7] Kurbanların yüzde onundan azı aristokrattı; yüzde altısı ise din adamlarıydı; geriye kalan -kabaca yüzde 85'i- üçüncü sınıf olarak bilinen grubun üyeleriydi. Robespierre tek bir infazı bile izlememişti. Kendine has garip tarzıyla, infaz izlemenin halkı gaddarlaştırdığı gerekçesiyle bu uygulamayı tasvip etmediğini iddia ediyordu. Ancak ivmenin önü alınamıyordu. "Vaktinden önce durursak ölürüz," demişti, "devrim hükümeti bugün yıkılsa yarın özgürlüğümüz yok olur." Kağnı onun oturduğu evin önünden geçerken Danton'un haykırdığı sözü -ki bunu sadece Danton yapabilirdi- hiçbir zaman unutamayacaktı: "Senin de sıran gelecek Robespierre!"

***

Danton doğru söylemişti: 1794 baharı ve yaz başı gibi Robespierre, ibrenin yavaş yavaş kendisine doğru döndüğünü fark etti. Halka yaptığı konuşmalardan birinde Danton'u, "Komplocuların en tehlikelisi, en korkağıydı," diyerek aşağılaması, Danton'un hayatta kalan çok sayıda gizli destekçisinin düşmanlığını kazandırdı; ayrıca küstahlığının giderek artması, kendini artık bir diktatör gibi gördüğünü de gösteriyordu.

6 "Zayıflık gösterme!"

7 Giyotinle idam edilen toplam 16.594 kişinin 2.639'u Paris'teydi. Fransa genelinde yargısız infazlarla öldürülenlerin sayısı ise 25.000'di; bunların yüzde 96'sı, 1793 Kasım'ından sonra gerçekleşti.

8 Haziran'da, birçok kişinin son derece saçma bulduğu ve ününe pek bir faydası olmayan "yüce varlık" onuruna ulusal bir festival düzenledi ve yönetti. Genel olarak saygı gösterilen, hatta hayran olunan birisi olmasına karşın hiçbir zaman sevilen bir şahsiyet olmamıştı; yetmezmiş gibi artık büsbütün korkulan biriydi. Fransa onun yönetiminde bir polis devletine dönüşmüştü. Onun teşviki ve talebiyle 10 Haziran'da yeni ve ürkütücü bir yasa tasarısı kabul edildi: Salt şüpheye dayanarak idama imkân tanıyan *22 Prairial Yasası*. Savunma avukatı ve tanık uygulamasından vazgeçildi; "sadece yargıçların kafasını karıştıran" sanık sorgusundan da. Artık halka açık alanlarda siyaset konuşmak hiç güvenli değildi. Ama insanlar tüm bu tedbirlerin gerçekten gerekli olup olmadığını sormaya başladı. Yabancı işgali tehdidi artık geçmişti. Fransız ordusu, 26 Haziran'da Alçak Ülkeler'deki Fleurus'ta 8'de [8]Avusturyalıları yenmişti; Toulon, İngilizlerden geri alınmıştı. Peki, o hâlde Fransa neden bu ıstırabı çekmeye devam etsindi? Bu amansız baskı artık gevşetilemez miydi?

Sorulan bir soru daha vardı: Robespierre'nin aklı tamamen yerinde miydi? Arkadaşları bu konuda yavaş yavaş şüphe ediyordu. İçlerinden ikisi, Paul Barras ve Louis Stanislas Fréron bir defasında ona uğrayınca Robespierre sabahlığıyla karşılarına çıktı.

> Selamımıza cevap vermedi. Önce pencereye asılı aynaya, ardından daha ufakça bir aynaya dönerek tuvalet bıçağıyla yüzünü kaplayan pudrayı sıyırdı; ardından dikkatle saçlarını nasıl düzelttiğini inceledi. Daha sonra sabahlığını çıkarıp yanımızdaki bir sandalyenin üstüne koydu; sabahlıktan kalkan pudralar üstümüze geldi. Ne özür diledi,

8 Tarihte, havadan keşif ve gözetleme araçlarının -burada balonlar- başarıyla kullanıldığı ilk savaştır.

> ne de varlığımızdan haberdar olduğuna dair en ufak bir belirti gösterdi. Elinde tuttuğu kaptaki suyu başına devirip temizlendi; dişlerini fırçaladı, sanki orada değilmişiz gibi birkaç defa ayaklarımızın dibine tükürdü... öylece ayakta dikildi... ve yine tek kelime etmedi. Heykellerin ya da cesetlerin soğuk, mermer suratlarında öyle duygusuz bir ifade görmemiştim.

Robespierre, 26 Temmuz (8 Thermidor) 1794'te, gök mavisi bir ceket ve soluk sarı pantolonuyla, Meclis'e hitap etmek üzere geldi. İki saati aşkın konuştu; liderlerin çoğunu yerden yere vurdu; Yüce Varlık Festivali'yle alay edenlere bilhassa öfke kustu. Daha sonra dikkatini Maliye Müdürü Pierre Joseph Cambon'a çevirip onu ekonomiyi mahvetmekle ve yoksul halkı açlığa mahkûm etmekle itham etti. Ama bu büyük bir hataydı. Cambon birden ayağa fırladı, "Onuruma leke sürülmeden Fransız ulusuna sesleniyorum," dedi. "Hakikatleri söyleme zamanı geldi. İhtilal Meclisi'nin iradesini sadece bir adam felç ediyor. Ve o adam Robespierre." Artık barajın kapakları açılmıştı. Diğer milletvekilleri de teker teker ayağa kalkıp kendilerini savundular ve Robespierre'yi suçladılar. Oturumun sonunda Robespierre'nin de sonunun geldiği hususunda şüphe kalmamıştı.

Ertesi günkü oturum öncekinin devamıydı. En başından beri sinirler gergindi. Başkan, düzeni sağlamanın imkânsız olduğunu anladı. Fakat tam görüşmeler kargaşa yüzünden bitirilecekken Robespierre ve Saint-Just'ün derhâl tutuklanması teklif edildi ve öneri oy birliğiyle kabul edildi. Jandarma çağrıldı; ikili ve asilce kardeşiyle aynı kaderi paylaşmakta ısrar eden Augustin Robespierre dahil birkaç kişi salondan çıkarıldı. Bu adımın işleri yoluna koyacağı akla gelebilir.

Maalesef. Aksine yepyeni bir soruna daha neden oldu; apar topar Hôtel de Ville'de toplanan Paris Komünü, tutuk-

lamaları protesto ederek Meclis'e ve iki komiteye meydan okudu. Kısa süre sonra Robespierre'nin de oraya gelmesi herkesi şaşırtmış olsa gerek. İlkin, yakın zamanda hapishaneye dönüştürülen Lüksemburg Sarayı'na sevk edilmişti; fakat Komün'ün talimatıyla içeri alınmamıştı. Mairie'ye [Belediye Binası] girişi de engellenince başındaki nöbetçiler onu son çare olarak Hôtel de Ville'ye götürdüler; burada gayet sıcak karşılandı. Hemen kontrolü eline alıp Komün'e, "şehir kapılarının kapatılması, tüm gazetelerin kapatılması ve tüm gazetecilerin ve hain milletvekillerinin tutuklanması" talimatını verdi.

Ayın 28'inin -10 Thermidor- ilk saatlerinde Meclis; Devrim güçlerinin doğruca Hôtel de Ville'e girip Robespierre ve arkadaşlarını zorla dışarı çıkartması kararını aldı. Jandarma Generali Charles André Merda'nın mütevazı olmaktan uzak ifadelerine inanacak olursak binaya ilk girenlerden biri de kendisiydi.

> İçeride muazzam coşkulu yaklaşık elli kişi gördüm... Ortalarındaki Robespierre'yi tanıdım. Sol dirseğini dizine koymuş, sol elini de başına dayamış koltuğunda oturuyordu. Üzerine atladığım gibi kılıcımı kalbine tuttum ve "Teslim ol, seni hain!" diye haykırdım. Başını kaldırdı, "Hain olan sensin! Seni vurdurtacağım," dedi. Bu sözler üzerine tabancalarımdan birine uzandım... ve ateş ettim. Göğsünden vurmak istemiştim, ama mermi çenesine geldi ve alt çenesini parçaladı. Sandalyesinden düştü.[9]

Bu arada saat sabahın üçüydü. Robespierre, Kamu Güvenliği Komitesi'nin ofisine taşındı ve saat altıya dek orada uzandı; ardından gelen cerrah yarayı bandajla sardı; Robespierre'nin yüzünün alt kısmını kaplayan bandaj kısa sürede kana

9 Çok az kanıt olsa da Merda'nın kendini övdüğü ve Robespierre'nin başarısız bir intihar teşebbüsü sırasında kendini vurduğuna dair iddialar da vardır.

bulandı. Birkaç saat sonra o, kardeşi, Saint-Just ve diğer yirmi kişi resmen ölüme mahkûm edildiler; saat beşte giyotin sehpasına gönderilmek üzere yola çıktılar; yediyi henüz geçmişti ki alana ulaşmışlardı. Arabadan indirilen Robespierre yerde boylu boyunca uzanmaktaydı, görünüşe göre yarı baygındı; sehpaya götürüldüğünü hissedince gözlerini araladı. Cellat hiç acımadan sargıyı ve Robespierre'nin alt ve üst çenesini bir arada tutan cebireyi çekip çıkardı; kanlar sel gibi fışkırdı; Robespierre, "ölmek üzere olan bir kaplan gibi acıyla, meydanın her yerinden duyulan bir sesle inledi".

Maximilien Robespierre, tüm Devrim liderleri içerisinde en gizemlisi ve anlaşılması en zor olanıdır. Elbette en dürüstü de oydu. Çok kültürlü ve idealistti; yoksulların ve ezilenlerin yılmaz savunucusuydu. Tüm erkeklerin oy hakkına sahip olması ve kolonilerde köleliğin kaldırılması için savaş verdi. "Bir politikacının kafasından çıkabilecek en saçma fikrin, yabancı bir ülkeyi işgal etmenin, o ülkeye kendi kanunlarını ve anayasasını kabul ettirmeye yeteceğine inanması" olacağını savunarak savaşa her zaman karşı çıktı. "Silahlı misyonerleri kimse sevmezdi." Jean-Jacques Rousseau'nun tutkulu bir hayranıydı; *Toplum Sözleşmesi* her zaman yatağının başucundaydı. Ayrıca *euro*'ya geçene dek tüm Fransız banknotlarının üzerinde yer alan, *liberté, egalité, fraternité* [*özgürlük, eşitlik, kardeşlik*] sloganını bulan da oydu. Kralın idamı yönünde oy vermişti; ancak bunu sadece "olağan kanunlara insafsız bir istisna" olarak tarif etmişti.

Peki, o hâlde nasıl oluyor da tüm devrimciler arasında terör döneminin vahşetiyle en çok bağdaştırdığımız o oluyor? Bunun en muhtemel nedeni, Robespierre'nin artan aşırı dengesizliği ve tehdit altında olduğuna inandığı ve hayatını tamamen şekillendiren Devrim'in geleceği konusunda tam anla-

mıyla paranoyaklaşmasıdır. Bu saplantısı aslında temelsizdi; zira ne insanlarda hâlâ bir yabancı istilası endişesi vardı ne de o dönemde monarşinin geri gelme ihtimali. Döfen Louis-Charles zaten kemik vereminden mustarip dokuz yaşında bir çocuktu. Çocuk, Haziran 1795'te öldüğünde, o sırada Verona'da sessiz sedasız hayatına devam eden amcası Provence Kontu, âdet yerini bulsun diye kendisini Kral XVIII. Louis ilan edecekti; ancak taht iddiasında bulunmasına daha on dokuz sene vardı. Devrim neredeyse tamamlanmıştı. Evet, tüm vaatlerini gerçekleştirememişti, ekonomi perişan vaziyetteydi; yoksullar hâlâ gıda fiyatlarının yüksekliğini protesto ediyorlardı. Ancak yine de kral ölmüştü ve Fransa artık bir Cumhuriyet'ti.

Fakat Robespierre için bunların hiçbir önemi yoktu. Onun için Devrim hâlâ devam ediyordu; ayrıca elindeki güç ve otorite o kadar fazlaydı ki bu konuda başkalarını da kolaylıkla ikna edebiliyordu. İçgüdüleri ne kadar aksini söylerse söylesin, amaçların araçları haklı gösterdiğine kendisini inandırmıştı. 5 Şubat 1794'te Meclis'e hitabında ifade ettiği gibi:

> Bir devrim esnasında halkı idare etmenin temeli hem fazilete hem de teröre dayanır; fazilet olmadan terör ölümcüldür; terör olmadan fazilet ise güçsüz. Terör dediğiniz adaletten farksızdır; hızlı, şiddetli ve katıdır. Bu nedenle faziletin tezahürüdür; kendi başına bir ilkeden ziyade demokrasinin genel ilkesinin memleketin acil ihtiyaçlarına uygulanan bir sonucudur.

Bu şekilde her şeye rağmen terörü savunuyordu; hatta kendini onunla özdeşleştirmişti. Ve sonunda çanlar onun için çaldığında ölümü herkesinkinden daha korkunç oldu.

***

Robespierre'in sahneden çekilmesinden sonra sağa doğru keskin bir sapma yaşanması kaçınılmazdı. 22 Prairial Yasası yürürlükten kaldırıldı; hatta aristokratların soyları ya da din adamlarının meslekleri yüzünden suçlu sayılmamaları bile teklif edildi. Jakobenler Kulübü kapatıldı; kırmızı özgürlük şapkalarına artık sokaklarda rastlanmıyordu. Adı terör dönemiyle ilişkilendirilen birçok kişi, idam sehpasında liderlerinin arkasında yerlerini aldı. Maalesef 1794-1795 kışı herkesin hatırladığı en soğuk kış olacaktı: Seine Nehri dondu; kasabalara, köylere aç kurtlar dadandı ve baharın ilk işaretlerinde aniden eriyen karlar, feci sel felaketlerine yol açtı. *Sans-culottes* için durum Devrim başlamadan öncekinden daha kötüydü. Daha çok, daha öfkeli isyanlar patlak verse de hepsi de acımasızca bastırıldı. Fazla sürmedi, giyotin her zamankinden daha yoğundu.

Bu aşamada monarşi yanlıları için eski düzenin geri gelmesi ihtimali hiç yok gibiydi ama ihtimalin ortaya çıkması çok sürmedi. Güneyde bir ayaklanma planı olduğu öğrenildi ve hemen halledildi; Britanya yönetiminin para, üniforma ve donanma desteği sağladığı bir *émigrés* [göçmen] birliği, Brittany'nin güney kıyısında karaya çıksa da yirmi yedi yaşındaki General Lazare Hoche tarafından ortadan kaldırıldılar. Çoğunluğu soylulardan oluşan yedi yüzden fazla kişi, vatana ihanet suçlamasıyla üzerlerindeki İngiliz üniformalarıyla kurşuna dizildi. Buna karşın Paris'teki irtica rüzgârı hiç olmadığı kadar güçlüydü. Ağustos 1795'te François Antoine de Boissy d'Anglas, III. Yıl Anayasası olarak bilinen yeni anayasayı takdim ederken, bugün bile tartışılabilecek sözler söylüyordu:

> Mutlak eşitlik bir vehimdir. Şayet gerçek olsaydı tüm insanların zekâ, erdem, fiziksel güç, eğitim ve servet açısından tamamen eşir telakki edilmesi gerekirdi... En iyi

> kişiler tarafından yönetilmeliyiz. Ve en iyiler de en bilgili olanlar ve kanun ve düzenin sürdürülmesini en çok kaygı edinenlerdir. Şimdi, birkaç istisna dışında, böyle adamları sadece mülk sahibi ve bu nedenle mülklerinin yer aldığı toprağa, bu toprakları koruyan yasalara ve sayesinde bu toprağı işleyebildiği kamu düzenine bağlı olanlar arasında bulacaksınız... Bu cihetle varlıklı kişilerin siyasi haklarını teminat altına almalı... ve mal mülk sahibi olmayan kişilerin siyasi haklarını kayıtsız şartsız engellemelisiniz; zira bu tür insanlar günün birinde yasa koyucular arasında kendilerine yer bulacak olurlarsa fesat çıkarırlar... ve nihayetinde bizi hâlâ içinden çıkamadığımız o şiddetli debelenmelerin içine sürüklerler.

Son altı yıldan beri yaşananlar dikkate alındığında III. Yıl Anayasası gerçekten takdire şayan bir belgeydi. Sadece geniş kapsamlı bir kölelik yasağı getirmekle kalmamış, aynı zamanda vergilerin ödenmesine dayalı oy hakkı, iki meclisli bir yasama sistemi ve "*sans-culotte*'lara karşı bir tavır olarak" muhteşem üniformalı beş kişilik Direktuvar* sistemine sahip liberal bir cumhuriyet kurmuştu.

Devrim tam anlamıyla tamamlanmadan önce kraliyet yanlıları son bir ayaklanma teşebbüsünde bulunacaklardı. Halkın desteğini kazanmakta hiç zorluk çekmediler -Paris'te geçim maliyeti 1795'te 1790'a göre otuz kat daha yüksekti-, Ekim ayının başında isyancılar yaklaşık 25.000 kişiydi. Peki, İhtilal Meclisi bu isyanla etkin bir mücadele için kime güvenebilirdi? Felaketle sonuçlanan başka bir tercihten sonra Meclis bu görevi, Thermidor olayları sırasında kendini ispatlamış Paul Barras'a verdi; fakat Barras'ın çok az askerî tecrübesi olduğundan kendisine tavsiyede bulunması için yanına deneyimli

---

* ***Direktuvar ya da Direktörlük***; Birinci Cumhuriyet'le getirilen beş kişilik hükümet sistemi. (ç.n.)

bir veya daha fazla yardımcı alması gerektiğine karar verildi. Barras hiç düşünmeden 1793'teki monarşi yanlılarının Toulon kuşatması sırasında tanıdığı yirmi altı yaşındaki bir subayı seçti; genç subay hemen harekete geçti.

Bu subay 5 Ekim -13 Vendémiaire- saat birde, Barras'ın yetkilerini kendi isteğiyle ona devretmesinden sonra Joachim Murat[10] adlı genç bir teğmeni Sablons Ovası'ndan - günümüzde Neuilly- kırk top getirmek üzere görevlendirdi. Neyse ki bu toplar kraliyet yanlılarının saldırısından önce ulaştı ve Pont Neuf, Pont Royal, Place de la Révolution ve Place Vendôme çevresindeki stratejik noktalara yerleştirildi. Sabah on civarında büyük saldırı başladı. Devrim kuvvetleri, sayıca isyancıların altıda biri kadardı; ancak toplar ateşlendiği anda isyancılar geri çekildiler. Thomas Carlyle'ın, "Fransız İhtilali'ni arşa çıkaran... hafif şarapnel kokusu" olarak tasvir ettiği buydu.

Aynı zamanda Napolyon Bonapart'ı da bir milli kahramana dönüştürdü.

10 Bu teğmen daha sonra Napolyon'un kız kardeşi Caroline ile evlenecek ve Napoli kralı olacaktı.

15.
Nimet mi Lanet mi?
1795 – 1815

Fırsat çıkmazsa yeteneğin hiçbir anlamı yoktur.

Napolyon Bonapart

Korsika'da doğduğu için Napolyon Bonapart'ın nispeten mütevazı bir aileden geldiğini sanmak büyük hata olur. Aksine ailesinin kökeni, on altıncı yüzyılda adaya yerleşmiş küçük Toskana soylularına dayanmaktadır. Babası, XVI. Louis sarayında Korsika'nın resmî temsilciliğini yapmış seçkin bir avukattı ve amcalarından biri kardinaldi. Napolyon'un vaftiz adı Napoleone di Buonaparte'ydi; yirmili yaşlarındayken adı Fransızcalaşsa da kendisi tepeden tırnağa tam bir Korsikalı olarak kaldı; ana dili Korsikaca, Fransızcadan ziyade İtalyancaya çok daha yakındı. Fransızcayı daima bariz bir Korsika aksanıyla konuşurdu; ayrıca Fransızca yazımında hiçbir zaman iyi bir seviyeye çıkamadı. Nasıl göründüğüne dair elimizde, tam anlamıyla bir tanığın, onunla 1798'te Institut National'de [Ulusal Enstitü] tanışan, meşhur doğa bilimci ve kâşif Alexander von Humboldt'un ayrıntılı tasviri vardır:

> Küçük kafalı, ufak ve zarif elli, zayıf ve küçük. Yüzü yuvarlaktan ziyade oval, saçları kahverengi ve ince... Kaşları çok kavisli ve iyice kıvrık, öyle ki alnı burnunun üstünde çıkık kalıyor. Gözleri büyük ve çökük, burnu kavisli, ancak kanca değil. Ağzı ve çenesi çok erkeksi; bilhassa çenesi çok belirgin... Zayıf olduğundan elmacık kemikleri de belirgin, konuşurken yüzündeki tüm kaslar hareket ediyor... Fizyolojisinde büyük yahut iri ya da keskin bir unsur yok; ayrıca ahlaki vasıflarından çok entelektüel vasıfları kendisini hissettiriyor gibi. Soğukkanlı, düşünceli, kararlı, rahat, feraset sahibi ve âdeta kendini sadece işine adamışçasına çok ciddi görünüyor...

Napolyon gençliğinde ateşli bir Korsika milliyetçisi, Jakoben ve cumhuriyetçiydi. Hatta 1793'te, İngilizlerin ve İspanyolların destek verdiği Fransız kraliyet yanlıları Toulon'u kuşattıkları sırada Cumhuriyet ordusunun bir mensubu olarak fazlasıyla öne çıkmıştı. Komutanı General Jacques François Dugommier, "Bonapart'ın meziyetlerini tarif etmeye gücüm yetmez; ziyadesiyle teknik kabiliyet, eşit derecede zekâ ve ziyadesiyle cesaret," diye yazmıştı.

Barras'tan komutayı devraldığında, Vendémiaire ayaklanmasında da aynı nitelikleri gösterdi. Altı ay sonra bir devralma daha gerçekleşti: Napolyon bu defa, 1796 Mart'ında resmî bir törenle, Barras'ın zarif metresi Josephine de Beauharnais'yle evlendi; ancak iki gün sonra İtalya ordusunun komutasını üstlenmek üzere Paris'ten ayrıldı. İtalya seferi bir başka zaferdi. Piedmont iki haftada yere serildi. Artık düşman Avusturya'ydı; fakat art arda dört zaferden sonra -Castiglione, Bassano, Arcole ve Rivoli- Fransızlar İtalya'nın tartışmasız hâkimiydiler. Ardından Napolyon, Avusturya içlerine kadar ilerledi; ordusu Viyana'nın yalnızca altmış mil uzağındaki Leoben'e ulaşınca Avusturyalılar sonunda barış istemek zorunda

kaldılar. 18 Nisan 1797'de, yakındaki Eckenwald Kalesi'nde, Fransa Direktuvarı adına hareket eden -hatta anlaşma hususunda yönetime danışma zahmetine bile girmeyen- yirmi yedi yaşındaki generalle Avusturya İmparatorluğu arasında geçici bir anlaşma imzalandı. Anlaşma şartlarına göre, (anlaşmanın ayrıntıları altı ay sonra Campo Formio Anlaşması ile teyit edilene kadar gizli kalmıştı) Avusturya; Belçika ve Lombardiya üzerindeki tüm hak iddialarında vazgeçecek ve bunun karşılığında İstriya, Dalmaçya'yla birlikte Oglio ve Po nehirleriyle Adriyatik'e kadar uzanan tüm Venedik ana karasını alacaktı.

Napolyon'un tarafsız bir devletin topraklarını bu şekilde devretmesi hususunda herhangi bir meşru hakkı olmadığını söylemeye gerek yok; ancak Venediklilerin geleceklerini de belirlemişti; çok geçmeden artık bir devlet olmayacaklardı. Napolyon'un onlardan isteği, tüm yönetim kademesinin görevi bırakması ve bin yılı aşkın süredir mevcudiyetini devam ettiren yapının terk edilmesiydi; yani aslında Venedik Cumhuriyeti'nin intiharını istiyordu. Bu intihar 12 Mayıs 1797 Cuma günü gerçekleşti, böylece Avusturya, Campo Formio'da beklediğinden çok daha fazlasını aldı. Sadece Venedik'in kuru topraklarını değil, şehrin tamamını.

Artık kısa süreliğine de olsa Avrupa kıtasının tamamına barış gelmişti. Sadece İngiltere düşmanlığını devam ettiriyordu; işgal edilip yok edilmesi gerektiği açıktı. Direktuvar da Napolyon'a işte bu görevi verdi; fakat Napolyon, bir yıla yakın süre değerlendirdikten sonra istemeyerek de olsa teklife karşı çıktı. Çok masraflı olurdu, ayrıca gereken insan gücünü yetiştirmek hiç de kolay değildi; fakat asıl sorun Fransa donanmasıydı. İçler acısı hâldeydi ve Britanya'yla boy ölçüşemeyeceği belliydi. Fransız komutanlar arasında Nelson şöyle

dursun, Hood'un, Rodney'in ya da St. Vincent'ın eline su dökecek birisi yoktu.

Diğer seçenek Mısır'dı. Ta Temmuz 1797 gibi erken bir tarihte, Dışişleri Bakanı Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord -sonrasında Talleyrand olarak bilinecekti- Mısır'a sefer yapılmasını teklif etmiş ve yedi ay sonra bu konuda uzun bir muhtıra hazırlamıştı; muhtıranın dikkate değer kısmı, İskenderiye'de karaya çıkacak 20.000-25.000 kişilik bir ordunun Kahire'yi işgal edebileceği ve muhtemelen Süveyş'ten alelacele kazılacak bir kanal yoluyla olsa bile seferin Hindistan'a kadar devam ettirilebileceği önerisiydi. 2 Mart 1798'de Direktuvar öneriyi resmen onayladı. Öneri orduyu ve bu ordunun korkutucu genç generalini Paris'ten güvenli bir uzaklıkta tutmakla kalmıyor, aynı zamanda Fransa'ya Doğu Akdeniz'de önemli bir koloni sağladığı gibi Britanya'nın Hindistan'daki üstünlüğünü ele geçirme fırsatı da sunuyordu. Son olarak diğerlerine göre daha müphem olsa da İngiltere'nin deniz güçlerini büyük oranda doğuya kaydırmasına neden olacağından vakti çoktan gelmiş işgali nihayetinde mümkün kılacaktı.

Napolyon elbette bu emri coşkuyla kabul etti. Çocukluğundan beri doğuya hayrandı ve seferin salt siyasi ve askerî değil başka amaçlara sahip olması gerektiği düşüncesindeydi. Bu amaçla, kendisine eşlik etmek üzere aralarında bilim adamları, matematikçiler, gök bilimciler, mühendisler, mimarlar, ressamlar ve teknik ressamların olduğu en az 167 uzman aldı. Napolyon, Mısır'ın kadim gizemlerini hayli uzun zamandan beri muhafaza ettiğine inanıyordu; âdeta koparılmaya hazır bir meyve gibiydi. Burası, 1250'den sonra fiilen Memluklerin[1] yönetimine geçmişti. 1517'de Türkler tarafından fethedil-

1 Memluk, Arapçada "köle" anlamına gelir. Memluk Hanedanı da Eyyubilerin (Selâhaddin Hanedanı) yıkışından sonra Mısır'ın yönetimini ele geçiren kölelerin soyundan geliyordu.

miş ve teknik açıdan bir kısmı hâlâ varlığını devam ettiren Osmanlı İmparatorluğu topraklarına eklenmişti; fakat şimdi bir kez daha Memluk beylerinin kontrolündeydi. Fransızların olası işgalinin İstanbul'daki III. Selim'in öfkeli protestosuna neden olacağı kesindi; ancak sultanın imparatorluğu, henüz "Avrupa'nın hasta adamı" olarak bilinmiyorsa da eski hâlinin çöküşte ve morali altüst olmuş sureti gibiydi ve büyük bir tehdit oluşturması pek mümkün değildi. Ancak ne yazık ki çok ciddi başka riskler vardı. Fransız nakliye araçlarının silahları çok yetersiz, mürettebatı saha tecrübesinden yoksundu.

Elbette firkateyn ve hat savaşı gemilerinden müteşekkil yirmi yedi gemilik bir eskort mevcuttu; ancak Nelson'ın Akdeniz'de dolaştığını bilmeyen yoktu. İngiliz komutan, Fransız filosunun karşısına çıkarsa Napolyon'un ve gemilerdeki 31.000 adamın kaçabilme ihtimali yok gibiydi.

Napolyon, 19 Mayıs 1798'de amiral gemisi *L'Orient* ile Toulon'dan ayrıldı. İlk hedefi Malta'ydı. Ada, 1530'dan beri St. John Şövalyeleri'nin* elindeydi. Şövalyeler hastane hizmetlerini sürdürmeye bilhassa dikkat ettikleri gibi 1565'teki korkunç Türk kuşatmasına kahramanca karşı koymuşlardı; ancak Hıristiyanlığın savaşçıları vasıflarını yavaş yavaş kaybedip eski sertliklerinden uzaklaşmışlardı. Bonapart 9 Haziran'da adaya ulaşınca Alman Üstad-ı Azam Ferdinand Hompesch'e haber gönderip su ikmali yapmak üzere tüm gemilerinin limana girişine izin verilmesini talep etti; ancak Tarikat'ın yasaları gereği başka Hıristiyan ülkelerle savaşan devletlerin bir defada

---

* ***Saint John Şövalyeleri***; Haçlı Seferleri dönemimde hacılara sağlık ve barınma hizmeti sunması amacıyla kurulan, bu nedenle Hastane (Hospitalier) Şövalyeleri olarak bilinen bu askerî tarikat, son haçlı kalesi Akkâ'nın Müslümanların eline geçmesiyle önce Rodos, Rodos'un fethiyle de Malta'yı üs edinmiş ve Hıristiyanlığın öncü karakolu işlevi görmüştür. Günümüzde vakıf benzeri bir kuruluş olarak hâlâ varlığını devam ettiren tarikat, BM'de devlet olmayan üye statüsüyle yer almaktadır. (ç.n.)

sadece dört gemi gönderebileceği cevabını alınca *L'Orient*'ten hemen yanıtını gönderdi: "General Bonapart, tarikatınızın temel kaidesi, konukseverlik ilkesi gereğince kendisine sağlanması gerekenleri zorla elde etmeye kararlıdır."

10 Haziran'da şafakta adaya saldırı başladı. 550 şövalye -neredeyse yarısı Fransızdı ve çoğu savaşamayacak kadar yaşlıydı- sadece iki gün direnebildi. Ayın 12'si akşamı, amiral gemisine bir heyet geldi. Fransa yönetimi iyi niyet gösterip Üstad-ı Azam Hompesch'e makamına yaraşır bir hayat sürdürebilmesi için 300.000 frank[2] emekli maaşıyla birlikte emekliliğini geçirebileceği münasip bir yer bulması hâlinde Tarikat, Malta'yı ve komşu Gozo Adası'nı teslim edecekti. Napolyon -Hompesch'in yararına kesinlikle hiçbir şey yapmamasına rağmen- kabul etti ve hemen bir reform programı üzerinde çalışmaya başladı. Adayı bir haftadan kısa bir süre içerisinde aşağı yukarı bir Fransa *département*'i[*] olarak kabul edilecek şekle dönüştürdü. Manastırların sayısı azaltıldı, din adamlarının gücü büyük ölçüde sınırlandırıldı. Kiliselerdeki tüm altınlar ve gümüşler çıkarıldı. Şövalyeler Sarayı'ndaki tüm hazine -ki Tarikat hastanesinde hastaların yemek yerken kullandıkları meşhur gümüş yemek takımları[3] da bunun içindeydi- Napolyon'un amiral gemisine yüklendi; eritilip külçe hâline getirilen bir buçuk tonun üzerindeki hazine Napolyon'un savaş hazinesine eklendi. General Claude Vaubois komutasında üç bin asker geride garnizon olarak bırakıldı. Filo, Malta'ya varmasından bir hafta sonra yolculuğuna kaldığı yerden devam etmeye hazırdı. Napolyon ayın on dokuzunda tekrar yelken açtı.

---

2 Frank'ın ulusal para birimi olarak kabulü 1795'tir; 1999'a yerini euro'nun almasına dek tedavülde kalmıştır.

* ***Département***; Fransa idari yönetiminde il/çe, departman. (ç.n.)

3 Malta'da salgın hastalıkların, tamamında tepeden tırnağa mikrop yuvası ahşap yemek takımlarının kullanıldığı diğer hastanelerden çok daha düşük olmasının nedeni de buydu.

Fransa, bu mutsuz adayı uzun süre elinde tutamayacaktı. 3 Eylül'de, zaten epeydir Fransızcayı resmî dil olarak kabul ettirmeye çalışan Vaubois'nin bu defa Mdina'daki* Karmelit Kilisesi'nin tüm varlıklarını açık artırmada satmayı teklif etmesiyle çileden çıkan Maltalılar, din adamlarının önderliğinde isyan edip Fransız milis komutanını pencereden aşağı attılar. Vaubois tüm adamlarına derhâl Valletta'ya [Kalesi] çekilmelerini emredip şehrin kapılarını kapattırdı. Fransızlar böylelikle bir anda kendilerini bir kuşatmanın ortasında buldular. Maltalıların kraliyet donanmasından yardım istemesiyle birkaç İngiliz gemisi garnizonu takviye etmek için gelebilecek Fransız gemilerinin önünü kesti. Çok geçmeden peşlerinden 1.500 İngiliz askeri de geldi. Vaubois, abluka yüzünden sadece üç günlük erzakı kalana kadar direndi. Daha sonra, adamlarının kaldıkları süre boyunca yağmaladıkları hazinenin çoğunu da alarak -ki bu, görüşleri sorulmayan Maltalıları daha da öfkelendirmişti- garnizonu şerefiyle teslim etmesine ve güvenli bir şekilde ülkesine geri dönmesine izin verildi.

Maltalılar, hem şövalyelerin hem de Fransızların ayrılmasıyla, geleceklerine karar verilinceye dek kendilerini birden İngiliz sivil komiserinin yönetimi altında buldular. 1802'de imzalanan ve sözde İngiltere'yle Fransa arasında barışı sağlayan, ancak Napolyon'un sadece kendisine uyduğu sürece riayet edeceğini ilan ettiği Amiens Anlaşması, adanın Saint John Tarikatı'na dönmesini sağladı. Buna karşın şövalyeleri de Fransızlar kadar seven Maltalılar, kendi tercihlerinin Britanya sarayının onlara vaat ettiği güvenlik olduğunu ilan ettiler; 1814 Paris Barışı'yla da bunu elde edeceklerdi.

---

* ***Mdina ya da Medine***; bazı kaynaklarda ve bu kitabın orijinal dilinde *Medine* olarak geçen, Kuzey Afrika'da ve Malta'da şehirlerin etrafı surlarla çevrili eski yerleşim bölümlerine verilen addır. Sözü edilen yerler en azından belli bir dönem Müslüman hâkimiyetinde olduğundan, bu adın Arapçada "şehir" anlamına gelen "medine" kelimesine dayandığı kolaylıkla anlaşılabilir. (ç.n.)

***

1 Temmuz 1798 gecesi, Fransız filosu, Malta'dan ayrıldıktan yaklaşık iki hafta sonra, İskenderiye'nin yaklaşık yedi mil batısında demir attı. Bu işe uygun mevcut tek araç küçük teknelere bu kadar çok adam ve bu kadar teçhizatın karaya çıkarılması uzun ve karmaşık bir işti. Çalışmalar ancak ayın 2'sinde, öğleden sonra geç vakitlerde ufukta fırtına çoktan belirdiği sırada başlayabilmişti. Amiral Yardımcısı François-Paul Brueys d'Aigaïlliers, operasyonun sabaha ertelenmesini tavsiye etmiş, ancak Napolyon kulak asmamıştı. Kendisinin karaya çıkması da ancak gece yarısına doğru mümkün oldu. Şansına, ordusu İskenderiye'ye ulaşana dek hiçbir direnişle karşılaşmadı; oraya vardıklarında yıkık dökük surlar ve ufacık garnizonla şehir sadece kaçınılmazı birazcık erteleyebildi. Şehrin harap olduğu anlaşıldı; Rom döneminde övündüğü 300.000'lik nüfusu, artık mahzun ve duyarsız 6.000 kişiye düşmüştü. Pompei ile hiçbir ilgisi olmayan Pompei Sütunu ve Kleopatra'yla hiçbir ilgisi olmayan Kleopatra İğnesi[4] dışında ihtişamlı günlerini çağrıştıracak hiçbir şey kalmamıştı.

Bu nedenle Fransız ordusu için İskenderiye'nin fethi tam bir hayal kırıklığı oldu. Temmuz sıcağı zaten yeterince moral bozucuydu; buna bir de kâfi miktarda yağma fırsatı sunacak zengin ve muhteşem bir şehir umut eden askerler karşılarında hastalık saçan mezbelelik ev yığınları bulunca sadece hayal kırıklığına değil, aynı zamanda ihanete uğramış gibi de hissetmişlerdi. Napolyon, askerlerine uzun uzun düşünme zamanı bırakmaması gerektiğini fark edip hemen Kahire'ye

4 Sütun üçüncü asrın sonlarından, Diocletianus döneminden kalmadır. Kleopatra'nın döneminde yaklaşık 1.500 yıldır ayakta duran dikilitaş, 1819'da Muhammed Ali tarafından İngiliz hükümetine verilmiş, ancak Londra'da Thames Nehri kenarında bulunan kordondaki yerini alması elli dokuz yıl sonrasını, 1878'i bulmuştur.

ilerlemeye karar verdi. Nil deltasının batı yakası boyunca ilerleyen adamları, Rosetta'yı zorlanmadan ele geçirdiler (bu esnada Rosetta Taşı'nı [ya da Reşid Taşı] buldular) ve 21 Temmuz'da Memluk ordusunun asıl kuvvetleriyle Cezire Adası'nın hemen aşağısında karşılaştılar. Napolyon'un askerlerini galeyana getirmek için söylediği, "Düşünün, askerlerim, şu piramitlerin tepesinden kırk asır size bakıyor!" sözü tarihe geçti, ancak -tabii söylenmişse- çok da gerek yoktu. Piramitler Savaşı çocuk oyuncağı bir zafer olacaktı. Memluk kılıçları, ne kadar yiğitçe kullanılırlarsa kullanılsınlar, Fransız tüfekleriyle boy ölçüşemezdi. Yaklaşık iki bin Mısırlı, yirmi dokuz Fransız öldü. Napolyon ertesi gün Kahire'ye girdi; adamları için burası İskenderiye'ye göre bir nebze iyi olsa da yine de gelmeye değmezdi.

Bu sırada Nelson, Fransız gemileri Akdeniz'e girdiğinden beri onlara yetişmeye çalışıyordu. Ona, Bonapart'ın Malta'dan ayrıldığı bilgisi verildiği için -Napolyon aslında üç gün sonra yola çıkacaktı- alelacele İskenderiye'ye yönelmişti; ancak orada da Fransız donanmasından hiçbir iz bulamayınca arayışına bu defa Suriye kıyılarında devam etmek üzere tekrar yola çıktı. 1 Ağustos'ta, öğleden sonra iki buçuk sularında tekrar Mısır'a döndüğünde, Nil'in denize döküldüğü noktalardan biri olan Ebûkīr Körfezi'nde demirli on üç Fransız savaş gemisi -Nelson'un elindekilerin sayısı on dörttü- ve üç firkateyn olduğunu gördü. Ancak aralarında hâlâ dokuz mil vardı; onlara ulaşmak en az iki saat daha sürerdi; ayrıca kendi gemilerini de savaş düzenine sokması daha da uzun sürecekti. O dönemde gece savaşları çok tehlikeliydi; ayrıntılı deniz haritaları yoksa daima karaya oturma tehlikesi ve daha beteri, yanlışlıkla dost ateşi açma tehlikesi vardı. Bu gibi koşullarda çoğu amiral sabaha kadar beklemeyi tercih ederdi; ama Nelson, Nelson'dı. Fransızların hazırlıksız olduğunu ve kuzeyba-

tıdan esen elverişli bir rüzgâr olduğunu görünce, ani bir saldırı yapmaya karar verdi. Fransız hattının bir yanı boyunca kıyı istikametine dört gemisini gönderdi; kendisi de amiral gemisi *Vanguard*'la açık deniz tarafından paralel hücumu komuta ediyordu. Böylece tüm Fransız gemileri aynı anda her iki taraftan şiddetli topçu ateşine maruz kaldı. Saldırı başladığında akşam altı civarıydı; ancak savaş, ertesi gün ve sonraki gece boyunca devam etti. 3 Ağustos'ta şafak sökerken dördü hariç tüm Fransız gemileri ya yok edilmiş ya da ele geçirilmişti; içindeki barut infilak etmeden kısa süre önce düşen bir top mermisiyle Amiral Brueys'in öldüğü *L'Orient* de bunların arasındaydı. Batık amiral gemisi, Malta'daki saraylardan ve kiliselerden yağmalanan hazinenin çoğuyla birlikte hâlâ Ebûkīr Körfezi'nin suları altında yatmaktadır.

Nelson yalnızca Fransız donanmasını yok etmekle kalmamış, Napolyon'un Fransa'yla iletişim hattını da koparmış ve Orta Doğu'daki tüm fetih planlarını boşa çıkarıp yarı yolda bırakmıştı. Bu zafer, Fransızların moralini ciddi şekilde etkiledi; öte yandan Bonapart üzerinde aynı etkiyi göstermemiş gibiydi. Napolyon, daha gemilerinin topları soğumadan Mısır'ı uzun süreli stratejik bir üs hâline getirme işine koyulmuştu. Yeni ve daha etkin bir yönetim ve vergilendirme sistemi planladı; tapu sicilleri oluşturdu; yeni hastaneler kurulması talimatını verdi; kanalizasyon, hatta sokak aydınlatma sistemlerini iyileştirdi. Bu esnada yanında getirdiği bilim adamları ve mühendislere de Nil suyunun arıtılması ve barut üretimi gibi sorunları çözme görevi verildi.

Başarısız olduğu tek alan, tahmin edileceği gibi, Mısırlıların güvenini ve desteğini kazanma teşebbüsleriydi. Bu konuda elinden geleni yapıp her fırsatta İslamiyete hayranlığını vurguluyordu; ancak hem kendisinin hem de adamlarının bu

ülkenin sırtından geçinmekle kalmayıp aynı zamanda âdeta sahipleriymiş gibi davrandıkları da bir gerçekti. Ücra Fransız garnizonlarına ya da sokaklarda Fransızlara karşı bireysel saldırılarla ufak çaplı isyanlar eksik olmuyordu. Ekim ayında yaşanan ciddi bir isyan, acımasızca bastırıldı; Napolyon bu hadiseden sonra yanında ateşli silah bulunduran tüm Mısırlıların boynunun vurulmasını ve cesedinin Nil'e atılmasını emretti. İşgal sürdükçe duyulan nefretin de giderek artması şaşılacak bir durum değildi.

Mısır sınırları ötesinde de düşmanlar toplanıyordu. 2 Eylül'de Sultan Selim, Fransa'ya savaş ilan etti; Suriye'nin Türk Valisi Cezzar (Kasap) Ahmet Paşa bir ordu kurma hazırlıklarına başladı. Napolyon, Suriye'yi işgal planlarını riske etmektense ilk saldırıyı yapan olmaya karar verdi. Şubat 1799'da adamlarıyla Sina Çölü'nü geçerek Filistin'e girdi. 7 Mart'ta Cidde düştü; 2.000 Türk ve Filistinli kılıçtan geçirildi; diğer 2.000'i ise denize atılıp vuruldu. Veba salgının yaşandığı bir dönemdi; bu katliamlardan sonra imajını düzeltmek için bir hastaneyi ziyaret etti; bizlere aktarıldığı kadarıyla berbat bir tavsiyeye uyarak hastalık kurbanlarından birini mezarına kadar taşıdı. Neyse ki hastalık ona bulaşmadı; öte yandan halkla ilişkiler açısından da yaptığı hareket dikkate değer bir başarı da sağlamamış gibidir.[5]

Sıradaki hedef Akkâ'ydı; ancak Devrim sırasında Paris'teki Tapınak hapishanesinden kaçmasıyla meşhur, mağrur Komodor Sör Disney Smith komutasındaki İngiliz donanmasının takviye ettiği Türk kumandanın komutasında Akkâ gayet iyi müdafaa edilmekteydi. Fransız ordusu şehri iki ay boyunca

5 Bir İngiliz sanat galerisinde -keşke hangisi olduğunu hatırlayabilseydim- Napolyon'u, deniz kıyısında toplanmış bir yığın veba kurbanı arasında dururken tasvir eden büyük bir yağlı boya tablo vardır. Tablo, *The Plage* [bu şekilde yazılmış] *at Acre* etiketini taşımaktadır.

kuşatsa da Smith, muhasara topu, erzak ve mühimmat taşıyan sekiz hücumbotu ele geçirmeyi başardı. Napolyon 10 Mayıs'ta nihai taarruza geçti. Fakat ağır kayıp verip püskürtülünce geri çekilmekten başka çaresi kalmadı. Bu sırada ordusu vebanın pençesindeydi. Napolyon'un önerisi, tüm hastaları aşırı doz afyonla öldürmekti; fakat baştabip bu öneriyi kesin biçimde reddetti. Yüzlerce sedye dönüş yolculuğunu önemli ölçüde yavaşlattı; sonunda topallayarak Kahire'ye dönenler perişan bir adam topluluğuydu.[6]

Napolyon, her zamanki gibi, yenilgiyi zafer olarak göstermek için elinden geleni yaptı. Türk esirlerle geçit töreni yapıldı, ele geçirilen Türk bayrakları gururla sergilendi. Ordusundan geriye kalanlarla, olabildiğince çekidüzen verildikten sonra, Kahire'de bir zafer yürüyüşü yapıldı. Ama hiç kimse, en azından Mısırlılar, aldanmadı. Orta Doğu seferi başarısız olmuş ve Napolyon'un itibarına neredeyse hiçbir şey katmamıştı. Ayrıca Avrupa'nın tekrar savaşa tutuştuğu, iki yıl önce kurduğu Cisalpin Cumhuriyeti'nin artık Avusturya'nın işgali altında olduğu, Rus ordusunun harekete geçtiği ve Fransa'da vaziyetin yeniden kritik hâle geldiği haberleri Napolyon'u iyiden iyiye endişelendirmişti. Bir an önce vatanına dönebilmek için kariyerinde -son defa olmasa da- ilk defa ordusunu bırakıp 2 Ağustos 1799 sabahı saat beşte gizlice ordugâhından kaçarak Fransa'ya yelken açtı. Güvenli bir mesafeye ulaşana dek vekili General Jean-Baptiste Kléber bile ayrıldığını bilmiyordu.

***

Paris'te, 30 Prairial (18 Haziran) 1799 darbesi, ılımlıları Direktuvar'dan çıkarıp yerlerine genel olarak aşırılık yanlı-

6 Napolyon'un ilerleyen yıllarda, Smith'in Akkâ'da yaptıklarını hatırlayınca şöyle dediği söylenir: "O adam istikbalimi mahvetti."

sı Jakobenler olarak kabul edilen adamları getirmişti; fakat kafa karışıklığı hâlâ hüküm sürüyordu; yeni direktörlerden Emmanuel Sieyès, tekrar monarşiye dönüşü sadece askerî bir diktatörlüğün engelleyebileceğini açıklamıştı. *"Je cherche un sabre,"* demişti, "Bir kılıç arıyorum." Ve o kılıç çok geçmeden bulunacaktı; Napolyon mucize sayılacak şekilde İngiliz filosundan kaçmayı başarıp 14 Ekim'de Paris'e ulaştığı andan itibaren Sieyès'le birlikte kendi darbe planlarını hazırlamaya koyuldu. Darbe, 18-19 Brumaire (9-10 Kasım) tarihlerinde gerçekleşti ve Direktuvar'ı lağvedip yerine yeni bir yönetim, Konsüllük kuruldu. Teknik olarak üç konsül vardı; ama aslında sadece birdi. Artık Tuileries'de ikamet eden ilk konsül Napolyon Bonapart, bundan böyle Fransa'nın tek hakimiydi.

Kışı orduyu yeniden örgütleyerek ve -şimdiye kadar Fransız karşıtı koalisyondan çekilen Rusya- geriye kalan başlıca düşmanı Avusturya'ya karşı bir sefere hazırlanmakla geçirdi. Bu esnada Avusturyalılar da Napolyon'un kısa ömürlü eserlerinden Ligurya Cumhuriyeti'nin başkenti Cenova'yı kuşatmışlardı. Başka bir komutan Paris'ten güneye, Rhône Vadisi boyunca aşağıya doğru ilerlerdi; oysa Napolyon Alpler'den doğuya sapıp askerlerini Büyük Aziz Bernard Geçidi'nden geçirerek Avusturyalıları tamamen gafil avladı. Avusturyalı General Michael von Melas'ın Cenova'dan ayrılıp tüm kuvvetlerini yeniden bir araya getirdikten sonra Alessandria'ya yoğunlaşmaktan başka seçeneği kalmamıştı. Ancak Napolyon peşlerindeydi; 13 Haziran 1800 akşamı, şehrin iki buçuk mil güneydoğusundaki Marengo Köyü'ne -aslında daha ziyade büyükçe bir çiftlik sayılırdı- ulaştı.

Akabinde yaşanan savaş az kalsın Napolyon'un kariyerinin sonu olacaktı. Melas, düşmanın kendisine saldırmasını beklemedi; ertesi sabah yaklaşık 31.000 kişilik ordusuyla,

23.000 Fransıza hücum edip seksen topla beş saati aşkın süre boyunca düşmanına nefes aldırmadan mermi yağdırdı. Vakit öğleni geçmişti ki Fransız safları artık dağılmaya başladı; yaklaşık dört mil geriye, San Giuliano köyüne çekilmek zorunda kaldılar. Artık Avusturya'nın zaferi kesin gibiydi; ancak belki de yetmiş bir yaşındaki Melas'ın Alessandria'ya çekilip komutayı nispeten yetersiz bir astına devrettiğindendir, tuhaf şekilde düşmanı kovalamada çok ağır kalmaları Napolyon'a yeniden toparlanacak ve güneydoğudan General Louis Desaix komutasındaki hatırı sayılır takviye birliklerinin gelmesine yetecek zamanı verdi. General akşama doğru karşı saldırıya geçti; Desaix taarruz başlar başlamaz hayatını kaybetse de dinç, dinlenmiş 6.000 adamı, diğerlerini şevke getirince karanlık bastırırken Avusturyalılar tamamen geri çekildiler. Çarpışma bittiğinde Avusturyalıların kaybı 9.500, Fransızlarınki 6.000'den azdı.[7]

Melas'ın artık anlaşmaktan başka seçeneği yoktu, tüm birliklerini Mincio Nehri'nin doğusundan ve Po'nun kuzeyinden çekerek, Adige'ye kadar Po Vadisi'nin kontrolünü tamamen Fransızlara bıraktı. Bu sınırlı zafer Napolyon'un itibarına leke düşürmemişti; Paris'e dönüp hem askerî hem de siyasi yetkiyi devraldı. Avusturya 1801'de imzalamak zorunda kaldığı Lunéville Anlaşması'yla Fransa, Julius Sezar'ın Galya'ya verdiği -Ren, Alpler, Pireneler- eski toprakları geri aldı. 1802 Amiens Anlaşması ise Fransa'yla Büyük Britanya arasındaki düşmanlığa kısa -hayli kısa- süreliğine de olsa son veriyordu.

Napolyon'un yıldızı yükselmişti ve hâlâ da yükselmekteydi. Hırsları da; zira monarşi yoluna baş koymuştu. Elbette

7 Napolyon'un Marengo'da yenildiği haberi Roma'ya ulaştıktan sonra bu defa zafer kazandığı haberi gelmişti. Kutlamalardan aniden mateme geçiş, Puccini'nin *Tosca*sı'nın II. Perdesi'ne ayrı bir dram katmaktadır.

bunu kendisini kral ilan etmek için istemiyordu, çünkü ne de olsa Devrim'in tek gayesi kralları ortadan kaldırmak olmuştu. Fakat imparator, işte bu farklıydı. Klasik dönem tarihiyle ilgili bilgi sahibi her Fransız, Roma İmparatorluğu'na -tüm imparatorları olmasa da- yürekten hayranlık duyardı; işte bu yüzden Napolyon da imparator olacaktı. İmparatorluk idealini, tamamen soya dayalı Bourbon monarşisinin aksine, liyakate dayalı bir imparatorluk olarak sundu. 1804 Kasım'ında Napolyon'un -artık Bonapart olarak anılmayacaktı- Birinci Konsül şeklindeki statüsünün "Fransız İmparatoru" olarak değişmesini onaylayan referandum halka sunuldu. Oylama on dokuzuncu yüzyıldan ziyade yirminci yüzyılı anımsatıyordu: Yüzde 99.93 kabul, yüzde 0.07 ret.

Papa VII. Pius, taç giyme törenine davet edilince bir anda ikilemde kaldı. Bu Korsikalı maceraperestin başına tacı koyarsa Papa'nın Avrupalı hükümdarların nezdinde itibarı mahvolurdu. Mesela Avusturya imparatorunun: Bir anda ortaya çıkan, hem nesepten hem de haleften yoksun bu rakibinin, Papa'nın elinden taç giyeceği sahneye imparator acaba nasıl tepki verecekti? Ama yapacak bir şey yoktu: Pius bu daveti reddedemeyeceğini biliyordu; istemeye istemeye altı kardinalle birlikte yola koyulup Alpleri aştı. Paris'e varınca karşısına bir anda otoritesini gösterme fırsatı çıktı: Josephine, Napolyon'la hâlâ kilisede dinî bir nikâh merasimi yapmadıklarını itiraf edince Papa, çift kilisede evlenene dek taç giyme törenine hiçbir surette katılmayacağını ilan etti. Nihayetinde büyük günden önceki günün öğleden sonrasında, damadın nefret etmesine rağmen dayısı, Kardinal Fesch'in yönetiminde gizli bir nikâh töreniyle Napolyon evlendi. Fakat imparatorun intikam alması çok sürmeyecekti. 2 Aralık 1804'teki taç giyme gününde, önce Papa'yı ve cemaati tam bir saat bekletti, ardından da önce kendisinin sonra Josephine'in tacını bizzat

kendisi taktı. Pius'un yalnızca iki tacı takdis etmesine izin verildi; ama hepsi buydu; törenin kalan kısmında alelade bir seyirciden farksızdı. David'in bu olaya dair muhteşem tablosunda Papa'nın hoşnutsuzluğu aşırı barizdir.

Çoğu taç giyme töreninin aksine bu, savaş sırasında gerçekleşti. Amiens Anlaşması sadece on dört ay sürmüştü. Fransa, bir kez daha İngiltere'yle savaştaydı; Napolyon bu defa İngiltere'yi işgal etmeyi planlıyordu. Boulogne'de, ileride *Grande Armée* olarak bilenecek ordunun çekirdeği olacak muazzam bir ordu toplamaktaydı. Fakat yine her zamanki sorunla karşı karşıyaydı: Denizlerde kuş uçurtmayan kraliyet donanması. "Fransızlar gelemez demiyorum," diye belirmişti lort başamiral, "sadece deniz yoluyla gelemeyeceklerini söylüyorum." Bir an için, Fransız gemileri Batı Hint Adaları'na saldırabilirse bunun Londra'yı Karayipler'e yeterli sayıda gemi göndermeye mecbur ederek istilayı mümkün kılabileceği düşünülmüştü; ancak İngiliz donanmasının Temmuz 1805'te Finisterre Burnu açıklarında kazandığı zafer ve üç ay sonrasında Trafalgar, Fransız donanmasının bundan böyle herhangi bir büyük savaşta İngilizlerin karşısına çıkamayacağı anlamına gelecekti.

Napolyon, Trafalgar yenilgisi haberini alalı birkaç hafta olmuştu; artık Britanya'yı işgal konusunda tüm umutlarını kaybettiği için ordusunun, donanmaya ihtiyaç duymayacağı ve Avusturya'yla Rusya'nın dahil olduğu düşman ittifakın toplandığı Avrupa içlerine çevirdi. Avusturya ordusunu, Rus müttefikleri gelmeden yok etmeye kararlı 200.000 Fransız askerinin başında Ren Nehri'ni geçip Ulm'da zafer kazandı; bu sonuç kasım ayında Viyana'ya girmesini sağladı. Öte yandan Ulm zaferi, bir sonraki savaşla kıyaslanınca önemsiz kalıyordu: Kariyerinin en büyük zaferi olan ve 2 Aralık'ta gerçekle-

şen Austerlitz zaferiyle, bizzat imparatorları, II. Franz ve I. Aleksandr komutasındaki Avusturya ve Rusya ordularını yendi. Savaşlar bu şekilde Orta Avrupa'da ve ardından İber Yarımadası'nda zafer üstüne zaferlerle devam ediyordu: Jena'da Prusyalılara, Friedland'da Ruslara, Corunna'da İngilizlere ve Wagram'da Avusturyalılar karşı.

Daha sonra, Napolyon 24 Haziran 1812'de kariyerinin en büyük hatasını yaptı: 600.000 kişilik bir orduyla Rusya'yı işgal etti. Ruslar akıllıca davranıp mümkün olduğunda meydan savaşlarından uzak durdu; bunun yerine Fransızların bihaber oldukları Rus kışının gücünü hesaba katıp Fransızları ülkelerinin içlerine çektiler. Smolensk'te ufak çaplı birkaç çarpışma yaşandı; ama ilk gerçek savaş, Moskova'nın hemen dışında, Rusların can havliyle başkentlerini savunmaya çalıştıkları Borodino'da yaşandı. Napolyon'un yaptığı tüm savaşlar içerisinde en kanlısı Borodino'ydu: çeyrek milyon asker karşı karşıya gelmiş, karanlık çöktüğünde bunların 70.000'i ölmüştü. Kâğıt üzerinde zafer Fransızlarındı; ama bu da bir Pirus zaferiydi. Fransız ordusu -daha doğrusu ordudan arta kalanlar- Moskova'ya ilerledi; Napolyon, Çar Aleksandr'ın barış talep edeceğinden emindi, fakat çar böyle bir talepte bulunmadı. Aksine başkenti teslim etmek bir yana, Vali Feodor Rostopchin'e şehri ateşe vermesini emretti. Napolyon, bir başka feci hata yapıp şehirde beş hafta kaldı. *Grande Armée* geri çekilmeye başladığında kasım ayı başlarıydı ve artık kış bastırmıştı; Kasım'ın 8'ini 9'una bağlayan sadece tek bir gece içerisinde, yaklaşık 10.000 adam ve at donarak öldü. Ordu, ay sonuna doğru Berezina Nehri'ni geçtiği sırada sayısı 40.000'den aşağı düşmüştü. Ardından imparator bir kızağa binip -kariyerinde ikinci defa- adamlarını bırakıp kaçarak askerlerini kendi çabalarıyla evlerine dönmeye terk etti.

Napolyon, Rusya'da yaşadığı fiyaskoyu hiçbir zaman atlatamadı. 1813 Ekim'inde Leipzig'de, yaklaşık 600.000 askerin çarpıştığı -ki bu rakam, çarpışmayı ta Birinci Dünya Savaşı'na kadar Avrupa'da yaşanacak en büyük savaş hâline getiriyordu- savaş, Napolyon için yine felaketle sonuçlandı. Artık iyiden iyiye köşeye sıkışan imparator, Paris'e dönüp 4 Nisan 1814'te tahttan feragat etmek zorunda kaldı. Fontainebleau Anlaşması gereğince müttefikler onu Toskana kıyılarında yaklaşık 12.000 nüfuslu Elba Adası'na sürgüne gönderdiler; ancak anlaşma adanın tüm egemenlik haklarını Napolyon'a veriyor, yanına 600 kişilik kişisel koruma almasına da izin veriyordu. Bu fırsatı sonuna kadar kullandı. Dokuz aylık sürgünü boyunca adayı âdeta dönüştürdü: Küçük bir ordu ve donanma kurdu; çeşitli sosyal ve ekonomik reformlar gerçekleştirdi; demir madenlerini ıslah etti ve tarımın modernize edilmesi için yeni kararlar uygulamaya soktu. Bu esnada gözlüyor ve bekliyordu.[8]

Napolyon'un bakış açısıyla ana karadaki durum hayli cesaret vericiydi. İdam edilen kralın küçük kardeşi, Provence Kontu kendini Kral XVIII. Louis olarak kral ilan etmiş ve "Tüzük" adını verdiği belgeyle Paris'e gelmişti. Bu belge esasen, kanun önünde eşitlik, dinî hoşgörü, basın özgürlüğü, özel mülkiyetin korunması ve zorunlu askerliğin kaldırılması gibi teminatları kapsayan bir haklar bildirgesiydi. İngiliz modelini esas alarak bir Temsilciler Meclisi ve bir Soylular Meclisi'nden [Senato/Lortlar Kamarası] oluşan iki meclisli bir yasama organı sunuyordu. Ancak yaşlı Louis -çoktan altmış yaşını geride bırakmıştı- halk desteğinden çok uzaktı. Kısa süre

8 Josephine'in öldüğü haberini de Elba'dayken aldı. 1810'da çocuğu olmadığı için ondan boşanmış ve (bir daha asla göremeyeceği) Avusturyalı Prenses Marie Louise ile evlenmişti; ama yine de eski karısının ölüm haberini duyunca kendini odasına kilitleyip iki gün boyunca dışarı çıkmadı.

önce devasa bir imparatorluk olan devletin eski sınırlarına dönerek küçülmesi Fransızlar arasında büyük bir memnuniyetsizliğe neden olmuştu; insanlar, Louis'nin ve geri dönen diğer Bourbon soylularının halkın geneline ve bilhassa eski *Grande Armée* mensuplarına despotça davranışlarından zaten rahatsızdı. Üstüne üstlük kıta haritasını yeniden çizmek üzere Viyana'da bir araya gelen Avrupalı büyük devletler neredeyse sürekli çekişme hâlindeydi. Peki, Napolyon Fransa'ya nasıl dönebilirdi? Sıkı koruma altında değildi, kaçmak o kadar da zor olmasa gerekti. Ayrıca Rusya, Almanya, Britanya ve İspanya'dan dönen askerler hemen onun bayrağı altında toplanacak ve böylece düşmanlarının toparlayabileceğinden çok daha güçlü ve çok daha eğitimli bir orduya sahip olacağı da muhakkaktı. Ve bu şekilde kararını verdi. 26 Şubat 1815'te, toplayabildiği kadar adamla birlikte Fransız briki* *L'Inconstant*'la limandan çıkmayı başarıp 1 Mart'ta Cannes ve Antibes arasındaki Golfe-Juan'da karaya çıktı. Paris'e ulaşmasını engellemek için kraliyet yanlısı bir ordunun gönderileceğini ve bu ordunun herkesin bildiği yolu takip ederek Rhône Vadisi'nden aşağı doğru ilerleyeceğini bildiğinden, bugün hâlâ Route Napoléon [Napolyon Yolu] olarak bilinen Sisteron ve Grenoble üzerinden doğuya giden dağ yolundan gitmeyi seçti.[9] Yüz Gün** başlamıştı.

Olağan dışı bir yolculuktu; sayıları her geçen gün artan askerlerin katılımıyla Napolyon'un ordusu giderek büyüyordu. 5 Mart'ta, Grenoble'da sözde kraliyet yanlısı 5. Piyade Alayı

* **Brik**; iki direkli, seren yelkenli, birkaç top taşıyan gemi. (ç.n.)

9 Günümüzde bu yolculuğun her bir adımını hâlâ izleyebiliriz. İmparatorun gecelediği evlerin hepsi hâlâ ayaktadır ve hepsi tanıtıcı hatıra tabelalarıyla işaretlidir.

** Napolyon'un sürgünden kaçarak Paris'e döndüğü 20 Mart 1815 tarihiyle, Kral XVIII. Louis'nin Fransa tahtına ikinci kez çıktığı 8 Temmuz 1815 tarihleri arasındaki 111 günlük dönem kast edilmektedir. (ç.n.)

taraf değiştirip ona katılmış, bu olaydan iki gün sonra tek görevi Napolyon'u durdurmak olan Yedinci Alay da selefinin yolunu seçmişti. Napolyon atından inip askerlerin önünde yürüdü; ardından paltosunun düğmelerini kopararak açıp, "Aranızda imparatorunu vurmak isteyen biri varsa, işte buradayım!" diye haykırdı. Askerler hep bir ağızdan bağırmıştı: "*Vive l'Empereur!* [Yaşasın İmparator!]" Birkaç gün sonrasında eski mareşallerinden, daha önce Napolyon'un Paris'e demir bir kafeste getirilmesi gerektiğini söyleyen Michel Ney, 6.000 adamıyla birlikte onun tarafına geçti. Napolyon 20 Mart'ta, yorgunluktan tükenmek üzere olsa da muzaffer bir şekilde Tuileries'e ulaştı; Kral XVIII. Louis birkaç gün önce apar topar kaçmıştı.

Viyana Kongresi, Napolyon'u çoktan kanun kaçağı olarak ilan etmişti; şimdi de Rusya, İngiltere, Avusturya ve Prusya ona karşı 25 Mart 1815'te yeni bir ittifak -aslında yedincisini- kurdular. Bu adım, herkesin bildiği gibi Waterloo'da sonuçlanacak son Napolyon Savaşları'na zemin hazırladı. İttifakın düşmanı artık, Kral Louis'nin devletin başı olarak tanındığı Fransa değil, doğrudan Napolyon Bonapart'ın kendisiydi. Ancak imparator (kendisine göre hâlâ öyleydi) inisiyatifi düşmana bırakmaktansa Ruslar gelmeden önce ve düşman henüz birleşik, koordineli bir saldırıya hazırlıksızken onlara teker teker saldırmaya karar verdi. Bu nedenle *armée du nord* [kuzey ordusu]'un başında Belçika sınırına geçti; amacı doğuda Mareşal Gebhard von Blücher komutasındaki Prusya ordusuyla, batıda Wellington dükü komutasındaki İngiliz-Hollanda ordusu arasına set çekmekti. Ayın on altısında iki öncü savaş gerçekleşti. Quatre Bras'ta 25.000 kişilik bir kuvvetin başındaki Mareşal Ney, komutanıyla aralarındaki bir yanlış anlaşılma yüzünden mutlak bir zafer kazanma fırsatını kaçırdı; zayiatı müttefiklerden nispeten azdı; ama savaşın sonucu en fazla

beraberlik olarak nitelendirilebilirdi. Ligny'de ise zafer tam anlamıyla Fransızlarındı. Napolyon 77.000 kişilik ordusuyla, Blücher'i kasabadan başarıyla çıkarıp Wellington'dan uzağa gitmeye mecbur etti. Mareşal, saatlerce ölü atının altına sıkışıp kalmış; ancak yaralarına ravent ve sarımsak merhemi sürdükten ve bol miktarda *schnapps** içip kendini biraz daha toparladıktan sonra adamlarına yeniden katılabildi. Gece boyunca firar eden 12.000 asker de dahil edildiğinde Prusyalıların kaybı 28.000'di; Fransızların toplam zayiatı ise 11.500.

Ve ayın 18'inde son savaş: Waterloo. Bir-iki saat öncesinde tropik boyutta fırtına vardı; zeminin suyu çekmesi için savaş birkaç saat ertelendi. Sabah on birde Napolyon askerlerine, o gece on iki mil ötedeki Brüksel'de geceleyecekleri sözünü vermişti; fakat altı saat geçmesine rağmen Fransızlar, Wellington'ı bulunduğu sarp yamaçtan püskürtmeyi hâlâ başaramamışlardı. Napolyon'un müttefiklerin bir araya gelmesini önleme planının bir parçası olarak Mareşal Grouchy'nin ciddi şekilde geciktirdiği Blücher, yaşına, yakın zamanda aldığı yaralara ve bunun sonucunda saatlerce at sırtında kalmanın zorluğuna rağmen öğleden sonra geç saatlerde geldi. Bernard Cornwell şunları kaydetmiştir:

> "İleri!" dediği aktarılır. "Bunun imkânsız olduğunu söylediğinizi işittim, ama yapılmak zorunda! Wellington'a söz verdim, şimdi sözümü tutmamamı mı istiyorsunuz? Zorlayın kendinizi evlatlarım, zafer bizim olacak." Blücher'i sevmemek elde değil. Yetmiş dört yaşındaydı, Ligny macerasından dolayı hâlâ acı içindeydi ve rahatsızdı; hâlâ *schnapps* ve ravent merhemi kokuyordu, ama yine de coşkulu ve enerji doluydu. Eğer Napolyon'un o günkü tavrı, hafife aldığı düşmana karşı asıl suratlı hakir bir bakış, Wellington'ınki endişesini örten soğuk, hesaplı bir soğuk-

* ***Schnapps***; bir tür Alman içkisi. (ç.n.)

kanlılıksa Blücher'inki tamamen tutku olarak adlandırılabilir.[10]

Savaşın akıbeti muallakta olduğu anda -Wellington'ın ifadesiyle "lanet bıçak sırtında"- Blücher ve komutasındaki Prusyalılar, Napolyon'un feci ihtiyaç duyduğu takviye kuvvetleri püskürtüp Fransız Direnişi'ni aman vermeden kırarak günü kurtardılar. Geri çekilen *Grande Armée*'yi nefes aldırmadan takip etmek de işin kalanını halletti. Fakat bir etmen daha vardı: Napolyon'un sağlığı. Yüz gün süresince, eski hâlinden çok uzak olduğunu gösteren bolca kanıt mevcut. Kayıtsızdı, içine kapanıktı; hatta Waterloo'ya vardığında çok daha kötüleşmiş gibiydi. Ayrıca at sırtında uzun süre oturmasını işkenceye dönüştüren basurdan mustarip olduğunu biliyoruz. Gerçekten de Waterloo'da birkaç kez atına binmişti; günün büyük bölümünü karargâhında, başı kucağında oturarak geçirdiği söylenir. Eski hâliyle olsaydı savaşın seyri değişir miydi? Bunu asla bilemeyeceğiz.

Napolyon darmadağın olmuş bir orduyla savaş meydanında kalacak biri değildi; Paris'e dönünce artık yolun sonuna geldiğini anladı. Makamı yerle yeksandı; hem meclis hem de halk ona sırtını dönmüştü. 22 Haziran'da, Marie Louise'den doğan, "Roma Kralı" unvanı verdiği üç yaşındaki oğlu lehine -yasal olarak artık çekilecek feragat edeceği hiçbir şeyi olmasa da- ikinci kez tahttan feragat etti. Üç gün sonra Paris'ten ayrıldı ve kısa süreliğine Josephine'in Seine'deki evi Malmaison'a yerleşti; bir hafta sonra koalisyon güçlerinin gelmesi üzerine, Amerika'ya kaçma umuduyla Atlantik kıyısındaki Rochefort'a kaçtı; ancak diğer tüm Atlantik limanları gibi buranın da İngiliz gemileri tarafından kapatıldığını gördü. 15 Temmuz sabahı, HMS *Bellerophon*'dan Yüzbaşı Frederick Ma-

10 Bernard Cornwell, *Waterloo: The History of Four Days, Three Armies and Three Battles*.

itland'a teslim oldu ve ona prens naibine verilmek üzere bir mektup emanet etti:

Rochefort, 13 juillet 1815

> Altesse Royale,
> En butte aux factions qui divisent mon pays, et à l'inimitié des plus grandes puissances de l'Europe, j'ai consommé ma carrière politique. Je viens, comme Thémistocle[11], m'asseoir sur le foyer du peuple britannique; je me mets sous la protection de ses lois, que je réclame de Votre Altesse Royale, comme celle du plus puissant, du plus constant, du plus généreux de mes ennemis.

Napoléon.[12]

Ne muhteşem bir mektuptur bu; gururlu, nazik, trajik ve kısa, âdeta şiir tadında ve okunduktan sonra akıllara kazınan bir tınıda. Naip prensin bu mektubu cevap vermeye değer görmemesi ne yazık!

Bellerophon, Napolyon'u İngiltere'ye götürdü, ancak karaya çıkmasına izin verilmedi. Bunun yerine HMS *Northumberland*'a nakledilip St. Helena'ya* götürüldü. Orada beş yıl boyunca gayet rahatsız bir hayat sürdü; ada aşırı yağmurlu, rüzgârlı ve dayanılmaz derecede nemliydi. 5 Mayıs 1821'de muhtemelen mide kanserinden öldü.[13]

---

11 Themistokles; (MÖ 524-459) Atina'da *arkon*du -teknik anlamda devlet başkanı- ancak daha sonra dışlanmış ve Perslerin hizmetine girmiştir.

12 "Yüce Majesteleri:
Ülkemi bölen hiziplere ve Avrupa'nın en büyük güçlerinin düşmanlığına maruz kaldığımdan siyasi hayatımı nihayete erdirdim. Themistokles gibi ben de Britanya halkının beni bağrına basması için geliyorum. Zatımı bu ülkenin hukukunun korumasına bırakıyorum, düşmanlarım arasında en kudretlisi, en cömerdi ve payidarı yüce majestelerinden niyazım budur. Napolyon."

* Atlas Okyanusu'nun güneyinde, Afrika'nın batısında yer alan volkanik bir ada. (ç.n.)

13 Uzun süre, arsenik zehirlenmesiyle öldürüldüğüne dair yaygın bir teori olsa da son araştırmalar bunun pek olası olmadığını ortaya koymuştur.

Boyu sadece 1,68'di; yakışıklılıkla alakası yoktu. Fakat eşsiz bir karizmaya sahipti; buna bir de haşmetin diğer iki hayati öğesini de eklemişti: Sınırsız enerji ve muazzam bir özgüven. Tarihte hiç kimse -hatta yirminci yüzyılın diktatörleri bile- böylesine bir itibara sahip olmadı. Bugün hâlâ hayatta olan yaşlılar -ki bu satırların yazarı da onlardan biridir- çocukken kendilerine yapılan uyarıyı hatırlarlar: "Uslu durmazsan Boney gelip seni alır!" Wellington dükü, onun savaş alanındaki varlığının 40.000 askere bedel olduğunu söylemişti. 1806'daki Auerstedt Savaşı'nda, Kral III. Friedrich Wilhelm komutasındaki Prusya kuvvetleri, sayıca Fransızların iki katıydı; ama Fransızların komutasında bizzat imparatorun olduğunu duyan kral, derhâl geri çekilme emri verdi; bu hamlesi çok geçmeden bozguna dönüştü. Daha sonra kendisine yanlış bilgi verildiğini öğrendi: İmparator savaş meydanına hiç uğramamıştı bile.

Napolyon büsbütün taş kalpli biri değildi; iki karısını da sevmiş, hatta Elba'dayken karısı Marie Louise'e sürekli yanına gelmesi için dil döken mektuplar yazıyordu; karısının ailesinin, genç kadının böyle bir talepte bulunmasına engel olmak adına Marie'ye harikulade çekici bir sevgili dahi bulduğundan haberi yoktu. Henüz bebek olan oğlunu da seviyordu. Yine de önce Mısır'da ardından bir defa da Rusya'da olmak üzere tüm ordusunu, iki olayda da büyük tehlike altında -berbat hava koşullarından söz etmeye bile gerek yok- bırakıp gittiğini de unutmak ne mümkün! Hele bizzat sorumlu olduğu ölümlerin sayısını hesaplamak! Her şeye rağmen adamları onu seviyordu; onu ortadan kaldırmak için gönderildiklerinde bile hiç tereddüt etmeden davasına katıldılar.

Son olarak Avrupa tarihinde uzun vadeli etkisi Napolyon'dan çok olmuş başka tek bir kişi daha var mıdır? Fran-

sa'da, Devrim'in ve terör döneminin neden olduğu kaosa ve karmaşaya rağmen kısa sürede barışı tesis edip ülkeye yeniden siyasi denge ve güçlü bir ekonomi sağlamıştı. Ayrıca 1801'de Papa VII. Pius ile imzaladığı konkordatoyla* kilise ve devlet arasındaki iyi ilişkileri yeniden kurarken, din özgürlüğünü tesis etti. Temel gıdalarda düşük fiyat politikasından vazgeçmedi. Fransız ve yaklaşık başka otuz ülkenin medeni hukukunun temeli olacak 1804 Napolyon Yasaları'nı çıkardı. Avrupa'da ardında talan ve yıkım izleri bıraksa da aynı zamanda özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi devrimci fikirleri, hem de bu tür kavramları yeni ve çetrefilli bulan kıtanın dört bir köşesine yaydı.

* Papalık makamıyla başka hükümetler arasında yapılan anlaşma. (ç.n.)

16.
Mükemmel Uzlaşı
1815 – 1848

Avrupa'da yerin yine titrediğini hissetmiyor musunuz? Havadaki devrim kokusunu almıyor musunuz? Bundan bir yıl, bir ay, belki bir gün sonra Fransa'da ne olacağından emin misiniz? Olmazsınız; ama bilmeniz gereken ufukta bir fırtınanın olduğu ve size doğru yaklaştığı.

Alexis de Tocqueville,
Temsilciler Meclisi'ne hitaben

Geri dönen Bourbonların hiçbir şey öğrenmemiş ve hiçbir şey unutmamış oldukları söylenir. Genelde bu tespit büyük ölçüde doğruydu; fakat Kral XVIII. Louis için tamamen geçerli olduğu söylenemezdi. Fırsatını bulsa tercihi kesinlikle mutlakiyetçi monarşi (*ancien régime* sırasında ev işlerini yapan kişilerin sayısı 390'dı) olurdu; ama önce Aşağı Ülkeler'de, sonra Koblenz, Verona, Brunswick'te (bir dükkân üstünde iki yatak odalı bir dairede kalmıştı) Blankenburg, Courland (modern Letonya'da), Varşova, İsveç ve Buckinghamshire'da Hartwell

Köşkü'nde geçen yirmi üç yıllık sürgün ona mutlak monarşinin artık tarihe karıştığını öğretmişti. İmparatorluk sonrası Fransası'na dönüşü, Yüz Gün yüzünden yarıda kesilmişti; ancak ikinci dönüşü tam bir zaferdi. Atların değil halkın çektiği arabasına binip gittiği Calais'de coşkuyla tezahürat yapan bir kalabalık -anlaşılmaz şekilde aralarında bembeyaz kıyafetli bakire kızların olduğu bir grup da vardı- tarafından karşılanmış, oradan katedraldeki şükür ayinine götürülmüştü.[1]

Louis bu dönüşünde, 26 Haziran 1815'te Cambrai'ye vardığında, "azmettiriciler haricinde" Yüz Gün boyunca Napolyon'a hizmet eden hiç kimsenin cezalandırılmayacağını ilan etmişti. Üç gün sonra Wellington düküne -daha sonra Paris'teki Britanya Büyükelçisi olacaktır- Fransa tahtına yabancı bir prens oturtulmasını öneren bir heyet geldi; ancak dük heyeti hemen sepetledi. "XVIII. Louis Fransa'nın bütünlüğünü korumanın en iyi yolu," demişti. 8 Temmuz'da Kral başkentine girdiği anda yine coşkuyla karşılandı; kalabalığın arkası kesilmeyen coşkusu, dükü hırçın hırçın, majestelerinin söylediklerinin tek kelimesini duyamamaktan şikâyet ettirecek derecede yüksekti. Louis ikinci dönüşünde, 1814 Sözleşmesi'ne bağlı kalmaya kararlıydı, ancak görevlerinin çoğunu konseyine bıraktı. Tek istediği, daima yeterli yiyecek ve içecek stokunun olduğu ve arkadaşlarıyla müstehcen hikâyeler paylaşmaya bolca fırsat bulacağı güzel, sakin bir saltanattı. Bunu sağlamak için anayasayı -üç renkli kokart hususunda çizgiyi çekse de- seve seve kabul etti; ayrıca Viyana Kongresi'nde ustalıkla dik durup mağlup ülkesinin haklarını savunan Prens Talleyrand gibi bir başbakanı olduğu için de çok mutluydu.

---

1 110 kg'ı aşan kilosu göz önüne alınınca onu taşıyan halk için bu hiç de fena bir başarı değildi. Üç gün öncesinde kralın bacağına *Garter* Nişanı'nı [Dizbağı Nişanı; en prestijli Birleşik Krallık şövalye nişanı] takan naip prens, nişanı bir başkasının beline dolamaktan farksız olduğunu söylemişti.

Keşke kralın ailesi de arkadaşları da onun gibi olsaydı; ancak ne yazık ki değillerdi. Çeyrek asır boyunca gözlerden uzak yaşadıktan sonra intikam hasretiyle yanıp tutuşuyorlardı. Talleyrand'ın[2] makamına, daha önce yakın dostu çar adına Kırım'ı yönetmiş olmasına karşın kraliyet ailesi tarafından kabul edilen Dük de Richelieu geçti. Kralın küçük kardeşi d'Artois dükünün etrafı, sabahtan akşama kadar sürekli ihanetten söz eden kendi fanatik maiyetiyle ve iki oğlu Angoulême ve Berry dükleriyle sarılmıştı. Bilhassa Berry, Napolyon'un mareşallerine karşı ayrı bir kin besliyordu. Hep, "Haydi mareşal avına gidelim," derdi.[3] Kralın pek çok arkadaşı, İhtilal Meclisi'nin giyotinlerinin yerini Eski Rejim'in darağaçlarının aldığı terör döneminin geri gelmesini çok isterdi; gerçi zaten infazların ardı arkası kesilmiyordu. "Bu beyler tamamen özgür olsalardı," demişti kral, "beni de tasfiye ederlerdi." Bu şiddet dalgası her yana yayıldı; bilhassa güneyde en az üç yüz kişi linç edilmiş; Marsilya'da, Napolyon'un Mısır'a dönmeye hazırlanan Memluk alayı barakalarında katledilmişti. Bu esnada, Ocak 1816'da Bonapart ailesinin tüm mensuplarının Fransa'ya girişi ya da bu ülkeden mülk sahibi olmaları yasaklandı.

Müttefiklerin tutumu, vaziyeti daha da vahimleştirdi. Kasım 1815'te imzalanan Paris Anlaşması, Fransa'nın sınırlarını 1790 öncesine çekmesini gerektiriyordu; bu, Fransa'nın kuzeydeki ve doğudaki çok değerli topraklarını kaybedeceği anlamına geliyordu. Ayrıca bu bölgelerde en az üç, muhteme-

---

2 Talleyrand, büyük ölçüde, kendisinden nefret eden Çar I. Akesandr'ın entrikaları yüzünden sonraki eylül ayında istifa etmek zorunda kaldığından görevinde uzun süre kalamamıştı.

3 Waterloo'da bindiği beş atın da öldüğü "yiğitler yiğidi" Mareşal Michel Ney, vatana ihanet suçlamasıy!a 7 Aralık 1815'te kurşuna dizilerek idam edildi. Napolyon'un Provence Valisi Mareşal Brune, katledildikten sonra Rhône'a atılan cesedi hedef talimi için kullanıldı.

len beş yıl kalacak bir işgal ordusuna yıllık 150 milyon frank ödenecekti. Fransızlar bu anlaşmaya, bir asır sonra 1919'un mağlup Almanlarının Versailles [Versay] Anlaşması'na bakacakları gözle baktı. Dük de Richelieu anlaşmayı imzaladıktan sonra, "Bunu [anlaşmayı] imzaladığım için idam sehpasına çıkmayı hak ediyorum," demişti. Ateşli kraliyet yanlısı küçük bir azınlık haricinde monarşiyi seven tek kişi yoktu; ancak Fransa halkı sırf artık tükendikleri ve koca ülkede neredeyse sadece birkaç aileye dokunmayan, âdeta sel gibi akan kandan bıktıkları için yine de bu sisteme tahammül etmeye razıydı. Hükümdarları gibi onlar da sakin bir hayat istiyorlardı ve aklı başında bir hükümet onlara tam olarak bunu sağlayabilirdi. Fakat kraliyet yanlıları, Devrim'in ve imparatorluğun yetiştirdiği kişilerin devlette yüksek makamları işgal etmesini ve vazifelerini kraliyet yanlısı seleflerinden -büyük ihtimalle- çok daha iyi yerine getirmelerini görmeye katlanamadılar. Louis, bir süreliğine aydın başbakanı Elie Decazes'nin yardımıyla onları kontrol altında tutmayı başardı, fakat ardından 1820'de Aziz Valentin Günü'nde Dük de Berry, Paris Operası'ndan çıktığı sırada bıçaklanarak öldürüldü. Suikastçının, Napolyon'un Elba'daki at ahırlarında çalışmış, bağnaz Bonapartist, "gelincik suratlı ufak tefek bir melez" olduğu ortaya çıktı ve kendilerine "*ultras*" adını veren grup hemen silaha sarıldı. İddialarına göre asıl suikastçılar Bourbon düşmanlarına ve Bonapart uşaklarına yönetici makamları bahşedenlerdi.

Tüm yakın çevresi ve ailesinin etrafında infiale kapıldığını gören Louis, Decazes'nin gitmesi gerektiğini fark etti. Ona bir düklük verip Londra'ya büyükelçi olarak tayin etti. *Ultras*'ın desteğini alan Richelieu tekrar yönetime gelince ilk işi bireysel özgürlükleri ve basın özgürlüğünü kısıtlamak oldu. Ancak o bile uzun süre dayanamadı. Düşes de Berry, kocasının ölümünden yedi ay sonra bir erkek çocuk dünyaya getirdi; böy-

lelikle Bourbon Hanedanı'nın geleceği daha da güvenceye alınmıştı. Bu haberle birlikte coşkuya kapılan kraliyet yanlıları Richelieu'yu istifaya zorladılar. Başlarında, kralın kardeşi Kont d'Artois vardı; ilginç olan öncesinde Richelieu'ya destek sözü veren de oydu. Richelieu bu konuda şikâyet edince Louis, "Ne bekliyordun ki?" diye sordu. "XVI. Louis'ye o komplo kurdu; bana komplo kurdu; sana karşı da komplo kurdu. Yakında kendine karşı da komplo kuracak."

Louis dört yıl daha yaşayacaktı; bu süre zarfında hayatına biraz olsun ışık veren, her Çarşamba ziyaretine gelen du Cayla Kontesi Zoé Victoire Talon adında bir hanımdı.[4] Ancak 1824 baharında sağlığı hızla bozulmaya başladı; artık her zamankinden daha kilolu hâli, gut hastalığını da hesaba katılınca hayra alamet değildi. Yaz aylarında bacaklarında kangren oluştu; boynu, başının ağırlığını taşıyamayacak kadar zayıfladı. Bu nedenle başını, masasının üstündeki bir yastığa koymak zorunda kalıyordu; bu da dinleyiciler karşısında makamının itibarını korumasını ciddi anlamda zorlaştırıyordu. 16 Eylül'de öldü; tahtta oturduğu sırada ölen son Fransa hükümdarıydı. Kardeşi Kont d'Artois, X. Charles adıyla yeni kral oldu.

Yeni kral zaten altmış yedisindeydi. Versailles'daki kişisel tiyatrosunda sahnelenen amatör oyunlarda birlikte rol aldığı Marie Antoinette'le samimi dostluk -bazılarına göre sevgili- kurmuştu. Devrim'in başlamasıyla birlikte kardeşi, kralın ısrarı sonucu ailesiyle birlikte apar topar Fransa'yı terk etmişti. 1804'te karısının (Savoylu Marie-Thérèse) ölümünden sonra, sürgün yıllarını Edinburgh ve Londra'da,[5] Kral III. George

---

4 Kontesin göğsünden enfiye çektiği söylenirdi; bu yüzden kontese *la tabatière* -enfiye kutusu- lakabı takılmıştı.

5 Londra'da, 1805'ten 1814'e kadar yaşadığı 72 South Audley Caddesi'ndeki evinde mavi bir tabela mevcuttur.

tarafından cömertçe finanse edilen metresi Louise de Polastron'la geçirmişti. 1814'te Napolyon'un tahttan feragat ettiğini duyar duymaz hemen Fransa'ya dönmüştü. Ülkeye Louis'den yaklaşık üç ay önce ulaşmış, bu esnada krallık korgenerali olarak görev yapmıştı. Bu esnada kralın haberi olmadan, müteakip beş yıl boyunca sadece kendisine bilgi verecek aşırı kraliyet yanlısı gizli bir polis teşkilatı kurmuştu.

Saltanatının en başından beri X. Charles'ın tam bir felaket olduğu belliydi. Kardeşi, *ancien régime* günlerinin artık geri gelmemek üzere kapandığını anlayacak sağduyuya sahipken, Charles için son otuz beş yıl şöyle dursun, sanki son birkaç asır hiç yaşanmamış gibiydi. 29 Mayıs 1825'te Reims Katedrali'ndeki törende kutsal yağı kendisine sürerek kendini takdis etti; oysa Louis bu törenden bilhassa uzak durmuştu. Ayrıca hem kendisi hem de aşırı derecede suratsız ancak efendisinin emirlerini getirmeye her an hazır başbakanı Joseph Villèle, en ateşli *ultras* mensupları bile protestolara başlatacak derecede geçmişe gömüldüler. Örneğin kutsal kapların çalınmasına, infazdan önce elin bilekten kesilmesi cezasını gerektiren Kutsal Eşyalara Hürmetsizlik Yasası önerisi sunulduğunda tarihçi Chateaubriand, ülkeyi hâlâ 800 yılındaymış gibi yönetme aptallığına dikkat çekerek monarşinin bu boyutta hatalar yapmaya devam etmesi durumda kesin sonucun cumhuriyet olacağını vurgulamıştı. Hükümet halk desteğini günden güne kaybedince sandıkta yenildiği gibi Villèle de istifa etmek zorunda kaldı. Döfen bir gün babasına, "Mösyö Villèle'i yüzüstü bırakmanız, tahtınızdan inmekte ilk adımı attığınız anlamına geliyor," demişti.

Ocak 1830'da Fransa'daki siyasi atmosfer, başka bir ülkeye doğru maceraya atılmaya imkân verecek ölçüde istikrarlı gözükmektedir; bu defa harekâtın hedefi Cezayir'di: Görünüşte

amaç Akdeniz'de şiddetini artıran korsan faaliyetlerine son vermek olsa da aslında dikkatleri iç meselelerden uzaklaştırmaktı. (Ayrıca talihsiz bir olay da yaşanmış, Napolyon'un Mısır seferinden kaynaklanan borçları ödemeyen Fransızlara hiddetlenen Türk valinin, Fransız konsolosuna sineklikle vurmuştu.) Fransız askerleri bu ülkeyi işgal edip 8 Temmuz 1830'da üç renkli bayrağını Cezayir semalarına çekti. 1962'ye kadar orada kalacaktı.

Ama Charles'ın aklında başka şeyler vardı. 18 Mart 1830'da Temsilciler Meclisi'nin bir toplantısında, üyelerden 221'i -yüzde 30'luk bir çoğunluk- hükümetin izlediği yola dair ulusun kaygısını ifade eden bir konuşma lehinde oy kullandı. Kralın yanıtı ertesi gün Meclis'i feshetmek, yeni seçim çağrısında bulunmak ve çok geçmeden anayasayı askıya almak oldu. Ardından 25 Temmuz'da Saint-Cloud'daki ikametgâhından, basına daha da çok sansür getiren, yeni seçilen Meclis'i feshеden, hükümet lehine seçim sistemini değiştiren ve eylülde yeni bir seçim yapılması çağrısında bulunan dört kararname çıkardı. Kendisi ve Meryem Ana'nın mütemadiyen ziyaretine geldiğini iddia eden başbakanı Jules de Polignac haricinde herkes bunun tam bir siyasi intihar olduğunu anlamıştı: Chateaubriand'ın dediği gibi, "işte bir hükümet daha kendini Notre Dame'ın kulelerinden aşağı bırakıyor"du.

Chateaubriand'ın haklı olduğu çok geçmeden ortaya çıktı. Hükümet gazetesi *Le Moniteur Universel* 26 Temmuz'da kararnameleri yayımladığında, rakip gazete *Le National*, sansüre meydan okuyarak bir isyan çağrısı yayımladı. On bir gazeteden, *Le National*'ın kurucusu Louis-Adolphe Thiers'in başını çektiği kırk sekiz gazeteci çağrıya imza atmıştı. 1797 Marsilya doğumlu, boyu bir buçuk metreden azıcık uzun biri olan Thiers, ilkin avukattı; ancak olağanüstü enerjisi, zekâsı ve

nüktedanlığıyla birleşince onu âdeta doğuştan gazeteci hâline getiriyordu. Yirmi altı yaşında, *Fransız Devrimi Tarihi*'nin ilk iki cildini çoktan bitirdiği[6] 1823'te, Bourbon Hanedanı'na dair tüm umutlarından vazgeçmiş ve bu genç adamda şekillendirebileceğine inandığı kendisininkine benzer bir kafa yapısı gören Talleyrand'la tanıştı. Akabinde yaşanacak olayları Talleyrand'ın ilgiyle ve takdirle takip ettiğini hayal etmek zor değil.

Her geçen gün sanki biraz daha aptallaşan kral, 28 Temmuz'da, polis müdürüne *Le National*'ı kapatma ve Napolyon'un eski mareşallerinden hayatta kalanlardan Auguste Frédéric Marmont'a[7] düzeni yeniden tesis etme talimatı verdi; fakat iki emir de gerçekleşemedi. Polis müdürü, beraberinde getirdiği işçilere baskı makinelerini söktürüp binayı kilitledi; ancak o gider gitmez aynı işçiler kilidi yeniden açıp makineleri çarçabuk tekrar çalıştırdılar. Bu esnada Palais-Royal'in bahçesinde kalabalıklar toplanmış, barikatlar kurulmuş ve bir grup öğrenci Notre-Dame'ın kulelerine üç renkli bayraklar asmışlardı. Herhangi bir talimat ya da tedarik desteği alamayan Marmont'un elinden bir şey gelmiyordu. Fransa'nın en iyi 40.000 askeri Cezayir'deydi; şu an komutasındakiler ise sürekli birer ikişer karşı tarafa geçiyordu. 29'u sabahı bu tek tük firarları iki alay birden takip etti; birkaç saat içinde ordunun tamamı Tuileries'den Saint-Cloud'a kaçmıştı. Yetmiş altı yaşındaki Talleyrand, Place Louis Seize'nin (şimdi Place de la Concorde) köşesinde, Saint-Florentin Sokağı'ndaki evinden Champs-Elysées'e [Şanzelize] kadar sokakları tamamen dolduran yürüyüşçüleri dikkatle seyrettikten sonra saatini çıka-

---

6 Bunu dört yıl sonra diğer sekiz cilt takip edecekti.

7 Belki de kralın Marmont konusunda biraz daha düşünmesi iyi olurdu; zira mareşal henüz yakın zamanda tüm parasını koyunlara palto dikmenin de dahil olduğu akıllara ziyan bir teşebbüste kaybetmişti.

rıp arkadaşlarına durumu şöyle duyurdu. "Temmuz'un 29'u, saat öğlen on ikiyi beş geçiyor: Bourbon Hanedanı'nın kadim kolunun saltanatı sona erdi."

Gerçi etrafını kuşatan ailesi yüzünden X. Charles'ın tahttan feragat ettiğini kaleme alması 2 Ağustos'u buldu. O zaman dahi neslinin geleceğine dair umudunu tamamen kaybetmemişti: Feragat yazısına Dük de Berry öldükten sonra doğan oğlunun -kralın torunu-derhâl V. Henri adıyla kral ilan edilmesi ve Orléans dükünün de krallık korgenerali sıfatıyla yeni krala naiplik yapması önerisini iliştirdi. Bu önerisine yanıt alamadı. Dikkate alınıp cevap verilmesi belki daha kibarca olurdu; öte yandan Charles haricinde herkesin anladığı üzere şurası kesindi: Son üç günden beri yaşanan olaylar ve dökülen kandan sonra yeni bir Bourbon kral söz konusu bile olmazdı. Zaten Orléans teklifi kabul etseydi bile, ailenin iki kanadı arasındaki kaçınılmaz çatışmalar nedeniyle görevini yapması imkânsızdı; ayrıca olur da çocuk naiplik sırasında ölürse, dük onu zehirlemekle suçlanacaktı. Sabık Kral X. Charles ve ailesi, halefinin onlara tahsis ettiği bir posta vapuruna bindirilerek İngiltere'ye doğru -alacaklılar da arkalarında- yola çıktılar.[8]

***

Louis-Philippe d'Orléans, Charles'ın çok uzaktan kuzeniydi; veraset silsilesindeki atasını bulmak için ta XIII. Louis'ye, yani onun dedesinin-dedesinin-dedesinin-dedesinin dedesine kadar gitmemiz gerek. Louis-Philippe d'Orléans, Devrim

8 Önce Dorset'teki Lulworth Kalesi'ne gittiler, ancak kısa süre sonra Edinburgh'daki Holyrood Sarayı'na taşındılar. 1832-1833 kışında İmparator I. Franz onları Prag'a davet etti, ancak imparatorun 1835'te ölümünden sonra Akdeniz'deki Gorizia'ya doğru yola koyuldular. Charles, 6 Kasım 1836'da koleradan öldü.

sırasında XVI. Louis'nin idamı yönünde oy veren, ancak daha sonra kendi sonu da giyotinle gelen Philippe Egalité'nin oğluydu. Jemappes'te, ardından Valmy'de takdire şayan bir cesaretle savaşmış ve korgeneral rütbesine yükselmişti. Sürgün yılları onun için hiç kolay geçmemişti. 1793'te komutanı General Dumouriez'in yanına Avusturya kampına[9] sığınmak zorunda kalmış ve kaçınılmaz olarak -oldukça haksız olsa da- itibarı sarsılmıştı. Babası ve iki erkek kardeşiyle önce İsviçre'de sonra da yatılı bir erkek okulunda öğretmenlik yaptığı Almanya'da gözlerden uzak bir hayat sürmüştü. Okuldaki aşçıyı hamile bıraktığı[10] için bu işi mecburen bırakıp 1796'da İskandinavya'ya taşındı; yaklaşık bir yıl boyunca Laponya'daki [Lappi] ücra bir köyde papazın misafiri olarak kaldı ve Kuzey Kutup Dairesi içinde birçok yeri dolaştı. Bunu, dört yıllık Amerika Birleşik Devletleri seyahati izledi; bu dönemde Philadelphia'yı (iki erkek kardeşiyle yeniden bir araya geldiği yer), Nashville, New York ve Boston'ı ziyaret etti ve bu sırada Alexander Hamilton'la ve hatta George Washington'la tanıştı.[11]

1797 sonbaharında üç kardeş Avrupa'ya dönmeye karar verip New Orleans'a gittiler; planları oradan deniz yoluyla önce Havana'ya sonra İspanya'ya geçmekti. Meksika Körfezi'nde bir İngiliz savaş gemisi tarafından durdurulsalar da yine de Havana'ya götürüldüler; ancak Avrupa'ya geçebilme imkânı bulamadılar. Küba'da bir yıl geçirdikten sonra İspanyol yetkililer tarafından sınır dışı edildilerse de sonunda Nova Scotia'ya giden bir gemi buldular; ancak oradan tekrar New York'a geri dönmek zorunda kaldılar ve nihayet Ocak 1800'de İn-

9 Bkz. s.*** [14. Bölüm]

10 Bildiğimiz kadarıyla hayatındaki gelgeç tek ilişki buydu.

11 Ayrıca bir Kızılderili reisiyle arkadaş oldu; reis bir kabilenin sunabileceği en büyük onuru ona bahşetmişti: Reisin çadırında büyük annesi ve teyzesinin arasında uyuma.

giltere'ye ulaşabildiler. Müteakip on beş yıl boyunca burada kalacaklardı. Louis-Philippe, III. George'un altıncı çocuğu ve üçüncü kızı Prenses Elizabeth'le evlenmeyi umuyordu; ancak prensesin annesi Kraliçe Charlotte'un kırmızı çizgisi damadının Katolik olmasıydı; Louis-Philippe bu nedenle Napoli ve Sicilya Prensesi Maria Amalia ile yetinmek zorunda kaldı. Genç prenses, Marie Antoinette'in yeğeni olduğu için bu seçim biraz garipti; ama çok mutlu bir evlilik olacak, Maria, Louis-Philippe'e art arda on çocuk doğuracaktı.

Ama Louis-Philippe'in hayatındaki tek kadın Maria Amalia değildi. Çok daha yakın ve belki daha da önemli başka biri daha vardı; kız kardeşi Adelaïde. Adelaïde'ın güzel biri olmadığı su götürmezdi; ayrıca evlilikle de pek işi yoktu; ama o da en az ağabeyi kadar zekiydi ve dikkate şayan bir siyasi sezgi gücüne sahipti. Sürgün döneminin ilk on beş yılında yolları ayrı düşmüştü; fakat 1808'de, ağabeyinin evlenmesinden önce Adelaïde onu bulmak için İngiltere'ye gitmiş ve hayatlarının kalan kısmında birbirlerinden neredeyse hiç ayrı kalmamışlardı. Âdeta mucize eseri Maria Amalia başından beri Adelaïde'ı sevmiş ve ikisi çok iyi arkadaş olmuşlardı; Louis-Philippe evde olmadığında ikisi birbirine yârenlik eder, hatta Louis-Philippe mektuplarını ikisine hitaben yazardı.

Şimdi ortaya çıkan soru çok basitti: Louis-Philippe, Kral X. Charles'ın ona sunduğu makamı kabul etmeye hazır mıydı, değil miydi? Değildi ve bunun sadece tek bir nedeni vardı: Bourbonların makul bir geleceğinin olmadığını biliyordu; kral bizzat o olacaktı, olmalıydı. Fakat böyle bir durumda sadece monarşi yanlılarının ve cumhuriyetçilerin değil, hatta kendi karısı ve kız kardeşinin gözünde de bir gaspçı olurdu: Meşru kral adına koruması için kendisine emanet edilen tacı yürüten kişi. Belki de haklıydılar; ama gayet makul argüman-

larla savunduğu gibi Fransa'nın bir krala ihtiyacı vardı; güçlü bir krala ihtiyacı vardı; Fransa'nın şu anda Louis-Philippe'e ihtiyacı vardı, zira hâlihazırda başka seçenek yoktu. Ayrıca o çok farklı bir kral olacaktı, sarayı olmayan bir kral. Hatta Fransa kralı bile olmayacaktı; Fransızların kralı olacaktı. (Düşmanları, peki bu konuda Fransızların görüşlerini soran mı oldu, diye sormuştu.) Öte yandan kesinlikle desteksiz olmadığının da farkındaydı. Zira Devrim'den beri yeni ve düşüncesini dile getiren bir orta sınıf gelişmişti: Sanayicilerden, bankerlerden ve iş adamlarından oluşan, oy hakkının ikiye katlanarak 200.000'e çıkması ihtimalinin cezbettiği, hatta kendilerini belki de Tüzük'ün öngördüğü yeni oluşturulan Senato'da otururken hayal eden bir sınıf.[12] Louis-Philippe, bu sınıfın onu sonuna kadar destekleyeceğine emindi.

Elinde bilhassa çok kıymetli bir müdafisi de vardı: X. Charles'ın görevden alınmasında faal biçimde rol üstlenen ve şimdi de onun yerini alacak tek kişinin Louis-Philippe olduğuna yürekten inanan Adolphe Thiers. Thiers özenle sekiz maddelik bir manifesto hazırlayıp afişlere Paris'in her yerine yapıştırdı. Manifesto şöyle diyordu:

> X. Charles bir daha asla Paris'e ayak basamaz; zira ulusun kanının akmasına neden olmuştur.
> Cumhuriyet ise bizi feci bir bölünmeye götürüyordu; bizi Avrupa'daki karmaşanın içine soktu.
> Orléans dükü kendini Devrim'in amaçlarına adamış bir prenstir.
> Orléans dükü hiçbir zaman bize karşı savaşmamıştır.
> Orléans dükü, Jemappes'teydi.
> Orléans dükü üç rengi mermilerin [yağmuru] altında taşımıştır. Orléans dükü onu [üç renkli bayrağımızı] yine taşıyabilir, biz başkasını istemiyoruz.

12 Bkz. s. ***

Orléans dükü, krallığını ilan etti. Hep istediğimiz gibi Tüzük'ü kabul ediyor.
Tacını Fransa halkının eliyle takacaktır.

Sadece sondan bir önceki iddia biraz erken olmuştu. Louis-Philippe henüz krallığını ilan etmemişti; bu yüzden Thiers atına atladı ve doğruca dükün Neuilly'deki evine gitti. Sonrasında yaşananları bizzat kendi ağzından aktarmıştır. Dükün orada olmadığını görünce canı sıkıldı; fakat düşes ve dükün kız kardeşi onu karşıladı; Thiers de bu soruyu onlara sordu. Hayati cevabı veren Adelaïde'dı: "Ailemizin katılımının Devrim'e faydalı olabileceğini düşünüyorsanız seve seve varız." Thiers'in cevabı, "Madam, bugün krallık tacını hanenize kazandırdınız," oldu.

Ertesi öğleden sonra Louis-Philippe, bembeyaz bir at üzerinde Palais-Royal'den kısa bir geçit töreniyle, belediye komisyonu ve yetmiş beş yaşındaki -birçok kişinin yeni cumhuriyetin başkanlığını kabul etmesi için baskı yaptığı- Lafayette'in, Paris geçici yönetimi görevini yürüttükleri Hôtel de Ville'e gitti. Hayatını tehlikeye attığının pekâlâ farkındaydı. Kalabalık hayli fazlaydı ve atını sürdükçe daha da artıyordu; hepsinin dost canlısı olmadığı muhakkaktı. İçlerinde kraliyet yanlıları, cumhuriyetçiler, Bonapartçılar da vardı; bunların çoğunu tek mutlu edecek şey, Orléans Hanedanı'nın ebediyen ortadan kalkmasıydı. Her şeyden öte tamamen şans eseri Hôtel de Ville'e olaysız ulaştı; Lafayette'in merdivenlerde onu beklediğini gördü; onun eşliğinde Büyük Salon'a geçtiler. Ne var ki orada da karşılanışı, ilgisizlikten sadece bir nebze iyiydi; elbette bir yandan Place de Grève'e bakan pencerelerden hiç de hayra alamet olmayan, "*Vive la République!*" ve "*A bas le duc d'Orléans!*"* haykırışları duyulabiliyordu. Onu bu

---

* "Yaşasın Cumhuriyet!", "Kahrolsun Orléans Dükü!" (ç.n.)

durumdan kurtaran Lafayette oldu. Hiç şaşmaz dramatik giriş yeteneğiyle üç renkli büyük bir bayrağın bir ucunu tuttu, diğer ucunu Louis-Philippe'e verdi ve ikisi yan yana balkona geçtiler. Orada birbirlerine samimice sarıldılar. Gereken tek şey buydu; gerisini Lafayatte'in muazzam itibarı halletti. Haykırışlar anında "*Vive le Roi*!"ye [Yaşasın Kral] dönüşmüştü. Oyun kazanılmıştı. Louis-Philippe oracıkta herkes tarafından Fransızların kralı olarak alkışlandı.[13]

Bu heyecan verici olaylar sırasında Maria Amalia ve Adelaïde hâlâ Neuilly'deydi. Artık vakit kaybetmeden Paris'e doğru yola çıkmaları gerektiği açıktı. Ancak yolculuk hâlâ riskliydi ve böyle bir anda riske girilmemeliydi. Bu nedenle hava kararır kararmaz çocukları da alıp Neuilly'deki parktan gizlice süzülüp tanınma şanslarının çok az olduğu veya hiç olmadığı yoldan geçen bir *omnibus*a[*] el kaldırdılar. Palais-Royal'e sağ salim ulaştıklarında gece yarısı olmak üzereydi. Belki de bu, kısa süre önce hükümdarlığı alkışlanan bir adamın ailesinin, onun yanına gelirken toplu taşımayı kullandığı tek olaydı.

***

Louis-Philippe'le selefi taban tabana zıttılar. X. Charles tepeden tırnağa bir kraldı; başarısızlığına karşın tam bir hükümdardı. Louis-Philippe ise adına yaraşır bir saray bile görmemişti; tek bildiği savaş, sürgün ve yoksulluktu. Fakat tam da bu sebepler yüzünden kendisini, Fransa'nın mevcut ikilemine mükemmel bir cevap olarak görüyordu: Babası, dördüncü dereceden kuzeni XVI. Louis'nin idamı için oy vermiş

---

13 Öte yandan 9 Ağustos'ta Temsilciler Meclisi'nde yemin edene kadar teknik açıdan kral değildi.

* ***Omnibüs***; aslında günümüzde kullandığımız otobüs teriminin ve otobüslerin atası sayılabilecek, tamamen aynı amaçlarla kullanılan atlı toplu taşıma aracı. (ç.n.)

ve ardından kendi sonu da giyotinle olmuş bir Yurttaş Kral, açıkça Devrim ve monarşinin mükemmel bir uzlaşısıydı. Teferruatlı protokollerden ve gösterişli üniformalardan elinden geldiğince uzak durdu; elinde şemsiyesiyle sokaklarda gezinmeyi, karşılaştığı tebaasını şapkasıyla selamlamayı tercih ediyordu. Bu, günümüzde İskandinav tarzı diyebileceğimiz tarzın Avrupa'da ilk kez ortaya çıkışıydı; o dönemde bisiklet olsaydı Louis-Philippe kesinlikle ona binerdi.[14] Barışa yürekten inanıyordu ve ne Cezayir'de ne de başka bir yerde yeni bir askerî macera istemiyordu.

Öte yandan bir dış politika belirlemesi gerekliydi; bunun Louis-Philippe için anlamı, Britanya'yla çok yakın dostane bir ilişkiydi. Nedeni sırf orada yıllarca yaşaması ve neredeyse kusursuz İngilizce konuşabilmesi değildi; daha da önemlisi İngiltere, harfiyen Fransa'nın olmasını istediği modeli temsil ediyordu: Özgürlükler üzerine bina edilmiş bir anayasal monarşi. Önde gelen yol arkadaşlarının çoğu onunla aynı fikirdeydi; içlerinde en muhteremi Prens Talleyrand da. Talleyrand, yaklaşık kırk yıl önce, Devrim hükümetinin Londra'daki temsilciliğini yapmıştı, eski İngiliz arkadaşlarının birçoğu hâlâ hayattaydı. Artık altmış altı yaşındaydı ve büyükelçi olarak tayin edildi; Londra bu haberi sevinçle karşıladı.[15] Bununla birlikte diğer Fransız büyükelçilerinden çok önemli bir hususta ayrılıyordu; resmî yazışmalarının dışında mektuplarını krala göstereceğini bildiği Adelaïde'la da uzun

14 Maalesef bu düşüncesi uygulamada pek işe yaramadı. Şair Alfred de Vigny onu bir yürüyüşten dönerken görmüştü: "Geldiğinde... berbat vaziyetteydi; yeleği açılmış, kolları yırtılmış ve her tarafını kaplayan kalabalığı selamlamaktan şapkası harap olmuştu."

15 Eskiden müdavimi olduğu Travellers Kulübü, Talleyrand'ın fiziksel açıdan giderek güçten düşmesine acıyarak onun için ana merdivenlerin yukarısına kadar özel tırabzan yaptırmıştı; pirinçten bir bilgilendirme levhasının takıldığı tırabzan hâlâ görülebilir.

süre özel mektuplaşmaya da devam etti. Göreve gelen tüm Dışişleri Bakanları bu uygulamaya şiddetle karşı çıksalar da yapabilecekleri bir şey yoktu.

Talleyrand, Eylül 1830'da Londra'ya gelir gelmez kendisini bir anda bir krizin ortasında buldu. Viyana Kongresi ile Hollanda'yla birleştirilen Belçika ayaklanıp bağımsızlık istiyordu; 13 Kasım'da Talleyrand ve Lort Palmerston'ın baskın olduğu bir konferansta iki ülkenin ayrılması tanındı. Ancak şimdi de başka bir sorun ortaya çıkmıştı; yeni ülkenin yeni bir krala ihtiyacı vardı. Louis-Philippe, tacın kendi oğlu Dük de Nemours'a verilmesi önerisini akıllıca davranıp reddetti; Avrupa'nın geri kalanının buna asla tahammül etmeyeceğini biliyordu. Öne çıkan diğer aday, Saxe-Coburg-Saalfeld Prensi Leopold'du; fakat merhum karısının IV. George'un kızı olması, dolayısıyla Prenses Victoria'nın amcası, Britanya tahtının vârisi olması adaylığına yardımcı olmadı; ancak Talleyrand, Leopold'un Louis-Philippe'in üç kızından biriyle evlenmesini önerince itirazlar kısmen de olsa susturuldu. Kızlardan hiçbiri hevesli değildi; fakat en büyükleri Louise gözünü kararttı ve nihayetinde kendisinin iki katı yaşındaki kocasına iki erkek bir kız evlat verdi. Sonuç olarak seçilen Leopold olmuş ve Belçika kraliyet ailesinin geleceği teminat altına alınmıştı.

5-6 Haziran 1832'de, Fransa tarihinde bilhassa önemli olmasa da belki yine de burada kısaca kaydetmeye değer biri trajik diğeri komik olan birbirinden tamamen ayrı iki olay yaşandı. Ayın beşinde, birkaç gün önce koleradan -o sırada salgın Paris'i kasıp kavuruyordu- ölen radikal milliyetçi vekil General Jean Maximilien Lamarque'ın cenazesi vardı; aşırı sol muhalefet de daha fazla olaylara yol açabileceği umuduyla halka açık bir gösteri yapmaya karar verdi. Hayal kırıklığına da uğramadılar. Durum kısa sürede kontrolden çıktı ve son-

raki iki gün boyunca Paris neredeyse çetelerin yönetimindeydi.[16] Kral hemen Saint-Cloud'dan ayrılıp Paris'e geçti. Kralın cesaretiyle öne çıktığı olaylar iki gün sonra tekrar kontrol altına alınsa da 150 cana mal olmuştu. Bu sırada, 6 Haziran'da, 300 mil ötedeki Vendée'de, tek başına Düşes de Berry tarafından tertiplenen başka bir ayaklanma daha gerçekleşti; köylü bir adam kılığına giren düşesin donkişotvari ve gülünç isyanı oğlu adınaydı. Tahmin edileceği gibi bir isyan fitili ateşlemeyi başaramayan düşes, Nantes'ta bir şöminenin arkasındaki gizli bölmeye saklandı. Ne yazık ki onu takip eden polisin şömineyi yakmasıyla teslim olmak zorunda kaldı. Ardından batı sahilindeki Blaye Kalesi'ne hapsedilse de çok geçmeden hamile olduğu ortaya çıktı. İlk çocuğunun doğumu monarşi yanlılarını sevindirmişti; doğmak üzere olan ikincisi ise aynı kişileri fazlasıyla utandırmış, düşesi romantik bir kurban olarak tasvir etme teşebbüslerinin bedelini ödemişlerdi. Fakat düşesin Napoli'den -ki nihayetinde buraya sürülecekti- kibar, genç bir asilzadeyle gizli bir evlilik yaptığını uydurmasına izin verilerek namusu temizlendi.

***

Louis-Philippe'in saltanatı hiçbir zaman umduğu gibi sakin ve huzurlu olmadı. Paris'te, Lyon'da ve başka yerlerde birkaç ayaklanma daha çıktı; hepsi çok fazla zorluk çekmeden bastırılsa da can kayıpları kaçınılmazdı. Sürekli hükümet değişiyordu -Ağustos 1834 ile Şubat 1835 arasındaki yedi ayda Fransa'da beş başbakan görev yaptı- ve 28 Temmuz 1835'te

16 İsyan, Brüksel'deki Théâtre de la Monnaie'de, Auber'in, La Muette de Portici operasıyla başladı. Opera, 1647'de Napoli'nin İspanya'ya karşı isyanıyla ilgiliydi ve içerisinde, özgürlüğe dair heyecan verici bir ilahi de yer almaktaydı. Seyirciler tiyatrodan çıkar çıkmaz ayaklanmaya başladı ve ayaklanma isyana dönüştü. Bir operanın devrim başlattığı tarihteki tek örnek bu olsa gerek.

kral suikasttan kıl payı kurtuldu. Tuileries'den Ulusal Muhafızları denetlemek üzere üç büyük oğlu, birkaç mareşal ve bakanıyla birlikte çıkıp Boulevard du Temple'e ulaştığı sırada üstteki pencerelerden birinde kurşun yağmuruna tutuldu. Yolun kenarında kralı izleyen birkaç seyirci dahil on sekiz kişi öldü, yirmi iki kişi yaralandı. Yaşlı Mareşal Mortier başından vurulmuş, akan kan Thiers'in beyaz pantolonunu ala boyamıştı. Dönemin başbakanı Dük de Broglie göğsünden vurulsa da taşıdığı şeref nişanı yıldızı sayesinde kurtuldu. Buna karşın kral bu suikast teşebbüsünü alnındaki ufak bir sıyrıkla atlatmayı başardı ve her zamanki cesaretiyle geçit törenine devam etmekte ısrar etti. Ancak Vendôme Meydanı'ndaki denetlemeden sonra kendini karısının ve kız kardeşinin kollarına bırakıp artık zapt edemediği gözyaşlarına boğuldu.

Bu esnada Ulusal Muhafızlar ateş edilen evin kapısını kırarak girince, hepsi aynı anda ateşlenebilen ahşap bir çerçeveye monte edilmiş yirmi beş tüfek buldu. Suikastçı, otuz beş yaşında, Korsikalı Bonapartçı Joseph Fieschi kaçsa da kısa sürede bulunup tutuklandı. İki cumhuriyetçi teröristle iş birliği yapmış, sonrasında basının -hem İngilizcede hem de Fransızcada bir klişe hâline gelen tabirle- *cehennem makinesi* diye tarif ettiği oldukça tuhaf kendi silahıyla başından[17] ağır yaralanmıştı. Talleyrand'ın katıldığı bir göstermelik duruşmadan sonra, kalabalığın tezahüratlarıyla halka açık bir şekilde iki iş birlikçisiyle beraber giyotinle idam edildi.

Ocak 1836'da Dük de Broglie hükümeti düştü, zira neredeyse kimsenin tahammülü kalmamıştı. Bu zamana dek Louis-Philippe, biri kont ve dördü dük olmak üzere yedi baş-

17 Başı daha sonra bir beyin uzmanı tarafından muayene edildi; oldukça nahoş bir tablosu günümüzde Musée Carnavalet'te sergilenmektedir. Boulevard du Temple No: 50'de bir hatıra yazısı yer almaktadır.

bakan değiştirmişti. Yeni tercihi, mecazi de olsa seleflerinin hepsinden üstün bir adama, halktan Adolphe Thiers'ti. Henüz sadece otuz dokuz yaşındaki Thiers, *Devrim Tarihi*'nin son sekiz cildini 1827'de tamamlamıştı. Chateaubriand ve Stendhal'den bolca övgü alsa da İngiltere'de aynı ölçüde rağbet görmemişti.[18] Politik açıdan büyük bir dezavantajla yola koyulmuştu; oy tabanı hiç yoktu. Oy hakkı edinebilmesi için bir erkeğin yılda en az bin frank vergi ödemesi gerekiyordu; bu da hatırı sayılır bir mal varlığına sahip olunması gerektiği anlamına geliyordu. Neyse ki Thiers, 100.000 frank tutarında bir kredi ayarlamayı başarıp bununla münasip bir ev satın aldı. Ekim 1830'da Temsilciler Meclisi'ne seçildi ve hiç atamadığı ağır Provençal aksanına rağmen burada mükemmel bir konuşmacı hâline geldi; Lamartine'e göre, "tabiatında altı hükümeti havaya uçurmaya yetecek barut vardı". 1833'te otuz altı yaşındayken Académie Française'e seçilmesi neredeyse daha önce hiç duyulmamış bir şeydi.

Ne var ki kendini krala sevdirmeyi başaramadı. Louis-Philippe, Haziran 1836'da bir suikast teşebbüsünden daha sağ kurtulmayı başardı -saltanatı sırasında toplam yedi kez olacaktı ki bu bir rekor sayılabilirdi-, bu nedenle yapımına Napolyon tarafından başlanılan, ancak yeni tamamlanan Zafer Takı'nın [Arc de Triomphe] açılışına katılmamaya ikna edildi. Tören, 29 Temmuz'da Thiers tarafından gerçekleştirildi; bu esnada ikisi arasındaki ilişki, büyük ölçüde kralın kendi dış politikasını yürütmede ısrarı nedeniyle ciddi anlamda gergindi. Thiers, Fransa'nın, başbakanın tüm diplomatik ve

18 Tarihçi George Saintsbury, *Encyclopædia Britannica*'da (11. baskı) şunları kaydetmiştir: "Thiers'in tarihsel çalışması, aşırı yanlışlıklar, tesadüfi haksızlıkların sınırlarını aşan önyargılarla doludur ve kahramanlarının başarılarıyla karşılaştırıldığında faziletlere neredeyse tamamen kayıtsız kalınmıştır."

askerî işlerden sorumlu olduğu Britanya sistemini model almasını istiyordu; ancak Louis-Philippe bu talebi duymazdan geliyordu. Thiers, istifadan başka seçeneği kalmadığına karar verdi; nitekim ağustosta da istifasını sunacaktı.

İki halefi, Kont Louis-Mathieu Molé ve François Guizot, karakter olarak çok farklı olsalar da olağanüstü kişilerdi; biri Parisli Katolik, diğeri Nîmesli Protestandı. Molé gençliğinde sadık bir Bonapartçıyken, Guizot bu lekeden kurtulmuş -gerçi bunun tek nedeni altı yaş daha küçük olmasıydı- sadık bir kraliyet yanlısıydı. İmparatorluk yıllarında siyasetten uzak durup kendini edebiyata adamıştı, Sorbonne'da modern tarih profesörü olmuştu; Gibbon'un altı ciltlik *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*'nin çevirisini yapmıştı. Yüz Gün sırasında, Gent'e sürgüne giden XVIII. Louis'ye eşlik etmişti. Bununla birlikte, hem Molé'yle hem de hükümdarıyla ortak, üçünün de kişiliklerini şekillendiren bir tecrübesi vardı: Üçünün de babaları giyotinle idam edilmişti.

Molé, Thiers'in ardından başbakan olduktan kısa bir süre sonra, Nisan 1837'de, kralın en büyük oğlu Orléans düküyle Mecklenburg-Schwerin Prensesi Helena'nın nişanlandığı duyuruldu. Sarışın, mavi gözlü damat fevkalade yakışıklıydı ve biraz saldırgan siyasi hırslarına karşın babasından çok daha popülerdi. Nişan, tüm siyasi mahkûmların affı ve Versailles Sarayı'nın yeniden açılmasıyla kutlandı. Bina, Devrim sırasında yağmalanmış ve içindekilerin çoğu müzayede yoluyla satılmıştı; kralın şahsi servetiyle restore edildi (gereken kısımlar yeniden inşa edildi), tamamlanışı 1.500 kişilik bir ziyafetle kutlandı. Genç çift, son derece mutlu bir yuva kuracak, müteakip beş yıl içerisinde prenses, kocasına iki oğul vererek Orléans soyunun devamını sağlayacaktı. Ancak çok geçmeden trajedi yüzünü gösterdi. 13 Temmuz 1842'de, henüz otuz

yaşındaki dük bir araba kazasında öldü. Aile bu olayın sarsıntısını hiçbir zaman atlatamadı. Kral sürekli, "Benim ölmem gerekirdi!" diye mırıldanıyordu.

Alacaklısının kızıyla evlenip böylece 100.000 franklık borcunu sildiren Thiers, 1840'ta ikinci kez bakan oldu. İlki gibi bu da kısa süreliydi; sadece yedi ay sürmesine rağmen muhteşem bir olaya imkân sağladı: Napolyon Bonapart'ın naaşının Fransa'ya getirilmesi. Kısa süre önce Londra'da büyükelçi olarak atanan Guizot'a -tüm hayatı boyunca tutkulu bir İngiliz hayranıydı- cesedi St. Helena'dan getirtmek için Lort Palmerston'dan izin alması talimatı verildi. Palmerston bu fikri hayli gülünç bulsa da reddedemezdi. 7 Temmuz'da Louis-Philippe'in üçüncü oğlu Dük de Joinville, naaşı almak üzere bir firkateynle adaya gönderildi. Gemi Cherbourg'a demirledikten sonra tabut, siyaha boyanmış bir mavnaya yüklendi ve Seine Nehri boyunca ağır ağır Courbevoie'ye kadar götürüldü; burada mor kadife kaplı ve savaş bayraklarıyla asılmış devasa bir arabaya nakledildi. 15 Aralık'ta, Champs-Elysées'den aşağı yavaş yavaş çekilen araç, kralın beklediği Invalides'e geldi. Yirmi yıl sonra kubbenin altındaki mahzende çalışma tamamlandı; içinde yatan ufak tefek naaşla tamamen orantısız devasa lahit bugün hâlâ burada görülebilir.

Guizot'nun Londra büyükelçiliği çok kısa sürdü. Yetmiş bir yaşındaki Jean-de-Dieu Soult başkanlığındaki kabinede görev alması için ekim ayında tekrar Paris'e çağrıldı; ancak Soult'u Napolyon'un mareşalliğinden -Waterloo Savaşı boyunca imparatorun kurmay başkanıydı- üç kez başbakanlığa taşıyan muhteşem kariyeri artık düşüşteydi; bu nedenle Guizot kâğıt üstünde sadece Dışişleri Bakanı olsa da çok geçmeden fiilen tüm kontrol onun eline geçti. Bu yüzden, Kraliçe Victoria'nın Eylül 1843'teki ziyaretinin organizasyonundan da o

sorumluydu; Altın Kumaş Meydanı'ndan bu yana ilk kez bir İngiliz hükümdarı, Fransa topraklarına adım atmıştı. Prenses Louise'in Prens Leopold'la evlenmesinden sonra, Louis-Philippe'in çocuklarıyla Coburg Hanedanı üyeleri arasında iki birliktelik daha kurulmuştu, aileler kendilerini yakın akraba hissediyorlardı. Bu nedenle görüşmenin kişisel ve yerel mahiyetini ön plana çıkarmak için Kraliçe Victoria ve eşi Albert'in Paris'e bile gitmemesi konusunda anlaşmaya varılmıştı; bunun yerine Britanya kraliyet ailesi Louis-Philippe'in kır evinde, Le Tréport yakınlarındaki Château d'Eu'da kaldılar. Tam beş gün süren bu ziyaret muazzam bir başarıydı; hatta samimiyet, kralın bu ziyaretlerin her yıl tekrarlanmasını önereceği noktaya kadar taşınmıştı; bu öneri neredeyse fiiliyata da geçti. 1844'te Louis-Philippe İngiltere'yi ziyaret etti: Tutsak II. John'un 1356'daki Poitiers Savaşı'ndan sonra esir olarak götürülmesinden bu yana ilk kez bir Fransa kralı İngiliz topraklarına ayak basmıştı. Ardından 1845'te Victoria kısa süreliğine tekrar Château d'Eu'ya geldi. Ancak sonrasında gidiş gelişler kesildi. Bir şeylerin olması an meselesiydi.

***

Paris'te, hatta Fransa'nın her yanında huzursuz halk bir kez daha yürüyüşlere başladı. Hâlâ kendini adlandırmayı sevdiği şekliyle Yurttaş Kral, her geçen gün biraz daha sağa kayıyordu; her zamanki gibi yönetmek kadar hükmetmeye ve kendi bakanlarını seçmeye kararlıydı. Thiers ve Guizot kalibresindeki adamlar ve son derece sınırlı oy hakkı -bu da kralın seçmenleri kendi saflarından belirleyebileceği anlamına geliyordu- sayesinde ağır aksak da olsa koltuğunu birazcık daha koruyabilirdi; ancak Yurttaş Krallar tanımları gereği karizmadan yoksun olur; Louis-Philippe de hiçbir zaman

halkının gerçekten sevdiği bir hükümdar olamamıştı. Artık cumhuriyetçilerin, Bourbon yanlısı kraliyet taraftarlarının ve Bonapartçıların hep bir ağızdan kralın tahttan çekilmesi için haykırmasıyla saltanatının sonunun yaklaştığından korkmaya başladı. Napolyon'un ölümünün üzerinden neredeyse çeyrek asır, oğlunun ölümünün üzerinden de on beş yıl geçtiği hesaba katılırsa Bonapartçı tehdidin tükenme noktasına geldiği düşünülebilirdi; fakat imparatorun yeğeni Louis-Napolyon[19] ilki 1835, ikincisi 1840'ta olmak üzere iki kez darbe teşebbüsünde bulunmuştu. Ardından ömür boyu hapis cezasına mahkûm edilmişti. Bununla birlikte 1846'da siyasi hırslarından hiç geri adım atmadan İngiltere'ye kaçtı; burada ortalığı karıştıracağı kesindi. Aynı yıl Fransa'da ciddi bir ekonomik kriz ve feci bir hasat dönemi yaşandı. Hâlâ ilkel vaziyetteki demir yolu sistemi, yardım sağlama girişimlerini desteklemekten ziyade törpülüyordu; ardından gelen köylü isyanları acımasızca bastırıldı. Paris'in belki üçte biri işsizdi ve Pierre-Joseph Proudhon ("Mülkiyet hırsızlıktır!") gibi yazarlar işleri kolaylaştırmıyorlardı.

Şahsen Louis-Philippe için en büyük darbe -ve muhtemelen tahtını kaybetme nedeni- 1847'nin son gününde kız kardeşi Adelaïde'in ölümüydü. Yetmiş yaşına yeni girmişti. Tahmin edileceği gibi kral perişan oldu. İkisi, her akşam çalışma odasında bir araya gelip o gün yaşananları uzun uzun müzakere ederdi. On sekiz yıl boyunca kız kardeşinin bilgeliğine, cesaretine, şaşmaz politik içgüdülerine hep güvenmişti; şimdi bu vasıflara en çok ihtiyaç duyduğu anda yoktular. Altı hafta sonra fırtına koptuğunda bile kral, hâlâ kardeşini kaybetmenin sarsıntısını atlatamamıştı.

19 Napolyon'un erkek kardeşi Louis ve Josephine'in kızı Hortense de Beauharnais'in oğluydu ya da öyle olduğu farz ediliyordu.

1848 devrimler yılıydı. Paris'te yaşanacak devrim, Avrupa'daki en az on dört ihtilalin sadece biriydi.[20] Ancak Louis-Philippe bir süredir, bizzat bir devrim üzerine kurulmuş bir krallığın bir başka ihtilalle devrilebileceğini idrak etmekte zorlanıyordu. Diğer yandan gerçekten bir ayaklanma çıkması durumunda bununla nasıl baş edeceğinden dahi emin değildi. Bilhassa Ulusal Muhafızlar'ın sadakatlerinden endişeliydi. Bu birlik ordudan ayrıydı ve askerî yedek güç olarak kullanılıyordu. Daha önce, örneğin 1832 isyanları sırasında muhteşem bir performans sergileyerek, tam güvenini kazanmıştı. Ama devir değişmişti: Ulusal Muhafızlar, aslında eskiden neyse oydu; ancak halkın monarşiye karşı duyguları değiştikçe Muhafızlar'ınki de değişiyordu.

Başka bir sorun daha vardı. Siyasi gösteriler yasaklandığı için çeşitli muhalefet partileri, bağış toplama "ziyafetleri" düzenlemeye başlamıştı; elbette bunlar yasal görünümlü ancak rejimin eleştirilebileceği mekânlara dönüştü. Bu toplantılar o kadar tehlikeli hâle geldi ki Şubat 1848'de bunlar da yasaklandı. Parisliler için bu, bardağı taşıran son damlaydı. 22 Şubat günü öğle saatlerinde sokaklara dökülüp, "A bas Guizot!" ve "Vive la Réforme!"* diye haykırmaya başladılar. Çatışmaların patlak vermesi uzun sürmedi. Ertesi gün Guizot istifa etse de Dışişleri Bakanlığı önünde büyük bir kalabalık toplanmıştı. Bir subay göstericilerin önüne geçip ilerlemelerini engellemeye çalıştı, fakat arkadakiler öndekileri itti. Bunun üzerine, "Süngü tak!" emri verildi; bu esnada askerin biri -muhtemelen kazara- tüfeğini ateşledi; diğer askerler de paniğe kapılıp

20 İlki Ocak ayında Palermo'daydı. Daha sonra sadece İtalya'da Napoli, Roma, Venedik, Floransa, Lucca, Parma, Modena ve Milano'da devrimler yaşandı; Kuzey ve Orta Avrupa'da, Paris haricinde, Viyana, Varşova, Krakov ve Budapeşte'de ayaklanmalar çıkacaktı.

* "Guizot'a hayır!" ve "Yaşasın Devrim!"

kalabalığa ateş etmeye başladılar. Elli iki kişi öldü. Artık barikatlar tekrar kurulmuş, Fransa kaosun pençesine düşmüştü. Tam da kralın korktuğu gibi Ulusal Muhafızlar teker teker saf değiştirmeye başladılar. Louis-Philippe tahtını korumak istiyorsa, orduya, Muhafızlar'a ateş açmasını emretmesi gerektiğini fark etti; bu tam bir iç savaşa yol açacak bir adımdı. 1789'da XVI. Louis gibi o da bunu aklına getirmeyi bile düşünmedi. Tek alternatifi vardı ve 24 Şubat 1848'de onu yaptı: Dokuz yaşındaki torunu Paris kontu lehine tahttan feragat etti.

Château d'Eu'da bir köşeye çekilmeyi umuyordu; ancak ertesi sabah torunun tahta çıkmasının reddedildiği ve cumhuriyetin ilan edildiği haberi geldi. Bu cumhuriyette konumunun ne olacağına dair hiçbir fikri yoktu, öğrenmeye de niyeti. Kral, Maria Amalia, gelinleri Nemour düşesi ve çocuklarıyla birlikte yanlarında sadece on beş frankla o akşam Honfleur'a geldiler, burada acayip sahte isimlerle, Le Havre'daki İngiliz konsolosunun yardımıyla İngiltere'ye giden bir gemiye bindiler. Newhaven'a varışlarından birkaç saat sonra Kraliçe Victoria'dan, Surrey'deki Claremont Köşkü'nün onlara tahsis edildiğini bildiren bir mesaj aldılar. Çok geçmeden ailenin geri kalanının neredeyse tamamı da yanlarına gelince sıkıntıları sona ermiş gibiydi; ama trajedinin yeniden baş göstermesi çok sürmeyecekti. Ev 1817'den beri boştu; son otuz yılda kurşun borular tesisatı zehirlemişti. Evdekilerin çoğu bundan ciddi şekilde etkilendi, hatta üç kişi için sonuç ölümcül oldu. Kral iki yıl daha yaşadı, fakat sağlığı günden günde bozuluyordu. 26 Ağustos 1850'de Claremont'ta öldü. Karısı Maria Amalia on altı yıl daha yaşadı; 1866'da seksen üç yaşında o da öldü.

Louis-Philippe, Fransa'nın gelmiş geçmiş en iyi krallarından biriydi; ülkesinin ona verdiğinden çok daha fazlasını hak

eden bir kral. Tüm seleflerinin başarısız oldukları noktada Fransa'ya yaklaşık yirmi yıl süren ve muhtemelen daha da çok sürebilecek, uygulanabilir bir anayasal monarşiyi başarıyla Fransızlar, tarihlerindeki en mutlu yıllarından bir kısmını onun sayesinde yaşamıştı. Ancak ödülü sürgün, sevdiği ve uğrunda bu kadar emek verdiği ülkeyi bir daha hiç görememek oldu. Çok acı ve tuhaf şekilde tarih de onu göz ardı etti. I. Napolyon ve III. Napolyon'la karşılaştırıldığında Louis-Philippe ve Adelaïde hakkında çok az kitap vardır. Bu son ikisi çok önemlidir: Kralın kendine güvenini yitirdiği anlarda ona hem umut hem de kuvvet aşıladığı için yönetimi sırasında kız kardeşinin katkısı o kadar fazladır ki, şayet Adelaïde ölmeseydi krallığı kurtarıp kurtarmayacağına dair tartışmalar günümüzde bile devam etmektedir. Bu sorunun cevabını hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz, zira bu kuramsal bir soru. Söylenebilecek tek şey, ülkelerinin ikisine çok borçlu olduğu ve bu borcun onlara neredeyse hiç ödenmediği.

17.
"Ulusal Şanımızın Sembolü"
1848 – 1852

Büyük Napolyon'umuz var diye şimdi
Küçük Napolyon'umuzun da mı olması gerekiyor?

Victor Hugo

Louis-Philippe'in tahttan indirilmesi Fransa'yı bir kez daha ikilemde bıraktı: Yerine kim ya da ne getirilecekti? İkinci Fransa Cumhuriyeti, geçici hükümet adına şair ve devlet adamı Alphonse de Lamartine tarafından adına ilan edildi; ama ta başından iki düşman gruba ayrıldı: Palais Bourbon'u[1] merkez edinen ve geleneksel kurumlara dayalı normal bir cumhuriyet ve onu idare edecekleri belirlemek için erken genel seçim isteyen Lamartine başkanlığındaki *National* [Ulusalcılar] ve Hôtel de Ville'i merkez edinen, ücretlerin eşitlenmesi, şahsi menfaatlerin ortak çıkarda birleştirilmesiyle toplumun bir çeşit proto-komünist reforma tâbi tutulması gibi çok daha keskin bir politika arayışındaki, Louis Blanc yönetimindeki *Réforme* [Reformcular]. Ayrıca bu yeni düzenin planlaması bitene dek seçimlerin de ertelenmesini istiyorlardı. *National,*

1 Günümüzde Ulusal Meclis.

üç renkli bayrağın muhafaza edilmesi taraftarıydı; *Réforme* ise kızıl bayrak. Giderek artan gerilimle, haziran ayında Paris'in doğu ve batı mahalleleri arasında patlak veren iç çatışmaların kaçınılmaz sonucu can kayıplarıydı. "Fransa'nın bir Napolyon'a ihtiyacı var," diye yazmıştı Wellington dükü, "ama henüz öyle birini göremiyorum."

Bu kişinin gelişi aslında dükün tahmininden daha yakındı. Prens Louis-Napoleon ikinci darbe teşebbüsünün ardından Ham Kalesi'nde yattığı altı yıl içerisinde amcasının popülaritesinin tekrar yükselişe geçtiğinden fazlasıyla haberdardı. Aralık 1840'ta imparatorun naaşı başkente getirilip Louis-Philippe tarafından teslim alındığında Paris'te âdeta izdiham oluşmuştu; üçüncü bir iktidar teşebbüsü yapması gereken zaman çok yakındı ve bu sefer başarılı olacaktı. 25 Mayıs 1846'da dışarıdaki arkadaşlarının da yardımıyla işçi kılığına girerek hapishaneden dışarı çıktı. Onu sahile götürecek bir araba beklemekteydi; oradan İngiltere'ye gideceği tekneyi de ayarlamıştı.

1848 devrimini ve Louis-Philippe'in tahttan indirildiğini duyduğu an, Fransa'ya dönmeye karar verdi, hatta ikisi Manş Denizi'nin ortasında birbirlerinin yanından geçti. Ülkesine ulaşır ulaşmaz Lamartine'e yazdığı mektupta, "ülkesine hizmet etmekten başka hiçbir gaye[si] olmaksızın" Fransa'da olduğunu söylemişti. Lamartine kibarca, şehir sakinleşene kadar Paris'ten uzak durmasını ve "hiçbir şekilde seçimlerden önce geri dönmemesini" isteyerek yanıtladı. Louis-Napoleon'un bu aşamada sorun çıkarma niyeti yoktu, itaatkâr bir şekilde gemisinin rotasını tekrar İngiltere'ye çevirdi; ancak yaz başında, adayların birkaç departmanda seçime girebildikleri 4 Haziran seçimlerine katılmak için yeniden Fransa'daydı. En az dört departmanda seçildi; Paris'te de Adolphe Thiers ve Victor Hugo'ya kıl payı kaybetmişti.

Lamartine'in bu habere tepkisi, İkinci Cumhuriyet'in hiçbir zaman atlatamadığı iflah olmaz kafa karışıklığının bir göstergesiydi. Louis-Napolyon'un Fransa'ya ayak basmasını yasaklayan 1832 Yasası'nın hâlâ yürürlükte olduğunu ilan ederek seçildiği departmanlardan herhangi birinde görüldüğü anda tutuklanmasını emretti. Prens, kazandığı koltuğu geri çevirip bir kez daha geri adım attı. Yazdığı mesajda, "Adım ulusal şanımızın sembolüdür ve ulusun huzurunu bozmak ve bölünmeleri daha da artırmak için kullanılırsa hakikaten kahrolurum," diyordu. Tüm danışmanları gereğinden fazla temkinli davrandığını söylüyordu; yasal olarak seçilmişti ve koltuğuna oturmasına hükümet engel olamazdı. Ancak bir kez daha haklı çıktı: Haziran ayında, Louis Blanc'in sayısız işsize iş temini amacıyla kısa süre önce kurduğu ulusal atölyeleri hükümetin kapatmayı planladığı açıklandığında bir başka ayaklanma patlak verdi. (Gerçi bu kurumlar kuruldukları andan itibaren bir işe yaramamış, ancak hayatta kalmaya, o da ucu ucuna yetecek para kazandırabilecek nafile işler sunmuşlardı.) İsyanı bastırmak üzere General Louis Cavaignac'ın komutasındaki Ulusal Muhafızlar göreve çağrıldı ama bedeli ağır oldu. Öldürülen ve yaralananların sayısı 10.000'i bulmuş, isyancıların yaklaşık 4.000'i Cezayir'e sürgüne gönderilmişti. Ve bu *Réforme*'un sonu oldu.

Louis-Napoleon'un Paris'te olmayışı, onu hem ayaklanmayla hem de ayaklanmanın acımasızca bastırılmasıyla anılmaktan kurtardı. Yeni Ulusal Meclis seçimlerinde hâlâ Londra'daydı, ancak yine de on üç departmanda adaydı. Beşinde seçildi; Paris'te ise aldığı 110.000 oyla diğer tüm adayları geride bıraktı. 24 Eylül'de apar topar[2] başkente döndü; bu defa

2 O kadar hızlı ayrılmıştı ki, St James's, King Street'te oturduğu evi devralmaya gelen ev sahibi, yatağının yapılmamış, küvetin hâlâ suyla dolu olduğunu görmüştü.

Meclis'teki koltuğuna oturdu. Sadece yedi ay içerisinde Londra'da sürgün hayatından Fransız siyaset sahnesinin önde gelen isimlerinden biri hâline gelmişti.

İkinci Cumhuriyet'in yeni anayasası, cumhurbaşkanın Meclis tarafından değil, genel seçimle, halkoyuyla seçilmesini gerektiriyordu. Kazanan aday dört yıl görev yapacak ve ardından hemen yeniden seçilemeyecekti. 10-11 Aralık 1848'de yapılması planlanan seçimlere Louis-Napolyon hemen adaylığını koydu. Dört aday daha vardı; önceleri kesin kazanacağını düşünüyordu. Popülaritesi epey azalmış Lamartine ve geçici devlet başkanlığını yürüten -tek ciddi rakibi- General Cavaignac da adaylar arasındaydı. Cavaignac, kendisinin kazanma şansı konusunda iyimserdi. Prens kötü bir hatipti; ağır, monoton konuşması âdeta uyku ilacı etkisi veriyordu, hiçbir zaman atamadığı -İsviçre'de sürgünde geçirdiği çocukluk yıllarının mirası- hafif Alman aksanı, dinleyicilerine kendisini sevdirmesinde en büyük engellerdendi. Düşmanlarından biri, "O bir hindi," demişti, "kendini kartal zannetse bile." Her hâlükârda, oyların yüzde 50'sinden fazlasını alması pek mümkün değildi, bu durumda seçim Meclis'e havale edilecekti; orada da Cavaignac galip geleceğinden emindi.

Generali bir sürpriz bekliyordu. Sonuçlar sayıldığında Louis-Napolyon yüzde 74 oranla, toplamda 5,5 milyonun üzerinde (Lamartine ise sadece 17.000) oy almıştı. Hiç vakit kaybetmeden Elysée Sarayı'na taşınıp buradaki Büyük Salon'a, amcasının taç giyme töreni cübbesiyle resmedilmiş portesini astırdı. Tüm Parisliler için verilmek istenen mesaj gayet açıktı. Fransa kralları Tuileries'de ikamet etmişlerdi; imparator ise Elysée'de, artık yeğeni ve halefi de orada yaşıyordu.[3] Louis-Napolyon, "Hükümdar-Başkan" unvanını kullanacağını

3 Tuileries Sarayı, 1871'deki komün döneminde yakılacaktı. Elysée 1873'ten beri Cumhurbaşkanlığı Resmî Konutu'dur.

ilan etti; kendisine *altesse* (majesteleri) ya da alternatif olarak *monsenyör* [lordum] şeklinde hitap edilecekti.

Elysée'nin başka bir avantajı daha vardı: Bekâr Hükümdar-Başkan'ın sevgili metresini yakındaki, 23 Rue du Cirque'deki bir eve yerleştirmesini de imkân veriyordu. Harriet Howard'la, 1846'da Leydi Blessington'ın Londra'da verdiği bir partide tanışmıştı. Bir çizmecinin kızı ve Brighton'daki Castle Hotel'in sahibinin torunu olan Harriet'a eski sevgilisi hatırı sayılır bir servet bırakmıştı; bu sayede çok geçmeden Louis-Napoleon'un sadece metresi değil, aynı zamanda en büyük mali destekçisiydi. Hatta daha da ötesiydi: Louis-Napolyon'a bir de yuva vermişti. Elysée soğuk, kişiliksiz ve kasvetliydi; Hükümdar-Başkan üç dakikalık yürüyüşle Rue du Cirque'e gelebilirdi; Harriet'la ve çoğunlukla, bir sonraki bölümde adını daha çok duyacağımız Amerikalı Diş Hekimi Dr. Thomas Evans gibi bir-iki yakın dostuyla kendisini en çok rahatlatan şeyleri yaparak huzur bulacağı yere; sigara içmek, kahve içmek, İngilizce konuşmak ve köpeğiyle oynamak.

***

Ne var ki çok geçmedi, kucağında uluslararası bir kriz buluverdi. Devrimler yılı 1848, Avusturya için felaket olmuştu. Şansölye Prens Metternich ardına bakmadan kaçıp gitmiş ve ülkeyi tam bir kargaşa ortamına terk etmişti. İtalyan vatanseverler ve birleşme taraftarlarının fırsat ayaklarına gelmişti; artık Kuzey İtalya'yı Avusturya işgalinden kurtarma vaktiydi. Milano'da, İtalyanların *cinque giornate* [beş gün] -18-22 Mart arasındaki beş gün- olarak bildikleri büyük ayaklanmayla Avusturyalılar şehirden çıkarılmış ve bir cumhuriyet hükümeti kurulmuştu. Ayaklanmanın son günlerinde Torino'da, *Il Risorgimento* gazetesi editörü Kont Camillo Cavour, birinci sayfada heyecan verici bir makale yazmıştı: "En mühim an

gelip çattı. Ulus için, hükümet için, kral için sadece tek yol açık: savaş!”

Kralı, Savoylu Charles Albert; Toskana Grandükü Leopold ve Napoli Kralı Ferdinand gibi bu çağrıya derhâl karşılık verdi. Papa IX. Pius dehşete kapılmıştı. Katolik bir ülkeye karşı böylesine bariz bir saldırganlık politikasına nasıl göz yumabilirdi? Her hâlükârda, istediği son şey birleşik bir İtalya'ydı; her şey bir yana sonrasında Papalık devletlerine ne olacaktı? Papa'nın pozisyonunu netleştirmesi gerektiği belliydi. Bunu da 29 Nisan 1848'teki Nutku'nda yaptı. İtalya'yı birleştirme amaçlı bir sefere liderlik etmek şöyle dursun tamamen karşı olduğunu dile getirdi. Tanrı'dan korkan İtalyanlar tüm ideallerini bir kenara bırakıp her biri kendi hükümdarına bir kez daha bağlılık yemini ettiler.

Nutuk haberi tüm İtalyan vatanseverlerce dehşetle karşılandı. Papa'nın popülaritesi bir gecede bitmişti; artık devrimin gözünün içine bakma sırası ona gelmişti. Papa, yedi ay boyunca durumu idare etmeye çalıştı, ancak 13 Kasım'da başbakanı Kont Pellegrino Rossi'nin, şansölyeliğe girdiği sırada bıçaklanarak öldürülmesiyle, Pius, Roma'nın artık -bir kez daha- Papa için güvenli olmadığının farkına vardı. 24'ünde Fransa büyükelçisinin yardımıyla alelade bir papaz kılığında Napoli topraklarındaki Gaeta'ya kaçtı; Kral Ferdinand onu gayet sıcak karşıladı. Apar topar kaçması Roma'da herkesi şaşkına çevirmişti. Kont Rossi'nin cesur halefi Giuseppe Galletti'nin geri dönme taleplerini geri çevirince Galletti, seçilmiş 200 üyeyle bir Roma Kurucu Meclisi'nin kurulması ve bu meclisin 5 Şubat 1849'da toplanması çağrısında bulundu. Zaman kısaydı, yine de 142 üye belirlenen günde belirtildiği gibi yerlerini aldılar. Ayın 9'unda gece saat ikide Meclis, 10'a karşı, 120 lehte ve 12 çekimser oyla Papa'nın dünyevi otoritesinin sonsuza dek kaldırılması ve bir Roma Cumhuriyeti kurulması

yönünde oy verdi. Oturumu yöneten kırk bir yaşındaki gözü pek, Giuseppe Garibaldi'ydi.

Nice'te -şehir Fransa'ya ta 1860'da devredilecektir- doğan Garibaldi, Piedmontluydu; denizci tüccardı. Her zaman bir eylem adamıydı, 1834'te başarısız bir isyana karıştı ve tutuklanması için bir emir çıkarıldı. Tam zamanında Fransa'ya kaçmayı başardı; ancak bu arada Torino'da gıyaben vatana ihanetten ölüm cezasına çarptırıldı. Aralık 1835'te Güney Amerika'ya gitti ve birkaç yıl sonra Uruguay donanmasının başına geçti ve aynı zamanda İtalya'dan sürülenlerden müteşekkil bir lejyonunun -ileride adının sürekli birlikte anılacağı Kızıl Gömleklilerin nüvesi- komutasını da aldı. Artık profesyonel bir isyancı olmuştu; gerilla savaşlarında edindiği tecrübelerin ileride çok faydasını görecekti.

1848 devrimlerini duyar duymaz yanına altmış Kızıl Gömleklisi'ni de alıp ilk gemiyle İtalya'ya döndü. Papa ve Piemont adına savaşmayı teklif etmesine rağmen her iki önerisi de reddedilince; bilhassa Carlo Alberto'nun [Sardunya Kralı] onun ölüm cezasına çarptırılmış bir mahkûm olduğunu asla unutmayacağından Milano'ya geçip doğruca kavgaya katıldı. Ancak Papa'nın kaçtığını öğrenince gönüllü birliklerini de alıp alelacele Roma'ya gitti. Yeni Meclis üyeliğine seçildi ve resmen Roma'nın bağımsız bir cumhuriyet olması teklifini sunan da oydu.

Piemont ordusu başlarda bir ölçüde başarı elde etmişti; fakat Carlo Alberto 24 Temmuz 1848'de, Verona'dan birkaç mil uzaklıktaki Custoza'da bozguna uğradı. Milano'ya kadar çekildi; Avusturyalı yaşlı Mareşal Josef Radetzky[4] hemen arkasın-

---

4 Radetzky bu sırada seksen üç yaşındaydı. Yarım asrı aşkın süre önce Napolyon'a karşı ilk Avusturya seferlerine katılmıştı; 1813'te Leipzig Savaşı'nda kurmay başkanlığı yapmıştı. On yedi sefere katılmış, yedi kez yaralanmış, dokuz kez bindiği at vurulmuştu.

da sıcak takibe devam ediyordu; nihayet 4 Ağustos'ta ateşkes istemek zorunda kaldı. İki gün sonra Milanolular da teslim olunca yenilmez yaşlı mareşal ordusuyla şehre girdi. Savaşın ilk safhası sona ermiş, Avusturya kesin bir zafer kazanmıştı. Böylelikle sadece Lombardiya-Venedik Krallığı'nın mutlak kontrolünü tekrar elde etmekle kalmamış, aynı zamanda İtalyan ana karasında da devrim karşıtı güçle zafer kazanmıştı.

Gaeta'daki Papa Pius 18 Şubat 1849'da, Fransa, Avusturya, İspanya ve Napoli'den resmî bir yardım talebinde bulundu. Dördü de duymazlıktan geldi; öte yandan Roma'daki Meclis için en büyük tehdit Fransa'ydı: Düşmanlığının nedeni kuvvetle muhtemel, kısa süre önce kurulan Fransa Cumhuriyeti'nin mahiyetine ve bilhassa yeni seçilen Hükümdar-Başkanı'naydı. Louis-Napolyon yaklaşık yirmi yıl önce Roma'da Papalık aleyhine bir komploya karışıp Roma'dan sürülmüştü; hâlâ Papalık'tan pek hazzetmediğini bilmeyen yoktu. Fakat Avusturya'nın İtalya'da tarihinde görülmemiş bir güce ulaştığının o da farkındaydı; şimdi Avusturyalıların doğruca güneye ilerleyip Papa'ya kendi şartlarını dayatıp tekrar makamına oturtması ihtimalini düşünmek bile istemiyordu. Şayet harekete geçmezse Avusturyalılar tam olarak bunu yapacaklardı; buna en ufak şüphesi yoktu. Avusturyalılar bu adımı da attıktan sonra neden Roma'da dursunlardı? Zaten bir ayağı çukurda Napoli Krallığı muhtemelen karşı konulamaz bir hedef olacaktı. Bu doğrultuda talimatlarını verdi ve 25 Nisan 1849'da Napolyon'un mareşallerinden birinin oğlu General Nicolas Oudinot, dokuz bin kişilik bir orduyla Civitavecchia'da karaya çıkarak kırk beş mil ötedeki Roma'ya doğru ilerlemeye başladı. Ancak general başından beri olan biteni yanlış anlamıştı. Ona, Roma Cumhuriyeti'nin küçük bir devrimci azınlık tarafından halka zorla dayatıldığı ve çok geçmeden devrileceği söylenmişti; dolayısıyla adamlarıyla birlikte kurtarıcı olarak

karşılanacaklardı. Ona verilen talimatlar, Meclis'i resmen tanımaması ve mümkünse tek kurşun sıkmadan şehri barışçıl biçimde ele geçirmesiydi.

Çok geçmeden hiç de öyle olmadığını anladı. Yollarını bekleyen kimse yoktu; Romalılar savaşa hazırlanıyorlardı. Karşılarında, düzenli Papalık askerlerinden, *carabinieri*'den -kolluk görevi verilmiş özel ordu birliği- 1.000 kişilik Sivil Muhafızlar'dan, sayıları 1.400'ü bulan şehirden toplanan gönüllü alaylardan ve kesinlikle kolay lokma olmayan ve ellerine geçirebildikleri her silahı kuşanmış şehir halkından müteşekkil bir ordu vardı. Yine de hâlâ sayıca Fransızlardan nispeten azdılar; bu nedenle 27 Nisan'da [Emilia] Romagna'dan topladığı 1.300 lejyonerin başında Garibaldi'nin şehre girdiğini gördüklerinde büyük sevinç yaşadılar. İki gün sonra arkalarından kendilerine özgü geniş siperlikli, üzerinde siyah-yeşil horoz tüyleriyle bir Lombard *Bersaglieri* alayı geldi. Savunmacılar giderek güçleniyordu, ancak yine de şansları çok düşüktü ve bunun farkındaydılar.

Roma uğruna ilk savaş 30 Nisan'da gerçekleşti. Fransızlar tamamen Oudinot'un cehaleti ve durumu yanlış anlaması yüzünden yenildiler. Yanına ne tek bir kuşatma silahı ne de surlara tırmanmak için merdiven getirmişti; içinde bulunduğu tehlikeyi ancak Vatikan'a ve Janiculum Tepesi [Belvedere del Gianicolo] istikametinde ilerleyen birlikleri top ateşine maruz kaldığında anlamaya başladı. Kısa süre sonra Garibaldi'nin lejyonunun, ardından hemen *Bersaglieri*'nin hücumu geldi. Altı saat boyunca adamlarıyla birlikte ellerinden ne geliyorsa yapsalar da karanlık çökerken yenilgiyi kabul edip uzun Civitavecchia yoluna koyulmaktan başka çareleri kalmamıştı. 365 esir, 500 ölü ve yaralı kaybetmişlerdi; ama belki de en kötüsü yaşadıkları aşağılanmaydı. Belli ki Roma, tahmin ettiklerinden çok daha çetin ceviz çıkacaktı.

Yine de o cevizi kırmaya kararlıydılar. Bir aydan biraz uzun süre sonra Oudinot talep ettiği takviyeleri almıştı; ardında 20.000 asker ve fazlasıyla takviye edilmiş cephanesiyle 3 Haziran'da ikinci kez Roma'ya ilerledi. Bu süre zarfında Garibaldi, lejyonerleri ve *bersaglieri*'yle işgalci Napolyon ordusunu karşılamak üzere güneye yönelmişti. Ancak artık şehrin kaderi belli olmuştu. Savunmacılar cesurca savaşsalar da ay sonu geldiğinde daha fazla direnecek güçleri kalmamıştı. Garibaldi 30 Haziran'da, toz toprak içinde, kızıl gömleği kana ve tere bulanmış hâlde Meclis'e geldi. Teslimiyetin söz konusu bile olamayacağını ilan etti. Sokak çatışmalarının da: Zira Roma'nın Tiber Nehri'nin batısında uzanan Trastevere bölgesi terk edilirse -ki edilecekti- Fransız topları şehri kolaylıkla yok edebilirdi. Savunmacıların gidebileceği tek yer tepelerdi. "Dovunque saremo," dedi Meclis'e "colà sarà Roma." (Biz neredeysek Roma orasıdır.) Sonunda Papa sağ salim Roma'ya dönebildi; fakat bunu ancak Hükümdar-Başkan'ın onu korumak üzere şehirde bir Fransız garnizonu bıraktığını anlayınca yapmıştı. Louis-Napolyon, yepyeni, muazzam bir sorumluluk üstlenmişti; feci pişman olacağı bir sorumluluk.

***

Ülke içinde Hükümdar-Başkan'ın vaktinin çoğu sadece Paris'te değil Fransa'nın tamamında konumunu pekiştirme çabalarıyla geçmekteydi. Bu, olabildiğince çok şehirde, kasabada -hatta köylerde- görünmesi gerektiği anlamına geliyordu. Hayret verici bir hızda genişleyen demiryolu ağları sayesinde çoğunlukla trenle ülkenin her karışını dolaşarak, yeni hatlar açarak, hastane ve okulları ziyaret ederek, alaylara şeref nişanları vererek sürekli yeni bir Napolyon imajı geliştiriyor ve giderek daha içten coşkuyla ve sıklıkta "Vive l'Empereur!" tezahüratları duyuyordu. Ekim 1849'da başbaka-

nı görevden alıp yetkilerini devralacak güce ulaşmıştı. Ulusal Meclis'e gönderdiği mesajda, "Napolyon adı, kendi başına bir programdır," diyordu. "Anlamı da yurtta düzen, otorite, din ve halkın refahı; dışarıda ulusal saygınlıktır."

Bunlara rağmen onu bir sorunun beklediğini gayet iyi biliyordu. Cumhuriyet Anayasası ona aralıksız sadece dört yıllık bir görev süresi veriyordu. 1852'de istese de istemese de cumhurbaşkanlığından istifa etmek zorunda kalacaktı. Bunun yapmaya hiç niyeti olmadığı için önünde sadece iki alternatif vardı; ya kanunu değiştirecek ya da bir darbe yapacaktı. Olabildiğince az huzursuzluğa yol açma endişesiyle, doğal olarak ilkini tercih etti ve Meclis'e resmî bir başvuruda bulundu. Uzun ve hararetli tartışmalardan sonra önerge reddedildi. Geriye tek seçenek kalmıştı: darbe. Planlar dikkatle hazırlandı. Sonunda üzerinde uzlaşılan tarih, I. Napolyon'un 1804'teki taç giyme töreninin ve bir yıl sonrasındaki Austerlitz zaferinin yıl dönümü, 2 Aralık 1851'di.

Sürpriz unsuru da hazırdı. Louis-Napolyon 1 Aralık'ta, Elysée'de her zamanki Pazartesi akşamı resepsiyonunu verdi. Saat on buçuk sularında, son misafir de gittikten sonra yaklaşık yarım düzine kadar en güvenilir destekçisiyle birlikte çalışma odasına çekilip her birine üç farklı bildiri metni verdi. Bildirilerdeki mesaj gayet basitti. Meclis, Hükümdar-Başkan'ın doğrudan Fransa halkından aldığı gücü gasp etmeye çalışıyordu. Cumhuriyeti korumak ve kollamak Hükümdar-Başkan'ın vazifesiydi. Meclis'in on sekiz ay önce büyük ölçüde kısıtladığı erkeklerin genel oy hakkını o yeniden eski hâline getirmişti ve şimdi de iki hafta içerisinde -tanıdığı yegâne egemen güç olan- halkın kendi geleceğine kendisinin karar verebilmesi için bir halkoylaması yapılmasını teklif ediyordu. Bu bildirilerin sabaha dek Paris'in dört bir yanına

yapıştırılması talimatını verdi. Hepsi bu kadardı. Louis-Napolyon hepsiyle sırayla el sıkışıp yatmaya gitti.

Ertesi sabah plan saat gibi işledi. Saat on gibi yaklaşık 300 milletvekili Palais-Bourbon'a geldiklerinde kapalı olduğunu gördüler. Protesto etmek için yerel bir belediye binasına gittiler, ama nafile; çok geçmeden polis gelip hepsini tutukladı. Saat on birde Hükümdar-Başkan, yanında I. Napolyon'un en küçük kardeşi, eski Westphalia [Vestfalya] Kralı Jérôme'la birlikte, devasa siyah aygırı üstünde Elysée'den çıktı. Jérôme altmış yaşına gelmişti; kardeşleri arasında imparatora en çok benzeyen oydu ve elini Napolyon'un yaptığı gibi yeleğine sokarak bu etkiyi daha da artırdı. "*Vive l'Empereur!*" çığlıkları hiç olmadığı kadar sık duyuluyordu.

Darbe neredeyse tamamlanmış gibiydi; ama neredeyse. İçlerinde Victor Hugo'nun da yer aldığı muhalefet, protestolarını sürdürdü; eski dönemlerdeki gibi şehirlerde birkaç barikat kuruldu; fakat bu defa protestocuların büyük bölümü orta sınıftandı ve kalabalığı protestolara katılmaya ikna edemediler. 4 Aralık'ta Bonapartçılar, karşı saldırıya geçti: 30.000 asker Paris'e girdi; ayakta kalan barikatları dağıttılar. İtiraz eden olduğu anda oracıkta vuruldu. Fakat açılan ateşin öğleden sonra kontrolden çıkması ise tam bir talihsizlikti. Askerler ve topçu birlikleri nedense paniğe kapıldılar; ardından Boulevard des Italiens'teki en gözde kafelerden ikisinin altını üstüne getirdiler; bu esnada hiçbir suçu günahı olmayan yaklaşık iki yüz müşteriyi de öldürdüler. O ana dek kansız ilerleyen operasyon, *massacre sur les boulevards* [bulvar katliamı] yüzünden kötü bir şekilde sona erdi.[5]

5 Maalesef köylülerin ayaklandığı güneyde ve güneydoğuda 9.000'i aşkın isyancının Cezayir'e, 239'unun Fransız Guyanası'na sürüldüğü illerde bu kadar kansız geçmemişti. Yaklaşık 27.000 sözde protestocu tutuklanıp yargılandı. Nihayet af ilan edilen 1859'da, 1.800 kişi hâlâ cezalarını çekmekteydi.

Vaat edilen halkoylamasına gelirsek, sonuç artık önceden tahmin edilebilirdi. Beklenildiği gibi ezici bir zafer kazanılmıştı: Hükümdar-Başkan lehine oy verenlerin sayısı yedi milyonun üzerindeydi, aleyhine oy verenlerin sayısı 600.000'den azdı. Fransa kâğıt üstünde hâlâ bir cumhuriyetti; ancak Louis-Napolyon yönetimindeki her geçen gün daha fazla imparatorluk hâline geliyordu. Hükümdar-Başkan 1852 Noel'inde Elysée'den Tuileries'e taşındı. Operada devlet büyükleri locasının üzerindeki *R.F.* (République Française) baş harflerinin yerini *L.N.* (Louis-Napoleon) almıştı; yeni paralarda onun resmi vardı ve resmî kurumlardaki bayrak direklerinin tepesine tekrar imparatorluk kartalının konulduğu dikkatli gözlerden kaçmamıştı. 7 Kasım'da -artık tamamen onun destekçilerinden oluşan- Senato, onu imparator ve ondan sonraki vârislerini atayan bir kararı kabul etti. Sadece bir senatör karşı oy kullandı: Kardeşinin eski hocası Nicholas Vieillard. Vieillard, vicdanının başka bir şey yapmasına el vermediğini belirten bir özür mektubu gönderdi. Louis-Napolyon'un yanıtı tam da kendisinden beklenildiği gibiydi: Vieillard'ı öğle yemeğine davet etti.

21 Kasım'da, yeni bir başka halkoylaması 7,8 milyona karşı 253.000 oyla Senato'nun kararını onayladı; on gün sonra Yasama Meclisi Başkanı Adolphe Billault, iki yüz arabalık bir tören alayının başında, Louis-Napolyon ve Jérôme'un onu karşılamayı beklediği Saint-Cloud'a geldi. "Efendim," dedi hürmetle, "Fransa'nın tamamı kendini sizin ellerinize teslim ediyor." Louis-Napolyon aynı ciddiyetle karşılık verip sözlerini şöyle bitirdi: "Beyefendiler, din, dürüstlük, adalet ve acı çeken sınıflara saygı üzerine kurulu sağlam bir hükümet kur-

Louis-Napolyon, böylesine acımasız bir baskı yapıldığı için kendini hiçbir zaman affetmemiştir.

mama yardım edin." (*Les classes souffrantes* [acı çeken sınıflar]; tam da Napolyonvari bir dokunuş.) 2 Aralık 1852'de -yine aynı yıl dönümünde- imparatorluğu ve kendisini "Tanrı'nın Lütfu ve Halkın İradesiyle Fransız İmparatoru III. Napolyon" olarak ilan eden kararnameyi imzaladı.

Bu fevkalade bir başarıydı ve sadece kırk dört yaşındaydı. Bu, onun imparatorluğuydu ve tadını çıkarmaya kararlıydı.

18.
Bilmece Bilmeyen Sfenks
1852 – 1870

İmparatorluk barıştır... Kimseye fayda sağlamadan kendilerini kaybeden o hasmane ters akıntıları o büyük nehrin akıntısına çekme arzusundayım. Ekilmesi gereken, sürülmemiş muazzam topraklarımız var; açılması gereken yollar, yapılacak limanlar; işletilecek nehirler, bitirilecek kanallar, tamamlanması gereken bir demir yolu ağı... Onarılması gereken enkazlarımız, yerle bir etmemiz gereken sahte tanrılarımız, zaferle bitirmemiz gereken hakikatlerimiz var. İşte imparatorluğu ben böyle görüyorum...

Louis-Napolyon, Bordeaux, 9 Ekim 1852

Sonraki adım evlilikti: Napolyon neslinin geleceği ne pahasına olursa olsun güvence altına alınmalıydı. (İmparator aslında vâris olarak Jérôme'u tayin etmişti, ama Jérôme ondan yirmi yaş büyüktü ve Jérôme'un oğlu Prens Louis-Napol-

yon -genelde "Plon-Plon"* olarak bilinir-, bin yıl geçse yine de kesinlikle imparator olamayacak kadar gülünç bir kişilikti.) Hükümdar-Başkan'ın, "Lizzie" adıyla bilinen metresi Harriet Howard bu yarışta oyun dışıydı; açık konuşmak gerekirse Harriet fahişeydi ve fahişeler imparatoriçe olamazdı. Öte yandan Habsburglar, Hohenzollernler ve Romanovlar gibi Avrupa'nın büyük kraliyet ya da imparatorluk ailelerini, hatta nispeten daha mütevazı Hanover Hanedanı'nı bile akla getirmek faydasızdı; Britanyalılar da diğerleriyle aynı görüşte olacaklar ve bir Katoliğe asla yüz vermeyeceklerdi. Hepsi için de III. Napolyon -artık böyle denilmesi daha doğru olacaktır- amcasından bile çok daha berbat, türedi bir maceraperestten başka bir şey değildi. Louis-Napolyon'un çıtayı biraz daha düşürmesi gerektiği açıktı.

Nihayetinde son derece güzel bir İspanyol kızı tercih etti: Müteveffa Montijo Kontu'nun kızı, kendisi de 16. Teba Kontesi ve Ardeles 15. Markizi Doña María Eugenia Ignacia Augustina de Palafox y Kirkpatrick'ti. Belki en soylulardan biri değildi; ama kesinlikle soyluydu, hatta III. Napolyon'un bekleyebileceğinden çok daha soylu. Ayrıca müstakbel eş adayını öne çıkaran başka bir sebep daha vardı: Napolyon ona ilk görüşte âşık olmuştu.

***

İmparatorun yakın çevresinin etekleri tutuşmuştu. "Bu imparatorluğu, imparator bir çiçekçi kızla evlensin diye kurmadık," demişti Napolyon'un yakın arkadaşlarından Persigny dükü; hatta müstakbel gelinle ilgili müstehcen broşürler da-

---

* Asıl şekli "Plomb-Plomb" ya da "Craint-Plomb" [mermiden korkağı] olan bu lakabın ona verilme nedeni iddialara göre mermiden korktuğu için Solferino Savaşı'na katılmamasıdır. Bir diğer açıklama ise bu lakabın çocukken ismini söyleyiş şeklinden türediğidir. (ç.n.)

ğıttıracak kadar ileri gitti. Üstelik Persigny bu şekilde düşünen tek kişi de değildi. İngiliz Büyükelçisi Lort Cowley, Dışişleri Bakanlığına yazdığı raporda, "Erkeklerin ve kadınların müstakbel imparatoriçeleri hakkında böyle konuştuklarını duymak şaşırtıcı," diyordu. "Kulağıma defaatle öyle şeyler geldi ki... kâğıda dökmem imkânsız." Fakat Napolyon geri adım atmadı ve bundan böyle bilineceği şekliyle Eugénie ile 29 Ocak 1853'te Notre-Dame'da evlendi. Lizzie'ye gelince, Beauregard kontesi yapılıp güzel bir şato verildi ve cömert bir emekli maaşı bağlandı. Fakat çok geçmeden imparatorun ona hiç de veda etmediği anlaşılacaktı. Kontes bir ay geçmeden çarşafların arasında tekrar geri gelecekti. Ancak bu defa uzun sürmedi. Çok geçmeden durum imparatoriçenin kulağına gitti ve kocasına o kadim ültimatomu verdi: Ya onu ya da diğer kadını seçmeliydi; ikisine birden sahip olamazdı. Bu defa kesin finaldi. Lizzie Londra'ya döndü; başarısız bir kısa evlilikten sonra şatosuna çekildi; hatta öyle münzevi bir hayat yaşadı ki "Beauregard keşişi" olarak bilinir oldu. 1864'te, kırk iki yaşında kanserden öldü.

Kazanan Eugénie'di; ama önündeki uzun ve muhtemelen acı verici yolun da farkındaydı. Kesinlikle Parislilerin tasavvur ettikleri gibi maceraperest ve entrikacı biri değildi; buna karşın zorluklara alışık yetişmişti. Hayatının başlangıcı bile hayli sıra dışıydı: 5 Mayıs 1826'da memleketi Granada'da şiddetli bir depremden sonra ailesinin sığındığı bir çadırda dünyaya gelmişti. Yıllarca ev hapsinde kalan babası, o on üç yaşındayken ölmüştü; aşırı derecede hırslı annesi, ona ve kız kardeşine uygun kocalar bulabilmek için onları peşine takıp Avrupa'nın tüm şık mekânlarını dolaşmış, ama başarılı olamamıştı. İmparatorun gözüne çarptığında yirmi altısındaydı; genelde evlilik yaşı olarak kabul gören yaşı çoktan devirmişti; fakat evlendikten sonra altmış yedi yıl boyunca imparatoriçe olacaktı.

Eugénie'nin, imparatorun başlardaki yakınlaşma çabalarını tevazuuyla karşılaması çok şaşırtıcı olmasa gerek. Ancak evlenene dek cinselliğin söz konusu olmayacağını en baştan kesin bir dille ifade etti; gerçi sonrasında da hayli az olacaktı. Soğuğun da soğuğu nevale olduğu ortaya çıkacaktı; tüm cinsellik sürecini *dégoûtant* -tiksinç- bulduğu gerçeği sır değildi. Yine de 1855 yazında dişini sıktı ve ertesi mart ayında kocasına tek bir oğul verdi. Başka çocuk olmayacaktı; muhtemelen çocuk sahibi olmak için de pek girişim olmayacaktı.

Neyse ki Napolyon'un uğraşması gereken başka ilgi alanları vardı. Aşağı yukarı Balzac'ın[1] tasvir ettiği -dolambaçlı dar arka sokaklar, hepsi son derece sağlıksız, haşaratlar yüzünden kevgire dönmüş bakımsız, tıklım tıklım evler- başkentle ilgili bir şeyler yapılması gerektiğine inanıyordu. 1853 yazında Seine *Département*u Préfet'si* Georges Haussmann'ı çağırıp ona yeni imparatorluğa layık yepyeni bir Paris kurması talimatını verdi. Ne istediğini gayet iyi biliyordu: Arabaların semtler arasında hızla gidip gelmesini sağlayacak, şehre hak ettiği itibarı ve farklılığı kazandıracak uzun ve geniş bir bulvarlar ağı. Aynı zamanda, ani bir ayaklanma durumunda (Paris'te her zaman bir olasılıktı) birliklerin süratle müdahale etmesini büyük ölçüde kolaylaştıracağı da aklının bir köşesindeydi. Fakat bu, tali öneme sahip bir düşünceydi. İmparatorun asıl amacı her Parislinin -hatta her Fransızın- gurur duyacağı bir şehir kurmaktı.

Haussmann, ailesi Alsacelı olmasına rağmen, Paris'te doğup büyümüştü ve şehri avucunun içi gibi biliyordu. Başlan-

---

1 Honoré de Balzac (1799-1850), çoğu kişi tarafından on dokuzuncu yüzyılın en büyük Fransız romancısı olarak kabul edilir.

* ***Préfet*** (İng. Prefect); kökeni Antik Roma'ya (Praefectus) dayanan bu unvanın Fransa'da o dönemde, günümüzdeki valiliğe/kaymakamlığa denk bir görev icra ettiği söylenebilir. (ç.n.)

gıçta müzisyen olmayı planlamıştı, ancak sahnede yeterince iyi olmadığını fark edince il yönetimine girdi. Onu bu işe, imparatorun İçişleri Bakanı Victor de Persigny seçmişti; Persigny daha sonra hatıralarında şunları yazacaktı:

Garip şekilde, beni cezbeden yetenekleri ve olağanüstü zekâsı değildi; karakterindeki kusurlardı. Karşımda zamanımızın en sıra dışı adamlarından biri vardı: büyük, güçlü, coşkulu, enerjik ve aynı zamanda üçkâğıtçı ve iş bilir. Bana, tüm iktisatçıların ve borsadaki onun gibi üçkâğıtçıların önyargılarıyla ve fikirleriyle mücadele edebilmem için tam ihtiyacım olan adam oymuş gibi geldi. Dürüst ve asil karakterli bir beyefendinin onlara karşı başarısız olacağı muhakkaktı; oysa arsızlıkla, kabiliyetle dolu, karşı tarafın tuzaklarına daha zekice tuzaklar kurabilecek bu adamın başarılı olacağı kesindi.

İmparatorun saltanatı ve hatta müteakip on yıl boyunca Paris devasa bir şantiye sahasıydı. Yüzlerce eski bina yıkıldı; şehrin kilit noktalarını birbirine bağlamak için seksen kilometre uzunluğunda yeni caddeler yapıldı. Haussmann ve imparator, birlikte başkenti dönüştürdüler. Place de la Concorde'dan Saint-Antoine Sokağı'na kadar uzanan Rue de Rivoli'yi onlara borçluyuz; Boulevard Saint-Germain, Avenue de l'Opéra, Avenue Foch, Boulevard de Sébastopol ve (elbette) Boulevard Haussmann'ı da. Büyük tren istasyonlarının çoğu, Palais Garnier (o dönemde dünyanın en büyük opera binasıydı) ve Les Halles Çarşısı yapılan diğer yeni binalardan bazılarıydı. Paris'in büyük alışveriş merkezlerinden ilk ikisi de bu sıralarda yapıldı: 1852'de Bon Marché, 1865'te Printemps. Ve tüm bunların yanında yeni parklar, bahçeler ve meydanlar da cabası; sonuncusu ancak belki de en önemlisi kanalizasyon şebekesinin tepeden tırnağa yenilenmesi. Napolyon, taştan bir başkent bulup onu mermere dönüştürdüğüyle övünen İmpa-

rator Augustus'u örnek alıp böbürlenmedi; ama halefleri ve selefleri içerisinde Paris'i en radikal şekilde dönüştürenin o olduğu tartışma götürmez.

***

Ekim 1853'te patlak veren Kırım Savaşı, hiç yaşanmaması gereken gülünç bir olaydı. Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi, Yunan Ortodoksları ile Roma Katolikleri arasında hep bir tartışma sebebi olmuştu; savaş da iki taraf arasındaki paylaşım tartışmalarından çıktı. Beklenildiği üzere çar, Ortodoksları destekledi. Napolyon öncelikle barışçıl şekilde protesto etse de gücünü ve itibarını pekiştirmek için bir savaşa ihtiyacı olduğunu hissederek Katoliklerden yana güçlü bir tavır aldı. Osmanlı padişahı önce tereddüt etti, sonra Fransızların tarafına geçti; ama altı hafta öncesinde donanması Ruslar tarafından tamamen yok edilmişti, bu yüzden bunun pek önemi yoktu. Doğu Akdeniz'de kimse bir Rus varlığı istemiyordu, bu yüzden Protestan oldukları hâlde İngilizler de Fransızlarla aynı safta yer aldılar. Mart 1854'te savaş ilan edip Kırım'a çıktılar.

Bu esnada imparator, Lort Cowley'e, İngiltere'ye resmî bir ziyaret için davet edilmesinin çok makbule geçeceğini açıkça ifade etmişti. Britanya Hükümeti büyük oranda bu fikri destekliyordu; ama en hassas nokta bizzat Kraliçe Victoria'nın tavrıydı. 1853 sonbaharında imparatorun bakanlarından biri, konuyu tekrar gündeme getirip Cowley'e sordu; o da mevzuyu Dışişleri Bakanı Lort Clarendon'a sevk etti. Kraliçenin yanıtı çok çabuk olmuştu:

> Kraliçe, Lort Clarendon'un mektubunu ivedilikle cevaplayarak kendilerinden, Lort Cowley'i, Fransız imparatorunu davet etme hususunda en ufak bir fikir mevzubahis edilmediği konusunda bilgilendirmesini, ayrıca Lort Cow-

> ley'den bu doğrultuda bir niyetin hiç olmadığını ve olmayacağını kesin biçimde anlaşılmasına özen göstermelerini, böylelikle bu konuda en ufak bir kuşku kalmamasını arzu ediyorlar. Kraliçe, bu bilgileri bizzat imparatorun ilave ettirdiğine [metinde bu şekilde] şüphe duymuyor.

Buna rağmen ilişkiler yavaş yavaş rayına girdi. Fakat Kırım'daki durum da çıkmaza girmişti; Eylül 1854'te Napolyon, kraliçenin kocası Prens Albert'ı, Boulogne'daki ordugâhında kendisini ziyaret etmeye davet etti ve Albert da teklifi kabul etti. Prens, imparatorun tahmin ettiğinden çok daha rahat ve zeki olduğunu fark etti; bilhassa Almancasına hayran kaldı. Napolyon, misafirinin gidişinden sonra onunla ilgili coşkusunu daha da artırarak -Clarendon'ın kraliçeye bildirdiğine göre- "onca tecrübesi içerisinde bu kadar çeşitli ve derin bilgiye sahip biriyle hiç karşılaşmadığını" söyledi. "... Majesteleri ayrıca şimdiye dek bu kadar kısa süre içerisinde bu kadar çok şey öğrenmediğini de sözlerine ekledi." Bu pohpohlamalar Victoria'nın buzlarını eritti. Bir anda imparatora bakışı olumluya dönüştü; bizzat Albert'ın da resmî bir ziyaretten bahsettiğini duyunca direnci iyiden iyiye kırıldı. Ne var ki hâlâ nezakete hazır değildi. İmparatora, arzu ederse Britanya'ya gelebileceği haberini gönderip kasım ayı ortasını önerdi. Kraliçenin, imparatorun sunulan fırsatı kaçırmasını beklediği çok belliydi; zira Napolyon'un erteleme talebine olumlu yanıt vermedi: "İmparator Napolyon'un, İngiltere ziyareti hususunda Lort Cowley'ye cevabı.... Bir retten farksızdır ve pozisyonumuzu değiştirmemiştir. Kraliçe, ziyaret hususunda herhangi bir endişe gösterilmemesini arzu ederdi... Kendilerinin burada kabulü bizim için değil, onun için bir lütuftur."

Savaşta durum hâlâ pek iç açıcı değildi; Napolyon ertesi yılın Nisan ayında ordusunun komutasını bizzat ele almak

üzere Kırım'a gitmeyi planladığını ilan etti. Kraliçenin bir anda etekleri tutuştu. Waterloo'nun üzerinden sadece kırk yıl geçmişken I. Napolyon'un yeğeninin kraliçenin askerlerinin yanında kendi adamlarını komuta edeceği düşüncesi[2] Victoria'yı fazlasıyla tedirgin etti. Ya Napolyon bir fark yaratmayı başarıp Fransız birliklerine parlak bir zafer kazandırır ve İngilizleri tamamen gölgede bırakırsa? Her ne pahasına olursa olsun böyle bir şeye kesinlikle fırsat verilmemeliydi. İmparatoru planından vazgeçirmek üzere Clarendon apar topar Fransa'ya gitti. Napolyon'un şevkinin geçtiğini fark etti; fikrini tamamen değiştirmek çok zor olmayacak gibiydi. Resmî bir ziyaret, diye düşündü Clarendon, tam da bu işin kesin çözümü olabilirdi. Böylece gerekli düzenlemeler yapıldı; ziyaret 16-21 Nisan 1855 tarihlerinde gerçekleşecekti.

Gerçekleşti de ve kimsenin tahmin etmediği kadar başarılıydı. Birkaç aksaklık çıkması elbette kaçınılmazdı. İmparatoriçenin eşyaları yetişmemiş, Dover'la Windsor arasında bir yerlerde kalmıştı; bu nedenle imparatoriçe hayati ilk görüşme gecesinde doğaçlama çözüm bulmak zorunda kalmıştı. Ama bu belki de yapılabilecek en mükemmel şeydi: Kraliçe, imparatoriçenin sadeliği ve gösterişten uzak oluşu karşısında âdeta büyülenmişti. Eugénie'nin, Lort Cowley'nin raporlarında belirttiği gibi fettan bir kadın olmadığını fark etti; hatta tam aksine iffet hususundaki ününü fazlasıyla hak ediyordu; ayrıca imparatoriçenin, İngiltere sarayında ahlak kurallarına sıkı sıkı riayet edildiğini takdir ettiğini öğrenince Victoria daha da mutlu oldu. İmparatora gelince, ilk başta onun büyüklüğünden etkilendi. Kraliçenin dikkatini ilk çeken imparatorun endamıydı. "Ziyadesiyle kısaydı," demişti sonradan,

2 İki müttefik arasındaki ilişkiler, büyük ölçüde, Napolyon Savaşları'nda fiilen çarpışmış İngiliz Komutan Lort Raglan'ın, düşmandan "Fransızlar" olarak bahsetmekte ısrar etmesinden dolayı, belirgin biçimde soğuktu.

"ancak kafası ve omuz çevresi çok daha uzun birine ait gibiydi." Fakat bu orantısızlığı kısa sürede unuttu. III. Napolyon cazibesiyle meşhurdu ve tamamını ev sahibesi için kullandı. Kraliçe dakikalar içinde kendini kaptırmıştı. Derhâl imparatora "Dizbağı Nişanı" verilmesini kararlaştırdı. Napolyon törenden sonra "*Enfin je suis gentilhomme,*"[3] şeklinde şaka yaptı. Kraliçe hiç olmadığı kadar etkilenmişti. Ziyaretin beşinci ve son gününde duygularını şöyle özetlemişti:

> İmparator çok büyüleyici; çok sessiz ve nazik biri; çok yumuşak, hoş bir sesi var. Ayrıca her konuştuğunda çok yalın ve basit konuşuyor; hiç tabir kullanmıyor. Üslubu fazlasıyla şairane, romantik ve *schwärmerei* [coşkulu], bu da onu bilhassa çekici kılıyor. İzlemeye ve öğrenmeye hayli ilgi duyduğu intibaı veren harikulade ve esrarengiz biri... Ağzından her çıkan uzun uzun düşünmenin sonucu; önemsiz, alelade olaylarda başka kimsenin fark edemeyeceği anlamlar ve seziler fark ediyor... Yılmaz bir cesarete, gözü kara bir azme, kendine güvene ve muazzam bir ketumluğa sahip olduğu aşikâr;[4] buna, "yıldızım" adını verdiği şeye inancını da eklemek gerek.

Beş ay sonraki iadeiziyaret de bir bu kadar başarılıydı. Ziyaretin zirve noktası -şiddetli fırtınada- I. Napolyon'un kabrine yapılan ziyaretti. "İttifakın böylesine pekiştiğini görmek ziyadesiyle etkili ve sevindirici... Tabutun önünde -meşaleler altında- artık en yakın ve en candan müttefikim Louis-Napolyon'la kol kola I. Napolyon'un mezarının üstündeki eski düşmanlıkların silindiğini görmek de."

Kraliçe iki yıldan kısa bir süre içerisinde çok mesafe kat etmişti.

---

3 "Nihayet bir beyefendiyim."

4 Kraliçenin altını çizdiği ifadeler.

Belki bu resmî ziyaret sayesinde -Victoria da istediğinde gayet ikna edici olabiliyordu- imparator Kırım'a gitmedi. Gerçi gerek de yoktu. Eylül 1855'te, hiç bitmeyecekmiş gibi görünen bir kuşatmanın ardından, çok geçmeden mareşal, ardından da başkan olacak General Patrice MacMahon komutasındaki Fransızlar, Sivastopol'a kara harekâtı yollarını kapatan Malakoff tahkimatlarına hücum ettiler. Generalin, askerlerinin başında istihkamlara tırmanırken, "*J'y suis, j'y reste!*"[5] haykırışı Fransızcaya ve belki İngilizceye geçecekti. Bu, savaşın dönüm noktasıydı. Ruslar Şubat 1856'da barış talep etti; akabinde gerçekleşen müzakereler Paris'teydi. İmparatorluk için bu bile başlı başına bir zaferdi. Kırım Savaşı'nın Avrupa'nın geleceği üzerinde uzun vadeli hiçbir etkisi olmamasına yahut -nüfusunu önemli oradan azaltması haricinde-[6] çok az etkili olmasına karşın Napolyon bu savaştan elde edebileceği tüm itibarı âdeta son zerresine kadar sömürmüştür. Bugün çok az Parisli, Alma, Malakoff ve hatta Sivastopol hakkında çok şey anlatabilir; ancak yer, cadde ve bulvarlar en azından isimlerinin unutulmamasını sağlıyor.

***

Bir hükümdara yönelik başarısız bir suikast girişiminin dış politikada radikal bir değişikliğe yol açması sık görülen bir durum değildir; ama III. Napolyon'un kuralın bir istisnası olduğu iddia edilebilir. Teşebbüs, imparatoriçeyle birlikte 14 Ocak 1858'da bir *William Tell* oyunu için operaya gittiği sırada arabasına bomba atılmasıyla gerçekleşti; korumalarından ve çevresindekilerden birçok kişi yaralansa da ikisi yaralanmadı. Komplocuların lideri Felice Orsini, bir dizi eski komploya

5 [İng. *Here I am, here I stay*] "İşte buradayım, burada da kalıyorum!"
6 Sadece Sivastopol kuşatmasının 115.000 müttefik askerin hayatına mal olduğu sanılmaktadır; tahminlere göre Rusların kayıpları ise 250.000'dir.

karışmış tanınmış bir cumhuriyetçiydi. Hapishanede yargılanmayı beklediği sırada imparatora yazdığı mektup halka açık mahkemede yüksek sesle okunduğu gibi hem Fransız hem de Piyemont basınında yayımlandı. Mektup şöyle bitiyordu: "Unutmayın, İtalya bağımsız olmadığı sürece hem Avrupa'nın hem de majestelerinin huzur bulması beyhude bir hayalden öteye gidemez… Ülkemi özgür bırakın, bırakın ki yirmi beş milyon insanın duası her yerde, ebediyen sizinle olsun." Bu asil sözler Orsini'yi idam mangasının hedefi olmaktan kurtaramasa da Napolyon'un zihninde yer etmiş gibiydi; 1858 yazının ortalarında Avusturyalıları İtalya Yarımadası'ndan kesin biçimde çıkarmak amacıyla ortak bir harekât fikri iyiden iyiye zihninde oluşmuştu. Öte yandan motivasyon kaynağının tamamen fedakârlık olduğu da söylenemezdi. Elbette İtalya'yı yürekten seviyordu ve kendini dünyaya, bu ülkenin kurtarıcısı olarak sunmaktan mutluluk duyardı; ama aynı zamanda popülaritesinin ve itibarının düşüşe geçtiğinin de farkındaydı. Bunları geri kazanmak için umutsuzca yen bir zafere ihtiyacı vardı ve Avusturya mevcut tek potansiyel düşmandı. Bir sonraki adım, mevcut Piemont Başbakanı Kont Cavour'la planını müzakere etmekti. İkili Temmuz 1858'de Vosges'deki küçük Plombières-les-Bains kaplıcalarında gizlice bir araya geldi. Hemen anlaştılar. Piemont, Modena düküyle bir gerilim çıkartacak ve görünüşte halkın talebi üzerine buraya asker gönderecekti. Avusturya da dükü destekleyip savaş ilan etmeye mecbur kalacaktı. Ardından Piemont Fransa'dan yardım talep edecek ve bu talebine hemen karşılık verilecekti. Fransa'nın yardımlarının karşılığı olarak Savoy ve Nice, bu ülkeye bırakılacaktı. Garibaldi'nin doğduğu yer olan Nice'in verilmesi, Cavour için kolayca yenilir yutulur bir taviz değildi; ancak Avusturya'nın yenilmesinin bedeli olacaksa mecburen hazmedilecekti.

Anlaşmayı pekiştirmek için hanedan evliliği yapılması konusunda anlaştılar: Victor Emmanuel'in en büyük kızı Prenses Maria Clotilde, imparatorun kuzeni Prens Louis-Napolyon'la evlenecekti. Nişan duyurulduğunda -bilhassa Piemont'ta- birçok kişi hayretler içerisinde kaldı. Prenses, on beş yaşında, son derece zeki, dindar ve güzel bir kızdı; nişanlısı "Plon-Plon" ise otuz yedi yaşında, hırpani, gülünç, kart zamparanın tekiydi. Anlaşıldığı kadarıyla önceden kendisine danışılmamış Victor Emmanuel, hoşnutsuzluğunu gizlemedi, ancak son kararı Maria Clotilde'ye bıraktı. Genç prensesin evliliği kabul etmesi -ki herkesin beklentisinin aksine çok da mutsuz bir evlilik olmayacaktı- vazife duygusunun ne denli üst düzeyde olduğunu fazlasıyla anlatıyor.

Düğün töreni Ocak 1859'un sonunda, Fransa ve Piedmont'un hummalı ve aleni bir şekilde savaşa hazırlandıkları sırada gerçekleşti. Kısa bir süre sonra, III. Napolyon tamamen farklı bir fikre kapıldı; bu durum, küçük ülkesinin Prusya ile tek başına mücadele edemeyeceğini bilen Cavour'u dehşete düşürdü. Cavour'u kurtaran bizzat Avusturya oldu: Piemont'a üç gün içinde silah bırakmasını talep eden bir ültimatom gönderdi. Böylelikle Avusturya kendini saldırgan durumuna sokmuştu. İmparator bu vakitten sonra taahhütlerinden vazgeçme umutlarını bir kenara koydu, hatta böyle bir teşebbüste dahi bulunmadı. Fransa ordusuna derhâl harekete geçme emrini verdi. 120.000 kişilik ordusunun bir kolu Alpler üzerinden İtalya'ya girecekti; kalan kısmı, o dönemde Piemont'un hâkimiyetindeki Cenova'ya denizden gitmek üzere yola çıktı.

Cavour müttefikinin gelişinin vakit alacağını gayet iyi biliyordu. Avusturyalılar çoktan yola çıkmıştı; Piemont, en az iki hafta boyunca düşmanla tek başına mücadele etmek zo-

runda kalacaktı. Şansına yine kurtuldu; bu defa kurtaran sel gibi yağmurlar ve Avusturya kurmay heyeti arasında strateji konusundaki anlaşmazlıklardı. Bunların sonucunda yaşanan gecikme Fransızların yetişmesi için gereken zamanı sağladı. Fransa ordusu, 12 Mayıs 1859'da Cenova'ya ayak basan ve ordusunun komutasını ilk defa bizzat üstlenen imparator tarafından yönetiliyordu. İlk savaş 4 Haziran'da gerçekleşti; Milano'nun on dört mil batısındaki küçük bir köy olan Magenta'da [Macenta]. Burada komutasında sadece MacMahon'ın olduğu Fransız ordusu 50.000 kişilik bir Avusturya ordusunu yendi. İki tarafın da kayıp sayısı fazlaydı; komutanlarının kararsız kalması yüzünden savaş meydanına geç gelen Piemontlular da erken gelmiş olsaydı sayı daha da yüksek olurdu. Fakat bu talihsizlik dört gün sonra III. Napolyon ve Victor Emmanuel'in birlikte muzaffer biçimde Milano'ya girmelerini engellemedi.

Magenta'dan sonra Fransızlara ve Piemontlulara, eski şevkinden ve coşkusundan hiçbir şey kaybetmeyen Garibaldi de katıldı. Ölüm cezası çoktan unutulmuş, bizzat Victor Emmanuel tarafından bir *cacciatori delle Alpi* -Alp avcıları- tugayı kurması için davet edilmiş ve bu tugay yaklaşık on gün önce Varese'de Avusturyalılara karşı önemli bir zafer kazanmıştı. Ardından 24 Haziran 1859'da ordu ve *cacciatori*, Garda Gölü'nün hemen güneyindeki Solferino'da Avusturya ordusunun tamamıyla karşılamak üzere harekete geçti. Akabinde gerçekleşen ve çeyrek milyondan fazla askerin yer aldığı çarpışma, 1813'te Leipzig'den bu yana gerçekleşen tüm savaşlardan çok daha büyük ölçekliydi. Bu defa ordusunun komutasını bizzat üstlenen tek kumandan III. Napolyon değildi: Victor Emmanuel ve Avusturya'nın yirmi dokuz yaşındaki imparatoru Franz Josef de aynısını yaptılar. Fakat Fransızların farkı, o ana dek gizledikleri bir silahı açığa çıkarmalarıydı: Topların hem isabetini hem de menzilini önemli ölçüde artıran yivli toplar.

Genelde göğüs göğse geçen çatışmalar sabah erken saatlerde başlayıp günün büyük bölümünde devam etti. Ancak akşama doğru Franz Josef, şiddetli yağmur altında 20.000 adamını kaybettikten sonra Mincio Nehri'nin karşı kıyısına çekilme emri verdi. Ne var ki bu da o Pirus zaferlerinden biriydi; Fransızlarla Piemontlular da Avusturyalılar kadar kayıp vermişlerdi; ayrıca savaşın hemen ardından patlak veren hummada -muhtemelen tifüs- iki taraf binlerce kayıp daha verdi. Katliam sahneleri, tesadüfen orada bulunan ve yaralılara acil sağlık hizmetlerini organize eden Henri Dunant adlı genç bir İsviçreli üzerinde derin etki bıraktı. Dunant beş yıl sonra, sırf bu acı tecrübelerin etkisiyle Uluslararası Kızılhaç'ı kuracaktı.

Solferino'da gördükleri karşısında midesi bulanan tek kişi Dunant değildi. Napolyon da hayli sarsılmıştı; savaştan ve beraberinde getirdiği tüm korkulardan tiksinmesi, savaştan iki hafta sonra Avusturya'yla ayrı bir barış yapmasının nedenlerinden biriydi. Elbette başka nedenler de vardı. Alman Konfederasyonu 350.000 askerini seferber etmişti. Almanların Avusturya'ya destek vermek üzere saldırıya geçmesiyle Napolyon'un Fransa'da bıraktığı 50.000 askerin katledilmesi kaçınılmaz gibiydi. Bir de İtalya'nın durumu vardı. Son gelişmeler, daha ufak birkaç devletin eski yöneticilerini devirip Piemont'a bağlanmayı düşünmelerine neden olmuştu. Bu adımın sonucu, Fransa sınırının hemen ötesinde, tüm Kuzeybatı ve Orta İtalya'yı kapsayan amansız bir rakibin ortaya çıkması olurdu: Zaman içinde Papalık devletlerinin bir kısmını ya da tamamını ve hatta İki Sicilya'yı* yutabilecek bir rakip. Solferino'da ölenler canlarını gerçekten bunun için mi vermişlerdi?

---

* ***İki Sicilya Kraliyeti***, Napolyon Savaşları'ndan sonra 8 Aralık 1816 tarihinde Güney İtalya'da kurulan krallık. (ç.n.)

Böylece Fransa ve Avusturya imparatorları, 11 Temmuz 1859'da Verona yakınlarındaki Villafranca'da bir araya geldi; bir saatten kısa sürede İtalya'nın büyük bölümünün geleceğine karar verildi. Avusturya iki kalesi Mantua ve Peschiera'yı elinde tutmaya devam edecekti. Lombardiya'nın kalanı Fransa'ya teslim edecek, o da bu bölgeyi Piemont'a devredecekti. Böylelikle Papa'nın onursal liderliği altında bir İtalyan Konfederasyonu kurulacaktı. Venedik ve Veneto da bu konfederasyonun üyesi olacak, ancak Avusturya egemenliği altında kalmaya devam edeceklerdi.

Cavour'un Villafranca Anlaşması'nın ayrıntılarını okuduğunda verdiği tepki neyse ki bu kitabın konusu dışında kalıyor.

***

Şimdi sahneye kısa süreliğine, şaşırtıcı şekilde Meksika çıkıyor. Burası, 1821 yılına kadar Orta ve Güney Amerika'nın diğer çoğu ülkesi gibi, İspanya'nın kolonisiydi. O yıl, Agustín Iturbide adındaki karizmatik, genç bir ordu subayı önderliğinde bağımsızlığını ilan etmiş ve Iturbide 1822'de kendisini İmparator I. Agustín ilan etmişti. Ancak sadece üç yıl tahtta oturduktan sonra bir idam mangasının hedefi olacaktı. Meksika, müteakip kırk küsur yıl boyunca, hepsi de İspanyol kökenli ve aşırı muhafazakâr ve hepsi de başta Fransa, İspanya ve Büyük Britanya'ya olmak üzere muazzam bir borç yükü altına girmiş, aşırı yozlaşmış bir dizi askerî başkan tarafından yönetilmişti. Sözü edilen üç ülke on dokuzuncu yüzyılın güç politikasındaki normal uygulamaya göre, ülke Ekim 1861'de Vera Cruz Limanı'na ortak bir deniz kuvveti göndermeye ve kendilerine olan borçları ödenene kadar gümrük idaresini devralmaya karar verdiler. Borçların ödenmesi bitince Avrupa'ya döneceklerdi.

Ne var ki oralarda yeni bir rüzgâr estiğini anlayamamışlardı. Meksika'da, sadece bir yıl önce, üç yıllık bir iç savaşın ardından Ekim 1860'ta, saf Kızılderili soyundan, Benito Juárez adında, inatçı ve namuslu genç bir avukat yönetime gelmişti. Çok geçmeden müttefiklerin planının baştan sona gerçeklere aykırı ve uygulanamaz olduğu ortaya çıktı. Birkaç ay sonra İngiliz ve İspanyol askerleri eli boş ayrıldı; ancak Fransızlar aynı akıllılığı gösteremediler. Mayıs 1862'de Puebla'da, Mexico City'ye giden yolda Juárez'in ordusu tarafından bozguna uğratıldılar. Bu noktada tek mantıklı karar, orduyu Fransa'ya çağırmak ve tüm planı çöpe atmak olurdu; bunun yerine, sonbaharda 25.000 Fransız askeri daha Vera Cruz'a ayak bastı.

Peki, Fransızlar kendilerine alacaklarından kat kat daha pahalıya mal olacak, çok ötelerde bir maceraya neden atıldılar? Büyük ölçüde imparatorun hırsı yüzünden. Eugénie'nin Meksika kökenli İspanyol çocukluk arkadaşı José Manuel Hidalgo, Eylül 1861'de Napolyon'a, önce Meksika'da kurulacak, ancak Latin Amerika'nın çoğuna yayılma olasılığına sahip, büyük bir Katolik imparatorluğunun kurucu babası olmayı teklif etmişti. İmparator üç nedenden ötürü bu fikirden etkilendi: Birincisi, fikir hâliyle hırslı ve maceracı ruhuna hitap ettiği için; ikincisi, Protestan ağırlıklı Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgede çok güçlü olmasını engelleyeceği için. Normalde Başkan Lincoln, Avrupalı güçlerin Amerika kıtasında nüfuzlarını artırmaya yönelik herhangi bir girişiminin ulusunun güvenliğine bir tehdit olarak görüleceği ve buna göre ele alınacağı 1823 Monroe Doktrini'ne atıfta bulunarak girişimi önlemek için elinden gelen her şeyi yapardı; ancak Lincoln o anda kanlı bir iç savaş musibetiyle boğuşuyordu ve uğraşması gereken çok fazla sorunu vardı.

Üçüncü neden, diğer ikisiyle ilgisizdi; yeni imparatorluk için en fazla öne çıkan aday, Avusturya imparatorunun kar-

deşi Maximillian'la ilgiliydi. Maximillian, kraliyet aileleri arasında gayet iyi bilinen küçük erkek kardeş sendromundan mustaripti. Küçük kardeşlerin işi neydi? Karısı, Belçika Prensesi Charlotte, sorunu daha derinden hissediyordu. Fikir onlara ilk sunulduğunda, Maximillian hayli tereddütlüydü; zira çok riskliydi. Ne var ki Charlotte fazlasıyla heyecanlandı. Bir kralın -Belçika Kralı Leopold'un- kızı ve bir diğerinin -eski dostumuz Louis-Philippe'in- torunu olarak uzun zamandır kendi tahtının özlemini çekiyordu. Zayıf iradeli kocasının sonunda Meksika davetini kabul etmesine yol açan, Napolyon'un sürekli ısrarıyla birlikte, muhtemelen Charlotte'un etkisiydi.

Böylece Maximillian sonunda ikna oldu. Nisan 1864'te Avusturya tahtındaki haklarından resmen feragat ettikten birkaç gün sonra Charlotte'la birlikte Avusturya firkateyni *Novara*'ya bindi. Hikâyenin kalanı çok kısa özetlenebilir: İkisi de ellerinden gelenin en iyisini yaptılar ve bir fırsat verilseydi Meksika İmparatorluğu başarılı olabilirdi; ama fırsat bulamadı. Maximillian ciddi bir hata yaptı. 3 Ekim 1865'te, yasal olarak yetkisi olmayan mevcut silahlı bir gruba mensup herkesin askerî mahkemede yargılanacağı ve suçlu bulunursa, yirmi dört saat içinde kurşuna dizilerek ölüme mahkûm edileceğini öngören kara kararnameyi imzaladı. Bunun sonucunda Juárez'in 11.000'den fazla adamını kaybettiği söylenir; Juárez bunu hiç unutmadı.

Juárez çok kayıp verse de giderek güçleniyordu. 1866 yılı başlarında imparatorluk çifti için tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Maximillian durumun ciddiyetini pek anlamışa benzemiyordu; yönetim görevlerini karısı Charlotte'a bırakıp keyifle ülkeyi dolaşıyor, köylülerle dans ediyordu. Charlotte kabine toplantılarına başkanlık ediyordu; ancak nihayet dı-

şarıdan destek gelmezse hem kendisinin hem de kocasının sonlarının geldiği iyiden iyiye belli oldu. Bu nedenle aynı yılın sonbaharında tek başına Avrupa'ya döndü; amacı kulak veren herkesten yardım istemekti. İlk durağı Paris'ti; sonuçta bu feci girişimin tüm sorumlusu III. Napolyon'du. İmparator, en başta vicdanen suçlu hissettiği için onu kabul etmedi, fakat karısı Eugénie ısrar edince kabul etti. Görüşme kısa sürdü; zira ev sahipleri, yaşadığı muazzam baskı yüzünden genç imparatoriçenin aklını yitirdiğini hemen anladılar. Elinde bir tepsi limonatayla giren uşağı gördüğü an içeceklerin zehirli olduğunu haykırıp tepsiyi devirmişti. İmparatorun huzurundan sessizce çıkarılıp kaldığı yere kadar kendisine refakat edildi.

Papa'ya başvurduğunda hikâye aynıydı. Anlatılanlara göre Papa IX. Pius kahvaltısını yaptığı sırada içeri dalıp, "Hiç değilse bu zehirlenmesin!" diyerek adamın elindeki çikolata fincanını kapmıştı. Bu sefer onu ancak Vatikan yetimhanesini ziyaret etmesini önererek binadan çıkarmayı başardılar. "İmparatoriçe her zaman imparatoriçedir" düşüncesiyle teklifi hemen kabul etti; ancak artık kurt gibi acıktığından mutfağa girerken elini bir sıcak çorba kazanına daldırdı ve eli fena yandı. Neyse ki acıdan bayıldı ve hâlâ baygınken bir sedyeye konularak Grand Hotel'e geri götürüldü. Belçika'dan çağrılan erkek kardeşi gelip onu alana dek, odasında sandalyelere birkaç tavuk bağlayıp sadece kimsenin içine bir şeyler katmadığından emin olduğu yumurta, portakal ve kuru yemişlerle beslenerek birkaç gün orada kaldı. Bir daha kocasını hiç göremedi; Belçika'da altmış yıl daha tamamen delirmiş hâlde yaşayıp Ocak 1927'de öldü.

Maximillian'a gelince, 16 Mayıs 1867'de Juárez'in adamları tarafından yakalandı, askerî mahkemeye çıkarılarak ölüm

cezasına çarptırıldı. Avrupalı birçok hükümdardan ve aralarında Garibaldi ve Victor Hugo'nun da olduğu başka önde gelen şahsiyetlerden merhamet istedi, ancak nafileydi: Juárez, kara kararnameyi unutmamıştı; Meksika'nın ikinci ve son imparatoru 19 Haziran'da cesurca infaz mangasının karşısında ölümüyle yüzleşti. Otuz dört yaşındaydı.

Bu trajik hikâyenin biraz farazi de olsa ilginç bir sonu var. Akılsızlık edip tüm kartlarını Vichy rejimine katılarak oynamadan önce her iki dünya savaşında da öne çıkan şahsiyetlerden biri olan General Maxime Weygand, anne ve babasını hiç tanımadığını iddia etmişti. Belçika sarayının maddi desteğiyle, Saint-Cyr'deki Fransız Askerî Akademisi'nde eğitim görmüştü; 21 Haziran 1867'de Brüksel'de doğduğu göz önüne alındığında, İmparatoriçe Charlotte'un Maximillian'dan değil de Meksika'da küçük bir Belçika birliğini komuta eden Albay Alfred van der Smissen'ten oğlu olduğuna dair güçlü bir olasılık mevcut. İkisinin portreleri yan yana konulduğunda benzerlik kesinlikle çok şaşırtıcı. Şayet bu teori doğruysa Charlotte'un akıl sağlığını yitirmesini fazlasıyla açıklar; zira o sırada gayrimeşru bir hamilelik en son ihtiyacı olan şeydi[7] ve çok evhamlı olmasına neden olurdu.

***

Bir süredir III. Napolyon'un, Prusya Şansölyesi Otto von Bismarck'ın faaliyetlerine dair endişeleri artmaktaydı. Bismarck, Ekim 1865'te Biarritz'de onu ziyaret etmiş ve Atlantik kıyısındaki uzun yürüyüşlerde aklından geçenleri ana hatlarıyla ona anlatmıştı. Alman birliğinin önündeki son büyük

7 Eski dostum Costa Achillopoulos, İkinci Dünya Savaşı sırasında generalin oğlu Jean Weygand ile aynı çadırı paylaşmıştı; bir gece ona Charlotte'un gerçekten büyük annesi olup olmadığını sormuş. Jean Weygand kanıtı olmadığını, ancak babasının hep hikâyenin doğru olduğuna inandığını söylemiş.

engel olan Avusturya'ya savaş ilan etmek için bir bahane bulacak ve onu başarılı bir şekilde yendikten sonra (elbette) Prusya'nın önderliğinde bu birliği kuracaktı.[8] Zafer kazanacağından hiç şüphesi yoktu; ancak Avusturya, Prusya'nın iki katı büyüklüğündeydi ve Fransa'nın onun tarafını tutmayacağından emin olması gerekiyordu.

Hayret verici şekilde imparator ona bu sözü verdi. Neden böyle bir hamle yaptığını hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Doğu sınırında devasa ve potansiyel bir tehdit olacak yeni bir devlet kurulmasına dönük korkularını unutmuş gibi görünmektedir. Hatta Bismarck'ın seve seve teklif vereceği kayda değer bir karşılık bile talep etmemişti. Doğru, her şey plana göre giderse, mağlup Avusturya, İtalyan yapbozunun sondan bir önceki eksik parçası olan Venedik ve Veneto'yu teslim etmek zorunda kalacaktı. Bu, Napolyon'a büyük bir kişisel tatmin sağlayabilirdi; ancak Fransa'ya en ufak bir makul avantaj sağlamayacaktı.

Bismarck, her hâlükârda, artık devam etmekte özgürdü ve stratejisi mükemmel işliyordu. Haziran 1866'da Prusya birlikleri Saksonya'yı işgal edince Prusya ordusu, Avusturya İmparatorluğu'nun sınırlarına dayanmış oldu. Yeni kurulan İtalya Krallığı da malum nedenlerden savaşa katıldı; sadece altı hafta içinde her şey tamamdı. Prusyalılara tek bir savaş yetecekti. Almanlar ve Avusturyalılar arasındaki çarpışma, Prag'ın yaklaşık altmış beş mil doğusunda Königgrätz, Sadová'da [Sadowa] gerçekleşti ve bu savaşa katılan askerlerin sayısı,

8 Almanya'nın birliğe ihtiyacı İtalya'dan bile daha fazlaydı. Yüzyılın başında Brunswick'ten Paris'e giden bir gezgin, yirmi iki sınırdan geçmek zorunda kalıyordu: altı dukalık, dört bağımsız piskoposluk ve bir bağımsız şehir. Bu küçük devletlerin sayısı sürekli değişiyordu; en fazla olduklarında sayıları 348'i bulmuştu. I. Napolyon sayılarını birkaç düzineye indirmiş, ancak Viyana Konseyi onun ortadan kaldırdığı birkaç hanedanlığı yeniden kurmaya karar vermişti. Bismarck yönetime geldiğinde sayıları yaklaşık kırk kadardı.

Avrupa'da daha önce savaş meydanlarında görülmemişti: Üç yüz binin üzerinde. (Aynı zamanda demiryolları ve telgrafın büyük ölçekte kullanıldığı ilk savaştı.) Prusya kesin zafer kazanmıştı; belirlendiği gibi ardından yapılan anlaşmayla Venedik ve Veneto, İtalya'ya bırakıldı. Avusturya, Almanya'dan tamamen çıkarılmış, kendi başının çaresine bakmaya terk edilmişti. Kurulan Kuzey Alman Federasyonu'na, öncesinde bağımsız olan birkaç devlet daha katıldı. Prusya Kralı, I. Wilhelm başkan, Bismarck da şansölye oldu.

Tekrar sorumuza dönecek olursak, Napolyon neden şansölyeyle görüşmelerinde açıklaması güç derecede pasifti? Bazıları, bunun nedeninin kısmen de olsa sağlığı olduğunu öne sürmüştür; henüz elli yedisinde olmasına rağmen eskisi gibi olmadığı şüphesizdi; üstüne üstlük son dönemlerde böbrek taşından mustaripti. Fakat bu sorun birkaç hafta önce küçük bir operasyonla halledilmişti. Artık eskisi gibi acı çekmiyordu, yukarıda da gördüğümüz üzere, konuğuyla uzun yürüyüşler yapabilecek durumdaydı. Geriye tek, ancak çok basit bir açıklama kalıyor; Bismarck, zekâsıyla onu alt etmişti. Öyle ki Berlin'e döndükten sonra imparatorun "bilmece bilmeyen bir sfenks"* olduğunu söylemişti, "hükümetindeki tek adam" Eugénie'di.

Büyük ölçüde kendisinin sorumlu olduğu Sadová'yı bir türlü aklından atamıyordu. Kaygıları ikinci bir böbrek yetmezliğine neden oldu. Paris'ten ayrılıp sularından şifa bulmak için Vichy'de birkaç hafta geçirmek zorunda kaldı. Yaşlı Adolphe Thiers, "Sadová'da asıl mağlup Fransa'dır," dediğinde doğru söylüyordu. Artık büyükelçi olmasa da yakın arkadaşı olan Lort Cowley, hayati kabine toplantısından sonra Fontainebleau'daki imparatora uğradı. Napolyon'u "çökmüş ve aşırı

---

* Yunan mitolojisinde yoldan geçenlere bilmeceler sorup bilemeyenleri öldüren yaratık. (ç.n.)

depresif" görmüştü, hatta tahttan çekilmeyi bile düşündüğü izlenimine kapılmıştı. Halefi Lort Lyons da selefiyle aynı fikirdeydi. 11 Ağustos'ta Dışişleri Bakanı Lort Stanley'ye şöyle yazmıştı:

> Her şeyden bıktığı, saltanatının başlangıcındaki görkemle şimdiki kasvet arasındaki tezattan hayal kırıklığına uğradığı ve mümkünse özel hayata çekilmeye meyilli olduğu iddia ediliyor. Şüphesiz bunlar abartı, ancak hakikaten yönetme enerjisinin yetersiz olduğunu hissediyorsa hanedanı ve ülkesi büyük tehlikede demektir.

Eugénie, Kasım 1869'da Hidiv İsmail'in Süveyş Kanalı'nın açılışına katıldığı sırada, kesinlikle karısına eşlik edecek durumda değildi. Tören baştan sona tam bir utanç anıydı. Hidiv, nezaket gösterip imparatoriçeyi, Fransız imparatorluk yatı *Aigle*'le kanaldan ilk geçen kişi olması için davet etmişti. Ancak açılıştan önceki gece Kaptan George Nares RN yönetimindeki HMS *Newport*, ışıklarını kapatıp sırada bekleyen tüm gemilerin arasından geçerek *Aigle*'in önüne geçmişti. Şafak söktüğünde, Fransızlar *Newport*'un kanalın ağzına geldiğini ve kaldırılmasının hiçbir yolu olmadığını görünce dehşete kapıldılar; bu yüzden ilk geçen *Newport* oldu. Nares, belki de Donanma Komutanlığı'ndan aynı anda hem resmî bir kınama hem de muhteşem denizcilik başarısından dolayı gayriresmî bir tebrik notu alan tek İngiliz deniz subayı olmuştu. Sonuç olarak *Aigle*, Port Said'den Süveyş'e giden ikinci gemiydi. Ardından Hidiv'i, resmî konukları, yabancı büyükelçiler ve diğer önemli devlet adamlarını taşıyan kırk beş gemi daha geçti. 20'si sabahında *Aigle* Kızıldeniz'e çıktığında selam topu ateşlendi ve gemi bandosu "*Partant pour la Syrie*"[9] çalmaya

---

9 Müzikleri Josephine'in kızı Hortense de Beauharnais'e ait popüler "İstikamet Suriye" şarkısı. Fransa'nın milli marşı *Marseillaise*, ikinci İmparatorluk döneminde yasaklanmış ve bu şarkı gayriresmî milli marş âaline gelmişti.

başladı; belki çok uygun bir parça seçimi değildi, ama muhtemelen çoğu kişi fark etmemişti bile.[10]

***

30 Eylül 1868'de İspanyol ordusu, Alcolea Savaşı'nda devrimci güçler tarafından mağlup edilince İspanya Kraliçesi II. Isabella, San Sebastián'da çocuklarıyla birlikte bir trene binip sürgüne gitti. Ülke iki yıl hükümdarsız kaldı; çeşitli adaylar düşünülürken taht 1870 yılında Hohenzollern-Sigmaringen Prensi Leopold'a teklif edildi. Prens teklifi hemen reddetmiş olsaydı, belki Fransa-Prusya Savaşı çıkmaz ve III. Napolyon tahttaki dönemini sona erdirebilirdi; maalesef kabul etti. Fransa dehşete kapıldı; âdeta bir Alman tostunun ortasına kalacaktı; böyle bir şeyi nasıl kabul edebilirdi? Fransa'nın savaş ilan etmesini isteyen Bismarck, Kral Wilhelm'le Fransız büyükelçisi arasındaki geçen, yakın tarihli bir konuşmanın raporu olduğu iddia edilen "Ems telgrafı" adıyla meşhur telgrafı yayımladı. Aslında son derece dostane bir görüşmeydi, ancak Bismarck telgrafı öyle kurnazca düzenlemişti ki her bir ulus diğerinin kendisine hakaret ettiğini ve alay ettiğini hissederek her iki tarafın nefretini tehlikeli bir şekilde alevlendirmişti.

19 Temmuz'da Fransa, Bismarck'ın istediği gibi savaş ilan etti. Alman devletleri onu saldırgan olarak gördüğü için -teknik olarak öyleydi- Prusya'nın yanında yer aldılar; bu neden-

10 Giuseppe Verdi'nin *Aïda*'yı kanalın açılışını kutlamak için yazdığına dair popüler bir yanlış kanı vardır; ancak doğrusu bu tarih olay bile onu âdeta hiç etkilememiştir; hatta kutlama töreni için bir açılış parçası yazma davetini bile geri çevirmiştir. Onu cezbeden bir antik Mısır senaryo planı ancak 1870'lerin başlarında gönderilmiştir. Hemen çalışmaya başlamış, operanın Kahire'de sahnelenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Paris'te hazırlanan sahne ve kostümler maalesef Fransa-Prusya Savaşı ve sonucunda şehrin kuşatılması nedeniyle ciddi şekilde gecikti. Kahire gösterimi nihayet 1871 Noel arifesinde gerçekleşti. Verdi, gösterime katılmadı.

le Fransa'nın neredeyse hiç müttefiki kalmadı. İngiltere'den yardım aramanın bir anlamı yoktu; Kraliçe Victoria'yla ilişkiler çoktan soğumuştu ve Thomas Carlyle şunları yazdığında -belki abartıyorsa da- muhtemelen halkın duygularını yansıtıyordu: "Bu asil, sabırlı, engin, dindar ve sağlam Almanya'nın, sonunda birleşerek tek bir ulus hâline gelmesi ve gösteriş budalası, kendini beğenmiş, geçimsiz, eli kolu durmayan, evhamlı ve aşırı hassas Fransa yerine kıtanın kraliçesi olması bana zamanımda meydana gelen en umut verici hadise gibi görünüyor."

İmparatorun en ufak tereddüdü yoktu. Mesanesindeki "güvercin yumurtası büyüklüğünde" bir taştan dolayı sürekli ağrı çekmesine, ara sıra acıdan kıvranmasına ve ata, hatta sarsılan bir arabaya binemeyecek durumda olmasına rağmen, komutayı bizzat üstlenmekte kararlıydı. Bu nedenle on dört yaşındaki oğlu Prens Napoléon'u da yanına alarak Saint-Cloud saray bahçesi içerisindeki özel tren istasyonunda bekleyen trene binip Metz'deki ordusuna katılmak üzere yola çıktı.

Fransa-Prusya Savaşı, Prusya açısından çantada keklik bir savaştı. Bismarck, Prusya ordusunu muhteşem bir savaş makinesi hâline getirmişti; Prusya ve Kuzey Konfederasyonu'nun toplan nüfusu -yaklaşık otuz milyon- Fransa'nınkinin yanında hayli az olsa da on sekiz günlük seferberlikle 1.183.000 kişilik bir ordu toplamayı başarmışlardı. Buna karşılık Fransız ordusu yetersizdi, hazırlıksızdı ve zaruri teçhizattan bile yoksundu. Ne ambulansı ne de yük arabası vardı. Generaller, sınırın Alman tarafına ait ellerinde bolca harita olmasına karşın kendi taraflarına ait haritalarının hiç olmadığını fark ettiler; bunun sonucu birçoğu komuta edecekleri birimleri bulmakta dahi büyük sorunlar yaşadılar. Alman topçuları, Fransız süvarileri âdeta parça pinçik ederek atlıla-

rın savaş meydanlarındaki günlerinin artık sona erdiğini hiç şüpheye yer bırakmayarak ortaya koydular. 27 Ağustos'ta Napolyon, imparatorluğunun geleceğinin bağlı olduğu oğlunun öldürülmesi veya yakalanması riskini artık alamayacağını fark etti; bu nedenle istemeyerek de olsa oğlunu Paris'e, oradan da İngiltere'ye gönderdi.

Bereket versin ki beklenen son 1 Eylül'de, küçük Sedan kasabası yakınlarında gerçekleşti. Her şeyin çoktan bittiğinin zaten farkında olan İmparator -ne kadar hasta olduğunu gizlemekten yanakları kıpkırmızıydı- güç bela atına bindi. İki kez tuvalet ihtiyacı için, bir kez de acısını bastırabilmek amacıyla inip bir ağaca sıkıca sarılmak zorunda kalması haricinde beş saatten beri atından inmemişti. O akşam saat altı sularında, güneş ufukta çoktan alçalmışken beyaz bayrak çekildi ve bir Fransız subayı, Kral Wilhelm'e iletilmek üzere imparatordan bir mektupla yola çıktı:

> *Monsieur mon Frère,* [Saygıdeğer Kardeşim]
> Askerlerimin arasında ölmeyi başaramadığım için bana kılıcımı majestelerinin ellerine bırakmak düşüyor. Ben, majestelerinin iyi kardeşiyim.
>
> Louis-Napolyon.

Bismarck, kendisi de savaş meydanında bulunan krala kısa bir müzakereden sonra mektuba hemen cevap yazdı:

> Monsieur mon Frère;
> İçinde bulunduğumuz duruma üzülerek majestelerinin kılıcını kabul ediyorum ve emriniz altında çok cesurca savaşan ordunun teslim olmasını müzakere etmek için sizden, tam yetkili bir subayınızı tayin etmenizi rica ediyorum. Şahsım adıma, bu amaçla General Moltke'yi tayin ettim.
> Ben majestelerinin iyi kardeşiyim.
>
> Wilhelm.

İmparator, aynı gece Eugénie'ye de şunları yazmıştı: "Şu ana dek neler çektiğimi ve şu anda çektiklerimi anlatmamın imkânı yok... Böyle rezil biçimde teslim olmaktansa ölümü tercih ederdim, ama yine de mevcut şartlar altında altmış bin kişinin katledilmesini önlemenin tek yolu buydu... Aklımda sen, oğlumuz ve zavallı ülkemiz var." Kral, Kassel yakınlarındaki kalelerinden Wilhelmshöhe'ye götürüldü ve müteakip altı ayı gayet rahat bir gözetim altında geçirdi.[11]

Öte yandan teslimiyet haberi Paris'e ulaştığı anda şehirde âdeta bir öfke patlaması yaşandı. Bir anda sokakların isimleri değiştirildi, imparatorluğa dair tüm izler silindi. Eugénie ilkin kocasının teslim olduğuna inanamayıp ısrarla öldüğünü duyurdu. Nihayet gerçeği kabullenince başını utanç içinde avuçlarının arasına koydu. Bu esnada Hôtel de Ville'de Üçüncü Cumhuriyet ilan edilmiş, birkaç saat içinde sayısı 200.000 civarında olduğu tahmin edilen bir kalabalık Tuileries Sarayı çevresinde toplanmıştı; sarayın bayrak direğinde dalgalanan imparatorluk bayrağı, imparatoriçenin hâlâ içeride olduğunu gösteriyordu. İmparatoriçe hâlâ gitmeye yanaşmıyordu. Ölmekten korkmuyordu, etrafındakileri bu konuda ikna etti; sadece üstünün başının çıkarılması ve tecavüze uğrama lekesinden korkuyordu. Sonunda gitmeyi kabul edince Prens Richard Metternich ve İtalyan büyükelçisiyle birlikte Saray'dan Louvre'a giden dar yer altı geçidini kullanarak çıktıkları gibi geçen bir taksiye el kaldırdılar. Ardından imparatorun eski arkadaşı, Diş Hekimi Dr. Thomas Evans'a sığındılar. İmparatoriçe ertesi sabah erkenden Dr. Evans'la birlikte Deauville'e gitmek üzere yola çıktı; sonraki sabah oraya ulaştılar. Birkaç saat sonra Evans limana inince Britanya bayraklı bir yatın beklediğini gördü. Yat, Sör John Burgoyne adında bir İngiliz'e

11 Emile Zola'nın *Yıkılış*'ında [*La Débâcle*] bu olaylar muhteşem bir şekilde tasvir edilmektedir.

aitti. Evans durumu ona izah edince Burgoyne hiç tereddüt etmeden yatını imparatoriçenin emrine tahsis etti. Yat hiç vakit kaybetmeden denize açıldı; 8 Eylül sabahının ilk saatlerinde imparatoriçe, Wight Adası'ndaki Ryde'da karaya çıktı. Oradan Hastings'e, oğlunun onu beklediği Marine Hotel'e doğru yola çıktı.

***

İmparator teslim olmuştu, ama Fransızlar olmamıştı. Fransa-Prusya Savaşı hiçbir şekilde sona ermemişti; III. Napolyon bu esnada Wilhelmshöhe'de esir tutuluyordu. Karısı Eugénie ve oğlu ise imparatorun -bu yönde herhangi bir bulgu olmasa da- muhtemelen birkaç yıl evvel acil bir durumda ihtiyaç duyabileceği ihtimaliyle satın aldığı Chislehurst yakınlarında bulunan, bir İngiliz kır evinden ziyade Fransız şatosunu andıran ücra bir bina olan Camden Köşkü'ne yerleştiler. İmparator, 20 Mart 1871'de sonunda ailesiyle orada bir araya gelebildi. Bir süre sonra, son yılların tüm endişelerinden kurtulmuş, sağlığı önemli ölçüde iyileşmişti: Yıl sonu geldiğinde artık görevi gereği değil, sırf zevk için tekrar ata binmeye başlamıştı; ancak ertesi yılın sonbaharında ağrıları tekrar nüksetti ve Noel yaklaşırken hastalığı çok ağırlaştı. 2 Ocak 1873'te, ülkenin en ünlü üroloji cerrahı Sör Henry Thompson, Camden Köşkü'nde onu ameliyat etti. Mesanede büyük bir taş bulmuş, ancak sadece yarısını çıkarabilmişti. Dört gün sonra yapılan başka bir operasyonla kalanın çoğu alındı; ancak hâlâ birkaç küçük parça kalmıştı. İmparator -elbette hâlâ böyle tanımlanması doğruysa- kendini toplar toplamaz kalanları temizlemek için üçüncü bir operasyonun yapılması gerektiğinde karar kılındı.

Fakat hiçbir zaman toparlanamadı. 9 Ocak 1873 Perşembe günü sabah 10.25'te aniden öldü. Anlaşılabilir son sözleri bir

diğer doktora, İngiltere'ye kadar peşinden ayrılmayan eski arkadaşı Henri Conneau'ya söylenmişti: "*N'est-ce pas, Conneau, que nous n'avons pas été des lâches à Sedan*?"[12] Yavaş yavaş kocasını sevmeye başlayan Eugénie, yatağının yanında gözyaşlarına boğuldu. Napolyon geçici olarak bölgedeki kilisenin bahçesine defnedildi; fakat Eugénie 1180'de Farnborough yakınlarında korkunç, devasa bir eve taşınınca[13] Fransız Mimar Hippolyte Destailleur'u birkaç yüz metre uzağa Aziz Michael'e adanmış bir manastır ve bir manastır kilisesi inşa etmesi için görevlendirdi. Günümüzde burada harikulade bir mermer mahzende, kendisinin, kocasının ve tek oğullarının mezarları görülebilir.

Prensin nasıl öldüğü hakikaten merak konusudur. 1872'de, on altı yaşındayken ailesi onu, topçuluk öğrenmesi için Woolwich'e, Kraliyet Askerî Akademisi'ne göndermişti. (Bonapartlar hep topçu olmuştur.) Otuz dört kişilik sınıfında yedinci olsa da binicilikte birinci olmuştu. 1879'da İkinci Zulu Savaşı patlak verince prens tüm arkadaşlarının ve meslektaşlarının Afrika'ya gitmek üzere yola çıktıklarını gördü. Elbette askere alınanlar arasında o yoktu; ama yine de arkadaşlarına katılmaya kararlıydı. Annesine gidip sadece hoş bir yüz olarak kalırsa tahtı asla geri alamayacağını söyledi; ailesine layık kuvvete ve cesarete sahip olduğunu göstermesi gerekiyordu ve işte bunun için mükemmel bir fırsat çıkmıştı. Eugénie, tek oğlunun Afrika'da hayatını tehlikeye attığını görmek istemiyordu, ancak oğlu çok üsteleyince istemeyerek de olsa konuyu kraliçeyle müzakere edeceğine söz verdi. Victoria da pek hevesli değildi, ama sonunda pes etti. Evet, dedi, çocuk Zululand'a [Zulu Krallığı] gidebilir; ancak, cephe gerisinde güvenli bölgede kalacaktı; ayrıca çatışma ortamları yakınlarına

12 "Sedan'da korkaklık etmedik, değil mi Conneau?"
13 Burası günümüzde Katolik Kız Okulu'dur.

gitmesine katiyen izin verilmeyecekti. Kraliçe, Başkomutan Lort Chelmsford'a bu yönde talimatlar verecekti.

İlk Zulu Savaşı bir felaket olmuştu; 22 Ocak 1879'da yaklaşık 1.800 kişilik İngiliz birliği Isandlwana'da muhtemelen 20.000 kişilik bir Zulu kuvveti tarafından saldırıya uğramıştı. Zulular çoğunlukla *assegai* dedikleri demir uçlu mızraklar ve inek derisinden kalkanlar kullanıyorlardı. İngilizler ise son teknoloji Martini-Henry tüfekleri ve iki adet 7 librelik sahra topuyla silahlanmıştı, ancak mühimmat sıkıntısı had safhadaydı. Bu nedenle kısa sürede yenilip geride 1.300 ölü bırakmışlardı. Chelmsford'un Zulu Krallığı'ndan geri çekilmekten başka çaresi yoktu; böylelikle harap hâldeki birliklerini de toparlayabilecekti. Bu toparlanma döneminde Britanya'dan, içlerinde Prens Napoléon'un da olduğu yeni müfrezeler geldi. Bu esnada yeni harekât planı da hazırlanmıştı: 1 Haziran'da tekrar Zulu Krallığı'na girilecekti.

Prens, hiç hazzetmediği ancak mecburen katıldığı İstihbarat Birimi'nde kısa sürede bunaldı. 30 Mayıs akşamı, komutanına, ilk on mil boyunca -ordunun temel ulaşım aracının kağnı olduğu göz önüne alınınca bir günlük yol- keşif yapmak üzere önceden gitmeyi ve ilk gece için uygun bir kamp yeri belirlemeyi önerdi. Önceki keşif ekibinin bölgenin Zululardan arınmış olduğunu bildirdiğini, dolayısıyla herhangi bir tehlike olmayacağını vurguladı. İnanılması güçtü, ama izni koparmayı başarmıştı; ancak Yüzbaşı Jaheel Brenton Carey komutasında üç ya da dört kıdemsiz subay da ona eşlik edecekti. Ekip ertesi sabah erkenden yola çıktı; öğle yemeği vakti geldiğinde kuru bir nehir yatağına bakan mükemmel bir mola yeri buldu. Atlarından inip hayvanları otlamaya bıraktılar; oturup kahvelerini ve sigaralarını içeceklerdi ki birden yaylım ateşi sesi duydular; birkaç metre ötedeki uzun çayır-

ların arasından Zulu *impi*si[14] fırladı. Direnmek söz konusu bile olamazdı; tek umutları, atlarına atlayıp dörtnala güvenli bir yere sürmekti. Diğer hepsi bunu başardı; ancak içlerinde kesinlikle en iyi binici olanı ve normalde yanından dörtnala geçen atının üstüne sıçrayıp binmekten başka bir şey düşünmeyen Prens, eyerin kaşını kavramak üzere uzandı, fakat eline gelen ne yazık ki ucuz Afrika eyerinin harita cebiydi; cep kopup elinde kaldı. Ekibin kalanı kaçmayı başardı; birkaç yüz metre uzaktaki küçük bir tepeye ulaşınca durduklarında prensin boş atının onlara doğru dörtnala geldiğini gördüler. Hiç umut olmadığı belliydi; onlara düşen sadece karargâha dönüp yaşanan trajediyi rapor etmekti.

Karargâhın tepkisi aşağı yukarı tahmin edilebilir. Prensin hayatının hiçbir surette riske edilmemesi emrini bizzat kraliçe vermişti; ama işte oradaydı: Yeni harekâtın hem de ilk zayiatı. Hemen vadiye bir arama ekibi gönderildi. Çok geçmeden üstünde sadece tek çorap kalmış, tamamı ön taraftan on sekiz yara almış çıplak cesedini buldular. Bir şey kesindi: Bu büyüklükte bir felaket için bir günah keçisi bulunmalıydı ve piyango şanssız Yüzbaşı Carey'e denk geldi. Fazlasıyla adaletsiz bir kararla, ihtiyaç anında bir subay arkadaşını terk etmekle suçlanarak askerî mahkemede yargılandı ve ordudan ihraç edildi.[15]

Tahmin edileceği üzere Kraliçe Victoria haberi alınca küplere bindi. Eugénie'nin yüreği parçalandı; oğlunu taparcasına seviyordu, yine de durumu metanetle karşıladı. Oğlu bir

---

14 Zulu dilinde topluluk ismi; anlayabildiğim kadarıyla herhangi bir sayıda olabilir; ancak bu olayda muhtemelen yüz civarında bir sayıdan bahsediyoruz.

15 Neyse ki haber İngiltere'ye ulaştığında öyle yüksek sesli itirazlar oldu ki, kraliçe soruşturma emri verdi ve Carey görevine iade edildi. 1883'te Hindistan'da midesine denk gelen bir at çiftesiyle öldü.

askerdi ve öldürülmek askerliğin doğasında var, dedi. Ancak oğlunun ölümünün ilk yıl dönümünde o da aynı vadiye gidip -oraya giderken yolculuk boyunca imparatoriçenin ne tür zorluklar yaşadığını hayal etmek bile güç- bütün geceyi uyanık geçirdi. Gelirken yanında Farnborough'dan getirdiği ağaçları oğlunun öldüğü noktanın olabildiğince yakınına dikti. Bu yere kısa süre sonra Kraliçe Victoria'nın emriyle göz kamaştırıcı beyaz mermerden küçük bir anıt dikilecekti. Günümüzde İngiliz ağaçlarından küçük bir korulukla çevrili heykel hâlâ oradadır: Afrika bozkırının ortasına ufak bir Hampshire dokunuşu.[16]

16 1979'da BBC'ye bu olayla ilgili bir televizyon belgeseli yapmıştım. O dönemde *Illustrated London News*'te yayımlanan bu belgeselde hadiseden hemen sonra çekilen fotoğraflara dayanarak yapılmış çok çarpıcı bazı ahşap oyma gravürler de yer alıyordu. Geçen bir asra rağmen imparatoriçenin diktiği ağaçlar ve kraliçenin anıtı haricinde en ufak bir değişiklik olmamıştı. Hatta bir asır önceki gravürlerden vadideki taşlar, çakıllar bile teker teker saptanabiliyordu.

19.
Nihai Tecelli
1870 – 1873

Paris'ten yeni geldim... Harabe manzaraları, Paris'i saran devasa histeri dalgasıyla kıyaslanınca hiçbir şey. Bence birkaç istisna haricinde hepsi deli gömleği giydirilecek hâlde. Halkın yarısı diğer yarısını asma özlemiyle yanıyor; diğer yarısı da onları.

Gustave Flaubert'den George Sand'e

İmparatorun teslim olmasının ardından, Bismarck ve Prusya Başkomutanı General von Moltke ondan barış anlaşmasının ön belgelerini imzalamasını istemiş, ancak o reddetmişti. Artık bunu yapmaya yetkisinin olmadığını söylemişti; barış müzakereleri, hâlihazırda naiplik görevi üstlenen İmparatoriçe Eugénie tarafından yönetilen Fransız hükümetinin sorumluluğunda olacaktı. Ancak bu hükümet de ortadan kalkmıştı ve 4 Eylül'de Hôtel de Ville'de Vekil Léon Gambetta tarafından Üçüncü Fransa Cumhuriyeti ilan edildi. Bu esnada savaş devam ediyordu. Prusya ordusunun Paris'e ilerlediği ve dolayısıyla şehrin çok yakında kuşatılacağından haberleri

vardı; bu yüzden General Louis Jules Trochu'nun başkanlığında, Gambetta'nın İçişleri Bakanı ve Savaş Bakanı olduğu bir Ulusal Savunma Hükümeti kuruldu. Başkenti savunmak için bulabildikleri her adama ihtiyaçları vardı: Toplamda Sedan'dan gelen düzenli askerlerden yaklaşık 60.000, esasen kırsal bölgelerdeki seyyar birliklerden yaklaşık 90.000, denizcilerden aşağı yukarı 35.000 ve eğitimsiz Ulusal Muhafızlar'dan 350.000 toparlayabilmişlerdi. Hepsi birlikte yarım milyon civarındaydı.

Şehrin savunması, temelde, Thiers hükümeti tarafından çıkarılan bir yasa uyarınca 1841 ve 1844 yılları arasında inşa edilen ve -birazcık daha kısa olsa da- mevcut Boulevard Périphérique'ye benzer bir rota izleyen yirmi beş mil uzunluğundaki Thiers Surları olarak bilinen savunma hattından oluşuyordu; bu duvarlar 1840'lardan kalma on altı kaleyle destekleniyordu. Ancak çok geçmeden Moltke'nin şehre saldırmak gibi bir amacının olmadığı anlaşıldı. Hatta Fransızların kısa sürede teslim olmasını bile istemiyordu; zira bu şekilde Fransa ordusu yenilmediği için çok geçmeden tekrar savaşacaktı. Tek gayesi yıpratmaktı; Paris'i açlığa mahkûm edip teslim olmaya zorlayacaktı.

Başkentte moraller hâlâ yerindeydi; ancak durum gerçekten vahimdi ve Parisliler de bunun farkındaydı. 7 Eylül'de, Trochu'nun Başkan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Jules Favre, Amerikalı Bakan Elihu B. Washburne'e "müdahale edip barışı sağlaması" için yalvardı ve iki gün sonra da Thiers, İngilizlerin desteğini sağlama umuduyla Londra'ya gönderildi. Thiers, Londra'dan Viyana'ya, St. Petersburg'a ve o zamanlar yeni birleşik İtalya'nın geçici başkenti Floransa'ya gitti, ancak elde ettiği tek şey nazik anlayış cümleleriydi. Favre ardından bizzat Bismarck'la görüşmek istedi. Paris'in yirmi mil kadar

doğusundaki Ferrières'in devasa Rothschild Sarayı'nda yapılan, Bismarck'ın, sürekli ve kasti olarak Lületaşı piposunun dumanını sigara içmeyen Favre'nin yüzüne üflediği konuşma, gecenin ilerleyen saatlerine kadar devam etti, ama bir kez daha hiçbir yere varamadı. "Prusya'nın talepleri basit," demişti, Lorraine'in büyük bölümü ve Alsace. "Sizinle gelecekte tekrar savaşa gireceğimizden -ki yerden göğe kadar haklı çıkacaktı- eminim," diye ekledi, "bu yüzden şimdiden her avantajı elde etmek istiyoruz." Favre, böyle bir talebe rıza gösteren hiçbir Fransa hükümetinin ayakta kalma umudunun olmadığını belirtti. "Fransa'yı yok etmek istiyorsunuz!" diye haykırıp gözyaşlarına boğuldu.[1]

Favre, Paris'e dönüp görüşmeyi aktarınca hükümet öfkeden deliye döndü. Gambetta hemen Paris *Préfet*'lerine telgraf çekti: "Paris öfkeli, sonuna kadar direnmeye ant içti. Tüm iller ayaklansın!" Tek soru vardı, iller bunu nasıl yapacaklardı? Taşra orduları nasıl yetiştirilecek, eğitilecek ve örgütlenecekti ve onlara kim önderlik edecekti? Muhtemel direnişin liderliğini, bir hükümet üyesinin üstlenmesi gerektiği kesindi, peki, ama o kişi nasıl Paris dışına çıkacaktı? Prusyalılar çoktan Versailles'ı ele geçirip karargâh hâline getirmişlerdi. Şehir çepeçevre kuşatılmıştı ve kuşatmanın başındaki isim de hem Sadová hem de Sedan Savaşlarının kahramanı Kont Leonhard von Blumenthal'dı. Paris artık tamamen kapatılmış, Fransa'nın geri kalanıyla bağları tamamen koparılmıştı.

Birden muhtemel bir çözüm yolu belirdi. Biri, 1867 Dünya Fuarı'nın ilgi odaklarından bir *montgolfière*, yani sıcak hava balonu buldu. Neptün adı verilen balonun her tarafı yamalı olsa da uçabilecek duruma yakın seviyedeydi. 3 Eylül'de ha-

1 Bismarck hiç istifini bozmadı; ileride, "Muhtemelen o küçük teatral gösterisiyle duygularıma oynamak niyetindeydi," diye yazacaktı.

valandı ve üç saatlik bir uçuştan sonra sağ salim Evreux'ye indi. Abluka kırılmamışsa da en azından çatlatılmıştı. Sırada diğer soru vardı: Üst düzey bakanlardan, dış dünyaya uçarak hayatını riske atmaya kim hazırdı? Sadece bir kişi çıkacaktı. Trochu'nun övgüye değer bir dürüstlükle kabul ettiği gibi, "Mösyö Gambetta, aramızda balonla yolculuğun tehlikelerinden kaygı duymayan tek kişiydi."

Buna karşın Gambetta'nın vasıfları fiziksel cesaretinin çok ötesindeydi. Henüz otuz iki yaşındaydı. Cahors'ta doğmuştu; İtalyan bir bakkalın oğluydu; "zayıfça, uzun siyah saçlı, Yahudi burunlu,* karşısındakine her an yuvasından çıkacakmış korkusu veren, fazlasıyla dışarı çıkık gözlü" biri olarak tarif ediliyordu. Ahlaki yapısı içler acısıydı; bazı alışkanlıklarının fiziksel özelliklerinden çok daha fena olduğu konusunda gayet muteber kaynaklarımız vardır. Tüm bunlara rağmen mükemmel bir konuşmacıydı, tutkulu ve samimiydi; ayrıca dinleyen herkesi coşturabilen bir hitabeti vardı. Kısacası tam bu işin adamıydı. 7 Ekim sabahı saat on birde, Montmartre'de,[2] Saint-Pierre Meydanı'nda, onu takdirle izleyen heyecanlı kalabalığın bakışları arasında, herkesin hemfikir olduğu gibi hayli gergindi, açık hasır sepete çıktı. Diğer tüm risklerin yanında hemen başının üstündeki son derece yanıcı kömür gazıyla dolu balona bir Prusya mermisi denk gelip alev yumağına dönüşebilirdi. Balon yükselirken Gambetta devasa bir üç renkli bayrak açtı; önce Paris çatılarını aştı, ardından yavaş yavaş gözden kayboldu.

Apar topar Gare d'Orléans'da pilotlar için bir eğitim okulu ve bir balon üretim atölyesi kuruldu; çok geçmeden haftada iki ya da üç balon havalanıyordu; artık şehirden mesaj gön-

---

* Aslında Yahudileri karikatürize etmek amacıyla kullanılmaya başlanan, ancak sonrasında dile yerleşen, kemerli, kıvrık uçlu çengel burun şekli. (ç.n.)

2 Günümüzde Sacré Coeur'un bulunduğu yer civarında.

dermek aşılmaz bir sorun değildi. Öte yandan balonların şehre girmesi çok daha zordu; kısa sürede etkili başka bir yol olduğu anlaşıldı: posta güvercini. Neyse ki yönetim bir mikrofotografi uzmanı bulabildi; uzman ve tüm teçhizatı Tours'dan iki balona yüklenip gönderildi. Balonlardan biri Prusyalılar tarafından indirilip ele geçirildi; bereket versin ki fotoğrafçının bulunduğu balon değildi. Kendisi sağ salim ulaşmayı başarıp teçhizatını kurdu. Resmî gönderiler artık fotoğraf olarak son derece küçük bir boyuta indirilmişti, öyle ki 40.000 tanesini -muhtemelen ortalama bir kitap boyutunda- tek bir güvercin taşıyabiliyordu. Paris'e ulaşan fotoğraflar "sihirli bir fener" yoluyla yansıtılıyor ve sıra sıra kâtipler anında kopyalıyordu. Fransa Posta İdaresi teslim edeceğine dair teminat vermese de yirmi ya da daha az kelimelik kişisel mesajlar da gönderilebiliyordu. Teminatı vermemesi gayet yerindeydi; zira sistem, balonlara kıyasla hayli güvensizdi. Kuşatma sırasında 302 güvercin gönderilmiş; ancak bunlardan sadece 59'u Paris'e ulaşmıştı. Diğerleri ya yırtıcı kuşlar tarafından avlanmış ya soğuktan veya açlıktan ölmüş ya da aç kalan Prusyalılarca vurulup yenilmişti.

Ne var ki Parisliler çok daha açtı. 5 Aralık'ta Edmond de Goncourt günlüğüne şunları kaydetmişti: "İnsanlar artık sadece neler yediklerinden, nelerin yenilebileceğinden ve yenilecek ne kaldığından bahsediyorlar. Sohbetler sadece bundan ibaret, tek fazlası yok." Bakan Walsburne ise, "Çörek kokusu burnumda tütüyor,"[3] diye yazmıştı. Henüz ekim ayında at eti çoktan temel gıda hâlini almıştı; geçmişte sadece yoksulların yediği at eti için şimdi herkes âdeta sıraya giriyordu. Victor Hugo, anlaşılmaz biçimde kendisiyle akşam yemeği yemeyi kabul etmeyen genç bir kadına şöyle yazacaktı:

3 Ama Noel Günü'nde istiridye çorbasıyla başlayan sekiz çeşit akşam yemeğinin tadını çıkaracaktı.

J'aurais tué Pégase, et je l'aurais fait cuire
Afin de vous offrir une aile de cheval.[4]

Sırada kediler ve köpekler vardı. *London Daily News* muhabiri Henry Labouchère, Aralık ayı ortasında, "Geçen gün bir dilim Spanyel [köpeği] eti yemiştim," diye yazmıştı; ardından bir hafta sonra tanıştığı bir adamın Noel'de "etrafı sosis niyetine farelerle çevrelenmiş" şekilde pişirmeyi düşündüğü için kocaman bir kedi beslediğinden bahsetmekteydi.[5] Aslında sıçanlar ve fareler; atlar, kediler ve köpekler kadar çok tüketilmiyordu. Hastalık taşıma ihtimalleri çok fazlaydı, ayrıca tatları iğrençti. Bu nedenle lezzetlendirmek için kullanılan değişik soslar da hayli pahalıydı; böylece paradoksal biçimde fakirler değil, zenginler tarafından tercih ediliyorlardı. Her geçen gün daha da zorlaşınca sıra hayvanat bahçesine geldi. Aslanlar ve kaplanlar kurtuldu; son çare olmadıkça kimse etobur yemiyordu. Su aygırları da kendilerini kurtardılar; çünkü karşılarına çıkmaya cesaret edecek kasap yoktu. Ancak hayvanat bahçesinin iki fili Castor ve Pollux o kadar şanslı değildi. Dönemin girişimci restoranlarından birkaçının mönüsü günümüze dek ulaşmıştır; birinde Noel menüsü olarak doldurulmuş eşek başı, fil *consommé*, fırında deve eti, kanguru yahnisi, antilop *terrine*, ayı pirzolası, fare yatağında kedi ve geyik soslu kurt kalçası vardı. Diğeri ise çok daha hırslıydı: *Brochettes de foie de chien maître d'hôtel, civet de chat aux champignons, salamis de rats, sauce Robert, and gigots de chien flanqués de ratons.*[*] *Morning Post*'tan Tommy Bowles, Ocak ayı başlarında şunları kaydetmişti: "Lezzet sırasına göre deve,

4 "Pegasus olsa kesip pişirirdim güzelce
Size yemekte at kanadı sunabileyim diye."

5 Bu anekdotlar -ve bu bölümdeki diğer pek çok bilgi- müteveffa arkadaşım Alistair Horne'a ve muhteşem kitabı *The Fall of Paris*'e çok şey borçluyum.

* Şişte köpek karaciğeri, mantarlı kedi yahnisi, sıçan salamı, rakunlarla dekore edilmiş köpek bacağı. (ç.n.)

antilop, köpek, eşek, katır ve fil yedim... At etinin hakikaten çok iğrenç ve kesinlikle unutulmayacak çok garip bir tadı var." Kuşatmanın son günlerinde hükümet bir ekmek çeşidi tanıttı; bunu akıl eden bakandan ötürü ekmeğe "Acı Ferry" denildi. İçerisinde buğday, pirinç ve saman vardı; cesur bir Parisliye göre, "hendekten alınmış eski Panama şapkalarından yapılmış gibiydi".

Noel'den iki gün sonra bombardıman başladı. Prusya'nın başlangıçtaki planında bu yoktu; ancak Bismarck ve Moltke, kuşatmanın yeterince uzadığı görüşündeydiler. Kuşatmaların kuşatılanlar için olduğu kadar kuşatanlar için de genellikle kötü, hatta daha da kötü olduğunu belirtmek âdeta bir klişedir. Bu klişe, 1870-1871 kuşatması için tamamen doğru olmasa da çoğu derme çatma çadırlarda yaşamak zorunda kalan Prusya askerlerinin sıkıntıları her geçen gün artmaktaydı ve kuşatmanın daha da uzamasıyla ciddi salgın tehdidi tehlikesi belirmişti. Saldırılar başladığında genellikle saat ondan gece iki ya da üçe kadar saatte üç yüz ila dört yüz top mermisi ateşleniyordu. Seine Nehri'nin sağ kıyısı neyse ki menzil dışında kalıyordu, ancak Rive Gauche bombardımandan feci biçimde etkilenmekteydi. Invalides ve Panthéon'un kubbeleri, tıpkı Saint-Sulpice Kilisesi gibi âdeta karşı konulmaz hedeftiler. Salpêtrière Hastanesi'nin defalarca vurulması, Prusyalıların bu binayı kasten hedef aldığı izlenimi doğurmuştu.[6] Gare d'Orsay'daki balon fabrikasının da isabet alması bir başka darbe olmuştu; fabrikanın alelacele menzil dışına Gare de l'Est'e taşınmasına mecbur kalındı.

Bombardıman zaten yeterince kötüydü; fakat 18 Ocak 1871 Çarşamba günü, her yurtsever Fransız aşağılanmaların en

6 Trochu bu noktada Moltke'ye protesto çekse de Möltke'nin, kısa süre içerisinde silahlarını Kızılhaç bayraklarını görebilecek noktaya kadar yaklaştırmayı umduğu cevabı pek güven vermemişti.

fecisine şahit oldu: Sadece on beş yıl önce ikinci imparatorluğun tüm ihtişamı içerisinde Kraliçe Victoria'yla III. Napolyon'un birlikte dans ettikleri Versailles'ın Aynalı Salon'unda Prusya Kralı I. Wilhelm, Alman İmparatoru yani Kayzer ilan edildi. Edmond de Goncourt, "Bu, Fransa'nın büyüklüğünün gerçek anlamda sonu," diye yazmıştı. Şöyle bir düşünülünce tamamen yersiz bir hakaretti; sadece Bismarck'ın aklına gelebilecek ve Fransız-Alman ilişkilerini gelecek uzun yıllar boyunca zehirleyecek bir hakaret.

Yetmiş yıl sonra Londralıların *Blitz*'e* alışması gibi, Parisliler kısa sürede bombardımana alıştılar. Ama açlık bambaşkaydı; Ocak 1871'de başkent için artık yolun sonu görünüyordu. Arada bir gerçekleşen kaçma teşebbüsleri hep başarısızlıkla sonuçlanıyordu; hatta Buzenval'de gerçekleşen bir teşebbüs, 4.000 ölü ve yaralıya mal olmuştu; öte yandan disiplin -bilhassa Ulusal Muhafızlar arasında- hızla bozuluyordu. 22 Ocak'ta ciddi bir ayaklanma yaşandı; Favre ayaklanmanın ardından, "İç savaş birkaç metre ötemizde, açlıksa birkaç saat," demişti. Ertesi gün, Trochu'nun eski kurmay subaylarından Yüzbaşı d'Hérisson'u[7] çağırdı ve Bismarck'a özel bir mesaj iletmesini istedi. Kısa sürede ateşkes sağlandı; fakat müzakerelere Favre'nin şahsen katılması gerekiyordu. d'Hérisson'la birlikte kayıkla Seine'nin karşı kıyısına geçtiler; kayıktaki kurşun delikleri, aracın su geçirmez olmadığı aşikârdı: Başında silindir şapkası, elinde eski bir saplı tencereyle deli gibi içeride biriken suyu boşaltmaya çalışan başkan yardımcısını izleyenler epey eğlenmişlerdi.

Favre'la Bismarck karşılaştığında, şansölyenin ilk sözleri: "Ah, Mösyö le Ministre, Ferrières'ten beri saçlarınız ne kadar

---

* Almanca "yıldırım" anlamına gelen ve Birleşik Krallık'a, 7 Eylül 1940-16 Mayıs 1941 tarihleri arasında yapılan Nazi bombardıman harekâtına verilen isim. (ç.n.)

7 Alışılmadık bir isim: Yüzbaşı Kirpi.

ağarmış!" oldu. Daha sonra veliaht prense, Favre'ın "aç kurtlardan farksız" olduğunu ve üç kişiye yetecek akşam yemeğini tek başına midesine indirdiğini söyleyecekti. 27'sine kadar devam eden görüşmeler sonunda üç haftalık bir ateşkes ilan edildi ve bu sırada hiçbir Prusya askerinin Paris'e girmeyeceği konusunda anlaşma sağlandı. Fransız ordusu, tek bir birlik dışında silahlarını teslim edecekti ve Fransa 200 milyon frank tazminat ödeyecekti. Yeni bir meclis seçilecek ve bir barış anlaşmasını hangi koşullarının kabul edilip hangilerinin reddedileceğini görüşmek üzere Bordeaux'da toplanacaktı. Bu esnada Prusyalılar ellerinden gelen tüm yardımı yapacaklarına ve başkente erzak ikmalini olabildiğince hızlandıracaklarına söz verdiler.

Aralarında Montmartre'ın genç Belediye Başkanı Georges Clemenceau'nun da olduğu pek çok Parisli teslim olunmasına öfkeliydi. (Çok uzaklarda, Bordeaux'da, kendisine önceden haber verilmemesine[8] sert tepki gösterip hemen istifa eden Léon Gambetta da bu kişilerdendi.) Fransa tarihinin en feci savaşı nihayet bitmişti; fakat Paris'in eski hâline gelmesi biraz zaman aldı: Şehirde kalan yiyecek miktarı konusunda hükümetin tahminin fazlasıyla iyimser olduğu ortaya çıktı; ateşkesten iki hafta sonra Prusya'nın verdiği sözlere karşın erzak durumu daha iyi olmak bir yana daha da kötüleşti; öyle ki Kayzer Wilhelm açlıktan ölmek üzere olan Parislilere ordusunun altı milyon istihkakının gönderilmesini emretti. Britanya'dan da erzak yağmur gibi yağıyordu: Deptford'da yirmi dört büyük fırın gece gündüz ekmek pişiriyordu; Londra belediye başkanının yardım fonu, bağışlara yetişemiyordu. Aynı şekilde ABD de hemen yanıt verip iki milyon dolarlık yiyecek gönderdi. Ne var ki böylesine cömert yardımların

8 Aslında Favre ona balonla bir mesaj göndermişti, ancak pilot Bordeaux'da duramamış ve Atlantik'e düşmüştü. Neden inemediği hâlâ bir sırdır.

karşılığı her zaman iyi olmuyordu. Les Halles'de[9] ilk İngiliz yardım araçları göründüğü anda feci sonuçlara yol açan bir isyan patlak verdi: Bir sürü tavuk, yumurta ve tereyağı ayaklar altında çiğnenerek heba oldu. Amerikan yardım gemileri Le Havre'a ulaştığında da günler boyunca boşaltacak kimse bulunamamıştı.

Şubat ortasında durum yavaş yavaş normale dönüyordu. Yoksulların en yoksulları dışında -ki onlar için hayatta kalmak her zaman bir mücadele olmuştur- büyük açlık geçmişte kaldı. Ancak psikolojik yaralar hâlâ derindi. Fransa mağlup bir ulustu; Ernest Renan'ın işaret ettiği gibi, önceki muzaffer ırkların her zaman sunacak bir şeyleri vardı -sanatları, medeniyetleri veya inançları- oysa Bismarck'ın Almanyası ise kaba kuvvet dışında hiçbir şey sunmuyordu. Pek çok Parislinin kalbi kin, nefret ve öfkeyle doluydu. Bir şekilde hayata olan ilgilerini kaybetmişlerdi; bunalmışlardı ve bu onları huysuzlaştırmıştı. Öfkelerini harekete geçirmek çok kolaydı ve çok geçmeden bunu göstereceklerdi.

***

Bu arada, hâlâ Bordeaux'da bulunan Ulusal Hükümet, ateşkes anlaşmasında öngörülen seçim çağrısında bulundu. Seçimler 8 Şubat 1871'de yapıldı. Fransa'daki seçmenlerin büyük çoğunluğu kırsal nüfustu, ayrıca muhafazakâr ve Katolikti; sonuç olarak, oyların ezici bir çoğunlukla anayasal monarşiye dönüş lehine olması sürpriz değildi. Ancak seçmenler, Bourbon ve Orléan Hanedanları arasında ikiye bölünmüştü. Bu nedenle ilk bakan için nihai tercih, artık yetmiş üç yaşında olmasına karşın her zamanki gibi enerjik ve zinde eski Cumhuriyetçi Adolphe Thiers'di. İlk görevi Prusya'yla

9 Paris'teki merkezî pazar yeri.

barış anlaşması imzalamaktı. Müzakerelerde elinden gelenin en iyisini yaptı, ancak Bismarck geri adım atmadığı gibi ateşkes döneminin sonuna kadar anlaşma imzalanmazsa, saldırıların derhâl yeniden başlayacağını açıkça belirtti. Başlıca talepleri değişmedi: Önemli Metz ve Strasbourg şehirleri de dahil Alsace ve Lorraine'in çoğu. Mali tazminat, ateşkes müzakereleri sırasında bahsettiğinden bile daha yüksekti: 500 milyon frank, ancak rakam daha sonra 400 milyona düşürüldü. Bu meblağ ödenene kadar, Fransa kısmi işgale boyun eğmek zorunda kalacaktı. Thiers'in başka seçeneği yoktu. İçi kan ağlasa da 26 Şubat'ta anlaşmayı imzaladı.

Thiers anlaşmayı onaylaması için Meclis'e sunduğunda Bordeaux'daki vekiller dehşete kapıldılar; ama yapabilecekleri pek bir şey de yoktu. Gambetta ve Alsace ve Lorraine milletvekilleri, onlardan kısa bir süre sonra da Victor Hugo istifa etti. Meclis'in son eylemi 20 Mart'ta yeniden toplanmayı kabul etmekti, ama nerede? Paris'in imkânsız olacağı konusunda hemfikirlerdi: aşırı öfkeli, aşırı kaotik, aşırı radikal ve aşırı ateist. Versailles'da toplanmaları daha iyi olurdu. Thiers'in Place de la Bastille'de anlaşmayı imzaladığı gün meydana gelen tatsız hadisede görüldüğü gibi bunun akıllıca bir karar olduğu anlaşılacaktı.

Ulusal Muhafız Birlikleri, hükümetin kendilerini silahsızlandırmayı planladığı şüphesiyle iki gündür la Bastille'de gösteriler yapıyordu; 26 Şubat'ta sabah 10.00'dan akşam altıya kadar süren bir yürüyüş düzenlediler. Yaklaşık 300.000 Parislinin katıldığı yürüyüşte Muhafızlar bir anda yaklaşık 200 hükümet topunu ele geçirip topları Montmartre'a çekti. Atmosfer zaten yeterince gergindi ve topların ele geçirilmesi yeni bir saldırganlık hareketi gibiydi. Birkaç saat içinde Paris'teki güç dengesi tersine döndü. Thiers 8 Mart'ta orduya -silahları

bıraktırılmayan birliğe- asilerin elindeki silahları alma emri verdi; Ulusal Muhafızlar silahları vermeyince kaos baş gösterdi. Topları çekmek için gereken atlar bir türlü ortaya çıkmadı; ordunun çevresi düşman kalabalık tarafından çembere alındı. Komutan General Claude Lecomte, isyancı muhafızlar tarafından yakalanıp 6 Rue des Rosiers'deki karakollarına kadar sürüklendi; aynı gün öğleden sonra acımasızca dövülüp sırtından vuruldu. Ordunun aksine Ulusal Muhafızlar'ın ellerindeki silahlar alınmamıştı; ironik biçimde bunun nedeni Paris'te huzurun tesis edilmesi için Muhafızlar'ın uygun teçhizata sahip olmaları gerektiği düşüncesiydi. Aslında sayıları çok daha az olsa da kâğıt üzerinde 400.000 civarındaydılar; şubat ayı ortalarında yönetimi yavaş yavaş kendi ellerine almaya başladılar. Kendilerinin verdikleri adla Komün, 15 Mart'ta bir Merkez Komitesi oluşturdu; Komite'nin ilk icraatı, Thiers'in kısa süre önce başlarına atadığı komutanın -ya da Paris askerî valisinin- yetkisini kabul etmemek oldu. Aynı gün, öğleden sonra saat beş sularında, başka bir general, Jacques Léon Clément, Thomas sivilken fark edilip yakalandı. Artık emekliydi; ancak görevi sırasında hiç seveni olmamıştı, yine de karşılaşacağı akıbeti hak etmiyordu. O da Rue des Rosiers'deki evin küçük bahçesine götürüldü; ardından gereğince teşekkül etmiş bir idam mangasınca değil, tamamen kontrolden çıkmış bir grup muhafızın kırk kurşunuyla delik deşik edilerek öldürüldü. Tam o sırada Georges Clemenceau çıkageldi; "*Pas de sang, mes amis, pas de sang*!"[10] diye bağırsa da iş işten geçmişti. İki generalin cesetlerini görünce kendini tutamayıp gözyaşlarına boğuldu.

O akşam ve gece boyunca, Ulusal Muhafızlar yavaş yavaş şehrin kontrolünü ele geçirdi. Yirmi dört saat sonra, Hôtel

10 "Kan dökmek yok dostlar, kan dökmek yok!"

de Ville'in önünde 20.000 muhafız kamp kurmuş, binada üç renkli değil, kırmızı bir bayrak dalgalanıyordu. Bu arada Merkez Komitesi, Clemenceau liderliğinde, her semtten [*arrondissement*] bir temsilciden oluşan heyeti Versailles'da Thiers'le müzakereye gönderdi. Tek istedikleri Paris'e, etkin bir şekilde kendi kendini yönetmesine imkân verecek, özel bir bağımsız statü verilmesiydi. Bu arada devrimci takvimi yeniden getirdiler, ölüm cezasını ve zorunlu askerliği kaldırdılar ve Paris Komünü üyeliğinin Ulusal Meclis üyeliğiyle bağdaşmadığı yönünde bir karar çıkardılar. Ardından, fırınlarda gece çalışmasının kaldırılması (elbette, Fransızlar için bu tam bir felaketti) ve tüm kuşatma dönemine ait kira borçlarının affı gibi bir sürü kararname daha çıkacaktı.

Ama belki de en acımasız kararname, Komite'nin Kilise'yi alenen "monarşinin suçlarına ortak olmakla" suçladığıydı. Kararname, Kilise ve devletin tamamen ayrıldığını ilan ediyor, Kilise'ye tahsis edilen devlet fonlarına ve dinî vakıfların mülklerine el koyuyor ve tüm Kilise okullarının sekülerleştirilmesini gerektiriyordu. Sonraki yedi hafta içerisinde iki yüz kadar rahip, keşiş ve rahibe tutuklandı, yirmi altı kilise kapatıldı. Hatta bazı Ulusal Muhafızlar, dinî tören ve Hıristiyan ayinlerinin müstehcen parodilerini sahneleyecek kadar ileri gittiler.

Bununla birlikte, Komün'ün eylemlerinin açık ara en göze çarpanı, Austerlitz zaferinin anısına 1806-1810 yılları arasında inşa edilen Place Vendôme'daki büyük Napolyon sütununun yıkılmasıydı. Yıkımın en büyük nedeni Ressam Gustave Courbet'di. "Vendôme sütunu," diye yazmıştı ressam, "ifadesiyle savaş ve geçmiş imparatorluk hanedanının fetih fikirlerini sürdürme eğiliminde olan, tüm sanatsal değerlerden yoksun bir anıt olduğu için... Yurttaş Courbet, Ulusal Savun-

ma Hükümeti'nden onu yıkmak için kendisine yetki vermesini arzu ettiği belirtmektedir."

Talebi kabul edildi ve sütun 16 Mayıs akşamı saat 18.00 sularında yere indirildi. Ancak zaferi kısa süreliydi. Komün'ün yenilgisinden sonra sütunun yeniden dikilmesine karar verildiğinde, tahmini 323.000 franklık tüm maliyetin Courbet'den yıllık 10.000 franklık taksitlerle ödemesi istendi. Fransız hükümeti resimlerine el koyup sattı, o da hayatının geri kalanını geçireceği İsviçre'ye kaçtı.

***

Bu esnada Thiers, Versailles'da, başkentin geri alınmasını planlıyor, yeni ve güvenilir bir düzenli orduyu yeniden kurmaya çabalıyordu. Neyse ki ateşkes sayesinde serbest bırakılan çok sayıda savaş esiri ülkeye dönüyordu; ayrıca Fransa'nın dört bir yanında başka pek çok savaşçı da başkente geliyordu. Bu yeni ordunun komutasını, o sırada altmış üç yaşında olan Patrice de MacMahon'a verdi. Eski Mareşal Sedan'da oldukça ağır yaralanmıştı, ama artık iyileşmişti. Herkes tarafından sevilen biriydi; hâlâ eski coşkusunu yitirmemişti; 1871 Mayıs'ının ortalarında hazırdı. Artık neredeyse şehir surlarına dayanan topçu birlikleri ayın 20'sinde talimatıyla batı mahallelerine top saldırısını başlattı; mermilerden bazıları Etoile'le kadar ulaşıyordu. Pazar sabahı saat dörde kadar, 60.000 asker Auteuil ve Passy'yi işgal etmişti; iki gün sonra şehir merkezinin çoğu fiilen onların olmuştu. Disiplinden ve koordinasyondan yoksun, doğru düzgün bir komuta merkezi bile olmayan *komünar*'lar [komün mensupları] sayısal açıdan da çok yetersizdi; bu nedenle göstermelik bir direnişten fazlasını sergilemeleri mucize olurdu. Ancak meydanı tamamen hükümet güçlerine de bırakmayacaklardı: Sonraki yedi gün, her iki tarafın da sergilediği tarifsiz şiddet ve zulüm nedeniyle *la*

semaine de sang -kan haftası- olarak anılacaktı. Ordu birlikleri ayın 23'ünde Montmartre'ı ele geçirince askerler birkaç kadınla birlikte kırk iki muhafızı ele geçirdiler ve onları Rue des Rosiers'deki aynı eve götürdüler. Generaller Lecomte ve Clément-Thomas bu evde infaz edilmişti; onlar da tutukluların hepsini vurdular. Rue Royale'de ordu, Madeleine Kilisesi'ni çevreleyen devasa barikatı aşınca ele geçirdikleri 300 tutsağı da aynı akıbet bekliyordu.

Aynı gün Ulusal Muhafızlar kamu binalarını ateşe vermeye başladı. Rue du Faubourg Saint-Honeré, Rue Saint-Florentin ve Rue de Rivoli'de düzinelerce ev ve ofis, nehrin karşı kıyındaki Rue du Bac ve Rue de Lille gibi Tuileries Sarayı da alevler içindeydi. Louvre'daki Richelieu Kütüphanesi de yıkıldı, binanın kalanı ancak müze personelinin ve yerel itfaiye ekiplerinin kahramanca mücadelesi sayesinde kurtarıldı. *Komünar* Komutan Jules Bergeret, Hôtel de Ville'e bir mesaj göndermişti: "Kraliyetin son kalıntıları da az önce yok oldu. Keşke aynı şey Paris'teki tüm kraliyet anıtlarının başına gelse." Hemen ertesi gün, Hôtel de Ville kömürleşmiş bir iskeletti. Bu arada, her gün, aralarında Paris Başpiskoposu Georges Darboy'un da olduğu yüzlerce infaz gerçekleşmeye devam ediyordu. 25 Mayıs akşamı, Komün'ün hâlihazırdaki lideri Charles Delescluze, kırmızı komutanlık kuşağını* takıp silahsız en yakın barikata yürüdü, barikatın üstüne çıkarak kendini askerlere gösterdi. Tam da amaçladığı gibi vurularak öldürüldü.

İki gün sonra, Père Lachaise Mezarlığı'nın da ele geçirilmesiyle, *semaine sanglante*'nin sonu gelmişti. Komün sona erdi, ancak infazlar devam ediyordu. Kaç tane olduğunu kim-

---

* Birçok ülkede genelde devlet başkanlarının, bir ucu sağ omuzlarında diğer ucu bellerine gelecek biçimde çapraz şekilde taktıkları başkanlık alameti. (ç.n.)

se bilmiyor; en az on bin, büyük olasılıkla yirmi bin. Gustave Flaubert, George Sand'e şöyle yazmıştı: "Avusturya Sadová'dan sonra Devrim'le mücadeleye girişmedi; ne Novara'dan sonra İtalya ne de Sivastopol'den sonra Ruslar. Gel gör ki bizim iyi Fransızlarımız baca alev aldı diye evlerini yıkmaya koşturuyorlar."

24 Temmuz 1873'te Ulusal Meclis, Paris'in en yüksek noktasına, Montmartre'deki Sacré Coeur Kilisesi'nin inşasına karar verdi. Genellikle buranın savaşta ve kuşatmada hayatını kaybedenlerin anısına ithaf edildiğine inanılır; hakikaten bir anıt olsaydı, ana hatlarıyla unutulmaz ve kusursuz ve şehrin her yerinden görülebilen muhteşem bir abide olurdu. Oysa teknik açıdan kesinlikle anıt değil. Meclis kararında eserin amacının, "Komün suçlarının kefaretini ödemek" olduğu bilhassa belirtilmektedir. Açıkçası günümüzde, yaşananlardan bir buçuk asır sonra, bu pek de önemli değil. Maalesef bu bölümde anlatılan esef ve utanç verici yıllardan bize ulaşan bu yegâne iyi şey için sadece minnettar olabiliriz.

20.
"J'accuse!"
1873 – 1935

İnanıyoruz ki şayet Almanya barış anlaşmasındaki koşulları yerine getirmek için en ufak bir çaba göstermek bir yana sürekli yükümlülüklerinden kaçıyorsa, bunun nedeni yenildiğine hâlâ ikna olmamasıdır... Almanya'nın ulus olarak verdiği sözü, ancak zorlanması hâlinde tutmayı kabulleneceğinden eminiz.

Raymond Poincare, Aralık 1922

Üçüncü Cumhuriyet aslında, Gambetta tarafından Hôtel de Ville'in balkonundan ilan edildiği 4 Eylül 1870'de kurulmuştu; ancak Fransa savaş, kuşatma ve komün sonrasında yavaş yavaş kendine geldikçe yeni yönetimin ömrü uzun süreli olmayacakmış gibiydi. Her ikisi de cumhuriyetçileri ikna eden Thiers ve Gambetta gönülsüz de olsa ittifak kurmuşlardı; fakat ufukta yeni bir sorun baş göstermeye başlamıştı: monarşi yanlıları. Uzun süreden beri monarşinin geri dönmesinin önündeki başlıca engelin, Bourbon Hanedanı'nın iki kolu arasındaki rekabet olduğuna inanıyorlardı. Dük de Ber-

ry'nin ölümünden sonra doğan oğlu ve dolayısıyla X. Charles'ın torunu Kont de Chambord'un (kendisini zaten V. Henry olarak adlandırıyordu) doğrudan bir vârisi yoktu; peki onun tahta geçmesi ardından da Orléans kanadından Kont de Paris'in gelmesi nasıl olurdu? Thiers büyük rüzgâr yakalamış gibiydi; ama monarşi yanlıları ve Bonapartçılar birlikte ondan kurtulmaya karar verdiler. Sonunda, babası Louis-Philippe döneminde bakanlık yapmış Dük de Broglie'yi yeni lider adayı olarak öne sürdüler; üstelik dük, anne tarafından da Madam de Staël'in torunuydu.[1] Dük, Thiers'e karşı hazırlanıp 24 Mayıs 1873'te seçimi kazandı.

Aynı akşam, Eski Mareşal MacMahon, Cumhurbaşkanı seçildi. Mareşal tepeden tırnağa monarşi yanlısıydı ve Chambord'un Fransa kralı olmaması için hiçbir neden göremiyordu. Oysa bir neden vardı, hem de gayet iyi bir neden: Chambord ta en baştan, dedesiyle aynı fikirleri paylaştığını açık bir dille ifade etmişti. Herhangi bir meclisle uzlaşmayacak ya da üç renkli bayrağı katiyen kabul etmeyecekti; ya Bourbonların beyaz bayrağı olurdu ya da hiç. Bu nedenle Chambord'dan bir şey çıkmazdı. Thiers, "Fransa Cumhuriyeti'nin kurucusunun Mösyö le Comte de Chambord olduğunu kimse inkâr edemez," diye ifade edince bu aşamada monarşi yanlılarının Kont de Paris'e yönelmeleri beklenebilirdi; fakat anlaşılan Chambord hayattayken böyle bir adım atmamaları gerektiği düşüncesindeydiler.[2] Bunun yerine MacMahon'u bir tür taçsız kral, partiler üstü bir "Krallık Korgenerali" olarak kabul etme hususunda mutabık kaldılar. Görev süresi yedi yıl olarak belirlendi, sonrasında tekrar seçilebilecekti. Bu madde Meclis'te 352'ye karşı 353 oyla kabul edildi. Üçüncü Cumhuri-

---

1 Bkz. sf. 259.

2 Chambord, 1883'e kadar yaşadı, bu zamana kadar monarşiye olan coşku azaldı. İki yıl sonra kraliyet tacı parçalanıp satıldı.

yet'in kaderi tek bir oyla teyit edilmişti ve altmış yedi yıl daha sürecekti.

1886'da Başbakan Charles-Louis de Saulces de Freycinet, Georges Clemenceau'nun tavsiyesi üzerine General Georges Boulanger'ı Savaş Bakanı olarak atamak gibi büyük bir hata yaptı; Boulanger, Clemenceau'nun Nantes'ta liseden arkadaşıydı. Boulanger yetenekli bir yöneticiydi, ancak aynı zamanda kendi reklamını yapma konusunda rakipsiz bir yeteneğe sahip doğuştan şovmendi. Yakın zamanda, daha önce hüküm sürmüş hanedan reislerinin Fransa'ya girmesini yasaklayan bir yasa çıkarılmıştı; bu ailelerin diğer üyelerinin de herhangi bir görev veya makamda bulunulması da yasak kapsamındaydı, ancak yasanın hâlihazırda aktif askerlik hizmetinde bulunanlara uygulanması kesinlikle amaçlanmamıştı. Boulanger, hem Louis-Philippe'in beşinci oğlu ve o sırada Ordu Genel Müfettişi General Dük d'Aumale'ye hem de 7. Avcı Alayı Albayı Dük de Chartres'e aktif görevden el çektirince büyük bir dalgalanma yaşandı. Ardından orduda hayata geçirdiği bir dizi reformla, iaşe ve barınma olanaklarını hayli geliştirdiği rütbesiz askerlere saygısı ve ilgisi sayesinde itibarı arttı. Kibirli ve tahammül edilemez derecede kendini beğenmiş biriydi; ancak yine de halkın gönlünde iyi bir yer edindi. Çoğu kişi tarafından, Fransa'yı aşırı bunaltıcı cumhuriyetçi hükümetlerden kurtarıp ülkeye tekrar eski azametini ve şanını kazandıracak yeni bir Napolyon olarak görünmekteydi.

1887'de Boulanger, seçimlere katılmamış olmasına rağmen Seine bölgesinde 100.000 oy aldı. Destekçileri sevinçten havalara uçuyordu: "Elysée'ye!" Ancak birçok Meclis üyesi çok farklı fikirdeydi. İçişleri Bakanı Charles Floquet, günümüzde sadece Boulanger Meclis'e girdiğinde geçtiği dalgayla anılıyor: "Sizin yaşınızdayken Napolyon ölmüştü efendim!"

Boulanger'ın çok içerlediği bu ve benzeri sözler, nihayetinde Floquet'la düelloya tutuşup generalin hafif yaralanmasına kadar gitti. Neden sonra birden âdeta güven kaybı yaşadı. Özellikle de hükümetin, devletin güvenliğine yönelik tehditlerle mücadele etmek için getirdiği yeni önlemler onu ciddi -ve muhtemelen oldukça gereksiz- şekilde paniğe sevk etti. Tutuklanmaktan çok korkuyordu; zira tutuklanırsa zaten veremle boğuşan çok sevdiği metresi Marguerite de Bonnemains'den ayrı düşerdi. Çift 1 Mayıs 1889'da Brüksel'e kaçtı; artık kariyeri ve Boulangizm bitmişti. 1891'de Marguerite kollarında son nefesini verdiğinde tamamen yıkıldı. İki ay sonra metresinin mezarı başında kendini vurarak intihar etti.

Ardından Panama Skandalı patlak verdi. Ferdinand de Lesseps, Süveyş Kanalı'nda harika bir iş çıkarmıştı ve Panama kıstağından bir kanal daha kazmayı planladığını açıkladığı zaman yatırımcı sıkıntısı çekmedi. 1881'in ilk gününde bölgede çalışmalar başladı. De Lesseps'in asıl amacı, Süveyş'te yaptığı gibi deniz seviyesinde bir kanal inşa etmekti; keşif için Panama'ya birkaç ziyarette bulunmuştu. Ancak tüm ziyaretleri de yılın yalnızca dört ayı süren kurak mevsime denk gelmişti. Bu nedenle o da adamları da sekiz ay süren yağmurlara tamamen hazırlıksızdılar; bu esnada taşan Chagres Nehri'nin sularının on metreden fazla yükselmesi sürekli heyelanlara neden oldu. Tek çare çok büyük ilave masraflarla geçiş havuzları [lok] inşa etmekti. Kanalın içinden geçtiği orman zehirli yılan ve örümcek kaynıyordu; 1884'te sıtma ve sarıhumma ayda toplam iki yüzden fazla can alıyordu; çelik teçhizat ise neredeyse paketinden çıkar çıkmaz paslanıyordu. Süveyş'te hiç bu tür şeyler yaşanmamıştı. De Lesseps projeyi elinden geldiğince devam ettirdi, ancak Aralık 1888'de Panama Kanalı Şirketi iflasını ilan etti. Yaklaşık 800.000 Fransız, kabaca 1,8 milyar altın frank tutarındaki yatırımlarını kaybetti.

Bu kadarla da kalmayacaktı. 1892-1893'te, 510 milletvekili ve Clemenceau'nun da aralarında olduğu birkaç bakan, ya daha fazla hisse senedi ihraçlarına izin verilmesi karşılığında Lesseps'ten ve oğlu Charles'tan ya da şirketin mali durumunu halktan gizlemek için Panama Kanalı Şirketi'nden rüşvet almakla suçlandılar. Bu kişilerden 104'ü suçlu bulundu. De Lesseps ve oğlunun dışında, geçiş havuzlarının tasarımından sorumlu Gustave Eiffel[3] uzun hapis cezalarına çarptırıldılar. Cezaları sonradan tecil edildi; ancak bakanlardan biri üç yıl hapis yattı ve hükümetin Kanal Şirketi'yle ilişkilerini yürüten Baron Jacques de Reinach intihar etti.

Ölümünden önce Reinach, bir gecede ülkenin en popüler ve etkili gazetelerinden biri hâline gelen şiddetli antisemit [Yahudi karşıtı] *La Libre Parole* gazetesine, kendisi de Yahudi olmasına rağmen, olaya karışanların bir listesini verdi. Bu liste her gün çok kısa bölümler hâlinde yayımlandı, bu yüzden yüzlerce milletvekili aylarca diken üstünde yaşamak zorunda kaldı. Reinach'ın başlıca iş birlikçisi Cornelius Herz ve diğer birkaç arkadaşının da Yahudi olması ayrı bir talihsizlikti: Zira bu durum *Parole*'un, kısa süre sonra gerçekleşecek olaylar üzerinde muhtemelen hayli etkili olacak, ağzı bozuk bolca makale yayımlamasına fırsat verecekti.

Daha Panama'nın kaldırdığı toz bulutu dağılmadan başka bir feci olay gerçekleşti: Bu defa Fransa'yı kökünden sarsacak bir olay. Fransız İstihbaratı, Alman Büyükelçiliği'nde çalışan bir temizlikçiyi tarafına çekip ona şüpheli gelebilecek her türlü belgeyi bildirmesi talimatı verildi. Temizlikçi kadın, Eylül 1894'te, Askerî Ataşe Albay Maximilian von Schwartzkoppen'in atık kâğıt çöpünde, yırtılıp altıya bölünmüş bir belge -bordro olarak biliniyordu- buldu; belgede Fransız Genelkur-

---

3 Eiffel muhteşem kulesini 1889'da tamamlamıştı.

may'ındaki bir subayın devletine ihanet ettiğini düşündürecek güçlü bulgular içermekteydi. Hem el yazısındaki farklılıklar[4] hem de o dönemde Fransa ordusuna hakim şiddetli Yahudi düşmanlığı yüzünden şüpheler, otuz beş yaşında topçu subayı Alsacelı Yahudi Yüzbaşı Alfred Dreyfus'un üzerinde toplandı. Tutuklandı ve 5 Ocak 1895'te askerî mahkemeye çıkarıldı. Yargılama süreci boyunca aleyhindeki delilleri -sorgulaması şöyle dursun- incelemesine dahi izin verilmedi; yargılama sonunda elbette suçlu bulundu. Ardından Ecole Militaire [Askerî Okul] avlusunda sıralanmış askerlerin karşısına çıkarılarak düğmeleri, nişanları, rozetleri, rütbeleri söküldü, kılıcı gözü önünde kırıldı; bu esnada o hâlâ usanmadan masum olduğunu söylüyordu. Sonrasında hayatının geri kalanını geçirmek üzere Fransız Guyanası açıklarındaki Şeytan Adası'na nakledildi.

Ertesi yıl, bilhassa karşı casusluk başkanı Albay Georges Picquart'ın talimatıyla başlatılan bir soruşturma sayesinde, gerçek suçlunun Binbaşı Ferdinand Esterhazy olduğunu gösteren yeni kanıtlar gün ışığına çıktı. Ne var ki ordu, bu kadar ciddi bir hukuk faciasında sorumluluğunu kabul etmeye yanaşmayıp öncelikle Picquart'ı Güney Tunus çöllerine göndererek susturdu ve kanıtların büyük bölümünü elinden geldiğince hasıraltı etti. Sonra sadece iki gün süren bir duruşmanın ardından, Esterhazy oy birliğiyle beraat etti. Ancak artık, masum bir adamın kasten tuzağa düşürüldüğü ve ordunun bunu örtbas ederek suçu işlediğine dair söylentiler çoktan ayyuka çıkmıştı; bu şüpheler olabildiğince gür sesle, "İtham ediyorum!" diye dile getirildi: Bu, Ocak 1898'de

4 Grafologların iddiası, Dreyfus'un yazısıyla bordrodaki yazı arasındaki farklılığın, "kendini taklit" ettiğinin [kişinin daha sonra reddedebilmesi amacıyla kendi yazısını/imzasını bilinçli olarak farklı, ancak aslına benzeterek taklit etmesi. (ç.n.)] kanıtı olduğuydu.

roman yazarı Emile Zola'nın cumhurbaşkanına yazdığı ve Clemenceau'nun *L'Aurore* gazetesinde yayımlanan öfke dolu bir açık mektuptu.

Kopan fırtına bir türlü dinmediği için 1899'da ordu, Dreyfus'u sürgünden geri getirip bir kez daha askerî mahkeme önüne çıkardı; ancak bu defa başka suçlamalar da yöneltilecekti. Bu esnada Paris'te neredeyse konuşulan tek konu buydu. Aileler ikiye bölünmüş, eski dostlar birbirleriyle konuşmamaya yemin etmişti. Akşam yemeği buluşmalarında öfkeli konuklar kapıları çarparak çıkıp gidiyordu. Dreyfus karşıtları arasında birçok Katolik Kilisesi ve Kilise'nin gazetesi *La Croix* mensubu, çok sayıda ordu mensubu, birçok aristokrat ve gazeteci -içlerinde en kötü şöhretlisi de *La Libre Parole*'un yayıncısı Edouard Drumont'du- vardı. Ayrıca General Boulanger ve ayaktakımı kışkırtıcısı Paul Déroulède tarafından kurulan proto-faşist örgüt sözde Vatanseverler Birliği'nin 60.000 kadar üyesi ve kısa süre önce kurulan Katolik, monarşi yanlısı ve Yahudi aleyhtarı bir başka büyük grup Action Française. Orduya göre bu yeni mahkeme büyük bir hataydı. Mahkemenin, başta amaçlandığı gibi, başka bir mahkûmiyet ve [önceki mahkûmiyeti de ömür boyu hapis olmasına rağmen] yeni bir hapis cezasıyla sonuçlanması, sadece tamamen suçsuz birinin hayatını mahveden ikiyüzlülüğün ve sahtekârlığın gözler önüne serilmesine yaramıştı. Dreyfus bir daha Guyana'ya dönmedi; aynı yıl, Başkan Emile Loubet'nin sunduğu af teklifi kabul edildi. Artık özgürlüğüne tekrar kavuşmuştu; fakat onuruna sürülen leke temizlenmeden affın kendisi için hiçbir şey ifade etmediğini, zira hukuk karşısında hâlâ bir hain olduğunu ilan etti. Hükümet hâlâ direniyordu; nihayet 12 Temmuz 1906'da resmen beraat etti, tekrar orduya kabul edilip binbaşılığa terfi etti. Bir hafta sonra Onur Nişanı'yla

"şövalye" ilan edildi. On iki yılın ardından *Dreyfus Davası* nihayet sona ermişti.[5]

***

Dreyfus Davası'nın büyük bölümünde cumhurbaşkanlığı koltuğunda Félix Faure oturuyordu. Ocak 1895'te seçilmiş -büyük oranda herkesin razı olduğu tek aday olduğu için- ve 16 Şubat 1899'da ani ve biraz utanç verici ölümüne kadar Elysée Sarayı'nda kalmıştı. Ölümü, metresinden biri olan Madame Marguerite Steinheil'le sarayın Mavi Salonu'nda [Salon Bleu] cürmümeşhut hâldeyken inen felçle onu yakalamıştı. Bitişik odada bulunan ve neler olup bittiğini çok iyi bilen sekreterleri, kadının çığlıklarına uyanıp odaya daldılar. Kadın âdeta çıldırmış gibiydi; başkanın havaleyle kasılan elleri Steinheil'in saçlarına dolandığından kendini kurtaramıyordu bile. Öyle ki giyinebilmesi için önce kadının saçlarını kesip başkandan kurtarmaları gerekmişti.[6] Ardından apar topar saraydan çıkarıldıktan sonra cumhurbaşkanının dul eşi haberdar edildi. (Hikâye şöyle devam eder; Madam Faure, kocası hâlâ son nefesini vermemişse son kez kutsal yağla takdis edilsin diye derhâl bir rahip çağırtır. Rahip geldiğinde kapıyı kâhya açar, rahip nefes nefese sorar: "*Monsieur le Président, a-t-il encore sa connaissance?*"[7] Kâhya,

5 Dreyfus ellili yaşların ortalarında olmasına karşın Birinci Dünya Savaşı'nda savaşacak ve 1935 Temmuz'una kadar yaşayacaktı. Raspail Bulvarı'nda, Notre-Dame-des-Champs metro istasyonunun hemen dışında, elinde kırık kılıcıyla bir heykeli yer almaktadır.

6 Söylentilere göre oral seks yapıyorlardı. Steinheil bu olaydan sonra hep *pompe funèbre* [cenaze levazımatçısı] olarak bilinir olmuştu.

7 "*Connaissance*", hem "arkadaş" hem de "bilinç" anlamına geldiği için buradaki kelime oyununu çevirebilmek mümkün değil. Bu, Mme Steinheil'in son yardım çığlığı değildi. 31 Mayıs 1908'de çağrılan polis evine geldiğinde kocasını ve üvey annesini ölü hâlde bulacaktı; kocası iple boğularak, üvey annesi takma dişleri boğazına kaçarak ölmüştü. Steinheil ise ağzına bir şey

"Non, monsieur," diye cevap verir, *"On l'a fait sortir par la porte du jardin."**)

Öyle apar topar bir rahip bulabilmek hiç de kolay olmamıştır; zira Kilise çok zor bir dönemden geçiyordu. Kilise hiyerarşisi büyük oranda aşırı monarşi yanlılarından ve aristokrat aile mensuplarından oluşuyordu. Bu nedenle cumhuriyetçilerin Kilise'yi hem cumhuriyetçiliğe hem de ilerlemeye bir tehdit olarak görmeleri doğaldı. Daha 1882'de okullarda din eğitimi yasaklanmış ve tarikat üyelerinin bu okullarda ders vermeleri men edilmişti. Sadece resmî nikâhlara izin verildi; boşanma hakkı getirildi ve ordu vaizliği makamı lağvedildi. 1902'de Emile Combes'nin başbakan seçilmesiyle durum daha da kötüleşti. Göreve gelir gelmez tüm Kilise okullarını kapattı. Ardından o dönemde Fransa'da bulunan elli dört tarikatın tamamını yasakladı; yaklaşık yirmi bin rahip ve rahibe ülkeyi terk etti ve bunların çoğu İspanya'ya yerleşti. 1904'te Faure'nin yerine başkan olan Emile Loubet'nin Kral Victor Emmanuel'e resmî bir ziyarette bulunması, İtalya Krallığı'nı tanımayan Papa Pius'un şiddetli itirazını tetikleyerek yeni bir krize neden oldu. Combes, buna Vatikan'daki Fransız büyükelçisini geri çağırarak yanıt verdi. 1905'te Meclis, "Vatikan'ın tutumunun" Kilise ve devletin ayrılmasını kaçınılmaz hâle getirdiğini ilan ederek aralık ayında bu yönde başka bir yasa kabul edildi. Öte yandan bu yasanın Kilise için büyük bir avantajı vardı: Bundan böyle piskopos seçimlerine hükümet

tıkılmış ve gayet acemice yatağa bağlanmış hâlde bulundu. Siyah cübbeli dört adamın içeri girip [cinayeti işlediklerine dair] iddiaları tamamen uyduruk olduğu için tutuklandı. Cinayet suçlamasıyla çıkarıldığı mahkeme süreci, 1909'un *cause célèbre*'iydı [en meşhur davasıydı]. Beraat etti ve ardından İngiltere'ye gelip 6. Lord Abinger ile evlendi. Hayatının son kırk beş yılını sarsılmaz bir dürüstlük içinde geçirdikten sonra 1954 ölene dek Hove'da -ki ben de kendisiyle burada tanışmıştım- yaşadı.

* "Sayın Başkan'ın hâlâ şuuru yerinde mi/arkadaşı hâlâ yanında mı?" "Hayır, efendim, onu bahçe kapısından çıkardılar."

müdahale edemeyecek ve kendi istediği kişiyi seçebilecekti. Fakat âdeta zulüm altında geçen çeyrek asırdan sonra iyiden iyiye zayıflamıştı ve bir daha asla eski günlerine dönemedi.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle son yirmi yılında, ikinci Fransız İmparatorluğu olağanüstü bir büyüme gerçekleştirmişti. İlk imparatorluk dönemindeki, Karayipler, Hindistan ve Kuzey Amerika'daki kolonilerden oluşan fetihler daha sonra kaybedilmişti. Fransa 1830'da Cezayir'in ele geçirilmesiyle yeniden genişlemeye başlamıştı; hatta Cezayir devletin içerisine o derece eklemlenmişti ki üç Fransız *département*'i hâline gelmişti; teknik açıdan Fransa'nın parçasıydı. Fransa bu sefer gözünü Afrika ve çevresindeki adalara dikti; özellikle Senegal, Tunus, Moritanya, Mali, Fildişi Sahili, Çad, Gabon, Fas (protektorat [hami devlet]), Madagaskar ve Reunion; sonra Hindiçini üzerine, Vietnam, Laos, Kamboçya; ayrıca Güney Pasifik'e; Yeni Kaledonya, Marquesas Adaları ve Polinezya'nın çoğuna. Cumhuriyetçiler başlangıçta yayılmacılık düşüncesine tümüyle karşı çıktılar, ancak Almanya'nın kendi programını başlatmasıyla fikirlerini değiştirdiler; çok geçmeden, yeni kolonilerle ticaret geliştikçe imparatorluk, Hıristiyanlığı, Fransız kültürünü ve Fransız dilini yayan ve genellikle ana vatana "uygarlaştırma misyonu" olarak bilinen *la mission Civilisatrice* itibarı kazandıran kudretli bir iyilik gücü olarak görülür oldu.

İmparatorluk kurma hususunda en büyük rakip İngilizlere gelince, onlar Fransızların mütemadiyen genişlemesine soğukkanlılıkla, hatta belki biraz da takdirle bakıyorlardı. Zaten III. Napolyon yeni pervane tahrikli on beş savaş kruvazörü inşa ettiğinde bile Fransız donanması, onlarınkine kıyasla daha küçük ve zayıf kalıyordu; bunun yanında iki ülkenin nüfuz alanı nadiren çakışıyordu. Belki en tehlikeli an

1898'de yaşandı; Fransızların Beyaz Nil üzerindeki Faşoda'ya düzenledikleri seferle tüm nehir havzasının kontrolünü ele geçirme teşebbüsleri, Britanyalıların Sudan'a erişimini engelliyordu. Görünüşte Mısır Hidivi'nin çıkarları doğrultusunda hareket eden bölgedeki Britanyalılar, sayıca Fransızların on katıydı; bu nedenle iki taraf tamamen dostane tavır sergilediler. Ancak Londra ve Paris'te tansiyon yükselmişti. Nihayetinde Fransızlar, Almanların giderek daha da güç kazandığını ve her an olası yeni bir savaşı İngilizlerin dostluğu olmadan kaybedeceklerini tam vaktinde idrak edince geri adım attılar. Bununla birlikte aşağılandıkları gerçeğini de örtbas edemediler; Faşoda Olayı'nın unutulması daha birkaç yıl sürecekti.

***

Yirminci asrın ilk yıllarında Fransa, kendisinden daha geniş topraklara ve hızlı büyüyen bir ekonomiye sahip Almanların karşısına çıkmayı hiç istemiyordu; buna rağmen bu dönemdeki dış politikasında hakim unsur bir yandan Almanya korkusu bir yandan da ezelden beri kendi hakkı olduğuna inandığını geri alma kararlılığıydı: Alsace-Lorraine. (De la Concorde Meydanı'nda Alsace'ın başkenti Strasbourg'u temsil eden heykel 1871'den bu yana siyah örtüyle kapatılmıştı.) Fransa, kendisi için fazlasıyla tehlikeli bu komşuyu tecrit etme amacıyla İngiltere ve Rusya'yla ittifak yaparak 1907'de Üçlü İtilaf'ın kurulmasına öncülük etti. Altı yıl sonra Başbakan Raymond Poincaré, cumhurbaşkanı seçildi. Başkanlığı salt törensel olmanın ötesine taşımaya kararlı Poincaré, coşkulu bir İtilaf destekçisi olarak stratejik bağları güçlendirmek için Rusya'yı iki kez ziyaret etti. Öte yandan genelde inanılanın aksine aşırı Alman karşıtı da değildi; hatta Ocak 1914'te, Alman Büyükelçiliği'ne giren ilk Fransa Cumhurbaşkanı olmuştu.

Ancak iki ay sonra adı, neredeyse görevine mal olacak ciddi bir skandala karıştı. Eskinin başbakanlarından, dönemin ise Maliye Bakanı Joseph Caillaux, cumhurbaşkanının Vatikan'la gizli görüşmeler yürüttüğünü ortaya koyan mektupları yayımlama tehdidinde bulundu; bu ifşaat, ruhban karşıtı solu hayli öfkelendirirdi. Neyse ki Caillaux'nun da yumuşak karnı vardı. *Le Figaro*'nun editörü Gaston Calmette'in elinde, bakanın evli olduğu dönemde, müstakbel ikinci eşiyle ilişkisini gösteren belgeler mevcuttu. Bu nedenle kolayca anlaşma sağlandı. Anlaşmayla, Caillaux, Poincaré'nin mektuplarını kesinlikle yayımlamayacaktı. Buna karşılık Poincaré de başkanlık gücünü kullanarak Calmette'in sessiz kalmasını sağlayacaktı. Her şey bu şekilde yoluna koyulmuştu ki kendi itibarının lekeleneceğinden korkan ikinci Madam Caillaux, 16 Mart'ta Calmette'in ofisine girip onu vurarak öldürdü. Şaşırtıcı bir şekilde, tutku cinayeti nedeniyle dört ay sonra beraat etti. Poincaré'nin sırrı güvendeydi.

Başkan 28 Haziran'da, Saraybosna'da Arşidük Franz Ferdinand'ın öldürüldüğünü duyduğunda Longchamp yarışlarını izliyordu. Bir yardımcısına taziye mektubu göndermesi talimatını verdikten sonra tekrar yarış programına döndü; programı kesmeye ne gerek vardı? Sonuçta savaşın fitilini ateşleyen suikast değil, bir-iki gün sonra Avusturya-Macaristan hükümetinin bunu Sırbistan, Sırbistan üzerinden onun müttefiki Rusya ve dolayısıyla Üçlü İtilaf'la düşmanlıklara bahane yapma kararıydı. Patlak veren savaş konusunda Fransızlar duygu karmaşası içindeydiler. Genel olarak entelektüeller bunu, 1870'in aşağılayıcı yenilgisinin intikamını almak için bir fırsat olarak memnuniyetle karşıladılar; Déroulède'nin adı çıkmış Vatanseverler Birliği'nin 1880'lerden beri sürekli bir *guerre de revanche*, intikam savaşı kışkırtıcılığını yaptığını söylemeye gerek yok. Sosyalistler ise uzun zaman-

dan beri savaşa ilkesel olarak karşıydılar; ancak barış yanlısı liderleri Jean Jaurès'nin, 31 Temmuz'da Paris'te bir restoranda meczup fanatik tarafından öldürülmesiyle onlar da üsluplarını değiştirdiler. 4 Ağustos'ta Poincaré'nin Fransa halkına bir mesajı vardı: "Yaklaşan savaşta Fransa'yı müdafaa edecek evlatlarının ulvi birliktelikleri düşman karşısında asla bozulmayacaktır."

Almanlar savaşın kısa ve sonucunun kesin olacağını düşünmüştü: Kuzeydoğudan işgale başlayıp Orta Belçika içlerine doğru ilerlediler; amaçları Fransız çelik ve kömür üretimine ölümcül darbe indirmek için ağır sanayinin yer aldığı Lille civarından Fransa içlerine girmekti. Temel stratejileri Fransızların geri çekilme yollarını kesebilmek, bu amaçla Manş Denizi civarından batıya, ardından güneye doğru sapmaktı. Böylelikle Fransa ordusunu her yandan kuşatacaklar ve Paris savunmasız kalacaktı. Ancak eylül başlarında, Fransa Hükümeti Bordeaux'ya gitmek üzere Paris'ten ayrıldıktan sonra ve Fransa ordusu başkentten sadece elli kilometre uzaktayken Marne Savaşı yaşandı. Ne var ki Alman kuvvetleri bu zamana dek çok yorulmuştu; bazı birlikler 500 kilometreden çok yol kat etmişti. Bunun yanında yaklaşık iki bin yıl önce Sezar'ın yaptığı hataya düşerek Fransızların cesaretini fazlasıyla hafife almışlardı: Bütün köprüleri yıkılmış, bütün demiryolları devre dışı kalmıştı; ama moralleri hâlâ yüksekti. Nihai zaferlerinden hiç kuşku duymuyorlardı.

Almanların başkente bu kadar yakın olması Fransızlar adına çok endişe verici bir durumdu; ama avantajları da yok değildi. Marne, dünya tarihinde yaklaşık üç bin askerin savaş meydanına taksiyle gittiği tek savaştır. 7 Eylül akşamı General Joseph Gallieni, askerleri cepheye taşımak için yaklaşık altı yüz Paris taksisini Invalides'te topladı. Her taksi, dördü arka-

da, biri şoförün yanında olmak üzere beş adam taşıyordu. Sadece arka farları yanıyordu: Şoförlere bir öndeki taksiyi takip etmeleri talimatı verildi. Şehrin trafik kurallarına uyarak taksimetrelerini görev bilinciyle çalıştırdılar. Hazine, taksicilere toplam 70.012 Frank ödedi: Efsaneleşen bir olay ve savaşta motorlu piyadelerin ilk kullanımı için küçük bir bedel.[8]

Marne Savaşı bir zaferdi; ama ne kadar zafer olduğu hâlâ tartışma konusudur: Fransızların kaybı çeyrek milyondu; ayrıca Almanya, kuzeydoğu sanayi bölgesinin büyük bölümünü ele geçirdi. Ancak yine de Fransızlar için yeterli bir zaferdi: Paris'i kurtarmışlardı. Çarpışmanın ardından bir "denize doğru yarış" yaşandı; her iki ordu da bir yandan kuzeydoğuya ilerlerken bir yandan da kendini korumaya çalışıyordu. Yaşanan şiddetli çatışmalara rağmen bu yarışın kazananı olmadı; nihayetinde Kuzey Denizi'nden İsviçre sınırına dek cephe hattında iki ordu da mevzilendi; bu yarış sırasında ordular o kadar çok siper kazmışlardı ki karşılıklı siper ağı yüzünden kazılmadık yer kalmamış gibiydi.

Sonuçta Fransızların -ve İngilizlerin- dört yıl boyunca maruz kaldıkları yıpratma, tarifi imkânsız bir tahribatla bir buçuk milyon Fransız askerinin -Fransa nüfusunun yirmide birinin- kaybedilmesine neden oldu. Buna karşın en azından 1918'in başlarına dek iki taraf da ne toprak kazanmış ne de kaybetmişti. Elbette belli başlı dönüm noktaları yok değildi. Örneğin Nisan ve Mayıs 1915'te gerçekleşen İkinci Ypres Savaşı, zehirli gazların ilk kez kullanıldığı (Almanlar tarafından) savaştı. Bu kimyasal saldırı, Fransızların çoğu sömürge taburlarından müteşekkil birliklerine karşı gerçekleştirilmişti. 22 Nisan'da akşam 17.00 civarında Fransız nöbetçiler yeşi-

8 Marne'ın diğer kahramanı, Gallieni'nin başkomutanı Mareşal Foch'du; Foch, meşhur telgrafı "Solum kırık, sağım zayıflıyor; durum mükemmel. *J'attaque!* [Hücuma geçiyorum!]" ile bilinir.

limsi sarı bir bulutun kendilerine doğru hareket ettiğini fark ettiler. Bir İngiliz piyade şunları kaydetmişti:

> Afrikalı Fransız esmer askerlerini... gördüm. Daha süratli koşabilmek için tüfeklerini, teçhizatlarını hatta ceketlerini bırakıp kaçıyorlardı. Biri sendeleye sendeleye hatlarımız arasına daldı. Bir subayımız tabancasını adama dayayıp durdurdu, "Derdiniz ne, seni lanet korkak?" dedi. Zouave'nin* ağzından köpükler fışkırıyordu; gözleri yuvalarından fırladı ve subayın ayaklarının dibine yığıldı.

Sonuçsuz bir savaş olsa da Ypres şehrinde taş üstünde taş kalmamıştı. Artık öldürücü darbeyi indirmek gerekiyordu: "Savaşları bitirmek için yapılan savaş" giderek daha korkunçlaşıyordu.

Şubat'tan Aralık'a kadar 1916 yılının tamamı Verdun Savaşı'yla geçti. İngilizler bu defa savaşa doğrudan müdahil olmadılar; savaş Almanlarla Fransızlar arasındaydı. Tam 303 gün süren bu savaş insanlık tahininin en uzun ve belki de en maliyetli savaşıydı. Fransızlar, 377.000 asker kaybetti; aşağı yukarı bir o kadar da Almanlar. Dünyanın General Philippe Pétain'in[9] adını ilk duyduğu yer Verdun'dı; elli iki tümeni komuta eden Pétain, bu tümenleri sadece iki hafta ön cephede konuşlandırdıktan sonra yerlerini değiştirdi. Ayrıca kamyonlarla gece-gündüz nakliyeleri düzenleyerek şehre sürekli silah, mühimmat ve asker akışı sağladı. "*On les aura!* [Onları alt edeceğiz!]" demişti. "Verdun Kahramanı" ve "Fransa Mareşali" olarak bilinen Pétain, savaş döneminde en saygın Fransızlardan biriydi; bir sonraki bölümde itibarının sallanışını ve çöküşünü göreceğiz.

---

* Fransız sömürge ordusundaki Afrikalı hafif piyadelere verilen ad. (ç.n.)

9 Savaşın başında, generalin sayısız metresinden hangisiyle birlikte olduğunu öğrenen bir kurmay subay tarafından geceleyin Paris'teki bir otelden getirildiği söylenir.

Korkunç kayıplara rağmen, Verdun teknik açıdan bir Fransız zaferiydi; hatta bundan çok daha fazlası. Fransızların zihin dünyasında savaşın tamamını ifade edecekti ve sadece savaşı da değil, savaşın getirdiği tüm acıları ve fedakârlıkları da. 1960'larda savaş meydanı da Fransız-Alman uzlaşmasının sembolüydü. Son derece etkileyici bir fotoğrafı vardır: Fotoğrafta Douaumont Mezarlığı'nda, Cumhurbaşkanı François Mitterrand ve Şansölye Helmut Kohl başları öne eğik, şiddetli yağmurda el ele tutuşmuş hâldedir.

Verdun'daki çarpışmalar sırasında İngiliz ordusu temmuz ve kasım ayları arasında Somme Savaşı'na katıldı; yepyeni ve çok dişli bir silah işte ilk kez bu sırada gün yüzüne çıktı: tank. Sonraki birkaç çarpışma daha da kanlıydı: Üç milyondan fazla askerin bir milyonu ya ölmüş ya da yaralanmıştı. Çarpışmanın sadece ilk gününde ve sadece İngilizlerin kaybı 57.470'ti; daha önce böyle bir sayının yanına bile yaklaşıldığı vaki değildi. Kasım ayı geldiğinde Fransızlar 200.000 asker daha kaybetmişti. Savaşı, kısa süre önce İngiliz Başkomutan Sör John French'in yerini alan General Sir Douglas Haig ve askerlerin, "baba" diyecek kadar sevdikleri Fransız mevkidaşı General Joseph Joffre tarafından ortaklaşa planlanmıştı. Joffre, Madagaskar'dan Timbuktu'ya kadar savaşlarda onur nişanlarıyla dolu etkileyici bir kariyere sahipti; ancak 1911'de en üst komuta rütbesine terfi ettiğinde bir kez olsun ordu komuta etme tecrübesi yaşamamıştı ve kurmay görevleri konusunda herhangi bir bilgisi olmadığını keyifle itiraf etmişti ancak bu gerçeği dile getirmekte çok aceleci davranmıştı. 1914 sonunda, eskiden emrinde çalıştığı Gallieni'nin yerini alması isteniyordu. Ancak Joffre'nin Haig'le ilişkileri kötüydü ve sürekli çekişme içindeydiler. Haig, askerlerin daha fazla eğitilmesi ve daha fazla topçu birliğinin sağlanması için Somme saldırısını ağustos ayına kadar ertelemeyi önerince Joffre,

“Bu Fransız ordusunun yok olması demektir!” diye bağırmış ve “bolca 1840 brendisi” verilerek ancak sakinleştirilmişti. Aynı yılın sonunda yerini General Robert Nivelle’e bırakacak, ancak bu değişikliği telafi etmek için “Fransa Mareşali” rütbesine terfi edecekti.

Peki, o kâbus gibi beş aydan sonra Somme katliamıyla bizim ve Fransızların eline ne geçti? Neredeyse hiçbir şey. Bu çarpışma, savaşın hemen sonrasında, Alman ordusunun stratejik inisiyatifini elinden alan ve sonunda çöküşüne yol açan, zorlukla kazanılmış bir zafer olarak görüldü. Ancak zaman ilerledikçe tarihçilerin kuşkuları arttı. Nihayetinde Fransızlar için Verdun neyse İngilizler için de bu çarpışma öyle görülür hâle geldi. Almanlardan koparılan kıymetsiz altı mil -aslında Marne Savaşı’ndan bu yana en büyük kazanım- tüm mücadelenin ne kadar beyhude olduğunu ortaya koymak için fazlasıyla yeterli.

Nisan 1917’de Pétain, Fransız Orduları Başkomutanı olduğu gibi kucağında bir sürü isyan buldu. İsyan çıkması hiç de şaşırtıcı değildi. Hayatta kalan askerler bile Verdun ve Somme’de çok bedel ödemişti. Soğuk, yağmur, sıçanlar, çamur ve siperlerde geçirilen onca sefaletle bıçak kemiğe dayanmıştı. Askerler tükenmişti; birçoğu şiddetli savaş sonrası travması yaşıyordu. Pétain genel olarak isyancılara anlayışla yaklaştı. İsyanlara aşağı yukarı 35.000 askerin dahil olmasına rağmen, sadece 3400’ü askerî mahkemeye çıkarıldı ve bu mahkemelerde 554 kişi ölüm cezasına çarptırıldı, bunların da yüzde doksanından fazlasının cezaları hafifletildi. Elbette söylemeye bile gerek yok, isyanlar Almanlardan saklandı; yaşanan olayların ayrıntıları ancak 1967 gibi çok yakın bir tarihte ortaya çıktı.[10]

10 Guy Pedroncini, *Les Mutineries*, 1917.

Yine nisanda, aynı ay içerisinde, bir başka gelişme daha yaşandı: Amerika Birleşik Devletleri de savaşa dahil olarak hammadde ve erzak tedariki açısından önemli katkı sağladı. Bununla birlikte çok sayıda dinç ve dingin Amerikan askerinin gelişi 1918 yazını buldu ve gelişleri, Almanların yenilmesinin en büyük nedenlerindendi. Almanlar temmuzda can havliyle Marne'a son bir umutsuz saldırı gerçekleştirdi; fakat İngiliz ve Amerikan askerlerinin de destek verdiği yaklaşık kırk Fransız tümeni saldırıyı püskürttü. Bu noktadan sonra savaş artık bitmişti ve herkesin bildiği gibi 11 Kasım'da ateşkes anlaşması imzalandı.

Ertesi yıl Paris'te gerçekleşen barış konferansı, Versailles Anlaşması'yla sonuçlandı. Büyük oranda Büyük Dörtlü -David Lloyd George, Woodrow Wilson, İtalya'dan Vittorio Emanuele Orlando ve aralarında en zorlu pazarlığı yapan, hâlihazırda başbakanlık görevini yürüten yetmiş sekiz yaşına gelmiş eski dostumuz Georges Clemenceau- için bu anlaşmanın şartları çok ağırdı. Fransa Alsace-Lorraine'i geri aldı ve Almanların sanayi bölgesi Saar havzasını işgal etti; Alman-Afrika kolonileri Fransa ve İngiltere arasında paylaştırıldı. Bu arada Almanya'nın elindeki silahların büyük kısmı alındı, savaşın tüm sorumluluğunu üstlenmek zorunda kaldı; ayrıca acımasız bir tazminat ödemesi talep edildi.[11] Bu tazminatların sadece küçük bir kısmı ödenmiş olmasına rağmen, Fransa'nın bu pa-

11 Öte yandan Almanya belki de düşündüğümüzden çok daha hafif atlatmış da olabilir; zira Lloyd George'un ısrar ettiğinin aksine Kaiser'i asmak şöyle dursun, müttefikler onun ölümüne kadar yaklaşık çeyrek yüzyıl boyunca rahat bir sürgünde yaşamasına izin verdiler; topu topu bir düzine kadar Alman savaş suçlusu mahkemeye çıkarıldı ve bunların da çoğu beraat etti. Almanya topraklarının yüzde 10'unu kaybetmesine karşın nüfusunun yüzde 2'sinden daha azını kaybetmişti. Son olarak talep edilen 132 milyar altın markın 50 milyarı haricinde hepsi silindi; Almanya'nın nihayetinde ödediği ise sadece 2 milyardı: Bu meblağ, ileride Hitler'in yeniden silahlanmaya harcayacağı paranın yanında devede kulak kalacaktı.

ranın her kuruşuna ihtiyacı vardı. Hâlihazırda ağır bir kamu borcunun yükü altında olan ülke, kuzeydoğudaki kömür ve çelik sanayiini yeniden kurmak ve Lille, Douai, Cambrai, Valenciennes ve savaş boyunca Alman işgali altında olan diğer şehir ve kasabalara verilen tahribatı onarabilmek için devasa bir yeniden inşa programıyla karşı karşıyaydı. Ardından 1918'de, Avrupa'nın kalan nüfusunu harap eden ve bir çeyrek milyon Fransızın daha ölümüne neden olan korkunç İspanyol gribi salgını patlak verdi; ölü sayısı o kadar fazlaydı ki doğum oranını artırmak için ciddi çalışmalar başlatıldı: Dört ya da beş çocuğu "şerefle" büyüten annelere bronz *médaille de la famille française* [Fransız aile madalyası] verildi; altı ya da yedi olanlar gümüş; sekiz veya daha fazla olanlar ise altın madalya aldılar. Fransa ciddi bir krizin içindeydi. 1920'de cumhurbaşkanının çıldırması durumu daha da içinden çıkılmaz hâle getirdi.

***

Tüm selefleri gibi Paul Deschanel'in de mümtaz bir siyasi kariyeri vardı. Yıllarca Académie Française üyeliği yapmış, edebiyat ve tarih alanında olumlu dönütler alan çok sayıda kitap yazmıştı. Henüz 1898'de Meclis Başkanlığı yapmış, 1912'de aynı göreve tekrar seçilmiş ve Şubat 1920'de Clemenceau'yu geride bırakıp cumhurbaşkanı seçilene dek bu görevi sürdürmüştü. Cumhurbaşkanlığı dönemi de gayet saygın başlamıştı; fakat birkaç hafta sonra, bir kız öğrenci heyetinin ona takdim ettiği çiçekleri teker teker onlara geri fırlatınca, personeli biraz endişelendi. Bir diğer olayda İngiliz büyükelçisini üzerinde sadece merasim nişanlarıyla çırılçıplak kabul ettiği söylenir. Bunların dışında sıra dışı bir hadise daha yaşanmıştı; 24-25 Mayıs gecesi Maontargis yakınlarında Cumhurbaşkanlığı treninin camından düşmüştü. Bir ray işçisi ta-

rafından pijamasıyla etrafta dolaşırken fark edilmiş; işçi onu en yakın kavşaktaki sinyal memurunun kulübesine götürdükten sonra yaveri gelip onu oradan almıştı. Daha sonra yazın, toplantının birinden öylece çıkıp gitmiş ve kıyafetleriyle göle girmişti. 21 Eylül'de istifa etti ve Elysée Sarayı'ndan yolu doğrudan akıl hastanesine giden tek cumhurbaşkanı oldu.

Fransa için, barışın ilk on yılında hükümetin -Cumhurbaşkanlığı için aynı şey sürekli geçerli olmasa da- emin ve ehil ellerde olması bir şanstı; bu dönemde yönetim genellikle Aristide Briand[12] ve Raymond Poincaré'nin elindeydi. Poincaré, sloganı "Almanya ödeyecek!" olan Ulusal Blok'un lideriydi; Ocak 1923'te Almanya ödemelerinde temerrüde düştüğünde ve o zamanlar başbakan olan Poincaré, Ruhr'un işgalini emrettiğinde, dünyaya bu sloganla neyi kastettiğini gösterdi. Bunu yapma nedeninin salt mali nedenler değil, tazminat ödenmesinin Versailles Anlaşması'nda belirtilen mutlak taahhütlerinden olması nedeniyle bu adımı attığını savundu. Almanlar bu maddeyi ihlal ederlerse diğer maddeler için de tehlikeli bir emsal oluşturacaktı: Bu durumda Almanları anlaşmanın diğer hükümlerini de yok sayıp dünyayı yeni bir savaşa sokmaktan ne alıkoyacaktı? Almanya hâliyle protesto etti; düzenlenen öfkeli gösteriler sırasında Düsseldorf'ta 130 sivil öldürüldü. Tamamen olmasa bile kısmen haklı bir popüler teoriye göre o yıl Alman ekonomisini mahvedecek hiperenflasyona Ruhr'un işgali yol açmıştır: Kasım ayına gelindiğinde 1 ABD doları, 4.210.500.000.000 mark ediyordu.

Fransız bakış açısından, Ruhr'un işgali amacına ulaşmıştı; ancak Fransa bu hareketini diğer devletlerin tasvip etme-

---

12 Briand 11 kez başbakanlık yaptı. Ayrıca, daha sonra Yunanistan Prensesi George olacak Prenses Marie Bonapart ile olan uzun süreli ilişkisiyle de ünlüydü. Ancak bu ilişki çok tatminkâr olmasa gerek ki prenses uzun ömrünün kalan kısmını cinsel araştırmalara adadı.

mesi ve sonucunda Almanya'ya sempati dalgası oluşturması yüzünden ağır bir bedel ödedi. Yeni kurulan Milletler Cemiyeti de bir şey yapamazdı; zira Fransa'nın işgali teknik açıdan Versailles Anlaşması'na aykırı değildi; her şeye rağmen Fransa en sonunda Dawes Planı'nı kabul etmek zorunda kaldı. Bu plan gereğince birliklerini geri çekecek ve Almanların yapacağı tazminat ödemeleri önemli ölçüde azalacaktı. 25 Ağustos 1925'te son Fransız askerî birlikleri de Düsseldorf ve Duisberg'den ayrılacaktı.

Briand, Poincaré'den çok farklı biriydi. Her şeyden önce bir ara bulucuydu; 1918'den sonra siyasi hayatını Avrupa'da kalıcı barışın kurulmasına adadı. Önceleri Milletler Cemiyeti'ne hizmete koyuldu; ancak üyeler arasında başlangıçta ABD'nin olmayışı ve Britanya'nın da bariz biçimde çok hevesli olmayışı yüzünden örgütün âdeta eli kolu bağlıydı. Bu rağmen Briand, 1925'te Fransa, İngiltere, İtalya, Polonya ve Almanya'nın karşılıklı olarak birbirlerine saldırmazlık teminatı verdikleri Locarno Paktı'nı sonuca bağlamayı başardı. Ruhr işgali döneminde bu pakt imzalanmış olsaydı, İngiltere'nin teknik açıdan Fransa'nın karşısına çıkması gerekecekti; ancak o günler artık geride kalmıştı ve Briand bir daha böyle bir işgalin asla yaşanmayacağından gayet emindi. 1926'da arkadaşı Alman devlet adamı Gustav Stresemann ile birlikte Nobel Barış Ödülü'ne layık görüldü; ancak hayretlerine karşılık kendi ülkesi, ona çok az minnet gösterecekti; 1931'de cumhurbaşkanlığına aday olunca hemen yenildi. 1932'de yetmiş yaşında öldü.

Briand, Fransa, Stavisky olayıyla sarsıldığında mezarına daha yeni girmişti: Bu belki Dreyfus Davası ya da Panama Skandalı kadar ciddi olmasa da, yine de birkaç politikacı ve yargıç arasındaki yolsuzluğu açığa çıkarmıştı. Le beau Sas-

ha [*güzel Sasha*] diye bilinen Serge Alexandre Stavisky ailesi Fransa'ya taşınan Ukraynalı bir Yahudiydi. Çok farklı işlerde çalışmıştı; bir kafede şarkıcılık, gece kulübü yöneticiliği, yasa dışı kumarhane işletmeciliği yapmış, çorba fabrikasında işçi olarak çalışmıştı. 1930'larda Bayonne'da belediye rehinci dükkânı işletiyordu; aynı zamanda finans dünyasında da faal olduğu için hatırı sayılır çekiciliği sayesinde de birçok zengin ve nüfuzlu dost edinmişti. Kanunların radarına ilk kez 1927'de, dolandırıcılık suçlamasıyla tutuklandığında yakalanmış oldu; ancak duruşması her defasında ertelendi; on dokuz kez kefaletle serbest bırakıldı. Bu arada, suçunu kanıtlayan gizli belgelere sahip olduğunu iddia eden bir yargıcın kafası kesik bulundu. Amerikalı gazeteci Janet Flanner'a göre,

> Nihayetinde Alexandre Stavisky'yi ölüme götüren illegal yapı... Stavisky'nin danışmanlığını yaptığı küçük bir rehine dükkânı yöneticisinin danışmalığını yaptığı Bayonne Belediye Başkanı'nın danışmanlığını yaptığı, Ticaret Bakanı'nın danışmanlığını yaptığı, Koloni Bakanı'nın danışmanlığını yaptığı hayat sigortası şirketleri tarafından satın alınan, Bayonne şehrinin belediye rehinci dükkânı üzerinden yüz milyonlarca frank değerinde sahte bono dağıtmasıydı.

Aralık 1933'te Stavisky yolun sonunun geldiğini anlayınca kaçtı. Ocak ayında polis, onu Chamonix'teki bir dağ evinde, aldığı kurşun yarası yüzünden ölmek üzereyken bulduğunu açıkladı. İntihar ettiğini iddia ettiler, ancak genel kanı onu polisin öldürdüğüydü. Bu şüphelerin yanında zimmete para geçirme ve güven istismarı yaptığına dair uzun sabıka kaydının ortaya çıkması, çok sayıda kurbanının maruz kaldığı kayıplar ve birkaç bakanla yakın ilişkisi, Meclis'te şiddetli tartışmalara yol açtı ve bu çalkantı nihayetinde Ocak 1934'te

Başbakan Camille Chautemps'in istifasıyla sonuçlandı. Chautemps'in yerini Edouard Daladier aldı; Daladier derhâl harekete geçti. İlk olarak, şaşırtıcı olmayan bir şekilde, sağa sempatisini herkesin bildiği ve hükümet karşıtı gösterileri teşvik ettiğinden şüphelenilen Polis Müdürü Jean Chiappe'yi görevden aldı; ardından diğerine göre daha müphem nedenlerle Comédie-Française'in müdürünü görevden aldı; görünüşte sebep "antidemokratik" bir oyun, Shakespeare'in *Coriolanus*'unu sahnelemiş olmasıydı. Müdürün yerine, yine aynı şekilde izahı olmayacak şekilde *Sûreté Générale* [Kamu Güvenliği] başı getirildi.

Ne var ki öfke seli dinmemişti. İnsanlar bir süre önce İtalya'da yaşananları ve şu anda da sınırlarının hemen ötesinde Nazi Almanyası'nda olan bitenleri görüyorlardı ve ciddi bir faşist komplosu korkusu yaşıyorlardı. Diğer yandan Almanya ve İtalya örneklerini takip etmek için can atan bazı faşist örgütler de mevcuttu. 6-7 Şubat 1934 gecesi, sağ ve sol, hepsi birlikte sokaklara çıktılar: monarşi yanlıları, cumhuriyetçiler, radikal sosyalistler, Yahudi aleyhtarı bağnazlar, Action Française, Mouvement Franciste ve Croix-de-Feu üyeleri.[13] Palais Bourbon [Sarayı] dört bir yandan çeteler tarafından kuşatılmıştı; Concorde köprüsünü savunmak için askerler ateş açmak zorunda kaldı. On beş kişi öldü. Altmış üç yıl önce, Komün'den beri böyle bir olay yaşanmamıştı. Peki, tüm bunlar ne içindi? Göstericilerin istedikleri tam olarak neydi? Söylemek zor. "A bas les voleurs!"[14] diye haykırıyorlardı; ama bundan daha fazlası olduğu muhakkaktı. Geriye bakıldığın-

---

13 Action Française için bkz. yukarıda, s.***. 1933'te kurulan Mouvement Franciste, Mussolini tarafından finanse edilen faşist bir örgüttü. Croix-de-Feu ise savaş gazileri derneği olarak kurulsa da zamanla giderek sağa kaydı; genç François Mitterrand da üyelerinden biriydi.

14 "Kahrolsun hırsızlar!"

da, çoğunun yegâne amacının Üçüncü Cumhuriyet'in ortadan kaldırılması olduğu gayet net biçimde görülmektedir. Daladier, görevde kaldığı on günün ardından istifa etmek zorunda kaldı.[15] Yerine, sonunda bir koalisyon kabinesi kurmayı başaran Gaston Doumergue geldi.

Stavisky ile bağlantılı yirmi önemli kişinin davası 1935'te açıldı. Sanık sandalyesinde oturanlar arasında dul eşi, iki yardımcısı ve bir de general vardı. Hepsi suçsuz bulundu; ancak Fransa çok ciddi yara almıştı ve o on yılın kalan bölümünde paramparça hâle gelmişti. Bu bir trajediydi, zira o yıllarda ülke, tarihinin en ölümcül meydan okumasıyla karşı karşıya kalacaktı; maalesef bu, yakasını alnının akıyla kurtaramayacağı bir meydan okuma olacaktı.

---

15 Daladier, 1938'deki Münih Konferansı'nda tekrar ortaya çıkmış, ancak konferansa katkısı yok denecek seviyede kalmıştır.

21.
Lorraine Haçı
1935 – 1945

İngiliz topraklarında bulunan ya da ister silahlı ister silahsız buraya gelebilecek subayları ve Fransız askerlerini... benimle temasa geçmeye davet ediyorum. Her ne pahasına olursa olsun, Fransız direnişinin ateşi sönemez ve söndürülmeyecek.

Charles de Gaulle, 18 Haziran 1940

1930'ların ortalarına gelindiğinde doğu ufkunda Alman tehdidi daha da belirginleşmişti. Adolf Hitler 1933'te iktidara gelmişti ve daha şimdiden açıkça "daha büyük bir Almanya'yı inşa etmekten" bahsediyordu; *Mein Kampf* adlı kitabında, Fransa'yı yok etmenin amaçları arasında olduğunu çok açık ortaya koymaktaydı. 1935'te Britanya'nın, Fransızlara sorma zahmetine bile girmeden, Almanlarla, Alman donanmasının hatırı sayılır ölçüde büyütülmesini kabul eden bir deniz anlaşması yaptığını öğrendiklerinde Fransızların rahatsızlığı daha da arttı. Mart 1936'da Alman birlikleri Versailles Anlaşması'nı açıkça ihlal ederek Rheinland'ı yeniden işgal ettiğinde ve İngiltere protesto için parmağını bile kıpırdatmayın-

ca, Fransa-İngiltere ilişkileri daha da kötüleşti. Bu esnada Hitler'in, yürüttüğü agresif politikaya Avrupalı devletlerin itirazından artık endişe etmesine gerek olmadığına inancı giderek pekişiyordu. Londra'da, eskiden takdire şayan bir Birmingham Belediye Başkanlığı görevi yürütmüş, hâlihazırda başbakanlık koltuğuna oturan, ancak Manş'ın ötesine hiç gitmemiş ve dış ilişkiler konusunda bilgisi hiç mesabesinde Neville Chamberlain hükümeti, yeni bir savaşı engellemek adına Führer'in tüm isteklerinin kabul edilmesi gerektiğine inanıyordu. Dünyayı, hemen karşılarında bekleyen tehlikeye karşı uyarmak için canla başla mücadele eden sadece Winston Churchill ve Duff Cooper'dı.

Temmuz 1936'dan Nisan 1939'a kadar süren İspanya İç Savaşı, durumu daha da karmaşık hâle getirmek bir yana, netleştirdi. Bilhassa yeni bir savaşı, hâlihazırda zaten müttefiklerden çok daha güçlü hava kuvvetleri için âdeta ilahi bir fırsat olarak gören Almanya, hiç düşünmeden General Francisco Franco'nun yönetimindeki Nasyonalistlere desteğe koştu. Ancak İngiltere de Fransa da müdahale etmekten kaçındılar; İngiliz hükümeti gerilimin artıp yeni bir Avrupa savaşı çıkmasından, Fransa da tek başına hareket etmekten korktuğundan.

Mart 1938'de, artık canının istediğini yapabileceğine kani olan Hitler, birliklerini coşkuyla karşılayan Avusturya'yı ilhak etti.[1] Ardından Çekoslovakya'yı da aslında Anavatan'ın tebaası olan, üç milyondan fazla Alman kökenli vatandaşın -Sudetendeutsch [Südet Almanı]- burada yaşadığı gerekçesiyle ilhak edeceğini ilan etti. Bu haber, 1924'ten beri Çekoslovakya'yla aralarında ittifak anlaşması bulunan Fransa'nın

---

1 Zaten 1918'de Avusturyalıların çoğu, Almanya'yla birleşme yönünde oy vermişti.

endişelerini iyiden iyiye artırdı. Tekrar başbakanlık görevine gelmiş Edouard Daladier, Neville Chamberlain'e danıştığında beklenen yanıtı aldı: İngiltere'nin böylesine bir amaç uğruna savaşa girmeye hiç niyeti yoktu.[2]

Ancak Chamberlain artık gerçekten paniğe kapılmış, durumu bizzat Hitler'le görüşmek üzere ilk uçuşunu gerçekleştirmeye karar vermişti. Fakat hiçbir yere varamadı. Hitler, Chamberlain'in önerilerini ya tamamen reddetmiş ya da kabul etse de yeterli olmadıklarını söyleyerek hemen yenilerini eklemişti.

Müzakereler, 29 Eylül'de Münih'te bir yanda Hitler ve Mussolini, diğer yanda Chamberlain ve Daladier'in katıldığı bir toplantıyla kritik seviyeye ulaştı. Konferansın toplanma amacı Çekoslovakya ise görüşmelerde yoktu. Çekler, "Konu biziz, biz neredeyiz?" diye şikâyet ediyorlardı. Anlaşma sonucunda âdeta altın tepsiyle Sudetenland [Südet Bölgesini] Hitler'e verdiler. Bunun Hitler'i tatmin edeceğine ve daha fazla talepte bulunmayacağına her nasılsa inanan Chamberlain, Londra'ya döndü ve Heston Havaalanı'nda kendisini tezahüratlarla karşılayan kalabalığa, kendi "döneminde barış" getirdiğiyle övünüyordu. Ancak hepimizin de gayet iyi bildiği gibi hiçbir şey getirdiği yoktu. Duff Cooper artık dayanamayıp istifa etti; şaşırtıcı şekilde kabinede bunu yapan tek kişiydi. 15 Mart 1939'da Nazi birlikleri sadece Sudetenland'ı değil, tüm Çekoslovakya'yı işgal etti. Beş ay sonra, 23 Ağustos'ta Hitler, Sovyetler Birliği ile saldırmazlık paktı imzaladı ve 1 Eylül'de Polonya'yı işgal etti. Artık geç de olsa hem Fransızlar hem de

2 Chamberlain, Eylül 1938'deki bir yayında duygularını -ve akıllara zarar cehaletini- net biçimde ortaya koyacaktı: "Uzak bir ülkede, hiç tanımadığımız insanlar arasında çıkan bir ihtilaf yüzünden bizim burada siperler kazmamızı, gaz maskeleri takmamızı bekliyor olmaları ne kadar korkunç, fantastik ve inanılmaz."

İngilizler Chamberlain'in ne kadar yanılmış olduğunu anlamışlardı. Durum kaçamak cevaplarla geçiştirilemezlerdi. 3 Eylül'de savaş ilan ettiler.

Savaşın ilk sekiz ayında pek bir şey yaşanmadı. Bu döneme Fransızlar *drôle de guerre*, bizler *Uyduruk Savaş* ve daha sonra Winston Churchill *Sitzkrieg* adını vermiştir.* Sonra 1940 Mayıs'ında her şey bir anda gerçekleşti. Norveç'te vahim bir harekât yürütülüyordu; Chamberlain istifa etti ve yönetimi Churchill hükümeti devraldı. Alman birlikleri Fransa'yı işgal etti; Belçika âdeta bir anda teslim bayrağını çekti; Lüksemburg ve Hollanda da işgalden kaçamadılar; uçakların pike bombardımanıyla kombine aralıksız tank saldırısı önlerine çıkan herkesi süpürüyordu. 26 Mayıs Pazar sabahı, Fransa Başbakanı Paul Reynaud, Londra'ya uçarken Churchill'e, Paris'in kaybını çoktan göze aldıklarını bildirmeye gidiyordu. Kendisinin asla ayrı bir barış imzalamayacağını, ancak bunu yapacak birine görevini devredebileceğini söyledi. Aynı akşam Dinamo Operasyonu'nun başlatılması talimatı verildi; operasyonla İngiliz Seferi Kuvvetleri Dunkirk'ten tahliye edilecekti.

Altı gün boyunca yaklaşık 260.000 İngiliz ve 90.000 Fransız askerinin suda yüzen ne varsa kullanarak Manş Denizi üzerinden İngiltere'ye nakledildiği Dunkirk hikâyesi, İkinci Dünya Savaşı'nın en büyük destanlarından biridir; ama bu kitabın değil. Peki, bu sırada Fransa'da neler oluyordu? Başkomutan General Maxime Weygand'ın Somme ve Aisne'yi savunabileceği hâlâ kırk üç tümeni vardı; ne var ki Almanlardan nice-

* "Tuhaf/Komik/Sahte Savaş" olarak çevirilerine rastlansa da "uyduruk" kelimesi, kastı daha iyi verdiği için tercih edilmiştir. Churchill'in kullandığı "Sitzkrieg" tabiri ise Almanların meşhur "Blitzkrieg [Yıldırım Harekâtı/Savaşı]" teriminden hareketle "Oturma/Oturulan Savaş" anlamında bir kelime oyunudur. (ç.n.)

lik olarak da nitelik olarak da çok gerideydiler; üstüne üstlük Almanların hava gücünü Fransızlarınkiyle kıyaslamak bile mantıksızdı. 10 Haziran gecesi Mussolini, işin zor kısmını Hitler'e bırakarak Fransa'ya savaş ilan etti: Roma'daki Fransız büyükelçisi bunu "sırtımızdan bıçaklama" olarak tanımladı. Bu olay Duce'nin* itibarına hiç katkı sağlamadı.

Fransız hükümeti Paris'i savunmamaya karar verdi; şehrin yerle bir edilme riskini göze alamazlardı. Önce Tours'a çekildiler, ancak Tours zaten bombardıman altındaydı. Savaşa Cezayir'den devam etmeleri yönünde bir öneri vardı; ama Kuzey Afrika'da fabrika yoktu, erzak azdı ve neredeyse hiç uçak yakıtı yoktu. İngiltere, Dunkirk'ten sonra zaten var gücüyle umutsuzca kendi ordusunu yeniden donatmaya çalışıyordu. 13 Haziran'da Churchill Tours'daydı, Fransızların yanlış yolda olduğunu Clemenceau'nun sözlerini aktararak vurguladı: "Paris'in önünde, Paris'te ve Paris'in arkasında savaşacağım." Churchill'e cevabı, yine onun belirttiği üzere "sessiz ve onurlu bir şekilde" Başbakan Yardımcısı Philippe Pétain vermişti: Clemenceau'nun o zaman elinde stratejik altmış tümen vardı; oysa şimdi o askerlerden eser yoktu. Paris'i bir harabeye çevirmek savaşın sonucunu değiştirmeyecekti. Ertesi gün Pétain'in kabineye okuduğu teklif taslağı şöyle diyordu:

> Fransa'da kalmak, ulusu yeniden dirilişe hazırlamak ve halkımızın acılarını paylaşmak elzemdir. Hükümet, [tüm ülke] Fransız topraklarını terk etmeyip göç etmedikçe bırakıp gidemez. Hükümetin görevi, her ne pahasına olursa olsun, ülkede kalmaktır. Aksi takdirde, artık hükümet olarak kabul edilemez.

---

* ***Duce***; Latince "dux" kelimesinden türetilen ve önder olarak çevrilebilecek bu İtalyanca tabir İtalyan faşist lider Benito Mussolini'yle özdeşleşmiştir. (ç.n.)

Kırım Savaşı'nın son yılında doğan Philippe Pétain, seksen dört yaşındaydı. Özellikle 1916'daki on aylık Verdun Savaşı sırasında ve ertesi yıl Fransız ordusundaki isyanlarla mücadelede askerî liderlik kariyeri harikuladeydi. Başkomutanlığını yürüttüğü bu savaş sonunda Fransa'nın gelmiş geçmiş en büyük askerî kahramanlarından biri olarak kabul edilip Cumhurbaşkanı Poincaré tarafından kendisine mareşallik asası takdim edilmişti. 1920'lerde Fas'taki Fransız kuvvetlerini komuta etmişti; 1930'larda Savaş Bakanlığı yapmıştı. Mayıs 1940'ta Alman işgalinden sonra, Fransız büyükelçisi olduğu İspanya'dan kabineye katılması için Reynaud tarafından geri çağrılmıştı.

Reynaud doğru fikirlere sahip iyi biriydi. Nazi Almanyası'ndan nefret ediyordu ve direnmeye kararlıydı. Ancak çok berbat bir zayıf noktası vardı: Alman yanlısı metresi Kontes Hélène de Portes. Kontes arsızca devlet meselelerine karışıyordu; hatta daha da beteri sevgilisini, kendisiyle aynı kafa yapısına sahip birkaç arkadaşını önemli bakanlık görevlerine atamaya ikna etmesiydi. Reynaud, Tours'daki görüşmeler sırasında Churchill'e, Fransa'nın ayrı bir barış imzalamak zorunda kalması durumunda İngiltere'nin tepkisinin ne olacağını sormuştu. Churchill'in yanıtı yalnızca kendisinin verebileceği bir yanıttı: "Bahtsız bir müttefike sitem etmeyiz. Şayet galip gelirsek de Fransa'yı enkazın altından kurtarabilmek için koşulsuz her yükümlülüğü üstleniriz." Elbette bunlar onun kendi görüşleriydi, bağlayıcı değildi ve meclisten onay almamıştı; birkaç gün sonra savaş kabinesinin tepkisi ona ulaştı: Fransa bir ateşkes teklifinde bulunabilir; ancak bunun koşulu öncelikle filosunu İngiliz limanlarına götürmesidir. Kabine bunun yanında bir öneride daha bulunmuştu: Ayrılmaz bir Franko-Britan birliği kurulmalıdır. Bu ülkelerden her birinin vatandaşı otomatik olarak diğerinin de vatandaşı ola-

caktı. Tek bir kabine ve yönetim kademesi belirlenecekti. Bu önerinin fevkalade bir fikir olduğu muhakkak; ancak ne yazık ki Fransızlar bunu, *Perfide Albinon*'un* ülkelerini ele geçirme hilesi olarak görüp hiç düşünmeden reddettiler. Artık iyiden iyiye ruhsal çöküntünün eşiğine gelen Reynaud elinden başka bir şey gelmeyeceğini görünce istifasını sundu; bu sırada Cumhurbaşkanı Albert Lebrun'a, Fransa'nın ateşkes istemesi gerektiğine dair görüşe katılıyorsa yerine Philippe Pétain'i getirtmesi gerektiğini söyledi. Lebrun da müstafi başbakanın dediğini yaptı; 16 Haziran'da -rastlantı bu ya, bu defa tam bir İngiliz düşmanı birisi- Pétain başbakanlığı devraldı. 10 Temmuz'da Ulusal Meclis'in tüm yetkileri ona vermesiyle Üçüncü Cumhuriyet dönemi sona erdi.

22 Haziran'da ateşkeste anlaşıldı. Fransa'nın kaybı şimdiden 92.000 ölü, 200.000 yaralıyı geçmişti; aşağı yukarı iki milyon kadar da esir vermişti. Ülke artık iki bölgeye ayrılmıştı: Ülkenin yaklaşık beşte üçüne tekabül eden ve tamamen Almanların kontrolündeki kuzey ve batı kesiminde "işgal altındaki Fransa" ve güneydoğuyu kapsayan, Pétain yönetimindeki hükümetin kurulacağı Vichy merkezli diğer kısım. Bu, Fransa'nın görünüşte bağımsız -hatta Vichy yönetimi hiçbir zaman resmî olarak mihver devletlere katılmadığından tarafsız- olacağı anlamına geliyordu. Öte yandan Almanya, Vichy yönetiminin ondan istediklerini yapmasını sağlamak için elindeki iki milyon askerini rehin tuttu; çoğu zorunlu çalışmaya mecbur bırakılan bu esirlere karşılık Vichy'den kendi

* ***Perfide Albion***; "*Perfide*", Latince kökenli hain, entrikacı anlamına gelmekte, "*Albion*" ise Latince "*albus*", yani beyaz kelimesinden türetilen ve genelde Avrupa ana kara insanlarının İngilizlere verdikleri isimdir. "Hain/ Entrikacı İngiliz" olarak çevrilebilecek ve İngiliz diplomasisinin kendi çıkarları gereği ihanet, yarı yolda bırakma, dalavere çevirme, entrika kurma teşebbüsleriyle darbımesel hâline gelen bir söz. (ç.n.)

topraklarında kalan Yahudileri[3] toplaması, Almanlara çok ağır altın, erzak ve yiyecek haracı ödemesini istiyordu.

Bu esnada, düşman tarafından ele geçirilmesine kesinlikle izin verilmemesi gereken Fransız donanması ne olacaktı? Gemilerinin derhâl bir İngiliz veya Amerikan limanına ya da Karayipler'deki bir Fransız limanına -Martinik veya Guadeloupe- gitmesi gerektiği söylendi. Diğer alternatif altı saat içinde batırılmalarıydı. Bu seçeneklerin ikisi de reddedilirse, "majestelerinin hükümeti, gemilerin Almanların ya da İtalyanların ellerine geçmesini önlemek için ne gerekiyorsa yapacaktı". Seçenekler gerçekten de reddedildi. Fransız filosunun çoğu, Kuzey Afrika kıyısında yer alan Oran yakınlarındaki Mersü'l-Kebir limanında demirliydi. 1 Temmuz'da Fransız Amiral Marcel Gensoul, İngiliz Amiral Sör James Somerville'i temsil eden İngiliz kaptanı gemisine almadığı gibi Fransız donanmasının gemilerinin ele geçirilmesine asla izin vermeyeceğini ve İngilizlerin ateş açması hâlinde eylemlerinin savaş ilanı olarak yorumlanacağını belirtti. Somerville'e vakit kaybetmemesi emredilmişti. Amiralin fikrini değiştireceğini umarak Gensoul'a saat 17.30'a kadar süre verdi ve ancak 17.54'te başından beri olmasını hiç arzu etmediği ve bu noktaya gelmemek için dua ettiği emri artık vermesi gerektiği sonucuna vardı; eski müttefikinin olabildiğince çok gemisini yok etmek. Hiç istemese de üzüntüyle ateş emri verdi. Gensoul'un amiral gemisi *Dunkerque* ve savaş kruvazörü *Provence* ciddi şekilde hasar görürken, diğer savaş kruvazörü *Bretagne* infilak edip alabora oldu. Toplam 1.297 Fransız denizci öldü, 350'si ağır yaralandı. Kraliyet donanması, Mancınık Harekâtı'nı o ana dek gerçekleştirmesi istenen en utanç verici harekât olarak görüyordu; ama başka seçenek yoktu ve

3 İşgal sırasında yaklaşık 76.000 Yahudi, çoğunlukla Vichy yetkililerinin yardımıyla sınır dışı edildi.

en azından dünyaya İngiltere'nin sonuna kadar savaşmaya kararlı olduğunu gösterdi.

Ne İngilizlerden ne de Fransızlardan Mersü'l-Kebir faciası karşısında Charles de Gaulle kadar dehşete düşen olmamıştı. 195 cm boyundaki devasa kumandan 4. Zırhlı Tümen'i komuta etmiş; tuğgeneral rütbesine terfi ettiği sırada Reynaud onu Savaş Bakanı yapmıştı. Pétain'in başbakan olduğunu duyar duymaz, kendisine Reynaud tarafından tahsis edilen gizli fonlardan 100.000 altın frankla İngiltere'ye uçmuş ve "Özgür Fransız" güçlerini kurmaya koymuştu. 18 Haziran Salı günü, İngiltere'ye gelişinden sadece yirmi dört saat sonra ve Dışişleri Bakanlığı'nın tüm itirazlarına rağmen,[4] de Gaulle kendisi kadar meşhur yayınını -tesadüfen Waterloo'nun yıldönümünde ve Churchill'in Avam Kamarası'nda o meşhur, "Bu onların en mükemmel anıydı" konuşmasını yaptığı gün- Fransız halkına ulaştırdı. "Fransa bir savaşı kaybetti," demişti; savaşı değil.

Özgür Fransa doğmuştu.

İngiltere'de Özgür Fransızların sayısı arttıkça, Fransa'daki direniş de arttı. İlk başta küçük protesto eylemleriyle sınırlıydı; telefon hatlarının kesilmesi, afişlerin yırtılması ve Alman otomobil ve kamyonlarının lastiklerinin patlatılması; ancak Churchill'in, "Avrupa'yı ateşe verme" emriyle Londra'da Özel Operasyonlar Yönetimi (SOE) kurulduktan sonra, hem kasabalarda hem köylerde kadını-erkeği tüm Direniş mensuplarına çok sayıda silah ve kablosuz ekipman tedarik edildi; bu kişiler çok geçmeden *Maquis*[*] adıyla bilinir oldu.

---

4 İtirazları, o dönemde BBC'nin bağlı olduğu Enformasyon Bakanı Duff Cooper tarafından reddedilmişti.

* ***Maquis***; kelime anlamı "maki" olmasına rağmen, II. Dünya Savaşı sırasında özellikle kırsal kesimde direniş çatısı altında hareket eden gerilla gruplarına verilen addır. Bu adın verilme nedeni, faaliyetlerin yoğunlaştığı arazinin bitki örtüsünün de maki türü çalılıklarla kaplı olmasıdır. (ç.n.)

Her gece küçük uçaklar düzenli bir şekilde gizlice Fransa'nın dört bir yanındaki derme çatma hava meydanlarına gidiyor, eleman ve erzak bırakıp alıyordu. Bazılarımız hâlâ BBC'nin saat dokuz haberlerinden sonra Fransızca yayımladığı mesajları hatırlar; kasvetli bir ses tonuyla iki-üç kez tekrarlanan ve hepsinin de amacı belki bir gizli operasyonu başlatmak ya da belki sonlandırmak olan gizli mesajlar: "*Henri a perdu son parapluie.* [Henri şemsiyesini kaybetti.]" ya da "*La viande est bien cuite.* [Et iyi pişmiş.]"

Bu aşamadan sonra artık kendi yaşamıma girmiş olduğumuza göre, kişisel bir anımı aktarmam belki mazur görülebilir. Babam savaştan hemen sonra Paris'te büyükelçilik yaptığı sırada, düzenli olarak, direnişin kadın ve erkek kahramanlarına ödüller -genellikle Kraliyet Cesaret Madalyası- sunduğu törenler tertiplerdi. Bunların çoğu, Fransa'nın her köşesinden mütevazı erkek ve kadınlardı, çoğu zaman daha önce hiç Paris'e gitmemiş basit köylülerdi. Bazıları haftalarca kaçak İngiliz mahkûmlara barınak sağlar, bu kişilere sahte belgeler düzenlenip sınırdan tarafsız İspanya'ya geçene dek yardım ederdi. Kimileriyse ajanların ve erzakın alınabileceği pistleri geceleyin gizlice aydınlatmakla görevliydi; küçük kargo uçakları pistte beş dakikadan fazla kalmazlardı. Kimileri de köprülerin altına bomba yerleştirir ya da Nazi araçlarını havaya uçururdu. Hepsi de bu görevleri yerine getirirken hayatlarını riske atmıştı. Bazıları Gestapo tarafından tutuklanıp işkence görmüş, ancak konuşmayı reddettikleri gibi serbest bırakıldıklarında, anında eski faaliyetlerine devam etmişlerdi. Üstüne üstlük çoğu öyle cesur gençler de değildi; genelde orta yaşlı, hatta tarlalarda çalışan, ufak bir tamirhane ya da köy bakkalı işleten yaşlı kadınlar ve erkeklerdi. Babamın, takdim yazılarını okuyan sekreteri Eric Duncannon'ın çoğu zaman boğazı düğümlenirdi. Ardından ufak tefek, ürkek biri

öne çıkar, babam yanaklarından yaşlar süzülerek madalyasını takardı. "İşte onlar," derdi babam, "hayatımın en dokunaklı anlarıydı."

Pearl Harbor'dan sonra Aralık 1941'de savaşa giren Amerika, 1942 yazında, İngiltere'yle birlikte, Fransa Kuzey Afrikası'nın ortak işgali planı Meşale Operasyonu üzerinde çalışıyordu. O sırada Alman ordusuyla yüz yüze savaşan tek ordu olan Ruslar, bir süredir onları ikinci bir cephe açmaya ve böylelikle kendi birliklerinin üzerindeki baskıyı kısmen azaltmaya ikna etmeye çalışıyorlardı. Amerikalıların tercihi, işgal altındaki Avrupa topraklarına çıkarma yapılmasını hedefleyen Balyoz Operasyonu'ydu; buna karşın kıtaya yeni ulaşan Amerikan kuvvetlerinin en ufak bir Wehrmacht* tecrübesinin olmadığını -ki bu konuda kendilerinin tecrübesi hayli fazlaydı- göz önüne alan İngilizler, bu operasyonun bir felaketle sonuçlanacağına inanıyorlardı. Dolayısıyla bunun yerine, mihver ordularını Kuzey Afrika kıyılarından çıkarmak için bir operasyon önerdiler: Sözde Vichy hükümetinin elindeki Fas, Cezayir ve Tunus'a yapılacak bir Anglo-Amerikan işgali. İki kurmay heyeti arasındaki açmaz, generallerine sadece İngiliz planına destek verme emrini veren Başkan Roosevelt sayesinde aşıldı.

Vichy'nin bölgede yaklaşık 125.000 askeri, bir düzine kadar savaş gemisi ve Kazablanka'da da on bir denizaltısı vardı. Fransız sadakatleri büyük bir muammaydı; Mareşal Pétain'e sadık kalıp direnecekler miydi, yoksa Özgür Fransız kuvvetlerine katılarak müttefiklerin çıkarma yapmalarına izin mi vereceklerdi? Amerikalı General Mark Clark, üst düzey Fransız komutanlardan biriyle[5] gizli bir görüşme yapmış ve komu-

---

* ***Wehrmacht***; Nazi Almanyası silahlı kuvvetleri. (ç.n.)

5 Birleşik Devletler ve Vichy teknik açıdan savaşta değillerdi.

tan ona, ordunun ve hava kuvvetlerinin belki kendi taraflarına çekilebileceğini, ancak Mersü'l-Kebir'in acı hatırasını hâlâ unutamamış donanmanın ölümüne savaşacağını söylemişti.

Çıkarmalar, Montgomery'nin El Alameyn'deki zaferinden sadece birkaç gün sonra, 8 Kasım'da Kazablanka, Vahran ve Cezayir'de aynı anda gerçekleşti. İstilacı kuvvetlerin çoğu, direnişin İngilizlere göre daha az olabileceği umuduyla Amerikalıydı; ama bu umutlar boşa çıktı. Kuşkusuz Fas'ta ciddi bir direnişle karşılaşmadılar; ancak orada da Atlas Okyanusu'nun zorlu koşulları çıkarmanın önünde büyük engel oluşturmuştu: Elli beş Amerikan çıkarma gemisi kaybedildi ve çok sayıda zayiat verildi. Cezayir kıyılarında Fransız Direnişi çok daha sertti, ama orada da müttefikler sonunda galip geldi. Şans eseri Vichy rejiminin başkan yardımcısı Amiral François Darlan, müttefik çıkarmalarından bir gün önce, çocuk felcine yakalanmış oğlunu ziyaret ederek Cezayir'e gelmişti. Fark edilip yakalandı. Almanların tüm Vichy topraklarını işgal etmek üzere olduklarını biliyordu; 11 Kasım 1942'de işgal tamamlanınca müttefiklere bir teklif sundu. Derhâl ateşkes emredecek ve Kuzey Afrika'daki tüm Vichy güçlerini onlara katılmaya yönlendirecekti; karşılığında onu Kuzey ve Batı Afrika'daki Fransa Yüksek Komiseri olarak tanıyacaklardı. Bölgedeki kıdemli Müttefik Komutanı General Eisenhower teklifi kabul etti ve Darlan sözünü tuttu.

Ve aynı sorun ikinci kez ortaya çıktı: Toulon'daki savaş gemileri ne olacak ve mihver devletlerinin bu gemileri ele geçirmesi nasıl engellenecekti? Oradaki komutan Amiral Jean de Laborde, Mersü'l-Kebir'i unutmamıştı ve neredeyse tüm Fransız kıdemli deniz subayları gibi, Darlan'dan bile daha çok İngilizlerden nefret ediyordu. Üstlerinin onu, oyunun artık bittiği hususunda tüm ikna etme çabalarına rağmen, her-

hangi bir işlem yapmayı reddetti. Nihayet Donanma Bakanı Amiral Paul Auphan'ın kesin talimatları geldi: Laborde, yabancı kuvvetlerin herhangi bir donanma tesisine ya da aracına girmesini kan dökmeden önleyecekti; şayet bu mümkün değilse emrindeki tüm gemileri batıracaktı. Laborde, Alman donanmasının ona verdiği Almanya'nın ne Toulon'a ne de gemilerine karşı hiçbir hamle yapmayacağına dair güvenceden sonra, kendisinin nispeten güvende olduğuna inanıyordu; ancak 27 Kasım'da SS Panzer birliklerinin gelişiyle durumun hiç de böyle olmadığını fark etti. Batırma süreci başladığında tahribat korkunçtu: Fransız donanması, üç savaş gemisi, yedi kruvazör, on beş muhrip ve on iki denizaltı dahil olmak üzere kendi açık deniz gemilerinden toplam yetmiş yedisini kasten batırdı; diğer yedi denizaltı, talimatları yok sayarak Kuzey Afrika'daki Özgür Fransızlara iltica etti.

"Darlan pazarlığının" bir protesto fırtınası tetiklemesi hiç de şaşılacak bir gelişme değildi. Londra'daki General de Gaulle küplere binmişti. Amiral iş birlikçinin önde gideniydi; sorumluluk sahibi herhangi bir müttefik subay, bu adamla anlaşmak müzakere etmek şöyle dursun nasıl konuşurdu? Ne var ki çok geçmeden fırtına dindi ve Darlan'ın 1942 Noel arifesinde, Fernand Bonnier adında genç bir Fransız tarafından öldürülmesiyle de tartışmayı daha fazla uzatmak anlamsızlaştı. Ancak yıllar sonra gerçek ortaya çıkacaktı: Suikast en ince ayrıntısına dek İngiliz SOE ve Özgür Fransızlar tarafından planlanmıştı. Her iki taraf da birkaç damla gözyaşı akıttı.

***

Meşale Operasyonu savaşın tüm çehresini değiştirdi. Sonunda müttefikler kazanıyor gibiydi; 3 Haziran 1943'te General de Gaulle, Cezayir'de General Henri Giraud ile bir araya

geldi. Giraud olağanüstü bir kariyere sahipti. Birinci Dünya Savaşı'nda savaş meydanında ölüme terk edildikten sonra yakalanmış, iki ay sonra gezici bir sirkte amele kılığına girerek kaçmayı başarmıştı. 1940'ta tekrar yakalanmış, bu defa dağdaki kaleden üstünkörü bir iple inerek kaçmış ve nihayetinde gizlice Vichy Fransası'na girmişti; burada Pétain'i Almanya'nın savaşı kaybedeceğine ve Alman işgaline direnmesi gerektiğine ikna etmek için çok uğraşsa da başarısız olmuştu. Amerikalılar onu da Meşale Operasyonu'na dahil etmeye çalışmışlardı; ancak Giraud, aralarında operasyonun başkomutanı olması ve hiçbir İngilizin dahil olmaması gibi kabul edilemez koşullar dayatmıştı. (Zira o da Mersü'l-Kebir'i unutamayanlardandı.) Müttefikler onu yine de Kuzey Afrika'ya getirdiler ve Darlan'ın öldürülmesinden sonra Fransız kuvvetlerinin başkomutanı oldu.

İki general, Ocak 1943'teki Kazablanka Konferansı'na -sadece destekleyici rol verildiği ve askerî planlama oturumlarından men edildikleri için oldukça isteksizce- katılmıştı. Durum, birbirlerinden bariz nefretleri yüzünden olması gerekenden daha karmaşıktı. Fotoğraf için el sıkışmaya ikna edilmeleri bile çok zor oldu; hatta ikna edilmelerinden sonra ilk teşebbüsleri o kadar zoraki ve kısa süreli olmuştu ki tekrar etmeleri gerekti. Öte yandan ikisi de diğerinin ne derece vazgeçilmez olduğunun farkındaydı; bu nedenle haziranda birlikte eş başkan olarak görev yapacakları Fransız Ulusal Kurtuluş Komitesi'ni kurdular; bu komite aslında Özgür Fransa'nın eyalet hükümetiydi. Halis Fransız toprağında halis bir Fransız hükümetinin varlığı (Cezayir teknik açıdan Metropolitan Fransa'nın* bir parçasıdır), her yerdeki Fransızlara ve özellikle Direniş'e muazzam moral verdi. Ancak böyle mutsuz bir

* ***Metropolitan Fransa***; Fransa'nın Avrupa'da yer alan topraklarını ifade etmek için kullanılan terim. (ç.n.)

ortaklığın uzun süre devam edemeyeceği açıktı; bu nedenle daha yılın sonu gelmeden de Gaulle, fiziksel cesareti kendi zekâsından çok daha üstün olan Giraud'yu alt edip tüm kontrolü kendi eline alınca kimse şaşırmadı.

1943 Haziran'ıyla 1944 Haziran'ı arasında geçen on iki ay boyunca İkinci Dünya Savaşı'yla ilgili birçok gelişme yaşandı. Temmuzda müttefikler Sicilya'ya çıkarma yaptılar ve Mussolini iktidardan düştü; eylülde, Güney İtalya'ya başka çıkarma harekâtları yapıldı; ekim ayında İtalyan hükümeti Almanya'ya savaş ilan etti. Yeni yılın başında, Leningrad iki buçuk yıl süren kuşatmanın ardından kurtuldu ve RAF [Kraliyet Hava Kuvvetleri], büyük Alman şehirlerine her gece bombardıman saldırıları düzenlemeye başladı; 4 Haziran 1944'te ABD Beşinci Ordusu Roma'ya girdi ve iki gün sonra, ayın altısında, Overlord Operasyonu, Normandiya'da uzun zamandır beklenen D-Day çıkarmaları gerçekleştirildi.

Kaçınılmaz olarak, bu çıkarma harekâtları Fransızlarla büyük gerilimlere neden olmuştu. Herkesin bildiği gibi General de Gaulle'le uğraşmak imkânsıza yakındı: Çabucak gücenirdi, kendi haysiyetine gelebilecek hakaretlere karşı pürdikkatti ve âdeta soğuk havadan nem kapardı. Bir keresinde Churchill onunla telefonda konuşurken birden sinirlendi. De Gaulle, Fransızların, kendisinin Jeanne d'Arc'ın reenkarnasyonu olduğunu düşündüklerine dikkat çekti. "İlkini yakmak zorunda kalmıştık," diye homurdanmıştı İngiliz başbakan.

Generalin Amerikalılarla ilişkileri daha da beterdi. Başkan Roosevelt ona hiç güvenmemişti -Fransız Komitesi'ni tanımayı reddetmişti- ve çıkarmalar sırasında "güvenlik nedeniyle" yollarından çekilmesinde ısrar etmişti. Aslında bu konuda yerden göğe kadar haklıydı da. Fransızların ısrarla kullandıkları şifreleri, İngiliz kriptograflar birkaç dakika

içinde kırabiliyorlardı, ancak Galyalı gururları İngiliz veya Amerikan sistemlerini benimsemelerini engelliyordu. Öte yandan, Churchill'in başkana işaret ettiği gibi, "de Gaulle... bütün hatalarına ve aptallıklarına rağmen, son zamanlarda bizimle çalışmak istediğine dair bazı işaretler verdi ve nihayetinde Fransa'nın kurtuluşuna Fransızları katmamak çok zor." Bu nedenle generali Cezayir'deki karargâhından alması için iki Avro York yolcu uçağı gönderdi; ancak Amerikalıların, kurulacak Fransız sivil hükümetiyle ilgili bir müzakereye izin vermeyeceklerini duyan de Gaulle gelmeyi reddetti. Churchill'in o sırada Cezayir'deki temsilcisi Duff Cooper, bir saat boyunca onu fikrini değiştirmeye ikna etmeye uğraştı; yine de ancak ertesi gün istemeye istemeye -ve hayli kaba bir şekilde- teklifi kabul etti.

İngiltere'ye geldiğinde ruh hâli hemen hemen aynıydı. Portsmouth yakınlarında bir trende "ileri karargâhını" kuran Churchill, onu sıcak bir şekilde karşıladı ve öğle yemeğine davet etti; fakat daha sonra buraya getirilme nedeninin BBC'de bir konuşma yapmak olduğuna inandırarak feci şekilde gücendirdi. Generalin başlıca meşguliyeti Fransa'da sivil yönetimin tesis edilmesi olmasına karşın bu konudan hiç bahsetmedi. Bu bile başlı başına berbat bir durumdu, ama daha da kötüleşecekti. De Gaulle'e ABD'de basılan ve işgal birliklerine verilen müttefik para birimi gösterildi. Kendi ifadesiyle, "Bu *fausse monnaie* [sahte para] Cumhuriyet Hükümeti tarafından kesinlikle kabul edilmemiştir." Öğle yemeğinden sonra Başkomutan General Eisenhower'ın yanına götürüldü ve kendisine yayımlanması için hazırlanan metin gösterildi. Bunu kesinlikle kabul etmeyeceğini belirtip öfkeyle, İngiliz ve Amerikan bölümlerine tahsis edilen tüm Fransız irtibat subaylarını geri çektiğini açıkladı. Bu esnada general kadar öfkelenen Churchill, onu "savaşın en kritik anında ihanetle"

suçladı ve onu "gerekirse zincire vurularak" doğrudan Cezayir'e göndermeyi teklif etti.

Fransa-müttefik ilişkileri o derece kötüydü ki de Gaulle Fransa topraklarına ancak 14 Haziran'da -D-Day'dan bir haftayı aşkın süre sonra- ayak basabildi. Beraberinde kalabalık bir maiyet ve günü birlik bir gezi için aşırı derecede fazla bagajı vardı. General Montgomery onu öğle yemeğine davet etmiş, yanında iki kurmayını da getirebileceğini belirtmişti; on sekiz kurmayla gelmiş, ancak yemeğe üçüyle oturmaya razı olmuştu. Geri kalanların araçlarla Bayeux'e gönderilmesi gerekiyordu, ancak cipler geldiğinde başka bir tartışma oldu. General araçları yanında getirdiği Fransız şoförlerin sürmesi gerektiğinde ısrar etti. Churchill'in şunu söylemesine şaşmamalı: "Katlanmam gereken en ağır haç Lorraine Haçı'dır."[6]

***

Müteakip on hafta boyunca savaş çok çetindi ama ağustos ortasına gelindiğinde müttefik orduları Paris'e yaklaşıyordu ve Paris onların gelişine hazırlanıyordu. 15 Ağustos'ta jandarma, polis ve metro çalışanları greve gitti. 19'unda Alman tankları ve zırhlı araçlarının sıra sıra Champs-Elysées'den aşağı doğru şehri terk ettikleri sırada Direniş (artık FFI -Fransa İçişleri Kuvvetleri- olarak biliniyordu) tüm Parislilere genel seferberlik çağrısı yaptı; akabinde yaşanan çatışmalar üç gün sürdü. Ayın 24'ü öğleden sonra, General Philippe Leclerc, üstü Amerikalı Tümgeneral Gerow'a kasten itaatsizlik ederek ertesi gün tüm tümenin orada olacağı mesajıyla Paris'e bir öncü muhafız birliği gönderdi ve o akşam 21.22'de Yüzbaşı Raymond Dronne komutasındaki 9. Zırhlı Bölük, Porte d'Italie tarafından şehre girdi.

6 Üzerinde iki yatay çizgi olan bu haç, Özgür Fransa'nın amblemiydi.

Paris'teki Alman komutan Korgeneral Dietrich von Choltitz'di. Hitler ona, "düşman ilerlerse Paris'i yerle bir etme ve enkazın arasında şehri savunma" emrini vermişti; ancak subay arkadaşları, bunu yapmanın hiçbir askerî amaca hizmet etmeyeceğine onu ikna etmişti. Amirlerini, onuruyla teslim olduğuna ikna edecek kadar direndi; sonunda ayın 25'inde, öğleden sonra Polis Merkezi'ne giden, şişman, tek camlı gözlüklü korgeneral, Leclerc'in ona verdiği belgeyi kan ter içerisinde imzaladı. Dört yılı aşkın süre sonunda Paris nihayet özgürdü.

Ayın 26'sında, bulutsuz bir Cumartesi günü, Leclerc'in itaatsizliğine öfkesi hâlâ geçmemiş General Gerow'a, Fransız ordusunun o öğleden sonra bir zafer geçidi töreni yapmayı planladığı bilgisi geldi. Öğlen vaktinde öfkeli bir mesaj gönderdi. "General Leclerc'e, bu öğleden sonraki geçit törenine onun komutanlığının katılmayacağını, tekrar ediyorum katılmayacağını, bunun yerine Paris'i ve çevresini düşmandan temizleme görevine devam edeceğini iletin. Emirleri sadece benden alacak." Bu emir de dikkate alınmadı. Saat 15.00'de, de Gaulle Zafer Takı'nda selam durup beraberinde Leclerc, diğer iki kıdemli generali Koenig ve Juin ve Paris Direnişi'nin önde gelen liderleriyle birlikte Champs-Elysées'den aşağı doğru yürümeye başladı. Geçit töreni de büsbütün olaysız değildi. Place de la Concorde'a ulaştığında silah sesleri duyuldu ve ardından gelen çatışmada birkaç kişi öldü.[7] Ancak de Gaulle, en ufak bir duygu belirtisi göstermeden, bekleyen arabasına sakince bindi ve Notre-Dame'a doğru yola çıktı. Katedral'e vardığında yaylım ateş açıldı. İçerideki kalabalık korkuyla kendilerini yere atsa da general ağır adımlarla, hiç

7 Hôtel Crillon'dan izleyen Jean Cocteau, ağzındaki sigaranın gelen mermiyle ortadan ikiye ayrıldığını iddia etti; ama ona pek inanan olmadı.

korkmadan heybetle sunak basamaklarının hemen altındaki koltuğuna doğru ilerlemeye devam etti. Bir BBC muhabiri canlı yayında olanları şöyle aktarıyordu:

> Gördüğüm en çarpıcı sahnelerden biri... Generalin doğruca içine yürüdüğü uzaktan ateş yağmurunu andırıyordu... Hiç tereddüt etmeden dosdoğru ilerledi, omuzları dik bir şekilde, mermiler yağmur gibi üstüne yağarken bile [koltukların arasındaki] ana koridordan yoluna devam etti. Gördüğüm en sıra dışı cesaret örneğiydi... Her tarafında silah sesleri, namlu alevleri vardı, ama âdeta hiç sorun yokmuş gibi duruyordu.

Paris kurtulmuş olabilirdi, ama savaş hâlâ bitmemişti. 15 Ağustos'ta, Marsilya ile Nice arasındaki Riviera'ya 151.000 müttefik askerin yaptığı çıkarmayla yeni bir operasyon başladı. Buradaki amaç, öncelikle, Churchill'in ısrarla "Avrupa'nın yumuşak karnı" olarak nitelendirdiği Akdeniz kıyısındaki hayati limanları güvence altına almak ve ikinci olarak başka bir cephe açarak Almanlar üzerindeki baskıyı artırmaktı. ABD Altıncı Kolordusu'na General Jean de Lattre de Tassigny komutasındaki birkaç Fransız tümeni eşlik ediyordu. Güneydeki zayıf Alman kuvvetleri çok geçmeden Rhône Vadisi'ne geri çekildi; Dijon'da tutunmaya çalıştılarsa da başarısız oldular; ancak Vosges'e ulaştıklarında sağlam bir savunma hattı kurabildiler. Bu esnada Fransızlar, Marsilya ve Toulon'u işgal ederek hem İngiliz hem de Amerikan kuvvetlerine erzak sağlarken oldukça zorlanan Normandiya limanlarının üzerindeki yükü azalttılar. Müttefikler sadece dört hafta içinde Güney Fransa'nın çoğunu kurtardılar; bu sırada Almanlara ağır kayıplar verdirmiş ve kendi tedarik sorunlarını çözmüşlerdi. Ejderha Operasyonu adını verdikleri bu harekât muazzam bir başarıyla sonuçlanmıştı: 19 Kasım'da de Lattre ve adam-

ları Yukarı Ren'e ulaşmış ve sadece dört gün sonra General Leclerc ve 2. Zırhlı Tümeni Strazburg'a girmişti; böylelikle Leclerc, Afrika çöllerinin derinliklerinde ettiği yemini yerine getirmişti. Bu arada, ayın onunda, Churchill Paris'e uçtu ve ertesi gün Champs-Elysées'de başka bir yürüyüşte de Gaulle'e katıldı. O esnada orada bulunan Anthony Eden, Harold Nicolson'a, kalabalığın, "daha önce hiçbir kalabalıktan duymadığı kadar Churchill diye bağırdığını" söylemişti. Ardından da eklemişti: "Winston'ın ağlayabildiği bir an olsaydı Paris'in özgürlüğünü kutladığı o gün gözyaşları sel olup akabilirdi."

Strazburg zaferinin ertesi günü de Gaulle, Stalin ile görüşmek için Moskova'ya uçtu. Bu onun için iki nedenden önemliydi. İlk olarak, Fransız Komünist Partisi'ni kontrol altında tutmaya kararlıydı. Bu konuda, neyse ki, Stalin seve seve yardım ederdi; Stalin'in Paris'te olmasını isteyeceği son şey bir komünist ayaklanmaydı; zira bu durumda Roosevelt, Sovyetler Birliği'yle aralarındaki Ödünç Verme Anlaşması'ndan* hiç düşünmeden çekilebilirdi. De Gaulle'ün bir diğer endişesi de daha fazla ertelenmesi imkânsız barış konferansıydı. Roosevelt'in her zamanki gibi yine ona güvenmediğini biliyordu ve katılabilmek için Stalin'in desteğine ihtiyacı vardı.

Toplantının bedeli, Stalin'in Kremlin'deki korkunç ziyafetlerinden birine katlanmaktı: En iyi dönemlerde bile endişe kaynağı olabilecek bu tür organizasyonlar, Gaulle'ün İçişleri Bakanı Georges Bidault'nun -tam da ev sahibinin amaçladığı şekilde- zil zurna sarhoş olmasıyla daha da içinden çıkılmaz hâle geldi. Yine de nihayet sabahın dördünde Fransa-Sovyet Anlaşması imzalandı. General istediğini almıştı. Savaş döneminin çoğunu Rusya'da geçirmiş ve Fransa'ya yeni dönmüş

---

* ***Ödünç Verme/Kiralama Anlaşması*** (Lend-Lease); ABD tarafından, Birleşik Krallık, SSCB, Çin, Fransa ve müttefik ülkelere verilen 1941 ile 1945 yılları arasında savaş malzemesi destek programı. (ç.n.)

komünist lider Maurice Thorez, ne barikat ne de grev olaylarına katılmıştı; aksine partisini tek amaca odaklamaya çaba göstermişti: Almanya'yı yenmek. De Gaulle Moskova'dan mutlu bir adam olarak döndü, ama onu kötü haberler bekliyordu: Alman ordusu, Ardenleri aşmıştı ve kıyıya doğru ilerlediği düşünülüyordu.

***

Bu tamamen Hitler'in fikriydi; Hitler hiç iyi durumda değildi. Temmuz ayında suikasttan kıl payı kurtulmuştu ve aynı zamanda müttefik ordularının Almanya'ya yaklaşmasıyla "bin yıllık Reich"ın utanç verici yenilgisiyle karşı karşıya olunca ağır depresyona girmişti. Şimdi sürpriz bir karşı saldırı planlamıştı. Orduları ABD Birinci Ordusu'nun hatlarına aşarak Meuse'ye ilerleyecek ve Antwerp'i ele geçirecekti. Tüm operasyonun sadece on dört gün içinde tamamlanabileceğine inanıyordu. Şaşkın generallerine, böylelikle müttefikleri bölerek Birinci Kanada Ordusu'nu köşeye sıkıştıracağını ve Kanada'yı etkisiz hâle getireceğini bildirdi. Sonrasında Amerikalılar barış için yalvaracaklardı. İşte savaşın nihayet dönüm noktası burası olacaktı.

Başkomutan Mareşal von Rundstedt, bunun boş bir rüya olduğunu çok iyi biliyordu. Ancak artık Almanya'nın kaybedecek bir şeyi kalmamıştı; bu nedenle önerilen taarruza gönüllü olarak liderlik etmeyi kabul etti. Taarruz -daha sonra adlandırıldığı şekliyle Çıkıntı Savaşı- Aralık 1944'ün ortalarında başlatıldı ve müteakip üç hafta boyunca devam etti. Başlangıçta her şey fazlasıyla umut vericiydi, öyle ki müttefikler tamamen hazırlıksız yakalanmışlardı. Telsizin tamamen kapanması ve iletişimin sadece telefonla ve ulaklarla sağlanması sayesinde, müttefik istihbaratı ve ULTRA

kod kırıcıları[8] neler olduğuna dair herhangi bir işaret tespit edemedi, bu yüzden kimse saldırının geldiğini fark edemedi. Ancak sonunda başarısız oldu: Almanya son yedek birliklerini de kaybetti ve Luftwaffe'den* arda kalanlar da tamamen yok edildi. Ancak müttefikler de korkunç kayıplar verdiler: O zamana dek bilinen en soğuk kışlardan biriyle mücadele etmek zorunda kaldılar; ayrıca bu operasyon Almanya'nın işgalini bir ay veya daha fazla geciktirdi. Fransızlar için bilhassa oldukça kötü bir an yaşanmıştı: Eisenhower'ın, Fransız birliklerine Strasburg'u tahliye etmelerini emretmesi. Eisenhower, Strasburg'un Fransızlar için ne anlama geldiğini hiç anlayamamıştı; Alsace ve Lorraine'in de dahil olduğu şehir, 1940'ta Hitler tarafından ilhak edilmişti ve son dört yıldır Almanya'nın bir parçasıydı. Hiç kimse burasının tekrar Almanların eline geçmesini aklına bile getiremezdi. De Gaulle, "Strasburg bizim Stalingrad'ımız olacak," diyerek başkomutana öfkeyle meydan okudu ve Amerikan birlikleri çekilse bile Fransızların orada kalıp öleceklerini söyledi. Churchill'in de onu desteklemesiyle Eisenhower, Fransızların kararlılığından etkilenerek yumuşadı.

Çıkıntı Savaşı aynı zamanda General Sör Bernard Montgomery'nin devasa egosu nedeniyle Anglo-Amerikan ilişkilerinde ani bir gerilime de neden olmuştu: Montgomery, 7 Ocak'ta düzenlediği bir basın toplantısında Amerikalıların "cesaretlerine ve savaş kabiliyetlerine" üstünkörü bir övgünün ardından sonraki yarım saati, savaşı neredeyse tek başına kazandığını öne sürerek ve Eisenhower dışında herhangi bir Amerikan generalinden bahsetmeden tamamladı; oysa savaş büyük ölçüde Amerikan zaferiydi.[9] Generaller Omar Bradley ve Ge-

---

8 ULTRA, düşmanın şifreli iletişimini kırarak elde edilen askerî bilgilere verilen isimdi.

* ***Luftwaffe***; Alman Hava Kuvvetleri. (ç.n.)

9 Amerikalılar 19.246, İngilizler ise 200 kayıp vermiştiler.

orge S. Patton -her ikisi de ondan hep nefret etmişti- Montgomery gönderilmediği takdirde istifa edecekleri tehdidini yapınca Eisenhower'ın onu görevden almasına gerçekten de ramak kalmıştı. Ancak hiç istemese de Montgomery'nin genelkurmay başkanının özrüyle yetinmek durumunda kaldı.

Savaşın son aylarında üç büyükler Yalta'da büyük bir konferans düzenlediler. Bu konferansa davet edilmeyen de Gaulle küplere binmişti ve bu hakareti hiçbir zaman unutmayacaktı. Dışlanmasının nedeni yine eski düşmanı Roosevelt'ti. Güney Almanya'nın önemli bir bölümünü Fransız ordusu ele geçirmişti; buna rağmen başkan, Fransa'nın, Avrupa'yı ve savaş sonrası dünyayı şekillendirecek tüm tartışmalara katılımını engellemekten vazgeçmedi. Hem Churchill'e hem de Stalin'e telgraf çekerek de Gaulle'ün orada bulunmasının, "sadece çetrefilli ve arzu edilmeyen bir unsurun tezahürüne neden olacağını" bildirdi. Öte yandan, Fransa'nın Almanya'da bir bölgeyi işgal etmesine izin verilmesi gerektiğinde ve Stalin'in ısrar ettiği gibi, bu bölgenin İngiliz ve Amerikan bölgelerinden kırpılarak oluşturulması gerektiği ve ayrıca Fransa'nın, Birleşmiş Milletler'in kurulacağı konferansa ev sahipliği yapacak beş ülkeden biri olması hususunda Churchill ile hemfikirdi. Bu son imtiyaz, Güvenlik Konseyi'nde daimi bir sandalye anlamına geldiği için Fransa adına büyük önem taşıyordu.

Yalta'da eski hâlinin âdeta soluk bir gölgesi gibi görünen Roosevelt, konferansın bitiminden sadece iki ay sonra, 12 Nisan 1945'te öldü; bunun üzerinden bir ay geçmeden, 8 Mayıs 1945'te İkinci Dünya Savaşı Avrupa'da -zira Uzakdoğu'da ağustosa kadar sürecekti- sona erdi. Fransa savaştan muzaffer biçimde ayrılmış olsa da son beş yılın acı tecrübeleri ülke üzerinde ağır travmaya yol açmıştı. Savaş öncesi partiler ve

liderlerinin çoğu itibarlarını kaybettiği için generalin geçici bir yönetim kurmasına muhalefet eden yok gibiydi; ancak general, başbakanlık resmî konutu olarak Rue de Varenne'deki Elysée veya Hôtel Matignon gibi başlıca resmî binalardan birine taşınmaya yanaşmadı; bunun yerine ailesiyle birlikte Bois de Boulogne'un kenarındaki devlete ait küçük köşke yerleşti; binada daha önce Hermann Göring'in* oturmuş olmasını pek önemsemiş gibi değildi.

Maalesef zafer kazanmak generalin karakterinde hiçbir düzelmeye sebep olmamıştı; 18 Haziran'daki ordu teftişinde bunu net biçimde ortaya koydu. Kendisine yaraşır şekilde törene sadece Fransız askerlerinin katılması talimatını vermişti. Ne var ki Haziran 1940'ta de Gaulle'ü bizzat Fransa'ya sokan Sör Edward'ın karısı Leydi Spears'ın kurduğu ambulans birimi de tören alayına dahildi. Dönemin İngiltere Paris Büyükelçisi Duff Cooper hikâyeyi şöyle anlatıyor:

> Leydi Spears'ın Fransız ordusuna verdiği ambulans ekibi de [törene] katılmıştı; dört cipte de üç renkli bayrakların yanında küçük İngiliz bayrakları dalgalanıyordu. Generalin hemen yanında olmama rağmen ben fark edemesem de generalin şahin gibi gözlerinden bu kaçmadı. Nihayetinde sorumlu albay çağrılıp ambulans ekibini derhâl dağıtıp tüm İngiliz ekibi ülkelerine geri göndermesi emredildi. Leydi Spears ve arkadaşları tarafından finanse edilen ambulans ekibi, savaşın başlamasından bu yana Fransa'ya tüm cephelerde hizmet vermiş ve yirmi bin yaralı Fransızı tedavi etmişti.
>
> De Gaulle'in ahmaklığı ve ehemmiyetsiz işlere takıntısı akıllara ziyandır.

---

* Nasyonal Sosyalist Parti'nin ileri gelenlerinden biri ve Nazi Hava Kuvvetleri Komutanı. (ç.n.)

Kurtuluştan hemen sonra Paris'teki koşullar, Almanlar döneminde olduğundan daha kötüydü. Şehrin bazı bölümleri harabeye dönmüştü, kamu hizmetleri neredeyse hiç işlemiyordu. Ayrıca ciddi bir gıda kıtlığı vardı, ama bunun temel nedeni tarımla ilgili sorunlar değil, ulaşımdı. Demiryolu rayları bombalanmış, vagonlara ve kamyonlara el konulmuş ve Almanya'ya götürülmüştü; Seine, Loire ve Rhône üzerindeki bütün köprüler yıkılmıştı. Durum elbette kısa sürede düzeldi ve 1945'in sonunda ülke yeniden ayağa kalkma mücadelesi veriyordu; ancak psikolojik olarak Fransa'nın yaralarının iyileşmesi çok daha uzun sürecekti.

Başlangıçta en büyük sorun, iş birlikçilerin tespiti ve onlara nasıl muamele edileceğiydi. Öncelik Vichy hükümetinin ileri gelenlerindeydi. Artık doksanına merdiven dayamış Pétain, vatana ihanet suçuyla ölüm cezasına çarptırıldı ve Fransa Mareşali dışında tüm unvanları alındı. Birinci Dünya Savaşı'ndaki başarıları ölüm cezasını olanaksız kılıyordu; de Gaulle tarafından cezası ömür boyu hapse çevrildi. Pireneler'deki bir kalede üç ay kaldıktan sonra, Kuzey Atlantik kıyılarındaki Ile d'Yeu Adası'na nakledildi. Temmuz 1951'de biçare bir bunak olarak ölene dek de orada kaldı. Pétain hükümetinde Savunma Bakanlığı yapan ve Yahudilerin çocuklarını okullardan ve üniversitelerden uzaklaştıran Weygand -inanılması güç ancak- beraat etti. Aslına bakılırsa Vichy yönetiminin üst düzey kadrosundan sadece üç kişi idam edildi (giyotin dönemi sona erdiğinden infaz mangasıyla): Direniş üyelerini avlayan *Milice paramilitaries* [Fransa Milisleri ya da Paramiliter Milisler]'lere SS subayı vazifesiyle liderlik eden Joseph Darnand; Vichy rejiminin üç numaralı adamı ve Nazilerin coşkulu destekçisi vasfını Eylül 1944'te Almanya'ya kaçıp sürgündeki Vichy hükümetinin başkanlığını yaparak sürdüren Fernand de Brinon ve içlerinde belki de en aşağılığı, Yahudi

çocukların Almanya'ya sürülmesinde başrol oynamış, aynı zamanda D-Day sırasında yaptığı bir radyo konuşmasında yurttaşlarının müttefiklere her türlü yardımını yasaklayan, aynı zamanda fanatik bir Nazi yanlısı Pierre Laval.

Öte yandan diğer yerlerde, iş birlikçiler bu kadar şanslı değildi. Birçoğu linç güruhlarının saldırısına uğrayıp dövülerek öldürüldü; Alman askerleriyle yatmakla suçlanan sayısız kadının (çoğunun bunu yapma nedeni sadece çocuklarına yiyecek bulabilmekti) kafaları tıraş edildi ya da yarı çıplak sokaklarda dolaştırıldı. Sadece Direniş taraftarlarının kaşla göz arasında 4,500 kadar kişiyi idam ettiği söyleniyordu. De Gaulle düzeni yeniden tesis etme gayretiyle, tüm hainleri cezalandırmak ve Vichy rejiminin tüm izlerini olabildiğince silebilmek için *épuration légale* [yasal arınma] adını verdiği müesseseyi kurdu. Yaklaşık 2.000 eski iş birlikçi ölüm cezasına çarptırıldı, ancak idam edilenlerin sayısı 800'den azdı. (Devlet başkanı yetkisiyle, tüm kadınlar başta olmak üzere 998 hükmü değiştirdi.) Ancak geriye büyük bir gri alan kalıyordu; kimilerinin iş birlikçi olduğundan şüphelenilen birçok kişinin, aslında Direniş'in kahraman üyeleri olduklarına inananlar da vardı. Yalnızca Paris'te 150.000'den fazla kişi iş birliği şüphesiyle gözaltına alındı, ancak çoğu daha sonra serbest bırakıldı. Sanayici Louis Renault, şarkıcı Tino Rossi, Maurice Chevalier ve Edith Piaf, aktör ve oyun yazarı Sacha Guitry ve moda tasarımcısı Coco Chanel de bu kişiler arasındaydı. Öyle ki Paris'in kurtuluşunun ardından ilk günlerde İngiliz Büyükelçiliği'nde akşam yemeğine davet edilen bir konuğun, yemekten önce ev sahibesine sessizce yaklaşıp teessüfle, başka biriyle aynı masada oturamayacağını söylediği bile oluyordu.

***

Bir başka ifadeyle İkinci Dünya Savaşı Fransa'yı bir çelişkiler yumağına dönüştürmüştü. Hem yenilmiş hem de yenmişti; zafer anları olmuştu, utanç anları da. Yeni lideri, tarihinin en büyük adamlarından biriydi, ama aynı zamanda akıl almaz biçimde korkaklık ve dar görüşlülük vasıflarına da sahipti. Bununla birlikte, ülkenin o beş uzun yıl içinde çektiği onca şeyden sonra, umutsuzca ihtiyaç duyduğu disiplini ve ilham verici bir liderliği Fransa'ya sunan da oydu. Gelecek yıllarda pek çok başka sorunla karşılaşacaktı; Vietnam, Cezayir, birleşik Avrupa ve son olarak İslam dünyasıyla ama iki bin yıl kâfi.

Bu kitabı İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle sona erdiriyorum, çünkü kendimi bir anda anılarımı yazarken bulunca artık tarih kitabı yazmadığım hissine kapılıyorum. İşte bu yüzden hikâyeyi burada, son önemli dönüm noktasında, her şeyden önce bir minnet duygusuyla bırakıyorum. Fransa-İngiltere ilişkilerinin seyri, son yirmi yüzyılda, en hafif tabiriyle dalgalı olmuştur; ancak bu yüzyıllarda Fransa, Avrupa kültürüne diğer tüm milletlerden daha fazla katkıda bulunmuştur ve bizler, diğer birçokları gibi, bu katkıların şanslı faydalananları olduk.

***

Bu kitapta öncelikle siyasi tarih üzerinde yoğunlaştım; bu olağanüstü ulusun doğru düzgün bir kültürel tarihi, benim ayırabileceğimden daha fazla cilt ve yıl gerektirirdi. Çünkü Fransa dünyaya çok şey verdi. Belki de diliyle başlamalıyız. Fransa doğumlu olmayanlar için Latin dilleri arasında öğrenilmesi, Tanrı bilir ya, telaffuzu en zoru. (Aslında hep hafif bir aksanın bir avantaj olduğuna inanmışımdır: Hiçbirimizin yabancı bir dile tamamen sahip olmaya ve kendi dilimizmiş gibi davranmaya hakkı yok. Tamamen annemin dört yaşım-

dan beri ders almam konusunda ısrarı sayesinde gayet akıcı Fransızca konuştuğum o günleri zor da olsa anımsıyorum; yine de asla bir Fransız olarak görülmezdim; zaten öyle görünmeye hakkım da yoktu.) Öte yandan getirileri de çok fazla ve yalnızca gezenler için değil okuyanlar için de: Ne kadar mükemmel bir çeviri olursa olsun orijinalin lezzetinin kaybolması kaçınılmaz; bilhassa düzyazıdan çok şiirde (ister istemez aklıma Scott-Moncrieff'in *Proust*'u geliyor). Üstelik aklıma gelenler sadece büyük yazarlar -Ronsard ve Racine, Balzac ve Flaubert, de Musset ve Victor Hugo-[10] da değil. Aklıma, İngilizlerin sunabileceği en iyi şeyin "*Cruising Down the River* (On a Sunday Afternoon)" olduğu yıllarda, eskiden söylemeyi sevdiğim büyüleyici güzellikteki halk şarkılarıyla Simenon ve Maigret, o muhteşem tercümesi kesinlikle imkânsız gece kulübü balatlarıyla Piaf, Charles Trenet, Georges Brassens, Jacques Brel ve diğerleri de geliyor. İngilizlerin aksine, Fransızlar da dilleriyle gurur duyarlar. Modaya uygun anglisizm ('l le weekend'den 'email'e kadar) dile sızması kaçınılmaz, ancak işler kontrolden çıktığı anda her zaman uyarı parmağını kaldıracak bir Académie Française de var olacak.

Bir de ressamlar var; onlara borcumuz da muazzam. Turner'ın cananı Claude Lorrain; Poussin'den zaten söz etmeye ne hacet; tıpkı bu kitapta yer alan iki muhteşem portre ressamı Philippe de Champaigne ve Hyacinthe Rigaud gibi; ama yüreğim on beşinci yüzyılda, Jean Fouquet'yle, *Très riches heures du duc de Berry*'nin yaratıcıları Limbourg kardeşlerle ve onlarla aynı derecede göz kamaştırıcı çağdaşlarıyla çarpıyor. Eserleri önceki sayfalarda görülebilir. Ve keşke bir-iki gözde empresyonisti de dahil etmek için bir bahane bulabilseydim.

10 Fransız şairlerin en büyüğünün kim olduğu sorulduğunda André Gide, "*Victor Hugo, hélas!*" (Ne yazık ki Victor Hugo!) diye cevap vermişti.

Müzik dünyasına girersek, benim listem Jean-Baptiste Lully ile başlar, çünkü "*Au clair de la lune*"nün şimdiye kadar yazılmış en güzel şarkılardan biri olduğuna inanıyorum. On dokuzuncu yüzyıla gelirsek, birincilik ödülünü Bizet, Fauré ve Debussy ile birlikte Hector Berlioz'a verirdim. (Ravel, o korkunç *Boléro* yüzünden şansını kaybetti.) Eserleri İngiltere'de pek duyulmayan opera bestecilerinden -mesela Gounod, Massenet, Meyerbeer ve Delibes- bahsetme bile gerek yok; eserlerinin pek bilinmeme nedeni sanırım büyük ölçüde, Fransızcadaki nazal sesli harflerden ve göründüğünden çok daha aldatıcı ve neredeyse her yerde bulunan dişil -e ekinden memnun çok az İngiliz ve Amerikalı şarkıcı vardır.

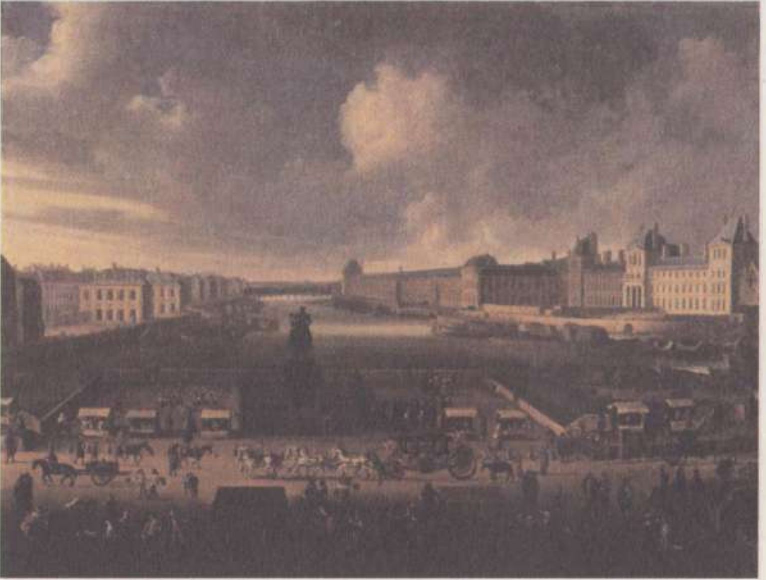
Mimariye geçersek sadece büyük Romanesk kiliselerden -bilhassa Toulouse, Angoulême, Vézelay, Tournus ve Le Puy'da bu türde çok güzel kiliseler var- Chartres Katedrali ve Loire Şatosu'ndan bahsedeceğim; bu liste böylece devam edip durur; ama neyse ki burada, İngiltere'de, hemen kapımızın önünde bunlardan -ve çok daha fazlasının- olduğunu da hatırlatmak isterim.

Öte yandan asıl Fransa tüm bunlardan katbekat daha fazladır; öyle ki bazen âdeta soluduğumuz havada bile var gibidir. 1964'te Batı Afrika kıyısı boyunca Abidjan'dan Lagos'a dek arabayla gittim. Bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da hâlâ sömürge dünyasıydı: Nijerya'ya varana dek önce Fildişi Sahili (Côte d'Ivoire), Gana, Togo ve Benin'den (o dönemde Dahomey olarak biliniyordu) geçtim. Eski İngiliz sömürgeleri Gana ve Nijerya'yla ve eski Fransız sömürgeleri arasındaki fark hayret vericiydi. Abidjan ve Lome'de (Togo) öğlen yemeklerinde leziz *truite aux amandes* [bademli alabalık] yedim, alabalık bir gece önce Marsilya'dan uçakla getirilmişti; çoğu müşterisi orada kalan, kusursuz kesimli gömlek ve şortlarıyla, *Pernod*

ve *Campari* içkilerini yudumlayan Fransızlar olan keyifli kafeler vardı. Ve Nijerya sınırına yaklaşınca moralimin ne kadar bozulduğunu gayet iyi hatırlıyorum; sınırda görev yapan kabarık hâkî üniformalı, devasa bir Nijeryalı kadın, taşan koca bira bardaklarının bıraktığı daire şeklindeki izlerle dolu, çürük bir ahşap masada oturuyor -o bardaklardan biri de onun önündeydi- ve toto oynuyordu. Ah canım, dedim içimden, ah canım.

Fransa seksen yılı aşkın süredir hayatımın bir parçası. Geçmişe bakınca anılar birbirini kovalıyor: Savaş öncesi Aix-les-Bains'de, uzun tahta bacakların üzerinde akrobatik danslar yapan çingeneler; müttefiklerin güney çıkarmasının birinci yıl dönümünde Provence sokaklarında bisiklet sürüşüm; her daim en sevdiğim gece kulübü olarak kalacak Montmartre'deki *Lapin Agile*'de eski şarkılar söyleyişim ya da Arles'da, her ikisi de tepeden tırnağa Provençal kostümü giymiş bir adamla olağanüstü güzel bir kız taşıyan büyük beyaz bir atın aniden köşeyi döndüğü sırada açık havada bir akşam yemeğinin yarım asır sonra bile capcanlı hatırası. Tüm bu anılar ve daha binlercesi için minnettarım.

GÖRSELLER

Pont Neuf'tan görülen Seine, Louvre ve Dört Ulus Koleji

Papa II. Urban- Clermont Ekümenik konseyinde

St. Louis Haçlı Seferleri için denize açılırken

Sluys Muharebesi 24 Haziran 1340

Crecy Savaşı

Charles VII, 1445-50

Philippe le Bon (1396-1467)

Louis XI (1423-83)

Francois I (1494-1547)

Fransa Kralı IV. Henri (1553-1610)

Catherine de' Medici (1519-89) Fransa Kralı II. Henry'nin karısı. Kraliçe Catherine de Medici, Fransa Kraliçesi.

La Rochelle Kuşatması (Le Siège de La Rochelle), 1627-28'de Fransa'nın XIII.

Bastille'in Alınması, 14 Temmuz 1789

Fransa Kralı Louis XIV (1638-1715)

Louis XVI (1754-93) 1786

Napolyon I (1769-1821) Arcole Köprüsü üzerinde

İmparator Napolyon›un Kutsanması (1769-1821)
ve İmparatoriçe Josephine›in Taç Giymesi (1763-1814),
2 Aralık 1804

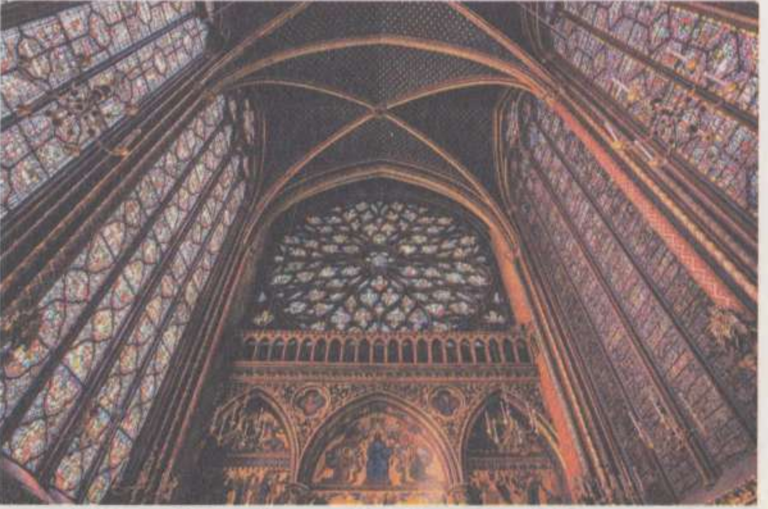
Versay Antlaşması sırasında, 1919

Winston Churchill, İngiltere Başbakanı ve General Charles de Gaulle, 11 Kasım 1944'te Paris'te

Piramitler Savaşı, 21 Temmuz 1798

Kutsal Şapel Sarayı, Fransa

DİZİN

B

C

Ç

H

I

İ

J

K

L

M

P

R

W

X

Y

Z

GALYA'DAN DE GAULLE'E

FRANSA TARİHİ

"Fransa seksen yılı aşkın süredir hayatımın bir parçası. Geçmişe bakınca anılar birbirini kovalıyor: Savaş öncesi Aix-les-Bains'de, uzun tahta bacakların üzerinde akrobatik danslar yapan çingeneler; müttefiklerin güney çıkarmasının birinci yıl dönümünde Provence sokaklarında bisiklet sürüşüm; her daim en sevdiğim gece kulübü olarak kalacak Montmartre'deki *Lapin Agile'de* eski şarkılar söyleyişim ya da Arles'da, her ikisi de tepeden tırnağa Provençal kostümü giymiş bir adamla olağanüstü güzel bir kız taşıyan büyük beyaz bir atın aniden köşeyi döndüğü sırada açık havada bir akşam yemeğinin yarım asır sonra bile capcanlı hatırası. Tüm bu anılar ve daha binlercesi için minnettarım."

John Julius Norwich.

Fransa'ya karşı büyük bir sevgisi olan Norwich, bu kitapta, Haçlı Seferleri'ne, Yüz Yıl Savaşları'na, Fransız Devrimi'ne, Napolyon'a, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'na değinerek Fransa'nın tarihî haritasını çizer. Ülkenin iki bin yılda hangi liderlerle bağımsızlık mücadelelerine girdiğini, modern zamanlara nasıl ulaştığını detaylarıyla anlatır. Galya'daki Julius Ceasar'dan alarak de Gaulle'e getirdiği tarihî perspektifte krallara, iç politikalara odaklanan Norwich, önemli figürlerin ilginç özelliklerine, özel yaşamlarına da değinir. Zaman zaman mizahi dilini esirgemeden anlattığı bu panoramayı, artık insanlarla ve olaylarla ilgili anıları olduğu için İkinci Dünya Savaşı sonunda bitirir. Fransa'nın kendisine verdiiği her şey için bir "teşekkür" olarak addettiği *Fransa Tarihi,* tarihî belge amacı gütmediğinden herkesin rahatlıkla okuyabileceği bir kitap.

yeditepeyayinevi.com
/ yeditepekitap
/ yeditepekitap
/ yeditepeyayinevi

YEDİTEPE